

FEDERIKO KRUTWIG-i OMENALDIA

HOMENAJE A FEDERICO KRUTWIG

HOMMAGE À FEDERICO KRUTWIG

IKER 10

EUSKALTZAINDIA /
Real Academia de la Lengua Vasca /
Académie de la Langue Basque
BILBO
1997

Prestatzailea : Ricardo
Badiola
Uriarte

© Euskaltzaindia / R.A.L.V.
Plaza Barria, 15. 48005 BILBO

ISBN: 84-85479-87-4
Legezko Gordailua: BI-2241-97

Fotokonposaketa: IKUR, S.A.
Cuevas de Ekain, 3, 1º - 48005 BILBO

RONTEGI, S.A.L. Grafikagintza
Avda. Ribera de Erandio, 4 - 48950 ERANDIO (Bizkaia)

**AURKIBIDEA
INDICE
INDEX**

Jean Haritschelhar, <i>Aitzin-solasa</i>	9
<i>Federiko Krutwig Sagredo</i>	15
Patxi Altuna, <i>Jose Inazio Arana jesuitaren bizitza (1838-1896) - II</i>	23
Jose Antonio Arana Martija, <i>Georges Lacomberen artxiboa</i>	49
Miren Azkarate, <i>Hiztegi Batua</i>	79
Jean-Louis Davant, <i>Oroitzapen gordinak</i>	105
Patxi Goenaga, <i>Subjunktiboaz eta aginteraz zenbait ohar: -en eta -ela atzizkien erabilera</i>	109
Jean Haritschelhar, <i>Euskalduna zertarik ageri den</i>	133
Xabier Iratzeder, <i>F. Krutwig euskaltzain lagunari: Euskal Herria eta... mundu zabala</i>	147
Xabier Kintana, <i>Herri-bizkerako lexikoaren altxorretik</i>	149
Endrike Knörr, <i>Cartas de Federico Baráibar a Julio de Urquijo (1906-1917)</i>	163
Emile Larre, <i>Garazi 97, Bernat Etxepare</i>	191
Juan Mari Lekuona, <i>Euskal balada tradiziozkoen estiloaz</i>	237

Beñat Oihartzabal, <i>Pertsona izenorde indartuen erabilera erreflexi- boa Leizarragaren idazlanetan</i>	259
Patxi Ondarra, "Mendiburu gipuzkerara itzulia"	279
Juan San Martin Ortiz de Zarate, <i>Gure amagandiko Gabon kantak</i>	299
Jose Mari Satrustegi, <i>Gerra ondoreko Euskaltzaindiaren pizkun- dea</i>	313
Andres Urrutia Badiola, <i>Euskara eta biarnesa XVI. mendean: albrearren aldeko gomendiozko kartak</i>	339
Luis Villasante, <i>Krutwig jauna edo kultura-hitzenganako minbera- tasuna</i>	361
Piarres Xarriton, – <i>P. Broussainen gutunak J. Urkijori</i>	383
– <i>P. Broussainen gutunetako izenez zenbait ohar</i>	411
– <i>F. Krutwigen gutunak J. Urkijori</i>	417

AITZIN-SOLASA

Jean HARITSCHELHAR,
euskaltzainburua

Hiru aro nagusi nabari dira Euskaltzaindiaren historian. Lehena, gerla aintzinekoa, 1919-tik 1936 arte ; bigarrena gerla zibilaren ondotik 1968 arte ; hirugarrena Arantzazuko kongresutik honara doa. Lehenbiziko urratsetarik katakunbetara, katakunbetarik berpiztera, berpiztetik euskara baturantz, hola deit daitezke hiru aro horiek.

Katakunbetarik berpiztera (1937-1968) : Azkue eta zenbait euskaltzain (Urkijo, Intzagaray, Campi3n, Eguzkiza) hegoaldean egon dira, bertze batzu (Altube, Echegaray, Intza, Olabide) herbestera joan irriskuen gatik, Iparraldekoak (Elissalde, Lacombe, Lhande) Frantzian daude ; osoki zatikatua da Euskaltzaindia. Bizkaia eta Gipuzkoa bereziki, frankisten menpean bizi dira ; euskara debekatua da, euskaldun jendea lehertua bezala.

Lauzpa bortz urte luzeren ondoan, ilunpean dagolarik Euskaltzaindia, lehenbiziko argitxo bat pizten da Azkue-k ukan dituen bisitei esker. Julio de Urkijo-ri aipatzen dizkio 1941-eko otsailaren 6-eko gutunean :

«Carísimo amigo : Tengo el placer de darte una noticia que sin duda es muy de tu agrado. Dos veces han estado en esta oficina tres miembros de la Junta de Cultura de esta Diputación : los señores Areilza, Merino Urrutia e Igartua.

Me expusieron su proyecto de dar nueva vida a esta Academia. Y ulti-
mamente me visitó el segundo para decirme que ponían a nuestra dis-
posición cinco mil pesetas anuales ; No podrías tú conseguir que tome
igual acuerdo la Junta de Cultura de esa Diputación ?

Ahora voy a exponeros (a Intzagaray podrías darle cuenta de esto por
teléfono) el plan que me ocurre.

1º Reunirnos cada dos meses, un mes aquí y otro ahí : exceptuando los
de verano.

- 2° Elegir como sucesor de Campión al P. Iraizoz, residente en Lecaroz ; y a Nazario Oleaga, residente en Bilbao como sucesor de Eguzkiza.
- 3° Elegir como sustituto de Altube a Zamarripa de Bermeo.
- 4° Quiénes podrían ser nombrados como sustitutos de Olabide, Intza y Echegaray.
- 5° Dedicarnos a terminar el Diccionario en preparación y a publicar nuestra Revista.

A los señores de que antes hablo les pregunté si podrían como antes tomar parte en nuestras reuniones los tres académicos vasco-franceses. Y me dijeron que por lo menos por ahora no.

Mucho gusto tendré, carísimo amigo Julio en recibir pronto tu contestación y vuestro parecer, para exponerle a estos señores.

Con afectuosos recuerdos a Vicenta, se repite muy vuestro en el Señor,»

Resurrección

* * *

Gutun honek adierazten duen bezala 1941-eko otsailean hiru euskaltzain gelditzen dira Hegoaldean : Azkue, Urkijo eta Intzagaray, anartean hil baitira Campión eta Eguzkiza. Azkue-k jakin nahi du bertze bien iritzia. Harentzat euskaltzainak euskaltzain dira bizi guzirako. Herbestean direnentzat aipatzen du «sustituto» hitza, erran nahi baita ordezkoa, hilentzat aldiz «sucesor» dera-sa, ondokoa beraz ; iparraldekoak kontutan hartzen ditu galdeginez etortzen ahalko diren. Joka-molde oso garbia dauka Azkue-k.

Zenbait egunen buruan hartzen du euskaltzain buruak Bizkaiko «Junta de Cultura»-ren erabakia. Galdegiten zaio Euskaltzaindiari segi ditzan hasiak dituen lanak, segurtatzen dizkio bost mila peseta urtero eta agintzen dio har dezan euskaltzain oso gisa «Junta»-ko jaun bat : Juan Irigoyen.

Bortxaren bortxaz, hala egin zen, katakunbetarik ateratzeko ez baitzen bertze biderik, bainan kontura gaitzen hamabi euskaltzain izanki, Juan Irigoyen agertzen dela hamahirugarren. Dotzenan hamahiru, hala jokatu da Azkue, bere printzipioak gordez.

Azkueren ondoan agertzen da orduan gizon gazte bat, hogeita bi urtekoa, Federico Krutwig Sagredo jauna. Harekin, Azkue, Urkijo eta berrikitan sartu diren euskaltzainen ondoan belaunaldi berri batek erakustera emaiten du maite duela euskara, nahi duela landu eta bultzatu. Beldurrik gabe jende guzien eta agintarien aurrean aldarrikatzen du euskararen alderako atxikimendu-a. 1942-an gara, Federico Krutwig izendatzen dute euskaltzain urgazle,

Bortz urteren buruan, ikusirik Federico Krutwig-ek irakurtzen dituen txostenekin emaitza handia egiten diola Euskaltzaindiari, orduko euskaltzainek erabakitzen dute euskaltzain oso izendatzea, 1947-ko azaroaren 29-ko bilkuran :

«Bilbao'n mila bederatzieun eta berrogeitazazpi'garren urteko azila'-ren ogeitabederatzian, Euskaltzaindia'ren etxean, Azkue jauna maipu-

ru dala ta Urkijo, Zamarripa ta Oleaga euskaltzainak bertan dirala, egiten dau Euskaltzaindia'k il oneri dagokon batzarra.

Asiera araudizko otoitzaz emoten dako.

Urrengo lenaurreko batzarra'ren agiria irakurri da ta ao batez onetsia izan da.

Gero Azkue jaunak irakurri ditu «Algunas curiosidades lingüísticas» deritxon lan politaren atal batzuk. Pozik entzun dira.

Federico Krutwig euskaltzain-urgazlea lankidetzat artzea erabagi da gero.

Araudizko otoitzaz amaitzen da batzarra».

Badu beraz 50 urte euskaltzain oso dela Federico Krutwig, gutartean zaharrena, ez adinez bainan Euskaltzaindian daramatzen urteen gatik. Hogeita sei urte zituen orduan, euskaltzain oso izan den gazteena dudarik gabe.

Irakurtzen direlarik Euskaltzaindiaren batzar agiriak ohartzen gara Krutwig-ek ukan duen eraginaz. Alabainan 1949-ko ekainaren 25-eko bilkuran proposatzen du Euskaltzaindiaren berriztatzea, oraikotzea.

«Krutwig jaunak dino bere eritziz Euskaltzaindia zelanbaiten barriztu bear litakela, orain dagoan ta dabilen lez jarraitu ezker, euskerearentzat onera gitxi datorrela. Onezaz adierazoten dauz zertzelada batzuk. Aintzakotzat artu da Krutwig'en asmo ori ta urrengo batzarrerako gai onezaz txosten bat ekarri dagiala erabagi da».

Udan ez baitzuten bilkurarik egiten euskaltzainek, iraileko bilkuran, irailaren 30-ean, Federico Krutwig-ek irakurtzen du berriztatzeaz egin duen txostena :

«Urrengo Krutwig jaunak, lenaurreko batzarrean beregain utzitako txostena gertu dabela dino ta berau irakurten dau, itzez azalpen ta gaigarri batzuk ezarriaz.

Arreta aundiz entzun da bere lan goragarri ori ta bertan agertzen dituan asmoak arduraz ta zeazki aztertuturik, oraingoz ta ao batez auxe erabagiten da :

– Aurrerantzean, Euskaltzainak amazortzi izan daitezela.

– Kopuru au betetako euskaltzaintzat urrengo jaun onek artzea : Pierre Lafitte, René Lafon, Jean Saint-Pierre, Louis Dassance ta Manuel Lekuona.

– Henri Gabel (sic) deduzko euskaltzaintzat artzea ta beste euskaltzainak bezala batzarretara deitzea.

Krutwig jaunaren txostenak dakarzan beste asmo batzuri dagokezan erabagiak, geroagorako uzten dira. Eta artean Euskaltzaindiaren esker sutsuak emoten dakoz Krutwig jaunari bere lan goragarriaren ordain».

Ez da aldakuntza ttipia hamabitik hemezortzira pasatzea, ikusiz bereziki nor sartzen den. Badakigu Krutwig-en nahia dela euskara batuaren sortzea hartuz oinarritzat Lapurtera klasikoa. Pentsa daiteke gai hori «geroagorako utzi» zutela orduko euskaltzainek. Bainan, denbora berean, hiru lapurtar sartzen dira Euskaltzaindian : Pierre Lafitte, Jean Saint-Pierre apezpikua eta Louis Dassance Euskaltzaleen Biltzarraren presidenta. Horiekin sartzen da ere René Lafon euskal filologiak ukan duen lehen Katedraduna, Bordeleko unibertsitatekoa, jakintsun haundia eta mundu guzian ezagutua. Lapurteraren alde jokatzeko da Krutwig eta Iparraldeko euskaltzainak sei dira Elissalde eta Aita Lhande-rekin, Lafitte-k hartzen duela Lacombe zenaren alhia. Berritze eta gaztetzeaz gain René Lafon-en hautatzeak adierazten du ideologia baten aldaketa : euskaltzain izaitzeko behar da euskaldun izan, nahiz aitamak ez euskaldun izan eta sorturik Euskal Herritik kanpo. Garai bateko ikuspegi hertsitik jalgitzen da Euskaltzaindia Krutwig-i esker.

Lehen urratsa egina da, bigarren bat eginen da hirurhogeieko hamarkadan hemezortzitik hogeitalau-era emendatuko delarik euskaltzainen kopurua, sortuz orduan bigarren berritze eta gaztetzea.

Kontutan har dezagun Federico Krutwig-en eragina Euskaltzaindian. 1950-eko urtarrilaren 27-ko bilkuran irakurtzen du «Euskararen idatzi hizkuntza» deritzan txostena. Bilkuraz bilkura irakurtzen ditu bertze batzu, hala nola «Comentarios sobre la ortografía del euskera» (1950/III/31), «El aspecto del verbo vasco» (1950/XII/29), eta Irigarai jaunarekin egiten ditu bi proposamen interesgarriak 1951-ko apirilaren 29 an:

«Irigarai ta Krutwig jaunen asmoz, gaia ondo-ondo ta zeatz-zeatz azterturik eta eztabaida luze ta bizian ekinik, auxe ebatzi da: 1/ Euskaltzaindiak, idazkera dala-ta orainarte artuta daukazan erabagiak oraingoz era berean bete daitezela. Baina irarkoetan izki-eredu berezirik eztagoanean D, L, R ta T gangardunen ordez DD, LL, RR ta TT izki bikoitzak erabili leitekezala. 2/ Atzerrietako gizata erri izenetan eta jakituri-itzetan jatorri idazkerea erabili daitela».

Horrez gain agintzen zaio Krutwig jaunari zenbait erantzun euskaltzain berriek beren sarrera mintzaldiak egiten dituztelarik. Erantzuten dio Seminario Rojas-i 1949-ko ekainaren 25-ean Euskaltzaindia bildua delarik Bizkaiko Ekauta-jauregiko Jakintza Batzordearen jaiagelan ; erantzuten dio ere René Lafon jaunari Baionako euskal erakustokian 1950-eko uztailaren 15-eko bilkuran. Bi erantzun horiek Krutwig-ek publikatu ditu *Egan* aldizkarian 1986-an. Krutwig-ek erantzuten dio ere Aita Villasante-ri 1952-ko apirileko

bilkuran Bizkaiko Ekauta-jauregian, bainan egun horretan eta erantzun horrengatik osoki aldatuko da Federico Krutwig-en bizia. Hasarretu ziren Bizkaiko agintari batzu eta mehatxuak entzunik herbestera joan zen euskaltzain gaztea, orduan 29 urte zituela. Den gutienik mende laurden batez ibiliko da Frantzian, Belgikan, Alemanian, Italian eta azkenean Euskal Herriratzen da. Agertzen da Euskaltzaindiaren 1978-ko abuztuaren 25-eko bilkuran Aita Villasante euskaltzainburuak egiten diola ongi-etorria. Hauxe dio agiriak :

«Ezer baino lehen Euskaltzainburuak ongi etorria erraten dio Batzarrearen izenean F. Krutwig euskaltzain jaunari, urte askotan hala beharrez urrunduari».

Hogeita sei urte luze iragan dira. Egia da Krutwig-ek aurkituko dituela Euskaltzaindian jende ezagunak hala nola Villasante, Mitxelena edo Lafitte, bainan hanitz aurpegi berri, Euskaltzaindia berritua, emendatua eta gaztetua baita euskara batuaren gaian osoki murgildua, Bergarako biltzar nagusia apailatzen ari.

Hogeita sei urte luze, bainan Euskaltzaindiak Azkuek emanikako xedea segituz, euskaltzain osoa betirako edo hil artio euskaltzain dela, utzi du Federico Krutwig-en alkia hutsik, nehor ere haren ordezeko izendatuz eta Krutwig berriz etxeratu delarik, hartu du euskaltzainen artean hutsik eta haren zain zagon alkia.

Federico Krutwig adixkidea,

Badu orain 50 urte euskaltzain oso zarela. Zuk ezagutu dituzu lehenbiziko euskaltzainetan hiru bederen : Azkue, Urkijo eta Aita Pierre Lhande, horiek oraino bizi baitziren euskaltzain oso izendatua izan zarelarik eta, hain zuzen, hiru horiek bilkuran zauden proposatu zenuelarik Euskaltzaindiaren berritzea hamabi kidetarik hemezortzira pasatuz eta hori Donostiako diputazioan 1949-ko irailaren 30-ean.

Azken hogeit urte hauetan, zu berriz etorri zirelarik honara, hamalau euskaltzain berri sartu dira Euskaltzaindian, erdia baino gehiago beraz, zortzi gara 1962-1977 arte horretan sartuak eta Aita Villasante bakarrik 50.eko hamarkadan. Zu zara oraiko gazteen, ez hain gazteen eta lehenbiziko euskaltzainen arteko lokarria. Alde batetik Azkue, Urkijo, Lhande eta bertzetik berrikitan sartuak, Xabier Kintana, Patxi Goenaga eta Andres Urrutia. Euskaltzaindiaren berriztatzaile lehen, euskaltzain belaunaldien arteko lokarri orai, goresmen zuri bihotz bihotzetik eta urte askotarako.

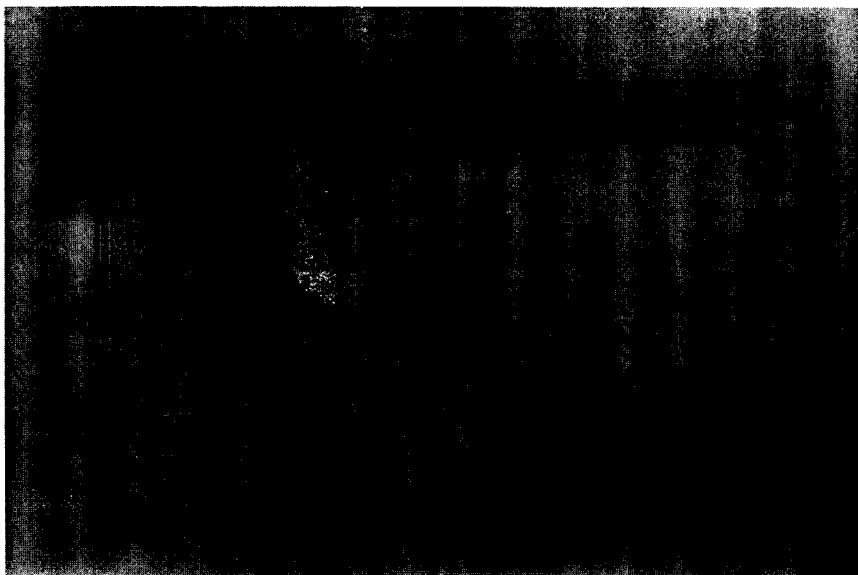
FEDERIKO KRUTWIG SAGREDO

Federiko Krutwig Sagredo Getxon, Areeta auzunean (Bizkaian), 1921-V-15an jaioa. 1941.urtean R.M. Azkue, lehen euskaltzainburua, ezagutu zuen eta haren laguntzaile gisara aritu zen lanean. 1947-XI-29an euskaltzain oso izendatu zuten.

Eskuraturiko merituzko zenbait titulu:

— Euskaltzaindiko euskaltzain dekanoa

— Euskal Herriko idazleen elkarteko ohorezko kidea

- Atenetako ikerketa zientifikoen elkarteko kidea
- 1989. urtean *Homero saria*
- Atenetako “International Scientific Forum” delakoaren ohorezko burua
- Thesalonikako grekera hizkuntzaren defentsarako elkartearen ohorezko kidea
- Kavala hiriko grekera hizkuntzaren defentsarako elkartearen ohorezko kidea
- Kavala hiriko ohorezko diplomaduna

- Erromako “Accademia Internazionale di propaganda culturale” akademiaren kidea

- Delfos Udaleko dominaduna
- Kavala hiriko domina handiaren jabeduna
- Olinpia Udaleko domina handiaren jabeduna
- 1997.urtean, Bizkaiko Foru Aldundiak emandako “Urrezko luma” deritzanaren jabe.

* * *

Federiko Krutwig Sagredo sorterritik kanpo:

1936	Bad Godesberg	1966-67	Brusela
1937-1938	Lisboa	1967-72	Erroma
1952-55	Paris	1972	Aljer
1955	Bonn	1973	Aosta
1956-1961	Colonia	1973-79	Lovaina
1962-1964	Biarritz/Miarritze	1979	Brusela
1965-1966	Amberes	1981	Saint Vicent (Aosta)

* * *

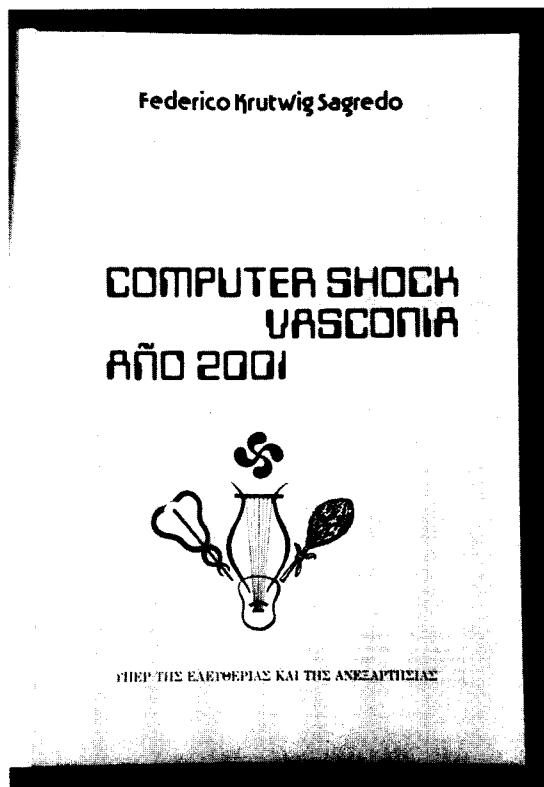
Federiko Krutwig Sagredo jaunak argitaraturiko liburuki batzuk:

A. Gaztelaniaz:

Vasconia (1963)

La Cuestión Vasca (1965)

Garaldea (1978)

Vasconia y la Nueva Europa (1977)

La Nueva Vasconia (1979)

Computer Shock. Año 2001 (1984)

Bilbao de los años cuarenta.

B. Frantsesez:

La Vasconie et la Nouvelle Europe (1977)

C. Euskaraz:

Mikelditarrak (1979)

Ekhaitza (1980)

Igibarziaren iphuinak (1980)

Jakintza-Baitha (1982)

Otsoaren bidea (1982)

Erroten Burgiko mysterioa (1962)

Mystagintza zaharra (1983)

Ortziren zaldia (1983)

Garziko Oihanaren Thaumata (1983)

Sua ez da hiltzen (1983)

Belatzen baratza (1987)

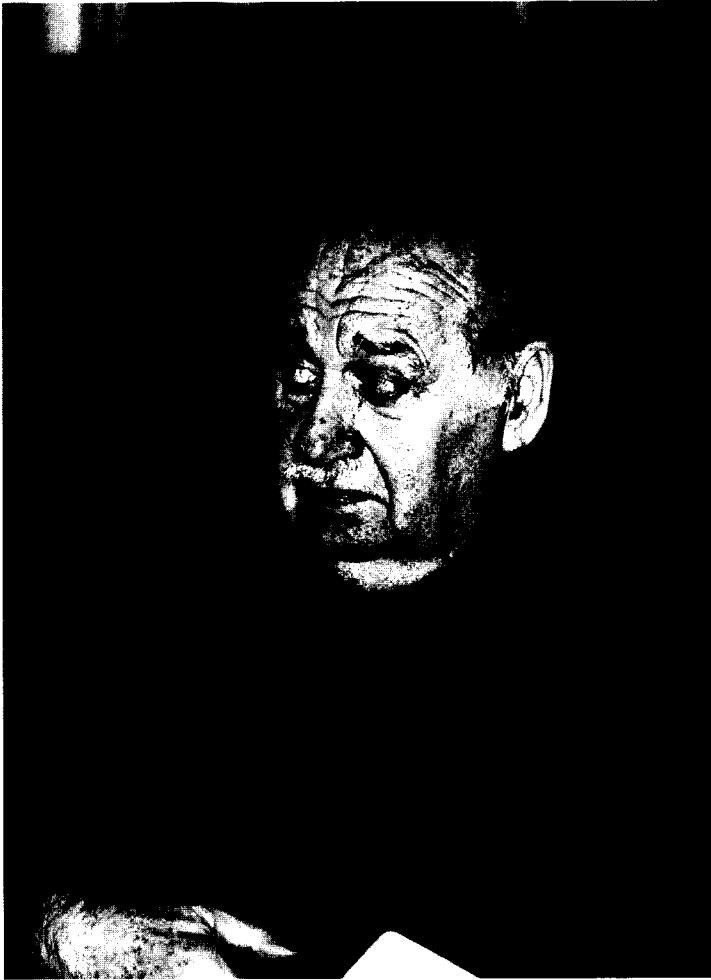
* * *

FEDERICO KRUTWIG SAGREDO

**Federiko Krutwig Sagredo jaunak parte harturiko zenbait al-
dizkari-egunkari:**

*Egan, Gernika, Euskera, Euzko Gogo, Branka, RIEV, Argia, Susa,
Tierra Vasca, Arrasate Press, Deia, El Correo Español-El Pueblo Vasco, Eguna,
Nafarroa Gaur...*

JOSE INAZIO ARANA JESUITAREN BIZITZA (1838-1896) - II

Patxi ALTUNA

1. ITSUMUTILA (1866)

Joan zen abenduaren 20an, Jose Inazio Aranaren heriotzaren lehen mendurrena zela-eta, bere Azkoitiko herriak Euskaltzaindiarekin batera omenaldi bat eskaini nahi izan zion herriko Udaletxean. Jose Antonio Arana Martija eta biok izan ginen hizlari. Hark bibliografoa izan zen aldetik aztertu zuen; nik haren bizitzari eman nahi izan nion gainbegiratu bat, jakinik euskal letren munduan gutxi direla, baldin inor bada, joan zen mendean hainbeste lan egin eta hain gutxi ezagutzen diren euskalariak. Hitzaldi horiek EUSKERA aldizkarian aurkituko ditu haien gogo duen irakurleak.

Aranaren bizitzaz esan zitekeenaren laurdena ere ez da artikulu hartan esana. Juxtuki esateko, bere argitaragabeko EGUNARIA deritzan eskuskribu lodiaren lehen zatian dioena bakarrik kontatu nuen: bere gaztaroa eta Lagundiko lehen urteak (1838-1866). Haren segidakoa izan nahi du gaurko honek, non entzungo baititugu, besteak beste, 2garren Karlistaldiaren txinpartek Loiolako bailaran sorrarazi zituzten bi alderditako bertsoak, Loiolako etxearen goiti-beiti beltza eta Gipuzkoako gerra-egoera, lekuko batek bertatik bertara ikusiak eta gero kontatuak.

Loiolan utzi genuen Jose Inazio, hilabete batzuk lehenago izan zuen buruko odol-kolpe bigarrenetik sendatzeko ahaleginak egiten. Apaiztu gabe dago oraindik, Teologiako lehen ikasturtea Leonen egiten ari zela gertatu baitzitzaion ezbehar hori eta sendabide bila etorri baitzen Loiolara. Hemen ez du eginbehar jakinik; "curat valetudinem" omen da bere egiteko bakarra, dio Probintziko Katalogoak, "osasuna zaindu". Denbora pasa eta indarrak handi-

tu ahala hasten da pixkabana, haatik, honat-harat sermoiak egitera edo gogojardunak ematera joan behar duen apaizaren itsumutil eta zerbitzari izaten.

Danetan adiskideena Aita Garagarza du, idazteko ongi dohatua, sermolari eta gogojardun emaille bikaina. Honekin ateratzen da batez ere, baina ez urrutiko hirietara. Izan berria da Zamoran eta Palenzian abuztuaren bete-betean sermoiak egiten, eta hara ez dio lagundu noski; hark halere Zamoratik eskutitz bat egin dio. Aldiz Elgoibarra elkarrekin joan ziren Pazkoetan; han egin omen zen “solemnemente la aparición de Jesús resucitado con máquinas ‘ad hoc’, baile de ángeles durante el canto de la Gloria, etc.”. Azpeitian kartzelako gatibuak bisitatzera laguntzen dio; Zarautza oso lagunak dituen Narrosko Markes-markesak, Guakiko Kondesa, Villahermosako Dukea, Alzurutarrak, Agirretarrak, Legarratarrak ikustera ere sarritan.

Beste batean Lasartera joan behar Aita Garagarzak gogojardunak mojai ematera eta Orion geldialdi bat egiten dute, oso ezaguna duten Erretore jaun Macatzaga, “que tiene el libro *Jesusen Biotza*”, bisitatzeko, eta Azcue pinta-tzailea, gero Loiolan lan batzuk egingo dituen, ere bai. Aranek biziki miresten du Orion la “vista de la ría, lavadero, orilla del mar, muralla empezada, casas antiguas con armas (“arma arriakin”)”.

Lasarte dute muga eta Txikiardin eta Zubietan barrena (“Zubietaco ballera ederra”, dio) jotzen dute Lasarte, biharamunean Ernanin, Urnietan eta Andoainen barrena ibiliz Aita Kardaberazen bataio-agiria Urnietan aurkitzeko. Hiri hau hitz hauekin deskribatzen du: “Iglesia pobre, casas quemadas, casa del Sr. Antía filovasco”, zein egun pare bat geroago joaten omen baitzaie Lasartera oles egitera eta “autor del Calendario *Ceruco videa*” deitzen baitu. Andoaingo elizari, aldiz, ederra deritza eta han ere hurrengo joanaldian Larramendiren bataio-agiria eta eskutitz batzuk aurkitzen dituzte. Hurrengo arratsaldean Donostiara doaz eta begian jotzen dute hango toki hauek: “El Bulevar o Donosti berriya, puerto, iglesias de Santa María y San Vicente, calles, Misericordia, Castillo, Convento de la Concepción, valle de Loyola...”.

Erramu igandea gertatzen den asteburuko meza, sermoi, konfesio eta gainerakoetara laguntzen dio beste behin Arronara, larunbatean joan eta astelehenean itzul, oso eguraldi ederrarekin. Itzulera horrela egiten omen dute: “Gurutzeaga-mendi, Bisutzbide, Endaya-gaiña con preciosa vista de mar, prados, bosques, Oztarteko-zelaia, Aittolamendi, Izarraitz”. Bistan da natura erruz maite duela.

Paseo-ibilaldiak ere maiz egiten ditu harekin, maizenik Martirietara eta Elosiagan (Santa Luzia) konpondu duten kanpo-etxe berrira eta Urrategi alde-
ra. Hemengo ermitako sarreran harri batean hau omen zegoen —orain ez jakin egongo den— idatzia: “Esta ermita mandó azer Francisco Lopez de Irazaga, a celebración de la Limpia Concepción de la Madre de Dios, 1617”.

Behin biak, Arronako Bikario Etxaniz jauna hartu eta, Granada baserriko Dolores eria konfesatzera doaz, honako itzuli hau eginez: “por Odrio, Etumeta, Erdoizta, oyendo claro el ruido de la mar, a vista de Santa Engracia, Alzola”; gero Etumetatik Ezkurrua baserria ondoratu eta handik jaisten omen da arkaitz handi bat dagoen erreka zurora, non baitago Granada; han konfesatu zen Dolores eria. Sutondoan ongi berotu, abendua baitzen, zerbait jan, eta etxekoei Loiolara konfesatzera joateko esanik, Ezkurruatik eta Odrioko bide beretik itzuli omen ziren alai eta kontent.

Beste batean, udaren erdian, beren lagun min Urraburu eta Gallo han zirela eta, honako ibilaldi hau egiten dute: Izazpi eta inguruak, Oñaz, Atzerreka, Zelaieta, Izazpi, Arrietamendi, Kiskitza, Machinbenta, Beasain, San Martin, Noarbe, Urrestilla, Ezkioga ondoan Zelaietako zuhaitziak, inguruko herriak, trenbidea eta Antiguako Amaren eliza ikusiz; han Santa Isabel zela-eta, erromeria eta jende piloak omen zegoen.

2. LIBURUAK (1867)

Baina liburuetarako ere ateratzen du denbora eta San Inazio ondoko igandean Loiolan estrainengo aldiz kantatzen den San Inazioren bere martxa berriak kemen eta adore handiagoak ematen dizkiola esan behar, batez ere argitaratzeko baimena Erretore Aita Olanok ematen diola jakinik eta noiz edo behin honen bazkari onak eginik: “comida vascófila con D. Miguel, 3 Arreguis, etc.”. Gelditzen zaio diru pixka bat, haatik, Azpeitiko Martinezenean abenduaren 5ean erosten dituen liburuak hil beraren 21ean ordaintzeko: “Santo Tomás, media fiesta, feria en Azpeitia; ida al pago de libros vascos (28 reales)”.

Irailan iada martxa berriaren probak zuzentzen ari da. Aita Antxietaren Bizitza ere burutua edo oso aurreratua bide dauka, zeren irailaren 22an Urrestilan bizi diren Antxietarrei ikusteko eta irakurtzeko utzi diezaien baimena ematen baitio Erretoreak eta urriaren 9an berekin etxera daramate. San Inazioren Bizitza ere ez dago geldirik, zeren irailaren 28an tipi-tapa doa Aita Garziarekin Albisturren barrena Tolosaraino “para la impresión de la Vida de San Ignacio” eta azaroaren 18an hartzen ditu Loiolan lehen probak zuzentzeko. Kalean Pablo de Gorosabel inprimatzailearekin topo egiten du.

Ez naiz ausartzen esatera orain kontatuko dudanerako ere denbora atera zuenik; atera ez bazuen, ez zen behintzat izango ikusteko urrutira joan behar zuelako, etxeko atarian izan baitzen; eta atera bazuen, ongi merezia zuen, uda hartan ez baitirudi oporrik hartu zuenik. Urriaren 13an, domekan, “partido de pelota con muy buen tiempo por la tarde *ante el Colegio*, con mucha gente de

Azpeitia y Azcoitia, entre Jose Joaquin (arakiña) de Azcoitia y el mozo de Munategi”. Ez dakigu nork irabazi zuen.

Abenduaren 12an, osteguna izanagatik, izan omen zen “laya-apustuba”, diosku euskarara lerraturik: “zorzi Azpeitiarrek Markinan: lau Odriotar lau kale ondokoen kontra”. Ez hau nork irabazi zuen ere.

Granada-errekan Aita Garagarzarekin eta beste bi lagunekin izan zen hartan ere gauza bera egin zuen: azken hitzak euskaraz kontatu, honela: “Ezkurruako zezen ‘Kurioso’ zeritzanaren kontugai ederra, hango 87ko atsoak esana: Olanoko Manuela zana siaskan zerriaren kontra gorde zuen, ama begira zeukala. ‘Kurioso’ Madrilen ere toriatua zan”.

Lasartera Aita Garagarzari lagunduz egin zuen atze-aurrea hamabost egun luzatu zen eta ez zen goian esanaz agortu. Ia azken egunean arratsalde batean trenez Erreteriarra doaz, hango Erretore jauna ezaguna baitute, baita Juan Martiñena familia ere, “3 matrimonios ricos de Navarra, euskaldunak de Aldaz, casa hermosa, cena, noche”. Biharamunean Aita Garagarza meza ematera doa hara bere lagunarekin eta honek honela idazten du: “fábrica de 800 personas, de lienzos”.

Hamabost eguneko txango horren ondoren Loiolako bizigiroan murgiltzen da berriz ere. Fernandez izkiriatazalea lehendik aditzea dugun *El Pelayo*, drama kopiatzan hasi zaio Aranari eta Tolosatik Aita Garziak egin duen *San Inazioaren bizitzaren laburpena*-ren 1.000 ale hartzen dituzte, eta apirilaren 21ean “San Inazioaren Bizitzaren Bukaera”, diosku. Fernandezi egunean bi ordu idazteagatik pezeta bat ematen omen dio eta “gaurdainoko 28 egunagatik 112 erreal eta bi gehiago ‘para descontar a los quince días’”.

Pazku astelehena ez omen da lehen bezala gorde beharreko jai, baina gehienek hala egiten omen dute, Azkoitian ezkil-errepika eta guzti; Azpeitian ere bai, baina “por poco entran a fuerza a tocar campanas, entusiasmo del pueblo”. Elgoibarren aldiz, igande eta astelehen, bertsolariak dituzte (“apuesta de trobadores bascongados varios”). Horiek berak biharamunean Batistarekin eta Azpeitiko beste bertsolari batzuekin datoz Elgoibartik, Azpeitian palanka-joko ondoren lehian aritzeko, arratsaldeko hiruretatik aurrera.

Udaberrian eguraldia pixka bat eztitzean jendea aiseago ateratzen da etxetik eta Loiolan, orduan eta orain, gehitzen bisitariak eta bisitak. Gure Jose Inaziok honako guzi hauena hartzen du: Durangoko lagun min On Karkos Orue apaiz “baskofiloarena”; On Bizente Manterola magistral doktorarena, Martirietan hirurreneko igande goizeko Meza nagusian sermoia egitera datorrenarena; euskalari aleman Georges Phillips, Vienako Akademiako bazkide denarena; Mr. Antoine d’Abbadie berarena eta harekin datozen P. Perry eta Anai jesuita inglandar Sidgreaves-ena, etorriak “para hacer observaciones

magnéticas, que las hacen en la huerta. Marchan los Sres. precedentes; apuntes de Mr. D'Abbadie sobre el vascuence" eta azkenik Kardinal Barillirena, zeinek bazkalondoan, kafea hartu bitartean, euskal olerki bat entzuteko gogoazaldu baitzuen eta Jose Inaziok irakurri.

Udaberriak jendea ez ezik, albiste on batzuk ere badakartza Loiolara. Batetik San Inazio Gipuzkoako ez ezik, Bizkaiko eta Arabako ere Patroi izendatu da: "en Loyola ha habido al mediodía café, reunión, versos, música". Bestetik Zumaian uztailearen 1ean bilduriko Batzar Nagusiek Loiolako etxeak osatzeko falta duena eraikitzeko eta obrak burutzeko erabakia hartzen dute. Hautatuak izan diren diputadu berriek ere, Dorronsorok, Labakak eta Unzetak, ez diete negarrik eragin Loiolako biztanleei. Azkenik entzute handikoa izan zen albistea, honako beste hau: Zuazolatar bat Azkoitiko Santa Krutzen monja sartzea, Aita Garagarzak hitzaldia eginik eta Guakiko Kondesa eta beste handizki batzuek han egonik.

Aita Garagarza da dudarik gabe hizlaririk eskatuena edozein elizkizunetan. Jaunaren Igokunde egunean Itziarren da goiz eta arratsalde sermoi egiten, nahiz hango eliz-santutegiak beste lau apaiz dituen: Rementeria, Leizaola, Lizarraga eta Azpiazu. Azpeitian maiatzeko Loreetan ere berak egin du eguneroko hitzaldia. Egun bateko hitz-gaia hau izan omen zuen: "partidos, caridad". Orduan ere zakurrak hankutsik! Ikusi dugu halaber Jose Inazio duela bere "itsumutil" zintzoena, euskalzale eta lagunik onena izateaz gain.

Udako oporrak hartzera ere elkarrekin doaz, baina ez urruti, baizik etxetik oso gertu, Zestuko Gesalagara ("iturri gazia", idazten du ondoan), ezeta denbora asko, hamar egun. Ez dira, haatik, zenbait gauza berri ikasi eta ikusi gabe aterako. Olatxa baserriko Lili etxea ikuskatu gabe ezin gelditu; ezeta Urkoa edo Urkoa-ballera ("edo ordeka", dio), "do está la de 98 años, Manuela Josefa de Sesneaga o Cisniaga". Beste batean Akuara doaz, "Akuako ordeka edo bailara", dio, eta hango esan batzuk aipatzen dizkigu: "Akua, 8 etxe ta 9 bizitzakua"; "Akuarrak Akuan okela gutxi zakuan"; "Aizarnarrak Aizarnan lapurtu ta jan"; (esangunza) "makila zurbeltzuzkoa, toleran sardogiñan".

Hona azkenik ingurune arras bestelakoan sartu aurretik laburki bederen esan beharreko gauza batzuk, ia guziak Loiolarekin zerikusi dutenak. Burgoseko ikastetxea itxi behar izan dute eta hango liburu asko Loiolara dakartzate. San Inazio egunean, Bizkaia eta Arabarentzat ere jai-eguna baita lehen aldiz, jende asko biltzen da; Azpeitiko Erretorea ere berria da, D. Agustin Jauregui, eta "se puso la nueva piedra u obelisco de mármol, llamada La Salve". Otsailean Lepantoko Garaiteaz bezala, abuztuan Japongo Kristauehertiaz egiten dute "junior" direlakoek saio edo ekinaldi literario-poetikoa. Datorren ikasturtean ere hauen irakasle izango da, besteak beste, Jose Inazio, beste hiru lagun, bera bezala oraindik apaiz ez direnekin: Urraburu, Iturria,

Perez Aedo. Horrez gain Loiolako Obserbatorio delakoaren arduradun izendatu dute.

3. ETXEAN (1868)

Antoine D'Abbadie jaunaren bisita 1868ko irailaren 3an izan zuen Loiolan eta handik egun gutxitara entzuten ditugu EGUNARIAN bigarren karlistaldiaren lehen oihartzunak. Ia egunero iristen zaizkie Loiolara albiste txarrak.

20an honela idazten du: "Rumor de alboroto de la marina junto a Cádiz y en Sevilla, Madrid y otras ciudades. Ida de la reina a San Sebastián, do se halla". 23an honela: "Siguen noticias públicas alarmantes. Carta del Rdo. P. Provincial mandando hacer novena al Sagrado Corazón, etc.". 24an: "Siguen noticias graves sobre el estado actual de España: recado de la Reina desde San Sebastián a Loyola por medio de la Condesa de Guaqui para que oremos por ella". 27an: "Siguen rumores de alarmas". 28an: "Siguen malas nuevas de las cosas de España. Un buque inglés delante de San Sebastián y Zarauz". 29an: "Noticias tristes varias del Puerto de Santa María. No hay noticias de los Nuestros de Sevilla (Sevillako jesuitenik, alegia), a donde hay gran revolución con Cádiz. En Santander los Nuestros acudieron a servir a los heridos. Prim, ministro nuevo; la real familia va a Francia".

Eta hileko albiste txarrak hitz hauetan biltzen ditu: "Este mes... principió la gran revolución de España y fuese a Burdeos al fin la real familia".

Hurrengo egunetan ez dira gauzak hobetzen eta Loiolatik aldegitara pentsatzen hasten dira. "Van el P. Garagarza con el H. Silvano a Bayona por Zarauz disfrazados. Preparativos para viajes de varios PP. y HH." Halere, egia esan, inon dauden ondoena Euskalherrian daude, baina ez dira fio: "Gran revolución por toda España menos aquí en las Provincias Vascongadas". Alde guztietako etxeetako jesuitak jaurtikitzen hasi omen dira eta egun batetik bestera berei ere ordua etorriko zaien beldur dira: "Noticia de haber sido los Nuestros expulsados de toda Cataluña y Aragón y Castilla, menos de Carrión y Salamanca"; "llegan otros Padres y Hermanos de León"; "llegan varios del Puerto de Santa María".

Hemengo zenbait herritan ere ikara sortzen da noraezean eta txingarrak ez dira falta Azpeitian eta Azkoitian: "Mayor alarma fuera en ambas villas". "Intentona en Azpeitia de quitar la vara al Sr. Alcalde. Jarana en San Sebastián y Tolosa". Hori urriaren 4an. Horregatik ez ditu batere lasaitzen Donostiako Biltzarrak 6an eman esperantzak: "Junta de San Sebastián da esperanzas sobre Loyola". Muga igarotzekotan eguneroko sotanek ez diete balio eta gizon-

jazki bila hasten dira: "Trajes varios, encargos". Eta biharamunean: "Sigue la busca de trajes", eta azken orduan: "Negocios de libros con el P. Ortega, que litografió griego ayer".

Aranarekin zer egin? Haren osasuna ikusirik, ez dute oraindik bere herri-girotik atera nahi, ahal dela, eta Martirietara biltzeko agintzen dio Aita Erretoreak: "Por disposición del Rector P. Portes, salida a los Mártires de Azcoitia para mejorarme en salud, con el P. Garagarza y el Hno. Coadjutor Altube". Hauek bizpahiru egun han igaro eta badoaz.

Egun gutxiren buruan herrira jaisten da eta etxean sartzen, bisitatxo bat egitera. Martirietan baino hobeki zaindua egongo dela han iruditzen zaio eta Loiolara eskutitz bat idazten du. Laster du erantzuna: "Carta del P. Ministro Garciarena con firma del Rector Portes: aquí en casa hasta nueva disposición y que haga el traje seglar".

Bizimodu berria egiten hasten da: edozein laiko bezala jantzi eta edozein gizasemeren kaleko bizitza eramaten. Hori bai, ondoko Santa Klaran meza sarri entzunez eta Santa Kruzen, mojak bisitatuaz batera, errosarioa eta litaniak errezatuz. Ez da, haatik, Azkoitian jazkera aldatu bizi den jesuita bakarra; Martirietan utzi dituen Aita Lasurtegiz eta Anai Kortaz gain, Dukekoan bizi diren beste bi Anai laguntzaile, Landa Juan eta Abaitua Antonio, ere halaxe jazten dira.

Arropa berriak egitera Azpeitiko jostun bat datorkio eta zehaztasun guziak ematen dizkigu: 1º, 1 karrik num.66, que es grueso y morado; medidas 98, 97+48, 97 decímetros hasta casi la rodilla. 2º, un pantalón de paño pardo 101, 34, 72, cintura 3 Ay 46 con vuelta o vuelo; 3º, un chaleco de X, abrigado, 53, 66; 45, 45, total 30, y poco ancho o abertura en el cuello para acomodar a la corbata; 4º, gabán del paño nº66".

Badaki Estatuko berri ere, ez du informazio falta. Ahaideen, lagunen eta ezagunen bisita asko hartzen ditu etxean. Egunkari "El Pensamiento Español" asterokoa eta egunerokoa ere hartzen ditu edo bederen eskuratzen dizkiote lagunek. Horien bidez jakingo du Urriko 12an Madrileko Erreboluzio Biltzar Nagusia bildu dela "suprimiendo y extinguiendo después con la misma fecha 12, junto con las asociaciones y comunidades religiosas, la Compañía de Jesús apoderándose de sus temporalidades, etc.". Erabaki berak omen zuen beste atal bat, debekatzen zuena talde handian bizitzea, sotana jantzita ibiltzea eta Lagundiko Buruen mendean Espainian eta Espainiatik kanpo bizitzea. 24ko egunkari lehen aipatuak Madrilen osatu duten behin-behingo Gobernuako kargudunak eta kargudunen izen guziak aipatzen dizkigu, bederatzi danera.

Hiru egun bakarrik igaro diren arren, Azpeitiko jostuna datorkio berriz, honako hauek ekarriz: "Karrik, pantalón y chaleco que se prueban. Falta el

gabán del paño felpo del nº98, que cuesta 4 reales la vara. Las medidas del gabán que se hará para el martes 27 son 55 y 87 sin contar lo altibajo”.

Loiolan ia inor ez da bizi. Etxe Santuaren eta Elizaren ardua izateko eta han mezak emateko eta igande ta jaiegunetako elizkizunak egiteko, bi apaiz; etxeko atea zaintzeko Anai laguntzaile bat eta baratza lantzeko besteren bat. Beste inor ez. 22an zabaltzen da hotsa, Aizarnako Olaskoaga jaunak jasoko dituela arratsalde hartako 4etan Loiolako giltzak. Eta bi egun geroago: “Ayer se cerraba Loyola y se hacía el inventario a cargo de la Diputación por el Diputado de partido Olascoaga (Aizarna), D. Damián de Larrar fiscal, alcalde Larrañaga y el escribano de nº Agurrezabalaga”. Diogun beste iturri batetik dakiguna: 9.632 liburu kontatu ziren liburutegiko 61 apaletan. Horrenbestez lasai samar da gure Jose Inazio: “Queda lo principal asegurado”, dio. Baina hango liburutegiak ematen dio kezka: “Biblioteca revuelta: D. Ramón García con D. Juan Altube”.

Loiolako etxea hutsik gelditzen da. Hango bospasei jesuitak inguruko familia ezagunen eta adiskideen etxeetan barreiatzen dira. Hauek dira: Garziarena Jose M^a, arduraduna, eta Aizkorbe, biak apaizak, eta beste lau Anai laguntzaile: Echabe, Silbano, Etxeberria eta beste bat. Lehendik ere baziren batzuek Azpeitian erdi izkutuan bizi zirenak eta horiek han jarraitzen dira: “otros en Azpeitia en las casas del Sr. Altube, Ibero, etc.”. Ostatuan ere biltzen da bat, Aita Ramon Garcia, laster itzulpenak egiten ikusiko duguna.

Udazkeneko eguraldi goxoek lagundurik, bazkalondo luze-ederrak ezti-ki igarotzen ditu etxeko baratzan. Hala diosku behin, nola lau lagun ia batera bisitatzera etorri eta haiekin etxeko “Jose Joaquin y el Padre pasamos bien en el mirador de la huerta”. Paseoak ere sarri egiten ditu bere lagun Palacios, Olano eta bi Hurtado-ekin, eta, zer esanik ez, Aldalurtarren batekin, baita Azpeitia aldera ere izaba Paula de Unanue bisitatzera. Maiz inguratzen zaizkio Granadako Dukea, Guakiko Kondea, Parrokiko Bikarioa eta herriko medikua ere; baita Urrestilako Antxieta eta Zuazolatarrak ere. Granadako Dukeak Parisa aldegitoko gogoia omen du.

Gure Jose Inazioaren izaera ongi agertzen duen puntua! Bere arropa guzieren zerrenda ematen ez digu, bada! “Ropas mías de uso propio: pañuelos 11, blancos de hilo 7, de cenefa 1, azulero 1, pardos diferentes 2 ó 3, 1 de seda. Pantalones 2, uno negro y otro pardo. Chalecos 1, Gabán 1. Karrik 1...” Zertako segi?

Badu zenbait pasadizu ere kontatzeko. Batean 4 guardia zibil ikusten ditu etxe aurretik pasatzen; bestean Bilbora doan kotxe-dilijentzia Azkoititik hamabiak laurden gutxitan igarotzen dela diosku; Azkoitian zortzi apaiz direla danera; hurrengoan Aita Garziarenak ordaindu diola Azpeitiko jostunari kontu osoa eta “con o sin sombrero son 680 reales vellón en junto”. Halako

batean Martirietako Aita Lasurtegui zaharra han baino kaleko etxe batean edo moja etxe batean hobeto egongo litzatekeela uste duelako eta hala diotelako, "disgusto del Padre con mis prisas".

Albiste triste bat ere heltzen zaio egun gutxiren buruan: "El sábado 17 de Octubre 1868, día triste de la expulsión de los Nuestrs de Loyola, se llevó a Azpeitia en carro la efigie de plata de San Ignacio; la de mármol hecha en Roma queda aún en Loyola". Zer gerta ere eraman zen, noski, Azpeitira San Inazioren zilarrezko irudia eta han izkutaleku batean gorde. Aurrerago esango digu non. Egun gutxiren buruan Aita Garziarenak 500 erreal ematen dizkio oinetako eta gainerako gauzak erosteko.

Aspaldixe ez dugu entzun Jose Inazioren ahotik neurtitz eta olerki, proba eta liburu konturik. Ezta politikari buruzko albisterik ere, agian ongi ezagutzen duen Aita Garagarzak eskutitz batean honako aholku hauek eman dizkiolako: "Orden, poco estudio, arreglo de cosas, familia con afabilidad con todos". Baina urriaren 5ean Aita Eugenio Labastari eskutitz bat egiten dio Gasteiza *San Inazioren Bizitza*-ren gainean eta esaten Aita Garzia ere "Glorias de María" deritzan liburuxka itzultzen ari dela. Dukekoan Gamundi senar-emazteekin bazkaldu eta gero "Noche casa de Baroy- (Barón)bekoa"-n pasatzen du. Hurrengo bi egunetan ere errezu batzuk Dukekoan egiten ditu han bizi diren bizpahiru jesuitekin.

"Baroy-bekoa" aipatu du hor; izan ere, bada dioenik Azkoitian bi Baroi eta are hiru zirela. "Baroi-etxekoa" edo "Baroikoa", bi moduetara omen zen Azkoitian bere aita ezaguna; hala esan zigun eskuzkribuaren hastean berean. Geroztik maiteago du Baroya-etxea deitu bere aitaren etxea: "comida en casa de Baroya (Padre)", diosku azaroaren 26an, eta "llegada a casa de Baroya (paterna) a las 7,30", 1869ko abuztuaren 30ean Arantzazutik buelta.

Hona egoera politikozko zipriztin batzuk, ondoko egunetan ugalduko direnak: "Sigue la Revolución y Gobierno provincial hasta Diciembre 15 ó 25", diosku azaroaren 19an, eta biharamonean erdia ulertzen ez zaiola: "Prim y Prats, pretendiente D.Juan I. emperador (?). Pueblo y ejército de voluntarios". Egunkari berri bat sortu omen da: "Periódico nuevo (a lo Padre Cobos), "El Papelito", semanal, "periódico para hacer reír y llorar". Suscríbense el Vicario de Santa Cruz, Zabalza, Landa y otros. Yo, en nombre y con Francisco Eizaguirre a media peseta trimestre, suscrito. Llega el nº de hoy, 23".

4. HILU-BULUAK HAN-HEMEN (1869)

Ondoko egunetako politika gordintzearen eta gudu prestaeraren zantzua dateke Karlos VIIaren presentzia eta guda-deia Iruñean: "Proclama de Carlos

VII que está en Navarra, Pamplona, 1º de Diciembre”. Otxoa eta Muzkiz ere Lizarran omen daude eta elkarren kontrako albisteak iristen zaizkie Nafarroatik: “Noticias varias de Navarra”. Gaztelatik aldiz albiste on-onak: “Noticias de Carrión y Castilla: retrato y Vivas a Carlos VII”.

Espainiako bazterretan eta batik bat Andaluzia aldean gauzak ez daude hobeto: “Nueva revuelta en Cádiz; desorden y anarquía en varias partes de España”. Egun gutxiren buruan: “Cádiz y Sevilla con nueva revolución, en Cádiz más de 1.000 muertos”. Eta biharamunean: “Cádiz, Sevilla, barricadas de revolución; supresión Guardias Civiles en varios puntos. Bajo Aragón revuelto”. Eta urte zaharrari azken agurra egiteko: “Noticias de los horrores de Cádiz. En Valladolid tifus, guerra de Andalucía”.

Bertsogileak ere ez ziren geldirik egon; bertso paperen bidez hasi ziren elkarren lehiari eta hala eskuz-esku ibili ziren “Bersotxuak, gezurjario libera-larenak” eta “Bersu berri-berriyak”, jendeak gogo handiagoz irakurriko zitue-nak gertuan zituzten egunetan, Gabonetan.

Aita Probintzial Felipe Gomezen bisita izan zuten eta, bera gehiegi ez ibili eta nabarmentzearren, besteak ibilarazi zituen eta bilarazi, hala nola “reunión de varios en Zumarraga”. Donostiara ere joan nahiko zukeen, baina ez zen ausartu; iruditu zitzaion Loiolara joaten errazago zela eta hala egin zuen “a la casa grande” (Loiola izendatzeko modua). Ez zuen poz txikia hartu gure Jose Inaziok; bazuen zenbait gauza harekin jarduteko eta erabakitzeke: “sobre la *Vida de San Ignacio, Historia Provinciae Castellae* y de varios manuscritos y libros, archivo; idem de salud y apuntes; casa en Biarritz, Bayona, rue d’Espagne, “et varia indirecta” sobre ordenar de Misa”.

Gai garrantzitsuak guziak Jose Inazioentzat: San Inazioaren bizitza, gainerako eskuzkribuak eta artxiboa; iparraldera lehen bere aurretik Teologia ikastera joan ziren besteak bezala joateko eskua eta baimena, d’Abbadie eta gainerako euskalzale eta idazleak ezagutu edo agurtzeko, baina batez ere, zuzenean galdegin gabe (“varia indirecta”), berak teologia bukatu eta apaiz izan nahi zuela, sendatua zirudiela, urteren bat atzeratu zela eta ea nola zego-en arazoa. Kontu asko! Hartu zituen erantzunez ez dio gauza handirik, baina zerbait bai: “permiso para versos religiosos, idem Vida de San Ignacio pronto”.

Loiolako liburuaren eta liburutegiaren etorkizunak ematen die beldur, zerbait gerta baledi: “Ida a Loyola por libros; entretenidos en la Biblioteca. Tarde vuelta a Loyola por libros para D. Chomin Landa. Queda “Vita S.P. Ignatii cantabrice” para que lo vea el P. Garciarena”. Azpeiti-Azkoitiko handizki eta jesuita batzuek (Landak, Etxabek; Olanok, Garziak, Garziarenak) bilera dute Azpeitian Altuberen etxean “cuestión de libros y biblioteca”. Handik egun batzuetara “un tiro de noche a la casa de Altube”. Jose Inazioaren liburuak ere

mugitzen hasi dira eta Pablo Martinez Azpeitiko inprimatzaileak probak bidaltzen dizkio.

Ohi bezala, Eguberri egunean bazkari handia egin zuten aitaren etxean (“comida en casa Baroya”), arratsaldean Loiolara joan-etorri bat ere bai eta itzultzean “txokolatia grodarik goiko etxian” eta “gastaina erriak, bisigu ta txermen sagar, postre orduan, apaltzen” bertso artean. Jose Inaziorentzat ere ez zen garai txarra neurritz batzuk egiteko: “Versos para Reyes en euskera”.

1869ko urtarrilaren 15ean Gorteetako hauteskunde orokorrak dira eta hiritarrei bihotzak sumintzen zaizkie, antza, zeren bi alderdi politikoen jarraitunen zirti-zartak areagotzen baitira. Jose Inaziok ez du kupidarik bere izen eta guzti esateko nor diren Gipuzkoako errepublikanoak: “Zabala Justo, Manuel Ezcurdia, candidatos Pablo Ibarzabal (Eibar), Genaro Emparan (Azpeitia), José Mª Murua (Irún)”. Horrez gain beste gai batez ariko zaigu luzaki eta hasiera aski handiroki iragarriko: “6, miércoles. Noticia religioso-literario euskara. El mes pasado y éste han salido varios papeles, y alguno que otro librito en “vascuence” muy oportunos, y en “euskera o baskuenze” contra protestantes y liberales con motivo de esparcimientos, malos papeles y libros; v. gr. contra un librito malo, el bueno *Mañubel eta Pachico*, contra el mal *Inaziyo Egijariyo, Berso berriak Pepechok jarriak, y Bersu berri-berriak Drokek eta Antonek jarriak*; id. otros dos contra el mismo papel”.

Bi egun geroago gaztigatzen digu bertso gehiago atera direla *Inazio egijariyo*-ri erantzunez: “son 44 zorzikos”, eta biharamuncan gaineratzen, herriko jendeak kantatzen dituela bertso berri horiek eta beste erantzun batzuk ere atera direla bertsoan *Inazio Egijariyo*-ri. Bestalde Carlos Orue apaizari Durangora igortzen dizkion bertsoen artean bat da “papelito 66, *Txakur amorratua*”. Hilaren 15ean berean aipatzen ditu “euskerazko 20 bertso berri eder para Aldalur”; Aranak berak eginak, seguruenik. Eta hauteskunde eguna igaro baita, isiltzen dira oraingoz bertso-paperak.

Errege egunean, ohi den bezala, eta San Pedro egun inguruan ere bai, Nobiziadua bukatzean egin zituzten botoak berriztatzen dituzte oraindik azken botoak egin ez dituztenek. Hori dela eta, Loiola inguruko lagun eta adiskideen etxeetan, Zumarraga eta Elgoibartik hasi eta Zarautzeraino, barreiatu bizi ziren jesuita guziak elkartu ziren hartarako Loiolan eta eguerdian elkarrekin bazkaltzeko: “Comida de 1ª clase, juntos 26, con café”.

Ezarian bezala Jose Inaziok halako batean honako hau botatzen du: “Idea del P. Cortes sobre enseñar baskuenze”. Ez dio besterik, ez nork eman, ez non, ez nori. Baina egun gutxiren buruan topo egiten du Jose Inaziok Aita Garziarenarekin eta honek esaten Probintzialarekin “negocio de la enseñanza

consultado”, eta Azpeitian hura Gramatika ikasten hasteko leku bila dabilela. Aita Garziarenak bilatu uste duenean, “Casa de D.X. Eizaguirre, cuarto y sala en el piso bajo, 1º, local del Sr. Iceta; id. en el concejo viejo, pende del Ayuntamiento y su junta del lunes 18”, kontua nahastu egiten da, beste kandidatuetan ere azaltzen direlako, eta azkenean On Francisco Arregui apaizak defendatzen duen Oregui apaiz jaunak irabazten du. Probintzialak ez du minutu bat galtzen: “D. Chomin Landa e yo destinados para Zarauz; Ochandorena escribiente”. Ez dago gaizki!: izkiriataile eta guzti biziko da Zarautzen.

Loiolan azkeneko konponketak egiten ditu: han uzten ditu Lardizabalen partez Irundik iristen zaizkion euskal liburu batzuk, eta trukean handik hartzen Humanitatezkoren bat, Zarautzen beharko duelakoan. Hilaren 18an jakiten da: “los votos ganados en ambas villas por los buenos o zuri. Protesta en Azpeitia sobre Manterola; en Azcoitia Hurtado y los boineros de la fábrica”. Laster jakiten dira hauteskundeetako kopuru zehatzak: “Votos del distrito de Azpeitia 6.712 contra 731 (negros)”. Galtzaileak ez egon ados, nonbait, eta “Alarmas del pueblo de Azpeitia por carabineros; canciones populares, acusaciones por ellas”. Azpeitia utzi baino lehen sekretutxo bat kontatu nahi du: lehen Loiolatik eraman zutela penaz esan zigun San Inazioaren zilarrezko irudia Azpeitiko parrokiako “Soledade” deritzan kapilako zoko batean dagoela izkutatua.

Atze-aurre batzuk egiten dituzte Zarautza. Zalgurdiko jarleku bakoitzak 16 erreal balio du. Ezer baino lehen bizitoki bila hasten dira eta, hara non jakiten duten han ere irakasle baten beharra dutela. Jose Inazio prest dago eta ia lehen egunetik hasten da Alzurutarren haurrei pribatuki zerbait irakasten.

Baldin erlijioso guzien egoera bada txarra, mojena ia okerragoa. Gipuzkoako Gobernadorea kontra dute. Otsailaren 6tik 15era bitartean mojen kopurua komentuetan gutxitzeko ordena ateratzen da. Egun gutxiren buruan gauza bitxi asko gertatzen da. Altsatsuko trenean Burgoseko Gobernadorea hilik aurkitzen dute eta “Regeneración del 25 de Enero: Romancero de la Revol. sobre Topete” dela kausa, Probintziko Gobernadoreak dekretu bat ateratzen du: “incautación de objetos de ciencias, enseñanza, artes, libros, manuscritos del clero de toda España desde el 25 de Enero”, eta marmar txarrak hedatzen dira moja eta apaizen kontra “sobre incautación de objetos eclesiásticos para el Estado”...

Hori azken sastada zen; orduz gero edozeren beldur izan zitezkeen, baita liburutegi osoa hartu eta eramango zutenaren ere: “temores de traslado de lo incautado. Lista de libros, libros en guardilla”, eta ondoko hitzak, inork ez ulertzeko, ulertu behar zituenak baizik, gerkerazko letra-eitez idatzi zituen Aranak: “Akrībaion én oikó agío kai én errekartes kai munategi”; alegia, ar-

txiboa Etxe Santuan eta Errekarten eta Munategin” (hango bi baserriren ize-nak). Gu gazteak ginela geure arteko maizko hizpidea izan ohi zen baratzen eginiko zulo handi batean ere izkutatu zituztela liburuak.

Zarautza erabat joan aurreko egunetan, Zestoan izan zen batean neska gazte bat ezagutu zuen han, “Dª Joaquina Zulaica, linguista joven de Cestona”. San Inazioren bizitzako liburu auzia ere konpondua utzi nahi du: “cuestión, Vita S.P. Ignatii, coste castellano 86 reales por pliego (16 páginas); vult Mart. (Martinezek nahi, alegia) 96 id.; vide total”. Latin-gaztelera mor-doilola! Otsailaren 10ean azkenik Zarautzen kokatzen dira gabeko 12etan.

5. ZARAUTZEN (II. 69 - IX. 70)

Etxe-bizitze batean hiru lagun hasten dira bizitzen, bi apaiz eta Anai laguntzaile bat, izkiriatazaila izateaz gain atezain lanean arituko dena. Kokatu eta biharamunean hartzen du “Mr. Antoine d’Abbadie, membre de l’Académie des Sciences” delakoaren eta hilabete batzuk lehenago Loiolara egin zuen bisita batean ezagutu zuenaren lehen eskutitza, zeini gero beste asko jarraituko baitzaizkio bi aldetatik. Aita Epelde frantziskotar azkoitiarra, Zarauzko San Franzisko komentuan bizi dena adiskide kutuna du eta izango du urte askotan. Beste hiru lagun, D. Tomás, D. Ramón Aguirre eta D. Manuel Amilibiarekin, joaten ez zaigu, bada, gure Jose Inazio ehizera Urdaneta alde-ra! Baina ez da dena ehiza, Zarautzatu eta bost egunetara hasten da eskolak ematen: “Tarde inauguración de la clase de Gramática latina y escritura con sólo 7 alumnos”.

Hori astearte batean, eta lau egunen buruan, Jainkoak lekuko izan zedin eramán balu bezala, “Santa muerte a las 8 de la noche del ilustre y santo religioso franciscano Fr. José Antonio de Uriarte, 1° vascófilo contemporáneo de España, eminente por su virtud y sabiduría, y después de recibidos con mucha devoción todos los Sacramentos propios para el tránsito a la dichosa eternidad”. Oraindik biharamunean “ “Deprofundis” al ilustre finado F. José Antonio Uriarte de cuerpo presente en su celda... La celda es la de arriba o 1° piso, ángulo del convento con ventanas a la huerta. Era el finado natural de Arrigorriaga de Bizcaya; ha fallecido a los 55 ó 56 años, sucumbido por sus trabajos mentales, gran misionero, 1° vascófilo de España y santo religioso. Su bula INNEFFABILIS en bascuence de Bizcaya la hemos visto en la celda del finado con el P. Epelde. Id. el DICCIONARIO ANALITICO DEL BASCUENCE o lengua bascongada por Salcedo Novia, manuscritos en 4 tomos”. Biharamunean ehorztea eta Jose Inaziok “pequeña poesía vasco castellana a Uriarte”.

Ematen dituen eskolen saria eskuratzen laster hasi da: "De parte de los Alzurus entrega de paga de enseñanza desde febrero 14 ó 15 hasta abril 420 reales. Pago de la casa hasta marzo, 100 reales". Bestalde modu adikaitz samarrean idazten du: "Noticias varias: A(ita) gure-gutarraren carta. Vide Lauburu euskaro o confederación".

Urte hartan, 1869an, abuztuaren erdi aldean Jose Inazio egun batzuetarako Arantzazura joan aurreko egunetan, hilu-bulu handi samarrak gertatu ziren Zarautzen eta inguruan: "Noticia de la sublevación republicana de la fragata por Guetaria y está delante de Zarauz otro barco grande hecho en Orio o astillero de Aguinaga". Hilabete eta erdi geroago honako beste hau: "Aparece a la mañana ahorcado en un farol un gato con un paskin contra carlistas". Egun batzuk geroago: "Noticias de alarma en Pamplona; noticias alarmantes de Vitoria, Tafalla". "Novedad de tiros en Azpeitia", ekainaren 28an, eta San Inazio aurreko egunetan "Tristes noticias de Pamplona" eta "Noticias de alarmas en Pamplona; carlistas "ubique" (nonahi, alegia)".

Hemendik urrutixe bai, gogorkeria handiagoak: "Tristes nuevas de las barricadas de Jerez hace pocos días" eta, lehen ere ikusi genuen bezala, horrek berekin ekarri ohi zuen literatura merke ugaltzea liburu koxkorrak zabalduz: "Folletos de Gabino Tejado", "Toda la verdad sobre la presente crisis", "Solución lógica de la presente crisis". "Item (berebat, alegia) de otros, v.g. "Un militar a sus compañeros de armas", "La honra de Cádiz por un inconsecuente liberal", "Dios, patria y rey", 1868, París. "La libertad de cultos en España", por Urruela, pbro., Sevilla".

Politikan hilu-buluak ez ezik, atmosferan elementuen irabiak eta iraultza galant askoak ere izan zituzten egun haietan. Otsailaren hiru azken egunetan eta martxoaren hiru lehenetan ezin esaneko eguraldi txarra: "28, dom. En la noche del domingo al lunes tormenta en la mar, que sube hasta la calle y derriba parte del camino real y parte de la muralla del embarcadero; olas que suben hasta el tejado de Narros". "Marzo, 1. Sube otra vez la mar, algunas oleadas por la calle y olas que llegan a casa del Duque, jardines. Trae la mar un bombo o bergantín y un bote sin tripulación; rompe el bombo y arroja el bote al arenal entero". "2, martes. Vientos y mareas fuertes, tempestad por la noche. Sube de nuevo la mar hasta la calle y rodea la casa de Amilibia. Otro bote roto por ello". "3, miérc. Lluvias y temporal de gran viento, la mar muy brava". Egun batzuetarako baretzen da itsasoa eta 18an berriz "Mar bastante alborotada y crecida", baina handiena eta zakarrena 22an egon zen itsasoa. Ikus: "22, lunes santo. Tempestad, vientos y lluvia continua y deshecha; mar hinchada y brava; ayer y hoy ha sido de lo más borrascoso con relámpagos, truenos; se ha perdido otro barco en San Sebastián; ha traído la mar a las costas de Zumaya, Guetaria y Zarauz maderos enormes labrados", eta hilaren azkenean "lleva la mar parte del jardín del Conde de Guaqui".

Liburu horiek baino interesgarriago dira guretzat sailean aipatzen dizki-gun beste hauek: "Misio santuaren oroipena" liburuxkak; "D. Luis Hurtado aquí; noticia suya de la Biblioteca de 14.000 volúmenes de Fernández Navarrete y familia en Abalos"; "Vida del mártir Berriochoa", hilberria zen Bizkaiko Diputadu Arrieta Mascarna jaunak idatzia omen zena; Kardaberaz en eskuzkribua "Vida en bascuence de la Ven. Madre Josefa del SS. Sacramento", "copia por Alejo, maestro de escuela; Juan Andrés Zabala (Azkoitiarra) me (lo) cede para copiar" eta On Gregorio Arrueri eman omen zion kopiatzeko; bai halaber "Perroni" zeritzan liburua itzultzeko eta bide batez apirileko zorra ordaindu omen zion, 240 erreale; Aita Epelderekin Uriarteren hilobian errezu eta bertso txiki batzuk egin ere bai. D'Abbadieren eta On Nicolas Soralezaren eskutitz bana, "Historia Universal" idazteko asmoa duela gatzigatzen diola bigarrenak.

Loiolako liburutegiak oraindik ere buruko nekeak ematen dizkio eta On Agustín Jauregi Azpeitiko Erretoreak mezu triste hau helarazten, 9.632 liburu daudela han pilatuak. Are tristeagoa ekainaren 1ekoa: "sacan hoy mismo de Loyola la Biblioteca en cajones para San Sebastián" eta ekainaren 13an iada liburutegiaren heriotza iragartzen du: "Biblioteca de Loyola vacía". Maiatza eta ekaina hil egokiak dira apaiz bertsozale batentzat erlijiozko neurtitzak egiteko eta hala egiten ditu Jose Inazio: "Música de Sebastián Aldalur, mi letra" maiatzeko "loreetan" kantatzeko. Macazaga jaunari eginiko eskutitz batean bidaltzen dizkion bertsoak izendatzeko darabil lehen aldiz, oker ez bagoaude, "itzneurtu" hitza.

Hiruzpalau albiste txiki emanez sartzen da bete-bete udan. Bat, Hondarribian legez kontra egin ziren kleroaren kontrako Biltzarrak, Gipuzkoako 36 edo 40 biltzarkideek erasotuak. Arrue Gregoriok argitara eman duen beste liburuxka "Baserritarren echeko eskola" deritzana. Zazpi lagunek batera Hendaiara egiten duten txangoa d'Abbadieren gatzelua ezagutzeko eta Arantzazun egiten dituen zortzi eguneko Gogojardunak. Azken biok berri xeheagoa merezi dutelakoan gaude.

Ikasleek San Inazio bezperan, ostiral batean, azterketak egin orduko, Jose Inazio abuztuaren lehen egunean hamabost eguneko oporrak hasteko asmoa du eta bainuak ahal dituen gehiena hartzeko. Antoine d'Abbadieri kartatxo bat egiten dio, aurki bere etxean bisita egingo diola-edo esateko, eta lau egunen buruan zazpi lagun abiatu ziren goizeko 5,30etan Zarauztik Donostiaruntz; ez guztiak jesuitak, lau bederen emakumeak, azpeitiarrak. "Comida en casa de D. Marcos A. Muñoz; brindis, versos".

Biharamunean goizeko 6,30etan atera Hendaiarantz, Dª Jacoba Mª Luisarekin eta Bergarako apaiz D.X. Bengoarekin, "Aizpurdin" bazkaldu, eta arratsaldean Mr. Antoine d'Abbadieren château edo gatzelua ikustera: "su

hermoso edificio, posesión de su señora, Dª Denis Virginie Vincente de Saint Bonet, gran pianista con una sola mano; sus aves, coco, aguilas, perros... Observaciones astronómicas, literatura, inscripciones, biblioteca vascongada, cuestiones". Txundituak denak eta Jose Inazio ez gutxienik! Biharamunean Hendaiara itzuli, han bazkaldu berriz ere "Aizpurdin" eta bederatzietako trenean Baionarantz, Jose Inaziok sakelean duela d'Abbadiek egin dion amoina, 5 franko eta koska. Egun eta erdi han igaro, Kanbon Intxauspe kalonjeari bisita bat egin, eta arratsaldean Donostiara itzultzean, d'Abbadie jauna bera dute trenean lagun Hendaiaraino.

Aldagarri berria hartzeko ere astirik gabe ia-ia, gaztetan ezagutu zuen Arantzazura doa, han isilik eta bakarrik gogojardunak bere gisara egiteko. Uztaileko Ama Birjinaren eguna zen. Zarautz, Donostia, Azpeitia. Donostitik igarotzean "juego de la cucaña en la Concha junto al puerto; música, gentío. Ave María euskaraz". Azpeitian izeba Paula, besteak beste, bisitatu eta Loiolara lotara. Biharamunean goizeko 6etan atera eta Zumarragan ere bisita batzuk eginez eta Urretxun barrena Urnietako apaiz Antia, lehen "vascófilo" deitu zuena, ikustatuz, "encuentro en Urrejola o Urresola con D. Jose Lazaro de Egaña, casas de baño, peña oradada, molino de S. Elías antes de Araoz, caseríos Arricruz, Guesaltza, Peñazulo. Llegada a Arantzazu a las 8,30".

Iritsi baino ez da egin, eta dagoeneko hango bazter batzuk ezagutzen ditu eta izenak ikasten. "20, viernes. Ejercicios". Lehen egunean badakizki iadanik hango fraideen izenak: "Elias Arregui, Superior; Domingo Albeniz, Juan Jose Salazar, Santiago Lascurain, Manuel Arcaya, Jose Ignacio Urestarazu, Ignacio Zubia, Domingo Gogendi, Erostarbe (9 sacerdotes), Fr. Patricio". Inguruko toki ikusgarri eta mirengarrienak ere bai. "Sitios de Aranzazu: Arlepo, Arrion, Erroittegui (lugar de grajos), Gashaoroko koba, Gazteluaitz (Peña del Castillo), Deabruaitz, Gogordo, Aloña, Catabera, Urbiya (sitio prado de pastores), Iturrigorri, Caseríos de Arricruz, Guesaltza, Arrola, S. Elias (cueva), Peñazulo ("do hoy después de 17 años me ofrecen casa"), Benta, Sindica, Gomiztegui, truchas de Iturrigorri". Egun batean atentzio ematen dio fraideek "Veni, Creator" euskaraz kantatzeak. Gogojardunak bukatzen dituen azken arratsaldean zortzi ikasleekin, Aizgorrira doa eta miresten ditu hango ikuskizunak, Urbiako artzaiak eta ikazkinak.

Fraideei agur egin eta zortzietan badoa Oinati, Bergara eta Plasentziarantz, hiruretan bisita bat baino gehiago eginez, Oinatin batez ere Madalenako kapila, "do vivió S. Francisco de Borja" ikusiz, eta ahal duen oroz jesuiten senideren bat, Plasentzian Ariznabarretarrak, esate baterako. Debara korreoa eta handik oinez Alzolatik, San Antolindik, Azkaratetik barne, Azkoitiko Zabale baserrian erreberoa hartuz, eta "llegada a casa de BAROYA (paterna) a las 7, 30".

Irailen eskolak hasten dituzte eta 17an Bergaran azterketak egin behar 7 mutikok. (Horretarako jakin behar da aita Demingok lortua zuela epaimahai ofizial mixto baten izendapena, Donostiako, Zarauzko eta Guichongo, iparraldeko, ikastokietako ikasleak aztertzeke). "Såle mal en Geografía Vidaurre y mal en latín Narbaiza, los demás bien en todo". Biharamunean 40 graduako beropean, Loiolan barrena ("yo llego a las 12 a la "casa grande"), itzulia Zarautza, non alkatea emakumea dela esaten baitigu. Urriaren 1ean Oinatiko Unibertsitatearen irekiera eta, uda eta oporrak igaro baitira, berriz ere gerrahotsa bazterretan: "revuelta y fuego en Barcelona"; "estado de sitio por toda España; partidas revolucionarias en Cataluña, Aragón, Valencia", "horrores de Vals, Barcelona Valencia, Zaragoza"; "sucesos horribles del bombardeo y toma de Valencia". Hori guziaz hilabete baten barruan.

Hemen ere ez daude gauzak guztiz bare eta geldi, baina beste toki haietako ondoan huskeriak dira hemengoak. Urriaren 11an Zarauzko udala Azpeitiko Epaitegira doa eta azaroaren 5ean atxilotua daramate hango espetxera, eta ez dute askatzen harik eta hamabost egun igaro arte. A ze musika eta suziriak egun hartan Zarautzen!

Urte batzuk lehenago Loiolan bezala, Aita Garagarzaren apaiz-lanetan "itsumutil" aritzea maite du, eta hark Durangora joan behar duen asteburu batean laguntzen dio, bide batez hain hartua duen On Karlos Orue, apaiza eta bertsogilea, bisitatuz. Ez zen hutsaren truke egina gertatu bisita, Zarautza itzuli eta hamabost egun baino lehen eskuratzen baitzaizkio Durangoko apaizaren bizkaierazko sei olerki; "item otras de circunstancias". Eibartik Durangorainoko bidea oinez egin zuten, alajaina! Itzuleran Loiolara hurbildu ziren, non ikusi eta "ezagutu" baitzuen Jose Inaziok txakur txiki-polit bat, Karlin zeritzana, eta, ez tut ez murt, berekin eraman zuen Zarautza, gaueko 10etan etxeratuz.

Bizi diren hiru lagunek etxebizitza ez dute erabat atsegin eta berriaren bila dabilta. Begiz jo dutena Bizkonde kaleko 18 zenbakiduna da eta jabea On Francisco Egaña du; harekin hitz egin eta laster moldatzen dira. Ez daki-gu zenbat pagatu behar izan zuten, ez eta pagatu behar izan zutenik; behar izan bazuten, Jose Inaziok 320 erreale kobratu berriak ditu ematen dituen eskolen sari eta ongi etorriko zitzaizkion. Egun gutxiren buruan guztiz etxekotzen dira eta Jose Inaziok berehala ikasten du nola derizten ezker-eskuineko etxe-ei: "Casas vecinas al nº18: Dolores-enekua, Gorriya-nekua, Damiana-Sagasticho-Landa-Sagarna-nekua".

Eguberriak gertu dira eta horiek heldu baino lehen nahi ditu bizpahiru lan bururatu, gero beste egitekorik gabe Azkoitian jaiak emateko. Batetik d'Abbadie jaunari Eguberri eta Urteberriko zorionak opatuz eskutitza idazten dio. Bestetik Erromatik Anai Lizargaratek eskatu berriak dizkio

“Gipuzkoako Gizaseme Ospetsuen” bizitzako paperak eta fitxak eta hara igortzen dizkio urtezaharra bukatu baino lehen Guakiko Kondearen bidez. Horrenbestez joan daiteke lasai Azkoiti aldera eta hala egiten du Gabon egunean, biharamunean parrokiari D.P. Arambarriren Meza berria entzuteko. Familiarekin eta hainbat ahaide eta adiskiderekin zortzi egun eder igaro eta Urtezaharrean berriz Zarautza itzultzen da, hango bi lagun jesuitekin batera afaltzeko.

6. “ESTADO DE GUERRA EN GUIPUZCOA” (1870.8.29)

Abuztu arte ez da horrelakorik gertatzen Gipuzkoan, ez da gutxiago ere; kanpoan ere ezer gutxi. Urtarrilaren 8an Madrilen ministro arteko krisia sortu zela, martxoaren 13an Madrilen Enrike de Borbon hil zuela Montpauzier jaunak dueloan, Karlos VIIa eta Cabrera biziki haserretu zirela eta betiko banandu, 50 soldadu sartu zirela herrian, eta beste zerbaitek. Bitarte horretan hiru eskutitz idazten dizkio d’Abbadieri Jose Inaziok. Aitak aldiz, idatzi ordez, Zarauzko bidea hartzen du San Jose eguna —ez ziren alferrik biak Jose— bere semearekin ospatzeko. Agian berdela jango zuten bazkaritan, berdel harrapaketa ikaragarria egin omen baitzuten Martxoan hango itsasgizonek.

Aurki izango du berriz aita ikusteko parada, zeren Aste Santua Jose Inaziok Loiolan eman baitzuen eta Antxieta, Zuazola eta inguruko gainerako adiskideak agurtu. Ayako erretorearen etxean maiatzako egun batean hartzen duten kafe denboran “Jauregui D. Ignacio con boina blanca en el café” egon omen zen, baina horrek baino atentzio handiagoa ematen diote han ikusten dituen Kardaberazen liburuek eta Mendibururen obrek. Laster herriko San Pelayo festak dira eta eskolako mutikoak —sei baizik ez!— Donostira doaz azterketak egitera. Zarauzko San Pelayotan “baile de 19 miqueletes y de 46 o más chapelchuris” eta egun gutxiren buruan Berazadira doa Karlos VII.aren euskal karta bat eramanez.

Biharamunean Alkizan egiten du egun pasa eta Aguerreberri baserria bisitatzen, “do se bañó el mártir Berriochoa”, eta arratsaldean “koblakari” Agustin Lazkanoren euskal bertso eta kantu saioa entzuten. Ez dakigu ze saltsa darabiltzan esku artean, baina hamar egunen barruan Baionara, Bergarara, Plasentziara eta Azkoitia-Loiolara joan-etorriak gehiegixko dira. Baionan Manterola jaunari lagundu omen zion Meza eta Duvoisin ikuskatu, besteak beste. Bergara bidean jakin du “La boina blanca” izeneko aldizkaria arestian hasiko dela irteten Zumarragan eta bertara iristean “La Enseñanza”-ko mojak bisitatzen ditu eta hiru egunetan Valleko Kondearen eta On Antonio Ezterriparen etxean ez dakigu nolako bilerak egiten beste zenbait jenderek.

Asteartean itzulia Valleko Kondearen zalgurdian eta Azkoitira iristean bazkaria bere etxean eta kafea Granadako Dukearen etxean, Bergaran izan diren lagunetako hiruarekin: Gamundi Jose, Aldalur Pedro eta Barrutia Benignorekin. Izeba Paulari ikustalditxo bat egin Azpeitian eta gaberako Loiolara gogojardunak egiten hasteko. Bukatzean Zarautza berriz eta ahal duen baidu guztiak hartu. Asko ez, Loiolan norako berria eman baitio Aita Probintzialak: Urduñarakoa.

Bai, Zarautz utzi behar dute hiru lagunek eta Urduñan lan egin datorren urriko ikasturte berritik aurrera. (Eta zer egingen da Karlin txakur txikiak?). Hasteko "se mandan para Orduña dos grandes cajones, uno de cuadros, libritos, otro de libros y un cofrecito con candeleros". Etxea lehenbailehen hustu nahi dute, giltzak bere jabeari eman eta zor duten alokairua ordaindu. Lagunei agur egin eta Loiolara doaz abuztu-irailak pasatzera eta bizpahiru bidaietan Orduñarako den tresneria eramatera. Zumarragan Bermejo jauna ezagutzen du, "La boina blanca"-ren zuzendaria.

Hiru haiek Zarautzik atera zain egon direla esan behar bake-giroa asaldatzeko. Uztailaren azkenetan "rumores de Carlos VII, de levantamientos"; "vanse los miqueletes todos; bulla y rumores"; "señales de levantamientos, tiros"; "novedades y desasosiego de gentes, estado de guerra en Guipuzcoa, chicos en Azcoitia, Azpeitia; sale Amilibia de la posada con otros para el monte y Azpeitia, luces de noche en Izarraitz, Araunz"; "diversas noticias"; "600 carlistas en Azcoitia, muchos en otras partes"; "noticias de levantamientos en Vizcaya, Alava, Navarra y Aragón"; "los miqueletes de Azpeitia hallan 80 armas y entran con ellas en Azpeitia"; "carabineros y soldados de refuerzo para Urdampilleta"; "guardias carlistas de Azcoitia, Cherloye"; "van los carlistas de Azcoitia por Vergara y Oñate, según noticias"; "van a Azcoitia y hasta Azcarate los miqueletes y tropa que estaba en Azpeitia con Urdampilleta sin resultado".

Hori guzia astebete eskasean, uztailaren 26an hasi eta hil beraren azkena arte, eta ez dira hor amaitzen kardabak. Agorraren 3an "llegan 200 de tropa de línea a Azcoitia" eta 4an "pasan más tropas a Azcoitia, llevan a San Sebastián a algunos presos carlistas, cura de Madariaga"; "vanse las tropas de Azcoitia a las 9 de la mañana hasta Elgoibar. Noticia de que vuelven a casa los carlistas mozos. Noticia de prisión del emperador Napoleón". Madariagako apaiza ez da eramaten duten bakarra; ez diete gainerako erlijioso, moja eta apaizei ere barkatzen: "Salida hoy mismo de los religiosos de S. Francisco de Zarauz, quedándose el presidente, el P. Elola, y algunos legos", "llevan preso a San Sebastián al Rector de Azpeitia, D. Agustín Jauregui, con general sentimiento", "carta de D. Gregorio, Zarauz, de donde han echado a los frailes del pueblo, sigue persecución de curas".

Jose Inazio Loiolan dago, Orduñara joateko azken egunak pasa zain, eta han barruan ere ez daude oso lasai. Agorraren 5ean "registro de Loyola por los miqueletes hasta las 11; estaban cercando a Loyola desde las 5 de la mañana". Hil beraren 14an "oficio de Rocaverde a la 1,30 ordenando entrega de llaves del Colegio y su evacuación en término de 48 horas por los dos capellanes". Ondoko egunetan "sacar trastos y preparación para la salida", "dos baúles y cajas preparadas para Orduña", "a las 4,30 se presentan el alcalde Platero de Echaniz con el alguacil a recoger las llaves, que luego se las entregan a los dos miqueletes destinados para custodia del edificio. Se colocan los Nuestros en Azpeitia en dos casas: Mendiola y Ibero. Yo a dormir en Azcoitia".

7. URDUÑAN (1870-72)

Loiola inguruko baserrietako lau mutiko daramatzate Orduñara, han "morroi txiki" lanetan aritzera, gaztelera eta gramatika pixka bat ikastera: Luis, Gabriel, Jose Ignacio eta Juan Jose. Loiolatik astelehen batean atera eta astearte arratsaldeko bostak laurden gutxitan Orduñan dira. Ostiralean Baionarantz doa ez digu esaten zertara, bai ordea hemendik ihes eginda han bizi ziren Valleko Kondea, Iturbe jauna, Olazabal Tirso jauna, Aldalur eta Alberdirekin han egon zela, baieta Donostian kartzelan zegoen Aita Leza nafarra bisitatu eta hiri honetan jesuitek eraiki berria zuten "la nueva casa colegio en la Avenida de la Libertad" ezagutu zuela. Biharamunean bederatzitik ordutan Orduñara. Unibertsitatea balitz baino areago "distribución de cátedras y oficios", eta pixkanaka "llegan al colegio 30 alumnos internos y duermen ya en el colegio".

Jose Inazioekin batera Zarauztik etorri den Txomin Landa izendatzen dute Ikastetxearen zuzendari eta egun gutxitan ikasleak 120raino igotzen dira. Ehun urte baino gehiago itxirik egon den ikastetxea irekitzen dute berriro, herriak txalokatuz. "Se descajona el Gabinete de Historia Natural y de Física, que ha llegado bien" eta biharamunean d'Abbadieri karta bat egiten dio eta handik zortzi egunera beste bat. Urtearen azkenerako falta diren hiru hilabete eskaxak atsegin-atsekabe handirik gabe igarotzen dira; Amurriora, Artomañara, Tartangara ibilaldiak egin eta haietako apaizekin ezagutzak harturik, pilota partiduren bat jokaturik eta "Correspondencia Vascongada" irakurririk, hala nola Iparragirrez artikulu bat lehen zenbakian. Eguberrietan mutikoen olgetarako lau antzerki edo komedia jokatzeko edo antzeztu dituzte, mutikoei berek, aurreko egunetan behin eta birritan entseiatuak: "Las cinco partes del mundo", "Diálogo de los zapateros", "Los gitanos" eta "El ventero", eta Urteberrian, 1871an, sartzen dira elurte handien artean eta Mirandako trena Orduñara iristen ez dela. Urtarrilaren azken egunean 8 gradu dituzte zeropian.

Aranaren eta d'Abbadieren arteko harremanak maizten diren urtea da Urduñako lehenbiziko hau. Hamabost bider azaltzen du haren izena, esateko edo idatzi diola edo haren eskutitza hartu duela edo liburu batzuk igorri dizkiola. Lardizabal apaiz Zaldibiarrak ere egiten dio eskutitz bat. Etxeko liburutegia berritzeari ekiten diote eta Bilbora egiten duen bidai batean "Euskalduna" inprimategia ezagutzen du, baieta karlisten kasinoa ere eta zenbait adiskide bisitatzen, haien artean Aristides Artiñano jauna; eta bizartegi baten ondotik igarotzean, bizarra kentzen du "dejando bigote y perilla".

Han inguruko herri-herrixken izenak mila bider aipatzen ditu, mila bider oinkatzen eta antzinako aztarrenak usnatzen: Ujuli, Unza, Iñozo. Laudioko Erretore jauna den On Jose Larrea "vascófilo" dela esaten digu. Jesuitek oso hartua duten On Pedro de Piñera, lehen alkate izana, ateratzen da Diputadu martxoaren 9ko hauteskundeetan, maiatzaren 8 arte albistea ezagutzen ez den arren, eta handik hiru egunetara "come al mediodía en el colegio el Sr diputado D. Pedro M. Piñera". Erramu igandean "procesión de la Borriquita. Llevan en hombros una borrica con el Señor encima". Pazko arte esan daiteke ez dela beste gauza berezirik gertatzen eta batik bat Jose Inazioaren liburuei dagokienik batere ez. Uztailaren 22an laburki ematen digu hango Lore Jokoen berri: "concurso de bardos por Mr. d'Abbadie". Urteroko "Historia Domus et Litterae annuae" amaitua du, abuztuaren 10ean oporretara abiatu baino lehen.

Zarautza doa ama hilberria duen eta Zarauzko semea den Landa Txominekin. Hala deitzen du beti bere laguna, nahiz ikastetxeko erretore den. Hilaren 10ean abiatu eta Plasentzian, Zumarragan, Azkoitian barrena bazkaltzera Azpeitira, "a casa de Ibero, do está el Marqués de san Millán cojo, con sus tres niñas", Loiola aipatu ere egin gabe. Zarautza gauerdiko hamabiak jo eta gero, hamabost egun igarotzera. Etxe batean esaera hau entzuten du: "Ikusi onelako? -Ez, nere begiyak gaitzik ez diyo egin". Azken egunean d'Abbadieren eskutitz bat hartzen du eta 29an Bergara, Plasentzia eta Durango zeharkaturik eta Bilbon lagun batzuekin bazkaldurik, "salida para Orduña a las 3 con D. Pedro Piñera, D. Pablo Arguiñano. Llegada bien a Orduña a las 4,45 ó 5".

Kontatzea ahaztu zaizkion edo azalpen luzeagoa merezi zuten albiste bizpahiru utzi ditu azkenerako. Egun batean diputadu errepublikano Pablo Soler izan zela Ikastetxea bisitatzen. 26an, larunbatean, Australiako Daulikako Apezpiku jauna, "que ha bautizado los hijos de D. Carlos VII, cenó y durmió en el Colegio. Llegó el Sr. Obispo con los Sres. Bustó y su Sra. y D. Manuel de Goicoechea, primo de ella y vascófilo, miembro de la Real Academia de la Historia en Madrid, su bibliotecario con otra Sra. y se fueron a Luyando, a donde se fue el Sr. Obispo al día siguiente. Goicoechea llevó el libro de *Claros varones guipuzcoanos*". 30ean, larunbatean, —hori oker dago, 26 eta 30 biak larunbata ezin daiteke— Busto eta Goicoechea jaunak han dira berriz ere baz-

kaltzen kotxearekin Berberanako Konde-Kondesentzat, “que ceden ahora la huerta al colegio”. Egun berean Joakin Alcazar eta bere ama eta On Jose Cruz, “y trae —amak, agian— preciosidades de Habana para el gabinete y tabaco”.

Bere semeak ekarriaz Urduñaturik, elkar jotzen dute han eta egun pare bat elkarrekin igarotzen Mendia, Leal, Izaga, Alberdi, Alzuru, Ibero, Bobadilla eta abarrek, marka hausten duelarik Cesareo Eguidazu jaunak, hiru semetxo han utziz. Ikasturtea zenbait albiste alairekin hasiko dute eta hasiko du Jose Inaziok: “Llegan los carlistas presos de Valladolid; idem. organista de Llodio, pbro. D. Pedro de Lasuen”. Laudioko beste albiste bat ere ikasi berria du nonbait, aurrekoa dela-eta: “Noticia de D. José de Larrea, pbro., párroco de Llodio, traductor de “Las Glorias de María”, y de D. Galindez, ambos vascofilos”. Azkoitian kokatu berri aldi hartan Aita Ramon Garcia esan digu Jose Inaziok liburuxka horixe bera itzultzen ari zela. Beste albistea, hau Jose Inaziori dagokiona: “Carta y dos opúsculos de Mr. capitán Duvoisin desde Bardos, cerca de Bayona”.

Urriaren 1ean ikasturtearen irekiera nagusia (“empieza el curso con 600 reales de deuda”). 90 barneko ikasle omen dituzte, kanpoko beste hainbeste eta gehiago. Errekarteko Patxi azaltzen da bere seme bat morroi-txiki izatera ekarriaz. On Sebastian Aldalur ere bai, musika irakasle izateko eta ongi iristen dira “8 cajones de Física”. Luzakizunik gabe “una carta larga” egiten dio Jose Inaziok Mr. d’Abbadieri; hamabost egunen buruan honen erantzuna hartzen du eta biharamunean astirik galdu gabe beste bat egiten dio Jose Inaziok.

Hotz ikaragarria dute abenduaren hasieran; bederatzi gradu eta erdikoa zeropian. Ama Birjinaren egunean, hezurak eta mamiak berotzeko-edo, ikasle dantzari-txikien saioa da eta haiekin batera ez du lotsarik Aita Garagarzak berak ere auresku dantzatzeko. Bi liburuxka igortzen dizkio Jose Inaziok Mr. d’Abbadieri, “Novia” y “Espíritu carlista”, eta ez dio Gabon gauan jateko kapoirik igortzen beharko ez duelako, ez Durangon mordo bat pilatzen ez delako: “Llega la jaula de capones de Zarauz”, “Llegan más capones”.

Urte berriari, 1872koari, ez diote hasiera txarra ematen ez tristea, eta alde guztietatik albiste onak datozkie, laster etorriko zaizkien txarrak eta beltzak jasateko kemena eta adorea izan dezaten, agian: “noche teatro; conclusión a las 11,30 con *jorrai dantza*”. Ez dirudi gose izango direnik ere hurrengo egunetan: “mátase el cerdo de 14 arrobas casi”. D’Abbadieri bidaltzeko liburu-kajoi bat prestatua dauka otsailaren 2an eta, hona bat-batean guztiz ustegabeko albistea: “Se acaba el tratadito *Teoría de poética general*”, gorago aipatu genuen *Arte métrica bascongada* ez bezalakoa, noski, eta inondik ezagutzen ez genuena. Guadalupe omen deritzan nobizia batek, agian nobiziagaiak, Madoz-en *Diccionario Geográfico de España* ematen die dohan.

Zerbait arraroa somatzen du gure Jose Inaziok hainbeste berri aldekotan, edota beharbada datozkien eta oraindik ez dakizkien gertari beltz eta kontra-koen seinalea atzematen horoskopoa. Otsailetik martxora igarotzean, hone-la dio lerro berriaren erdi-erdian: "Febrero de cinco jueves, cosa rara!". Eta asmatu balu bezala, "permiso para la Vida de San Ignacio" eskuratu duela, d'Abbadieren eskutitza 24an hartu eta berak 30ean erantzun diola, Txominek eta biek Serapiori eta Agustini pilota partidua irabazi dietela, nahiz biharamu-nean haiek irabazten dieten. Martxoan berean hiru berri horiek kenduta gainerakoak hauek dira: "Noticia de que a Loyola van cuatro compañías de soldados", "temores de alarmas políticas", "noticias alarmantes de la situación de España", "graves rumores de alarma general para el día 2, 5, etc. de abril".

Eta apirilean sartu orduko, beste horrenbeste: "noticias de alarma", "noticias alarmantes de carlistas", "noticia de levantamientos carlistas en Cataluña", "noticias graves de levantamientos carlistas".

Hemendik aurrera ondoko bost hilabeteak, apirila-abuztua, eta hurrengo urteko zazpi lehenak, gerrako notiziez beterik daude eta ia bestelako berririk ematen ez dute. Euskarara aldatzeaz asko galduko lukete; hobeko dut dauden daudenean utzi eta eman ez hemen, aldizkari honetan, baizik euskara-gaztelera-zko besteren batean, EUTGko Mundaizen edo. Hartara, gainera, euskara ez dakien historiolariren bati ere izan dakioketaliagarri. Orduñan bizi zenak Orduñan eta inguruan nolako tropa-mugimenduak izan ziren, 1872an ez ezik gero 1873an ere, kontatzen digu biziro*.

Uztailaren 15ean d'Abbadieri eskutitz bat idazten dio eta gudu-aldi gogorrenaren zantzua abuztuaren 5ean hitz hauetaz amaitzen da: "El 'Euskara' ha cesado". Abuztuaren 11an d'Abbadieri honako gauza hauek igortzen dizkio: "el discurso de Fuente, do están los escritores vizcaínos, y el *Oficio de la Concepción* en vascuence, impreso en Roma y otros papeles con Echeguren que va a Bayona y Poyanne". Hitz hauei eskerrak dakigu batzuetan Erroman argitaratzen zituztela euskal liburuxka batzuk.

Oraindik ez baitira borroka zalapartak erabat isildu —"noticia del encuentro de carlistas en San Prudencio y careo de armas", "llegan unos 20 soldados de tropa a las 9 de la mañana", "registran por la tarde el Colegio un piquete de soldados y el alcalde rojo con juez de paz Sr. Luna por sospecha de haber armas"—, 22an handik aldegittea erabakitzen dute eta Santurtzira joatea opporrak hartzera: "casa piso de Dª Esmeralda con vistas al mar".

* (Ikus joan zen urtarril-ekaineko 53. zenbakian argitaratua).

Kanpoan egon diren bitartean Urduñan gauzak ez dira batere zuzendu. Hilaren azken egunean “publicase en Orduña el manifiesto del novísimo Ayuntamiento contra el Colegio” eta irailaren 2an oporrak eten eta Urduñara itzultzen dira, okerrak nola zuzenduko: Isasi Andres jauna eta beste zenbait handiki biltzen dira ikastetxeko arazoa dela-eta. Publicase la “Vindicación de los Fueros de la verdad ultrajada”. Kolejioari egin jazarpeneren agiriekin. Baina Udalak ez ditu onartzen Isasi Andres jaunak eta beste batek arazoa konponetzeko agertu baldintzak eta erabakitzen da Kolejioa ixtea. Alferrik San Franziskon egiten den “junta de más de 50 capitulares a las 6,30 de la mañana sobre el asunto del Colegio”. Lehengo moduan dirau Udalaren eta Ikastetxearen arteko kalapitak. Halere hilaren 9an erdi konponketa bat egin dela esan behar Alkate errenarekin.

“Sale una compañía de soldados al monte”. “Noticia de descarrilamiento en Cataluña”. Eta etxeko Komunitate osoak gogojardunak hasten ditu, ezer gertatzen ez balitz bezala. Bukatzean Alkate erren jauna datorkie etxeko obrak ikustera, eta bertantxe hasten dira mutiko ikasleen gurasoak, Kolejio ixte konturik jakin nahi ez dutenak, asaldan Urduñara beren semeak ekartzen —“llegan los de Zarauz y Azpeitia”— eta irailaren 29an bildu ikasleak ia 90 dira. Bada txakoli dakarren Zarauztarren bat ere eta harekin penak ahanzten zaizkie.

Urriaren 1ean ikasturte berriaren hasiera Espiritu Santuaren mezaz. Han zen Udal berria. Uztailaren 27an kontatu zigun Juan Inaziok Erretore Aita Olanok erreparoren bat ipini ziola bere Espainiako Historiari, 28. zenbakiko gai “adversus liberales”-gatik, bizi zuten politika giroan hura hala irakastea gehiegixko izan zitekeelako-edo. Orain adierazten digu Erretoreak erabaki duela gai hori, Espainiako Historia, bake-zurrean D. Bernardok eman dezan. D’Abbadieren eskutitza heltzen zaio Aranari eta Kolejiora ikasle bilbotar berri bat heltzen da, Sabino Aranaren anaia Luis.

Oraindik ere armen txingar batzuk distiratzten dira inoiz edo behin Bizkaiko zeruan. Ikasturtea hasi eta hilabete baino lehen, “folleto de D. Benigno Rezusta sobre la Revolución de Guipúzcoa”, “pasan 24 ó más carlistas presos en el tren hacia Miranda”. Santa Zezilia egunean, “alboroto republicano en Bilbao”. Hiru egun geroago “salen los soldados de guerra para Bilbao; pasan otros de Vitoria allá”. Beste hiru egun eta, “noticias alarmantes de republicanos y carlistas. Voluntarios de Orduña con uniforme”.

Abenduan ere bai horien antzeko zirti-zartak: “noticias de presos republicanos de Bilbao”; “nueve voluntarios liberales en la dotación de Sagarmínaga; rumores de levantamientos”; “proclama y noticias de Velasco, lo de Mañarias, Navarra”; “noticia del ataque nuevo de Mañaria”. Baina orohar albiste onakin ematen diote buru urte zaharrari, zeren hilaren 8an, Birjin Orbangabearen egunean, haur ikasle batzuek lehen Komunioa egiten dute, eta

haien artean Luis Aranak. Hilaren 10ean esaten zaigu *Claros Varones*-en 12 liburu heldu direla; 27an “cuestión del *Diccionario trilingüe* con D. Alejandro”, eta urte zaharrear d’Abbadie jaunari mandatuak, eta karta Juan de Landaburu pintatzailearen bitartez igorri dizkiola.

Hemen amaitzen da EGUNARIAren 2. Zatia eta hasten 11 urte luzatuko den 3. Hemen amaitzen da halaber urtezaharra, baina Jose Inaziok ez du hori burutu nahi azken hitz hauek idatzi gabe: “Diciembre 1872. Sigue algo la sublevación republicana y se aumenta mucho la carlista. Buenos tiempos por Navidades. Tristes nuevas de Roma: esfuerzo de los liberales contra el Papa y Compañía de Jesús. Circulares y pastorales de prelados españoles sobre el culto, clero y religión”.

Nik ere hemen amaitzen dut
Federiko Krutwig,
adiskideari eta Euskal Herriko
gertari zahar-berrien maitaleari,
amorez eta begirunez
eskaintzen diodan omenaldi
txiki hau.

8. IV. 1997

GEORGES LACOMBEREN ARTXIBOA

J.A. ARANA MARTIJA

Berrogeita hamar urte beteko dira Euskaltzaindiaren dekanoa den Federiko Krutwig Sagredo jauna 1947.eko azaroaren 29an euskaltzain oso izendatua izan zenetik. Hori dela eta, gure Akademiak omenaldi liburu hau eskaintzea erabaki zuen euskaltzainen iker edo idazlanekin. Nik, niri dago-kidanetik, zertaz idatzi ez nekielarik, konturatu nintzen urte berean betetzen direla Georges Lacombe euskaltzaina hil zenetik berrogeita hamar urte, 1947.eko uztailaren 13an gertatu baitzen Parisen honen heriotza. Beraz, urte bereko gertakizunak kontuan izanik, Lacomberi buruzko ikerketa burutzea iruditu zait. Badituz beste arrazoi batzuk gai hau aukeratzeko: Lacombe Euskaltzaindiaren Gutunzaina izan zela, ni izan naizen bezala, eta azken hila-beteotan haren artxiboa taiutu eta katalogatu dugula Azkue Bibliotekan, altxor horren xehetasunak idazlan honetan emanaz. Hau da Krutwig maisu eta adiskideari eskaintzen diodan omenaldia.

Ez da gaurko nire asmoa Lacomberen biografia zehatz eta luzea idaztea, baina data eta datu batzuk ematea, laburpen gisa, interesgarria dela uste dut artxiboaren edukina hobeto ulertzeko eta jarraitzeko. Biarnoko Ortesen¹ jaio zen 1879.eko urtarrilaren 31n. Agen hirikoa zen Claude Lacombe aita eta Donapaleukoa Maria Teresa Saint-Jayme ama, Amikuzeko mintzaira ederki zekiena. Bordeleko unibertsitatean filosofia ikasten ari zelarik ezagutu zituen Albert Leon eta Jean Etxepare euskaldunak eta euskal idazleak. Lehendik ere bazetorkion euskararekiko grina, baina goi-mailako ardura eta harremanak 1900 urtean sortu zitzaizkion Julien Vinson eta Hugo Schuchardt euskalari-ekin gutunak gurutzatzen hasi zenean. Parisen, Sorbonako unibertsitateetik hurbil, bizilekua kokatu zuenean, Letretan lizentziaduna izatea lortu zuen eta euskaldun eta euskalariekin harremanak gehitu eta sendotu egin zituen.

---

¹ Gaskoinez Ortés da hiri honen izena, frantsesez Orthez idazten dena.

Doktore mailara iristeko gogo bizia sortu zen bere baitan, eta Aldudeko euskara aztertzea erabaki zuen 1911n. Galdutzat ematen zen tesirako ia 600 orrialdeko lana agertu zaigu artxiboan. Ordurako, eta 1904an hasita, argitaratuak zituen euskara eta antropologiari buruzko lanak hainbat aldizkaritan. Julio Urkixorekin batera, eta idazkari lanetan, RIEV aldizkaria sortu zuen 1907an eta Eskualzale Biltzarreko kide eta kargudun ere izan zen garai hartan.

Munduko lehen gerrarako deitua izan, eta 1916.eko uztailaren 16an zauritua izan zen, Amienseko ospitalean eskuineko besoa moztu ziotelarik. Gerra denboran ez zuen lana utzi eta idazten jarraitu zuen, ezkerrarekin hain zuzen. Euskararen lexikoa eta morfologia, euskal klasikoen azterketa, euskalariekin harreman eta eztabaidak, hizkuntzalaritzako lanak eta abarrak kontuan izanik, euskaltzain oso izendatua izan zen, Pierre Broussainen aulkia betetzeko, 1920.eko uztailaren 22an. Sarrera hitzaldia Hazparnen irakurri zuen 1921.eko martxoaren 8an, gaia hala mugaturik: "Hiletarik Van Eys-ekin maiteena daukadana aipha dezadan laburzki: L. L. Bonaparte". Azkuek gomendatu omen zion Bonapartez hitz egitea, bazekielako Printzearen paper mordoa erosi ziola Lacombe Victor Collinsi, orain artxiboan daudenak. Harrezkero, Euskaltzaindiaren bilera ia guztietara etortzen zela Parisetik. Gure Erakundearen gutunzain izendatu zuten 1921.eko uztailaren 28an eta kargu horretan jarraitu zuen Espainiako gerrara arte.

Duela berrogeita hamar urte hil zen Georges Lacombe Parisen, esanda dagoenez, eta Pierre Lafittek bete zuen honen aulkia 1949.eko irailaren 30ean euskaltzain oso izendatua izan zenean.

Liburutegi ederra hornitu zuen Lacombe, euskal gaietan ia Urkixorenaren parekoa. Baina altxor hau baliotsua eta garrantzitsua bada ere, liburuak *unicum* edo arraroak izan arren, ikerketetarako berrargitarapenetan lor daitezke. Artxiboetako paperik gehienak, ostera, kopiak ez badira, *unicum* dira eta idazlearen maila edo gaiaren arabera neurtu ezinezko balioa izan dezakete. Hau da Lacomberen artxiboarekin gertatzen dena: 50 artxibo-kutxetan biltzen dira milaka paper 558 katalogo-sarreretan sailkatuak. Artxiboaren ia erdia, hots, 230 sarrera edo sail, gutunak dira; eta badago bat 283 gutun dituen: Schuchardtek Lacomberi zuzendutako gutunak hain zuzen. Artxibo honetan dauden gutunen hartzaile nagusiak zerrendatzen baditugu, hara hor edukina:

Lacombe berak jasotakoak	820
Julien Vinsonek jasotakoak	644
Edward Spencer Dodgsonen jasotakoak	503
Willem J. Van Eysek jasotakoak	301
Louis-Lucien Bonapartek jasotakoak	241

Eta beste hartzaile eta idazleen gutunak ehundaka daude. Berehala datorrigu jakingura eta galdera: Vinson, Dodgson, Van Eys, Bonaparte eta beste

euskalari batzuk beraien artxiboetan zituzten gutunak, nola eskuratu zituen Lacombe? Une honetan ez daukat galdera honentzat erantzunik, nire susmoak izan arren. Baina gutundegi aberats hau, toki baten eskura izatea pozgarria da benetan ikerle batentzat. Adibide bat jartzearen: Julio Urkixok Vinsoni idatzitako 110 gutun Lacomberen artxiboan daude, ohar bibliografikoez beterik. Edo Antoine d'Abbadiek Bonaparteri idatzitako 197 gutunak, ez dute interesik, idazlearen mendeurrena ospatzen dugun urte honetan?

Gutunetatik aparte, badaude artxiboan hainbat euskalarien ikerketa lanak, batzuk argitaratuak, eta argitaratu gabeak ere. Hor dago, esate baterako, Lacombe beraren Aldudeko euskararen azterketa, eta Artxu, Darricarrère, Van Eys, Pouvreau, Salaberri d'Ibarrole (zortzi idazketa ezberbinak) eta Txahoren hiztegien originalak, Van Eysen kasuan argitaratua ere egilearen eskuzko ohar eta zuzenketekin. Artxiboan agertzen zaizkigu RIEV aldizkarian argitaratzeko Lacombe jasotzen zituen originalak, eta Uhlenbeck eta Schuchardtenetan Lacombe egin zituen frantsesera itzulpenak. Kantu eta bertsoen bilduma ugariak ere hor daude euskalkiak eta euskararen diakronia ikertzeko baliagarriak. Pilota jokoari buruzkoak eta orokorki euskal etnografiari dagozkion lanak ere pilaka daude. Zer gehiago behar du artxibo batek aberatsa eta interesgarria izan dadin?

Georges Lacombe hil ondoren, Olasoneko Telesforo Monzon Ortiz de Urruelak (1904-1981) erosi zion haren arrebari liburutegiarekin batera artxibo hau 1948.eko otsailean eta Donibane Lohizuneko Mendeberrri etxera ekarri zuen. Nik dakidanetik, Jon Bilbaok mikrofilmatu zituen artxibo honetako dokumentu batzuk Renoko unibertsitatera igortzeko. Baionako Euskal Erakustokian ere egon ziren ikus eta aztergai Bonaparteren dokumentuak 1957tik aurrera euskalari honi irailan egin zitzaion omenaldia zela eta; baina 1987an itzuli ziren dokumentu horiek Maria Josefa Ganuza Lardizabal anderearen jabegora. Badakit beste ikerle batzuk ere ibili direla liburutegian eta artxiboan eta taiutu gabe zegoenez, erabileraren ondorioz gero eta nahaste gehiago ari zen gertatzen liburu eta dokumentuetan. Bestalde, artxiboari dago-kionetik, zerrendatu gabe zegoen eta dokumentuen kontrola eramatea ezinezkoa zen. Taiutze eta zerrendatzeko proposamena onartu zigun Ganuza andereak eta lehendabiziko dokumentuen sailkatze lana egin genuen Donibane Lohizunen Azkue Bibliotekako teknikaria den Josune Olabarria andereak eta biok 1993.eko otsailaren 11n eta urte bereko apirilaren 20an Bergarako Olaso Dorrera ekarri zen gero artxiboa eta sailkapen zehatzagoa egiteko Azkue Bibliotekara 1996.eko uztailearen 15 eta 16an. Sailkapen lan hori eta jarraian doan katalogoa burutu ondoren, Bergarako Olaso Dorrera eraman genuen artxibo osoa 1997.eko apirilaren 17an, eta ekainaren 18an Bergaran dagoen Irargi mikrofilmatze etxearen zuzendariarekin, Borja Aginagalde jaunarekin hain zuzen, egin genuen artxiboa mikrofilmatzeko plana, Ganuza andereak

baimenezko agiria sinatu zuelarik. Beraz, Georges Lacomberen artxiboa kontsultatzeko bi kopia egongo dira mikrofilmotan: bata Olaso Dorrean eta bestea Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekan.

Lacomberen liburutegi aberatsa dela eta zerbait esan beharrean nagoela uste dut. Donibane Lohizunetik Bergarako Olaso Dorrera ekarri genuen, eta gela berezi batean ordenatuta kokatu. Olaso Dorrea Sorrerakundearen babespen eta Azkue Bibliotekako gidaritza teknikoaren laguntzaz ari da katalogatzaile bat lana burutzen. Katalogo hau gauzaten denean argitaratu beharko da, hau baita Lacomberen beste altxor paregabea. Baina oraingoz gera bedi Euskaltzaindiak Federiko Krutwig euskaltzainari egiten dion omenaldi liburu honetan hainbat ordu eman ondoren burutu dugun artxiboaren zerrenda.

GEORGES LACOMBEREN ARTXIBOA*

ABBADIE, Antoine d'

3	L.L. Bonaparteri gutunak (1856-1887)	197
144	W.J. Van Eysi gutuna (1875)	1
370	Belzuncen herioa (olerkia)	1
450	J. Vinsoni gutunak (1874-1892)	17
502	H. Charanceyri gutunak (1862-1880)	42

ADEMA, Gratien

97	E.S. Dodgsoni gutunak (1892-1893)	9
----	-----------------------------------	---

AIZAGIRRE, P.L.

537	Beila bat Jaun Doni Jakin	4
-----	---------------------------	---

ALDUDE

529	Panegyrique de S. François d'Assise fait aux Aldudes (1773)	4
530	Sacramendu Saindua	4
	Igantian	4

ALTUBE, Sebero

518	El verbo vasco (1940)	16
-----	-----------------------	----

ALTZOAZPI, Diego V.

451	J. Vinsoni gutuna (1921)	1
-----	--------------------------	---

AMEZAGA, Vicente

227	G. Lacomberi gutuna (194?)	1
-----	----------------------------	---

AMI DE M.L. ETCHEVERRY

229	G. Lacomberi gutuna (d/g)	1
-----	---------------------------	---

ARANA, Jose

228	G. Lacomberi gutuna (1928)	1
-----	----------------------------	---

ARBELBIDE, Jean Pierre

452	J. Vinsoni gutunak (1888-1901)	41
-----	--------------------------------	----

ARRESE BEITIA, Felipe

98	E.S. Dodgsoni gutuna (1899)	1
----	-----------------------------	---

ARRUE, Gregorio

145	W.J. Van Eysi gutunak (1867)	5
-----	------------------------------	---

---

* Ezkerrean agertzen den zenbakia dokumentuari dagokiona da. Gutunetan eskuineko zenbakiak adierazten du zenbat diren gutunak; eskuizkribuetan orrialdeen kopurua ematen da.

ARTXU, Joanes

1	Dictionnaire français-basque, hitzak	7354
	Des racines ou des radicaux	17
	Des désinences	19
	Euskaldun eta frantses hiztegia, hitzak	13.055

ARZAC, Antonio

17	C. Otaegiri gutuna (1884)	1
----	---------------------------	---

AZKUE, Resurreccion Maria

81	P. Broussaini gutunak (1920)	2
99	E.S. Dodgsoni gutunak (1891-1899)	15

BALAGUER, Victor

100	E.S. Dodgsoni gutuna (d/g)	1
-----	----------------------------	---

BASTIDE, Roger M.

508	Note sur l'intuition bergsonienne	23
-----	-----------------------------------	----

BATCAVE, Louis

453	P. Vinsoni gutunak (1914-1923)	3
-----	--------------------------------	---

BERHO, Jean

538	Gizon-jaleen eskualdetara gan-ethorri	4
-----	---------------------------------------	---

BERNAOLA, Jose Maria

101	E.S. Dodgsoni gutunak (1895)	9
-----	------------------------------	---

BERTSOAK

548	Eskuizkribuak	1-20
549	Eskuizkribuak	21-40
550	Eskuizkribuak	41-60
551	Eskuizkribuak	61-73
552	Eskuizkribuak	74-85
553	Bertso paperak	1-70
554	Bertso paperak	71-189

SANTO, Bettiri

541	Bettiri Santoren balentriak (Composition basque)	12
-----	--	----

BIBLIOGRAFIA

558	Euskarazko testu ezberdinen kopiak (zenbatu gabe)	
-----	---	--

BIBLIOTECA NAZIONALE - ROMA

102	E.S. Dodgsoni gutuna (1891)	1
-----	-----------------------------	---

BIBLIOTHÈQUE DE BAYONNE

146	W.J. Van Eysi gutuna (1874)	1
-----	-----------------------------	---

BLADE, Jean François

454 J. Vinsoni gutunak (1869-1891) 14

BLEDES, M.

455 J. Vinsoni gutuna (1924) 1

BONAPARTE, Louis-Lucien

- 13 Arturo Campioni bidalitako lanak:
1. Observaciones sobre el vascuence de Burunda 10
  2. Observaciones sobre el vascuence de Lizaso 3
  3. Etimología de Orreaga 2
  4. Sur le basque de Valcarlos 8
  5. Errata 2
  6. (Orreaga) (1881-06-11) 1
  7. Observations (Orreagaz) (1881-11-12) 2
  8. Carta lingüística (1883-06-30) 12
  9. Carta lingüística (1883-10-25) 4
  10. Carta lingüística (1883-11-12) 9
  11. Quelques remarques à Campion (1885-04-25) 5
- 14 A. Campioni gutunak (1889) 60
- 15 Ch.F.H. Charenceyri gutunak (1881-1890) 20
- 16 J. Manterolari gutunak (1882) 2
- 18 W. Websteri gutuna (1880) 1
- 19 Aditza, fitxak 5
- 20 Noms verbisés, fitxak 20
- 21 Terminatifs, fitxak 8
- 22 Aditza, fitxak 35
- 23 Urdiain eta Zegamako aditza, fitxak 20
- 24 Radicaux verbaux, fitxak 5
- 25 Aditza, fitxak 82
- 26 Modes. Temps, fitxak 158
- 27 Formes affirmatives et dubitatives, fitxak 81
- 28 Aditza euskalkika (fitxa inprimatuak eskuzko oharrekin) 14
- 29 1. La déclinaison chez Liçarrague, fitxak 9
2. Particularités, fitxak 5
  3. Fusion, fitxa 1
  4. Aditza, fitxak 2
- 30 "Carte des Sept Provinces Basques"-erako datuak 21
- 31 Jesucristo gore Geinaren Ebangelio Saintua segun San Mateoc (I-XII kapituluak) 45
- 32 Suffixes casuels basques et ouraliques 1
- 33 Tableau montrant les permutations des voyelles d'après les différentes variétés de la langue basque 7

34	Iparraldeko goi-nafarrerari buruzko azterketak:	
	1. Elizondo, Bera, Lizaso, Uharte-Arakil, Intza, Irun, Urdiain, Etxarri, fitxak	25
	2. Artzibar, Ultzama, Arakil, Araitz	4
	3. Beintza-Labaien: Otoitzak	1
	4. Elizondo, Bera, Lizaso, Uharte-Arakil, Intza	1
	5. Elizondo, Bera, Lizaso, Uharte-Arakil, Intza, Irun (Otoitzak)	1
	6. Elizondo, Bera, Lizaso, Uharte-Arakil, Intza, Irun, Urdiain, Etxarri-Aranaz: Kristau dotrina	3
	7. Intza, Irun, Urdiain, Etxarri (Zirriborroak)	5
35	Hegoaldeko goi-nafarreraren euskararen azterketa	9
36	Aezkoa, Saraizu eta Erronkariko euskara:	
	1. Lexikoa: 800 hitz	11
	2. Aditz formak: 211	3
	3. Adjetiboak: 158	2
	4. Preposizioak, izenordainak, e.a.	9
37	Dictionnaire des mots basques qui se trouvent dans l'opuscule: "Arte de aprender a hablar la lengua castellana"	5
38	Larramendiren Hiztegitik jasotako hitzak	7
39	Euskal lexikoa	43
40	Lexikoa: 151/400 hitz zenbatuak	9
41	Voculaires basques	3+10
42	A collection of words showing the difference of the basque dialects (57 hitz)	4
43	Lexikoa: Baztan, Bortziri, Ultzama, Burunda, Erronkari, Saraizu (19 hitz)	1
44	Hilen eta egunen izenak euskaraz	3
45	Lexikoa euskalki ezberdinetan (Lézard)	3
46	Lexikoa lapurteraz, behe-nafarreraz, zubereraz	2
47	Lexikoa gipuzkeraz, bizkaieraz, nafarreraz, lapurteraz, zubereraz	3
48	Apostoluen eguiñac, koaderno	1
49	Le verbe basque en tableau (inprimatuan eskuzko oharrak)	
50	Aditza: zirriborroak	12
51	Aditza	2
52	Voix intransitive: gipuzkeraz, bizkaieraz, lapurteraz, zubereraz	10
53	Voix intransitive: I-II-III-IV-V	5
54	Voix intransitive: I-XXV: gipuzkeraz, bizkaieraz, lapurteraz, behe-nafarreraz, zubereraz	4
55	Aditza	2
56	Aditza	7

57	Aditza:	
	1. Voix intransitive	10
	2. Aditza Uztaritzen	9
	3. Aditza Saran	44
	4. Aditza Donibane-Lohizunen	43
58	Formes verbales basques: gipuzkeraz, bizkaieraz, behe-nafarreraz, zubereraz, lauki	1
59	Voix intransitive I-II-III, laukiak	3
60	Aditza behe-nafarreraz	1
61	Aditza lapurteraz	13
62	Aditza behe-nafarreraz, lapurteraz, zubereraz	13
63	Aditza behe-nafarreraz, lapurteraz, zubereraz, gipuzkeraz, (orri inprimatuetan herrien izenekin)	24
64	Linguistic notes (poliglotak), koaderno	1
65	Azterketa poliglotak, koaderno	1
66	Azterketa poliglotak, koaderno	1
67	Italieraren azterketak	37
68	Alexander Ellis-ekin elkarlanean: English standard vowels and consonants	1+20
69	Bokalen ahoskera Europako hizkuntzetan	26
70	Les sons élémentaires des langues slaves vivantes, lauki	1
71	Simple sounds of the living slavonic languages	3
	Hizkuntza eslaboen inguruan	1
72	1. Introduzione alla grammatica svezese tradotta dall'inglese	7
	2. Grammatica islandese (lexiko konparatiboekin)	28
73	Hiztegia: Vasconice, Hispanice, Gallice	3
74	Cicada (Azterketa poliglotak)	9
75	Azterketa poliglotak: asteko egunak	11
76	Azterketa poliglotak	12
77	Azterketa poliglotak	13
78	Polyglot studies	92
79	Aditza hizkuntza eslaboetan	4
80	"Maitatu" aditza hizkuntza erromanikoetan	103
147	W.J. Van Eysi gutunak (1874)	3
456	J. Vinsoni gutunak (1869-1876)	74
BONAPARTE, Roland		
458	J. Vinsoni gutuna (1892): Bonaparteren bibliotekaz	1
BOURGEOIS, Henri		
103	E.S. Dodgsoni gutunak (1908-1909)	32
104	Bibliographie der romanichel, par G.F. Black	3
459	J. Vinsoni gutuna (1907)	1

BROUSSAIN, Pierre		
82	H. Winkleri gutuna (d/g)	1
89	Mots notés dans les cartes recueillies par Duvoisin	25
230	G. Lacomberi gutunak (1903-1920)	56
BRUNET, Gustave		
460J.	Vinsoni gutunak (1847-1879)	16
CADORET, Eugène		
4	L.L. Bonaparteri gutuna (1875)	1
CALAMAI, Luigi		
5	L.L. Bonaparteri gutunak (d/g)	2
CAMPION, Arturo		
105	E.S. Dodgsoni gutunak (1898-1901)	3
461	J. Vinsoni gutunak (1878-1900)	9
CARDAILLAC, Xavier		
231	G. Lacomberi gutunak (1927)	2
CASTRO, Manuel J.		
6	L.L. Bonaparteri gutunak (1861)	11
CERQUANT, Jean François		
462	J. Vinsoni gutunak (1875-1876)	3
COLLINS, Victor		
232	G. Lacomberi gutunak (1906-1932)	56
233	Ohar bibliografikoak	5
464	J. Vinsoni gutunak (1895)	2
509	Appel d'un prêtre irlandais	1
COURTEAULT, Henri eta Paul		
466	J. Vinsoni gutunak (1903-1910)	2
CHARENCEY, Ch.F.H. Compte		
106	E.S. Dodgsoni gutuna (1897)	1
148	W.J. Van Eysi gutunak (1874-1893)	4
CHAVÉE, Onorato		
463	J. Vinsoni gutunak (1868-1872)	12
DARANATZ, Jean Baptiste		
467	J. eta P. Vinsoni gutunak (1917-1922)	22
503	Frédéric Sant-Jaymeri gutuna (1924)	1
DARMESTETER, James (Agnes Robinson)		
468	J. Vinsoni gutunak (1884)	2

DARRICARRÈRE, Jean Baptiste		
90	Frantses-euskara hiztegia	547
92	Arrigorriaga. Catecismo bascongado dialecto vizcaino. (BFAn, Bonaparteren fondotik egindako kopia ¹)	21
93	Le Cantique des Cantiques de Salomon en guipuscoan de Cegama (GFAn, Bonaparteren fondotik egindako kopia)	8
94	Bonaparteren fondotik egindako kopiak: 1. Le Livre de Ruth en dialecte de Baigorri 2. La Prophétie de Jonas en dialecte de Baigorri 3. L'Évangile selon Saint-Mathieu en dialecte de Baigorri 4. L'Apocalypse en dialecte de Baigorri 5. Catéchisme en dialecte de Baigorri	
95	Le Verbe Basque en tableaux (BFAn egindako kopia)	
96	Vocabulaire aezkoan, salazarais, roncalais traduit en français. (Bonaparteren fondotik egindako kopia)	
234	G. Lacomberi gutunak (1902-1919)	37
DASSANCE, Louis		
371	Salaberriri gutuna (d/g)	1
DEMIAN, C.		
235	G. Lacomberi gutunak (1921)	2
DODGSON, Edward Spencer		
122	E. Intxausperi gutunak (1892)	7
149	W.J. Van Eysi gutunak (1889-1898)	70
DOUCARROU, Thomas		
2	Grammaire comparée des langues de la France Méridionale avec l'espagnol, l'italien et le basque	269
DUBARAT, Victor Pierre		
107	E.S. Dodgsoni gutunak (1892-1895)	11
469	J. Vinsoni gutunak (1889-1926)	27
DUHART WILDEN, Lucile		
545	Imitationearen kopiari buruzko oharrak	4
DUVOISIN, Jean		
470	J. Vinsoni gutunak (1869-1875)	5
EGUZKITZA, Juan Bautista		
83	P. Broussaini gutuna	1

¹ BFA = Bizkaiko Foru Aldundia. GFA = Gipuzkoako Foru Aldundia.

ELEIZALDE, Koldobika

84	P. Broussaini gutunak (1918-1920)	3
236	G. Lacombereri gutuna (1919)	1

ELIZARAKO KANTAK

520	Elizarako kantak (Aurreko orrialdeak falta)	109-227
-----	---	---------

ELOSEGI, Josu

237	G. Lacombereri gutuna (d/g)	1
-----	-----------------------------	---

ETXEBERRIA, Ignacio

108	E.S. Dodgsoni gutuna (1899)	1
-----	-----------------------------	---

ETXEPARE, Jean

238	G. Lacombereri gutunak (1905-1932)	132
	Aldudeko lexikoa	36

EUSKO IKASKUNTZA

85	P. Broussaini gutunak (1918-1919)	5
----	-----------------------------------	---

EYS, Willem Jan Van

109	E.S. Dodgsoni gutunak (1889-1897)	54
192	W.J. Van Eysi gutunak (identifikatu gabe)	2
193	Euskara-Frantses hiztegia	151
194	Euskara-Frantses-Espainiera hiztegia	355
195	Euskara-Frantses-hiztegia (1866)	148
196	Dictionnaire Basque (1868)	497
197	Dictionnaire Basque-Français (azken idazketa, orrien falta)	656
198	Dictionnaire Basque-Français (inprimatua, eskuzko oharrekin)	
199	Dictionnaire Basque-Français (inprimatua, eskuzko oharrekin)	
200	Grammaire comparée (azken idazketa)	361
201	Grammaire comparée (inprimatua, eskuzko oharrekin)	
202	Aperçu de la Grammaire Hollandaise	2
203	Alphabet ibérien	17
204	Catalogue des livres basques rares et précieux appartenant à W.J. Van Eys	5
205	La critique de notre Dictionnaire Basque-Français par M. Julien Vinson	17
206	Essai de Grammaire de la Langue Basque	112
207	Euskararen inguruko oharrak:	
	1. Observations sur la langue recueillies à Azpeitia	2
	2. Le verbe actif est rendu par la forme passive	2
	3. L'accent en basque	1
	4. La flexion relative en biscayen	1
	5. Zirriborroak	6

208	Evangile selon Saint-Mathieu	
	1. Inprimatua, eskuzko oharrekin	
	2. Eskuizkribua (1875) (lehen 15 orrialdeen faltan)	100
	3. Eskuizkribua	2
209	Hiztegia (A-E)	2
210	La langue ibérienne et la langue basque (1874)	25
211	La lengua bascongada	4
212	Lardizabalen Testamentuaren hitzaurreko itzulpena	6
213	Refranes y Sentencias comunes en vascuence (eskuzko bi kopia eta galeradak)	
214	Le tutoiement en basque (inprimatua, eskuzko oharrekin)	
215	Supplément à la Grammaire comparée	16
216	Le verbe auxiliaire basque	23
217	Le verbe basque (inprimatua, eskuzko oharrekin)	26/64
218	Formulaire de Prône (Bonaparteren edizioaren kopia)	12
219	<i>Linguae Vasconum Primitiae</i> liburuari oharrak:	
	1. Linguae Vasconum Primitiae	81
	2. Poésies de Dechepare	4
	3. Traduction littérale des poésies de Dechepare avec notes explicatives	5
	4. <i>Linguae Vasconum Primitiae</i> liburuaren hiztegia	5
220	Maytieren <i>Les prières du prône</i> liburuaren kopia	10
221	Outlines of basque grammar	36
222	W. Webster, Luchaire et Broca et la théorie de Webster versus Humboldt	2
226	Ex-libris, txartela, heriotzako oroigarria	8
239	G. Lacomberi gutunak (1906-1911)	8
471	J. Vinsoni gutunak (1868-1910)	62
521	Frantses-Euskara hiztegia (Van Eysi atxikia) koaderno	1
EYS, Mathilde Van		
223	Bibliographie des Bibles et Nouveaux Testaments en langue française des XV et XVI siècles par W.J. Van Eys (1902)	2
224	Les quatre gravures reproduites du livre intitulé: Delli habiti, costumi et usanze di tutta l'Europa et Itaglia et Asia et Africa, di Cesare Vicellio, 1590	4
225	Extrait de la discussion qui suit la brochure intitulée: Le basque et le celtique	5
FARINELLI, Arturo		
110	E.S. Dodgsoni gutunak (1897-1899)	22
FITA, Fidel		
472	J. Vinsoni gutunak (1881-1882)	9
		61

FLEURY, F.		
519	Calendrier du Departement des Basses-Pyrénées (1799-1800)	82
FOURNIER, Jules		
152	W.J. Van Eysi gutuna (1883)	1
FRANCK, Librairie		
153	W.J. Van Eysi gutunak (1865-1866)	3
GAIDOZ, Henri		
111	E.S. Dodgsoni gutuna (1897)	1
	J. Vinsoni gutunak (1882-1897)	11
GARAT, A eta beste sei		
240	G. Lacomberi gutuna (1916, besoa moztu ziotenean)	1
GARIN, Gaston		
112	E.S. Dodgsoni gutuna (1899)	1
474	J. Vinsoni gutunak (1901)	3
GARMENDIA, Germán		
86	P. Broussaini gutunak (1917-1920)	5
241	G. Lacomberi gutunak (1924)	2
GARRY, Widtgin T.		
113	E.S. Dodgsoni gutuna (1887)	1
GAVEL, Henri		
114	E.S. Dodgsoni gutunak (1908-1909)	7
510	Notes sur deux des chants recueillies aux Aldudes	4
GEORG & CO. Librairie		
154	W.J. Van Eysi gutunak (1895-1896)	3
GIACOMINO, Claudio		
155	W.J. Van Eysi gutunak (1893-1896)	5
GIPUZKOAKO BURU BATZARRA		
243	G. Lacomberi gutuna (1935)	1
GIPUZKOAKO MENDIZALE BATZA		
242	G. Lacomberi gutuna (1936)	1
GIRARD DE RIALLE, Julien		
475	J. Vinsoni gutunak (1872-1904) GOIETXE, Leonce	54
522	Treize fables de Florian traduites en langue basque	40
GOROSTIAGA, Juan		
244	G. Lacomberi gutuna (1935)	1

GOUTHAN, Rodolphe		
476	J. Vinsoni gutuna (1920)	1
GRAMONT DE CASTERA		
604	Gutuna (d/g eta hartzailea identifikatu gabe)	1
GRIMM, Arno		
156	W.J. Van Eysi gutuna (1884)	1
GUERRA, Juan Carlos		
115	E.S. Dodgsoni gutunak (1906)	2
GUILBEAU, Martin		
116	E.S. Dodgsoni gutuna (1901)	1
HANNEMANN, Karl		
157	W.J. Van Eysi gutunak (1886-1894)	4
HARIZMENDI, P.		
523	Recueil de chants basques (airea emanaz)	118
HARIZTOI, Pierre		
477	J. Vinsoni gutunak (1891-1898)	9
HERELLE, Georges		
117	E.S. Dodgsoni gutunak (1908-1909)	6
478	J. Vinsoni gutunak (1899-1921)	19
HIRIART, Vicaire		
524	Instruction sur le quatrième article du Symbole des Apôtres	10
HOVELACQUE, Abel		
158	W.J. Van Eysi gutunak (1873-1874)	2
479	J. Vinsoni gutunak (1869-1881)	17
HUBNER, Emil		
118	E.S. Dodgsoni gutunak (1894-1899)	61
119	J.M. Bernaolari gutuna (1896)	1
120	J. Nietori gutuna (1897)	1
IDENTIFIKATU GABE		
267	Eskuizkribua	1
539	Basajaun eta laminak	12
IDIART, Abbé		
540	Peio artzaina	4
INDA PERCAIN, Martin		
372	Barterreixi gutuna (1852)	1

INSTITUTO GERNIKA (Donibane Lohizune)		
245	G. Lacomberi gutuna (d/g)	1
INTXAUSPE, Emmanuel		
121	E.S. Dodgsoni gutunak (1890-1899)	81
505	Ch.F.H. Charenceyri gutunak (1864-1865)	3
INTZA, Damaso		
246	G. Lacomberi gutunak (1921-1923)	2
IRIBARNEGARAI, Ab.		
7	L.L. Bonaparteri gutunak (1868-1870)	5
IRIGARAI, Angel		
248	G. Lacomberi gutuna (1906)	1
IRISSON, Maurice		
8	L.L. Bonaparteri gutuna (1872)	1
ISIDOR		
9	L.L. Bonaparteri gutunak (1870)	2
ITURRI, Jean		
91	Grammaire basque (Inprimatuan, Darricarrèrenen oharrak)	
ITURRIAGA, Agustin		
159	Victor Muniberi gutuna (1866)	1
IZA, Luis		
10	L.L. Bonaparteri gutunak (1874-1876)	2
JOANATEGI, Basile		
123	E.S. Dodgsoni gutunak (1899)	2
160	W.J. Van Eysi gutunak (1895-1896)	3
KARSTEN, H.T.		
124	E.S. Dodgsoni gutuna (1903)	1
KLUYNER, A.		
125	E.S. Dodgsoni gutuna (1903)	1
KRAUSS, F.S.		
506	H. Gaidozi gutuna (1899)	1
KUNDIG & FILS, Imprimerie		
161	W.J. Van Eysi gutunak (1895-1896)	5
LACOMBE, Georges		
87	P. Broussaini gutuna (1918)	1
126	E.S. Dodgsoni gutunak (1910)	2

250	Lamacq-i gutunak (1921-1923)	4
291	Autour de la chanson <i>Nere Etxea</i> de J.B. Elissamburu	4
292	Biographie de Van Eys	12
293	Chourioeren oroitzapeneko harria ipintzerakoan	1
294	Le docteur Philippe Tissié et les jeux de pelote basque	2
295	Edward Spencer Dodgson (eskuizkribua eta galeradak)	10
296	J. Vinsonen nekrologia	3
	Euskal atsotitzak eta errefrauak (Sorbonarako hitzaldia, 1927)	18
297	Euskal kantagintzari buruzko hitzaldia (Pariseko Eskualzaleen Biltzarrerako)	11
298	Euskal olerkigintzari buruzko hitzaldia (Sorbonarako, 1925)	27
	Idazlan berberaren kopia laburtua	6
299	Hugo Schuchardten nekrologia eta Euskal poesia eta kantagintzari buruzko hitzaldia (Sorbonarako, 1929)	16
300	Euskal poesia eta kantutegiei buruzko hitzaldia (Sorbonarako)	7
301	Euskaldunei buruzko oharrak: Berthelon, Bladé, Hervé, Bosch-Gimpera, A. Leon, E. Philipponetik jasoak	11
302	Euskaltzaindian sarrera hitzaldia	14
	Laburpena	4
303	Euskarari buruzko hitzaldia	10
304	Les excursions dialectologiques du Prince Louis-Lucien Bonaparte en Basse-Navarre	1
305	Hizatze, hiretze	2
306	Hugo Schuchardt jauna eta Sarako eskuara	2
307	Jean Elissalde aphez jaunak bere euskaltzain sarreran irakurri zuen itzaldiari, Georges Lacombe euskaltzain jaunak egin zion erantzuna (galeradekin)	1
308	La langue basque (Meilleten libururako)	20
309	Europako euskal hizkuntzalariak: Bonaparte, Van Eys, Stempf, Vinson, Schuchardt, Uhlenbeck. (Durangoko Euskal Egunetarako, 1921)	8
310	Manex Ibarregarai diputatuaren hitzaldiari sarrera	2
311	Marayeau, M.: Liste provisoire de mots destinés à figurer comme titres d'articles dans un lexique de la terminologie linguistique	13
312	Notes de bibliographie basque	3
313	Ohar bibliografikoak:	
	1. Recueil de lettres adressées à Antoine Bourbon (1553-1562)	2
	2. Traité des jeux selon les Regles de l'Eglise, par M. Jean Baptiste Thiers. Paris, 1686	5
314	Mathilde Van Eysen 'Plus d'animaux' lanaren kopia	10
315	Le Prince L.L. Bonaparte et les dialectes bas-navarrais	4
316	Projet de Règlement de la Bibliothèque de l'Académie de Langue	

	basque (1921)	2
317	Quelques mots sur les versions basques des Cantiques des Cantiques. Leçon d'ouverture, Sorbonne, 1924	35
318	Rapport sur le concours institué par l'Académie de la Langue Basque et ayant pour sujet la numération basque (1927)	5
319	René Lafon: Le système du verbe basque au XVI siècle	2
320	René Lafon: Un nouveau cas remarquable d'isolement linguistique: la langue bourouchaski	2
321	C.C. Uhlenbeck: De oudere lagen van de Baskische woordenschat	1
322	Le basque des Aldudes	12
323	Le parler basque des Aldudes:	
	1. Mots divers, adverbes, conjonctions, interjections	1/5
	2. Noms de nombre, noms propres, division du temps, noms de parenté, parties du corps	6/13
	3. Déclinaison	14/24
	4. Généralités sur le dialecte	25/33
	5. Formes verbales interrogatives	34/36
	6. Formes verbales fortes	37/46
	7. Pronoms	47/49
	8. Notes de phonétique	50/59
	9. Aditza	60
324	Le parler basque des Aldudes:	
	1. 1911	1/5
	2. 1912	6/58
325	Le parler basque des Aldudes. 1917	120/227
326	Le parler basque des Aldudes. 1918	228/266
327	Le parler basque des Aldudes:	
	1. 1919	268/282
	2. 1920	283/403
328	Le parler basque des Aldudes:	
	1. 1921	404/420
	2. 1922	421/448
	3. 1923	449/480
	4. 1924	481/527
	5. 1925	528/533
329	Le parler basque des Aldudes:	
	1. 1936	534/547
	2. 1937 (avec Gavel)	548/551
330	Dialecte haut-navarrais méridional (BFAtik kopia)	65
331	Dialectes. Phrases en divers dialectes basques	10
332	Hernani eta Donostiako euskararen azterketa	2
333	Lizasoko euskararen azterketa	5

334	Traductions du Cantique des trois enfants	6
335	Vocabulaire basque. Koaderno	1
336	De l'écriture de Duvoisin: Pedro Axular	1
337	The Academy aldizkaritik jasotako oharra	22
338	Alfabetoaz	1
339	Annotations de F. de St. Jayme au:	
	1. Dictionnaire de Van Eys	12
	2. Dictionnaire de Azkue	8
	3. Dictionnaire de Fabre	8
340	Arrotxelako (La Rochelle) bibliotekako euskal ondarearen ohar bibliographikoak	16
341	Basque de la Vallée de Zigoitia (Alava). 1918	7
342	Caractéristiques des mélodies	4
343	Catéchismes biscayens	18
344	Concours de l'Eskualzaleen Biltzarra (1924)	
	1. Enfants au dessous de 10 ans	7
	2. Enfants de 10 à 13 ans	15
345	Confrontation Bonaparte. Interrogatoire Tardets. Mots souletines cités par Liçarrague	4
346	Chorobit	1
347	Enquête linguistique à Bardos	8
348	Euskal aditza	2
349	Euskal onomatopeiak	1
350	Fabre à Abbadie: gutundegiaren laburpena	2
351	Hugo Schuchardten lanen laburpenak (orri solteak)	
352	Hugo Schuchardtek R.M. Azkueri egindako gutunen kopiak	3
353	Hugo Schuchardtek A. Campioni egindako gutunen kopiak	11
354	Hugo Schuchardtek J. Urkixori egindako gutunen kopiak	13
355	Lettres du Prince L.L. Bonaparte à Arturo Campion	7
356	Bonaparteren fondotik kopiak:	
	1. Le livre de Ruth en biscayen	7
	2. La prophétie de Jonas	4
357	Ruth en basque de Llodio (Pariseko Bibliothèq. Nationaletik kopia: Fonds celte et basque, n°151)	12
358	Saint-Mathieu d'Etchenique: mots, formes verbales	2
359	Notes sur des analogies de vocabulaire entre le basque et les dialectes géorgiens (Meillet-etik jasoak)	4
360	Pilota jokoari buruzko oharra	6
361	La question ibérique. Mémoires et déclarations présentés par les Délégués basques et catalans à la III Conférence des Nationalités. 1917	4
362	Salaberry d'Ibarrole. Bonaparteren ondaretik egindako kopiak	1

363	Saycek egindako gutunen laburpenak	2
364	Tartas: <i>Anima penitentaren</i> liburuari oharrak	7
365	Uhlenbecken gutunen laburpenak	14
366	J. Vinson eta W.J. Van Eysen lanei oharrak	11
367	72 esaldi zubereraz	9
368	Zatikako lanak	9
369	L.L. Bonapartek A.d'Abbadieri egindako gutunen laburpenak. Koaderno	1
480	Julien eta Paul Vinsoni egindako gutunak (1904-1928)	7
507	Martin Landerretxeri gutunak (1911-1919)	70
546	Sylvain Pouvreauri buruzko oharrak	4
547	Jesusen imitationea. Testuaren kopia. Koaderno	1
LACROIX, Octave		
482	J. Vinsoni gutunak (1882-1897)	6
LAFITTE, Pierre		
249	G. Lacomberi gutunak (1946)	4
LAFON, René		
251	G. Lacomberi gutunak (1930-1944)	77
	Hizkuntzalaritzaz oharrak	7
511	A propos des postpositions basques formées au moyen de 'gan-'	4
LAMBRECHTS, E.		
162	W.J. Van Eysi gutuna (1891)	1
LANDERRETXE, Martin		
373	Salaberriri gutunak (d/g)	2
481	J. Vinsoni gutuna (1923)	1
512	Disparition progressive de l'euskara, enrayée efficacement (F. Saint-Jaymeri zuzendua)	2
LAPLACE, Julien		
127	E.S. Dodgsoni gutunak (1909-1910)	17
LARRASQUET, Jean		
252	G. Lacomberi gutuna (d/g)	1
LARREA, Victor		
128	E.S. Dodgsoni gutuna (1897)	1
LARRIEU, J. Felix		
129	E.S. Dodgsoni gutunak (1893-1905)	2
LEIZARRAGA, Joannes		
535	Testamentu berria. San Joan. IX-XXI kap. Eskuzko kopia	28

LESPE, P.		
483	J. Vinsoni gutunak (1881-1923)	5
LHANDE, Pierre		
130	E.S. Dodgsoni gutuna (1910)	1
253	G. Lacomberi gutuna (1910)	1
LINSCHMANN, Theodor		
131	E.S. Dodgsoni gutunak (1889-1897)	20
163	W.J. Van Eysi gutunak (1886-1887)	5
LOMAN		
164	W.J. Van Eysi gutunak (1874)	3
LOPEZ, Eusebio		
165	W.J. Van Eysi gutuna (1883)	1
LOPEZ MENDIZABAL, Ixaka		
131	E.S. Dodgsoni gutuna (1909)	1
254	G. Lacomberi gutunak (1908-1946)	9
LOUIS XVI		
527	Louis hamasei goure erregue hounaren testemendia	6
LUZAK, Booksellers		
166	W.J. Van Eysi gutuna (1901)	1
MANTEROLA, Jose		
484	J. Vinsoni gutunak (1877-1883)	13
MARIEN, Casimir-Marie-Alphonse, Commandant de		
255	G. Lacomberi gutunak (1921-1922)	14
MEILLET, Antoine		
485	J. Vinsoni gutunak (1902)	5
513	Notes sur des analogies de vocabulaire entre le basque et les dialectes géorgiens	6+102
514	Idazlan berberaren beste kopia bat	3+107
MENDIZABAL, Tomás		
133	E.S. Dodgsoni gutunak (1897-1898)	2
MICHEL, Francisque		
486	J. Vinsoni gutunak (1868-1869)	3
MOKOZAIN		
88	P. Broussaini gutuna (1911)	1
MOLON, Francesco		
168	W.J. Van Eysi gutuna (1882)	1
		69

MOREL-FATIO, Alfred		
487	J. Vinsoni gutuna (1895)	1
MÜLLER, Friedrich		
488	J. Vinsoni gutunak (1876-1896)	8
MUXIKA ORTIZ DE ZARATE, Pedro		
169	W.J. Van Eysi gutuna (1891)	1
NABIRE, Abbé		
167	W.J. Van Eysi gutuna (1879)	1
ORMAETXEA, Nicolas "Orixe"		
256	G. Lacomberi gutunak (1920-1944)	4
OTAEGI, Mauricio		
11	L.L. Bonaparteri gutunak (1879-1881)	4
OXOBI		
257	G. Lacomberi gutuna (d/g)	1
PERRIN, Louis. Imprimeur.		
170	W.J. Van Eysi gutunak (1877-1879)	18
POTT, August-Friedrich		
171	W.J. Van Eysi gutunak (1868-1874)	2
POUVREAU, Silvain		
542	Dictionnaire Basque-Français (kopia). Koaderno	1
543	Pouvreauren hiztegitik jasotako hitzak	17
544	Copie du Dictionnaire Basque de Silvain Pouvreau par W.J. Van Eys	313
PREFET DE MAULEON		
515	Notes sur les Bohémiens (18??)	5
PREMORENA, M.		
528	Mots basques	11
QUANTIN & CO. Imprimeurs		
172	W.J. Van Eysi gutuna (1877)	1
RAYMOND, Paul		
173	W.J. Van Eysi gutuna (1874)	1
RHYS, John		
134	E.S. Dodgsoni gutuna (1906)	1
RIBARY, François		
489	J. Vinsoni gutunak (1874-1879)	10

RIEV		
555	1936. Inprimatua, kaleratu gabe	
ROBY, Gabriel		
258	G. Lacomberi gutunak (1913-1916)	7
ROBINSON, Agnes (Ikus: DARMSTETER)		
RODRIGUEZ DE BERLANGA, Manuel		
174	W.J. Van Eysi gutunak (1875-1876)	4
ROLLO, William		
259	G. Lacomberi gutuna (1926)	1
SADORC, Marquise de		
12	L.L. Bonaparteri gutuna (d/g)	1
SAINDUEN BIZITZAK		
525	Igandetako bezperetan cembei Sainduen bizitcea	179
SAINT-JAYME, Frédéric		
536	Esaerak	2
SAINT PAUL		
150	Gutun baten kopia, Mathilde Van Eysek egina	1
SALABERRI D'IBARROLE, A.		
374	Gutun bat (identifikatu gabe)	1
375	M. Harrieti gutunak (1859)	8
376	L'Evangile selon Saint-Mathieu	30+17
377	Grammaire Basque	145
378	Grammaire Basque	151
379	Grammaire Basque	165
380	Grammaire Basque	112
381	Grammaire Basque	35
382	Grammaire Basque	27
383	Grammaire Basque	29
384	Grammaire Basque	100
385	Dictionnaire Basque-Français A-U. Gramatika	34
386	Dictionnaire Basque-Français A-Zutik	62
387	Dictionnaire Basque-Français Arte-Khurutzefika	42
388	Dictionnaire Basque-Français A-Zerbait	96
389	Dictionnaire Basque-Français Hitzaurrea. A-Aldamu	16
390	Vocabulaire de mots basques. Avant propos. A-Zuzi	163
391	Vocabulaire de mots basques. A-Zuzi (kopia ezberdina)	196
392	Vocabulaire de mots basques. A-Chutic, Dosta-Erakit	29

SALABERRI, Jean-Dominique-Julien (Maulekoa)		
490	J. Vinsoni gutuna (1883)	1
SAMPER MIQUEL, Salvador		
175	W.J. Van Eysi gutuna (1881)	1
SAYCE, Archibald Henry		
176	W.J. Van Eysi gutunak (1873-1893)	26
SCHUCHARDT, Hugo		
135	E.S. Dodgsoni gutunak (1889-1899)	74
177	W.J. Van Eysi gutunak (1893-1900)	11
268	G. Lacomberi gutunak (1900-1909)	1/55
269	G. Lacomberi gutunak (1910-1911)	56/116
270	G. Lacomberi gutunak (1912)	117/161
271	G. Lacomberi gutunak (1913-1920)	162/218
272	G. Lacomberi gutunak (1921-1926)	219/283
273	Articles sur la langue basque. Bibliografia	3
274	Idazlanak:	
	1. Bask. chindar, chingar	1/2
	2. Bask. zerga "stener". Bask. gonga Span. légamo	3/4
	3. Berberische Studien II	5
	4. Literatur. Catalogue de la Bibl. de Bonaparte	6
	5. Fr. Origlaume = labari-flamma	7
	6. Frank. tins	8
	7. Romano-Magyarisches	9
	8. Baumschössling	10/11
	9. Engl. chub, Tolpel	12
	10. Lat. pappero	13
	11/16. Z. de Frober	14/25
	17. Zeitsch. Rom. Phil	26
	18. Archiater	27
	19. Aus Anlass des Volapuks	28
	20. Unter den von Darricarrère	29
275	Basque et roman. A propos du Dictionnaire Basque d'Azkue	5
276	Kaiserlichkönigliche Universitäts Bibliothek in Graz. Biblia (XVI. mendeko bibliografia)	2
277	Briefe des Prinzen L.L. Bonaparte	2
278	Das Ballspiel in Rom. 1868	7
279	H. Schuchardt: Über das Baskische	134
280	Liçarrague ou Leizarraga?	4
281	Nachschrift. Aranzadi: De cosas y palabras vascas	5
282	Slavo-deutsches und slavo-italienisches	2

283	Über den aktivischen und passivischen Character des Transitivs	4
284	Lois phonétiques. Über die Lautgesetze	2
285	RIEV-eko galeradak	
286	H. Schuchardt: Über das Baskische	
	1. Baskisch und Germanisch	135/153
	2. Germanische Wörter im Baskischen	154/162
	3. Der mehrzielige Frage- und Relativsatz	163/166
	4. Entre basco-philes	167
	5. Bask. ope, opil	168/172
	6. Zum Iberischen	173/177
	7. Compte-rendu du Liçarrague de Dodgson	178/194
	8. Kelto-Baskisches	210/214
287	P. Broussaini gutuna (1914)	1
288	H. Gaidozi gutunak (1881-1900)	42
289	(H. Gaidozi) gutunak (1875-1898)	4
290	J. Urkixo eta G. Lacomberi gutunak (1912)	3
291	J. Vinsoni gutunak (1881-1919)	23
SCHULZE, German. Libraire.		
178	W.J. Van Eysi gutuna	1
SCHWERDTFEGER, H.		
179	W.J. Van Eysi gutuna (1890)	1
SEBILLOT, Paul		
492	J. Vinsoni gutunak (1880-1901)	23
SERMOIAK		
531	Liber generationis Iesu Christi. Mt. 5 (18??)	8
532	Intravit Iesus in quoddam castellum. Luc. 10-38	8
533	Sermón del Mandato	6
534	Diligite inimicos vestros. Orate. Maite çatçue çuen etsaiac	12
SIX, Jean P.		
180	W.J. Van Eysi gutunak (1874)	2
151	Mathilde Van Eysek egindako bi gutunen kopiak	2
SOCIÉTÉ RAMOND		
181	W.J. Van Eysi gutuna (1898)	1
STAPFER, Paul		
493	J. Vinsoni gutuna (1888)	1
STEINER, Herber		
260	G. Lacomberi gutuna (1923)	1

STEMPF, Victor		
136	E.S. Dodgsoni gutunak (1889-1891)	14
TOLDY, Ladislao		
494	J. Vinsoni gutunak (1881)	2
TRAMOY, L.		
137	E.S. Dodgsoni gutuna (1891)	1
TREBITSCH, Rudolf		
261	G. Lacomberi gutunak (1914)	2
TRÜBNER & CO. Library		
182	W.J. Van Eysi gutunak (1882)	3
TUBINO, Francisco		
183	W.J. Van Eysi gutunak (1877-1882)	7
TXAHO, Agustin		
393	Brouillons et fragments inédits de la lettre à Jacques Laffitte (1838)	32
394	De la Conquête de la Judée par les romains, et de l'insurrection des Nazaréens zèlateurs	26
395	Examen de l'Enquête fait à Barcelona et exposé des motifs. Le Gouvernement Espagnol a permettre l'entrée des tissus de coton (1847)	9
396	Le Mahasamanagar ou la Grande Société des hommes. Cercles. Circulaires (1839-1840)	66
397	Philosophie des Religions Comparées. Fragments. Koadernoak	22
398	Questions de Philosophie religieuse (1840)	21
399	Tome 43ème des <i>Mémoires de Littérature</i> tirés des Registres de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. (1786)	17
400	Brouillons et fragments inédits des <i>Paroles d'un voyant</i>	64
401	Historiaz	4
402	<i>Le Prévot des marchands</i> lanaren azala	1
403	Conjuration d'Etienne Marcel	2
405	Collection de chansons basques (Vinson, Lacombe, Vilallonga, M. Sota, Dassanceren oharrak). Doinuak eta aireak	104
	1. Chants populaires de la Navarre et des Provinces Basques: 114 kantu zerrendatuak (Falta dira: 1, 3, 9, 16, 17, 26, 31, 33, 35, 54).	
	2. Chansons copiées dans le manuscrit prêté par E.: 11 kantu	
	3. Zerrendatu gabeko kantuak	
406	Fragments d'un <i>Essai de Grammaire Française</i> (1839)	31
407	Doctrine des voyants (1840)	13
408	Vocabulaires: euskarien, latin, celtique, russe, allemand	39

TXAHO, Jean Pierre

404	1. Arnould de Cernoles	28
	2. Mezeray. Histoire de France	3
	3. Charles Harangue	2
	4. Préface aux <i>Fables Populaires</i> de Pierre Lachambeaudie. (1840)	13
	5. Feuilleton (Gazette de France)	11

UHLENBECK, C. Cornelius

138	E.S. Dodgsoni gutunak (1893-1904)	11
184	W.J. Van Eysi gutunak (1891-1905)	34
262	G. Lacomberi gutunak (1906-1946)	123
517	H. Winkler: Das Baskische und der vorderasiatisch-mitteländische Völker- und Kulturkreis	5
516	Articles sur la langue basque	33

UNIVERSITETS-BIBLIOTEKET LUND

139	E.S. Dodgsoni gutuna (1899)	1
-----	-----------------------------	---

URKIXO, Adolfo Gabriel

496	J. Vinsoni gutuna (1906)	1
-----	--------------------------	---

URKIXO, Julio

140	E.S. Dodgsoni gutunak (1892-1908)	34
185	W.J. Van Eysi gutunak (1907-1914)	5
495	J. Vinsoni gutunak (1905-1923)	110

URTUBIA ETXEKO ARTXIBOA

409	1474. Louis XIk Rodrigo Alzate eta Maria Urtubiaren alde, Bidasoa hibaiko pasu eskubideak	1
410	1553. Ziburuko Aginteek, Rodrigo Alzateri pribilegioak	1
411	16???. Makea, Mendiondo, Garro eta Luhosoako parrokien planoak	1
412	16???. Luhosoa, Saltausina eta Darrithiloa auzoen planoak	1
413	161?. Ziburuko Aginteen memoria eta kontu-errendapena Tristan Urtubiari	5
414	1614. Louis XIIIak Tristan Alzateri emandako pribilegioak	10
415	1619. Joan Lupe, Bordeleko Notarioaren aurrean	9
416	1619. Tristan Urtubiak, Urtubiaren pribilegioetaz	2
417	1648. Subernoako Prioraren memoria eta kontsulta	2
418	1648. Ana Austriakoak Urtubiako etxeari pribilegioak	6
419	1648. Salbat Urtubiak, Jean Lalanderen aldeko obligazioak	4
420	1648. Uztaritzeko Biltzarrak André Urtubiarekin lurren erabileraz	2
421	1649. Jean Dairoze eta Salbat Urtubiaren artean	1
422	1649. François Bayleren probisioa (Fagose)	126

423	1649. Salbat Urtubia eta François Baylek Fagoseko jabetzaz	1
424	1649. Subernoako Priora, Prioratoa eta Urtubia artekoak	2
425	1649. Jean Dairoze eta Salbat Urtubiaren artean	2
426	1652. Jean Dairoze eta Salbat Urtubiaren artean	1
427	1656. Salbat Urtubiak: Joan Haranbururen aldeko bide-zorra	1
428	1660. M. de Montagnek, Salbat Urtubiari ahalmena	4
429	1668. Subernoako Ospitaleko prioratoaz	2
430	1668. Urtubiako errentak	2
431	1669. Etienne Saibar eta Joane Baylek, David Etxeberri eta Jeanne Beaniereren aldeko Brindoseko erroten salmenta	4
432	1670. Pedro Hariztoi eta Salbat Urtubiaren artean	2
433	1670. François Goienetxe eta Salbat Urtubiaren artean zorra	2
434	1670. Joaniz Arragorri eta bestek egindako testigantza	6
435	1671. Etienne Saibar eta Joane Baylek, David Etxeberri eta Anne Beinierrek Brindoseko errota salmentaz	4
436	1674. Albreteko Mariskalak Urtubiako Bizkondearen izenean zerga eta izendapenetaz	2
437	1676. Haiet anaiak, Jean Elizalderi Haiet etxearen salmenta	2
438	17???. Suberno eta Hendaiaiko etxeen izenen zerrenda. Ospitaleko prioratoaren ordainketaz	1
439	17???. Makea. Hilobi baterako planoak	1
440	17???. Histoire des Basques de la Côte sur la pêche de la baleine	6
441	1709. Ana Stuart erreginak Santiago Ansotegi kapitainari bai-mena balearen arrantzarako Irlandako kostaldean	1
442	1740. Donibane-Lohizune eta Ziburuko aginteen memoria, balearen arrantzarako beharrezko diren instalazioetaz	7
443	1762. Makea. Pierre Nicolas Haranederrek Judeara egindako bidaiaren ondorioz izandako salaketaren defentsa	5
444	1772. Comisión de Gipuzcoa nº9: Disertación sobre el descubrimiento de Terranova	12
445	1772. Noel Haranburuk Martin Duhard 'illegorria'ri errota baten salmenta Azkainen	4
446	XVI-XVII mendeetan Beltzuntze (Makea) Etxeko eskrituren kopiak bere jabetzaz	297
447	1770. Joseph Jany, Durango (Mexiko)ko gobernadorearen testigantza herri honetako katedraleaz, koaderno	1
448	1826. Michel-Joseph Laremboure, Haitiko Port-au-Princeko alkatearen ondasunen eskakizuna	10
449	1829. Juana Saint-Jean, Joanes Saint-Pierreren emazteak, Maria Habantzen tutoretzako kontu-errendapena	7
VASCONCELOS, Carolina		
141	E.S. Dodgsoni gutuna (1899)	1

(VIDAL) BIBLIOTHÈQUE PUBLIQUE DE PERPIGNAN

142 E.S. Dodgsoni gutuna (1888) 1

VILALLONGA, Jose

556 T. Monzonen bibliotekan dauden L.L. Bonaparteren argital-
penei buruzko oharra. Paper solteak

557 L.L. Bonaparte eta bere bibliotekaren inguruko dokumentazioa.
Paper solteak.

VINSON, Julien

186 W.J. Van Eysi gutunak (1868-1901) 43

263 G. Lacomberi gutunak (1900-1906) 6

457 L.L. Bonaparteri gutunak (1871-1873) 15

463 O. Chavéeri gutunak (1868) 2

465 V. Collinsi gutunak (1894-1895) 13

470 J. Duvoisini gutunak (1869) 2

497 Dodgsoni buruz (1897) 1

498 Lucien Adanek zuzendutako gutun baten kopia 1

500 Kantu epikoei buruzko oharra 7

501 E. Materreren *Dotrina Christiana*, 1923. eko argitalpenaren es-
kuzko kopia, karpetak 2

VOLLMOLLER, Karl

187 W.J. Van Eysi gutunak (1896) 4

VOLTZ, Ludwig

188 W.J. Van Eysi gutunak (1895-1896) 3

WEBSTER, Wentword

143 E.S. Dodgsoni gutunak (1888-1896) 66

499 Madame eta Paul Vinsoni gutuna (d/g) 1

WILLIAMS & NORGATE Inprimatzaileak

189 W.J. Van Eysi gutunak (1875-1879) 4

WINKLER, Heinrich

264 G. Lacomberi gutunak (1909-1914) 24

WINSTEDT, E. O

265 G. Lacomberi gutunak (1919) Erromintxelaz 3

WITTICH'SCHE, L.C. Inprimatzailea

190 W.J. Van Eysi gutunak (1895) 4

(WOLF, B.)

191 W.J. Van Eysi gutuna (1867) 1

ZATARAIN, Anbroisi

266 G. Lacomberi gutunak (1934) 3

HIZTEGI BATUA¹

Miren AZKARATE

Euskaltzaindian sartu zela 50 urte direla-eta Federiko Krutwigi omenaldi gisa eskaini nahi zitzaion liburuan parte hartzeko gonbita egin zidatenean, Hiztegi Batuari buruzko gogoeta egitea gai egokia izan zitekeela pentsatu nuen. Orain dela 40 urte euskara batuaren beharra ikusirik, Leizarragaren eredu defendatu zuen euskaltzainak hiztegi kontuetan ere proposamen zehatzak egin zituen. Belaunaldi gazteagoak hartu du Euskaltzaindian azken urteetan batasunaren zuzia, hiztegiarena barne. Hiztegiaren zubiak batzen gaitu, besteak beste, Federiko Krutwig eta biok. Horregatik, bere ideiak eta nireak beti bat ez datozela jakin arren, eta Hiztegi Batua hark nahiko lukeen bideetatik ez badaramagu ere, Euskaltzaindia sortu zenetik gaur arte euskal hiztegia osatzeko eta eguneratzeko egin diren proposamenen kronikatxoa egin nahi dut, euskaltzainen dekanuari opari xume modura eskaintzeko.

Sarritan entzun izan diot aita Villasanteri, beste edozein Akademiaren kasuan bezala, Euskaltzaindiaren egitekorik behineneoak Gramatika eta Hiztegia zirela. Horregatik sortu zituen Euskaltzaindiak Gramatika batzordea eta Hiztegegintza batzordea. Baina euskal hiztegiari buruzko kezka ez da Euskaltzaindiarena bakarrik; hiztegegintza arlo joria izan da gure artean, eta norbait bereziki aipatzekotan, Euskaltzaindia sortu baino 200 urte lehenago euskal gramatika eta hiztegia landu eta argitaratu zituen aita Manuel Larramendi ekarriko nuke gogora.

Zerbait izendatzeko hitzak falta direnean, bi bide izaten dituzte oro har hizkuntzek: mailegunea edo hitz berria sortzearena; hau da, beste hizkuntza

---

¹ Lan honetan zehar aipatuko ditudan hitzaldi edo artikulua batasunaren aurrekoak izanik, garai hartako grafian daude idatziak; hala ere, batasuneko arauetara moldatu ditut aipuok.

bateko hitza hartu eta bereganatu, edo hizkuntzak berak dituen bidez baliatuz (eratorpenaz eta hitz elkarketaz) hitz berria sortu. Bi joera horien arteko tirabira agertuko zaigu ondoko lerroetan, euskal gramatikarien iritzietan.

Bestalde, lexikoaren auzietan, ohikoa da lexiko arruntaren eta lexiko berezitu edo terminologiaren arteko bereizkuntza. Ahoz eta idatziz urte luzetan erabili diren hitzak, hizkuntzan ondo finkatuak daudenak, izaten dira lexiko-ondarea osatzen dutenak (gehienak lexiko arruntari, edozein hiztunek egunero erabiltzen duen hitz-multzoari, dagozkionak). Terminologia, ostera,

“Langintza, jolasgintza, jakintza ta gizonaren beste ekinbide orok dute beren hiztegi berarizkoa, ekinbide bakoitz horretan sartu ta ohitutakoak baino ondo ezagutzen ez dutena”

bezala defini dezakegu, Villasanteren (1963:305) definizioa geure eginez². Hala ere, askotan, ez da erraza izaten hitz jakin bat “terminoa” den ala ez zehaztea, edozein sailkapen edo taxonomia-ahalegin egiten denean bezalaxe, hemen ere mugak ez baitira argiak.

Orain arte esanak gogoan izanik, bi arlo nagusi horiek –eguneroko hitzak / terminoak, hitz berezituak– bereizi aztertuko ditut, euskaltzainek baterako eta besterako egin dituzten proposamenak zein izan diren zehazten ahalegin-duz.

1. LEXIKO ARRUNTA

Euskaltzaindia sortu zenean, mende hasieran, Arana Goirik ezarritako purismoa zen nagusi euskara auzietan: jatorri arrotzeko hitz guztiak baztertu, baita aspaldiko mendeetatik euskaran sartuak zeudenak ere (latinak eman zizkigun guztiak berdin), eta horien ordeztu euskal ordain jatorrak, “garbiak” sortu eta hedatzeko ahaleginean ziharduten hainbat idazlek.

Horren aurrean, garaiko “giro ofizial” hartan, bi modutako jarrerak ikus ditzakegu euskaltzainen artean. Batzuek onartzen zuten filosofia hura (Eleizalde lekuko), baina beste askok gehigikeria haietatik urrunduki nahi izan zuten, eta hiztegi kontuak beste irizpide batzuen arabera ebatzi. Hasieratik euskaltzainburu izan zen Resurrección Mª Azkuek argi azaldu zuen bere *Diccionario vasco-español-francés* lan erraldoian zein zen bere jarrera, litera

² Terminologiaren informazio gehiago nahi duenak, M.T. Cabré (1992): *La terminología*. Barcelona: Empúries, kontsulta dezake.

turan tradizioa zuten *zeru*, *eleiza*, *aingeru* etab. sartu eta sortu berriak ziren *txadon*, *donoki* eta beste baztertu zituenean:

No he querido exponer palabras nuevas de nadie, a pesar de haber mucha necesidad: pues todavía no hay autoridad para implantarlas (1905-1906: XVIII).

Nolanahi ere, ia hasieratik beretik ageri da Euskaltzaindiko agirietan, euskaltzainen batzar-txostenetan, hiztegi-auzien gaineko kezka. Jakingarriak dira benetan euskaltzain haien proposamenak eta adierazpenak; gaur Hiztegi Batuko batzordeak (1994) darabiltzanekin alderatuz, ordutik hona funtsezko irizpideetan etenik ez dela egon ikusi ahal izango dugu, askok bestela uste izan arren.

Bi multzo nagusitan banatuko ditut gerra aurreko artikuluetan ikutzen diren gaiak, nahiz azken batean modu batera zein bestera, gaurko ikuspegitik, guztiek euskal lexiko "batuaz", euskara estandarreko lexikoaz, jardun:

a) Maileguen auzia, garaiko "garbizaletasun"aren giroan maileguekin nolako jokabidea hartu behar zen.

b) Euskalkietako lexikotik abiatuz, batasunerako irizpideak

Urte haietako txostenak eta gerra ondorengoak irakurriaz, bestalde, ohartzen gara bi euskaltzain nabarmentzen direla euskal hiztegiaren gaineko ardurak: Altube (nahiz sintaxiaz eta batez ere hitzen ordenaz egindako lanengatik ezagutzen dugun gehienbat) eta Villasante, biak ere iritzi bereko hiztegi kontuetan.

A) Maileguen auzia

Gerra aurreko giroan, mailegu zaharrenak ere euskaratik baztertu nahi zirenean, eta gerra ondorenean ere, askotan ageri den gaia da maileguena. Berehala ikusten da bi maila behintzat bereizi beharra:

- hizkuntzan eta literaturan tradizioa dutenak, hedatuak direnak
- euskara XX. mendeko beharretara egokitzeko beharko direnak

guztiz onargarriak lehen sailekoak (hala defendatu zuen sutsuki Altubek), zenbait irizpideren arabera mugatu beharrekoak (onartzeko edo baztertzeko) bigarrenak. Hasieratik ikusten dira desberdintasunak bigarren multzo honetako maileguei dagokienez, Altuberen (1920a) jarrera eskuzabalagoaren ondoan, Azkueren (1920c) estuagoa. Altube, gainera, ahalegintzen da irizpide-sorta bat ematen, noiz izan daitezkeen onargarri maileguak, eta noiz baztertzeko, noiz hobetsi hitz berriak sortzea eta noiz izan daitezkeen egoki zaharkitutako hitzak kontzeptu berrietarako hartzea, nahiz irizpide horietako batzuek zehaztasun handiegirik ez izan (hala nola c) eta f) puntuetakoek).

Altubek (1920a, 1933a) argi ikusten du Euskaltzaindiak ezin duela maileguekin muturreko jokabiderik hartu: ez erdal hitz guztiak baztertu eta horien ordainak antzinako hitzetan edo asmatu berrietan aurkitu, ezta euskaldun gehienek ahotan zerabiltzaten “erdara mordoiloizko” hitz oro onartu ere. Erdaratiko hitzetatik, bere ustez, hauek dira euskal hiztegiratu beharko genituzkeenak:

“Euskal Herrian, zabal zabal antzinatik eta ondo lurra hartuta bizi diren, eta euskaldun jatorrentzat esan-erraz diren oro” (1920a: 47 or.)

“Deben ser aceptadas las voces de origen extraño, cuando han sido incorporadas al léxico corriente de los euskaldunes, y especialmente a los de aquellos pueblos o regiones donde mejor se habla el euskera” (1933a: 309 or.)

Izan ere:

Lo ilegítimo, en todo género de literatura, es (queremos recalcar bien este concepto) la *sustitución* o mejor dicho, la *eliminación* de palabras *difundidas* y *arraigadas*, sin más razón que la de su origen” (1933a: 335).

Are gogorrago mintzatu zen euskaltzain oso egin zutenean irakurritako hitzaldian (Altube 1920b). Hizkuntza guztiak hartzen dituztela maileguak erakutsi nahi izan zuen, eta hala egin beharko lukeela euskarak ere, bizirik iraun nahi badu behintzat:

“Euskera garbija edo bapez” zaleak, beraz, euskaldunen artean aspaldion sartzen ari diran kezka atzerakari horregaz, euskeriaren bizitzia-ri berari, uste-uste barik, kalterik haundiena ez ete-deutse gero egiten!” (32).

Idea bera azpimarratzen du urte batzuk beranduago (1933a, 1936), berriro ere argudiotzat orduko hizkuntzalari ezagunen, etxeko eta kanpokoan, lekukotza (Larrasquet, Lafitte, Gavel, Campion, Meillet, Hovelacque, Vendryes, Gregoire...) eta inguruko hizkuntzen eredia hartuaz. Alemanak eta ingelesak badituzte hitz berriak sortzeko bideak eta hala ere inolako lotsarik gabe erabiltzen dituzte beren literaturan jatorri erromantzeko hitz ugari. Erabat zilegi da, beraz, beste hizkuntza batzuetatik hartutako hitzak euskaraz erabiltzea, batez ere maileguok aspaldi sartuak ditugunean. *Eliza, zeru, meza, apostolu, martiri, mundu, itxura, kate, musika, kontu, zapata, mediku, botika, errege* eta beste hitz asko baztertu nahi hori ez da bidezkoa; hitzok,

“presentan todos los títulos de legitimidad para ser usados tanto en el lenguaje hablado como literario. Es más; dentro de dichas normas, “lo incorrecto” es tratar de “sustituir” en la literatura a esos elementos que

viven incrustados en el alma de nuestro pueblo; esto sería proceder en contra de las prácticas universalmente admitidas; sería colocarle a nuestro pueblo en condiciones de inferioridad con respecto a todos los demás de la tierra” (1936: 95).

Hitz horiek guztiak onartuta ere, nahikoa lan izango dugu euskarak gaur behar dituen hitz guztiak osatzen. Bestela jokatzeara, euskara hondamendira eramatea da:

“El euskera, ante el trascendental hecho de su pobreza lexical, *real o actual*, se encuentra en situación muy desventajosa para luchar con los idiomas que le disputan el terreno; en esta situación, *renunciar* (para *sustituir* con voces impopulares, como quieren muchos euskalzales) a aquella parte del léxico de origen erdérico legitimado por el uso, es ofrecer otra ventaja al enemigo; es llevar al euskera al suicidio” (1936: 98).

“Es imperdonable, por ejemplo, que para expresar conceptos tan sencillos y tan populares como:

= Kaletik elizara mila metro

= Apostolua, pekatuak parkatzen

= Altara nagosiyan meza santua esateko ordua jo dau erlojuak... (recurren al *purismo* en uso y escriban):

= Txaidetik txadonera anei neurkin

= Beldua obenak azkesten

= Ondi nagosiyan jaupa deuna esateko gabeukiya jo dau gabeukatza...

¿Pero hay pueblo en el mundo que pueda soportar estas exageraciones?

¿Es posible que haya vascos que cierren tan obstinadamente los ojos de su inteligencia para no ver los perjuicios que ha ocasionado y ocasiona el uso de esta clase de literatura durante tantos años de insistentes experiencias?” (1936: 107)

Argi asko adierazi zuen, beraz, Altubek zein jarrera zuen maileguren auzian: tradizioidunak, hedatuak, geureak dira eta ez da zilegi horiek ordezkatzeko ahalegina; horixe bera da, azken batean, aurrerago ikusiko dugun 1959ko adierazpenean Euskaltzaindiak bere egin zuena. Baina Altubek (1920a) ez ditu mailegu guztiak maila berean jartzen. Bereziki kontuan hartzekoak dira haren ustez honako hauek:

a) Euskara antza hartu dutenak, hots: euskal lege fonologikoen arabera egokitu direnak, euskarara pasatzean esanahi berri bat hartu dutenak, erdal hitzari euskal atzizkiren bat erantsirik sortuak (*tripaki, gerrate...*), edo erdal hitzari euskal hitza erantsiz sortu ditugunak (*tabakorri, pipontzi...*).

b) Toponimian eta Onomastikan bizi direnak: *torre* (Dorregarai, Torrealdei), *gaztelu* (Gaztelupe, Gaztelugaitz), *erreminta, errenta...*

c) "Hots egokizkoak", euskal belarrientzat hots egokiak dituztenak: *ezpata, kanpai, eskopeta...*

d) Atzerriko gauzenak, hau da, atzeritik datozen gauzak izendatzeko, atzeritik etorri zaizkigun maileguak: *pezeta, txelin, gitarra, gobernadore*, etab.

e) "Mundu guztikoak" direnak, hizkuntza gehienetan erabiltzen diren hitzak: *politika, musika, orkestra*³...

f) "Euskaldun lauen artekoak", herri lau edo apalaren aho eta belarrietan sarri-sarri ibili beharrekoak direnak: *lima, tomate, sardiña, tximini, zerra, eliza*, etab.

Baina, erdal oinarria izateaz gain, erdal atzizkia ere badutenak, baztertze-koak lirakeke:

"baña *limadoria, peloterua, sardiñeria*, eta beste euroen antzeko, irunsi-eziñezko, eta halan eta guztiz bere, egunero entzun ohi ditugun hitz asko, ez dogu uste inok ontzat hartu behar diran eretxirik izan leienik" (50).

Horien ordez, euskal atzizkiez baliatuz, *limatzaile, pelotazain, sardindun* etab. dira bultzatzekoak. Eta beste horrenbeste gertatzen da erdal hitzez osatutako hitz elkartuekin ere: *saka-kortxo, luz-elektrika* edo *kafekoletxe* baztertu egin behar dira euskal hiztegietatik. Hemen ere proposamenak bat datoz euskara batuko jokamoldeekin.

Sei kasu hauetako maileguak aztertuz, ikusten dugu ematen dituen adibide gehienak mailegu zaharrei dagozkiela, latinetik hartu eta euskal lekeen arabera egokitu zirenak. Eta bigarren irizpide nagusia nazioartekotasuna da, inguruko hizkuntzetan ere erabiltzen diren maileguak dira errazen ontzat eman daitezkeenak. Hor ditugu, beraz, gaur Hiztegi Batuko batzordearen lanean oinarri-oinarrizko diren bi irizpide: tradizioa eta nazioartekotasuna.

³ Hain zuzen ere, inguruko hizkuntzetan zein forma duen azterturik, batasunerako *orquestra* gomendatuko da..

Hitz batean, Altuberen iritziz (1933b), lexiko arruntari dagokionez, herriak benetan erabiltzen dituen hitzak jaso behar dira, hau da:

- a) euskal hitzei dagokienez, herri euskaldun gehienetan hedatuak daudenak
- b) maileguei dagokienez, benetan hedatuak daudenak (bereziki euskal ordainak askoz hedadura gutxiago duenean)

Hala ere, hasieran esan bezala, aukeran izan dezakegu mailegua baztertu eta hitz berriak eratzeko euskarak dituen erregelen arabera, hitz berria sortzea. Hala egitea erabakitzen bada, lehenik eta behin ongi eratua izan beharko du hitz berriak, Altubek dioenez. Halakoen artean, ulertterazak direnak sartzen dira lehenik (*betaurreko, gizamaila, goiargi...*) edo euskaldunen artean nahikoa zabaldu direnak (*batzoki, aberri, hauteskunde, idazki, etab.*). Erabilera eta hedadura ditugu, beraz, berriro ere gidari⁴.

Baina maileguaren eta hitz berriaren arteko erabaki behar horretan, Altubek (1936) nahiago du hitz berriak sortzea, ideia edo gauza berriak, euskaraz oraindik izenik ez dutenak, izendatzeko:

“el neologismo es útil cuando aporta al idioma un nuevo elemento de expresión y no, generalmente, en caso contrario” (110).

“Hemos dicho y repetimos, que si el neologismo es empleado para la SUSTITUCION de voces arraigadas en el pueblo, el resultado es, en la mayoría de los casos, perturbador y perjudicial para la salud del idioma; que el neologismo, en cambio, es beneficioso cuando crea palabras *que no tienen equivalente exacto* en el lenguaje popular, es decir, cuando *no modifican* a éste, sino cuando lo SUPERAN” (156)

Badago, beraz, irizpide garbi bat, berriro ere tradizioaren ildotik doana: tradizioko maileguak hartu (horien ordezt hitz berriak sortzea baztertuz), tradizioz ez dagoen kasuetan, aukeran egongo litzateke mailegua hartzea nahiz hitz berria sortzea.

Antzinako hitzei dagokienez, berriz, hilda daudenekin edo herriren batean edo bestean hil-hurren daudenekin ere, hitz berrietarako gomendatzen duen jokabidearen antzekoa izan beharko genuke: esanahi ulertterazekoak hartu lehenik, eta berpizte-ahaleginaren ondoren hedatu direnak.

Gerta daiteke, ordea, mailegu zaharraren ondoan sortu berria den hitza ere indarra hartu eta hedatua izatea. Halakoetan, biak gorde eta esanahi dife-

⁴ Euskera 1919-1920, I, 2, amaieran, eranskin modura, Hitz Berri edo Neologismoen zerrenda bat dator, nork sortuak diren edo zein euskalkitan erabiltzen diren zehaztuaz.

rentetarako bereiztearen aldeko ageri da Altube (1920a, 1933a, 1933b). Esate baterako, *gutun*, *liburu* eta *idazti* harturik, *liburu* 'libro' adieran erabili, *gutun* 'boletin' edo antzekoetarako, eta *idazti* 'tratado' adierazteko, gero erabat horrela erabili ez diren arren; edo *maixu* 'maestro' / *irakasle* 'instructor, profesor', *bake* 'paz' / *gentza* 'sosiego, placidez', etab. Handik mende erdira, Arantzazun egindako Biltzarrean, jokamolde horixe bera defendatu zuen Zatarainek (1968): bi hitz ditugunean, mailegua eta hitz sortu berria, biak hartu esanahia bereiziz.

Euskaltzaindiaren barruan guztiak ez ziren, baina, Altuberen iritzi bereko. Hor dago 1928ko urtarrilaren 26ko bileraren akta, euskal idazleek Euskaltzaindiari egindako eskaria jasotzen duena: maileguetara jo nahi ez dutenez, Euskaltzaindiak sortu edo bila ditzala euskal ordain jatorrak (*Euskera* XI,1: 49)

Azkue (1920c) ere Altube baino uzkurrago ageri da erdal hitzak euskal hiztegirako hartzean. Nazioartekoak direnak zalantzarik gabe hiztegiratuko lituzkeen arren, gainerakoak, baita herriaren ezpainetan bizi-bizirik daudenak ere, ez lituzke aintzakotzat hartuko, euskal ordain jatorrak dituztenak behintzat ez. Hartara, *pisu* baztertzearen alde azaltzen da, *azta* dagoenez, edo *liburu* hitzaren ordez *gutun* litzateke hartu beharrekoa; *txilin* erabili beharko genuke *kanpai*-ren ordez, etab. Baina euskal ordain jatorrik ez badago, zilegi da herriak darabilen erdal hitza hartzea.

Gerraren ondorengo tarte luzearen ondoren, 50eko hamarkadan Euskaltzaindikoko bileretan eta euskaltzainen txostenetan indar handiz ageri da berriz ere hiztegiaren auzia. Hasieran esan bezala, Villasante da gai honetaz sarri arduratu zena eta Altuberen bide beretik doana:

– ezin ditugu mailegu guztiaz ez baztertu, eta ez onetsi; erdibidea aurkitu behar da

“Hizkuntza literarioa beti da hizkera apainagoa eta landuagoa, herri arruntak erabiltzen duena baino. Herriak *antomobilla* esaten duela eta, beste gabe, hitz hori euskara literarioan sartzen badugu; *imprensa* esan beharrean, baserritar bati *inpentra* entzun diogula eta, dagoeneko hitz hori horrela idazten hasten bagara, zer egiten dugu?”

Herriari jarraitu behar zaio, egia; baina zertan, nola eta noraino jakiteko, sena eta neurria behar dira” (Villasante 1956: 266)

– euskaldunok aspaldidanik erabiltzen ditugun hitzak, jatorria jatorri, guztiz jatorrak eta erabiltzekoak dira:

“Hitz arruntak, euskara bizian zabaldurik eta sustraiturik daudenak, baztertu nahi izan ditugu. Eta zer bekatu egin dute horiek?”

Erdarazkoekin antza dutela, ez besterik. Baina gauzak ondo begiratu gero, ez da hori arrazoibidea. Nik nere bideari jarraitu behar diot, erderari begira egon gabe.

(...) Erderak esan dezala nahi duen bezala. Nik, nola esan behar dudan jakiteko, ez diot erderari begiratu behar. Euskarari bakarrik egin behar diot jaramon: euskaraz nola esaten, edo nola esan den, eta gure idazle onenek nola esan duten: horra euskararen iturri garbiak, horiei bai, horiei leial egoteko obligazioa daukat” (1959: 104-105).

Hala ere aitortzen du purismoak badituela bere alde onak, eta bat ere premiarik gabe erdal hitzak sartzen zituen euskara haren aurrean, Larramendiren euskara zainduagoaren aldeko ahaleginak mesedea baino ez diola ekarri hizkuntzari. Neurritik aterata, ordea, kaltegarri bihurtzen zaio.

– nazioartekoak diren maileguak guk ere onartu beharko genituzke

“sartaldeko herri eta hizkuntza guztietan zabaldurik eta onarturik dauden hitzak, guk ezetsi nahi izan ditugu. *Técnica, máquina, política, religión*: honelako hitzak nongo hizkuntzan (Okzidenteko kultur eskeran bizi direnetan behintzat) ez daude hartuak, eta ez hartzeaz zer egiten dugu, gure burua hil baizik?” (Villasante 1956: 265)

“Hizkuntza landu guztiek erabiltzen dituzten hitzak dira, eta haien antzera, guk ere badugu eskubidea, eta bai beharra ere, erabiltzeko. Bestela, beharreko diren gauzak ezin esateko estuasunean jartzen gaituzte. Gaurko kultura orokorrak mila hitz zabaldu ditu bazterretan, eta hitz horiek berdintsu erabiltzen dira Europako hizkuntza gehienetan” (1959: 107)

Dena den, Mendebaldeko kultura asimilatu eta euskara molde horietara egokitze-lanean, kontzeptuekin batera hitzak hartzeaz gain, hitz horiek geuk sortzeko aukera ere badugula gogorarazten digu Villasantek; alemanak dugu horren lekuko ona. Bide-gurutze horretan, ordea, Villasantek dio ez dagoela formula zehatzik ematerik noiz hartu mailegua eta noiz sortu hitz berria, senak, hizlariaren gustoak asko esan nahi du horretan. Ikusi berriak ditugun Altuberen iritziak eta Villasanterenak bide beretik doaz.

Euskara gaurkotzeko behar duguna, Villasanteren (1959) iritziz, erabiltzea da:

“Betoz batez ere gaur eguneko gora-behera eta gai praktikoak darabilzkiten liburuak, eta errebistak eta orriak, euskara bizi-bizian, egunekoan, kalekoan, hiztegi zabalaki, hitzak nondik datozen begira egon gabe” (110)

“Eta hiztegiari buruz, erderaren bidez sartzen zaizkigun hitzak hartuaz eta asimilatuaz (beharreko diranean, jakina), ez dut uste euskarari kalterik egiten zaionik, eta bai mesede, horrekin armak eta bizigarririk ematen zaizkiolako irauteko. Behar lirakeenak hartu, baina gauden euskaldun. Ez al da hori bera gure aurrekoek egin zutena, erromatarrekin har-emanetan sartu zirenean? Haien kulturako hitz eta izen asko hartu eta asimilatu zituzten, eta horri eskerrak gure mintzokak irauin zuen bizirik. Gure maitetasun itsuak ez dezala orain euskara hiltzera eraman. Ez gara ilargian bizi, eta bai lurrean, beste herri eta hizkuntzez inguraturik, eta horiekin hartuemanik estuenetan. Euskaltasuna gorde, baina irauteko behar dena hartu: hona hemen nik zer pentsatzen dudana” (113)

Latinetik hartutako maileguen zilegitasun eta jatortasunari buruzko eztabaida amaitu (edo behintzat zeharo moteldu) zen 1959an, Euskaltzaindiak “euskal hitzei” buruzko agiria eman zuenean, “euskal hitzak dira euskera bizian sustraituak daudenak” esanez:

“Hitz baten zabaluneak, antziñatasunak eta idazle zaharrek hitz hori erabili ote duten jakiteak, asko esan nahi du hitzaren sustraia zenbaterainokoa dan neurtzeko. Sustrai haundiko hitzak, bada, euskal-hitzak dira, nahiz eta erderatik etorri. Bada gure hiztegiaren holako hitzen piloa: jatorriz kanpotik sartuak, baiña euskeran gogotik errotuak daudenak, alegia. Beraz, etxeko bihurtuak dauzkagu, gure gureak dira hitz horiek. Euskal hitzak dira bada, erderatikakoak izanarren. Hitz horiek eskubide osoz erabili ditezke, eta horien lekuan erabiltzeko asmatu diran hitz berriak ez dira gehienetan euskal-hitzak eta ez dute haiek hainbat eskubide erabiliak izateko” (215).

Gaur behin baino gehiagotan adierazpen iraultzailetzat jotzen den arren, ikusi dugu euskaltzain batzuen betiko irizpidea jasotzen zuela. Hala ere, komenigarri iritzi zion Mitxelena (1968) ideia hori azpimarratzeari, euskara batuaren sorgune eta abiaburu den Arantzazuko Biltzarrean:

“Euskaltzaindiak ezin arbuia dezake euskal-hitzik, ez hangorik ez hemengorik, ez zaharrik ez berriagorik. Nahiago ditu bizi-bizirik dirautenak zaharkituak baino; gehiago erabiltzen direnak eta zabalago hedatuak daudenak. Aberastasunari begira dago beti, garbitasunari baino areago” (212)

Gainera ez zen izan Mitxelena jokabide horren aldeko bakarra:

“Euskalerrri osoan edo gehienez aspaldian sarturik dagoen hitza kendu eta beste bat sartu nahi edutea ez da pulamentuzko jokabidea, denbora eta kemenak alperrik galtzea besterik ez baita” (Zatarain 1968: 164).

Baina Mitxelena argi uzten du hizkuntza bizia beti dela hitz berrien premian. Gauza bat da hitz berririk ez sortzea lehen ditugunak baztertu eta ordezkatzeko. Besterik da, ordea, hitz berririk ez dugula behar pentsatzea:

“Hizkuntza bizia hitz berrien premian da beti: bere baitarik sortzen ditu batzuetan, besterengandik hartu besteetan. Bi bideak zilegi eta beharrezko dira eta nork taxutuko du alde zuretik bakoitzaren neurria eta mugak?” (1968: 214)

Altubek eta Villasantek aitortu duten bezala, oreka aurkitu beharraz eta euskal hitzak sortzean gure hizkuntzaren moldea gogoan izan beharraz ohar-tarazten gaitu Mitxelena.

Argi eta garbi egiazta daiteke, beraz, batasunerako, hizkuntza estandarre-rako, zer hartu behar den kontuan: euskal lexiko arruntaren ondarean tradi-zioa eta hedadura duten hitzak, euskaldun gehienek aho-lumetan dabilzanak (jatorriz mailegu izan zein ez). Eta hizkuntza gaurkotzeko ditugun beharren aurrean, mailegua har dezakegu, edo, euskal senaren arabera, hitz berria sortu. Euskaltzaindiaren sorreratik, batasunaren hasierara, hariak ez du etenik.

B) Batasunerako irizpideak

Maileguekin hartu beharreko jokabideaz gain, beste puntu jakingarri bat-zuk ere ageri dira euskaltzainen txostenetan, gaur Hiztegi Batuko lantaldeak eta Euskara Batuko batzordeak darabiltzaten irizpideekin nahikoa bat dato-zenak. Izan ere, zuzenean ala zeharka, ikusten dira gerra aurreko txostenetan zenbait irizpide, euskal hitzen artean, euskalki bateko eta besteko hitzek osa-tzen duten altxor horretan, euskara baturako, estandarreko, zein hobetsi eta zein bigarren mailan utzi, gomendatzen denean. Esate baterako:

– hedadura du gidari Azkuek (1920a) “académico” euskaraz nola esan behar zen erabakitzeke *zain* eta *zai* bikotearen artean hautatu beharra izan zuenean, *euskaltzain* formaren alde azaltzeko.

– euskaldun gehienek jokabidea eta idazleen tradizioa ditu gogoan berri-ro ere (Azkue 1920b) *s / z* ahoskera/idazkera auzian (*euzkera/euskera, oste/ozte*, etab.), *euskera, oste*, etab. hobesteko.

Altuberentzat (1920a) ere hedadura da halakoetan erabakigarria. Bide beretik, tradizioari eta hedaturari begiratuaz, gerra ondoren, Txillardegik (1959) honako mailak bereizten ditu batasunerako hiztegiak:

a) Euskalki guztietan eta betidanik erabiltzen den hitza zalantzarik gabe jatorra da eta hiztegiak sartzekoa.

b) Gaur euskalki gehienetan erabiltzen den hitza ere jatorra da. Irizpide honen arabera, *etorri* da hobestekoa eta *jin*, ez hain hedatua, bigarren mailan uztekoa.

c) Gaur toki gutxitan esan arren, garai batean hedatua zegoena hobe da hitz sortu berria baino.

Hitz batean, tradizioa beti da hobe, azken muturreko asmakizuna baino.

Baina Arantzazuko Biltzarrean egin zen saiorik sakonena hiztegia auziak aztertzeke, batasuneko gainerako gaiak bezalaxe. Han aztertu ziren ordura arte baino zehaztasun handiagoz euskalkietako lexikotik abiatuz hiztegi batua finkatzeko balia zitezkeen irizpideak. Euskalki batetik aldaerak dituzten hitzekin, edo itxura desberdineko izan arren esanahi bereko diren hitzekin batasunerako hartu beharreko jokabideaz Villasante (1968) eta Mitxelena (1968) mintzatu ziren, honako kasuistika bereiziaz:

– esanahi bera adierazi arren, itxuraz elkarrekin zer ikusirik ez duten hitzak ditugunean, biak ongi sustraituak *-abade/apaiz, lotsa/ahalke, aitzin/aurre, ezer/deus, etorri/jin, arerio/etsai/izterbegi/...*. Villasante bakarra hautatzearen aldekoa da; edo behintzat lehentasuna, tradizio idatzian erabilienari eta zabalduenari ematearen aldekoa. Mitxelenak, aldiz, beste aukera bat aipatzen du: guztiez baliatu, bakoitzaren adiera, zentzua eta esan nahia, “geure oldearen eta gogoren arabera mugatuz”. Hala ere,

“Honelako mugaketak, egia, egunerokoak dira egienez eta tratuz finkatzen diren (zati-) hizkuntza artifizialetan, hau da, jakite- eta teknika-hizkuntzetan, baina ez dira gertaera usuak hizkuntza bizi eta naturaletan. Haietan ere, eskolak eta landatu eta sendotu behar ditu” (212).

Hiztegi Batuko batzordeak (1994) literatura-tradizioa duten hitz guztiak hartzen ditu batasunerako, beharrezko denean, erabileremua (euskalkia(k)) zehaztuz. Hartara, *etorri* eta *jin*, biak sartzen dira hiztegi batuan, bigarrenari *Ipar*. marka ezarriaz.

– hitzak erro berekoak izan, eta tokitik tokira aldaerak dituztenean *-berri/barri, gezur/guzur, animalarima, beste/bertze, pekatu/bekatu...*–, zabalduena hautatu beharko litzateke. Adiera bereziren bat duenean, ordea, gorde daiteke euskalkiko forma (bizkaierazko *itzel* hitzak duen ‘bere biziko’ adiera lekuko). Gainera, Mitxelenak (1968) irizpideak ematen ditu batasunerako zein aldaera hautatu erabakitzean lagungarri gerta daitezkeenak: bazter euskalkietako aldaerak bat datozenean, indar handiagoa dute erdialdekoak baino; batez ere erdal etorkiko hitzetan, hitz-hasieran *b-*, *d-* edo *g-* dutenak hobestekoak dira herskari ahoskabedunak txit zabalduak ez daudenean, etab. Funtsean, irizpide horietan oinarritu dira azken 25 urte hauetan batasunerako egin diren aukerak, bai eta Hiztegi Batuko batzordearenak ere.

– polisemia ere gerta daiteke azkenik, hitz bera esanahi desberdinekin erabiltzea (*begiratu*, *lepo* edo *behartz* hitzen kasua, adibidez). Hemen ere erdi aldeko literaturan finkatua dagoena hartzearen alde agertzen da Villasante. Eta erdialdean batasunik ez badago, erabiliena edo literaturan jatorrena dena. Hiztegi Batuko batzordeak, ostera, adierak ematen diren neurrian (ez baitira beti ematen), literaturan tradizioa duten guztiak jasotzen ditu.

Arantzazuko Biltzarraren ondoren, Euskaltzaindiaren batasunerako lehen erabakiak, ezinbestean, morfologiakoak izan ziren. Baina tarte horretan, Mitxelenaren gerizpean, Sarasola ahalegindu zen hiztegi baturako lehen urratsak ematen, euskal lexikoa sistematizatzen. *Euskal Hiztegi Arau-emailea*-ren proiektua aurkeztu zuenean (Sarasola (1979)), argi utzi zuen euskara estandarra lortzeak, haren ondasun lexikoa sistematizatzea eskatzen duela; eta, mailak ezartzean, bere ustez, lapurtar klasikoak maila kultoagoa eratzen lagundu beharko liguke. Bestetik, sartaldeko kultura modernoa bere ñabardura eta aberastasun osoan adierazteko behar ditugun hitzak sortzeko, euskarak dituen bidez (eratorpena eta hitz-elkarketa) baliatu beharko genuke eta neologismoa sortzea ezinezko denean hartu mailegua, baina beti gogoan izanik hitz bakoitzaren barruti semantikoa ahalik zehazkien mugatu behar dela. Beraz, badirudi, Altube edo Villasante baino nabarmenago azaltzen dela euskal hitz berriak sortzearen alde, maileguak, bide hori ezinezko gertatzen denerako utziaz.

2. TERMINOLOGIA

Lexikoaren barruan, alor berezia da terminologiarena, zalantzarik gabe, bere berezitasunak eta bere eskakizunak dituena; horien artean nagusienetakoa, zehaztasunarena, unibokotasunarena, dela esango nuke. Hala aitortu dute gure gramatikariek. Maileguak hartzeko erraztasun handiena eskaintzen duena ere bada, bestalde. Eta hala ere, maileguaren eta neologismoaren (geuk sorturiko hitz berriaren) artean ibili gara azken mendeetan.

Hiztegigintzan lan erraldoia egin zuen Larramendik, esaterako, ahalegin berezia egin zuen maileguetatik ihesi, euskal ordainak emateko erdal sarrera bakoitzari⁵, baita terminologia-auzietan ere: latinetik hartutako maileguak, edo inguruko hizkuntzek latineko erroetan oinarrituz sortuak, baztertuz, Larramendik nahiago izan zuen euskal ordainak ematea; grekera eredu hartuz, eta hizkuntza horrek egin bezala, euskal erroak elkartuz *Jaincoquindea*,

⁵ Ikus Azkarate (1992)

Izarquindea edo *Ceruquindea* proposatu zituen *Teologia, Astronologia* etab.en ordez.

Euskaltzainen iritzietara etorriaz, Altubek (1920a, 1933a), lexikoaz arduratzean, ezinbestean jorratu zuen terminoen gaia. Eta benetan jakingarria da nola bereizten dituen irizpide nagusiak: hedadura, herriaren erabilera, da gidari lexiko arruntean; zehaztasuna, terminologian. Arlo honetan, ostera, Larramendi ez bezala, maileguak onartzearen aldeko ageri zaigu (Altube 1920b). Lexiko arrunterako defendatzen dituen irizpideekin zeharo koherentea da bere jarrera: benetako erabilera hartu behar dugu kontuan; inguruko hizkuntzen jokabidea ere bai. Azken batean, bizirik irauteko aukera eman behar diogu hizkuntzari, ateak itxi gabe:

“gure errijetako jostun edo *modistak* lau euskaltzaindik garbitu leikezan baiño erderatiko hitz geijago ezarten deutsee egunero gure emakumeen euskeriari.

Eta orretarikoxea da izkera-bizitziaren izate, arnasa eta aixea; eta orretariko aixetatik landaz, kanpoz, ezta bizi munduon hizkerarik.

Eta bardin gertatu da ta gertatzen da jangai, jantzigai, jolasgai eta beste gai orotako itzai buruz ere (...)

Ezteijogun guk ere geure izkera oneri bestek eureneri iminten ezteutsen eragozpenik imini; eztaiguzan geure iztegirako ateok beste izkeerenok baiño estuago, itxijago imini; ezteijoegun geure izkera onen birijai beste izkera orok aoa betez artzen daben arnasia ukatu.

Eta iztegi-aberaspide ori iñok ez bestean guk euskaldunok ¿zer dalanta ezetsi nai izan oi-dogu? Uste oker bat dogu euskaldunok iñok baiño barrurago sartuta. Geure euskera bakarti onek, erderatiko itzez jantzi ezkerok, beronen nortasuna, norberatasuna galtzen dabela uste izan oi-dogu. Eta au ezta egija; ezteuskue beintzat ori irakasten gaur-eguneko izkuntzalarajak” (29-30).

Are argiago defendatzen du maileguak hartzea, nazioartekoak direnean (1933a): Europako hizkuntza gehienen jokabidea jarraitu beharko genuke, espainolak, frantsesak, italianoak, ingelesak edo alemanak hartu dituen hitzak guk ere hartuaz, beti ere euskarara egokituz. Bestalde, lexiko arruntaren atalean ikusi dugunaren ildotik, zientzia hitzak izan daitezke alor egokia neologismoak sortzeko (“sor ditzagun hitz berriak, kontzeptu berriak izendatzeko”), edota hitz zaharkituak biziberritzeko (1936). Baina, behin eta berriz azpimarratzen du, ezin dugu ahaztu nazioartekotasunak duen garrantzia:

“Hay una cantidad considerable de palabras que casi no tienen vida más que en el cerebro de pocos hombres de ciencia de cada País; la

intercomunicación de éstos (especialmente necesaria en esos casos) se facilita extraordinariamente estableciendo una terminología común o universal, tal como se viene practicando a base, ordinariamente, de palabras o neologismos griegos y latinos" (1936: 146)

Azkenik, lexiko arruntean bezalaxe, terminologian ere, maileguak eta hitz berriak, biek izan dezakete beren lekua, esanahiak bereiziz:

Así admitidas en euskera las voces *Matematika*, *Aritmetika* (sería hasta ridículo rechazarlas por escrúpulos puristas) el neológico *Zenbakizti* podría significar "Contabilidad", *Zenbakiztilari* "Contable" o "Contador", etc. (1933a: 265, oinoharra).

Gerra ondoren, Altuberen suzia jasoko dute Txillardegik (1956) eta Villasantek (1956). Biek aitortzen dute euskara egokitu eta osatu beharra, nahitaezko zaizkion hitz berriez hornituz. Horretarako, jakina, badu aberas-tasuna euskarak (eratorpena eta hitz-elkarketa), baina ,

Asmakari eta kontzeptu berri ugari ekarri dizkigu zibilizazioak, oso hitz bereziekin batera, eta euskara "garbia" egiteko asmoa txatxukeria hutsa da, hizkuntza batek ere egin ez duena (...) Euskera garbia ez zaigu ajolik, bizia baizik. Hizkuntza bizi-tan ez dago garbikeriarik. Hain zuzen ere, erdaldunek sortu zuten euskara "garbiaren" mitoa (Txillardegi 1956: 247)

Urte berean Villasantek (1956) hiru ideia azpimarratzen ditu, oraindik ere gaur-gaurkoak ditugunak:

a) terminologiaren garrantzia (lehen-tasun osoa beharko lukeena, eskola-rako entziklopediak eta testuak euskaraz nahi baditugu):

Ba ote dugu gure euskara, gauza horiek, edozein gizonek gaur behar-beharreko dituenak, tajuz eta eraz espresatzeko egokitua? Eta ez baldin badugu, zertan ari gara euskaldunok? Ez al da hau egitekorik lehe-nena? Eta gauza horiek euskaraz ipintzeko, zein dugu oztopo baka-rra? Lehen aipatu duguna: terminologiaren auzi hori, korapilo hori, askatu gabe edukitzea. Eta hola gauden bitartean, nahiz eta herri hitzak eta esaerak eta ipuiak jasotzen ibili, nahiz eta beste lan ederrik asko egin, euskara beti izango da ezjakinen hizkuntza. Eskola eta jakintza beti joango dira erderarekin elkartuak, eta, Kondaira lekuko, bi hizkuntza nor-gehiagoka jarri diren guztietan, jakintza eta kultura noren alde egon diren, harena izan da betiere garaipena (260)

b) terminologiaren nazioartekotasuna, beraz, maileguen bidea:

Sartaldeko herri eta hizkuntza guztietan zabaldu-rik eta onarturik dau-den hitzak, guk ezetsi nahi izan ditugu. *Técnica*, *máquina*, *política*,

religi6n: honelako hitzak nongo hizkuntzan (Okzidenteko kultur esferan bizi direnetan behintzat) ez daude hartuak, eta ez hartzeaz zer egiten dugu, gure burua hil baizik? (265)

Baina euskal ordainen bidea erabat itxi gabe:

Goragoko kulturak dakartzkian kontzeptuak, horiek guganatu behar ditugu. Kontzeptu horiek, kanpotik ekarritako hitzekin edo euskal sustraizkoekin behar ote diren adierazi, hori beste auzi bat da. Beharbada batzuetan bide bat, eta besteetan beste bat jarraitzea izango da onena (267)

c) kontsentsuaren beharra terminologia-auzietan, eta, jatorriak jatorri, onartua izan den terminoaren lehentasuna:

Agian esango du baten-batek: (...) idazleak berak asma ditzala izenok. Gero, ondotik datozenak, honi jarraituaz, betiko geldituko dira finkatuak. Bai, hala balitz; baina... Maizenik, batek asmatu izenak besteari ez zaizkio atsegin, eta hau ere hasten da beste izen berri batzuk erabiltzen bere aldetik. Eta idazle bakoitzak beste hainbeste egiten badu, nahaspila sortu besterik ez da egiten. Izenok, tresna trebeak izateko, hauxe behar dute nahi eta nahi ez, alegia, zabaldurik egotea, onartuak izatea. Hitza jatorriz ondo ala gaizki eratu izan den, horrek ez du garrantzi haundirik. Zabaldurik eta onarturik baldin badago, tresna baliotsua zait (258)

Txillardegí (1959) ere arduratu zen terminologia auziez, tradiziodunak eta berriak bereiziz. Izan ere euskaraz baditugu hitz zaharrak, baserriko tresnak, abereak, landareak, arrantzaleen gauzak, erlijioaren gora beherak, burniari buruzko xehetasun asko, errotak, eta abar, izendatzeko. Hor ez dago ezer asmatu beharrik. Ideia berriak adierazi beharra dugunean, oster, hiru bide ditugu:

a) Antzinako hitzei adiera berria eman

b) Geure baitatik hitz berria sortu, ideiak zorrozki eta zehatz azalduko dituztenak, anbiguotasunari lekurik utziko ez dioteneak. Bestela, ez du ezertarako balio hitz berria sortzeak.

c) Mailegua hartu. Txillardegiren ustez, hiruretan seguruena. Kontua da mailegua nola hartu, Leizarragaren bideari jarraitu kultura hitzak inolako aldaketarik gabe hartuaz, ala Axularrenari, kultura hitzok euskararen senaren arabera aldatuz. Bide-gurutze horretan, Txillardegí (1959) Axularren bidetik jotzearen aldeko ageri da. Eta horretarako Euskaltzaindiari eskatzen dio irizpideak eman ditzala. Horixe izan zen, hain zuzen, Hiztegitza Batzordearen lehen lana, 1980ko hamarkadako lehen urteetan burutu zuena, ondoren arau-multzoa argitaratuz 1986an.

1959an, euskal hitzei buruzko adierazpenean, aipatzen du zerbait Euskaltzaindiak, nazioarteko maileguak onartzearen alde azalduz:

Berebat, hizkuntza berezien gaiñetik zabaldurik dauden kultura eta zivilizaziozko hitzak ontzat hartzea eta erabiltzea Euskaltzaindiak begi onez ikusten du. Adibidez: politika, teknika, literatura, liturgia, metro, kilometro ta abar (215)

Lexiko arruntarekin egin bezala, adierazpenaren atal honekin, gerra aurreko eta ondorengo joera mugatu eta beste bide batzuk urratzea zilegi dela ulertzen dute euskalgintzan dabilzan lagun askok: *lutelesti*, *edesti*, *abeldi*, *zenbakizti* etab.en ondoan (edo horien ordezt) *historia*, *geografia*, *fauna*... bultzatuko dira.

Adierazpen honen eta Arantzazuko Biltzarraren artean, izan zen beste biltzar bat Arantzazun, 1963an, Euskaltzaleen Biltzarra, aldeztu aurretik gai nagusitzat haxe izendatua zuena: "Euskal hiztegia eta gaur eguneko behar-rak". Bi zatitan aztertu zuten gaia: "Euskal hiztegiaren iturburuak" eta "Kultura hitzak euskaraz". Han irakurritako hitzaldien artean, bereziki aipatzekoa da L. Villasanterena (1963), "Sebero Altube iztegi arazoetan maisu", Altubek euskal hiztegiari buruz zituen iritziak jasotzen dituenena. Azken batean, Eusko Ikaskuntzak Gernikan 1922an eginiko biltzarrean Altubek irakurri zuen lanean, "Euskal Itz Barrijak. Eurok eraltzeko, erderak zetara lagun egin bear deuskuen" izenekoan, azaldu zituen iritziak jaso baino ez du egiten Villasantek; jaso eta bere egin; eta, batez ere, gerra ondorengo ahalegin haie-tan, gerra aurreko euskaltzainak aldarrikatutako irizpideak, ezezagunak izan zitezkeenak, ezagutarazi. Lexiko arruntaz Altubek hor esaten duena, gainerako lanetan azaldukoarekin bat dator (maileguak hartzea zilegi da; euskal hitzetan, erabilera eta hedadura hartu behar dira gidari, tratamendu desberdina emanaz ia euskaldun guztiek erabiltzen dituzten hitzei eta eskualde txiki batekoek bakarrik ezagutzen dituztenei). Baina terminologiaren arloan sartzen diren maileguez, urte haie-tako lanetan baino luzeago dihardu.

Lau mailatako maileguak bereizten ditu Altubek:

a) Euskal Herrian aspalditik errotuta dauden arloei dagozkienak: langintza, jolasgintza, dendaritza, etxegintza, etabar (lehen klasekoak). Ondo sus-traituta dauden hitzak jasotzea baino ez dugu horrelakoetan; ez dago hitz berri-rik asmatzen ibili beharrik.

b) kontzeptu eta gauza berriei dagozkien arren, herriak ezagutu eta egu-neroko jardunean erabiltzen dituenak (bigarren klasekoak)

Erabilera denez oinarri, askotan gertatuko zaigu kontzeptu berriarekin batera mailegua ere sartzea eta finkatzea; eta maileguak hedatzen direnean, alferrik da horien ordezt hitz garbiak sortzeko ahalegina:

“*Bigarren Klasetako hizkera berarizkoak*. Atzerritik orain agertzen zaizkigun makina, erremintta, jostailu, soieko eta komertziotako nahiz hartaz kanpoko beste tresna eta arazo guztiei dagozkionak.

Gauza hauek mundu guztiko hizkeretan egon ohi dira erderatiko ize-
nez jositakoak, eta ez dago horren kontra inundi inora ezer egiterik.
Atzerritar gauza horiek herritik herrira igaro ohi dira eta bakoitza
bere jatorri herritik dakarren izenaz izendatu ohi da. Azkenengo bitar-
teko edo dendariak izan horretxekin hartu eta horrelaxe ezagutu arazi
eta saldu ere egiten dituzte gauzok. Gauza ezagutzen dijoan neurri
berean, jatorritiko arrotz izena ere zabaltzen eta sustraitzen doa herri-
rik herri; eta hitzok behin sustraituz gero, joan zen garbiak jartzeko
era eta ordua. Beharbada hizkelzain eta idazle garbizaleak dira, sarri
horrelako gauza berri eta beren arrotz izenak ezagutzera beranduen
heltzen direnak. Ameskeria barregarria litzateke, berriz, atzerri-
-hitzok sustrai ez daitetzen, harako muga-ate edo aduana antzeko
gauza bat imini nahi izatea. Haizeari ateak imintzea bezalatsu”
(Villasante 1963:306).

c) goi-jakintzakoak (hirugarren klasekoak). Hauetan du hutsunerik han-
diena euskarak. Gainera, maila honetako terminoak arlo horretako mundu
osoko espezialistek erabiltzen dituztenez, nahiko “batuak” egoten dira. Garai
batean, latina nagusi zenean, hizkuntza horrek ematen zuen batasuna. Gero,
latin eta grekoko sustraiekin eraturiko hiztegia nagusitu da jakintza-arlo asko-
tan eta horiek dira Europako hizkuntzek hartu dituztenak. Horrela jokatu du
ingelesak ere, nahiz bideak izan bere baliabideetatik hitz berriak sortzeko:

“Europa alderdi onetan euskaldunok geu bakarrik batasun horretatik
kanpora gelditzea, eztirudi zentzunezko ta onuratsu litzakigunik.
Bestetara egin bear geunkeala deritxogu: geuretzakotu guk ere,
jakintza-hiztegi-jori, hitzai euskera-antzaemoteko gorago aittatu di-
ttugun aldakuntza-legeak bear danean ezarririk”⁶.

Alde honetatik, bai Altube eta bai Villasante, ingelesaren bidea eredu har-
tzearen aldeko ageri dira, eta ez alemanarena, latin eta greko-sustraiko hitzak
zeharo baztertu gabe, askotan jakintza-hitzak bere baliabideetatik sortzen
dituen hizkuntzarena, alegia. Lau arrazoi ematen ditu Altubek bere aukeraren
zergatia azaltzeko: euskaldunok gutxi gara; oso zaila, ezinezkoa izango zaigu,
jakintzak asmatzen dituen gauza berri guztiei “euskal izena” jartzea; inguruan,

⁶ S. Altube (1922): “Euskal Itz Barrijak” (L. Villasanteren lanetik hartua, 1963: 308)

bestela jokatzeko duten hizkuntzak ditugu; eta, azkenik, bakar bide horrekin jakintza-lana asko zailtzen da. Funtsean, batasunerako Krutwigek defendatu duena aldarrikatzen zuen Altubek ere gerra aurretik.

d) Literatura-hizkera (artikulu honetan alboan utziko duguna).

Esan bezala, Altuberen 1922ko artikulua azalpen xehe eta luzea egin ondoren, bere egiten ditu Villasantek (1963) lan horretako iritziak:

“Puntuon irakurri ditugun orri hauek ia hitzez hitz aldatuak daude Altube jaunak Gernika-ko batzarrean egindako hitzalditik. Ez dira, bada, erakutsiok oraingoak. Orain dela berrogei urte han Gernikan emanak baizik. Baina beren gaurkotasun oso-osoak gordetzen dute. Nik esango nuke orduak baino gaurkoak diruditela gehiago. Buru hotz eta argiz, jakintzak eman ohi duen zentzu eta neurriaz, zeinen tajuz eta egoki ikusi duen euskarari dagokion jokabide zuzena! Euskarari sustraiturik eta osasun sendoz bizi diren hitz guztiak, bakean utzi, erderatikoak izan ez izan. Hau baita hizkuntza denetan gordetzen den lege edo neurria. Beraz guztiz da zilegi hitzok geure idazkietan erabiltzea, geure-geureak ditugulako, etxeko bihurtuak (...) Euskarari sustraituta eta osasun sendoz eta zabaldu handiz bizi diren erderatiko hitzak, euskal hitzak dira, besteak bezalaxe, eta guztiz da zilegi horiek gure hiztegian sartzea eta euskaraz erabiltzea” (310)

Villasantek gain, Oskillaso (1963) ere iritzi berekoa da, eta latin eta greko-ko erroez osatutako kultura-hitzak geureganatzeko ematen dituen arazoak Altubek bere garaian aipatzen zituenak berak direla esan daiteke:

“Ehun milatik gora dira hizkuntz jakitun guztien kultur hitzak eta urtero jaiotzen dira ehundik gora guttienez. Ezin dugu guk egin besterik, sortzen diren bezala geureganatzea baino, iturrira joan eta ezertarako aldakuntzarik sartu gabe, denok berdinean egiten ditugunak baizik (...) Batzuetan alemanek euren hizkuntzako sustraiekin egindako hitz batekin esaten dute besteek latinetik hartzen dutena (...) Baina batzuetan alemanek hau egiten badute, eragozpen bat baino ez da, asko komeni baita hitz jakitun guztiak mundu guztian berdinak izatea... Kontuz garbizaleok, alemanak handiak dira jakintza arazoetan eta euren barkatzen zainea ez litzaiguke barkatuko guri ta. Gainera euren ere ezin dute egin hau beti, eta beti ez egiteko, hobe ez egitea inoiz” (384-5).

Orain arte nazioarteko maileguak hartzearen aldeko iritziak ikusi ditugun arren, bestelakoak ere, Larramendiren jokabidea hobesten zutenak, ez ziren falta. Urte haietan hiztegi-kontuetan nolako jokabidea zen zuzena, garbizalea ala maileguei atea zabalik uzten ziena, beste foro batzuetan ere ezta-

baidatu zen urte horietan, 50 hamarkadan eta 60ko hamarkadaren hasieran. Foro horietako bat *Jakin* aldizkaria izan zen⁷.

Eta, nola ez, erdibideko jarreraren aldeko ahotsak ere entzun ziren: nazioartekoa den hitz berezitu edo terminoaren ondoan, euskal hitza sortzen den kasuetan, bestearen ondoan ipini eta gorde beharko genukeela defendatzen duen iritzia, adibidez (Barandiaran 1963):

“beste herrietan erabiltzen diren neurrian, grekeratik jasota ta abar, ez litzateke zer esanik euskaraz ere erabili behar genituzkeela. Baina euskal hitzak ere jatorki asmatuko balira, horiek ere hiztegiak batera ekarri behar litzuzke” (374).

Hau da, alemanak *telephon* eta *fernsehapparat* hartzen dituen bezalaxe, batean grekera errotik sortua eta bestean alemanaren arabera sortua, euskaraz ere kasu bakoitzerako hitz egokia aukeratu beharko genuke, eta euskarak ere atak zabalik izan beharko litzuzke bere erregelen aberastasunaz baliatuz hitz berriak sortzeko. Alemanaren bidea egokia da, beraz, Barandiantzat.

Arantzazuko 1963ko bileran, beste puntu garrantzitsu batzuk ere planteatu ziren, aurreko urteetan ere autore batek edo bestek plazaratuak zituenak, eta gaurkotasun osoa dutenak, oraindik ere hor aipatzen diren beharrak zeharo ase ezinik gabiltza eta:

1. Neologismoak sortzea, funtsezko gertatzen dena, hitz berri bakoitzari esanahi jakina ematea, eta beti esanahi horrekin erabiltzea (Azurmendi 1963: 361-2). Altubek lehenik eta Txillardegik ondoren planteatua berrestea baino ez da, bestalde.

2. Jakintza-arlo bakoitzeko terminologia batzea ezinbestekoa da, eta horretarako, aldi berean, nahitaezkoa da lehendik argitaratuta dauden liburu, hiztegi eta testuliburuetakoko hitz berezien bilduma egitea (Urrestarazu (1963). Horrela jakingo genuke zer dabilen, eta hortik abiatuta egin litezke batasuneko proposamenak

“Horrela, iritzi guztiak bilduta izango genituzke ... idazle eta irakasleentzat iturburu bat bezala izan dadin. Lan guzti hori bildu eta zuzenduko lukeen bazkunak, bilduma guztietatik bat esondatu lezake batasunerako bidea emateko xedeaz; hala ere idazke eta irakasleak izango lirareteke bati, beren iritziaz, bilduma horietatik hitz batzuk ala bes-

⁷ Ikus honetaz J. Azurmendi (1963): “*Jakin*: euskal kulturaren bideak lantzen” *Euskera* VIII-IX, 336-371

teak aukeratzeko jarei. Baina, berriz dagokigu esatea, beharrezkoa deritzagu iritzi guztiak bildurik eukitzea, ororentzat ezagunak izan daitezen" (405).

Terminologia auzian, hurrengo mugarría, jakina, 1968ko Biltzarra izan zen. Eta han, orain arte ikusi ditugun autoreek ez bezala, Zatarainek (1968), ahal den guztietan euskal hitza sortu beharko genukeela aldarrikatu zuen, "nazioartekotasuna" askotan uste baino hedadura txikiagokoa izaten baita, behin baino gehiagotan, gaztelaniaz eta frantsesez besterik ez dakiten batzuen irudipena besterik ez. Dioena hala dela erakusteko, frantsesa, italiara, ingelesa, alemana, gaztelania, daniera eta suediera hartzen ditu eta terminozerranda bat hizkuntza bakoitzean nola den aztertzen du. Gainera badira hizkuntzak, alemana eta daniera, esaterako, grekerazko terminoa, eta berek sortua, biak erabiltzen dituztenak. Gakoa, frantsesa, ingelesa eta gaztelera baino haratago begiratzean datza; hor frogatuko dugu termino jakin bat benetan nazioartekoa den ala ez. Ez da zalantzarik oraindik ere ebatzi gabe dugun auzia plazaratzen duela hemen Zatarainek.

Mitxelenaren ardura (1968), ostera, bestelakoa da: maileguak nahitaez-kotzat dituenaz, erabaki beharrezkoa hauze da, zein itxuratan hartu behar ditugu maileguak:

"Kultura-gaietan hartzaile -bestearen zordun, beraz- geranez gero, bidezko da, noski, hiztegian ere hartzaile eta zordun agertzea (...)

Bestetariko hitzak lehen hartu ditugu, eta ez dago beste biderik aurre-
ra ere. Hitz horien itxuraz, orde, bi iritzi dabilta gure artean: itxura hori, etorkizkoa alegia, gorde nahi lukete batzuek egin-ahalean, frantsesaren arabera edo, eta itxura aldatzea, xinpletzea, gogokoago dute besteek, gaztelaniaren arabera.

Nik, egia esan, lehen bidea hartuko nuke arras ikasientzat ari bagina, baina ez da hori gertatzen. Xinpletasunera joko nuke areago, edo bide-erdira behintzat, *y*, *kh*, *th* eta gisa horretako idazkerak baztertuaz (215)

Baina beste bidea, hitzak bere horretan gordetzearena, defendatu dutenak ere izan dira Euskaltzaindian. Horien artean, Krutwig hasieratik azaldu da kultura hitzak jatorrizko idazkeran ematearen alde⁸. Euskara Batuak bere bidea egin ondoren, eta Euskaltzaindia maileguak nola egokitu aztertzen ari

⁸ Ikus Euskaltzaindiaren batzar-agiriak 1949-1964, *Euskera* 1937-1953, bereziki 1951.IV.29koa.

zela, hasierako jarrera berretsi zuen 1982an, erraztasunarengatik, kultura-hitzak, ingelesez, frantsesez edo alemanez duten ortografian hartzearen aldeko da. Beraz, Krutwigen iritziz, euskaraz kultura hitzak beren jatorrizko forman idatzi beharko genituzke, nazioartekoena horixe izaten da eta.

3. TERMINOLOGIAGILEAK

Terminologiaren gaia amaitutzat eman aurretik, ezinbesteko deritzat beste puntu bat aipatzeari: terminologiagintza nori dagokion, hobeto esan, horretaz zer iritzi izan duten euskaltzainek. Izan ere, beste hizkuntza batzuetan eztabaidatu den gaia da, gurean oraindik ere neurri batean eztabaidagai duguna, eta Euskaltzaindian behin baino gehiagotan aztertu dena.

Funtsean galdera hauxe da: euskaltzainek bere gain hartu behar dute terminologiagintza, ala jakintza-alor bakoitzeko adituei utzi behar die lan hori?⁹ Eta galdera honi, batzuek modu bateko erantzuna eman diote –Euskaltzaindiak jardun behar du terminologia-lanetan–, eta beste batzuek bestelakoa –Euskaltzaindiari ez dagokio terminoak sortu eta proposatzea–. Berez, hasieratik ageri dira Euskaltzaindiko bilera-aktetan terminoei buruzko erabakiak (Zalbide 1991): 1922ko apirilaren 27an erabaki zen erderazko *gono* esateko, euskaraz *ertz* erabili behar zela, eta *egal*, berriz, erdal *edro*-ren orde. Baina laster ageri dira iritzi kontrajarriak; 1930eko *Euskeran* (XI,1:49) jasotzen den eskariaren aurrean (euskal idazleek Euskaltzaindiari eskatzen diote maileguen ordain txukunak sor ditzala), eta Azkueren proposamena ikusirik (horretarako batzorde bat sortu eta lanean has dadila), euskaltzain gehienek ondo irizten dioten arren, Urkijo eta Lakonbe kontra agertu ziren. Bi euskaltzain hauen ustez, Euskaltzaindiak ez du izan behar hitz berrien sortzaile, idazleek eta herriak sotu behar dituzte hitz berriak, eta piztuarazi.

Iritzi desberdintasun hori eten gabe ageri da gerra ondoren ere: nahitaezko diren hitz berezituak, terminoak, sortzeko eskariak batetik, eta lan hori besteri dagokiola uste duten euskaltzainen adierazpenak bestetik.

Lehen taldean sartzen dira Andoni Urrestarazu (1955) Gramatika bat euskaraz egin ahal izateko edozein gramatikarik behar duen terminologia gomenda zezala eskatuz Euskaltzaindiari. Edo Agirretxe (1963), hiztegi osoa lehenbailehen osa dezala eskaria eginez:

⁹ Auzi honetaz ikus Zalbide (1991)

“Horregatik euskal hizlari guztien izenean nik Euskaltzaindiari eskari hauxe egiten diot: lehenbailehen izan dezagula gaurko kulturagai guztia euskeraz esaten lagunduko digun hiztegi bat. Lehendabizitik hiztegi osoa izango ez bada ere, beharrezkoen eta gaurkoen diren kontzeptuak esaten lagunduko digun hiztegi bat.

Eta jakina, nire iritziz, horretarako euskaraz kanpotik hitz pila izugarria hartu beharra dago. Baina ze hitz hartu, nola hartu eta nola hitz horietako bakoitzari euskaratasun egokia eman jakiteko, maixuak behar ditugu eta maixu horiek Euskaltzaindiak izango ahal ditu; lan honi benetan eta lehenbailehen erantzungo diotenak, alegia” (449)

Bigarren sailekoen artean, Villasantek (1956) argi asko adierazten du auzia zertan den, luze samarra izan arren, osorik aipatu nahi dudan pasarte honetan:

Lehen ere izan zen eztabaida Euskaltzaindiak hitz berrien sortzaile izan behar duen ala ez, eta ezetzaren alde zeudenak uste dut gelditu zirela gailen (*Euskerak* 1930, 49 orr.). Hauen aburuz, idazleek behar dute bidea urratu. Gaiak euskaraz erabiliz sortuko du batek hitz aukerako bat, beste batek beste bat, eta hala, poliki-poliki, sortutako hitzaren balioak eta egokitasunak egingo du berau zabaldu eta finkatu dadin. Eta Euskaltzaindiak orduan, eta ez lehenago, hau da, zabaldurik eta onarturik daudenean, hitzok bere egingo ditu, eta hizkuntzan sartuko. Bide ziurra eta zuhurra, noski, baino luzea, luzeegia behar bada. Behintzat orainarte idazle gutxi azaldu zaigu, bidea urratu nahi duenik. Eta halaxe gaude: idazleak Euskaltzaindiaren zain, eta Euskaltzaindia idazleei begira

Urrestarazuk berak ere urte batzuk lehenagoko jarrera aldatuz, (1963: 405), idazle eta irakasleak hartzen ditu terminologia-kontuetan erabakitzaile.

Beste batzuek, Euskaltzaindiari erdibideko zerbait eskatzen diote: inork sortutako hitz berezituen aurrean, epaile lana egin dezala, nolabait. Horrela, Mendigurenek (1976), irakaskuntzako liburuetan lexiko auzietan nolako desberdintasunak dauden ikusirik, eskari bat egiten dio Euskaltzaindiari: azken aldiko liburu guztiak aztertu, desberdintasunen zerrenda bat eratu, eta ondo aztertu ondoren, forma egokienak proposa eta gomenda ditzala, liburugintzan diharduten talde desberdinen eskuetan ipiniaz proposamenok.

Hurrengo urtean, (Mendiguren (1977)), hitz berriak sortzea guztion zeregina dela aitorturik ere, Euskaltzaindiaren eginkizuntzat ditu ondorengo hauek:

a) testugintzan ari direnekin, argitaletxeekin, etab. harremanetan jarri eta terminologia bilketa eredu bat proposatu.

b) Ordurarteko neologismo eta terminologiaren biltze sistematiko bat egin ondoren, galbahetu eta forma egokienen edo gomendagarrien proposamena egin. Agian horretarako hizkuntzalariz eta zientzia alor desberdinetako jende adituz osoturiko kontseiluren bat eratuaz.

c) Gomendatzen duen hitz zerrenda testuinguru egokitan eta oharrez horniturik argitaratu.

Euskaltzaindiak berak ere bitariko jarrera darama urte horietan. Villasantek (1977), Euskaltzaindiaren hurrengo bi urteetako eginkizunak aztertzean, argi eta garbi adierazten du Euskaltzaindiak ezin duela berak bakarrik Hiztegi Espezializatuen itsaso zabala inguratu. "Bestelako taldeen lana bultzatu behar du, eta, ahal den neurrian, denen artean koordinazio, batasun eta bat-etortzea bilatu" (231). Hala ere, Etxegintza batzordea, lanean ari zen, arkitekto, ingeniari eta apareilariz osatua, bai eta Matematika batzordea ere.

Jarrera askoz argiago ageri da 80 hamarkadan. Euskaltzaindiak 1981eko abenduaren 29an, Hiztegitaz eginiko adierazpenean, Hiztegi orokorra eta Hiritartua bere gain hartzen dituen bitartean, Hiztegi Espezializatuak ez direla zuzenean Euskaltzaindiaren lana aitortzen du, "beste edozein hizkuntzatan ere ez den bezala, hiztegi espezializatuen sortzea eta banan banako azterketa egitea, hizkuntzari eta euskararen egiturari dagozkion funtsezko puntuak zaintzea izan ezik".

Handik sei urtera jarrera bera azaldu zuen Euskaltzaindiak 1987an. Euskararen gaurkotze eta modernizazio-lana oro har, eta bere hitz-altxorren berritzea bereziki, bete-betean sartzen dira Euskaltzaindiaren lan-esparruan. Euskaldun jendeak lexiko-berrikuntzaren alorrean bizi duen gidaritza eta bateragunearen premiaren jabe eginez, Euskaltzaindiak bere aholku-emaile lana beteaz, gidaritza eta bateratze-beharrari erantzuteko borondatea agertu zuen. Horretarako, eta arau zehatzak eman aurretik, euskaldunen aholkumetan zer zebilen jakiteari nahitaezko iritzirik, bilketa-lanari eman zitzaion erabateko lehentasuna. *Eguno Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa* programa jarri zen martxan helburu horiek betetzeko: egungo prosa arrunteko hitz-altxorra, eta jakintzagai eta bizigune desberdinetan erabili edo erabiltzen dena biltzea helburu duena, alegia. Beraz, terminologia-auzietan Euskaltzaindiak ez du ezer sortzen; bestek sortua bildu, eta gero iritzia eman-go luke.

Azkenik, Zalbideren (1991) gogoeta ekarri nahi dut lerro hauetara, *Eguno Euskararen Bilketa-lan Sistematikoa* Euskaltzaindiaren lan-programa bezala, amaitutzat eman ondoren, hurrengo pausoak bideratzeko Laurgainen eratu ziren jardunaldietan esanak: "Nolako bizkarrezurra eman nahi dio Euskaltzaindiak, hurrengo bost urteotan, euskal hitz-altxorren berrikuntza-lanari. Non ezarri nahi ditu ekintza-lehentasunak, eta zer moduko

lankidetza-bideak eratu nahi ditu modernizazio-lan honetan ari diren etxeekin" (1098).

Horixe da gaur ere eztabaidatzen duguna. Oraindik ere elkarren berri izatea, koordinazioa, kontsentsua, beharrezkoak ditugu, eta batez ere, lexiko arrunterako eztabaidatu ditugun irizpideen antzekoak ditugu finkatzeko (noiz hartuko dugun nazioartekotzat termino jakin bat eta, ondorioz, mailegua onartu; noiz joko dugun euskal hitza sortzera...); bide luzea dugu oraindik egiteko. Baina bidea egunero-egunero urratuz, datozen galdera eta zalantzei ahal dugun egokien erantzuten saiatuz, azken urteetan sortu diren lantaldeetan egonaz, euskararen terminologia beharrak guztion artean osatuz goaz.

AIPAMENAK

- AGIRRETXE A. (1963): "Gaurko izlariak eta euskera" *Euskera* VIII-IX, 443-449
- ALTUBE S. (1920a): "Erderatiko-itzak, itz-barijak eta aintxiña-itzak" *Euskera* 1919-1920, 44-54
- (1920b): "Euskaltzain berriak, bere sarrerako egunean, Bilbo'n lotazilaren 28an irakurritako lana" *Euskera* 1920-1921, II, 1, 3-49
- (1933a): "La Vida del Euskera" *Euskera* XIV-IV, 299-397
- (1933b): "Euskaltzaindiari" *Euskera* XIV-III, 263-265
- (1936): *Más sobre la Vida del Euskera. Barriro Euskeraren Bizitzari buruz*. *Euskera* XVII, 1-4, 1-192
- ALVAREZ ENPARANZA J.L. ik. Txillardegui
- AZKARATE M. (1992): "Larramendiren hitz-eraketa" *Manuel Larramendi. Hirugarren Mendeurrena*, (arg. J.A. Lakarra). Andoain. 207-219.
- AZKUE R.M. (1905-1906): *Diccionario vasco-español-francés* (1969. Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca)
- (1920a): "Euskaltzainen iker-azterpenak" *Euskera* 1919-1920, 3-11
- (1920b): "Euzkera ala Euskera?" *Euskera* 1919-1920, 14-19
- (1920c): "Erderatiko itzak, itz sorberiak eta beinolako itzak" *Euskera* 1919-1920, 54-62
- AZURMENDI J. (1963): "Jakin: euskal kulturaren bideak lantzen" *Euskera* VIII-IX, 336-371
- BARANDIARAN G. (1963): "Euskera'ren iztegia, nola litzaken" *Euskera* VIII-IX, 372-378

- EUSKALTZAINDIA (1959): "Euskaltzaindiaren agiria euskal itzei buruz" *EUSKERA* IV: 214-215
 (1982): Euskaltzaindiaren adierazpenak. Hiztegitantzaz" *Euskera* XXVII,2: 271
 (1987): "Lexiko-berrikuntza eta bilketa-bana nola bidera" *Euskera* XXXII,2: 343-348
- HIZTEGI BATUKO BATZORDEA (1994): "Hiztegi Batua osatzeko irizpideak" *Euskera* 39,2: 1093-1110
- KRUTWIG F. (1982): "Kultur hitzen orthographia euskaraz" *Euskera* XXVII,2: 665-668
- MENDIGUREN X. (1976): "Irakaskintza liburuetakoko euskeraren desberdintasunak" *Euskera* XXI, 2: 210-213
 (1977): "Euskarazko neologismo eta terminologiaren inguruan" *Euskera* XXII,2: 97-99
- MITXELENA L. (1968): "Ortografia" *Euskera* XIII: 203-219
- OSKILLASO (1963): "Batasunerako urhatsak, euskal-analfabetismua ta kultur-hiztegia" *Euskera* VIII-IX, 378-385
- SARASOLA I. (1977): "Euskal hiztegi arauemaile entziklopedikoaren proiektua" *Euskera* XXII,2: 125-138
- TXILLARDEGI (1956): "Karta Idigia" *Euskera* 1956, I: 245-250
 (1959): "Batasunaren bidea" *Euskera* IV: 150-170
- URRESTARAZU A. (1963): "Euskeraren aldeko lan orokar baten egitaraua" *Euskera* VIII-IX, 401-408
- VILLASANTE L. (1956): "Gure eginbearrak" *Euskera* 1956, I: 257-268
 (1959): "Bizitzatik urbil" *Euskera* IV: 101-113
 (1963): "Sebero Altube iztegi arazoeta maisu" *Euskera* VIII-IX, 293-313
 (1968): "Antziñako euskal hitzen formaz" *Euskera* XIII: 175-201
 (1977): "Urtebikoaren plangintza (egoera - lanak - asmoak - helburuak)" *Euskera* XXII,2: 222-242
- ZALBIDE M. (1991): "Euskaltzaindia euskal hitz-altxorren berrikuntza-lanean: eginkizuna eta jardupidea" *Euskera* XXXVI,2: 1097-1113
- ZATARAIN, A. (1968): "Euskerazko itz berriak" *Euskera* XIII: 163-173

OROITZAPEN GORDINAK

J.L. DAVANT

Krutwig jaunaren ezagutzak egin nituen 60-ko hamarkada haren hastape-netan, ez dakit noiz xuxen. Oroitzen naiz halere Itsasuko lehen Aberri-Egun sonatu hartan ikusi nuela, 1963-ko Apirilaren 15-ean, Pazko astelehenez. Eta han ihesliarraren begi xorrotzak susmatu zuen espainiar gudalosteko kargu-dun handi baten presentzia barrandalaria, jaunttoak berehala lekuak hustu behar izan baitzituen, harriduraz beste kalterik jasan gabe jalgitzeaz botzik! Denbora bertsuetan, Enbatak areto bat alokatu zuen Baionan, Cordeliers-en karrikako 14.ean, lehenbiziko solairuan. Areto handia zen, karrikaruntz berrinaz hetsia. Zola-zolan, beste aldeetik, bazuen ate bat, beste barne batera zeramana. Guk ez genuen horren zabaltzerik, parte hori ez baitzuen Enbatak alokatzen. Hor misterio handitan biltzen ziren Krutwig jauna eta Marc Legasse: azken honek zekarzkien bizar handi bat eta jauntzi kaki oso egokia, Fidel Castro-ren antza ematen ziotenak.

Gogoan har dezagun beroenenan zagola orduan Kubako iraultza eta goihenean haren eguzki gorria, "lider maximo" delakoa! Gu aldiz ez ginen iraultzaleak, ez eta erabateko separatista gogorrak: erreformazaleak ginen, eta federalistak. Beraz Kurtwig eta Legasse jaunei oso deskafeinatua zitzaien gure mugimendua: hots, estimu gutitan zaukaten. "En bata" deitzen zioten, bi hitzetan: "en robe de chambre" iparraldeko erdaraz, "txabusinaz" Elhuyarren euskara-gaztelaniazko hiztegiaren. Ber mailean, Iparraldea Euskal Herria-
rendako galdutzat ematen zutela iduri zitzaidan. Badut beldurra geroztik ez dela mugitu Krutwig jaunaren ikuspegia, ez Enbatan, ez Iparraldez. Alta bada, Galileok erran lezakeen bezala, mugitzen da lurraren zati hau ere, beste-
teari loturik. Bistan da, oilarrak ez du pentsatu behar bere kukurukuaz eguz-
kia jeikarazten duela. Halere uste dut belaunaldi batez asko aldatu dela ipa-
rraldea onerantz eta zerbait zor duela tai gabe haren alde lan egin dute burges
ttikiei,

Larrosa guti dago nire hitzetan, eta elorri frango. Baina pentsatzen denari zor zaio bere bidea. "Amicus Plato, magis amica veritas". Krutwig jaunaren baitan, politikaria baino nahiago dut idazlea: ez "Vasconia" bitzi (nahiz interesgarri) hura gaztelaniaz izkiriatu zuena, baina euskaraz literaturan diharduena, eta bereziki "Ekhaitza" elaberri misteriotsu eta jakintsua idatzi duena. Asko maitatu dut liburu hori, Berpizkundeari Krutwig jaunak dion atxikimendu sakona ederki adierazten duelako ixtorio miresgarri baten bitartez. Horri esker gainditzen dut Krutwig jaunak iparraldeari dion aiherkunde niretzat jasangaitza.

Hargatik aitortu behar dut oinarri bat baduela aiherkunde horrek eta duela belaunaldi bateko historian bilatu behar dugu hain zuzen ere. Tiraniatik ihes etorri zen iparraldera. Hemen giro hotxa ediren zuen, ihesliar askok bezala. Ideologiaz oso frantsesa zen hemengo jendea, eta zinez kontserbatzalea, ordenaren aldekoa. Kultura maila ere oso apala zen. Gainera Krutwig jauna kanporatu zuen Frantziako gobernuak eta ez genuen gura genukeen bezain ongi zaindu ahal izan *Enbata*ko abertzale gazteek. Geroztik ene jakinean iñoiz ez da Iparraldera itzuli ez eta orokorki Frantziako Errepublikaren edozein eremutara.

Enbata hilabetekariak, 1964-eko ekainean, 37. zenbakian, titulu handi hau dakar lehenbiziko orrialdean:

"La france expulse
du pays basque
un academicien basque".

(Frantziak Euskal Herritik kanporatzen du euskaltzain bat). Titulu horren azpian aipu dira 1962-eko larrazkenean gertaturiko kanporaketak, Roger Frey jauna barne arazoetako ministro zelarik, Pompidou lehen ministro eta de Gaulle Errepublikako presidente. Ber arduradunak ditugu 1964-an. Lau ziren 1962-eko kanporatuak, eta *Enbata*ren 19. zenbakian, urte hortako urrikoan, aurkitzen dugu horien berri. Hiru dira izendatuak: Jose-Manuel Aguirre, Francisco Iturrioz, Iker Gallastegui; laugarrena, Imaz, ahantzirik dago hor.

Jarraian *Enbata*ko haxe dio: "Aujourd'hui, sous la pression constante des autorités franquistes, une nouvelle série d'expulsions est amorcée. M. Federiko Krutwig, intellectuel de Bilbao, membre éminent d l'Académie de Langue Basque qui dut quitter l'Euzkadi du silence voici 12 ans, vient d'être frappé (5 Mai) d'une mesure d'expulsion du territoire français. Cet arrêté, signé du même Frey, n'est toujours pas motivé et n'est parait-il que le prélude à une opération plus vaste (...) "OLDEA".

(Egun, Francoren agintariek tai gabe bultzaturik, kanporaketa andana

berri bat hasia da. Federiko Krutwig jauna, Bilboko intelektual Euskaltzain bikaina, ixilpeko Euzkadi duela hamabi urte utzi behar izan zuena, Frantziatik kanpo joaitera manatu dute berriki (maiatzaren 5-ean. Manu hori, ber Frey jaunak izenpetua, ez omen da operazio zabalago baten hastapena baizik).

Ordu haietan ez zen demokraziarik aipu Espainiako erresuman: errege gabeko erresuma bitzi hartan, Franco jenerala zen diktadore. Baina jadanik euskal ihesliarrak ohiltzen zituen Frantziako Errepublikak: Krutwig jaunaren ondotik, asko izanen ziren haizatuak, ipar Euskal Herritik urrunduak, estatuko lurretatik kanporatuak. Laster, 1965-eko urtarrilan, Baionako epaitegian auziperatuak izan beharrak ziren Krutwig jaunaren bi lagun: Eneko Irigarai eta Iulen Madariaga. Belaunaldi bat pasa zaigu geroztik, baina tradizio horrek bederen bizirik darrai. Gainera Iparraldea mespretxatzen duena ezti bedi, halaber gutaz bekaitz dena lasai bedi: gaur euskal arazoa gatik, jendetzaren kopurua kontutan harturik, arauka hegoaldeko bezainbat Iparraldeko euskaldun badago preso, Espainiako eta Frantziako gartzelak orokorki hartuz. Horretan bederen berdintasun handia dugu Bidasoaren bi aldeetako haurride eta senideok. Arren ez kexa, gurpil bakarraren arraiak gara denak, eta ingura dadila!

* * *

O.i.: Oroitzen naiz bestalde, 1961.eko urrian, euskaratzaz Donibane-Lohizunen egin zen biltzar ttiki batean parte hartu nuela Krutwig eta Aingeru Irigaray euskaltzain jaunekin, Hazparnetik Eneko Irigarai-ekin joanik.

SUBJUNKTIBOAZ ETA AGINTERAZ ZENBAIT OHAR: *-EN* ETA *-ELA* ATZIZKIEN ERABILERA

Patxi GOENAGA

Euskaltzaindiak aspalditik esku artean duen gramatika proiektua dela eta, landu beharreko puntu zehatz baten azterketa bideratzen hasi nahi nuke lan honetan: subjunktibo delakoak perpaus osagarrietan eta lokabeetan duen jokabidea zein den arakatu nahi da. Bereziki, zein baldintzatan gertatzen den adizkia *-EN* atzizkiaz hornitua eta noiz, *-ELA* atzizkia lagun duela. Euskal gramatikara hurbiltzen diren askok egiten duten galdera da hau.

Lehenbizi, euskaraz *subjunktibo* delako moduaz hitzegitea bidezko den ala ez eztabaidatuko da. Ondoren, *-EN* eta *-ELA* atzizkien banaketa zein den ikertzen saiatuko naiz bai perpaus osagarrietan, bai agintera tankerako perpaus lokabeetan. Erabateko proposamenik egitea ezinezko bada ere, euskal testuetan denetik aurki baitaiteke, joera batzuk behintzat ikus daitezke.

1. SUBJUNKTIBOA EUSKARAZ.

Subjunktibo deituraz bada euskal gramatiketan zenbait nahaste eta iluntasun (ik. A. King 1987). *EGLU*-n bertan ere arazoari iskin egin geniola esango nuke. Lan horretan adizkien sailkapen formala egiten da, formen arteko oposizioan oinarritua, eta, gero, badaezpada ere, bi zutabetan ezartzen da alde batetik gure sailkapena eta bestetik Euskaltzaindiaren *Euskal Aditz Batua*-n eskaintzen dena. Esan dezagun, bide batez, bigarren zutabe honetan behin baino gehiagotan ageri dela "*subjuntibo*" deitura. Ezkerreko zutabearen berriz, behin ere ez. Hala ere, honela idatzi genuen orduan: "Ez ditugu gustoz aldatu izenak. *Euskal Aditz Batua* delakoa baino lehenago proposatuak zituzten izen

diferenteak Intxauspek (1858), Ithurry-k (1895), Lafon-ek (1943) eta Lafitte-k berak ere, elkarren artean bat ez zetozela. Orain arte adizkien forma bakarririk izan dugu kontuan eta forma horretan oinarriturik, (...) ez dugu beharrezkotzat jo “*subjuntibo*” eta horrelako izenak erabiltzea. Hala ere, gure bideari jarraituz gero, zenbait adizkiren deitzeko -zenbait forma deitzeko, alegia- nahikoa buruhauste izango ditugu. Adibidez, *etor dadin* bezalako adizki bat honelatsu deitu beharko genuke: “etorri aditzaren aspektu gabeko *edin oraina ez-ahalezkoa”. Hau, agian, nahaste iturri izan liteke. Horregatik, zenbaitetan, eroso gerta daitekeelakoan *subjuntibo* hitza ere erabiliko dugu. Deitura hori -*dadi*- edo -*deza*- laguntzaileen sailekoentzat gordeko dugu, bereziki -*n* edo -*la* atzizkiak hornitua doanean”. (EGLU II, 138).

Modu eta *modalitate* kontzeptuak bereizten saiatu dira hizkuntzalariak. Hemen ere adostasun handirik ez da izaten, maiz, hizkuntzalarien artean. *Modua modalitatearen* gramatikalizazioa izango litzateke, Morenoren arabera (1991: 314-315): “La modalidad es una relación entre la actitud de los hablantes y lo que éstos dicen. Esta actitud puede ser, por ejemplo, una creencia, una suposición, un deseo, una orden. (...) Igual que los tiempos verbales son formas gramaticales cuyo principal uso es el de hacer referencias temporales, los modos verbales son formas del verbo uno de cuyos principales usos es el de establecer una modalidad determinada. Si el tiempo verbal es una *gramaticalización* de la referencia temporal, el modo es una gramaticalización de la modalidad.

Las modalidades son muchas, pero los modos gramaticales son pocos y forzosamente ha de haber un uso múltiple de estos modos para expresar las distintas modalidades.

Además del imperativo, los modos más usuales son el indicativo y el subjuntivo” (314-315).

Garbi dago *modalitate* jakin bat adierazteko bide bat baino gehiago izan dezakegula. Adizki jakin batez, *modu* jakineko adizki batez, balia gaitzke halako modalitatea adierazteko. Beste zenbaitetan, berriz, moduaz baliatu beharrean beste tresna gramatikal batzuk erabil ditzakegu. Aginteraren kasuan hori argi dago. Aginduak emateko balio digu *aginterak*. Agintezko modalitatea agintera gisa ezagutzen dugun aditz moduaz emango dugu aditzera: *Eman iezadazu ogia*. Baina gauza bera adieraz daiteke aginteraz baliatu gabe ere: *Emango zenidake ogia?*

Kontua da ea zenbat modu desberdin berezi behar ditugun euskaraz. Perpaus jakinetan ageri zaizkigun adizkiak aurrizkiz edo atzizkiz horniturik aurki ditzakegu maiz. *Zaude lasai* diogunean *zaude* adizkiak ez du bestelako morfemarik. Horrenbestez, *zaude* adizki hutsa da, adizki garbia, eta aginteratzat har liteke arazo handiegirik gabe. Baina *goazen* diogunean edo *eman*

diezagutela diogunean, badirudi adizki horietan adizki soila baino zerbait gehiago dugula. Mendeko perpausetan bestelako adizkiek ere hartu ohi dituzten -EN edo -ELA atzizkiak ikusten ditugu hor: *goazen* = *goaz* + *en*; *eman diezagutela* = *eman diezagute* + *ela*. Horrenbestez, adizjokoaz ari garenean ongi bereizi beharko genuke zer den egiatan adizkia eta zer den atzizkiz edo aurrizkiz hornitutako adizkia.¹ Eta bigarren kasu honetan, erabaki beharko genuke atzizkidun edo aurrizkidun adizki horiekin aditz modurik osa daitekeen ala ez. Dena den, euskal gramatiketan bi joera ikus ditzakegu. Inchauspek (1858), adibidez, indikatiboaz, subjunktiboaz eta inperatiboaz gainera “votif”, “suppositif” eta “conditionnel” direlako moduak bereizten ditu. Allières-ek, (1979), ostera, bi modu bereizten ditu, funtsean: *erreal*a eta *ahal*era. Bi modu hauei, bestalde, *agintera* gehitu beharko litzaieke. EGLU-n ere honen antzeko bidea hartu zuen Gramatika Batzordeak.

Argi dago euskal aditz paradigmak azaltzean ez dela nahitaezko, behar bada, koadroko “gelatxo” bakoitzari deitura bat ezartzea, baina sarritan “gelatxo” horietako bati edo batzuei erreferentzia egin nahi diegunean deitura egoki eta eroso baten faltan aurki gaitezke. Horixe da, hain zuzen, *subjunktibo* delakoarekin gertatzen zaiguna. Hala ere, kontuan izan bedi *etor dadin* bezalako forma bat *subjunktibotzat* hartzen badugu, forma horretan adizkia bera baino zerbait gehiago dugula: adizkia eta atzizkia, hain zuzen. Horrenbestez, *etor dadin* bezain “subjunktibo” izango litzateke *etor dadila* edo *etor badadi*. Kasu hauetan gramatikalariari interesatzen zaiona da badela adizki bat, *etor dadi*, beti ere menpeko perpausetan, -edo agintera tankerako adizkietan- agertuko dena. Behar bada, adizki hauek gramatika ‘modu’ bat osatzen dutela esan liteke, subjunktiboa hain zuzen. Delako subjunktibo honen ezaugarriak izango lirateke aspektu markarik ez izatea (*etor*) eta laguntzaile gisa *EDIN, *EZAN, EGIN eramatea. Hauek aditz forma bereziak osatzen dituzte. Berezitasun hori batez ere perpaus menderakuntzan nabari da, zeren aditz batzuek (NAHI IZAN, AGINDU, ESKATU, ERREGUTU, ...) horrelako adizkiak dituzten perpausak gobernatzen dituzten bitartean, besteek ez dituzte horrelako osagarriak ametitzen (USTE IZAN, AHANTZI, IKUSI, ...):

- (1) a. Ez zuen nahi lagun geniezaion. (*Ez zuen nahi lagunduko genion)
b. Isilik egon zitezela eskatu nien. (*Isilik egon zirela eskatu nien)
- (2) a. Uste dut lagunduko digutela (*Ez dut uste lagun diezaguten)
b. Ahantzi zaio autoa kalean utzi duela (*Ahantzi zaio autoa utz zezan).

¹ Euskaltzaindia bera ere, aditz batua aurkeztu zuenean ez zen oso koherente ibili. Batetik nadin, banadi, nendin, banendi jasotzen ditu, baina nadila-rik ez. Naizen eta banaiz ere ez ditu jasotzen, jakina. (ik. Euskera XVIII, 1973, 20-73 orr.). Baina aditz sintetikoan, nago-ren ondoan ikusten ditugu nagoen eta banago. (Euskera XXII.2. 1977, 789 orr.)

Honek esan nahi du adizki hauek badutela tasunen bat perpauus nagusiko aditzak 'ikusten' duena. Tasun hau, hain zuzen, SUBJUNKTIBOA izan liteke. Horrela, aditz batzuek beren osagarriari [+SUBJ] tasuna izatea eskatuko diote eta beste batzuek, berriz, ez. NAHI IZAN-ek edo ESKATU-k tasun hori izango dute. Subjunktiboaren agerpena zilegi zerk egiten duen eztabaidatzen hasi gabe ere (cf. Laka 1995), esan liteke euskal adizjokoan badela adizki multzo bat 'modu' berezi bat osatzen duena. Agian modu berezi honi subjunktibo deitzeko eskubidea badugu.

Nolanahi ere, *subjunktibo* deiturak subordinazio kontzeptuarekin du erlazioa. Omaechevarria ongi ohartu zen horretaz. Hark moduen artean "intencional" izeneko sartu zuen: "El intencional, llamado también subjuntivo por la principal de sus funciones, utiliza respectivamente los radicales "-edi-" y "-eza-" con la forma nominal del verbo aspectualmente neutra o indefinida, para significar intención, finalidad, deseo y otros matices semejantes, generalmente en oración subjuntiva o subordinada". (Omaechevarria 1959: 25).²

Dena dela, gure kasuan, *EDIN, *EZAN erroen gainean eraikitako adizkiez arituko gara, adizki hauek *-EN* eta *-ELA* dutelarik. Atzizki hauek menperakuntza markak dira eta horrenbestez, horrelako adizkiak menpeko perpauetan agertuko dira, berez.

Alde honetatik, bi multzo handitan bana ditzakegu adizkiak: a) inolako menderagailurik gabe ager daitezkeenak, beraz, perpauus lokabeak izango liratekeenak: *etorri da, joan zen, etor daiteke, etor zitekeen, etor liteke, zoaz*; eta b) menderagailua dutenak nahitaez: *-letor (baletor), etor -dadi- (etor dadin, etor dadila, etor badadi), etor zedin (etor zedin, etor zedila), etor -ledi- (etor ledin, etor baledi)*.

Jakina, lehen saileko adizkiek menderagailua har dezakete: *etorri bada, joan zela, etor daitekeen, etor zitekeela, etor baliteke, zoazela*, etab. Bigarren sailekoek nahi eta ez behar dute menderagailua. Bi multzo hauei, hirugarren bat gehitu beharko litzaieke, aginterarena, honek, egiazko agintera dugunean,

² Omaechevarriak moduaz gainera modalitatea ere bereizten du. Azken hauetan bi bereizten ditu: "supositivo" delakoa eta "optativo" izeneko. Baina nahaste pitin bat sortzen da haren koadroetan. Adibidez, sar badadi bezalako adizkiei "supositivo del potencial" deitzen die (49 orr.), sar baledi bezalakoak, berriz, "presente eventual supositivo del intencional" (paradigma XI). Ez da oso ongi ikusten badadi sailekoak zergatik diren potencial eta baledi sailekoak, berriz, "intencional". Jakina, bai potentzial deitzen dugunak, bai subjunktibo deitzen dugunak, bai badadi/baledi saileko baldintzazkoek, denek dute erro bera eta, agian, zilegi izan liteke denek amankomunean zerbait dutela pentsatzea, nahiz eta ez dagoen erabat argi zer izan litekeen. Kontua da, denetan, adizkiak berezko edukia izango duela -nahiz eta garbiegi ez jakin zein den. Horrezaz gainera, aurrizkiek eta atzizkiek beste zerbait erantsiko liokete adizki horri. Zerbait hori moduarekin zerikusia duena izan daiteke edo, agian, beste zerbaitekin izango du zerikusia.

ez baitu menperakuntza markarik gehitzerik onartzen. Edo bai. Alegia, *zaude lasai* diogunean *zaude* hori agintera da, baina, intonazioaz aparte, ez dugu biderik “erreala” eta “agintera” bereizteko. Edo *joan zaitez* adizkia bera da, itxuraz behintzat, “aginteran” (*joan zaitez*) eta “subjunktiboa” (*joan zaitez+en*). Horrenbestez, ez genuke esaterik izango *joan zaitezela agindu dizute* bezalako perpaus batean *joan zaitezela* hori ‘subjunktiboa + -ELA’ den ala ‘agintera + ela’. Hala ere, *EZA erroaren gainean eraikitako adizki subjunktiboa eta aginterazkoa ongi bereizten dira: *egin dezazu-* vs. *egin ezazu*. Garbi dago lehenbizikoak atzizkia edo aurrizkia eskatzen duela: *egin badezazu/egin dezazu/egin dezazula*. Baina egiazki agintera denak ez du atzizkirik onartzen: *egin ezazula/*egin ezazun. Horrek esan nahi du “agintera” modua ezin dela perpaus menperatu batean erabili. Aginduzko perpaus bat mendeko gisa doanean, agintera utzi eta EDIN/EZAN laguntzaileadun adizkiak erabiliko dira, behar den atzizkiariz baliatuz. Hauetako geniezaike ‘subjunktibo’ euskaraz, beste deitura egokiago baten ezean.

Nahitaez menderagailua eskatzen dutenak dira, nolabait, subjunktibotzat har daitezkeenak. Hots, *subjunktibo* deitzen dena zenbait perpaus menderatutik eskatzen duen “modua” izango da.

2. NOIZ -ELA ETA NOIZ -EN?

Euskal gramatikan ‘subjunktibo’ zeri dei dakiokeen argitu ondoren, askori burura datorkion galderari ere erantzuten saiatu beharko genuke. Alegia, subjunktibo delako horrek batzuetan -EN atzizkia darama eta beste batzuetan -ELA eraman dezakeela dirudi. Ba ote da inolako araurik?

Subjunktibo delako honek atzizkia behar duela esan dugu. Baldintzazkoak albora utzirik, kontua da, hala ere, ea baden gramatikan -ELA eta -EN-en arteko hautua egitera behartzen gaituen ezer.

Euskal gramatikak galdera honi erantzuna ematen saiatu dira baina badi-rudi gauzak ez daudela nahi bezain argi.

Omaechevarriak (1959) aski ongi azaltzen du kontua, nire ustez: “Se le agrega ya el sufijo conjuntivo “-n”, ya “-la”: con sentido de mandato, generalmente “-la”; con significado de voluntad, ya “-n”, ya “-la”; en los demás casos “-n” (46. orr)

Gauzak beste modu batera ikusten ditu Txillardegik (1978): “Noiz erabil *subjuntiboa*?

Ontzat eman daiteke Lafittek ematen duen arrazoin-hirukotea:

Nahi-izan aditzaren menpean datozen aditzak (*nahi dut, agintzen dut, desiratzen dut, otoizten dut, ...*), nahiz erdarazko lotura *que* izan (konpletiba hutsetan bezalaxe), euskaraz *subjunktiboan* jartzen dira, eta *-n-z* beraz:

- bihar etor zaitezten nahi dut
- etxea sal dezazun nahi dute
- tirorik bota ez zezaten agindu zuen
- joan gaitezen manatu du

Gauza bat da *-la* eta beste bat *-n*, (...) *-la* eta *-n* atzizkiek betekizun desberdinak dituzte. Baina, gero eta gehiago, erd. *que* = eusk. *la* onartuz (eta hau berriz ere, euskal jitearen aurkako kalko hutsa baizik ez da) esakera hauek entzun daitezke: *etor zaitezela, sal dezazula, bota ez zezatela, joan gaitezela*.

Molde jatorra, zalantzarik gabe, *-n* duena da; eta bizirik dago oraindik ere euskalki askotan.” (261-262 orr.)

Aurrerago ere gauza bera: “Arrisku handia dago *-la* = *que* idazteko; hein batean baizik ez baita egia hori.

Uste eta nahi aditzezko konpletibek, (...) *-n* behar dute; eta ez *-la*: *joan zaitezen nahi dugu* (=eta ez, *zaitezela*); *beldur nintzen ager zedin* (eta ez, *zedi-la*); *iritsi den uste dut* (*iritsi dela* baino jatorkiago; honetan Iparrarrei garraizkielarik)” (ib. 397).³

Lafitte-k, egia, *-n*-ri ematen dio nagusitasuna, baina zehar estiloan bidezkotzat ematen du *-ELA* forma: “Quand le discours indirect on fait intervenir des subjonctifs de volonté, on les met au complétif, c’est à dire que l’on se sert des formes en *-la* de *dadi* et *deza* accompagnant un infinitif radical. (...): *erran diot ez dezala holakorik egin, (...) errozu doala hemendik, (...) banoako doala (...)*” (Lafitte 1944, 401)

Ohart gaitezen bide batez, Lafittek ematen dituen adibide guztietan *erran* aditza dagoela edo honen kidekoren bat suposatu behar dela, azken perpausuan, adibidez.

Geroagoko beste gramatiketan, dena den, Lafitte-ren ikuspegi hau da batez ere erakutsi dena. Adibidez, Zubiri & Zubiri-ren (1995) gramatika, *-ELA*-dun subjunktiboa 3. pertsonako aginteraren (*etor dadila*) eta perpaus konpletibo deitzen dituenetara mugatzen dute: *esan* eta *gomendatu* aditzen osagarrietara, hain zuzen. Hots: Lafitte-ren zehar estilo kasua besterik ez litzateke izango.

³ Hemen ‘subjunktiboaz’ ari garenez, uste izan bezalako aditzen erregimenaz ez dugu esatekorik. Nolanahi ere, uste izan eta nahi izan ez dirudi parean jar daitezkeen aditzak direnik gobernatzen duten osagarriari dagokionez behintzat.

EITB-ko *Euskarazko albistegietarako esku liburua* hartzen badugu, berriz, gauzak ezbaian uzten dituela esango nuke: “Osagarriak aditz *subjuntibo*z sortzen direnean ere, “-(E)LA” atzizkia erabili beharrean “-(E)N” bukaera jar dakioket aditzari zenbaitetan. “*Nahi, gura, gurago, nahiago, erre-gutu, eskatu, agindu, proposatu, gomendatu, beldur izan, beharrezko izan, zilegi izan...*” Horiexek ditugu erabilera hau onartzen duten aditzetako batzuk. Adibidez:

- “*Lehen bait lehen etor daitez EN eskatu die...*”
- “*Bilera Madrilen izan dadi N nahi du...*” (103. orr.)

Hots: estilo liburu honen arabera, arau orokorra -ELA erabiltzea izango litzateke. -EN bukaera, berriz, zenbaitetan zilegi den zerbait.

Baina gauzak horrela ote diren ikustea on litzateke. Horretarako, ezinbestekoa dirudi testuetara jotzea eta testuen lekukotasunetik erabilera finkoa agertzen ez balitz ere, joera nagusiak zein diren ikusten saiatzea. Lan hau aski sistematikoki egin daitekeena da, are gehiago gaur egun ditugun tresnekin, baina tresna horiek eskura ez izanarren, joera nagusiak zein diren aski erraz ikusten ahal da. Gramatika lanetan *nahi izan, agindu* eta *esan* dira batez ere aipatzen diren aditz nagusiak. Hona hemen beste zenbait, adibide gisa eta zerrenda agortzeko asmorik batere gabe. Ez dago esan beharrik subjuntiboaren orde, aditz izena dela gehien erabiltzen den egitura. Baina gu subjuntiboaz arduratuko gara hemen.

2.1. Badira zenbait aditz normalean ‘subjuntiboa + -EN’ eskatzen dutenak:

BELDUR IZAN

- (3) “*etzara beldur ... gertha zaitezin?*” (Ax. 93)
- (4) “*beldur zen enzun zezan*” (Ax. 34)
- (5) “*Bildur naz errebesau ezdaidan, edo aize dongaz bete ez nadin*” (Mogel, *Peru Abarka*, 30)

MEREZI

- (6) “*eztu ... balia dakion merezi* (Ax. 90)

NAHI IZAN

Aditz honen mende doan perpaus osagarria, *subjuntiboan*, ez da gehienetan -ELA atzizkiz horniturik agertzen. Beraz, aditz honen osagarria -EN formakoa izango da:

- (7) “*Nahi du probetxa gakitzan*” (Ax. 109)

- (8) "Nahi dezu *goacen* eta *bildu dezagun?*" (J.A. Uriarte, Mt 13, 28)
- (9) "Nahi diat bada gazteac *ezcon ditecten*, haour *daguiten*, etchea *goberna deçaten*, occasioneric batre etsayari *eztemoten* gaizqui erraiteco" (Lç, I Tim 15, 14)
- (10) "Non nai dezu, Pazkoa *jan dezagun?*" (Lardizabal, 106)

Hau da joera nagusia, nahiz eta testuetan, han-emenka *-ELA*-dun adibi-deak ere aurki daitezkeen.

Dena den, perpaus "pitzatu" edo direlakoetan (*nahi dudana da* tankera-koetan, alegia) badirudi *-ELA* erraz onartzen dela:

- (11) "Nai duana da *gorde dezagula* berac emandaco legue bigun ta amorioz betetacoa" (Otaegi, 282)

Honen antzekoak izan ohi dira "hau da nire nahia" tankerakoak, nola-baiteko aurkezpen baten ondoren datozenak, alegia:

- (12) Hau da nire nahia: denok bakean bizi gaitzela.

Horrelakoetan, badirudi zilegi dela *-ELA* atzizkiaz baliatzea, nahiz eta oso antzeko egitura duten perpausetan lekukotasun desberdinak aurki daitezkeen. Leizarragaren honako hau, adibidez:

- (13) "Haur da Iaincoaren obrá, *sinhets deçaçuen* harc igorri duena baithan" (Lç, Jo 6, 29).

Dena den, esan behar da, Leizarraga *-EN*-en zalegoa dela *-ELA*-ren baino mendeko perpausetan. (13)-ko pasarte hori berori Kerexetak beste modu honetara ematen du:

- (14) "Auxe da Jaungoikoaren egitekoa (...) Berak bialdu dauanari *sinistu dagiezuela*."

Hona hemen adibide hau ere:

- (15) "Baña ote daquizu cer esan nai duan Tobias zarraren itzcuntza eder onec? Esan nai ditu iru gauza. Lembicicoa da: cerbait ematera zoacen aldian, *ezdezazula beguiratu* adisquidea dan edo ez-adisquidea (...) *beguira dezazula* (...) ta *eman dezazula* (...). Bigarrena da: ematen asi ezquero, *eman dezazula* cere escubiac ongui ongui zabalduric..." (Otaegi, 403)

Horrelakoetan, autorearen, euskalkiaren eta garaiaren arabera, atzizki bata edo bestea aurki dezakegu. Etxeparek, adibidez, (14-15)-eko esamoldearen oso parekoa *-EN* atzizkiarekin ematen du:

- (16) "Anhitz gauza behar dira iudizio handian: iujeak *duien* potestate parte ororen gainian, demandantak *erran dezan* bere kausa egiaz, ..." (Etxepare, I, 264)

PERMITITU

- (17) *Gogor ditezin* permititzen duela. (Ax. 70)

2.2. Baina badira beste predikatu batzuk 'subjunktiboa + -ELA' ere onar-tzen dutenak, autoreen, euskalkien eta garaien arabera:

ABISATU

- (18) "Abisatzen zituen ... *har zezatela*" (Ax. 188)

AGINDU

- (19) "Lehenengo mandamentuak agintzen digu Jaungoikoa *amatu eta hon-ratu daigula*" (OA 4, apud OEH)
(20) "Eta agindu cioten *etzezatela aguertu*" (J. A. Uriarte, Mt 12, 16)
(21) "Gure salvezalleac aguintzen digu, *maite izan ditzacula* gure etsayac" (J. B. Agirre, *Erakusaldiak* I, 228)

BEGIRA

- (22) "Begirautzu *eztadilla* zure ahoa iuramentura *usat...*" (Ax. 126, 175)
(23) "Eta iduri badagotzu zure gaitzak *eztirela* xipienak, *begirauzu* horrela *gerta eztakizun* zure pazienza gabez" (SP *Imit* III 19, 1, apud OEH)

EGIN

- (24) "Egizu beraz guziak *maita detzadan*" (Brtc 207, apud OEH)
(25) "Egizu, arren, (...) *pekatu guzien barkapena iritxi dezatela*" (Orixe, *Urte guziko meza bezperak*, 698)

Egin aditzak osagarri gisa perpausa onar dezake, adibide hauek erakusten duten bezala. Hala ere, *egizu* aginterazko forma ez baizik modu 'errealekoa', Allières-en (1979) terminologiaz baliatuz, erabili nahi bada, ez dakit zenbataraino den zilegi subjunktibozko perpaus osagarria erabiltzea. Nolanahi ere, kasu horretan -EN izango litzateke erabili beharreko atzizkia eta ez -ELA:

- (26) Denborak *egin* du euskara den bezalakoa *izan dadin* (*dadila)

Egizu-rekin aski normalak dira 'subjunktiboa + ELA' modukoak. Agian, aurreragoko Leizarragaren (44) adibidean ageri den -ELA-k eta honek justifikazio bera izango lukete: azken batean, azpian dagoena agintera dugu.

ERABAKI

- (27) "Erabaki du *biurtu daien* euskarara (...) kristau ikasbidea" (Legaz III, apud OEH)

Baina

- (28) "Erabakitzen da, [fiatzalleak] *ipini dezala* zaldi, beor, mando edo mando-emea" (Donostiako Fueroa). Etxeg. RIEV 1908, 118, apud OEH)
- (29) "Erabagi dot *joan zaitetzala* zeu gureen artera" (*Auñamendiko* 156)

ERAKUTSI

- (30) "Orregatic S. Francisco Javierrec, S. Carlos Borromeoc eta Ritualac berac eracusten digüe, *eztaquiela eman* onelacoai absolucioric" (J. B. Agirre, *Erakusaldiak* I, 226)

ERREGUTU

- (31) "Erregutu zayozute bada uztaren Jaunari, *bialdu ditzala* languilleac bere uztara" (J. A. Uriarte, Mt 9, 38)
- (32) "Jaincoaren aurrean jarriric, erregutzen dio arren *atera gaitzala* ambat lasterren lecu artatic..." (Otaegi, 218)

Hala ere, autore berak, -EN atzizkidun forma ematen digu:

- (33) "Erregutzen digu penitenciaco iturrian *garbitu gaitean* pecatuaren loietatic" (Otaegi, 217).

Pentsa liteke lehen pertsona izateak baduela -EN atzizkiaren agerpenean zerikusirik. Nolanahi ere, OEH-ko korpusean -ELA-dun adizkiak askoz ugariagoak dira -EN-dunak baino

ESKATU

OEH-k dio aditz honek konpletiboa eraman dezakeela baina honen xehetasunik ez zaigu ematen. Hala ere, -TZE aditz izenezko adibideez gainera, beste honako hauek ere ematen ditu hiztegi honek:

- (34) "Eskatzen diot guziek mundu guzian *ezagun dezaten*" (Ber Doc 129 v)
- (35) "Ikusleari eskatuko nax *emon dagiala* kontua" (Mic 15 r)
- (36) "Eskatan naz [...] *usur ditzan* orren gain bere bendizioniak" (Mdg 139)
- (37) "Itxasotar guztiak osasunez *etxeratu eizala* eskatuten" (Ag Kr 16)
- (38) "Cer eguingo guenduque bada Jaun onec escatuco baligu *eguin dezagula* beragatic berac gugatic eguin duan adimbat" (Otaegi, 282)

OEH-ko korpusean oraingoan ere-ELA-dun adibideak dira ugarietak.

ERRAN/ESAN

- (39) "partitzerakoan, erran zioten, arren *zegiola* Iainkoari hetzaz othoitz."
(Ax. 98)
- (40) "Esan zion *erreza zezala* argatik" (Goñi 78, apud OEH)

GAZTIGATU

- (41) "gaztigatzen diozu *eduki dezala*" (Ax. 54)

GOMENDATU

- (42) "Guztien gainetik gomendatzen deratzuet (...) *eztazizuen* batere iuramenturik" (Ax. 169)
- (43) "Gero, gomendaturik ongi, *etzezala* beraz *bilha* Jesus maiteaz kanpo bertzerik..." (Joannategi, *Sbi* 69)

Dena den, OEH-ko korpusean adibide gehiago dira -EN dutenak -ELA dutenak baino.

JAKINARAZI

- (44) "Orain bada çuec iaquin eraci ieçoçue Capitainari, conseilluaren vorondatetic bihar hura *erekar dieçaçuela*, ..." (Lç, Akt 23, 15)

Adibide hau da, nik dakidala, Leizarragak subjunktiboa -ELA-z hornitua ematen duen adibide bakanetakoa.⁴

KONSEILATU

- (45) "Hala *dagitela* konseillatzeintu Iondone Paulok presuna zaharrak"
(Ax. 127)

MANATU

- (46) "Manatu zuen ... *errezibi genezala*" (Ax. 343)

baina

- (47) "Ceren aditu baitugu ccen gutaric ilki diraden batzuk, cembeit propossez trublatu vkan çaituztela, çuen arimác erauciz eta *circoncidi çaitetzten* eta Leguea *beguira deçaçuen* manatuz, ..." (Lç, Akt 15, 24)

⁴ Perpauş hau dela eta, interesgarria da Lafonek (1943) dioena: "Le présent périphrastique à suffixe -la, formé au moyen d'un auxiliaire à valeur déterminée, sert à exprimer un ordre ou un vœu; avec négation, une défense.

Dans Act 23, 15 *çuec iaquin eraci ieçoçue Capitainari ... hura eracar dieçaçuela* (...) exprime un ordre subordonné à un autre qui est exprimé à l'imparfait; il équivaut donc à notre subjonctif. Mais la plupart du temps, c'est à notre impératif positif ou négatif qu'il équivaut" (II, 51)

- (48) “Manatzen du ifernua andi eta bortizki
han direnak *igor'itzan* luzamendu gaberik” (Etxepare I, 244)

Hala ere, Etxeparek berak beste hau ere badakar:

- (49) “Erioa manatzen du, ezein falta gaberik
hilak oro *dakatzela* aitzinera bizirik” (Etxepare I, 239)

Altunak ohar hau eransten du: “Ohar gauza batez: *manatu*-ren konpletiva nahiz *-ELA* nahiz *-EN* atzizki bidez ematen du poetak” (50. orr.)

ORDENATU

- (50) “Ordenatu zuen Solonek bere legetan, baldin herriko kargudun bati gertha bazekion, sobera edatera (...) *edeki zekiola* berehala bere kargua” (Ax. 190, 264)

OTOITZ EGIN, OTOIZTU, OTOI

- (51) “egin zioen othoitz ... *eman ziazola*” (Ax. 229)

baina

- (52) “Othoitz eguiten drauçuet anayeác, (...) gauça berbat *erran deçaçuen* guciéc” (Leiz. I Kor 1, 10)

- (53) “Ni zugana niatorkezu, bekhatore handia,
karioki othoitzera zu *zakiztan balia*” (Etxepare, I, 393)

2.3. Zenbait izenen osagarri ere ager daiteke subjunktibozko perpausa, izen hori eta osagarria elkarrengandik urrun aurki daitezkeen arren.⁵

GOGANBEHARREZ / BELDURREZ

- (54) a. “Handik zerbait *ethor zekion* goganbeharrez” (Ax. 15)

b. “Ibiliko dira gaisoen artean odolak *mantxau eztagizan* bildurrez sangria bat egin bear danian” (Mogel, *Peru Abarka*, 18)

PERIL

- (55) “Peril da *edeki dakigun* ethorkizunekoa” (Ax. 110)

PREMIA

⁵ Beste ikuspuntu batetik ere ikus litezke perpaus hauek, hots: izenak eta aditzak elkarrekin predikatu konplexu bat osatzen dutela pentsa liteke (*peril izan, premia izan, sententzia eman, grazia egin*, etb.)

- (56) "Ikusten duzunean, etzaituztela sinhetsi nahi, eta premia dela *sinhets zaitzaten*, ..." (Ax. 121, 168)

GRAZIA (EGIN)

- (57) "Bekhatutan *hil ez nadin* egidazu grazia" (Etxepare, I, 430)
(58) "ador'ezak debozionez eta galde grazia azkhen finian eman diazan recebitze dignia" (Etxepare, I, 38)

SENTENTZIA (EMAN)

- (59) "Harren bier emanen du sententzia pizuia elgarreki *pena diten* ifernuko garrian..." (Etxepare, I, 256)

2.4. Zenbait predikaturekin ((ON/HOBE/ONGI; MEREZI(A), EROKERIA, KOMENI, BALIO, ARRAZOIN, JUSTO, ZUZEN, SORI, POSSIBLE, ...) IZAN)

- (60) "hobe da halaber *utz diazozun* zeure umeari edo ondokoari guti, eta on, ezen ez anhitz eta gaixto" (Ax. 165)
(61) "Ongi da, eta merezia da aitzineko fabore ttipiez konturik egiten eztuenari, *eztakitzan eman* handiak" (Ax. 69)
(62) "Zer erhokeria da bada haur, zuretzat diren mehatxuez, eta gaztiguez *eztagizun* konturik, eta zuretzat eztiren miseriakordiazko solhasez *har dezagun* atsegin?" (Ax. 95)
(63) "Arrazoin da, trabaiillatzen den laborariak, berak lehenik bere fruituetarik *dasta dezan*" (Ax. 116)
(64) "On da *jakin dezazun*" (Iturriaga, *Fab* 119)
(65) "Aski da *aipha dezazun* hitz bakar bat" (Larreguy 151)
(66) "ez dela zuzen ongi hil dadien" (Duvoisin, *Liburu ederra* 169)
(67) "ezta posible Jinkua *tronpa dadin*, ez gu *tronpa gitzan*" (*Catlan* 22)
(68) "ezta sori behin baizen *rezebi dadin*" (Lç ABC 81)

Horrenbestez, honela labur liteke 'subjunktibo + ELA' / 'subjunktibo + -EN' esamoldeen banaketa:

1. Badira zenbait predikatu -ELA-dun perpaus osagarria nekez onartzen dutenak:

a) NAHI IZAN, BEHAR IZAN, MEREZI, ONETSI, ... aditzekin -EN atzizkia hartuko du perpaus osagarriko aditzak, jokatua denean.

b) Subjektutzat perpaus jokatua onartzen duten predikatuekin (ON, KOMENI, BALIO IZAN, HOBE, EDER, ITSUSI, KALTEGARRI, SORI, ZILEGI, ZUZEN, POSIBLE ...) ere *-EN* atzizkia hartuko du perpaus menperatuak.

2. Badira, ordea, *-EN* atzizkidun osagarriaz gainera *-ELA*-duna ere onartzen duten predikatuak. Agindu-/erregu-/eskari-... aditzen mende doanean, joera nabarmena dago *-ELA* atzizkia erabiltzekoa. Egia da *-eta* honen lekuko dugu Leizarraga- *-EN* atzizkia erabil daitekeela kasu hauetan, baina ez da gutxiago egia *-ELA* dela nagusi beste autore askotan. Axular izango litza-teke bigarren joera honen eredu. Gure gaurko usadioa ere horixe dela esango nuke.

Zer erakusten digu honek? Orokorrean, honela labur daiteke: perpaus menpeko bat *subjuntiboan* doalarik (*eta* hautapen hau hiztegiak ezarriko liguke) perpaus honek beti har dezake *-EN* atzizkia. Baina *-ELA* atzizkia erabiltzea ere zilegi da baldin *eta* menpeko perpausak nolabaiteko agindua, eskea, edo erregua adierazten badu. Horrelakoetan, gainera, aditz nagusia nolabait komunikazio aditz izan ohi da. Izan ere, aginduak, erreguak, eskeak, norbaiti egiten zaizkio. Horrenbestez, bidezkoa da bere osagarrian agindu, eske edo erregu hori daraman aditz nagusia komunikazio aditz izatea. Hori aski argi ikusten da jaso ditugun adibideetan: ABISATU, AGINDU, ERREGUTU, ESAN, ESKATU, JAKINARAZI, GAZTIGATU, GOMENDATU, KONTSEILATU, MANATU, ORDENATU, OTOITZ EGIN, ... denak komunikaziozkoak dira *eta* denek ametitzen dute osagarri gisa *-ELA*-dun subjuntibozko perpausa. *Eta* komunikaziozko ez diren predikatuekin (NAHI, BEHAR, POSIBLE, ZILEGI, KOMENI, ON, ...) ez da *-ELA* atzizkirik agertuko, joera nagusi bezala behintzat.

Hala ere badira beste batzuk *-BEGIRA* *eta* *EGIN*, bereziki- berez komunikaziozko ez izan arren, agintera forman erabiliz gero (*BEGIRAUZU*, *EGIZU* forman) *-ELA*-ren agerpena zilegi egiten dutenak. *EGIZU*, *BEGIRAUZU*, *IGUZU*, ... ez dira komunikaziozko aditz, baina beren osagarria agindu/erregu gisa interpretatzen da. Pentsa liteke, behar bada, nola-halako adizki ihartuak direla, ondoren datorren eskari-erregua indartzeko edo ezartzen direnak.

Leizarraga bera ez da *-ELA*-ren oso zalea. Hark menpeko perpausetan normalean *-EN* darabil, baina kasu batean behintzat *-ELA* ere badakar *eta*, hain juxtu, perpaus nagusiko aditza aginteran emana denean (*jakin erazi iezo-zue*) gertatzen da hori. Gainera, *JAKINARAZI* komunikazio aditza ere bada: norbaiti jakinarazten zaio.

Gorago eman dugun zerrendan bada beste aditz bat *-ELA* osagarriarekin ageri dena: *ERABAKI*. Hau ere normalean ez dugu subjuntiboarekin ikusi-

ko baina batzuetan bai. Erabaki dena agindu eran ematen bada, orduan zilegi dela dirudi *-ELA* ezartzea. Baina kasu honetan ERABAKI komunikazio aditz dela esan ezin balitz ere, esan genezake gutxienez, aginterazko perpaus osagarri bat daramala, hots erabaki dena agindu bat dela. Hortaz, agian aski litzateke esatea perpaus osagarria aginterazkoa, edo "directive" deitzen direnetakoa bada, orduan, *-ELA* atzizkia ere erabil daitekeela.⁶

DEBEKATU aditza, berriz, problematikoa ageri zaigu. Alde batetik AGINDU-ren pareko dirudi, baina berezia da. OEH-k dio "(Aux. trans. bi-o tripersonal, con objeto directo de 3ª persona, que puede ser tbn. una subordinada con sust. verbal (-t(z)ea; muy excepcionalmente instrumental o alativo) o completiva con -la o, menos frecuente, subjuntivo)". Testuan, ordea, "completiva con -la" delakorik ez da batere jasotzen eta subjunktibozko bakarra:

- (69) "Zeren Jinkoak debetatü baitzerion Moisarri *eladin ager* eskiak hutsik haren aitziniala" (BP I 120 (tbn. subordinada negativa en EZ Eliç 128; en cambio afirmativa en Elsb *Fram* 97).

Nolanahi ere, subjunktibozko adibideak oso bakanak dira eta, dirudieenez, *-ELA*-dunik ez da ageri.

- (70) "Eta larderiarekin debekatu zioten, hartaz *etziozoten* nihori holakorik *erran*" (DV, Mk 8, 30)

Hemen daukagun araua, nonbait, Lafittek (1944) eman zuena dugu: "Les verbes d'empêchement (debekatu (...), gibelatu (...), begira ukan (...), begiratu (...), etc.) se construisent avec le subjonctif conjonctif; mais d'ordinaire ce subjonctif est précédé en basque de la négation ez" (879).

Azkenik, 'aurkezpen' gisa "*hau da nire nahia*" edo "*nahi dudana da*" bezalako esapide bat buruan duela eman daiteke subjunktibozko perpausa. Hauetan ere, ikusi dugun bezala, badirudi *-ELA* ezartzeko erraztasuna dagoela. Arrazoa ez dakit zein izan daitekeen. Nolanahi ere, badirudi subjunktibozko perpaus hauek nolabaiteko askatasun sintaktikoa hartzen dutela, hurrengo atalean aurkeztuko ditugun aginterazko perpaus lokabeen taxua hartuz.

Usadio zaharrena, hala ere, *-EN* dugu. Leizarraga eta Etxepare izango lirateke lekuko. Bestalde, berau dugu erabilera nagusia nonahi. Beraz, *-EN* erabiltzea beti da zilegi. *-ELA*, berriz, baldintza batzuk betez gero, erabil daiteke. Hortaz, *-ELA* termino markatua izango genuke.

⁶ Horregatik, gure euskarazko egunkari bakarrean agertutako idazlan batetik bildutako perpaus pare honetatik lehenbizikoa ez litzateke zilegi izango, bigarrena, behar bada, bai:

a. "Ezin dugu permititu gure Herria *desager dadila*" (*Euskaldunon Egunkaria* 97.9.11, 4. orr.).

b. "PP alderdiak, alderdi guztiek Proiektu amankomun bat *onar dezatela* exijitzen du" (ibid.).

3. AGINTERAN GAUZAK NOLA DIREN.

Sarritan aipatu izan den bezala, mendeko perpausak agindua adierazten badu, agintezkoa bada, perpaus horretako aditza subjunktiboan joan ohi da. Hots: aginte perpaus bat menpeko perpaus gisa ematen denean, subjunktiboz baliatzen gara. Aurreko atalean jaso ditugun adibideek hori erakusten dute. Gainera, goian esandakoaren arabera, agintezko perpaus hauek gehienetan komunikazio aditzen mende doazenez, *-ELA* hartzeko aukera izango dute.

Baina aginte perpausak menperatuak ezezik, nolabait lokabeak ere izan daitezke.

Batetik "directive speech acts" direlakoak (cf. Riselada 1993) *agintera* deitzen dugun *modua* erabiliz gauza ditzakegu. Hauek aginterazko "garbiak" izango ditugu. Baina *-EN/-ELA* atzizkiaz hornituriko perpausen bidez ere gauza daitezke.

3.1. Benetako agintera.

Benetako aginteran, -subjektua bigarren pertsonakoa denean alegia- atzizkirik gabeko adizkiak ditugu: *egin ezazu, zatozte, mintza zaitez* etab. Hauek dira, hain zuzen, egiazki aginteratzat hartu ohi direnak eta halaxe jasok ageri ohi dira gure gramatiketan. Formaren aldetik badute "subjunktibo" deitu ditugun horiekin zer ikusia, euskal gramatiketan sarritan aipatu izan den bezala. Aditz trinkoetan, berriz, "indikatiobotzat" hartu ohi den adizkiaren eta agintera honen artean ez dago inolako alderik: *zatoz* adizki bera da -azentuetan salbu- *astiro zatoz* eta *zatoz astiroago* perpausetan. Intonazioak eta hitz ordenak salatzen digu kasu bakoitzean zeren aurrean gauden.⁷

*EDIN aditz laguntzailea dugunean ere, kontu bera dugu: *EGLU*-n orainaldiko adizkitzat *-zaitez-* eta *-zaitezte-* ematen dira. Hauek "subjunktibotzat" hartu ditugu guk baina argi dago aginteran erabiltzen ditugun adizki berberak direla: *irten zaitez / irten zaitezte*.

*EZAN laguntzailea dugunean gauzak zertxobait aldatzen dira, zeren NOR hirugarren pertsona denean orain aldian ageri ohi den hasierako *D*-ren orde $\emptyset$ baitugu: *egin -dezazu-* vs. *egin ezazu*.

⁷ Aditz trinkoetan aginteraren eta orainaldi errearen artean forma desberdintasunik ez badago ere, perpausan gertatzen den hurrenkeraren berri nolabait syntaxian eman behar-ko litzateke. Badirudi, gainera, hurrenkera berezi hau lotua dagoela galdegai-mintzagai kontuekin.x

Azken datu hau kontuan dugula, *agintera* moduaz hitzegiteko eskubidea badugula ematen du.

Bestalde, subjektua bigarren pertsonakoa barik hirugarren pertsonakoa denean ere aginteratztat hartu izan da adizkia. Hauen ezaugarria da hasieran *B*-morfema agertzea: *betoz*, *mugi bedi*, *eros beza*, etab. Forma berezitasun hau dela medio, zilegi da hauek ere aginteran kokatzea.

3. 2. Atzizkiz hornitutako agintera.

Ordea, benetan aginteratztat har litezkeen adizki hauen parean baditugu beste batzuk *-EN* eta *-ELA* atzizkiak baliatzen direnak. Hauek gorago aipatu ditugun "subjunktibo" direlako horiek besterik ez dira. Atzizkiz hornituak ageri direnez, menpeko perpaus direla esan beharko genuke (ik. Azkue 1925, 478 edo Euskaltzaindia 1994, 7-9), nahiz eta "aditz nagusi" izan beharko lukeena ez den inondik ageri:

- (71) a. *Datorrela* hurrengo.
b. *Goazen* etxera.
c. *Asma dezagun* beste gezur bat.
d. *Ez zaitez tuela* horretaz *fida*.
etab.

Dena den, perpaus hauei legokiekeen baina inon ageri ez den aditz nagusia zein izan daitekeen edo horrelako adizkiak dituzten perpausak lokabetzat har ote daitezkeen eta antzeko arazoak albora utzita, oraingoan ere aurreko atalean eztabaidatu den *-EN/-ELA* hautua dugu. Hau dela eta, bi kontu aipa daitezke: a) noiz *-EN* eta noiz *-ELA*, alde batetik, eta b) propioki aginteratztat hartzen diren adizkien eta atzizkia dutenen arteko diferentzia zein den, diferentziarik baldin bada.

3. 3. Noiz *-ELA* eta noiz *-EN*?

1. Lehenbiziko galderari erantzunez, joera nagusia da subjektua lehen pertsonakoa denean *-EN* atzizkia ezartzea: *GOAZEN*, *KANTA DEZAGUN*, *HURBIL NADIN*, *NATORREN*, *GABILTZAN*, etab.

Subjektua bigarren pertsonakoa denean -hots: egiazko aginteran- ez dirudi *-EN* atzizkiarentzat lekurik dagoenik: **ZOAZTEN*, **HURBIL ZAITEZTEN*, etab., ez eta ere **KANTA DEZAZUN*, **EROS DEZAZUEN*, eta are gutxiago: **KANTA EZAZUN*, **EROS EZAZUEN*, adibidez.

Subjektua hirugarren pertsonakoa denean ere debeku berarekin egiten dugu topo, hots: ez dugu *-EN* atzizkirik aurkituko: *KANTA DEZATEN, *HURBIL DADIN, etab.

2. *-ELA* atzizkiak, ordea, bidea zabalik duela ematen du horrelakoetan. Lehen pertsonako subjektua dugunean, adizki perifrastikoetan behintzat, *-ELA* ager daiteke:

- (74) Urte askoan ospa dezagula!
 Zoriontsu izan gaitezela!
 Beti ere, horrelakoxea izan nadila!
 etab.

Eta baita gainerako kasuetan ere:

Subjektua bigarren pertsonakoa denean, *-EN*-entzat lekurik ez bada ere, *-ELA*-rentzat bada:

- (73) Urte askoan *ospa dezazula!*
 Ez *zaitetzela* amildegira *hurbil!*

Eta hirugarren pertsonakoa denean, barra-barra entzun daiteke, baita aditz trinkoekin ere:

- (74) *Eros dezala* berak!
Datorrela hurrengoa!
 Hala izan *dadila!*

Adibide hauen arabera, badirudi adizki trinkoen eta perifrastikoen artean bereizi beharra dagoela. Izan ere, subjektua lehen eta bigarren pertsonakoa denean, ez dirudi oso arrunta denik *-ELA* atzizkia erabiltzea adizki trinkoekin:

- (75) a. ?*Goazela* bakean! (cf. joan gaitezela bakean!)
 b. ?*Gabiltzala* kalez-kale! (cf. ibil gaitezela kalez-kale!)

Beraz, badirudi *-EN* atzizkiak debeku gehiago dituela lehen pertsonatik kanpo *-ELA*-k baino.

3. 4. Agintera adizkien eta atzizkia daramatenen arteko diferentzia.

Bigarren galdera da benetako aginteratzat eman ditugun adizkien eta *-ELA* nahiz *-EN* dutenen artean zein den diferentzia.

1. Subjektua hirugarren pertsonakoa denean, honela zioen Azkuek: "A más de uno extrañará esto de ver aparejados como sinónimas las flexiones de la 3ª y 7ª líneas: *bedi* y *daiteala*, *betor* y *datorrela*... etc., y podrán añadir que

daiteala, *datorrela* y demás de su especie no son flexiones de imperativo, sino de subjuntivo. Es cierto. Pero el pueblo -cosa que yo ignoraba hasta consultarle este año de 1924- en muchas zonas reserva las flexiones de tercera con *b* inicial para hablar con personas a quienes trata con reverencia: *betor berori mesedez* "véngse por favor vuesa verced" y al hablar de qualqueir objeto o entidad de tercer grado -este, él, ello, eso, mi padre... etc.- se vale de las citadas flexiones subjuntivas. Si hoy hubiera de traducirse por primera vez el Padre Nuestro, el autor del trabajo, como quisiera ajustarse al lenguaje más corriente, por aquello de "venga a nos el tu reino" no diría *betor gugana zure erreiñua*, sino *datorkigula* (o *datorrela gugana*) *zure erreiñua*. Por flexión receptiva de imperativo correspondiente a "cáigaseme la boina" nadie me dio *txapela yausi bekit*, sino *txapela yausi DAKIDALA*: flexión subjuntiva usada como de imperativo" (Azkue 1925, 909)

BETOR eta DATORRELA, edo EGIN BEZA eta EGIN DEZALA-ren artean, hortaz, ez dago inongo diferentziarik, gaur behintzat.

2. Diferentzia, bigarren pertsonan gertatzen dela dirudi. Bigarren pertsonan nabarmena da aginterako adizkiaren eta -ELA atzizkidunaren artean dagoen aldea:

- (76) a. Ibil zaitetz zuzen ≠ Zuzen ibil zaitetzela!
 b. Irakur ezazu beti horrelaxe ≠ Horrelaxe irakur dezazula beti.

Alde honetatik, interesgarria da Otaegiren testu hau:

- (77) "Aparta zaitetzte nigandic, madaricatuac, (...) Aparta zaitetzte gueiagoren gueiago ni, zuen azquen fiña, ez alcanzatzeco! Aparta zaitetzte (...) Aparta zaitetzte (...) Aparta zaitetzte nigandic, madaricatuac! Gucian, alde gucietatic ta beti *madaricatuac izan zaitetzela* (...) *Madaricatuac izan zaitetzela* (...) Zoazte, madaricatuac, betico infernuco su ta garretara (...)" (Otaegi, 215).

Madarikatuac izan zaitetzela hori bestelako agintera adizkien artean txertatzea ez dakit baliabide estilistiko hutsa den ala zerbait gehiago. Behar bada *madarikatu izan* bezalako predikatuek badute, beren semantikaz, agintera soilari bidea ixten dion zerbait. Izan ere, OEH-ko korpusean, *madarika zaitetzela* eta *benedika zaitetzela*-ren adibide batzuk aurki daitezke, baina ez dut *madarika zaitetzte* edo *benedika zaitetzte* modukorik aurkitu. Nolanahi ere, predikatu hauek berezitasun semantiko hori badute, arrazoi bat gehiago izango genuke (76)-ko adibideetan nabari den desberdintasuna asmakeria ez delakoaren alde.

Ezezkakoetan agintera eta 'subjuntiboa + -ELA' gramatikariek baliokidetzat ematen dituzte. Honela dio, adibidez, Intxauspek (1858): "La forme terminée en la est la plus usitée pour la défense. et la forme simple pour le commendement" (370. orr).⁸ Alegia, debekua adierazteko *ez dezazula / ez zaitzela* gisako formak ematen dituzte. Alde honetatik, konpara dezakegu Leizarragaren pasarteren bat geroagoko beste zenbait itzulpenekin:

- (78) a. "Eztitzaçuela gogor çuen bihotzac, ..." (Lç, Hebr 3, 8)
 b. "Ez egizuez gogortu zuen biotzak, ..." (Kerexeta)
 c. "Ez gogortu bihotzak, ..." (*Elizen arteko Biblia*)
 d. "Ez gogortu biotzok..." (Olabide)
 e. "Ez gogor zuen bihotzak..." (Duvoisin)

Nolanahi ere, euskaldun askorentzat, honako esaldi hauen artean bada diferentziarik:

- (79) a. Ez ezazu horrekin hitzegin.
 b. Ez dezazula horrekin hitzegin.

Biak dira debeku, egia, baina bigarrenak debeku hori erdi erreguz, erdi mehatxuz jantzia ematen duela esango nuke.

3. Subjektua lehen pertsonakoa denean, esana dugu ez dagoela, berez, aginterazko adizkirik. Erabiltzen duguna da -EN atzizkiaz hornitutako adizkia: *goazen, natorren, egin dezadan, ibil gaitezen*. Baina hauen parean -ELA-dunak ere baditugu, ordea, adizki perifrastikoetan, gorago esan bezala eta ez dira baliokideak:

- (80) a. Ibil gaitezen kontuz ≠ ibil gaitezela kontuz.
 b. Kanta dezagun beti horrela ≠ beti horrela kanta dezagula.

Zein da hauetan dagoen diferentzia? -EN-dunak askoz hurbilago daude aginteratzat ulertzen dugun horretatik, nahiz eta egiazko aginte ez izan. Aginte baino gehiago nolabaiteko gonbit gisa ulertzen dira horrelakoak. Nolanahi ere, edozein aditzekin eta edozein osagarri edo adizlagunekin eratzeko arazo larregirik ez dugu izaten horrelakoekin:

- (81) a. Kanta dezagun *Boga-boga*.
 b. Har dezadan botela hori.
 c. Has nadin liburuak kontatzen.
 d. Eman diezaiogun bakea elkarri.

⁸ Ikus Lafitte (1944, 865 orr) ere.

Aginteratik hain hurbil izateak dakar adizki hauek euskal gramatikan aginteraren paradigmaren barnean kokatzea.⁹

Baina -*ELA*-rekin eman nahi ditugunean, badira zenbait debeku:

- (82) a. ?Kanta dezagula *Boga-boga*.
b. ?Har dezadala botaila hori.
c. ?Has nadila liburuak kontatzen.
d. ?Eman diezaiogula bakea elkarri.

Perpaus hauek zuzenak izango badira perpaus nagusia ezabatua dagoela ulertu behar da. Horrela bakarrik dira onak:

- (83) - Zer esan du?
- (Esan du) Kanta dezagula *Boga-boga*.

Baina perpaus hauek, zenbait adizlagunez edo inguratzailez horniturik ditugunean, erabat zuzen bilakatzen dira beren nolabaiteko "lokabetasun" horrekin berorrekin:

- (84) a. Beti horrelaxe kanta dezagula *Boga-boga*!
b. Hurrengoan ere har dezadala opari ugari!
c. Has nadila beti ere umore on honekin lanean!
d. Hurrengoan ere eman diezaiogula horrelaxe bakea elkarri!

(82) eta (84)-ko adibideen arteko diferentziak zerbait erakusten duela esango nuke. -*ELA* atzizkia duten perpausak zenbait debeku dituzte, ezin dira nolana hiko osagarriekin erabili. Eta erabilgarri gertatzen diren adizlagun eta osagarri horiek, hain zuzen, geroko nolabaiteko desio edo nahikunde batekin bat datozenak direla esan daiteke. Horrek esan nahi du, testuinguru hauetan, hots: agerian behintzat perpaus nagusirik gabe agertzen den *kanta dezagun* bezalako adizki batek gomit moduko zerbait adierazten duen bitartean, *kanta dezagula* adizkiak gonbita baino areago geroari begirako desio bat adierazten duela, eskari bat direla, eta, horrenbestez, interpretazio honekin bat datozen osagarriak eta adizlagunak onartuko ditu.

⁹ Dena dela, bada hemen ohar bat egin beharrekoa. Argi dago maiztasunaren aldetik pluraleko formak direla ugariena eta ohikoenak. Goazen modukoak, alegia, ugariagoak dira, noan gisakoak baino. Hori izango da, behar bada, Ithurryren gramatikan aginteran lehen pertsona pluralekoak bai baina singularrekoak ez jasotzearen arrazoia. Izan ere, aipatu gramatikari honek, adibidez, *bioa*, *hoa*, *bioazi*, *goazin*, *zoazi* eta *zoazte* edo *bego*, *ago*, *begozi*, *gagozin*, *zagozi* eta *zagozte* ematen ditu, denak sailean, lehen pertsona singularrekoa falta dela (ik. Ithurry 1920, 182 eta 192). Hala ere, bistan da lehen pertsonakoak aginteran sartu beharrekoak badira, singularrekoak eta pluralekoak sartu beharko lirakeela.

"Eta iragaiten naizela aitzina, *derradan* hutsik egin gabe" (Ax. 5)

4. LABURBILDUZ.

EZAN/EDIN laguntzailez osatzen diren adizkiak subjuntibotzat har litezkeela esan dugu. Adizki hauek mendeko perpausetan agertuko zaizkigu normalean. Horregatik, atzizki egokiaz horniturik emango dira adizkiok: *-EN* nahiz *-ELA*. Baina *-EN* beti zilegi den bitartean, *-ELA*-k bere esparru berezia du. Hots: *-EN* izango litzateke elementu markatu gabea eta *-ELA* markatua. Erantzun beharreko galdera, hortaz, da ea noiz erabil daitekeen *-ELA* atzizkia. Zenbait aditzen (BEHAR IZAN eta NAHI IZAN izango lirateke usuenak) osagarri diren perpausetan, *-EN* forma da ia erabat ageri dena. Beraz, aditz horien osagarrietan ez da zilegi izango *-ELA* erabiltzea. Zenbait predikaturen (ON IZAN, KOMENI IZAN, etab.) subjektuzko perpausetan ere *-EN* forma da ageri dena.

-ELA-dun formak, berriz, borondate aditz izateaz gainera nolabait komunikazio aditz ere badirenen mende doazen perpausetan erabil daitezke, bereziki aginte aditzekin (AGINDU, MANATU) edo erregu aditzekin (ERREGUTU, ESKATU, OTOITZ EGIN, OTOIZTU, ...). ESAN, ADIE-RAZI, JAKINARAZI eta antzekoak ere komunikazio aditz garbiak dira, baina tasun horrezaz gainera borondate aditz gisa ere uler litezke. Hots: agintezko edo erreguzko perpaus bat onar dezakete osagarritzat. Orduan, *-ELA* atzizkia ager liteke.

Perpaus "lokabeetan" ere *-EN* eta *-ELA*-ren arteko lehia ikusi dugu. Eskuarki, *-EN* lehen pertsonari itsatsia ikusten dugu. Baina *-ELA* hirugarren pertsonari batez ere. Egia da lehen eta bigarren pertsonarekin ere agertzen zaigula *-ELA*, baina orduan, ezezka emandako bigarren pertsonekin erabiltzen dugunean (*ez zaitezela fida*) izan dezakeen debeku balioaz aparte, nolabaiteko desioa edo zehazten ez den norbaiti zuzendutako eskaria adierazteko erabiltzen dugu.

Edozein modutan, perpaus menperatuetan *-EN/-ELA* aukera egiteko proposatu dugun irizpidearekin baduke honek zerikusia. Normalean ez diogu geure buruari ezer komunikatzen, solaskideari baizik. Beraz, *-EN*. Eta lehen pertsonan *-ELA* darabilgunean esaldiak hartzen duen esanahi berezia ESKATU aditzaren eta beronen osagarriaren artean izango litzatekeen erlazioarekin pareka liteke. Arrazoi beraz balia gintezke, behar bada, bigarren eta hirugarren pertsonan *-EN* ez erabiltzearen berri emateko.

BIBLIOGRAFIA.

- AGIRRE, J. M. (1991), *Euskal Gramatika Deskriptiboa*, Labayru Ikastegia, Bilbo.
- ALLIÈRES, J. (1979), *Manuel pratique de basque*, Éditions Picard, Paris.
- ARRASATE, M. (1992), *Euskarazko albistegietarako esku-liburua*, EITB, Bilbo.
- AZKUE, R. M^a, (1923-1925), *Morfología Vasca*, (La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo, 1969).
- EUSKALTZAINDIA (1979), *Euskal Aditz Batua*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- EUSKALTZAINDIA (1987), *Euskal Gramatika. Lehen urratsak II. (EGLU)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- INCHAUSPE (1858), *Le Verbe Basque*. Baiona eta Paris.
- ITHURRY (1895), *Grammaire Basque, dialecte labourdin*. Faksimilezko birrargitarapena, Ediciones Vascas, Donostia, 1979.
- KING, A. (1987), "Euskal aditzen deskribapenaren arazo nagusiak", in Salaburu (1987).
- KNÖRR, E. (1988), "Euskal konpletibatzaileak", *Euskera* 33, 2, 522-534.
- LAFITTE, P. (1954), *Grammaire Basque (Nsavarro-Labourdin Littéraire)*, Librairie "Le Livre", Bayonne.
- LAFON, R. (1943), *Le système du verbe basque au XVI siècle*. 2. argitarapena: Elkar, Donostia, 1980.
- LAKA, I. (1995), "Sobre el subjuntivo", in Goenaga, P. (ed.) (1995), *De Grammatica Generativa*, Anejos de ASJU, XXXVIII, Donostia.
- MICHELENA, L. (1987-), *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- MORENO, J. C. (1991), *Curso universitario de Lingüística General. Tomo I: Teoría de la gramática y sintaxis general*. Edit. Síntesis, Madrid.
- OMAEHEVARRIA, I. (1959), *Euskera. Un poco de gramática y algo de morfología del verbo vasco*, Itxaropena, Zarautz.
- REBUSCHI, G. (1984), *Structure de l'énoncé en basque*, SELAF, Paris.
- RISELADA, R. (1993), *Imperatives and other directive expressions in Latin. A Study in the Pragmatics of a dead Language*. J. C. Gieben, Publisher, Amsterdam.

- SALABURU, P. (argit.) (1987), *Euskal Morfosintaxia eta Fonologia. Eztabaida gaiak*, E.H.U.-ko Argitarapen Zerbitzua. Bilbo.
- TXILLARDEGI (1978), *Euskal Gramatika*, Edic. Vascas, Donostia.
- VILLASANTE, L. (1976), *Sintaxis de la oración compuesta*, Edit. Franciscana Aranzazu, Oñate.
- VILLASANTE, L. (1980), *Sintaxis de la oración simple*, Edit. Franciscana Aranzazu, Oñate.
- ZUBIRI, I. eta E. Zubiri (1995), *Euskal Gramatika Osoa*, Didaktiker, Bilbao.

* * *

Adibidetegiaren erreferentziak:

- AGUIRRE, J. B. (1850), *Jesu-Cristoc bere elizari utzi ciozcan, zazpi sacramentuen gañean eracusaldia*. Hordago, 1978.
- AXULAR, P. (1643), *Gero*. L. Villasanteren edizioa, Juan Flors, Barcelona, 1964.
- DUVOISIN, J. (1858), *Bible Saindua*. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao 1972.
- Elizen Arteko Biblia Elkartea(1994), *Elizen arteko Biblia*, Donostia.
- ETXEPARE, B (1545), *Linguae Vasconum Primitiae*. P. Altunaren edizio kritikoa, Euskaltzaindia & Mensajero, Bilbo 1980.
- KEREXETA, J. (1994), *Euskal Biblia*, Bilboko elizbarrutiko Gotzaintza, Bilbo.
- LARDIZABAL, F. I. (1855), *Testamentu berriko kondaira edo historia*. Euskaltzaindiaren edizioa, Bilbo, 1957.
- LEIÇARRAGA, I. (1571), *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria*. Euskaltzaindiaren edizioa (1990), Bilbo.
- MOGUEL, J. A. (1881), *Peru Abarka*. Azkueren edizioa, Edit. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo 1970
- OLABIDE, E. (1958), *Itun zaar eta berria*. Mensajero, Bilbo.
- ORIXE (1950), *Urte guziko meza-bezperak*, Tours.
- OTAEGI, B. (1993), *Felipe Agustin Otaegui Beizamako erretorearen eskuizkribuak (1767-1840)*, Beizama-Donostia.
- Idazlan hauez gainera, *Orotariko Euskal Hiztegi*az eta honi dagokion korpus fotokopiatuaz ere baliatu gara.

EUSKALDUNA ZERTARIK AGERI DEN

Jean HARITSCHELHAR,
euskaltzainburua

Hauteskundeak hurbiltzen ari dira Frantzian. Errepublika, legez bederen, finkatua da Wallon diputatuaren emendioari esker (1875-eko urtarrilaren 30-ean) eta gero Lege nagusiari esker, 1875-eko otsailaren 24-ean, 26-an eta uztailaren 16-an bozkatua. Frantzia osoki zatitua da: errepublikanoen kontra badi-ra erregetiarrak eta enperadorearen alde direnak. Emeki emeki errepublikanoak irabazle agertzen dira hauteskundeetan.

1886-eko abuztuaren 1-an sortzen da Pauen errepublikano astekaria «*Le Réveil basque*» deritzana. Sortzailea : Berdoly jauna, Mauleko suprefet izana eta kontseilari orokorra. Denek badakite Mauleko hauteskunde-eremuan aurkeztuko dela diputatu-gai gisa.

1887-ko martxoaren 15-an Louis Etcheverry Donazahartarra sortzez, estudioak eginik Parisen Euskal Herriratzen da eta sortzen du «*Eskualduna*» eskuindar eta apezten aldeko astekaria «*Le Réveil basque*» delakoaren kontra joaiteko, berak nahi baitu bere burua aurkeztu datozen hauteskundeetan Mauleko hauteskunde-eremuan.

Astekariaren tituluak euskaldun itxura dauka bainan ez du horrek erran nahi euskaraz idatzia dela bakarrik *Diccionario enciclopédico vasco*-ko artikulua dion bezala : «El Eskualduna sale totalmente en euskara lo que era una verdadera novedad en su tiempo»¹. Hain zuzen, hona lehenbiziko artikulua nosua, Louis Etcheverry-k sinatua eta frantsesez idatzia.

ESKUALDUNA

n° 1

Mardi 15 mars 1887

Notre programme

---

¹ Diccionario enciclopédico vasco, Vol XI (Ento-Esubi) Auñamendi, San Sebastián, 270 or.

Notre journal est fait par des Basques pour des Basques, c'est dire ce qu'il sera.

Il sera avant tout le défenseur passionné de toutes les vieilles traditions du pays au premier rang desquelles nous plaçons son invincible attachement à la religion catholique sincèrement pratiquée.

Il sera spécialement dévoué aux intérêts agricoles, intérêts qui priment tous les autres et qui souffrent, hélas ! cruellement aujourd'hui.

Sa ligne politique s'inspirera des aspirations à la fois démocratiques et autoritaires des Basques. Le peuple basque est une société démocratique qui réclame une triple autorité pour subsister : l'autorité sociale des chefs de famille, l'autorité religieuse du clergé, l'autorité politique d'un gouvernement stable, protecteur de la famille et de la religion. Grâce à Dieu les deux premières autorités sont encore debout et fonctionnent ; mais la troisième nous manque ou, infidèle à sa mission, quand elle se manifeste c'est pour entraver les deux autres. Notre premier besoin est d'avoir un gouvernement fort et équitable. La République paraît incapable de nous le donner. Si elle ne se réforme pas, il faut le demander à un autre régime. Parmi les deux solutions monarchiques qui méritent les sympathies des conservateurs et sur lesquelles la France devra un jour se prononcer, suivant nous, directement, nos préférences sont acquises à l'Empire dont la politique intérieure a toujours donné satisfaction aux aspirations de notre pays.

Tel est, en quelques mots notre programme. L'heure n'est pas aux longs discours.

Nous vous dédions ce journal *Etcheco Yaunac*. Tous ceux qui l'écriront vivent au milieu de vous, mêlés à vos travaux, à vos joies et à vos peines. Accueillez-les avec confiance comme un ami sincère. En entretenant dans vos foyers le respect de nos traditions, en vous aidant de notre mieux à défendre vos intérêts, en faisant luire à vos yeux le gouvernement qui rendra à vos maisons la prospérité perdue, nous n'aurons d'autre ambition que celle de vous servir et, par vous, le pays dont vous êtes l'honneur et la force.

Louis Etcheverry

Eskualdunek egina euskaldunentzat, ohidura zaharren alde eta bereziki erlisioneari osoki atxikia, laborarien fagoretan jokatu da. Argi dago euskal gizarte «demokratikoak» (?) hiru larderia mota behar dituela : aita familiako (pater familias) edo etxeko nagusien larderia, apezten larderia eta gobernuaren larderia, hau familiaren eta erlisionearen gerizatzaile delarik. Ez da halakoa errepublika lehenbiziko bi larderien kontra doalaketz ; kontserbadore dela dio Louis Etcheverry-k eta nahiago duela Imperioa Frantziaren gobernatzeko eta ez errepublika eta ez erregea.

VARIETÉS
EUSKALDUNA ZERTARIK AGERI DEN

Europako yendekuntza guzietan ez alial da Eskualdun arraza baino zaharagorik. Hauen etorkizuna gaitzen da menderen mendetan eta milioie ez daki segurtasunagorik, mendie riuu den toki haukietarri. Duela bi mila urte Eromaneuc aurkitu zituzten Eskualdunac oraiiko ber mendetan, oraiiko zabal horietan. Lehenago Eskualdunac, oro atxan eio laborri ziren; heyeu hui moidea osoki chuplea zen; dazituzten beren usantxac, beren legeac, oroc arbutoski begiratzen zituztenac. Bizi siren beren abereu eta lurretako ekharpenetario, besti siren etchean bildu eta egin oihaietario. Nechkatxha gasteac bazabiltzan, buru has. Di trenu bilo eder biskarri behara zartola, uda ala negu berdin, etxiki negian gaitzardi la laborre sangoon eta espalakomac oietan. Emazte ezkonduac baxharre ekharzen zuten buruko kolorekoc, zoi-taren buztanac estaltzen baitzuten garkola guzila.

Mutiko gasteac ageri siren beren gerriko gorritic; gizon ezkonduac beren zinta urdinetic, gizon chaxharre beren bilo lekain lachetic, emazte atchotic beren buruko churietaric. Eskualdunac ezkonitza siren Eskualdunekin eta sira sira emaiten zioten haurrer doten, sort etchea kontsehatzen gizen. Lehenago nora nahi yuanic, Eskualduna ageri zen bere mintzaireric bere hurratsetic, bere larruair garbi eta begitarte alegeratic, bere beztiduratic. Bainan orai denborarekin, Eskualdunac Franziara bilakatu zarekin, usantxha zaharac galdu dire. Aasko tokietan Eskualdun nechkatxha nunbaitc yinikako gizonekin ezkondu dire Kaskoin, Birmes, Espagnolekin. Moda berri esturuzerrec bustar guzic hondatzen sri dituzte. Ez da orai hain errech itchuratic Eskualdunaren ezagutzen. Florrec oro ikhasuric egiten nuen nora bailian: «Orai nola ezagut egiazko Eskualdun» Bilatu borchaz, haurtuan hain dat Eskualdunareu egiazko seinalea eta erratorre nora zer den. Presuna bat, Eskualdun ala Kaskoin den, ageri da bere itxeric edo dituratic. Eskualdun guzic delthurs eskuarrazkoc dituzte. Iza horec, gutz gehianac heidu dire, edo etchean kara molduratic edo heren dukagia aurkimenetic. Huna zombait delthurs ezagutietaric: «Aguerre, Aphalarpe, Echeho, Echebelle, Echeourry, Echezanar, Echeberry, Bidart, Bidundo, Buegain, Ithurry, Ithurbile, Urondo, Utiakie, Harrenendy, Harizalde, Harripe, Larre, Larrondo, Mendy, Mendondo, etc... Honec oro Eskualdun izenac dire, nola ditzen diren guzic Eskualdun aietaric ethortzen dire; bainan badire Eskualdun hantizac delthuzten direnc edo Candau edo Cassava, Gomez, Larraso, etc... eta nic

Eskualduna-ren lehenbiziko hamar aleak hamabortz egunetik agertzen dira, azkena uztailaren 30-ekoa, eta 1887-ko abuztuaren 6-etik aste-kari bilakatzen da. Kaseta kontserbadore horretan agertzen da 1890-eko apirilaren 11an, Petri Echegaray batek idatzitako artikulua «*Eskualduna zertari ageri den*» daukan tituluarekin.

Bi zati dauzka idazki honek. Lehena bukatzen delarik esaldi honekin: «*Lehenago nora nahi yuanic, Eskualduna ageri zen bere mintzaireric, bere hurratsetic, bere larruair garbi eta begitarte alegeratic, bere beztiduratic*». Idazleak adierazten du zer zen edo, hobeki erran, nor zen edo zertarik ageri zen euskalduna.

Bigarren zatia hasten da «*Bainan orai denborarekin...*» erakutsiz zer edo nor den oraiiko euskalduna, zer itxura duen Euskal Herriak. «*Lehen eta orai*»: hori da aspaldiko leloa edozein erresumatan erabilia, gehienetan iraganaren gorapatze-ko eta oraiaren jorratzeko. Ideia horretan dago Petri Echegaray artikulua idazlea.

IRAGAN ZORIONTSUA

XIV. mendean hasirik apologistek asmatu dute Euskal Herriarentzat eta euskaldunentzat iragan historia xoragarria. Apologisten garaia ez da oraindik bukatua XIX. mendearen azken urteetan. Petri Echegaray-ek hartzen eta bereganatzen ditu orduan zabiltzan ideiak.

Europako arrazarik zaharrena. Egia erran iduri luke ez duela sobera espanturik egiten, bertze batzuk aldarrikatzen zutelarik euskaldun jendea zela munduan zen arrazarik zaharrena.

Adibidez, hona Oxalderen bi bertsu euskara hizkuntza zaharra aipatuz adierazten baitu denbora berean euskaldunen zahartasuna.

Hizkuntzetan lehena nundik zen athera ?
 Hori dakienikan munduan othe da ?
 Eskualdunak zirenez Adam eta Eva,
 Hoi erran dirona da Jainko Jauna bera.

Eskuara zen, iduriz, lehenik munduian
Hortaz mintzo baitziren Noeren barkuian ;
Lurra ikus orduko, mendi inguruian,
«Hara ! Hara !» zioen eskuaraz orduian.²

Beti Iparraldean eta garai berean egoiteko hor daukagu lekuko bigarren bertsulari bat euskarari eta euskaldunei loturikako mitologiaz hezia : euskaldunak Noe-ren ganik heldu zirela. Hala dio Dibarrart-ek Eskualdunak deitu kantuan :

Noeren seme bat zen Japet deitzen zena;
Eta Tubal Japeten seme bortzgarrena;
Hura zen Espainia beretu zuena:
Hartarik da ethortzen gure hastapena.

Tubalen haurrak ziren Tubaloak deitzen,
Geroxago Iberak erraiten zioten ;
Iberak banderatzat kurutze bat zuten
Tubalen izenaren lehen letra baitzen.

Tubal eskualdun zela da segurtamena,
Kurutze hark baitzuen lauburu izena,
Tubalen hurrek berek eman ziotena:
Eskuaraz emaiteko hori zen zuzena !³

Ikus daiteken bezala «*eusko iberismoaren*» teoria agertzen da, Humbolt-ek sortua XIX. mendearen hasieran eta luzaz iraunen duena. Uholde nagusitik Noe-ren eta haren seme baten (Japet) eta ilobaren (Tubal) bitartez heldu zaigu hizkuntza zaharra nahiz aitortzen duen Petri Echeagaray-ek euskaldun arrazaren «*ethorkizuna*» galtzen dela menderen mendetan eta nihork ez dakie-la segurtantxarekin nondik jina den toki haukietara. Halere euskaldunen jatorriaren misterioa goraiatzan du, mito bilakatzen den sorkuntza.

Historian sartzen da euskaldun jendea Erromano-ekin, orduz geroz baitakigu non bizi diren «*oraiko ber mendietan, oraiko zelhai haranetan*». Horrekin artikulua egileak finkatzen du lurraldea, bi milako bat urtez, den gutienik, euskalduna bizi delakotz eremu mugatu batean.

² Khantu berriak, Celte basque 166. Pariseko B.N. Hirugarren aipamena ukan zuen kantu honek Donibane Lohizuneko euskal bestetan, 1894-eko abuztuan.

³ *Eskualdunak*, Celte basque 166. Pariseko B.N. MS : 50-51. Kantu hau aurkeztu zuen Dibarrart-ek 1891-ako Lore Jokoetan Iurretan eta bigarren aldikotz Donibane Lohizuneko euskal bestetan, 1894-can.

Euskal gizartea agertzen zaigu itxura klasikoan: «*oro artzain eta laborari ziren*». Ongi doa jadanik aipatua izan den Euskal Herriaren aurpegiarekin: «*oraiko ber mendietan*» (han bizi zitezkeen artzainak) «*oraiko zelhai haranetan*» (han laborariak). Iduri luke Euskal Herriak ez duela itsasorik ezagutzen, arrantzalerik ez dagoela, ofizialerik ere ez. Artzain eta laborari, ardi eta ogi beraz, bizi molde «*xinple*» baten eremaiteko. Bertze mito bat daukagu hemen agertzen dena: «*le bon sauvage*» edo salbai ona, XVIII. mendetik datorrena, ugarte berezi batean sanoki bizi den salbai ona, bertze jendeetarik aparte, zibilizazioak eta gizarteak kutsatu ez duena.

Dena ederki doa: ez dago eztabaidarik euskaldunen artean, sendimendu onez beteak baitira, beti zuzenki jokaturaz «*usantchac eta legeak*» errespetaturaz.

Gizarte goxo hori Euskal Herria den ugarte berezian bizi da, bere baitan, etxeko etxeko «*aberen eta lurretako ekhoizpenetarik*», bizitzeko doiarekin, deus erosi gabe kanpoan, harremanik ukan gabe atzerritarrekin. Denak etxetik jalgitzen ziren: jatekoa, edatekoa, jauntziak ere bildu lihoarekin egiten baitziren behar ziren oihalak.

Gizarte goxo eta gerizatu horretan badabila jendea, jende ona dudarik gabe, sanoa ere. Hala dio Petri Echegaray-ek bat bertzearen ondotik aurkeztu dituelarik. Jendetasunak manatzen duen bezala emazteak lehen:

– neskatxetarik hasten da, haien berezitasuna dela buru-estalki edo burukorik gabe agertzea: «*bi treña bilo eder bizkarrari behera zaiotela*»; osagarri onekoak dira, halaber udako beroak eta neguko hotzak jasanez alergeraki, kasik deus aldatu gabe jauntzietan «*choilki neguan galtzerdi ile laburrak zangoan eta espalakoinac oinetan*».

– arraza onekoak ere emazte ezkonduak, herabetasun batekin halere, burukoa jauntziz eta garkola estaliz buruko buztanari esker. Badago emazte ezkonduetan etxeko andereak erakutsi behar duen zuhertasuna, kontutan hartuz ezkondua dela eta, beraz, «*jaun eta jabe bat*» baduela.

Ez dira hain aipagarriak gizonak: gerrikoen koloretarik kontura daiteke gazteak diren ala ezkonduak: gorria ongi doa gaztearentzat, urdina ezkonduentzat eta gizon ala emazteak xahartzen direlarik kolore xuriak emaiten die behar den itxura «*bilo lekhain luhetic*» gizonetzkoentzat, «*buruko xurietarik*» emazte «*atchotientzat*», «*tx*» ttipitzaileak maitasunez betetzen duelarik haiekilako sendimendua.

Pentsa daiteke mutil euskaldunaren itxura berdina zaukala Mixel Elissamburu-k bere *Zinta zeta gorria* deritzan kantuan:

Zer mutila nizana,
Zinta zeta gerrian!

Aise ene omena
Hedatu da herrian.
Nor etor ene gana
Ni balio nauena ?

Espantu pixka batekin hasten balinbada kantua espantu bera aurkitzen da seigarren bertsuari :

Loria zaut, loria,
Apaintzen nizanian
Zeta zinta gorria
Emaitia soinian !
Egiazki ordian
Zerbait baniz mundian.

Denak hor daude, neskatxa, emazte ezkondua, mutiko gaztea, gizon ezkondua, gizon ala emazte xaharrak, hots, gizarte osoa, akatsik gabekoa eta, gehiago dena, elgarretaritzen zirenak, elgarrekin ezkontzen «*eskualdunak eskualdunekin*», arraza nahastekatu gabe, kanpoko kutsadurarik gabe. Bakoitzari emaiten zitzaion dotea, aitamek hautatzen zuten premua edo andregaia, bertze haurridek onartzen zuten burrasoen iritzia «*sort-etchea kontserbatzeko gisan*».

Zerrenda luze honen ondotik ikus daiteke Louis Etcheverry-k, *Eskualduna*-ren lehen zenbakian aldarrikatu zuenetik ez dela urruntzen Petri Echeagaray : arraza, familia, aita familiaren larderia. Halere, kurioski, ez du sekulan aipatzen erlisionea, Louis Etcheverry-k emaiten ziolarik lehentasuna. Euskaldunaren seinale ageriak lehen zati honen bururatzean emaiten dira : mintzaira, hurratsa, larruaire, begitarte eta beztidura. Bortz seinale horietarik bitan larruaire eta begitarte izenak izen ondoz apainduak dira : «garbi» larruaireari lotua aditzera emaiten du arrazaren sanotasuna ; «alegera»-k begitarteari datxikola adierazten du euskalduna zoriontsua dela, ongi bizi dela.

Horiek hola, nola ez aipa Elissamburu-ren «*Ikusten duzu goizean*» kantu hain famatua, Euskal Herri guzian ezagutua. Laborari etxea, mendia eta «*nahiz ez den gaztelua*», sor-leku maitagarria. Han bizi direnak: etxeko nagusia, haren andrea, Maria, kalitatez betea, alaba Kattalin, neskatxa euskalduna, ama idurikoa, amarekin ongi doana, Piarres semea, artzain ona, mutiko ernea, etxea galduko ez duena.

Ez dezagun ahantz etxeko nagusiak berak aldarrikatzen duena :

Ez da munduan gizonik,
Erregerik ez printzerik,
Ni bezain urusa denik ;

Badut andrea, badut semea,
 Badut alaba ere nik ;
 Osasun ona batetik
 Ontasun aski bertzetik
 Zer behar dut gehiago nik ?⁴

Ametsetako etxe, jende, gizartea, Elissamburu-k aipatuak 1862-an bizi dira oraindik Petri EcheGARAY-en artikuluan. Parabisuaren itxura hartzen du, toki goxo, atsegina, zorionez beteak. Hala zion Dibarrart-ek bertsu batean:

Lurreko parabisua baita Eskual Herria,
 Eder bezain aberatsa eta maitagarria,
 Halaber dugu mintzaia nehon paregabia,
 Gure probentzietarat Iberek ekharria.⁵

Bainan parabisu horren galtzen ez ote da ari Euskalduna ?

II) ORAIKO EGOERA

«*Bainan orai...* (hola hasten da idazkiaren bigarren zatia) eta segitzen du «*Eskual Herria frantses bilhakatzearekin usantcha zaharrac galdu dire*». Beraz, hasia da iraultza : lehendik oraiera, atzotik egunera, denak aldatuak dira. Erran nezake bekatu mortalean bizi dela euskalduna. Atzerritarrak sartu dira Euskal Herrian eta Euskal Herria ez da gehiago lehengo lur zaindua, euskaldunen lur berezia, kutsadurarik gabekoa, egiazko parabisua, lur sakratua. Bekatorosak, euskaldun nexkatxak : «*Asko tokietan Eskualdun nechkatchac nunbaitic yinikako gizonekin ezkondu dire Kaskoin, Biarnes, Espagnolekin*». Horretan datza kutsadura. «*Nunbatic yinikako*»... ezagutua ez den leinu edo arrazako gizonekin ezkonduz nahasketa horrek denak galtzen ditu, denbora berean «*usantcha zaharrac*» galtzen baitira eta «*moda berri estranyerrec bazter guziac hondatzen*» baitituzte.

Nola ulert dezakegu zati hori ? Ez ote dira euskaldun neskatxak Eba berriak ? Nunbaitik jinikako gizon horiek ez direa sugea idurikoak ? Hala nola Eba galarazi zion parabisua Adam-i, halaber XIX. mendeko azken urtetan Eba berriek galarazten diete Euskal Herria den parabisua euskaldunei. Auzi horretan prokuradore edo fiskalarena egiten du Petri EcheGARAY-ek.

⁴ J. B. Elissamburu, «Ikusten duzu goizean» 5. bertsu, Kantu, kanta, khantore, Baionan, 1967, 20 or.

⁵ P. Dibarrart, «Eskual Herria eta Eskuara», 8. bertsu, *Piarres Ibarrart-en koblak*, Baiona, 1948, 14 or.

Emazteak dira hobendun, haien bitartez sartzen dira atzerritarak, Euskal Herriko mugetan bizi direnak : iparrean Kaskoinak, ekialdean Biarnesak, hegoaldean «Espainiolak». Non ezartzen du hegoaldeko muga ? Beldur naiz Bidasoan eta Pirineotan jartzen duela jakinik berak aipatu duela hehenago «*Eskual Herria frantses bilbakatzearekin*».

Egia da orduko kezka zela : Euskal Herri guzian arrotza sartzen ari zela, gero eta gehiago ausartatzen zirela ez bakarrik bizi nahiz, baina ere manatu nahiz. Bost pa sei urte geroxago Jean Hiriart-Urruty-k agertuko du kezka bera artikulu famatu batean. Ahoan bilorik gabe hona zer zion :

«Datxikagun hemen, gure sor-herrian, gure lurrian, gure etxetan gure nausitasuna. Ez utz gure eremuetan arrotza, bereziki arrotz etsaia nausitzerat. Dagola bakotxa bere zedarrietan.

Gure buruen jabe nahi badugu egon beti, jakin dezagun beldurrik gabe, behar arau mintzatzen eta egiten. Ez izan uzkur, ez herabe, jazar etsaiari, zangoa buruaren gainean nahi leraukigukenean. Eta ez badu sinetsi nahi gu girela, gu Eskualdunak herriko nagusi, jo muturrean».

Artikulu bortitza, nahiz ñabardura ttipi bat jartzen duen arrotzen artean, arrotz arrunta eta arrotz etsaia Hiriart-Urruty-ren arabera. Arrotz etsaien kontra baliatzen diren aditzek adierazten dute Hiriart-Urruty-ren kexua : «*Jazar*» eta «*jo*»-k aipatzen dute guduka, ez ideien eztabaida, borroka fisikoa aldiz, bereziki «*jo muturrean*»-ekin, bi aditzak, *jazar* eta *jo*, inperatiboan direlarik.

Gehienetan etsaia lehen auzoa da eta hala izana da euskaldunentzat. Ugari dira etsenpluak Kaskoinak aipatzen dituztenak :

Jende gogorak dire guretzat Kaskoinak,
Euskaldun gaixoentzat ez hainitz kasta onak.
Gure gostuz halere jan tuzte gauza onak,
Oiloak egosiz eta errerik gaphoinak.⁶

XIX. mendearen hastapenean idatzi kantuan (1813-an) Martin Bidartekoak salatzen du Dibarrart-ek hirurogeita hamar urteren buruan salatuko duena:

---

⁶ Martin Bidartekoa, «Espainiolak Frantzian», Bertsolaritzaren historia, Etor, Donostia, 1894, II. tomoa, 679 or.

Mende zaharreko ama, oi Eskuara maitia,
Kaskoin hioen kolpetarik baduzu oinhazea,
Nahi zaituzte aurtiki eta khendu bizia
Bainan Eskualdunak zor du xutik atxikitzea.⁷

Ikus daiteke kaskoin hitzarekin arrotzak direla aipatzen, bainan garai berean egoiteko (XIX. mendeko azken hamarkadan) Adema-Zalduby-k Hiriart-Urruty-ren eta Petri Echegaray-en kezka bera agertzen du :

Hi haiz Eskual Herria, haritz hori bera,
Arrotza nausiturik moztua sobera.
Oi ! gure arbasoak, ez, othoi, ez beira
Zein goratik garen gu jautsiak behera.⁸

Gai bera derabilate kasetariek, bertulariek, non nahi agertzen direlarik holako auhenak. Halere, dirudianez, Petri Echegaray-ek salatzen ditu hobendunak euskaldun neskak arrotzekin ezkontzen direnak. Bainan arrotz horiek gizon gazteak bakarrik dira ? Ez ote da haien artean neska gazterik euskaldun mutiko gazte batekin ezkont daitekeenik ? Ez zaio hori burutik pasatzen Petri Echegaray-i. Badu orduko euskal gizartearen ikuspegi berezia, hots, giristino batzuen : emazteak galarazi zuen Parabisua, gauza berbera gertatzen zaio Euskal Herriari, emazteen gatik denak suntsitzen eta hondatzen ari dira.

Hortik galde bakarra : «*Orai nola ezagut egiazko Eskualduna ?*». Galde bakarrari erantzun bakarra : deituratik. Hori da Petri Echegaray-en teoria. Jakinik deiturak «*etcheen kara molduratic edo heyen finkagia aurkimenetic*» datozela emaiten du deitura euskaldun zerrenda luze bat, deitura bakoitzak bere erroa daukalarik, hala nola *etxe* (Etchetto, Etchebeltz, Etchehoury, Etchezahar, Etcheberry), *bide* (Bidart, Bidondo, Bidegain), *iturri* (Ithurry, Ithurbide), *ur* (Urondo, Uhalde), *haritz* (Harismendy, Haritzalde, Harispe), *larre* (Larre, Larrondo), *mendi* (Mendy, Mendiondo). Zerrenda luze horren ondotik dator Petri Echegaray-en iritzia «*Horiec oro Eskualdun izenac dire, hola deitzen diren guziac Eskualdun aitetic ethortzen dire*».

Aspaldian susmatu ginuena argi eta garbi orai agertzen da : bakarrik konda dena da aita, hazi emalea eta ez ama. Frantses ideologiatik dabila artikulatu idazlea, aitaren deitura bakarrik daukatela haurrek eta ez Hegoaldean

⁷ P. Dibarrart, «Eskual Herria eta Eskuara», 12. bertsua Piarres Ibarrart-en koblak, Baiona, 1948, 14 or.

⁸ G. Adema, «Agur eta ohore Eskual Herriari», *Bertsolaritzaren historia*, Etor, Donostia, 1984, II. tomoa, 257 or.

bezala aitarena eta amarena. Ohidura zaharrei hain atxikia den Petri Echegaray-ek ahantzia duke zer zen, ehun urte lehenago arte, egiazko ohidura Euskal Herrian, hobeki erran Iparraldean : etxeko prima batekin ezkontzen zen mutikoak galtzen zuela bere deitura eta hartzen zuela emaztearen etxeko deitura. Adibide baten emaitera noa : Eskiulako Balent bat ezkondu zen Barkoxeko Topetian. Balent deitura galdu zuen eta hartu Topet. Topet bat ezkondu zen Etxahunera eta Etxahun deitura hartu. Semea normalki Etxahun deituko zen eta hala izan da Barkoxtar guzientzat, halaber euskaldun guzientzat, nahiz frantses iraultzaren gatik atxiki izan behar zuen aitaren deitura, paper zaharretan agertzen delarik «Topet dit Etchahoun», frantses ortografian dudarik gabe.

Frantses iraultza arte leinuak, etxondoari loturik, etxondoaren izena hartzen zuen eta beraz, ez zen agertzen ez aitaren izenik eta ez amarenik, etxearena baizik. Frantses iraultzak lehenasuna emaiten dio aitari, gizonari, hazi emailari, emazteak eta amak baztertuz. Aspaldidanik hori zilegi da Frantzian lege batek edo ohidura zahar batek debekatzen diola emazteari, egiazko erregina izaita eta bakarrik erregearen emaztea. Ildo horretarik doa frantses iraultza eta gero Napoleonen lege zibila. Horretan bizi da Petri Echegaray, horretan murgildua da.

Orai arte, aita euskalduna izanez, —ama ez dakigu bainan euskaldun izan zitekeen— seme-alabak euskaldunak dira, bainan bere teoriaren hobeki azaltzeko badoa Petri Echegaray bertze kasu batetara : aita erdalduna —behar nuke erran arrotza— eta ama euskalduna, nunbaitik jinikako gizon batekin ezkondua. Orduan deitzen dira «Candau edo Casenave, Gomez, Lerissa, etc...» Amaren altzoan ikasi dute euskara, ongi badakite ttipi ttipitik ikasia dutelakotz. Lehentxago bezala Petri Echegaray-ek galde bakarra egiten du. «*Badire aita kaskoinetaric eta ama eskualdunetaric sorthuac : horiec oro ez direa Eskualdun egiazkoak ?*»

Galde bakarrari erantzun bakarra eta deplauki emana : «*Ez, ez dire hala, erran behar dut klarki*». Argi eta garbi dago artikuluan azaltzen den teoria arrazakeriaz betea dela, orduan Gobineau-ren ildotik doana. Lehen, mintzaira, hurratsa, larruairia, begitarrea (hiru azkenak antropologia fisikoaren bide-tik doatzi) beztidura ziren ezaugarri nabarmenak ; orai deitura bakarrik, aita nagusi, etxeko jauna jaun eta jabe, emazteak osoki baztertuturik. Oroit gaiten ez zutela bozkatzeko eskubiderik emazteek, gizonaren menpean bizi zirela, bazela holako mespretxu bat haientzat. On ziren etxean egoiteko, etxeko gauzez arduratzeko, haur egiteko eta hazteko. Gogora dezagun Louis Etcheverry-k idazten zuena hastapeneko lehen artikuluan : «*Le peuple basque est une société démocratique qui réclame une tripe autorité pour subsister : l'autorité sociale des chefs de famille...*». Horretan gaude Petri Echegaray-ekin.

Gehiago dena, mintzaira ere baztertua da, segitzen duelarik honela : «*Ez da aski eskuararen yakitea Eskualdun izaiteko*». Berak ere, omen, erdara badaki eta ez da «*espagnola*». Pentsa daiteke frantsesa ere badakiela. Ez da behar bada beharrezkoa frantsesaren jakitea, frantses izaiteko edo frantsesaren jakiteak ez du erran nahi frantsesa zarenik. Holako arrazoinamendutan sar gaitzke Petri Echegaray segituz. Orai heldu da azken hitza: «*Beraz Eskualdunaren marka edo seinale bakharra da izena edo deithura*».

Zer diote iritzi horretaz ene euskaltzainkide Davant, Kintana, Knörr, Krutwig eta Villasante jaunek ? Euskaltzain dira, euskara zaintzen dute, euskarari eskaini diote beren bizi guzia, bainan holako deiturak ukanez ez dira euskaldunak Petri Echegaray-en arabera, euskaldunaren seinale bakarra baita deitura.

Geroztik aldatu dira iritziak eta Krutwig jaunari eskaintzen baitiot artikululu hau, eskaini nahi diot 1983-an publikatu nuena «*Etre basque*» deritzan liburuan. Frantsesez idatzia izanez eta baitakit Krutwig jaunak ongi menderatzen duela frantsesa, hizkuntza horretan uzten dut.

«Etre basque, se sentir basque suppose la reconnaissance d'un état de fait souvent lié à une géographie, à une histoire ou encore à une communauté linguistique. Les motivations peuvent être différentes pour chacun.

D'aucuns se pensent basques parce qu'ils sont nés au Pays Basque, même de parents "étrangers" au pays. Et même s'ils ne parlent pas pas *l'euskara*, ils se sentent de "nationalité" basque parce qu'ils considèrent que leurs racines plongent dans cette terre basque, ce village ou cette ville où ils vivent. Il n'y a aucune raison de ne pas les considérer comme tels.

D'autres, nés de parents basques, vivent loin du pays, fils qu'ils sont de ces «*exilés économiques*», membres à part entière de cette diaspora abondamment répandue à travers le monde entier, des rives du Pacifique jusqu'à celles de l'Atlantique, en Amérique, Europe ou autres continents. Ils ont souvent oublié ou, peut-être, n'ont-ils jamais appris la langue paternelle ou maternelle, mais ils se sentent basques par filiation. Pourquoi ne le seraient-ils pas?

Il y a ceux qui sont nés au Pays Basque, de parents basques, ces fils et filles d'*euskaldun* pour lesquels n'a pas été assurée la transmission du langage ancestral, soit que leurs parents aient cédé à la vague de francisation ou d'hispanisation due en grande partie à l'école, aux mass media, à l'environnement parfois, soit qu'ils en aient eux-mêmes la pleine responsabilité. Qui leur refuserait le droit d'être basque?

Il y a enfin les *euskaldun*, ceux qui sont un maillon de plus dans la très vieille chaîne de la transmission linguistique, qui parlent naturellement en famille ou ailleurs la langue ancestrale, ceux qui n'ont ni peur ni honte de la

parler, ceux qui veulent mieux l'apprendre en l'étudiant, ceux qui, l'ayant oubliée, font l'effort nécessaire pour la reconquérir, ceux qui, venus d'ailleurs en terre basque trouvent leurs lettres de naturalisation en l'apprenant et, ce faisant, ont scellé un pacte d'amour avec l'Euskal Herri. Car il est véritablement *euskaldun* celui qui possède la langue basque et qui, s'en servant, la sert du même coup.

Les habitants de l'*Euskal Herri* sont-ils tous des Basques ? Chaque pays possède sa part d'étrangers mais le Pays Basque n'étant pas un Etat, seule compte la "nationalité", non point la citoyenneté. Etre basque c'est se considérer comme membre de la "nation" basque, même si l'on est de citoyenneté française, espagnole ou américaine, c'est avoir pleine et claire conscience de faire partie d'un peuple, d'une communauté sociale, spirituelle et affective à laquelle nous attachent des liens de sang, ou d'esprit ou de coeur. La communauté linguistique accuse la différence. On peut être basque et non point *euskaldun*. Il ne suffit pas de naître basque, il ne suffit pas d'être basque, encore faut-il vouloir être ou vouloir devenir *euskaldun*.

Ikus daiteken bezala deiturak balinbadu zerbait ikustekorik euskaldun-goarekin ez da batere seinale bakarria Petri Echegaray-ek zion bezala. Azter ditzagun kasu guziak.

- Euskal Herrian sortu direnak aitamak «*nunbaitik jinikakoak*» izan arren, bainan sort-herriari atxikiak, ingurumeneko lurra berea daukatela. Euskara jakin ala ez, uste dut Sabino Arana-Goirik sortutako hitza erabiliz euskotarrak direla, *tar* atxizkiak ardierazten duelarik nor non sortua den. Erran nezake badutela horiek sort-herri eskubidea edo lur-eskubidea, orai Frantzian asko aipatzen den «le droit du sol».

- Atzerrian sortuak, atzerrian bizi direnak, edonon Europan ala Ameriketean, burraso euskaldunak ezin biziz Euskal Herritik joanak. Euskara jakinik ala ez «Baskoak» dira —Bernat Etxeparek dion bezala— leinuz edo odolez. Odol-eskubidea daukate. Bertze batzu «Français de souche» diren bezala oraiko mintzatzeko maneraren arabera, aldarrika dezakete «Basques de souche» direla, deitura euskalduna izan ala ez.

- Aitamak euskaldunak eta Euskal Herrian sortuak nork ukatuko die seme-alaba horiei euskotar izaitea. Jakin dezaten euskara ala ez, bai sort-herri edo lur-eskubidea, bai odol-eskubidea daukate.

- Euskal Herrian sortuak dira, aitamak euskaldunak dituzte, ttipi ttipitik euskaraz mintzatu dira familian, eskolan edo ikastolan gero, lagunen artean, kalean nola lantegian. Horiek ez dira euskotarrak bakarrik, horiek euskaldunak dira, egiazko euskaldunak, arbasoen mintzaira maite dutenak, euskarari lehentasuna emaiten diotenak nahiz bertze mintzaira batzu jakin. Iparraldeko

adibide batzuren hartzeko, haien artean ezarriko ditut Moulier «Oxobi», alegia egile famatua, Lafitte kalonjea gramatikalari eta idazle ospe handikoa, Mixel Labéguerie euskal kantu berriaren sortzaileetarik bat. Hiruak euskal idazleak, hiruak euskaldun eta euskaltzale suharrak, hiruek daukatelarik beren leinuan «nunbaitik jinikako» norbait.

Euskotar izaiten ahal zara eta ez euskaldun - Euskaldun baino euskotar gehiago bada Euskal Herrian. Euskotarren eginbidea da euskaldun bilakatzea, euskaradun izaitzea. Aipa dezake euskotarrak, bai sort-herri edo lur-eskubidea, aipa dezake berdin odol-eskubidea, aipa ditzazke bi eskubideak, euskararik ez balinbadaki euskotar geratuko da eta ez euskaldun, euskaldunaren seinale bakarra delakotz euskararen jakitea, euskaraz mintzatzea, euskara maitatzea.

FEDERIKO KRUTWIG EUSKALTZAIN
LAGUNARI: EUSKAL-HERRIA ETA ... MUNDU
ZABALA ...

X. IRATZEDER

Euskal-seme bakotxak
bi herri dauzkala:
Sortu den xokoa eta...
mundu-zabala,
Bilaka gaitezen horrela
Jaunak amestu bezala.

Beloke-ko haitzpeen itzalean
otoitz-kantuz nindabilan,
mundua zen egunetik lehen aldian
ikusi ta mintzatu zaitudanean:
Itxuraz iduririk ere doi bat Aleman,
zure ezpainari purrustan
euskal-hitz garbiak zariozkan.

Erran zinautan berehala:
nik nehoiz amestu ez-bezala,
jauntzi beharko nuela
Zerbitzari-k utzi Euskaltzain hegala.

Ez nautzun ezetzik erran;
eta, irria ezpainetan,
joan zinen haitzen petik joan,
mila bederatzi ehun eta hirurogoi-ta bian.

* * *

Geroztik maiz eta maiz,
Euskaltzainen bilkuretan,
zurekin gertatu naiz.
Eta orai badakit,
hortarako frogak eman izan zaizkit:

zazpi Euskal-Herrietarik bakar batekoa
bertzeak bezala izanik ere,
erabiltzen dakizula, Herri mugez gaindikoen pare,
zortzigarren Euskal-Herriko mintzoa.

Elgarrekilako lanetan
eta gure arteko hitz borrokaldien baitan,
zu italianoz, grekoz, hebreoz,
deutxez, frantsesez, kastellanoz
eta berte mintzai askoz
entzunez geroz,
badakit Euskaltzain bakotxak, zuk bezala,
bi Herri dauzkala:
Euskal-Herria eta ... Mundu-zabala.

HERRI-HIZKERAKO LEXIKOAREN ALTXORRETIK

Xabier KINTANA

Aymeric Picaud-ek gure hizkuntzaren lehenbiziko hiztegitxo XII. mendean bildu zuenetik euskal hiztegitzak bide luzea egin du. Beste hizkuntzetan bezala, hemengo hiztegitak ere ahozko eta idatzizko tradizioaz baliatu dira euskal hitzen inbentarioa egiteko. Pouvreauk, Larramendik, Añibarrok, Aizkibekek, Azkuek edo Lhandek egindako hitz bilduma handiez gainera, autore askok herri-hizkerako zerrendatxo ugari argitaratu dizkigute, aurreko lanen osagarri. Osatu bai, baina ez ordea behin ere amaitu, hitz-biltzaileak, intsektu espezie berrien atzetik diharduen entomologoak bezala, ongixko baitaki hori bukaerarik gabeko zeregina dela. Halere, hitzak metatzeko lan honek badu garrantzirik edozein hizkuntzaren lexikoari gero eta zedarri zehatzagoak ezartzeko.

Herriaren ahotik jasoriko hitzek, ahozko literaturarekin gertatzen den bezala, existentzia iragankor eta paradoxikoa dute, paperean horien berri eman bezain laster ahozko izate soilari betiko uzten diote eta. Hori dela eta, ene ustez, metodologia hertsiegiazen uztarriaren zama alde batera utzirik, ez genuke hain uzkur eta mesfidati izan behar jendeak eskuarki darabiltzan eta segurtasun osoaz aipatzen dizkiguten hitzak onartzeko. Izan ere, hitz berberei, behin idatziz agertuz gero, automatikoki onargarri iritzi ohi diegu, izkribuzko lekukotasuna beti hobea balitz bezala pertsona bizi eta egiaztagarrien ahozkoasuna baino, testigantza idatzi orok, aurretik eta nahitaez ahozkoa eta buruzkoa dituela ahantzirik, oroipenaren ahuleziaz edo belarri txarragatik okerrak batean zein bestean berdintsu gerta daitezke eta.

Eremu mugatuko hitzek, ordea, dela geografiagatik edo dela adierazten dituzten kontzeptuak, ohiturak, lanbideak edo objektuak gainbehera datoze-lako, denboraz ahantziak izateko zoritxarra ohi dute, garaiz biltzen ez badira behintzat. Halakoei maizegi berba zaharkitu esaten zaie, egiazki zahartzen

dena, zeinuaren adierazlea barik, adierazia bera izaten dela kontuan hartu gabe. Eta zoritxarrez, baserri-giroko, eremu mugatuko edo iragan denboretako bizimodua kontatzean, gaurko idazle, itzultzaile eta esatariek euskarazko hitz “zaharkitu”etara ez jotzearen, batzuetan ez dute inolako lotsarik izaten erdal erdarakada nabarmenak erabiltzeko, horiek gureak bezain “zaharkituak” ez balira bezala. Euskal Telebistak Baztango haranaz egindako dokumental eder batean (1997/2/6), entzunarazi dizkigun *zuecoak* (sic) eta *ezkutuak* edo Euskadi irratiko SEAT etxearen iragarki batean egunotan entzun daitekeen *Pulgartzito*-ren ipuina bezala, esatari izateko jaio ez garenok, orain arte bederen *eskalapoiak*, *armarriak* eta *Erpurutxo* moduan ezagutu eta deituak.

Ondoko lerro hauetan Hego Euskal Herrian —Bizkaian eta bere inguruetan batez ere— entzundako hitz eta esaldi batzuen berri emango dut, zenbait kasutan badaezpadako etimologiaren itsaso hondargabeen barna abiatzeko ausartzia barkagaitza izanik. Berba gehienak euskarazkoak dira baina badira hiruzpalau erdarazko ere. Guztiak herriko jendearen ahotik jasoak ditut, horietako batzuk jadanik beste nonbait aipatuak izan arren.

abar: Lizarraldean (Etaiu herrian) erdaraz gaur egun erabiltzen den hitza, Gregorio Monreak aipatua: *ir al monte a por abarras para hacer fuego*. Hitz hau Azkonako seme den Luis Antonio Montes Andía-ren *Memorias de un chico de pueblo* liburu interesgarrian aipatzen da¹, gure hizkuntzaren beste anitz hitzekin batera. Bada hor Deierriko hondarrezko euskal lexikoa egiteko material ugari, herri horren oraintsu arteko euskalduntasunaren lekuko, J.M. Satrustegik luze eta zabal azaldu duenez².

alderatu: ‘ondoratu, hurbildu’. Esangura aldetik erabat ezaguna den aditz hau, ez da maiz azaltzen aurreko hitzarekin *-ren* atzizkiaren bitartez loturik. Hona hemen Erandioko Goiherri aldean entzundakoa: *Gure familia-gaz hasieran ez zan ondo konponduten, baina gero, gure alderatu zanean, lagun handiak egin ginen*. Bide beretik ibili zen herri-lanetako iragarki batean ‘ingurunearen bereoneratzea’ itzuli zuena.

alobera: ‘alokairu, soldata’. Erandioko Goiherriko hitza, *alobera*-ren aldakia; *aloberan ibili da, inorentzat behar egiten*.

alobia: ‘indaba, babarrun’. Lekari horrek izen asko hartu ditu bai euskaraz (*babarruna, indaba, indibaba, indiarra, baba gorria, ilar...*) eta bai gaztela-

¹ Luis Antonio MONTES ANDÍA, *Memorias de un chico de pueblo*, Lizarra, 1990.

² Jose Maria SATRUSTEGI, “El euskera en Tierra Estella. Evolución histórica”, in *Euskera*, 1991, 1, 36. liburukia (2. aldia), Bilbao, 1991 (93-124. orr.).

niaz ere (*alubia, judia, habichuela, frijol...*). Jatorria Amerikan du, euskarazko *indiarra, indibaba* eta aztekerazko *ayakotl*-etik heldu den frantsesezko *haricot* hitzek garbi salatzen dutenez. Amerikar produktu berriok deitzaerakoan, hango izena hartzen ez zenean (*maiz, tomate, txokolate, kakao...*) bertan lehenago ezagutzen ziren antzeko beste landare batzuen izenak erabiltzen hasi ziren (Cf. eusk. *arto, baba*; galiz. *milho* 'artoa'; astur. *fabes*, esp. *habichuelas...*). Horietako bat *alubia* izan da, gaztelaniak arabierazko *al-lubiya*-tik mailegatu, honek, bere aldetik, persieratik jaso, zeinetatik georgierak ere hartua baitu, *lobio* formarekin.

Hortaz, Euskal Herrian produktu berri hau izendatzean sorturiko soluzio ezberdinak ikusirik, harrigarri xamarra zen arabierazko hitza gure artean inon ez gelditzea, bazter eremu txikiren batean bederen, are gehiago, beste landare batek, artoak, askoz ere izen batuagoa izan arren, *maizgona, maizalasto, maiz-txuriketa* moduko kumeak utzi dituela gogoan izanik. Dena den, aurtan Nafarroako Arbizu herrian bai *alobia* eta bai berorren aldakia den *aloia* hitzak entzuteko parada izan dut, *-a* organikoarekin: *alobiaat, aloiaat*. Interesgarria da, halaber, herri berean artoari oraindik *meiza* esaten diotela jakitea.

andaputxu: Orozko haranean jasoriko hitza, 1996.ean Frantziska San Sebastian Uribasterrak, (orain 96 urte jaiotari) entzuna, eta beste auzoen artean egindako galderen arabera, haran osoan ezagun-ezaguna da. Horrekin baserri batzuek etxeari loturik daukaten harrizko eranskin harmailaduna adierazten da (Ikus argazkiak): *amamari andaputxuan eguzkitan jezarrita egotea gustetan jako*. Berba hau Orozkotik kanpoan ere ezaguna da, Juan Jose Estiballes zeberioztarrak esan berri didanez, bere herrian berdin esaten da eta.

Formagatik, eta esangura kontutan harturik, erdal mailegutzat jo daiteke, eta gaztelaniazko *antepecho*-tik datorke. Bilakatze fonetiko legeen arabera, ordea, beste posibilitate bat ere kontsidera liteke, etimotzakoa gure artean erabilera berrikoa ez balitz: *andamio* > *andamu > *andapu* + *txu* txikikariarekin bukaturik.

anpor: 'birrin, zatitxo, apur'. Erandioko Goiherriko hitza; bakarrik edo ogi eta arto hitzekin besterik ez da erabiltzen: *ogi anporrak, arto anporrak*. Jesus Sagasti Orozkoren eta bere emazte Begoña Aurrekoetxearen lekokutasuna. Azkuek *anpur* aldaki itxuraz hedatuagoa dakar.

behi zuriaren tripa: lagunartean edo famili giroan, batez ere hurrekin mintzatzen denean 'ohea' adierazteko esaera, Nabarnizen jaso. *Ea umeok, behi zuriaren tripara guztiok, berandu da eta. Neguan bai ederto behi zuriaren tripan, epel-epel*.

bigantxa bertxina: Nabarnizen entzundakoa, lagunartean 'neskato azkar eta polita' esateko. *Ai, Begotxu, zu zara gure etxeko bigantxa bertxina*.

Jatorriz Bierzoko arraza bereziko idi, behi, edo bigantxaz esaten zen; argalak eta marra gorri-belzdunak izaten ziren. Bizkaiko beste leku batzuetan, Durangon esaterako, bertziano/bertziana aldakiak daude: *idi bertzianoa, behi bertziana*.

bilin-bolo: ‘zapaburu’ Nabarniz eta inguruetako hitza, igelaren kumearen igeriketa baldarra fonetikoki imitatzen duena.

brena: hitz hau *Orotariko Euskal Hiztegia*-n dator, ‘grama’ esanguraz, Federico Baraibarrek 1903.ean argitaraturiko *Vocabulario de palabras usadas en Alava y no incluídas en el Diccionario de la real Academia Española, o que lo están en otras acepciones o como anticuadas* liburutik bildua. Kantabriako Sobako haranean ere, Santa Maria auzunean preseskiago, hitz hori erabiltzen da, baina beste esangura du. Han, Euskal Herrian bezala, ekainean larrezelaietako belarra mozten da, lehortu eta mandioetan gorde ondoren, abereei neguko bazkatzat emateko. Udaberriko lehen belar hori moztu eta gero, udako beroak larreak eskuarki lehorturik uzten ditu, harik eta iraileko euriak lurra beriro busti arte. Orduan sortzen den *bibelar* horri esaten zaio han *brena*, eta ez belar espezie berezi bati: *No pises la brena; mira que brenas han salido después de tanto llover*.

Itxuragatik, hitz honek jatorri zeltikoa izan dezake (cfr. fr. *brin* ‘belartxo, zurtointxo’, *brindille* ‘abartxo’, galeseraz *brwyn* ‘ihia’).

brintzatu: ‘birrindu, zati-zati egin’. Erandioko Goiherriko hitza. J. Sagasti eta B. Aurrekoetxearen lekotasunez. Nabarnizen ere erabiltzen da, *brintza* eta *brintzak egin* hitzekin batera: *ogi brintzak; txarrikian sarritan hazur brintzak aurkitzen dira; ez ibili ogiagaz brintzak egiten*.

durditu: ‘(kolpez edo kanpoko eraginen baten ondorioz) zorabiatu, konorte gabe gelditu, zer egin jakin gabe egon’. aditz hau, Azkuek *durdidu* forman Arratian bildua, Gernika aldean ere forma berean (Nabarnizen) bizirik dago. *Kolpeaz durdiduta itxi eban*. Horrez gainera, Uribe-Kosta aldean *turdidu* forma ere entzuten da. Begien bistan denez, mailegu erromantzea dugu (*gazt. a-turdidu*), era horretako hitz zahar askotan bezala, aurrizkia galdurik. Euskarazko aldaketa fonetikoaren iraupenaren kronologiarako interesgarria da, edonola ere, hasierako *t-* > *d-* bilakatzea, *torre* > *dorre* kasuan bezala.

égi / égi éz!: Leioa-Erandioko Goiherriko eskualdeko esaera: ‘noski, jakina’ / ‘bai zera! Ez da egia izango’ esangurekin: *Ez zara konturatu giltzak mahai ganean itxi dozuzala? Égi! Nik bai burua! Anton hil? Egi ez! Atzo tabernan ondo ederto ikusi nauen eta*.

egokizun: Nabarnizen, Bizkaian, Andere Goiriena andreari (80 urte) entzundakoa: ‘nonbait ostaturik egoteko denbora, egoitza, egotaldi’. *Gasteizen estudiaturuz gero matrikulea merkeagoa da Deustun baino, baina egokizuna*

kontuan hartuta, azkenean karuago urteten dau. Egokizun-gastuak handiak izango dira Bartzelonan.

el cendoco: 'eltzondoko, eltzea beheko suan jartzeko burdinazko pieza, (Iruñean *eltzendoko*)', Villatuertako seme den Francisco Goñi eskolapio zaharri bere herriko berba gisa entzundakoa hasierako elementua erdal artikulatzen berrinterpretatua: *poner el puchero en el cendoco; mira que cendoco hay ahí*. Luis Antonio Montesek bere *Memorias de un chico de pueblo* liburuan, aldiz, honela aipatzen du: *Los arrimaderos de los pucheros tenían un nombre muy raro, elceburnes* (191. or.).

errenta-etxe: 'etxe alokatua, errentapeko etxea'. Erandioko Goiherri aldean erabiliriko hitza: *Antonio errenta-etxean bizi da*.

exa: 1546.eko *Refranes y Sentencias* liburuan 'golde' moduan dokumentatzen den hitz honek (exako ogia onegia, '*pan de arado demasiado bueno*' RS 224) bizirik dirau oraindik Erandioko Goiherri aldean 'punta bakarreko goldea' esanguraz.

ezteko: Uribe-Kostaldean, *-teko* aditz-atzizkiak erabilera bitxia du ezezko esaldietan. Horretara, *...-teko / ez ...-teko* bikotearen ordean (*egiteko / ez egiteko*), han *...-teko / ... ezteko* esaten da: *egiteko / egin ezteko; joateko / joan ezteko; ikusteko / ikusi ezteko*. Halere, *ezteko* era hau ez da behin ere erabiltzen perpausa agindupeko aditz baten menpekoa denean: *Aitak ez etorteko esan deutsu. Esaiozu amari ez joateko*. Hori dela eta, susma daiteke, noski, era hau lehenagoko *ez (egi)teko* gisako batetik heldu dela, baina ez da inondik ere entzuten espero zitezkeen *ez(e)iteko* aldakia. Dena dela, gogoan izan behar da, eskualde berean *-i* bukaera duten aditzen etorkizuneko formek inoiz bukaera hori galtzen dutela: *etorko da*. Bestetik, *arren*-en erabileran antzeko ezberdintasuna aurki dezakegu: *jakin ez arren / ez jakin arren* (Etxep.).

girbitza: 'zati txikia, ezpala'. Erandioko Goiherriko hitza: *girbitza bat gelditu da hor; egur girbitzaz beterik itxi dau lurra*.

gortakada: Uribe-Kostako hitza, 'gorta bete ganadu' adierazteko: *gortakada ederra dauko Txominek; Demostiko baserrian bai gortakadea!*

(h)ago: ahuntzei 'gelditzeko' esaten zaien hitza, Gregorio Monrealek Etaiun oraindik erabiltzen dela azaldu didanez.

heldu den: gauza jakina denez, *heldu* aditzaren jokoa ez da Euskal Herri osoan berdin egiten. Hegoaldeko gehienok *heldu den* 'etorri den, iritsi den' esanguraz darabilgun artean, ekialdeko euskaldunentzat 'datorren' esan nahi du: *heldu den hilabetean = datorren hilabetean*. Azken erabilera hau, ordea, ez da soilki, iparraldekoa, Nafarroako Arbizu herrian ere, Sakanan alegia, halaxe esaten baita: *heldu den igandean* 'datorren igandean', *heldu den urtean* 'datorren urtean'.

ipar legorra: Orozkon 60en hamarkadan Elias Goti errotari zaharrari entzundako berba. Testuingurua hauxe zen: negu hotza zen eta iparrak gogor jotzen zuela esan nionean berak honela erantzun zidan: “*Bai, baina iparra ez da hotzena. Txarrena ipar legorra da, itsaso aldetik barik, legorretik, Siberia aldetik datorren haize gogorra. Horrexek, horrexek hotzitzen dau denpora*”. Ipar-ekialdeko haizea alegia.

iturri: ‘likidoen botilak (gaur garagardoena batez ere) tapatzeko metallezko estalki horzduna’. Izen hau Bilboko eta inguruko herri askotako haur guztiok ezagutu eta erabili dugu, eta horiekin, erdian txirrindulari baten argazkia jarri, beira biribildu zati batez estali eta hegialak masillaz edo xaboi bigunez hornituz hatz kolpez mugitzeko jolasa antolatzen genuen.

Iturri izen honek jatorri ezaguna du: Bilbon mendearen lehen hamarkadetan limonada fabrika bat jarri zen Errekaldeberri auzotegian, Pagasarriren oinuan, eta industri izena hango metal-uraren iturritik hartu zuen: Limonadas ITURRI GORRI, urak disolbaturik zeukan burdinak iturriari kolore hori ematen zion eta. Esaniko limonadaren botilek estreinatu omen zuten gure artean estalki horzdun hori eta han letra handiz ITURRI GORRI irakur zitekeen. Haurrek, eta pertsona nagusiek ere bai, hortixek hartu zuten tapa mota berri hori bataiatzeko berba: *iturri*. Gaur egun ere Bilbo aldean erdaraz erabat normala da *Quitale el iturri a la botella* entzutea edo *jugar a iturris*. Euskaraz ere, Durangoraino behintzat, *iturri* esaten zaio, eta jolasari *iturrika olgau, iturritan egin*.

jenero [xénero]: Uribe-Kosta aldeko hitza. Lehen esanguran, gutxienez Bizkai osoan ‘salgaiak’ adierazteko erabiltzen da, batez ere baserritarrek mekartura dakartzaten ortuari edo barazkiak aipatzen direnean: *jenero ona daukozue gaur; ekarri dodan jenero guztia saldu arte hemen egon behar*. Baina adiera horrez gainera, Leioa-Erandio aldean bestela erabiltzen da; esatera honetan bereziki: *orain beste jenero bat* ‘goazen orain beste kontu edo arazo bat tratatzera’. *Orain beste jenero bat: bihar mendira ala itsasora joateko zara?*

jorrari: ‘hildoak egiteko erabiltzen zen tresna, idi birekin eramatekoa’. Haga luzearen atzean bi burdin zeramatzan, lurra urratzeko. Erandioko Goiherrin Jesus Sagasti Orozkok esan eta xehetasunez azalduko berba. Azpimarratzekoa da, *-ari* atzizkia eraman arren, bizidun egile bat barik, tresna adierazten duten hitz bakanetakoa delako.

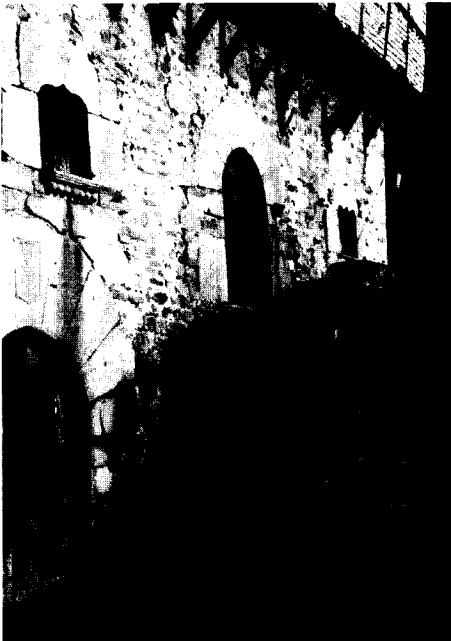
kauziño egin: ‘kasu egin, ardura izan’; Azkuek *kausiño* moduan dakar: *ez egiozu kauziñorik*; Leioa-Erandio aldean eskuarki erabilia. Erdarazko *caución*-etik datorke, gaztelania zaharrean aski erabilia, eta azken buruan latinezko *cautio*, *-onis*-etik (cfr. frants. ing. *caution*).

kiriko: Beste euskalkietako *triku* eta *sagarroi* deitzen den animalari (*Erinaceus europaeus*) *kirikino* eta *kirikolatz* deritzo Bizkaialdean,

Mitxelenaren ustez behialako *krikino batetik sortua, *trikino aldakia gaurko *triku*-ren iturburua litzatekeen bezala. Animalia horrekin duen antzagatik, leku batzuetan gaztainaren fruituaren inguruko azal latzari ere *kirikio* esaten zaio, Bizkaiko beste zenbait tokitan, Nabarnizen adibidez, *lakatz* izena duen arren. Murgian (Araban) azken adiera honetan oraindik *kiriko* esaten da erdaraz: *ir a recoger kirikos* (Gasteizko Agustin Otsoa Eribeko-ri jaso).

lamada: Nabarnizen jaso. *Diccionario de autoridades del Euskera*-n *lamara* forman dator, seguraski esangura berberaz. 'Toki bero batetik datorren edo irteten den beroaldi handia' esan nahi du. Adibidez, udan etxe barru freskotik irten eta eguerdian kanpoko eguzkitara irtetea: *Hau lamadea!*; labearen atea irekitzean: *Pua! zelangoko lamadea datorren! Itxizu ate hori, mese-dez! Ez dakit zelan agoantau zeinkien hemen dagoen lamadeaz.*

lastan / laztan: Bizkai-Gipuzkoetako hitz honi buruz pasadizo bat azaldu behar dut. Duela hamar bat urte Nabarnizera egindako bisita batean bertako alaba den Andere Goiriena andrea (orain 80 urte dituen) artadian lanean ikusi nuen, arto landareen goiko zatiak mozten, ganaduari jaten emateko. Hura ikustean nik agurtu eta *-Zer, lanean?* galdetu nion. Berak honela erantzun zidan: *-Bai, hementxe, lastanak egiten.* Ezusteko ihardespen hori entzutean jarri nuen harridura-aurpegia ikusita, berak, ordea, segituan azaldu zidan: *-Hara, lastaganak esan gura dot, baina hemen normalean lastanak esaten dentsegu.*

Orozkoko etxea aurrean andaputxua duela

Azalpen hori entzutean, *laztan* hitz ezaguna nondik etor zitekeen bururatu zitzaidan bat-batean. Jakina denez, Amerikatik gaurko artoa heldu baino lehenago, oraingo artatxikiari esaten zitzaion euskaraz artoa. Berriak ez bezala, zaharrak artaburuak edo buruxkak goiko aldean zeuzkan, eta horixe zen, hain zuzen, landarearen zatirik estimatuena, jateko garauak zeuzkana. Hortaz, lastoaren gaineko buruxkak, lasta-ganak edo lastanak alegia, etxeko elikadurarako biltzen zena zen, lastoa abereentzat utzirik, gaurko arto berriarekin *lastagan* horiek animala bazka bilakatu badira ere.

Edonola ere, hortixek datorke, nik uste, bigarren adiera figuratuan *laztan* hitza, 'maite, estimatu' esanguran. Bestalde, *lastan* > *laztan* aldaketan ez dago gaindi ezineko eragozpenik, ondoko horzkariaren eraginpean asimilazioz aurreko s hori problemarik gabe z bilaka daiteke eta, are gutxiago hitza, itxura denez, jatorriz mendebaldekoa dela gogoan izanik, eremu horretan s / z arteko bereizketa aspaldian galdu zen eta (cfr. *jazo/jaso*, *ziur / segur*, *zindo / sendo*, *baster / bazter* eta baita, askoren ustezko *Garzea* > *gastea > *gaztea* ere).

Formari dagokionez, etimologia horrek kide hurbila du *bikain* hitzean (<*bihi-gain) *bibi* hitzak **bit-* aldaki laburtua duela uste izanik, *behi-k bet-* eta *zohi-k zot-* duten bezala (Cfr. *betesege*, *betizu*, *betolatza*; *zotazal*), bai eta *esnegain* berban ere, *ga(i)n* hitzak euskaraz 'gauzarik hoberena, gorena' adiera ere baitu. Erabilerari dagokionez, lekukotasun zaharrek *norbaitek norbait laztan izan* gisako adibideak erakusten dizkigute 'estimatu izan' alegia, hitzaren ustezko etimologia indartuz.

Duvoisinen hiztegi eskuizkribatuan *laztain* hitza dator, z-rekin, 'lirain' esanguraz. Hori ere *lasto* hitzetiko etimologia berberaz azal liteke, dirudienez iparraldeko den berba honen azken osagarria, 'gain, garai, goiko' neurri-adieran harturik.

leba/lleba: 'garrantzi, ardura'; Bizkaian Uribe-Kosta aldean (Berango, Getxo, Leioa, Erandio, Urduliz...) erabiltzen den hitza; Azkuek *lleba emon* (*Martinek ez deutso horrerri llebarik emoten*) dakar, baina askoz gehiago erabiltzen da *lleba eduki* esaldian: *Zu trankil: etorri ez arren, horrek ez deuko llebarik; bai llebea deuko, eta handia ganera; kontu horrek deukon llebagaitik ni ez ninteke arduratuko; lleba handia deuko horrek*. Horrez gainera, eskualde berean, eta pertsona berberen ahotik, *leba* aldakia ere entzuten da, seguraski batasunerako egokiagoa.

lotin: Azkuek hitz honi "lur bustia" eta "ogi arrotu gabea" esangurak ematen dizkio. Nabarnizen, ordea, izenondo arrunt gisa erabiltzen da, arrotu gabeko edozein gauzari esateko: *ogi lotina; lur lotina; tarta hau lotin-lotina gelditu da; pasta hori ondo lotinik dago behintzat*; erdarazko 'apelmazado' bezalaxe. Etimologiaz **lot(u)-din-*etik sortua dateke.

lumabedar: Nabarnizen ahoz bildua. Garduen loreetako hazi hegalaria. Haurrek jolasteko hartzen dituzte, beren gainera putz egiteko, aurretik lagunari galde eginez: *moja ala fraile?* Putz egin ondoan landareak lumatxo guztiak galtzen baditu, moja da; ale batzuk hegaz joan barik gelditzen bazaizkio, ordea, fraile. Euskara batura iragateko, noski, *lumabelar* gisa idatzi beharko litzateke, homologazioaren zerga ordainduz .

maltzar: Bizkaian Uribe-Kostako euskaraz ‘asmo txarra, gaiztakeria, malizia; eskuarki ezezko esaldietan erabiltzen da: *hori maltzarbako gizona da; nik behintzat hori maltzar barik esan deutsot; gizon horrek ez denko bape maltzarrik; maltzarraz egin dau*. Dirudienez, hitz hau bikote semantiko horietakoa dugu, gaztelaniazko *mal*-i euskarazko *txar* erantsiz sortua. Litekeena da, ordea, hemen ere *mal*- hori aurrizki gisa erabilia izatea, erdal kalkoari jarraituz inoiz gertatzen denez (Cf. *malfraile*, *maltzur* <*mal-zuhur, *malgizon*...).

mendema: ‘mahats-biltze’ Gregorio Monrealek esan didanez, bere jaioterrian, Etaiun, Lizarra ondoan, hitz honek oraindik bizirik dirau, gaztelaniazko *vendimia*-ren orde: *ir a la mendema; ya llega la mendema*. Leizarragak hitz berbera erabiltzen zuen, *mendematu* aditzarekin batera.

molso: ‘mordo, moltso’ Deierriko hitza, G. Monrealek baitetsi didanez. *Memorias de un chico de pueblo* liburuan adibide hauek ageri dira: “*grandes molso de juncos, cilíndricos y flexibles*” (132. or.). Azpimarratzekoa da, bestalde, euskaraz *moltso* hitzaren lekukotasuna batez ere mendebaldeko euskalkietan agertzen zaigula.

Moltso hitza Erandioko Goiherri aldean, ‘talde, mordo, multzo’ ohiko esanguraz gainera, adjektibo moduan ere erabiltzen da, ‘andre potolo, kankailu, zurrun edo gorpuzkeraz jausia’ adierazteko: *horra hor, andra moltso hori. Baina ikusi bazendu gaztetan zelango neska ederra zan; etxean ez zan inor bizi, atso moltso bat baino; han andre moltso-moltso bat ikusi neban*. Toki berean, gizezkoiei esateko sinonimo gisa, *boldrongo* esaten dute, Bizkaiko *boldro* ‘potolo ganorabako’ arruntaren aldaki gisa.

nondi(k) ahal dozun: Oraintsu Erandiko Goiherri hildako andre zahar bati entzundako esaera. Testuinguru honetan esan zuen: berarekin alaba eta suhia bizi ziren, berau etxe hartara ezkondua. Suiharekin haserretu zen batean, alaba bere ondora ekarri eta gizonari honela esan zion: *Hau nigaz. Zu zoaz nondi ahal dozun*, hau da ‘ahal duzun lekutik’. Era honetako egituren atzetik ibiliz, toki berean *bakotxak egiten dau zelan a(ha)l dauen; zelan a(ha)l dogun egiten dogu* ere jaso ditut, han ere ohikoak izaten diren *bakotxak a(ha)l dauan moduan egiten dau* eta *a(ha)l dogunez egiten dogu* moduko en esangurakide.

okaran: ‘aran’. Mendebaldeko hitz hau Nafarroako Etxarrin ere esaten dela jaso zuen Azkuek. Aldameneko herrian ere, Albizun alegia, berdin esaten da.

olana: 'lona, toile à voile' Azkuek Lekeitioko hitz-tzat jotzen duen hau Elantxoben ere erabiltzen da, eta litekeena da kostaldean hedatuagoa egotea. Halere, ez du esan nahi, soilki, 'untzi-oihal', edozer gauza estaltzeko oihal lodia baizik. Azkuek zioenez —eta Corominas-ek holaxe berresten du— Frantziako mendebaldeko Olonne hiriaren izenetik dator, hantxe egiten baitziren oihal horiek.

ordea: Lizarraldeko erdaran oraindik erabiltzen den hitza, Etaiun adibidez, Gregorio Monrealek azaldu zidanez: *Me ha dicho mi madre que me de un pan a ordea*, hau da, auzokide bati ogi bat eskatzea, hurrengo batean beste ogi batekin ordaintzeko.

osto: 'lur goldatua eta birrinduaren gainean animalien atzean narras eramaten den ohol leunezko tresna'. Erandioko Goiherriko hitza. Azkuek hitz honetarako '*tejido de seto*' dakar, alegia, eta horrek inoiz tresna hori hurrirtzurtoin bilbatuekin egiten zela pentsarazten digu, oraindik leku batzuetan horrelakoak ageri dira eta.

otaka: 'otea' Orozkon normalki erabiltzen den hitza. Azkuek Nafarroa Behereko eta Erronkarikotzat jotzen du, soilki. Interesgarria da *-ka* atzizki txikikari hau, Gipuzkoaldeko *zumaka* hitzean errepikatzen dena.

paniquesilla: Soldadutzan Lizarra ondoko Muez herriko lagun nafar bati 1969. urtean entzundakoa eta Gregorio Monrealek aurtan Etaiuko hitz-tzat berretsia. Francisco Goñi eskolapioak Villatuertan *paniquesa* esaten diotela argitu dit. Luis Antonio Montesek ere bere liburuan aipatzen du, *paniqueseta* moduan, *paniquesero* berba eratorriarekin batera, herri-interpretazio interesgarriarekin lagundurik (100-101. orr.). Mendebaldeko euskalkietako *ogigazta*-ren itzulpena da, geografiaren arabera hor euskaraz egin zenean *erbinude* aldakia espero litekeen arren. Dirudenez baina, hegoaldeko lautadek mendebal eta ekialdeko euskaldunen arteko harremanak errazten zituzten, lexikoari gaur ezustekoa den hedadura eskainiz. Alde horretatik, F. Goñik azaldu didanez, bere garaian Deierrikoek harreman handiagoa izaten zuten mendebaldeko jendeekin Barranka-Sakanakoekin baino. Azazetako mendatea, antza, iraganbide errazagoa zen Andia mendikatea baino.

Mikel Gorrotxategik azaldu didanez, Karrantza aldean *paniquesa*-ren metatesia den *paquinesa* aldakiak bizirik dirau gaur ere.

retura: 'erretura'. Kantabrian Sobako haranean, Bizkaitik oso gertu, erabiltzen den hitza, 'larrea egiteko asmoz erretzen den basoa' adierazteko: *Han hecho una retura para tener más prado*. Toponimoa ere izaten da. Ene aitaren jaiotetxean, Santa María de Soba herritxoan, bazuten zelai bat *La Retura* zeritzona eta beste auzotegietan ere baziren izen bereko beste larre batzuk ere. Azkuek hitz honen itzulpentzat erdarazko 'rotura' ematen badu ere, ez da

erraz ageri latinezko *ruptura-tik* datorren *rotura* hori, esangura aldaketaz gainera, *retura* nola bilaka daitekeen, hitz horretan ez baita posible tarteko **rmetura* moduko aldakirik. Kantabriaraino helduriko euskarakada bat izan daiteke.

Orozkoko etxea aurrean andaputxua duela

sator: Hitz elkartu hau Euskal Herri osoan hedatua dugu eta, beraz aski zaharra dela esan dezakegu. Osaerari dagokionez, zinez esan daiteke *sagu*-ren laburdura den *sat-* elementuarekin hasten dela, adierazten duen animaliak (*Talpa europaea*) saguarekin duen antza kontutan izanik. Bigarren elementuaren esangura, ordea, *-or*, ez du inork, nik dakidala bederen, azaldu. Ene ustez, eta hipotesi gisa, *-or* hori gaur egun iparraldean oraindik bizirik dagoen *or* ‘txakur’ hitza (hiztegi batzuetan, *oker*, *ora* gisa emana) izan daiteke, 1596.eko *Refranes y Sentencias*-en Bizkaialdean ere ‘txakur’ eta ‘mastin’ moduan ugariro dokumentatua: *ogia lenago ora baino* (RS 86); *ora otsoen lagun* (RS 346); *ezin eusi daian orak, intziria* (RS, 388).

Izan ere, sator bat eskuan izan eta ahoa ikusi dion edozeinek badaki —eta hasieran harridura sentitu ere bai— intsektujale horren hortz-haginak, satorraren antzekoak barik, txakurrarenak bezalakoxeak direla, letagin zorrotz nabarmenak dauzka eta. Ez litzateke harritzekoa, beraz, antzinako euskaldunek ‘sagu txakur’ gisako izenarekin bataiatzea. Alde horretatik, gogoan izatekoa da erdialdeko euskalkietan *luhartza* (<*lur-hartza*) deituriko intsektua (*Gryllotalpa gryllotalpa*), satorrarekin duen antzagatik espainolez *grillo-topo* edo *alacrán cebollero* eta frantsesez *taupe-grillon* edo *courtilière* deritzona, Bizkaian eskuarki *lur-txakurra* esaten zaiola.

Oztopoa izan daiteke, noski, *or* hitzaren azken *-r* hori beti dardarakari bakuna izatea (*ora*), *satorra*, aldiz, dardarakari anizkuna gertatzen den artean.

Edonola ere, ez ditzagun ahantz euskaraz maiz gertatzen direla horrelako bikoiztasunak (cfr. *oilarra* baina *oilaritea* (<*oilar-joitea), *biharretik biharrera* (Ax.) baina *biharamuna*, *zeren / zerren*, *harez* baina *harrezkero*). Beraz, kasu honetan, *or* berba zahar hori —eta bukaerari dagokionez, *zer*, *nor*, *paper*, *plater*, *ur* eta beste zenbait kasurekin batera, salbuespenezkoa— galduz eta hitzaren etimologia bera ilunduz zihoan neurrian *-r* -rekin amaitzen diren gainerako hitz gehienen multzoan erraz sar zitekeen (cfr. *plazera / plazerra*).

tonto-monto: ‘kokolo edo inozo itxurako pertsona azkarra’. Nabarnizen erabiltzen den hitza, adjektibo eta adberbio balioarekin: *bai oso tonto-montoa da baina azkenean nahi dauana egiten dau beti. Tonto-monto ibili zan, ezer ulertzen ez ebalako plantak eginez, baina ederto atara euskun jakin nahi ebana*.

trages: ‘soroetako lurra xehetzeko laborantza tresna, normalean burdinazko hiru hotz dituena’. Erandioko Goierriko hitza. Azkuek *tragas* aldakia dakar.

turdidu: ikus *durditu*. Forma honetan Erandioko Goierri aldean esaten da.

txibierroak: ‘txibia, txipiroi eta olagarroen erroak, bai eta zefalopodo horien gorputza, zirrindoletan ebakia; eskuarki frijiturik jateko’. Ondarroako hitz arrunta, erdarazko ‘rabas’-en ordain egokia; *bazkari prestatzen zituen artean, txibierro batzuk atera zituen mahaira, gosea kentzeko*.

txiripiri: Azkuek bere hiztegian (B?) zeinuarekin ematen du ‘tximeleta’ adierazten duen berba hau. Nabarnizen behintzat hitz hori bizirik dago eta hangoei maiz entzun diet. Formaz *ziri-miri*, *duda-muda*, *handi-mandi*, *xistmist* (Leiz.) eredurari darraio, turkieraz eta Kaukasiar hizkuntzetan maiz egiten den bezala (cfr. georg. *axlo-maxlo* ‘oso hurbil’, *axlo* ‘hurbil’; *are-mare* lit. ‘inguru-minguru’). Kasu honetan, ordea, bigarren elementuak, /m/ barik, /p/ darama, fonema hori daukan beste hitz batekin (*txirimiri / zirimiri*) ez nahasteko.

txirri-txirri: ‘*kilkirra*’. Nabarniz, Gernika eta inguruko herrietako hitza. Azkuek *txirri* dakar, *labatxirri* adibidearekin, baina ez du aipatzen era berretu hau. Formaz literaturako *kilkir* ohikoagoaren antzera eraturik dago, hasierako onomatopeia-hotsa errepikatuz, azken kasuan disimilazioa agertuz: *kirkir > kilkir.

zaticar: Burgosko iparraldeko herrixka batean, Quintanilla de Sotoscuevas, 1996.eko urrian baserritar batzuei entzuna: *la leña aquí es barata, comprada en el monte. Lo malo es que después hay que zaticarla. Zatico*

hitza³ Errioxa aldean dokumentatzen da, Gonzalo de Berceoren obran (1220-50), eta han bezala, Burgosko eskualde horretan ere euskaldunen eta euskararen behialako presentziaren lekukotasuna azaltzen digu berba horrek.

Harrigarria da, edonola ere, Etxepare eta Leizarragarekin hasita, iparraldean eten gabe erabili den hitz hori, *zaticatu* alegia, gaur egun Bizkaiko eta Gipuzkoako herri-euskaran erabat galdurik egotea. Agian, iparretik hego-rantz doazen gaurko euskalkiez gainera, ekialdetik mendebaldera Sakanatik eta Lizarrerri aldetik Arabarantz zetozen isoglosa galduek azal lezakete kide-tasun hori (cfr. *abarra, molso, paniquesilla, okaran...*). Errioxa eta Burgos aldean Erdi Aroan nafarrek egindako jendeztaketa ahantzi gabe. Ez da kasualitate, adibidez, Sotoscuevas-ko haranean Villaváscones derizon herrixka aurkitzea.

zelati: ‘zeloak dituen, jelskor’ Gernika inguruan erabilia (Meatan, Nabarnizen...): *ez dakizu asko neska horren mutila zelango zelatia dan*. Hitz berriak moldatzeko orduan aspaldion ahantzixea dugun arren, gogoan izan beharko genuke *-ti* atzizkia oraindik bizi-bizirik dagoela. Izan ere, ohiko *goseti, loti, lotsati, herabeti, ahalketi, txizati, salati, gaixoti, haserreti, hitz-mizti, beldurti* moduko hitz zaharren ondoan badira, *legeti, haserreti, temati* (temoso-rekin batera), *sinoti, setati, bakarti* eta *zelati* gisakoak ere, hedadura urriagoatik eta oinarritzko hitzaren arabera (*tema, sino* (<*signo*), *seta* (<*sekta*), *bakar, zelo*) zalantzarik gabe berriagoak. Atzizki hau oso baliagarria dateke era horrelako beste joera biziotsu edo gehiegizkoak adierazteko: *drogati, saltsati, tabakoti, ardoti, eskopetati, jokati, berriti, normati, arauti, arrazati, borrokati, pezetati, istiluti, bazterti, txokoti, suti, arduragabeti, edonorati, noragabeti, gurati, mezati*, edo 1997.eko martxoaren 5eko *Egunkariaren* 11. orrialdeko izenburu batean ageri den “*epai gatazkatia*” adibidez.

zepa: ‘perretxiko’; Nabarnizen Bittor Goiriena zaharrari entzuna, menditik nekartzan onddo batzuk ikustean honela esan zidan eta: *Zepa ederrak dakazuz*. Formaz eta esanguraz hitz hau, seguraski, frantsesezko *cèpe* ‘onddo’-tik heldu da (edo, segurkiago, horren etimoa omen den gaskoierazko *cep*-etik), baina ez da erraz asmatzen nolako bide ezkutuetatik heldu den Bizkairaino, tarteko euskalkietan beste arrasto ezagunik utzi gabe.

zotazal: ‘lurraren azal mehea, belarrekin aterea’, ‘zotal’ (<zot-azal<zohi-azal) Erandioko Goiherriko hitza, aurtan J. Sagasti Orozkori eta horren emaz

³ Eta lehenago (1014) horren eratorria den zatiquero ‘ogiaren ardura zuen jauregiko morroia’ ere bai. Ikus Joan Corominas, *Breve diccionario etimológico e la lengua castellana*, Ed. Gredos, Madril, 1990 (624. or.).

te Begoña Aurrekoetxeari entzuna. Beharbada, jatorri berekoa dukegu *mokil*-en sinonimoa den *zokil* (<zot-hil <zohi-hil) soro landuan lehorturik dagoen lur zatia adierazteko, maiz *sokil* gisa idatzia.

zotazaldu: 'zotazalak egin, lurraren azala kendu, azaleko belarrekin batera, zopizartu'. Aurreko hitzaren lekukotasun bebera.

zitu: Nabarnizen jaso.'xaxatu, haserrarazi'. *Txakurra zitatzen badozu, azkerrean min egingo deutsu*; (<*in-citare*), aurrizkia galdurik, euskarazko mailegu zahar askotan bezala.

CARTAS DE FEDERICO BARAIBAR A JULIO DE URQUIJO (1906-1917)

Endrike KNÖRR

En el fondo Julio de Urquijo, hoy en el Koldo Mitxelena Kulturunea de Donostia, se guardan veintitrés cartas dirigidas por Federico Baraibar al fundador de la *Revista Internacional de Estudios Vascos* entre 1906 y 1917.¹

Lamentablemente, no se conservan las cartas escritas por Urquijo a Baraibar (1851-1918), cuyos libros y papeles se ignora dónde fueron a parar.

Las cartas del helenista alavés sugieren que ambos sabios se conocían antes, si bien es en esta época cuando estrechan la amistad. En este sentido, salta a a vista el cambio desde *Muy señor mío* a *Mi distinguido amigo*, cambio solicitado por Baraibar en carta del 1 de abril de 1907.

En la correspondencia ocupa un lugar destacado la *RIEV*, antes y después del nacimiento de la publicación. Hay otros aspectos interesantes, como algunas indicaciones bibliográficas, el reflejo de trabajos y propósitos de ambos, así como de las felicitaciones y agradecimientos de uno y otro, dentro de un tono de amabilidad y cortesía del que sentimos que nuestra época se haya alejado tanto². Son patentes asimismo la admiración que siente Baraibar por Urquijo y la modestia del alavés, sin duda no fingida. El lector puede ver algunos detalles menores, como las andanzas del atosigante Dodgson o la afición —que puede sorprender a más de uno— de Baraibar al cinematógrafo, paralela a su aversión a viajar (y una especie de *Ersatz* ante esta aversión).

---

¹ *Gipuzkoako Foru Aldundiaren liburutegiko Julio de Urquijo hondoaren katalogoa / Catálogo del fondo Julio de Urquijo de la biblioteca de la Diputación Foral de Gipuzkoa*, dos tomos, Donostia 1991, Manuscritos, nº 8.050. En el Catálogo, tomo 1, pág. 470. La indicación dice por error que son 20 cartas; son 23.

² Véanse, en particular, los *q.b.s.m.* (“que besa su mano”) y *c.p.b.* (“cuyos pies beso”).

Para comprender mejor estas cartas, hemos añadido unas notas explicativas. Sólo excepcionalmente hemos hecho alguna indicación en el texto mismo, entre corchetes. La numeración de las cartas es también nuestra.

Hemos tratado de respetar el texto en todo momento, incluyendo la grafía empleada por Baraibar. Hemos escrito en cursiva títulos de libros y revistas, tanto cuando en el original vienen subrayados como cuando no, excepto en la nota sobre los Extractos de la Bascongada, y en unos pocos casos hemos añadido un punto que faltaba. También hemos intentado respetar la disposición tipográfica en encabezamientos, párrafos, despedidas, etc.

1.

Vitoria³, 8 de Octubre de 1906

Señor Don Julio Urquijo
Saint Jean de Luz

Muy señor mío y de mi más distinguida consideración: extraordinariamente agradecido me dejó su atenta carta de 6 de los corrientes, en la que me brinda el honor de colaborar en la *Revista de Estudios Vascos*, que va Vd. á fundar en breve⁴. Para aceptar tan grande distinción no puedo oponer otro reparo que el de mi falta de competencia en esos interesantes asuntos. Sólo puedo poner á su disposición mi buena voluntad, lo cual vale muy poco para empezar⁵ como la que Vd. se propone realizar. Si eso le basta, cuénteme entre los colaboradores de la futura *Revista*.

Ya que ha tenido la bondad de leer mi *Epigrafía Armentense*⁶, tenga también la de aceptar el ejemplar que de la misma le envío por este correo, y la de decirme si tiene mi *Vocabulario de palabras Alavesas*⁷. Si no lo tiene me honraré mucho con que Vd. admita el que le dedique.

---

³ El membrete de la carta, impreso, dice: "Federico Baráibar. Vitoria". El nombre de la ciudad ha sido aprovechado para fechar la misiva.

⁴ Se refiere, naturalmente, a la *Revista Internacional de Estudios Vascos*, cuyo primer número apareció en 1907.

⁵ Sic.

⁶ *Boletín de la Real Academia de la Historia* XLIX, 1906, 241-265.

⁷ *Vocabulario de palabras usadas en Alava y no incluidas en el Diccionario de la Real Academia Española (décimotercia edición) o que lo están en otras acepciones o como anticuadas*, Real Academia Española, Madrid 1903.

“El vascuence Alavés anterior al siglo XIV” lo publicó el P. Fita, en el *Boletín de la Academia de la Historia*⁸. No sé exactamente la fecha; pero debió ser en el año 1883, porque en ese año aparece fechada la edición que de ese trabajo y otros hizo dicho eminente arqueólogo, bajo el título siguiente: *Epigrafía romana.- Colección de artículos escritos y publicados por el R. P. Fidel Fita en el Boletín de la R. Academia de de la Historia.* -, Madrid, imprenta de Fortanet, 1883.- Es un libro de 93 pp. en 4°. El estudio sobre *El Vascuence Alavés* etc. ocupa de la pág 37 á la 65.

Reiterándole las gracias, y felicitándome de que se haya presentado esta ocasión de saludar á quien admiro como docto y generosísimo Mecenaz de la filología vasca, me ofrezco suyo affmo. s. s.

q. b. s. m.
Federico Baráibar⁹

2.¹⁰

Vitoria, 18 de Octubre de 1906

Señor D. Julio de Urquijo

Muy Señor mío y de mi más distinguida consideración: he recibido su grata y le agradezco el inmerecido aprecio con que ha aceptado mi ejemplar de la *Epigrafía Armentense*.

Por este mismo correo le remito mi *Vocabulario de palabras usadas en Alava y no incluídas en la decimatercia*¹¹ edición del Dic. de la Academia española. Como Vd. verá si se sirve dar una ojeada al libro, y la pesadez de éste no hace que se le caiga de las manos, he procurado, cuando los vocablos lo permitían, hacer algunas indicaciones folklóricas é históricas.

⁸ III, 1883, 215-243.

⁹ Firma y rúbrica.

¹⁰ El membrete dice: “Instituto de Vitoria. Secretario”. El nombre de la ciudad ha sido aprovechado para fechar la carta.

¹¹ Sic por *décimotercia*.

Las noticias que me da respecto a la magnitud y forma de la futura revista me causan gran satisfacción pues de ellas se deduce la importancia y seriedad que la publicación va a tener. Bien se puede anticiparle por ello la más cordial enhorabuena.

Suyo affmo. s.s. q.b.s.m.
Federico Baraibar¹²

1/c. Cercas-altas, 7, pral.

3.¹³

Vitoria, 21 de Noviembre de 1906

Sr. D. Julio de Urquijo
San Juan de Luz

Muy señor mío y de mi más distinguida consideración: he recibido el ejemplar que ha tenido la bondad de dedicarme de las *Obras del Doctor Joannes d'Etcheberri*. Le agradezco muchísimo el espléndido obsequio y la afectuosa dedicatoria con q. aumenta su valor.

De todo corazón le felicito por la publicación de ese libro. He leído con verdadero encanto toda la introducción, quedando admirado de la copia de noticias que en ella acumula Vd., de la crítica con que las [palabra ilegible], del método con que todo va expuesto, y de la pureza, tersitud y sobria elegancia de su estilo. No asombra menos la generosidad que supone una edición tan rica y primorosa. Orgullosa, pero justa y legítima y fundadamente¹⁴ orgulloso, puede Vd. estar de su obra. Ella sola bastaría para que su memoria fuera grata é inmortal.

Suyo affmo. s.s. y admirador
q.b.s.m.
Federico Baráibar¹⁵

---

¹² Firma y rúbrica.

¹³ El membrete dice: "Federico Baráibar. Vitoria". También es esta ocasión se aprovechó el nombre de la ciudad para la fecha.

¹⁴ Sic.

¹⁵ Firma y rúbrica

4.¹⁶

Señor D. Julio de Urquijo
Urkixo Baita
Saint Jean de Luz
Basses Pyrènees¹⁷
Francia

Muy Señor mío: le saluda cordialmente al comenzar el año, y se lo desea venturosísimo, su affmo. seguro servidor q. b.s.m.

Federico Baráibar¹⁸

Vitoria, 1º de Enero de 1907.

5.

Vitoria¹⁹, 8 de Enero de 1907
Señor D. Julio de Urquijo
San Juan de Luz

Muy Señor mío: me pregunta Vd. en su última postal si podré enviarle algún trabajo para el número de Abril de la Revista euskara, y á la verdad no sé que contestarle, pues antes de hacerlo desearía conocer el caracter de esa publicación. Quiero decir que como mis trabajos además de valer muy poco son muy áridos, no sé si encajarán en una Revista que aspire a ser amena y no técnica. Sería lamentable, en primer término para Vd. que ha tener²⁰ por la nueva publicación empeño en que sea hermosa y entonada, y en segundo para mi que podría hacer en ella un papel demasiado, el que el estudio que le envíe desentone de los demás y no encaje en el marco de la Revista.

---

¹⁶ Es una postal en un impreso de la Unión Postal Universal / Union Postale Universelle. Junto al texto hay una foto de la basílica de Armentia, en cuyo pie Baraibar escribió: "Armentia (Abside)".

¹⁷ Sic.

¹⁸ Firma y rúbrica.

¹⁹ El membrete dice: "Federico Baráibar. Vitoria". También aquí se aprovechó el nombre de la ciudad, con una coma, para la fecha.

²⁰ Sic.

Por eso, y como deseo complacer a Vd. hasta donde sea posible, y mientras me entero mejor, solo puedo consultarle si será oportuno un estudio sobre palabras euskéricas conservadas entre el castellano de Alava y no publicadas ni en los Diccionarios de Larramendi, Aizquibel y Novia de Salcedo, ni en los españoles. Para ello tengo ya recogidos y aun publicados algunos materiales en el *Vocabulario* que le remití; después he tenido nuevos hallazgos de voces.

Más claro: mi idea es desarrollar lo que expongo en el último punto de la 4ª Advertencia preliminar en dicho *Vocabulario*: "Algunas (palabras alavesas) formadas sobre palabras vascas y descubiertas en lugares donde el vascuence no se habla ya, pero que han dejado huellas de un vocabulario pudieran ser reintegradas por los Vascófilos á los léxicos eúskaros, donde, como dispersas en campiñas y aldeas, aún no han sido coleccionadas".

Dígame con toda franqueza lo que le parece, para poner manos á la obra, ó buscar otro asunto más adecuado.

Suyo affmo. s.s.

q.b.s.m.

Federico Baráibar²¹

6.²²

Vitoria, 9 de Febrero de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo.

Muy Señor mío: por este mismo correo le remito, certificado, el principio del trabajo ofrecido. También va un ejemplar de mi trabajo sobre *Palabras Alavesas* ante la Colonia de Bilbao²³. Creí habérselo remitido antes.

---

²¹ Firma y rúbrica.

²² El membrete dice: "Instituto de Vitoria. Secretario". El nombre de la ciudad ha sido aprovechado para fechar la carta.

²³ Se trata del librito titulado *Palabras alavesas. Discurso leído en Bilbao el día 28 de Abril de 1905 ante la colonia alavesa de Vizcaya por D. Federico Baráibar y Zumárraga*. Bilbao 1905, impreso en la Casa de la Misericordia.

Le agradezco la honrosa mención que de mi *Vocabulario* hace Vd. en la *Revista*²⁴. No merecía tanto, y menos que le concediese Vd. la atención de indicar el lapsus del *ataitaco*. Gracias á que me sé y aplico la fábula de las lagartijas, no me desvanezco con esas consideraciones, que son puro efecto de amabilidad y cortesía.

Le felicito cordialmente por el primer número de la nueva publicación. Todo en ellas es muy interesante, y muestra de lo fecunda y útil que puede ser.

Me hizo mucha gracia el *incontable*²⁵ aplicado a Dodgson. Como lo he tenido aquí dos veces, conozco al *fogoso* vascófilo, y le temo como la lumbre. De su trato saque la impresión de que el ser más fastidioso de la creación es un sabio á todas horas y sin intermitencias de ninguna clase.

Hágame el favor de revisar las cuartillas, y de borrar alguna cosa gorda que se haya deslizado.

En cuestiones euskáricas procuro, en cuanto puedo, abroquelarme con autoridades ajenas, pero, aun así, siempre quedo receloso y escamado.

Voy á continuar con la exposición de vocablos, y le enviaré lo que haga, para que tenga Vd. el material á su disposición y le de el destino que le plazca.

Suyo affmo. s.s.

q.b.s.m.

Federico Baraibar²⁶

---

²⁴ La mención se contiene en el *post-scriptum* de Urquijo al artículo de Vinson, "Les études basques de 1901 à 1906", RIEV 1, 1907. En las páginas 22-23 se habla del libro de Baraibar, con la crítica de que se hace eco éste en su carta.

²⁵ Sic. En realidad Urquijo dice *incansable*, en su nota sobre *The Leizarragan Verb*, de Dodgson, de la misma revista, pág. 548.

²⁶ Firma y rúbrica. El apellido está sin acento.

7.²⁷

Vitoria, 1º de Abril de 1907

Señor Don Julio de Urquijo

Muy Señor mío y de mi mayor aprecio: por este mismo correo, le envío las últimas cuartillas del trabajo Sobre palabras alavesas. Supongo que llegarían á su poder las que le remití hace cosa de un mes.

No he recibido pruebas del artículo mío que, según me dice en su grata de 16 de Febrero había Vd. dado ya a las cajas. Ya me indicaba que la *grippe* o dengue tenía casi paralizados los trabajos de la imprenta.²⁸

Como yo creía que la *Revista* se imprimía en París, y Vd. me da á entender que va a imprimirse en Bayona, estoy en una duda que me obliga á manifestarle lo que quería tener oculto, y es mi deseo de hacer una tiradita aparte del artículo en cuestion, aprovechando los moldes. Hágame el favor de decirme si esto le parece bien, y de indicarme á que casa debo dirigirme; pero teniendo presente que la tirada quiero hacerla completamente a mis expensas, si me conviene el precio que la imprenta señale. Esto es lo que no quería que Vd. supiese, hasta que fuera ya cosa concluída, por razones de delicadeza que ya comprenderá.²⁹

En una de sus anteriores me manifestaba su propósito de enviarme varios ejemplares de propaganda. Sólo ha recibido el mío.

Puede incluir entre los suscritores al Instituto general y técnico de Vitoria.

Otro ruego; la grata correspondencia que con Vd. mantengo, me impulsa á permitirme el de que me deje considerarle como amigo; ó mejor dicho, ya que lo es Vd. deseo que me permita llamárselo cuando le escriba. Espero no lo tomará á mal y que, al contestar á ésta, me favorecerá Vd. ya con ese calificativo.

Suyo affmo. s.s.

q.b.s.m.

Federico Baráibar³⁰

²⁷ El membrete dice: "Federico Baráibar. Vitoria". Como antes, se aprovechó el nombre de la ciudad para la fecha.

²⁸ Se trata de "Palabras alavesas", publicado en dos cuadernillos del primer número de la *RIEV*.

²⁹ Efectivamente se hizo una separata, París, Paul Geuthner, 1907. Ver la carta del 21 de octubre de 1907.

³⁰ Firma y rúbrica.

8.³¹

Vitoria, 14 de Abril de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo
San Juan de Luz

Mi distinguido amigo: llegó oportunamente su grata de 5 del corriente. No he hallado tardanza en su contestacion á mi anterior; en primer lugar, porque no la hubo, y en segundo, porque, aunque realmente se retrasara [palabra ilegible] algo, demasiado comprendo el ímprobo y muchas veces apremiante trabajo que sobre Vd. pesa, sin contar con que me tiene dadas pruebas de aprecio y consideración, sobradas para que yo pueda tomar á desvío cualquier tardanza.

Quería evitar que Vd. gastara nada por satisfacer mi gusto de tener tirada aparte de mi trabajo; el que quiere tener gustos debe pagarlos; por eso insisto en que yo satisfaré el coste de dicha tirada, toda vez que eso me ha de ser posible, puesto que, según me dice, es escaso. Suelo hacer en casos semejantes una tirada de 100 ejemplares, para regalar á los amigos y hacer constar *méritos* (?).

No tengo empeño alguno en que la continuacion de mi trabajo se inserte en el n.º 3º de la *Revista*. En esto y en todo lo que á mí se refiere, puede disponer con toda libertad, pues como voy siendo viejo, se me han disipado el entusiasmo por ver impresos mis artículos.

He recibido mi ejemplar de la *Revista*. Supongo que el obsequio es para que tenga el gusto de ofrecer³² algún aficionado lo de las voces alavesas. No lo haga en lo sucesivo, si es por eso; pues con la tirada aparte, tendré ejemplares de sobra para cumplir mis compromisos.

En el Instituto se recibió el n.º 2º de la *Revista*. Para que pudieramos tenerla completa, convendría que ordenase el envío del número 1º. Asi podremos encuadernarla por tomos y conservarla en la Bib^a. con el aprecio debido.

Dígame (ahora se me ocurre) si los 6 ejemplares del n.º 2, son para propaganda.

---

³¹ Mismo membrete que en la anterior, con el nombre de la ciudad aprovechado para la fecha.

³² Sic.

Le felicito por el nº 2º como le felicité por el primero, y hago votos por que logre Vd. el éxito económico que sus esfuerzos merecen. El literario y el científico y patriótico ya lo tiene Vd. conseguido.

Suyo affmo. amigo y s.s.
q.b.s.m.
Federico Baráibar³³

9.³⁴

Vitoria, 5 de Julio de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: he recibido sus dos cartas, no habiendo contestado á la de Junio porque llegó entre el barullo de los exámenes libres y de las reválidas y grados que constituyen una tarea verdaderamente absorbente. Agradecí y agradezco mucho el que en dicha carta tuviera Vd. la bondad de comunicarme el juicio favorable que al Sr. Schuchardt le merece mi trabajo. Se conoce que es tan indulgente como sabio.

Ayer llegaron las pruebas de las *Palabras alavesas*. Hoy las envío corregidas a Bayona.³⁵

El número de ejemplares que pensaba hacer de la tirada aparte, si hubiera sido á mi cuenta, eran ciento, pero redúzcalo si le parece excesivo. Yo hubiera preferido costear el capricho de ver en folleto independiente el desmedrado hijuelo.

---

³³ Firma y rúbrica.

³⁴ El membrete dice: "Instituto de Vitoria. Dirección". Como antes, el nombre de la ciudad sirve para fechar la carta. Sobre el membrete se escribió: "Contestada".

³⁵ La segunda parte de su trabajo en el nº 1 de la *RIEV*.

Harto hace Vd. en honrarlo dándole preferente cabida en la *Revista*.

A la lista de suscritores puede agregar el siguiente:

D. Félix de Abreu
Abogado
Estación, 14, 3º
Vitoria.

Desea que se le envíe la *Revista* desde el 1er número.

¿Le convendría ilustrar los trabajos con algún fotograbado? Se lo pregunto, por si en algún sucesivo trabajo hay ocasión de enviarle fotografías de monumetos.

¿Encajará bien en la *Revista* algo á modo de excursión arqueológica a pueblecillos alaveses donde se conserve algo notable? (Notable relativamente.)

Suyo affmo. amigo y s.s.
q.b.s.m.
Federico Baráibar³⁶

10.³⁷

Vitoria, 14 de Octubre de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo
S. Juan de Luz

Mi distinguido amigo: mucho tiempo hace que pensaba escribirle para que anotase Vd. entre los suscritores a la *Revista interm. de Est. Vascos* á D. Eduardo Velasco y Lopez Cano, actualmente presidente de la Diputación provincial de Alava³⁸. Dicho señor desea ser considerado como suscriptor desde

---

³⁶ Firma y rúbrica.

³⁷ El membrete dice: "Instituto de Vitoria. Dirección". Como antes, el nombre de la ciudad sirve para fechar la carta. Sobre el membrete se escribió: "Contestada y cumplidos encargos".

³⁸ Tanto el nombre como el cargo están subrayados en el original. Se trata del autor, *Crónicas y biografías alavesas*, entre otras cosas, fallecido en 1920.

que comenzó la publicación, de modo que puede Vd. ordenar que se le envíen todos los números.

He leído con mucho gusto el número 5 que no desdice de los anteriores. Ha sido excelente idea, aunque supongo que será costosa la realización, el publicar la zarzuela del Conde de Peñaflores. Resulta una obra mucho más interesante y curiosa de lo que podría esperarse.

Con la promesa de la traducción de la *Declinación ibérica* de Schuchardt, me ha puesto Vd. los dientes de á palmo.

Pasada la furia de los exámenes de Septiembre, podré dedicar el tiempo á preparar algún trabajo para Vd. Me propongo que tenga alguna ilustración, pues las admite la revista.

¿Como va la tirada aparte de las *Palabras alavesas*? Quizá halle Vd. molesta la pregunta, pero tenga Vd. en cuenta que los autores poco fecundos tomamos un cariño atroz á los hijos, aunque desmedrados y enclenques, y quisiéramos estarles pasando continuamente la mano por el lomo.

Suyo affmo. amigo y admirador q.b.s.m.
Federico Baráibar³⁹

11.⁴⁰

Vitoria, 21 de Octubre de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: antes de ayer llegó á poder mío su grata del 15 y hoy me han traído del correo los paquetes con la tirada aparte de las *Palabras Alavesas*. Resulta muy hermosa; contribuyendo á ello no sólo el primor de la impresión, sino el excelente papel en que Vd. ha encargado que se haga. Le agradezco infinito el obsequio y quedo por el sumamente obligado.

Me pasma lo que me dice respecto á la edición del *Guero*. Los seiscientos y pico de *clichés* tienen que costarle un dineral. Bien agradecidos pueden y

³⁹ Firma y rúbrica.

⁴⁰ El membrete dice: "Federico Baráibar. Vitoria". Igualmente aquí se ha aprovechado el nombre de la ciudad para el encabezamiento.

podemos quedar todos a la esplendidez, sin esperanzas de compensación, con que va Vd. á reeditar una obra, y a la labor, sin duda interesante y curiosísima con que se propone realzarla en introducción y notas.

Por este mismo correo le envío un ejemplar de las *Obras inéditas ó poco conocidas de Samaniego*, por las cuales me pregunta en su carta. Consérvelo, pues lo he adquirido para Vd. Yo ya tengo otro.⁴¹

Sobre el Elogio fúnebre del Conde de Peñaflovida, no he podido adquirir hasta ahora ninguna noticia. Pero no desisto de buscarla.⁴²

Los *Extractos de las Juntas de la R. Sociedad Vascongada de los Amigos del País* existen en la Biblioteca del Conde de Villafuertes, antes del Marqués de la Alameda, pues el poseedor de este título D. Federico de Zavala lo cedió a su hermano D. José María. Hace más de 20 años que tomé nota de esos libros. Supongo que continuarán en la misma casa, pues no han hecho variación alguna en su Bib^a. En la de la Diputación también hay algunos volúmenes de *Extractos*, pero en menor número que en casa de los Alamedas. Tanto en una como en otra colección hay lagunas, faltando bastantes años. Quizá en éstos no se imprimirían trabajos ó resúmenes de actas.

En papel aparte le remito nota de los disponibles en la Bib^a. del Conde de Villafuertes. En ella, claro está, que le franquerían con mucho gusto la entrada, si querría consultar algún libro. Si yo puedo servirle de algo para el caso, mándeme con confianza. No hay que decir que no hay *Extracto* en venta.

Suyo affmo. amigo s.s. y admirador
q.b.s.m.
Federico Baráibar⁴³

Le remito un ejemplar de las *Palabras*, firmado.

Federico Baráibar
Catedrático

---

⁴¹ *Obras inéditas ó poco conocidas, precedidas de una biografía del autor escrita por D. Eustaquio Fernández de Navarrete*, Vitoria, Hijos de Manteli, 1866.

⁴² Sin duda se refiere Baraibar a la obra, atribuida al marqués de Narros, *Elogio de Don Xavier María de Munive e Idfiazquez, Conde de Peñaflovida*, Madrid 1785. Urquijo trataría del asunto algunos años más tarde: "Santiváñez el Afrancesado. ¿Quién fue el autor del Elogio al Conde de Peñaflovida?", *RIEV* 16, 1925, 323-329.

⁴³ Firma y rúbrica.

Extractos de las Juntas celebradas por la R. Soc. Basc. de los A. del P. en Bilbao por Julio de 1790

id	id.	Vergara	id	1791
id	id	Vitoria	id	1792
id	id	Bilbao	id	1793

Todos los extractos y resúmenes y el sumario se imprimieron en Vitoria, excepto los extractos de las Juntas celebradas en 1771 y en 1785 que los⁴⁴ fueron en Madrid, en la tipografía de Sancha.

Ensayo de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País. Año de 1766.

Estatutos aprobados por S.M. para el gobierno de la R. Soc. Basc. de los Am. del País. Vitoria s.a.

Extractos de las Juntas generales celebradas por la R. Soc. Basc. de los Am. del País en la villa de Bilbao por Setiembre de 1772.

Extractos de las de 1771. Madrid, Imp. de Sancha.

Resumen de Actas de la R. S. B. de los Am. del País en Juntas grales. celebradas en Vergara por setiembre de 1773.

Extractos de las Juntas grales. celebradas por la R.S.B. de los A. del P. en la Villa de Vergara por Setiembre de 1773.

Resumen de Actas ... en Vitoria por Septiembre de 1774

Extractos de Juntas	id	id	1774
Resumen de Actas	en Bilbao	id	1775
Extractos de	id	id	id
Resumen de Actas	Vergara	id	1776
Extractos de	id	id	id
Resumen de Actas...	Vitoria	setiembre	1777
Extractos id	id	id	id
Resumen id	Bilbao	id	1778
Extractos id	id	id	id
Resumen id	Vergara	id	1779
Extractos id	id	id	id
Resumen id	Vitoria	id	1780
Extractos id	id	id	id

---

⁴⁴ Sic.

id	id	Bilbao	id	1781
id	id	Vergara	id	1782
id	id	Vitoria	id	1783
id	id	Bilbao	id	1784
id	id			1785 ⁴⁵

Se imprimieron en Madrid, Imprenta de Sancha.

id	id	Vitoria	Julio	1786
id	id	Bilbao	id	1787
id	id	Vergara	id	1788
id	id	Vitoria	Agosto	1789

12.⁴⁶

Vitoria, 1º de Diciembre de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: Creo que la traducción exacta de la voz *stamm*⁴⁷, aunque no tengo á mano ningun diccionario alemán, deber ser *tema* ó *radical*. Así resulta que en el vocablo propuesto en su tarjeta como ejemplo: *hom-* es la raíz; *hom-in-* el tema ó sea la raíz puesta en condiciones para recibir la desinencia; e *-is* la desinencia nominal, que convierte en palabra el *tema*.

Llegó oportunamente su grata de hoy hace un mes. No se como se me ha pasado tanto tiempo sin escribirle.

Le extrañaría á Vd. el ejmplar firmado de *Palabras alavesas*. Se lo envié asi porque creí entenderle que era preciso para aprovechar alguna franquicia postal. La dedicatoria, si la cosa lo hubiera merecido, la habría hecho en otra forma. ¿Cómo iba á regalarle a Vd. una centésima parte de un muy agradecido regalo?

⁴⁵ Antes de esta fecha Baraibar escribió: "Vitoria, Julio", para tacharlo después.

⁴⁶ En el membrete: "Instituto de Vitoria. Dirección". Como otras veces, Baraibar se sirve del nombre de la ciudad para el encabezamiento.

⁴⁷ Sic por *Stamm*.

El trabajo que pienso hacer, (porque desde que pienso hacer una cosa hasta que la hago se me suele pasar mucho tiempo) será algo así como una excursión arqueológica a Marquínez. Pero no se lo digo con exactitud, entre otras razones, porque no sé todavía lo que saldrá, y además porque no puedo convencerme de que el anuncio de un trabajo mio pueda despertar ningún interés, aunque el aprecio extremado con que me favorece, se lo haga a Vd. creer.

Hablé con el Conde de Villafuertes, y desde luego puso á nuestra disposición toda su biblioteca.

Suyo affmo. amigo y s.s.
q.b.s.m.
Federico Baráibar⁴⁸

13.⁴⁹

Vitoria, 13 de Diciembre de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: me parece un poco atrevida la palabra *confilólogo* y más aun *cofilólogo*, para traducir la alemana *Mitphilologe*⁵⁰. Claro está que es una versión exacta; pero, como en castellano no se conserva en la ortografía la *ph* etimológica, el vocablo hace efecto más extraño que en alemán. Por otra parte resulta un compuesto híbrido, como resultado de prefijar la preposición latina al adjetivo griego, y esto, a ser posible, debe evitarse. Además Vinson y Schuchardt, si son ellos los colegas aludidos ¿son realmente filólogos ó deben calificarse de lingüistas? Porque si no son filólogos, la denominación, además de extraña, parece algo impropia.

Pero no haga Vd. caso de mis escrúpulos, pues el conjunto de la frase será el que le haga apreciar mejor si el *confilólogo* disuena ó no disuena.

⁴⁸ Firma y rúbrica.

⁴⁹ El membrete dice: "Instituto de Vitoria. Dirección". Como otras veces, el nombre de la ciudad se ha utilizado para el encabezamiento.

⁵⁰ Sic por *Mitphilologe*.

No sé qué yerba pisan los gramáticos y lingüistas que se vuelven rabiosos. El *genus irritabile*⁵¹, que se dijo de los poetas, los coge a ellos de medio a medio. Por eso comprendo que será un poco comprometida la situación de Vd. entre dos tan apavonados y tan competentes discutidores; sin embargo, no dando la razón á ninguno, podrá Vd. salir adelante, pues no es de suponer que se vuelvan los dos contra Vd. como se han dado casos.

Suyo affmo. amigo y s.s.
q.b.s.m.
Federico Baráibar⁵²

14.⁵³

Vitoria, 18 de Diciembre de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: llega oportunamente su grata de 14 del actual.

En cuanto a su pregunta de si existirán en Madrid las matrices que sirvieron para hacer los caracteres con que se imprimieron los estudios ibéricos que allí se publican, sólo puedo decirle que me parece que sí. Fundo mi suposición em dos razones: 1ª En que en Madrid tengo entendido que hay fundiciones de caracteres de imprenta; 2ª. en que constantemente aparecen [dos palabras ilegibles] caracteres en varias publicaciones, lo cual da á entender que las imprentas se han surtido de ellos con alguna facilidad.

En el *Boletín de la Academia de la Historia* se han empleado mucho esos caracteres, por lo cual no se si le servirá de algo la indicación de que se dirija a los Señores Fortanet, calle de la Libertad 29, Madrid, que son los tipógrafos de dicho *Boletín*. Es fácil que esos le den detalles concretos que le faciliten en buenas condiciones la deseada adquisición.

---

⁵¹ Probablemente Baraibar cita lo de *genus irritabile* después de releer la edición de Samaniego hecha por Eustaquio Fernández de Navarrete, libro que envía a Urquijo, según hemos visto en la carta del 21 de octubre de 1907. En dicho libro, pág. 284, Fernández de Navarrete comenta el carácter de Metastasio, mencionado por Samaniego. Por un error, en el libro vemos *gens irritabile*.

⁵² Firma y rúbrica.

⁵³ Membrete y encabezamiento como en la anterior carta.

El proyecto de viaje que se anuncia es capaz de dar rancilla, como aquí dicen⁵⁴, a cualquiera que no fuera yo; pues, á mí me gustan mucho todo, las cosas que Vd. va á ver, pero tengo verdadera aversión a viajar. Así es que me concreto á hacer expediciones por grabados y fotografías, y no dejo de aprovechar los cinematógrafos, donde la ilusión es más completa, y más completa la comodidad. En esta aversión tengo verdadera suerte, pues si tuviera afición á expediciones, no las podría satisfacer por míseras deficiencias del presupuesto de ingreso é imposibilidad de llegar, si me excediera en los gastos, a la necesaria nivelación.

Federico Baráibar (Archivo del Territorio Histórico de Alava)

---

⁵⁴ La palabra está recogida en su *Vocabulario*, con esta indicación: “[Vulg.] s.f. Deseo vivo de comer alguna cosa, excitado por la vista de las mismas. En Aragón “dentera”. No está clara su relación con *rencilla* “cuestión de riña que queda con ecncono”. El mismo texto figura en el *Nuevo vocabulario*, cuya edición preparamos.

Celebraré muchísimo que haga el viaje con toda felicidad; que saque de él cuantos provechos se proponga, y que se traiga Vd. tan bien aderezada como acostumbra en todos sus trabajos, la traducción y comentario de los 95 proverbios inéditos de Oihenart⁵⁵. Hay muchos motivos para felicitarle por ese precioso hallazgo. Si tiene Vd. tiempo y ganas de contestarme le agradeceré que me diga cuál es la forma mejor de enviar las fotográficas⁵⁶, para los clichés del fotograbado. ¿En papel bromurado ó en citrato? ¿Bastante oscuras o algo débiles? ¿Pegadas en cartulinas ó sueltas?

El último número de la *Revista* termina brillantísimamente el año. Enhorabuena por todo.

Suyo affmo. amigo. y s.s. q.b.s.m.
Federico Baráibar⁵⁷

15.⁵⁸

Vitoria, 28 de Diciembre de 1907

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: le escribo a Nápoles, como me dice en su grata última, para que haga el favor de decirme como he de dirigirme á Schuchardt, a quien deseo enviar un ejemplar de mi *Vocabulario*.⁵⁹

---

⁵⁵ El trabajo apareció póstumamente: "De paremiología vasca. Oihenart conoció los Refranes y Sentencias de 1596", ed. de Mitxelena, ASJU 1, 1967, 3-44. Señalemos lo ajustado de la suposición de Mitxelena, cuando en su nota preliminar escribe (pág. 4): "No es fácil determinar cuándo escribió el cuerpo del artículo. No es irrazonable, con todo, pensar que la fecha es anterior—aunque acaso no muy anterior— a la aparición de su edición comentada de los refranes de Garibay (1909)".

⁵⁶ Sic.

⁵⁷ Firma y rúbrica.

⁵⁸ Membrete y encabezamiento como en la carta anterior. Encima se lee: "Contestada con una tarjeta".

⁵⁹ En efecto, Baraibar escribió a Schuchardt una carta a los pocos días, el 8 de enero de 1908, como vemos en *Hugo Schuchardt. Nachlass*, preparado por Michaela Wolf, Graz, Leykam, 1993, pág. 108. Hay que imaginar que con la carta Baraibar remitió el *Vocabulario*.

ENDRIKE KNÖRR

Le agradezco mucho su felicitación por la estima en que el sabio lingüista tiene mis trabajos. Cuando vea el *Vocabulario* quedará desilusionado. De todos modos, bueno es que esté favorablemente prevenido, pues los gramáticos enfurecidos son verdaderamente terribles, y pican dolorosamente hasta á los que no queremos cuestiones, y no nos importa decir amen á todo.

Reiterándole mis deseos de que haga felizmente el viaje, quedo suyo affmo. amigo y s.s.

q.b.s.m.
Federico Baráibar⁶⁰

Federico Baráibar en su estudio (Archivo del Territorio Histórico de Alava)

---

⁶⁰ Firma y rúbrica.

16.⁶¹

Vitoria, 4 de febrero de 1908

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: la triste causa que me ha impedido escribirle tan pronto como deseaba y debía, ha sido el fallecimiento de mi padre, que pasó á mejor vida el 23 del pasado. Aunque había cumplido los 89 años, tenía energías suficientes, al parecer, para vivir mucho tiempo, pero una pulmonía acabó con él rápidamente, si bien dándole tiempo para recibir con plenitud de conocimiento, á petición suya, con entereza y fervor edificantes, todos los auxilios espirituales. No necesito encarecer á Vd. el vacío que en esta casa ha dejado la muerte de mi padre, con quien he vivido constantemente, con ligeros intervalos, los 56 años de mi vida.

Recibí el precioso album de visitas de Pompeya, agradeciendo muchísimo el obsequio, no sólo por su valor, sino por el afecto que demuestra el acordarse de mí, en medio de las distracciones de sus viajes.

Celebraré que la residencia en Egipto le sea grata, y que saque de ella todo el provecho que tenga proyectado.

Suyo affmo. amigo y s.s.
q.b.s.m.
Federico Baráibar⁶²

---

⁶¹ El membrete dice: "El Director del Instituto de Vitoria. Particular". Como en otras cartas, el nombre de la ciudad se ha utilizado para el encabezamiento.

⁶² Firma y rúbrica.

Vitoria, 24 de Abril de 1908

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: no contesté enseguida á su carta del Cairo y eso me ha partido, haciéndome incurrir en grave falta de cortesía. Sirva de atenuante el que temí que mi contestación le cogiera á Vd. en el viaje de regreso. Después se repitió "La Historia de muchas cartas". Agradecí profundamente su sentido pésame por el fallecimiento de mi padre (q.e.p.d.) y muchísimo el que su distinguida esposa se sirviera asociarse á mi pena. Hágame el favor de manifestarle mi gratitud por su bondad, y de ofrecerle mis respetos.

La desgracia ocurrida, con las tareas consiguientes, y además unos pequeños arreglos materiales en la casa que me la han revuelto toda, me han impedido cumplir el compromiso de enviarle tan pronto como deseaba y debía algo para la *Revista*: tengo todos los apuntes sepultados bajo no sé cuantos libros y cajones, y sin poder consultarlos como necesito. En breve saldré (D.m.) de ese barullo.⁶⁴

Le felicito por lo gallardamente que se sacude Vd. del cargante Dogdson. Yo no contesto ya á sus postales. Los sabios, siempre son un poco temibles, pero ese que más parece *sofista* que *filósofo* lo es en grado de superlativo.

También me he hecho cargo de las rivalidades de Vinson y de Schuchardt. Son graciosas las pequeñeces de los grandes hombres. Me quedo indeciso respecto al nombre de *Lizárraga*⁶⁵, así es que seguiré dándole el que acabo de escribir ¿Que inconveniente hay en castellanizarlo?⁶⁶

Reiterándole las gracias y pidiéndole mil perdones por mi tardanza en escribirle (tardanza para la que ha sido un poco fuerte el remordimiento por la palabra incumplida), quedo suyo affmo amigo y s.s.

q.b.s.m.
Federico Baráibar⁶⁷

⁶³ Membre etc. como en la carta anterior.

⁶⁴ En realidad Baráibar no volvería a colaborar en la *RIEV* hasta el n° 9, 1918, en que publicó una nota sobre la palabra *gazabi* (págs. 29-30).

⁶⁵ Con tilde en el original.

⁶⁶ Ver los artículos de Vinson y Schuchardt sobre esta cuestión en *RIEV* 2, 1908.

⁶⁷ Firma y rúbrica.

18.⁶⁸

Vitoria, 19 Julio 1908

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: al hacer el arreglo de mis libros con motivos de las reformas hechas en mi casa las cuales me han robado todo el tiempo disponible para tareas más gratas, he hallado tres obras, cuyo poco valor supongo, pero que quizá puedan convenirle como coleccionador de libros vascongados.

Las tres están citadas en el *Catálogo* de Sorarrain, de suerte que á él me refiero para ahorrame el copiar títulos con letra:

- 1.- N.269 (del *Catálogo*). *Eucologia ttipia*, ed. 1758.
- 2.- N.264. *Cristau dotrinaren esplicacioa*, por Franc^o. Javier de Láriz. Ed. de 1773
- 3.- N.461. *Devociozco...* Fr. José Cruz Echeverría. Tolosa, 1821.⁶⁹

Dígame si quiere aceptarlas para su Bib^a. y se las remitiré. Aunque el Instituto de Vitoria no haya contestado á la pregunta de si desean continuar la suscripción á la *Revista*, ya habrá Vd. comprendido que al callar otorgamos. Lo que hace falta es que cobre al Instituto y me cobre a mí, el año vencido. Creo un deber el contribuir, aunque sea con el ochavito de la viuda, á labor tan grande, tan dispendiosa, pero enormemente simpática.

Suyo affmo. amigo y admirador
q.b.s.m.

Federico Baráibar⁷⁰

Le envío un *amenísimo* catálogo de nombres vulgares alaveses de animales y de plantas. Hay algunos que no figuran en el *Vocabulario*.⁷¹

⁶⁸ Encabezamiento y demás como en la carta anterior.

⁶⁹ El tercero no figura en el *Catálogo* del fondo Urquijo, probablemente por hurto.

⁷⁰ Firma y rúbrica.

⁷¹ *Nombres vulgares de animales y de plantas usados en Álava y no incluidos en el Diccionario de la Real Academia Española (décimotercia edición)*, tirada aparte del trabajo publicado en el *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia natural*, Madrid, Fortanet, 1908.

19.⁷²

Vitoria, 2 de Agosto de 1909

Sr. D. Julio de Urquijo

Mi distinguido amigo: supongo que llegaran hoy á su poder los *códices* vascos que se ha servido aceptar.⁷³

Le agradezco mucho el obsequio que me ha hecho y se propone seguir haciéndome al dispensarme del pago de la suscripción⁷⁴ á la *Revista*. Creía de justicia contribuir en algo al sostenimiento de tan hermosa é interesante publicación.

El librero Ruiz y Eguíluz acepta con gusto la representación de que me hablaba en su anterior⁷⁵. Son personas formales y diligentes y supongo que cumplirán bien su cometido. Con ellos he tenido pocas relaciones, pero he podido formar el concepto que antes expreso. Acompaño la tarjeta de la Casa.

Suyo affmo. amigo y admirador
q.b.s.m.
Federico Baráibar⁷⁶

20.⁷⁷

Italia
Sr. D. Julio de Urquijo
Hotel⁷⁸ du Vésuve
Napoli

Agradezco cordialmente su felicitación de Año Nuevo. Deseo á Vd. y á su distinguida esposa (c.p.b.) venturas sin fin en el año recién comenzado.

---

⁷² Membrete y demás como en la carta anterior.

⁷³ Se refiere a los tres libros que ofrecía en la carta precedente.

⁷⁴ Sic.

⁷⁵ Era una conocida librería de Vitoria, llamada *Librería general*, en la calle Dato,

⁷⁶ Firma y rúbrica.

⁷⁷ Es una tarjeta postal de la Union postale universelle.

⁷⁸ Sic.

Enhorabuena por haberse salvado, por horas, del tremendo cataclismo. No olvido la *Revista*. Sería preciso para ello que olvidase la amabilidad de su Director y eso es imposible.

F. Baraibar⁷⁹
Vitoria, 14 Enero 1909

21.⁸⁰

Vitoria, 16 de Marzo de 1909

Sr. D. Julio de Urquijo
Nápoles

Mi distinguido y querido amigo: hasta hoy no he recibido el libro cuyo envío me anuncia en su grata de 4 del corriente. Supongo que es la monografía de Echegaray y de Múgica sobre Villafranca de Guipúzcoa. Su ruego de que escriba sobre ella una nota bibliográfica me ha consternado verdaderamente. Bien se conoce que no sabe Vd. los puntos que calzo, y el estorpecimiento atroz de que adolece mi máquina de componer. Me hallo todo oxidado por la falta de ejercicio, de manera que, unida la herrumbre del abandono a lo imperfecto de mis aparatos intelectuales, el hacer la cosa más sencilla me cuesta trabajo ímprobo y sale mal, á pesar de esfuerzos dolorosos. Por eso, si es posible, deje Vd. que pase de mi ese cáliz. Echegaray y Múgica se merecen algo más, por lo buenos que son, lo diligentes y lo sabios.⁸¹

Celebro mucho el aliento que á su magna empresa dan los sapientísimos extranjeros que me cita en la suya. Todos cuantos aplausos se dediquen al trabajo y á la espléndida generosidad con que Vd. la va llevando a cabo son, sin duda, pocos, aunque fueran muchos

Eso mismo me achica, porque temo envilecer obra tan preciosa, llevando á ella frutos ni abundantes ni sabrosos. Asi es que por eso resulta cada vez más

---

⁷⁹ Firma y rúbrica.

⁸⁰ Membrete y demás como en la carta anterior. Encima se lee: "Contestada".

⁸¹ Carmelo de Echegaray y Serapio Múgica: *Villafranca de Guipúzcoa. Monografía histórica*. Irun, Ayuntamiento de Ordizia, 1908.

platónica mi colaboración. Sin vacilaciones que hacen rechinar y nada más los goznes de mi pobre ingenio estropeados por años de literatura administrativa y de labores pedestres, se me pasa el tiempo.

En vista de su deseo de que en la *Revista* vayan recogiendo todos los monumentos vascos he pensado en preparar un *Inventario* (nada más que un inventario) *de lo prehistórico en Alava*, donde daría noticia de todo lo que aquí se ha hallado de cavernas artificiales, dólmenes y armas de esa época. Tengo bastantes datos (alguno inédito) y las correspondientes fotografías. Pero nada de comentarios. Eso de la prehistoria causa vértigo.

Sírvase ofrecer un respetuoso saludo á su esposa (c.p.b.), si se halla en su compañía y mande á su affmo. amigo y s.s. q.b.s.m.

Federico Baráibar⁸²

22.⁸³

Vitoria, 20 de Febrero de 1917

Sr. D. Julio de Urquijo

Querido amigo: el miércoles último tuve el honor de recibir en esta su casa la visita de su padre político D. Tirso Olazabal. Entendí mal el nombre del ilustre visitante y lo tomé por un Sr. Allende Salazar, así es que no se me ocurrió preguntar por la salud de V. y por su vida y trabajo. Al volver a saludarle en el Hotel Quintanilla, no pude hallarle, y entonces supe el verdadero nombre del anciano, simpático y distinguido, que venía acompañado del Marqués de Valdespina. Senti entonces gran pena por haber desaprovechado la ocasión de tener noticias de V. y al día siguiente me vino a sacar, en cierto modo, de dudas el folleto de Saroihandy *L'imparfait Basque* que ha tomado V. la bondad de enviarme. Por él veo y sé que está V. en San Sebastián y perseverante en sus admirables estudios sobre el eúskara que tanta gloria le han dado ya y han de darle, y por su persistencia en el trabajo colijo que está V. bien de salud. de lo cual me alegro infinito. Induzco también, y esto me llena de satis-

⁸² Firma y rúbrica.

⁸³ El membrete dice: "El Director del Instituto de Vitoria". Baráibar utilizó también aquí el nombre de la ciudad para el encabezamiento.

facción [palabra ilegible] que continua V. favoreciéndome con su afecto y consideración para mi gratísimos y enorgullecedores.

Reciba V. las gracias que de corazón le envío por su recuerdo, y disfrute de imperturbable salud para bien y provecho de los hermosos estudios de que es propulsor enérgico, y a la vez trabajador infatigable.

Me complace en reiterarle la oferta cordial de mi inutilidad y de mi invariable admiración y [palabra ilegible].

Federico Baráibar⁸⁴

23.⁸⁵

Vitoria, 30 de Mayo de 1917

Sr. D. Julio de Urquijo

Distinguido y querido amigo: por si puede servirle le envío una nota sobre la palabra *Gazabi*, extraída del suplemento del *Vocabulario de palabras usadas en Alava*, que remití hace pocos días a la Academia Española, en cumplimiento de mi deber de correspondiente.

Haga V. de ella el uso que le parezca conveniente. Aunque la condene al fuego, que es lo que merece, no se resentirá mi desilusionada paternidad.⁸⁶

Sabe es suyo invariable y agradecido amigo y admirador

Federico Baráibar⁸⁷

---

⁸⁴ Firma y rúbrica.

⁸⁵ Disposición del membrete y encabezamiento como en la carta anterior. Es una carta escrita en una tarjeta.

⁸⁶ Como hemos dicho supra, esta nota se publicó en la *RIEV* el año siguiente, en el n° 9, 1918.

⁸⁷ Firma y rúbrica.

GARAZI 97, BERNAT ETXEPARE

Emile LARRE

Garaziko herria benedikatzen zuen Eiheralarre San Migel Zaharreko erretorak, duela 450 urte. Urteak joan, urteak jin, ez da gehiago Eiheralarren erretorik 1983 urteaz geroztik. Lau apezek dugu gure gain partzuergoan Orizun eta Urkulu mendien peko herri hori beste zazpi herriri josirik erabiltzen.

Lau mende terdi joan dira beraz euskal idazleen arbaso erretoraren denboraz geroztik. Apezek besterik aldatu dela holako epe luzean, nor harri laiteke egia hortaz? Geroa ez bada ere gurea, ezin uka halere Bernat Etxepare baten denborako ezagugarri larrienak hor dauzkala beti gure Garaziko lurtean daukagun Eiheralarre maiteak: bai, zinez, euskara da beti herri hortako plazan gehienik entzuten den "lengoajea", lehen liburu hartako kantuaren euskara. Euskara batetik, Eliza eta kristau urratsak bestetik, zer ikus eta zer erran ote liru 2.000 ko huntan bere herrian, berriz heldu balitz?

Elizaren hortan, zalantza bat ukanen zuen Bernatek Garazi behe hartarik bere herriratzean: hor, herri-bizkarrean, eskuinetik, hilarrien pentze saindua ikusiz xoil-xoilik, hasiko baitzen galdezka: "Nun duzue eliza?" Baina ohartuko ere zen, dei horren egiteko denboran, hantxet, bi urratsetan beheraxago, ezkerretik, dagoela gaurko Eiheralarre berria: herriko arrabotea, trinketa eta guziz eliza gotor baten inguruan bildua. Eta fida zaite, irakurlea, nik orain zortzi herri horietaz ene lagunekin arduratzen naizen apezak, emanen nizkiola xehetasun baitezpadakoenak gure artzain idazle ohiari: baietz ba, urte ta mendeen ariaz holako aldakuntzek hori ere ekarririk, desegin zela denborarekin lehengo herrittoa bere elizarekin, eta beherago berriz altxatu, ur bazterrean, zubi gotor bat eginik, hau Ezterentzubitik negu ondarrean jausten den Errobi ibaittoaren pasagia.

Herriko elizaz ere, berritasunez durduza ez zadin, emanen nizkion argitasun beharrenak: badugula gaur, harriak zimeta-morteroz josirik, iragan

mende ondar hortako eliza bat; ez daukala ez Duzunaritze Etxepareko sortetxe haren harri pikatu berdinduen ospe osoa baina zimetaren teknika berriak lagun, hola ari direla orain ofizialeak eta molde hortan eraikiz ere, duela laubost mende baino egoitza gehiago, hots, eliza, arrabote, kiroldegi eta... bakoitxaren bizitegiak ahalaz.

Aintzintzera bezala, ikusiz dorregainari so hor zagokiola gure bisitari ospetsua, zerbait gogoan, hauxe salatuko nion: baietz segurki, berritu ginuela ezkilaren dorretxe hori azken urte hauetan, eta herriko moldean hain zuzen. Erretore izan ospetsuak, bera ere ez beti "amen" erraile konformista haietarik izana, Paueko gartzelak eta oro jastatu baitzituen, argitasun xume hau errexki ulertuko bide zuen: izan ginuela guk hemen Baionako apezpiku bat azken mende hortan, eliza dorreak orratz luze bat bezala zeruari buruz mehatuz altxarazi zituena Frantziako elizen moldean, diotenaz segurik; halako ainitz dituztela geroxago herriko zurginek aldatu, euskal etxe teilagorridunen parekoak ezarriz merla beltzezko lapitz juntatuen lekuan. Gure nortasunaren seinale xume horrek ez ote zuen Etxepare suharra loriatuko? Euskalduna beti euskalzale baitago alabaina, eta euskaldun apeza edo ofizialea edo artista bietan, Bernat!

Segitu dute beraz Eihalarren denboratik gutaraino Etxepare baten nortasuneko apezek. Hura bera nor zen ageri dute funtsean burutik buru Etxeparek utzi Liburu famatu (*Linguae Vasconum primitiae*) hartako kantuek batetik eta hor berean bertsuz lerrokatzen dituen prediku modukoek bestetik, euskal mintzairaren zaintzeko kezka horrekin. Arbasoen erroak aurkituz, ez da dudarik harek betikotasun bat nahi ziola eman gure aiten jainuari. Bertsua, kantua zaindu eta lehenik euskarari irauan arazi, menderik mende.

Berdin dabila ere, hari beretik, kristau fedean Eihalarreko erretora. Denbora hartako sendikortasunarekin: Jainkoa, Jainkozko Egiak, ordu hartan gorenik erakusten ziren idaiekin, hamar manamenduak, judizio jenerala, orazione ta otoitzak, gizartean zuzen ibiltzea eta makur ibiliaren gaztigua, hau ere maiz aipatuz eta... betiko gizon-emazteen baitako edo elgarren arteko gozoak eta tirantzak eta gaindidura batzu ere ukatu gabe. Bide erakusle bat, orduko apez hura baina gizonaren berri jakinik berak ere, amodiozko gauzak batere baztertu gabe, apezaren edo nornahiren asmuetan.

Bizkitartean, zaintzale izateak badauka halaber bere berritzalegoa eta hortan ere beharko gaitu lagundu Etxeparek.

HERRI EUSKALDUN FEDEDUNA ZUEN

Euskaldun fededun: bi hitz horiek ez ditugu gehiago elgarri josten, denbora luzez egin dituzten bezala. Euskaldun erretor haiek bai, kasik menderik

mende, elgarrekin erabili dituzte bi hitzak. Berek sortzetik hola ezagutua, ez zuten usteko elgar gabe joan zaitezkeela hemengo gizonak zituen bi seinale horiek. Bata zen alabaina herria, bata sozietatea. Ehun urte ez du arras Frantziak 1905 ean Eliza eta Estadia elgarretarik berexi zituela, eta Espainiak gutiago eta bata bestea gabe bizitzen ikasi ere zutela bi munduek. Arte hartan parropiak eta herriak gauza bera izan dira luzaz eta luzaz. Zertako ez aitor ere bien jostura hortaz ongi baliatu direla noiz edo noiz bai Eliza eta bai Estadia! Holako josturak, holako nahasturak erran dezagun, ez zirela bizkitartean ez bata ez bestearen onetan, hori orain badakigu: gizon bakoitzaren hautu libroa baita fedea batetik, eta bestetik ez baita indar eta larderia mundutiarrrik, estadu ala beste, gizon bati ere bere biziko hautuak legez eta bortxaka behartzen edo mugatzen ahal dizkionik.

Etxeparek bere baitan senditu duen, adibidez, bere fedearen eta moralaren arteko guduka, hori ere dakigu. Damurik, ez baitakigu gehiago hura zen gizonaren biziaz, ez-eta haren barneko sendimendu gordeez. Dena den, argitasun ainitzen faltan, eta nehoi auzirik bilatu gabe gureak ez diren urratsetan, diren bezala hartzen eta uzten ditugu erretor horren maitasun solasak batetik eta Jainkoaren beldurregi batean erro egina zen kristautasun hori bestetik. Bestalde, argitasun gehiagorentzat, behar ginuke gehiago jakin denbora hartako jendeaz, familieaz, ezkontzez, ezkongabetasunaz eta denetaz.

Horiek hola, euskaldun jeinu eta doinu ezagutueneren jabe agertzen zaigu Etxepare: mintzaira, bertsua, kantua, dantza ere bere hainean erabiliz. Funtsean euskaldun ez izanik ere, bera, nehork ezin uka mundu guziak gisa batez holaxekoa ikusten duela jende euskalduna, zenbaitek nahi ala ez nahi. Horra nolakoa dagoen guretzat eta nola dugun maite erretor idazle zaharra lau mende ta erdiren buruan berak hainbeste maitatu duen herrian. Maitatu hitza ez dugu hemen gehiegizkoa. Zer bozkario eta zorionak ez ditu erakutsi bere herriaren aldeko kantuetan: bereziki goersten duelarik euskaldunen azken balentria paregabea: lehen aldikotz ikusi direlarik euskararentzat idekiak inprimategi edo irarkola modernoaren atak! Ez, kantu, dantza, loria, bere bihotzeko gairiduran ez dio gehiago mugarik ezartzen euskara maiteari, jalgitzen delarik azkenean plazara, jalgitzen mundura: "lehen azkena zen lengoaje euskara" ez dea orain bilakatuko lehena? Garazin, munduan eta denetan.

Bai, ongi-etorri Bernat zuri Garaziko herrirat. Eiheralarre San Migel Zaharra, Duzunaritze, Euskal Herri guzia eta, hots, mundu osoak ongi etorri derautzu, harri zahar eta lurgain ala lurpeko aztarnak eta herrestoak holako gosez bilatzen dituen mundu ikertzale hunek zu bezalako izar eta lekukoak errespetu haundienez inguratzekoak ditu. Ez dugu guk beti zu bezalako gizonen alderat daukagun zorra zurearen pareko dohainaz ordaintzen ahal baina bederen zutan arripitz dakigula guk hainbeste hauts eta errautsen pean erdi itoa daukagun su mendratua. Goazen hemen laburzki ikus 450 urteren buruan bizi zaudela halere Garaziko lurreen, zu, Bernat Jauna!

GARAZIKO HERRIA, GAUR

Garazi. Baigorri neure herritik auzo auzoan, hamar kilometra doi doia, ez zuten aintzek usteko, neureaz beste herri batez bezala mintzatuko nintzala herri hortaz. Eta hala da aintzek eskatu didatela askotan: “Zer berri, zuen Garazi hortan?” Baigorriar bati beharriak xut-xuta ezartzeko, ez da hori baino galde hoberik. Ah, ez uste izan ez, etsaigo zerbait badugula garaztar eta baigorriarren artean. Bada egiazko anaitasun bat haien eta gure lokarrietan; anaitasun guzien argi-ilunekin, bixtan dena. Zer da egiazko anaitasuna? Elgarri hurbil hurbilak ibiliak eta haundituak dira ttipi ttipitik familia bateko anaiak: eskola beretan ibiliak, jan-edanak mahain bertsutik hartuak betidanik, zorion berak eta atsegin hurbilak jastatuak dituzte, maitasunak ere bai, haatik pena eta aharrak halaber, eta zenbaitetan ukomiloak eta jokaldiak, hori ere bai!

Baina horiek guziek dute hazten eta moldatzen anaitasuna, familiako lokarri zail eta iraunkorra. Hola zituzten Baigorri eta Garaziko bi baillarek ukan beren eztabadak, mendiko bazka eta alhapideen gainetik lehenago, politikako kargudun batzuen hautuetan ala burdin-bide eta erregebideen lehentasunaren gatik geroago, hori bai! Baina aspaldian ikasia dute bi herrialdeek, biak eskuz-esku ez delarik, bakoitza berean bizitzen eta makurbide balio due-nik gabe oro har. Horra zeren gatik ni, mintzo naizen hau, Baigorriin sortu eta orain Garazin hoberenean bizi, ez naizen hitz minkorretan hasiko Garaziz dudalarik solasa.

Gisa guziz elgarren beharra badute bi anaia horiek eta hori aspaldian ikasia dute beren gostuz edo bien onetan. Beraz, ez dut ahanztekoa nola egin nuen nik, adin batean, Garazin neure zerbitzuan sartzea. Adixkide baten familiar nintzan, eztei batzuetara komit. Errakirat heldu ginelarik, oilo-salda eta bazkariko lehen enganagailuen ondotik, ez dakit zer beharrez, gaineko salatik beheiti jautsia nintzan. Ez nuen errana, irakurlea, baserri hortan, Garaziko baserri ederrek daukaten gaineko salan zela bazkaria: eta behar da jakin hango etxe onek bi barne haundi dauzkatela erdiz-erdi eta familiako egoitzaren burutik buru, aintzinetik gibeleraino: beherean ezkaratza, orduan lurrez edo harriz, orain adrailu karratu legunez, eta ezkaratzaren gaina, neurri beretan, gaineko sala, hunek dauzkarik ganberak bi aldeetarat, bost edo sei, eta ezkaratzak dauzkalarik beherean halaber, irindegia, sukalde zaharra eta sukaldea, xuritegia eta arnotegi-sotoa.

Zer ez zen izan beraz orduan, beherean nintzalarik, ukan nuen harritzea, entzun nuelarik lur-ikararen burrunba bezalako bat, ortziarena baino beldur-garriagoa lehen xixtean. Zer ote zen holakorik, lehen harriduraz jabetzeko denboran, zerbitzari batek erran zidan: “mutxikoak” zirela, mutxikoak, dantzatzen, bazkaltiarak oro xutiturik, denek gaineko salako mahainaren inguruan, batek urratsak markatuz, denek dantzatzen.

Auzo herrikoak ginela baigorriarrak Garazin, hori jakinen zuen bai ez zakienak han, eta ez zela nehondik ere ahanztekoa, han, Baigorri eta Garaziren artean, Irulegi herri ttipia: hobeki erraiteko, Irulegi Berraunberriko lepoa, alde batera Baigorriara baitu lurak bere ixurgia eta bestera Garazira. Horrek du asko aldakuntza ekartzen hain zuzen Pirene mendien hegoa ala iparraren artean bezala. Hor ere ez zuena beihalakoak erran, Pireneen alde batean egia dena gezur bilakatzen dela beste aldean.

Eta huna hain zuzen Berraunberriko bi mazelen alde: hegi hortan duzu, eskuz berexirik bezala, Garaziko xu eta nuxu eta nixi, xira eta gitxu ren musika goxo eta leguna hasten jendeen hizkuntzan; bai eta etxeko haurren izenak eskatzen badituzu, hau Eñaut eta hori Ellande eta Kattina eta Majia... Eta jende dantzaria Garazin, mutxikoak jakinki segur baigorriarrek ere baina markatzailea izaitekotan, irulegitarrak ez du markatzailearen beharrik, soinua hor duen ber, senditzen du harek bere dantza! Kantari ere bai garaztarra baina kasik oraino dantzariago naski, bietarik batean. Orozgainetik, hau ere ez ahantz, jende goxo eta alai, lehenagoko Fauxtin famatuaren Libertimendietan trebatua eta, azkenean dena bota dezadan, Bernat Etxepare apez zenaren bai-menetik eta barkamenera dabilan "bekatoros" maitagarria, garaztarra!

Hori duzu Garazi. Itxuran berriz, araberakoa. Arradoi mendixkaren izena ez duzu arrotz, irakurlea. Horrek zion P. Narbaitz azkaratiar bikari jeneral idazleari eman bere idazle izenordea. Beraz igaiten bazara Arradoi gainerat beharko zaitut hantxetan oren bat edo bi bakarrik utzi zure paregabeko xoramenduan, Garaziri so eta so. Zure baitaratuko zarelarik azkenaren azkenean, erakutsiko dizut, Izpura herriaren gaineko arrano kafiratxo hortarik, Garazi guziaren parte: hemen, behean, Luro Fundazioa, lehenagoko garaztar amerikanoak Argentinako Buenos Airesen, doi bat errecki beretu zituzkeen ontasun neurritz kanpokoen ordainez utzia omen, esker onetan Jaunari eta tokiko osasungabe ta xaharren fagoretan eskaini bide zuena. Hortxe dago, iguzkitara, sekulan eraiki izan den artetxe ta xaharretxerik agradosena eta alaiena. Hots, Bernatek nahiko zuen obrarik garaztarrena.

MENDIAK ETA BORTUA

Luzeegi ginuke hortik aintzina Garaziko ordoki loretsu, landatsu eta etxeztatu hortako lilluren esplikatzea: Donibane, bere Zitadelarekin, eta Donazarre, Madalena, Hergarai, Zaro, Eihalarre, Azkarate, Anauze ta besteak. Zelaiak utzirik eta lore batzuen grazian hauk ere, bereziki udazkenean, horra bortu baketsuekin, artzainen udako eskapagiak eta beste aintzenak ere orain, mendietako erregebide horiek guziak Sindikatak urratuz geroz. Hemen

aldiz, inguru inguru, Jarako menditxoa, Osiarteren gainean bere harrizko mahi eta orientabidearekin, goragotik han Iparlaren kopeta hegia Baigorritik, eta ezker Hauzamendi, lehen elurra erakusten duena, Adarza bigarren elurra edo holatsu, Oilarandoi eta Munoa konkorr eztiagoak, eta han Errozate, Oraate eta Behorlegiko tuturria Mendibe alden, eta Beltxu Oztibarretik... gaineratekoak horien beretter daudelarik bakoitxak bere zerbitzu doa ekarriz ahale araberan Garaziri.

Garaziko mendiek ez dute goratasun ezin ausartatzekorik, "behi-mendiak" deitzen dituzte biarnes anaiak, hauk beren kukulu zurituatarik behatuz guri gain beheiti. Ez fida halere trufatxo horrekin: mendi-behi izenak erran nahi badu eztiak eta lehertuak direla gure munoak, bana-beste, eta ez harroka igotzale haien aztaparrentzat eginak, behi eta behor baino ardi eta artalde gehiago badute beren mazeletan. Bereziki, eta hau artoski seinalatzekoa da, haz ahala azinda xuri badaukala Garaziko bortuak: ez dea beti goratuz joana azken urte hauetan Garaziko artaldea, hainbestetaraino nun bi aldetarik jelosgo tirria bat emaiten baitiete gure artzaineri bai Biarnoko eta bai Nafarroagaineko bortuek.

Auzibide ere gertatzen da noiztenka Garaziko bortuaren eta auzokoen arteko desbardingo hori: ez hanbat Biarnesekin, han gertatu zena izan baitzen artzainek beheragoko lanbideetarat ihes egin zutela bortutik; egia da mendi herrietan bizitzaleak gutitu direla azken urte hauetan Garazin ere, eta ez bakarrrik Biarnoan, baina ez gisa eta molde berean batere. Biarno herri gorenatarik gazteak joan ziren hirirat edo beste ofizioetarat. Garazitik ere joan dira, bereziki eskolen eta ofizio-eskolen bidez beste zerbaiti buruz itzuli, baina ez batere Biarnoan bezala. Artalderik, ardi troparik, ez da kendu eta saldu Garazitik, erraitekorik. Gazteak badira hemen artzaintzari lotzen direnak. Funtsean ez dute gehiago uda guziaren bortuan eremaiterik: bide ederrak egin direlakotz batetik eta artaldean saroak ez direlakotz urrunegi, autoarekin etxetik beretik egiteko menea daukate gurek artzaintza, egunerdiaren gostuz, gutiagotz ez badaiteke.

Aldiz Biarnoan bortu alderdi osoak dira beren ardiez hustu, erran ditugun arrazoinen ondorioz. Hustearekin beti gertatzen dena da han orduan gertatu: beste batzuek hutsa dutela betetzen; behorak dituzte hain zuzen euskaldun batzuek eta berdin beheragokoek Biarnorat igorri, hola erraiten ahal baiginuke guk orain, erreferaz bezala, Biarneseri: ez ote diren haien mendi bortuak behor-mendi bilakatzen ari.

Begote hortan biarnes anaiak, doi bat itzul gaiten Nafarroa gainekoetarat. Alde hortarat ere gutartean eta ahapetik sala dezagun, gutizia begiz beha daude garaztar artzainak eta auzo baigorrialdekoak berdin berdina. Hauxe da alde horrekin gertatzen dena: azken urte hauetan bikoiztu eta gehiago ere egin

dira iparralde huntako artaldeak. Arrazoinak ulert-errexak dira; Europa hori ere hor dela, bere ekonomia krisia gogorki sendi du urte multxo bat huntan Frantzia guziko laborantza-nekazaritzak behi esnearen kuota horiekin eta merkatuko prezioekin eta azken urte hauetan oraino areago Ingalaterratik etorri behi xoroen eritasun horrekin. Euskal herri honek, iparraldekoak, du zorionez aterabide bat ongi etorria zaiona, ardiari esker, ardi esnaduna, hobeki erraiteko. Nork ez daki alabaina Ipar Euskal Herria eta Aveyron departamendua zirela aspalditik Frantziako gune hoberenak, larri-larria errateko eta xehetasun gehiegirik gabe, ardi esnearentzat. Baziren bai Frantzia behere horietan ardiak lehen ere baina haragitakoak gutiz gehienak, ez esnekoak.

Euskaldun eta biarnes askoren suertea hauxe izan da: ardi gasna. Frantzian ba omen da bizpahiru ehun gasna suerte baina behi-gasnak oro. Ardi-esnetik egin gasnarik ez zuten frantsesek ezagutzen, berriki arte, Roquefort berezi ospetsu hura baizik. Orain ari dute ikasten eta jastatzen, eta maitatzen, Garazi-Biarnoko Biarnoa ere guri lotua baitago gasnaren gostua: prezio garaistiko gasna, kalitatearen araberan, eta beraz ardi-esnearen saria doi bat gora deraukana artzainen probetxuko. Bestalde, jakin behar da mendigune xuhurtzat ekarri lurretan direla artzainak eta hortakotz badituztela dirulaguntza ez txarrak Frantziatik eta bereziki Europa-Batu hortarik hemengo artzainek. Orduan, ardiak berea baduelakotz, ardirat egin du indar Garazi-aldeko artzainak. Bi sasoi ditu ardiak bere urtearen iragaiteko, eta bere biziaren egiteko: udakoa eta negukoa. Negutik has gaiten, behar dute orduan Garazibehere, Lapurdi edo Amikuzeko baserrietara jo Garazigaineko artzainek, hango negubazkak ongi ordainduz; non ez duten etxerat, erosiz, ekarrarazten bihi eta industrialki moldatuzko hazkurri ainitz, gostarik gosta hura ere dirutan. Aldiz uda izanen da bortu edo mendiko denbora, orduan joanen baitira gainerat ardiak milaka. Hauxe da auzibide gertatu azken urte hauetan. Ardia beti gehiago ekarrarazi du goreneko herrietako bizibeharrak eta ardiene eta gasnen prezioek. Eta ardiek bere alhapideetan ez baitute mugarik ezagutzen, hortan dira hegoaldeko artzainak asaldatu, ikusiz jale berriak beren lurretan alhan ibilki. Hola mugitu ere Nafarroagaineko diren Aezkoa, Luzaide ta Eugiko alde horietan. Aise porogutzen du hori Orizuntik Orreagarako bidean Bentarteko lepoan bi alderdietako mendi-bazkak zerradura batez bereziak ikusten dituenak: Garazialdekoak janago eta murriztuago, hegoaldekoak berriz berdeago. Ez da mirakulurik: ainitzez ardi gehiago da iparraldean, hegoaldean baino.

Hortarik sortu dira azken urte hauetako eztabadak: konturaturik iparraldeko ardiak hegoalderat zoatzila asetzerat, pasaporteaz axolatu gabe, zerraduraz hetsi eta zaindu zituzten beren lurak hegoaldeko artzainek Nafarroako gobernuaren laguntzarekin, beren zuzena zuten bezala. Ordu arte mugaharriak aski ziren mugetan, gate-ziztadunek dute orain beren larderia erakus-

ten. Ekonomia kontu eta muga-auzi horiek hemen erakustea balio zutela iduritu zait, hobeki argitzeko nolako bizinarian duten Garaziko jendeek irauten beren tokiaren maitez eta nortasun bortitz bat zaindu beharrez. Norbait zen Bernat Etxepare. Halaber norbait direla orain ere garaztarrak.

DONIBANE

Garazi erakutsi dugu bere mendialde eta bortuko aberastasunekin. Hor erakusten ahalko ginuen ere Pirene mendi orratzaren pasaia historikoa eta Frantzia ta Espainiaren muga egin zutena. Baina daukagu interes gutiago duela horrek Bernat Etxepare batekin ari garen huntan. Gure euskara dugu alabaina Bernatekilakoa eta badakigu euskarak ez duela hor mugarik.

Halere hau ezin uka, kuriostate moduan baizik ez balitz ere: badaudela hortik aspaldiko erromanoen pasaiaren herresto batzu, bat bederen Urkuluko dorrea; hortxet, Orizunetik gorago, Bentarteko leporat heldu baino lehen, Arnoztegiko gainean, badago harriz ederki josi oroigarri ingurudun bat, erromanoen balentriatzat ekarria dena Pirene mendiaren beste gune bat iparralde hortako gorenean (summus) ordu hartako mugen arabera, 1000 metra goratan. Goren horrek apalena edo beherena ere baduela paperetan (immus), ikertzaileen gaurko ustekeria da Donazaharren dela (St Jean le Vieux) gune beheren hori.

Badago ere beti tokiko jendeen erran merranetan hegoaldeko 10 neskatxa haietaz kondaira deitoragarri edo leienda: hegoaldeciar neskato haiek (nafartar edo aragones?) Donibanerat sehi edo sasoi lanerat etorriak zirenak, joan omen ziren oinez hortik eta Ibañetatik mendiz mendi beren herrietarat Eguberri beren etxeetan iragaiteko. Hor bada, Bentarteko lepo murritzean, elur erauntsia izigarri batek hartu bide zituen neguaren minean eta sasoirik lartzenean: hotzak eta izialdurak ikaraturik, denak han berean elurtuak, elgarri lotuak aurkitu omen zituzten negua gesaltzean gaixo dohakabeak. Dena den, hortik goiti doa egundainoko bidea, Zezarek ere bere erromano armadekin iragan zuena, Ibañetarat, ezkerago utziz Xangoako oihan beltza, aintzinago Orbaizetarat eta goragotik Iratiko oihan eremuetara buruz doan pago oihana: hunen eskuinetik Orzantzurietako mendi gorena.

Ezin utz ere, eskuin, Arnegi eta Luzaideren arteko Ondarla auzoa aipatu gabe, Luzaideko etxe metari so baitaude Ondarla eta Luzaide elgarri bekoz beko, bat errekarren ezkerretik eta bestea eskuinetik. Hau du berezitasun aipagarria Ondarlak: herriz Arnegiko dela, beraz frantses paperekin, eta frantses eskolarekin azken urte hauk artean bederen, aldiz elizaz edo parropiaz luzaidar (paper espainolekin). Baina balio guti zuten berexgailu horiek orok Bernat Etxepareren liburu eta euskara kontuetan.

Goazen azkenean Donibanerat. Hainbeste Donibane badugu Euskal Herriaren bi aldeetako lurretan. Hunek bederen, behintzat Garazikoak, ez dauka beste izenik tokiko jendearen artean, Donibane. Garaziko direla, beste herri ttipietakoek erran dezatela. Behereko kapitaltxoaz ari direlarik aldiz, Vaubanen harresien erdian, ez dute Donibanez besterik ezagutzen eta aipatzen. Goazen gu ere "Donibanerat", Bernat bera joaiten zitakeen bezala. Hiru-lau kilometrotan daude doi-doia elgarretarik San Migel (Eihalarre) eta San Juaneko (Donibane) bi herri horiek. Gainerat Donibane Garaziko bikario jeneral edo gotzaiaren ordezkari baitzen Etxepare, ez da dudarik biak bat egiten zituela bere kristau artzaintzan. Gainerat, ez ote gara gaurko Garaziren berri emaiterat helduak gure solas honetan?

Gaur beraz, Donibaneren menea bizi dela Garazi guzia, hori erran deza-kegu: Donibanetik edo Donibanerentzat edo Donibanerekin bizi nahi ala ez, bakoitzak hautatuko du hiru hitz horien artean. Laburzki sailkatuz, ezarriko dugu sei sailetan lerrokaturik bana beste Donibane eta Garaziren bizia: hartuz merkatua eta zerbitzuak, kirolak, eskolak, eliza bizia, turismoa eta Santiago Konpostelarako beilariena. Baina hoik oro aipatzean ez dugu sekulan gogotik galduko nondik eta norat doan gure solas hau: Bernat Etxepare eta garaztar ospetsuaren kezkarik haundienak gaur, Garaziko euskara eta garaztarren kristau fedea zertan diren egun, 450 urteren buruan eta norat goatzin. Beti bezala, goazen gainez gain bederen gauzak nola diren ikusiz, gure arbaso haundiak eginen zukeen bezala, gaurkoan gaurko moldez.

Donibane, Donazaharre, San Migel Zahar-Eihalarre, nola berexten ote zituen hoik oro Bernat Etxeparek, bera Donibaneko bikario nagusi eta Eihalarreko erretor izanik? Funtsean, bazen Donibanen berean San Migel karrika 1292 kotz eraikia, gaurko Espainiako karrika deituan, Eugene Goyhenecheren arabera, erdiarokotz harresiz zaindua. Gaineratekoan bere nausi zaintzalea Akitaniako dukea balinbazuen 1170 urtekotz Donibanek, Nafarroarat buruz itzuli zen 1191 aldean Donibane. Hunek eraiki zion Mendiguren jauregia eta "hiri berria" ere egin jauregiaren pean. Donibane Nafarroako Cortesetan kondatuz. Hamahirugarren mendean gara hemen, Donazaharri gaina hartua dio Donibanek eta laster hegoalderako bidetzat Donibanetik Luzaidarako bidea, Arnegin barna, nausitzen zaio Orizuneko lehengo erromanoen bideari. Badakigu ere Etxeparek bere hautuak eginak izanen dituela Akitania eta Paueren artean alde batetik eta Nafarroaren artean bestetik, azken huntara hautatuz: Pauen iragan presondegiatz pagatuko duela ere hautu hori. Ordukotz, beren burua eta zuzenak ezin zainduz ari euskaldunak!

Beste hauturik ere izanen da laster eginik, hau Elizarekin, epe mugatu bateko auzi zorrotz batean. 1417 an bi Aitasaindurekin dugu Eliza, mailik goreneko elgar ezinaditu batek hortaraturik, Avignon frantses hirian ezarriko

duelarik bigarren Aitasaindua, hiru bat Aitasainduren denbora. Orduan Avignonekoarekin dugu Donibane, Baiona aldiz Erromakoarekin delarik. Laburzki aintzintatuz erran dezagun ere Nafarroako erregeen jauregi harek Donibanen zaukan lekua hartzen duela Zitadelak eta hunekin batean hiriaren inguruko harresiak eraiki zituela 17 garren mendean, beti hor daudenak, Vauban Frantziako erregeren arkitektoak. Elizaz aberats izan da ere bestalde Donibane betitik, Santa Eulalia parrochia, 1252 kotz aipu dena eta Jondoni Joani Batistarena, gaurko hau, Zubiburuko Mariarena deiturik izana, eta Zitadelakoa, eta Santiago edo Jakoberena, eta Ospitaleko Mariasainduarena...

Ez dugu erran Nafarroako erregek eman ziola ere Donibaneri hiri berriarekin eta defentsa harresien egiteko manuarekin, merkatu bat, hamahirugarren mendean. Zer berritze eta aldakuntzak ez ahal ditu ukan geroztik Donibaneko merkatu horrek... eta bere fama eta arrakesta beiraturuz beti, pasatuak pasatu! Ez dela gaurko merkatua lehengoa, erraiten baitute zenbaitek, nork uka dezake halere Donibaneko merkatuaren tirantza berezia? Zenbat modu desbardin ez diote ezagutu Donibaneko Astelehenari orain bizi direnek berek?

Ez, ez da gehiago ikusten hor laboraria bere aratxearen saltzerat heldu, are gutiago behia, ardi zaharrak edo antxu hautak. Ez da ere gehiago hor ageri Azkarate, Izpura, Donazarre edo nungo nahiko etxekanderea bere zare beltzarekin, bi ahatek kanporat lepoa luzatzen zutela; eta etxeko sagarrak, aranak, hauk berdaildunak eta horiek beltzak, larrixago, guri eta jori, eta bizpahiru oilasko pare, arroltze batzu, mahasti xokoko mertxikak, mizpirak eta behi-gasna burratuak, hori horia, edo etxeko xingar azpia... baina bego hortan, lerroa gehiago luzatu gabe. Iragan dira denborak, joan dira lehengo atxo xahar mottodun pollitak, beren zaia beltza edo lili xuriduna esku batez altxatu behar zutenak itxiletarik zaintzeko... edo ez dugu gehiago ikusiko etxeko jaun maki-la ferratudun hetarik, barneko beso motxa eta muntra xena urrezkoa polliki kurutzaturik papuan, erdi agerian nahitara eta erdi gorderik, gisa guziz behar-gabeko haundikeriarik gabe... alta etzira hor zu ere aitaxi adoragarria zure tabako toxa eta blunda hori lehenik luze luzea dilindan eta gero goiti biribilkatzen zinueta eta, ez baitzen sua ontsa lotua, baina zer munta zuen? Bazinuten astia, eta aski pazientzia, eta betiko solasa, berriz hasteko, kexatu gabe, pitz eta pitz, zure parabola segituz beretik. Alta ez da ez ikusten ere gehiago amatxi gaixoa, asteke sukre-kafe-xokoletak, eta xikoriak etxerat behar, eta apaintzeen haria, ilekia, bottoin eta pasai-orratzak erosirik, beti zerbait falta eta ondarrean bana-bana eta xuhur xuhurra, kondatzen baitzuen zenbat sos zitzaion gelditzen, etxeko haurrentzat zenbait goxagailu ere artoski harturik... eta zer erran atzoko duzunariztar senar-emazte xilarrez, beren zaldi-karrosan traka-traka jinik, elgarrekin xokoleta hartuko batzuten bi-biek

buruz-buru, asteko fantesia, Garatenean edo Xokolainean, edo aldian aldizka, ixil eta prestu, aste guzia beren xurruburuetan eremana zuten bezala.

Joan ziren bai hoik oro, kabalak ez dira merkatuan saltzean orain, guti baizik eta gaztetua da gisa guziz Donibaneko merkatuko jendea. Eta badago nonbaitik Donibaneko merkatua. Lan haundien sasoz kanpo, iduritzen nor-nahiri itzuli bat ezin utzizkoa dugula Donibaneraino astelehena heldu delarik. Gero ere, aste guzian bada etxean zerbaiten egiteko denbora. Eta presa orduetan, burua itzul artean etxean gira zerbait presatu delarik, auto kolpe batez.

Hola dute goizean eginen itzulia gizon ainitzek, bereziki axuri denboran, prezioen segitzeko bederen. Aratsaldean ere beste itzuli bat egin dezake pilotarekin afizione duenak, bereziki partida ederraren mentura delarik trinketean, edo norbait ikusi behar, goizean hor ez zena. Aratsaldea bai, zer ez da bil-tzen aratsaldez ere? Denbora batez garaztarren arteko parada zena ez ote da nornahiren ikusteko mentura bilakatu? Urrunagotik ere heldu da Donibanerat jendea, beste merkatuetan ez bezala, Hazparnetik, Amikuzetik, Xuberotik, Lapurdi beheretik, Goinafarroa eta Iruñeatik ez bada. Ostatuak, plazako saltegiak, denek dolamen zerbait izanik ere, ez direla hanbatekoak gaurko egunak, sosik ez dela, eta bizkitartean beti huntaratzen da solasa: baina, futxo, hori ez baginu ere!

Hori ez balitz! Denak erranak dira hitz horrekin. Eta hitz horiek ez dituzte tratulariek, ostalerek, saltzaleek eta afera egileek erranen bakarrik. Delako "hori" dirua baino ainitz eta ainitz urrunago doalakotz. Uste dut etsenplu xoil hunekin oro erranen ditudala: astelehenean, Donibaneko ikusgarrietarik bat, eta ez txarrena, amerikanoak! Donibandar guziek, eta urrunago hedatuz, garaztar, baxenabartar guziek eta, hots, euskaldun gehienek badakite nor ditugun amerikanoak: gure etxeetako seme eta alabak dira hek oro, beraz gu bezain euskaldunak; egun batez Ameriketara joan zirenak, bizi beharrez, eta noiztenka beren etxeko eta herritarren ikusterat etortzen baitira, herrimik erakarririk ainitzetan. Eta huna zer den gertatzen: astelehen guti dela pasaiako amerikano horietarik Donibane Garazin ikusten ez denik. Alta ez dute Donibanerekin zuek eta nik baino gehiagoko traturik egiteko, hamarretarik bederatzietan, salbu hau xoilki, Donibanen egin zituztela askok paperak Amerikarakoan baina ez bide zen hori arrazoin egiazkoa ez-eta ororen gakoa.

Huna egiazko arrazoina: astelehenetan asko jende, adixkide, ezagun, ikusten dela hor, herritarrak, eta herriko xurruburu zernahi ikasten, ez baitezpadakoak oro baina gure gauzak denak, gure bizia dakartenak eta gure barnearen barnea erakusten. Zer eginen duten gure amerikanoek horiekin? Deusik ez eta halere ainitz. Jastatuko dute hor beren herri maitea, beren erroak, kausitu dutelakotz Donibanen sort-herriaren bilduma bat, jastatu dute berriz Amaren altzoa, egon dira, zenbait orenen epea, Amaren besoetan eta

joanen dira berriz aire hotzetan barna lehengo berak direlarik iduriz baina arraberoturik, Amari musu bero bat emanik, hara, besterik ez! Hori zuen, hori, maiteko Bernat Etxepare, bihotz haundiko poetak. Horra zerk eta nolako Garazik zion emana berari bere kantuetan ezagutzen diogun bihotz haundi eta suz betea.

Bernat Etxepare, zure denborako gizon argituenetarik bat izan baitzinen zure herrian, kezkatua zaudeke lau-bost menderen buruan zertan dugun Garaziko jakintza argien distira. Jakintzaz ez dizut milakorik kondatuko, zerbait bai haatik. Lehenik, irarkola asmatu ez duen hogeigarren mende honek ez du horren parekorik baina ordenadorea bai eta honekin beste asko ikerbide deramatza aintzina. Hori bai, ikerketa, ikasketa eta asmakuntza maila ditu gaur bereak. Zure denboran abiatzea egin zuten bezala, haurrak eskola eta ikasketa zernahitara doatzi, orain burrustan, ttipi ttipidanik gainera, beren besoetan eremaiten dituzte ama gazteek umeak herriko eskolarat eta izanen dute hauek hogeit bat urterena, ikasketak bururatu baino lehen. Gehiago ere erranen dizut: berek ez dutela sekulan jakinen noiz dituzten ikasteak bururatuak izanen, adinean heldu eta gizon-emazteak zohitu ondoan ere beti berritzen eta berriz ikasten ari beharko baitute ofizioan berean, gaurko erreziklaiak deitzen direnekin, beti aldatzen eta hobetzen ari diren teknika hauekin.

Haize berri honek oro hunkitzen gaituelakotz, toki guziak hortan ditugu: zure Garazi eta Euskal Herri maitea beste guziak bezala. Horiek hola, eta berri honek ilundura batean ezarriko badu ere zure gogo argia, hauxe zor diot egitari: ez dela gehiago herriko eskolarik Duzunaritze zure herria bezalako batzuetan, Eiheralarren bai haatik. Ez dute huntaz beste hobenik gaixo herriek eta badute holakoetaz aski dolu ainitz eta ainitz buruzagik: denborak ditugu hemen holakoak. Artzainez aberats badira bi herrittoak eta holako ainitz, haur guti ikusten da gure baserrietan, bi edo hiru gorenaz etxe bakarrean eta ez beti. Gaurko mendeak du hori ekarri, bizipideek, teknikak eta guziek ehuneko 7 edo 8 laborari goren-gorenaz, berdin gutiago, aski da orain gizarte guziaren baserriko jangaiez asetzeko eta bestalde automatizatzeko, tresnatze eta modernizatze bat sarturik denetan, bizitzalea gutitu da lurretik bizi direnetan eta kalte haundiak ekarri dizkio holako aldatzeak Euskal Herriari. Ikaskuntza ere berdinean aldatu da eta haurrak biltzen dira hiri eta herri gotorretako ikasgia ederragoetarat. Horiekin ikusia dukezu, Bernat, Donibaneko eskolak direla haunditu, herri ttipietakoak ttipituz eta azkenean hauk hetsiz bezala. Beharko dugu beraz Donibaneraino joan ikustera zertan diren Garazi guziko ikasleak han.

Eskola-Ikastegi ederrak bai baditugu hor, jauregi batzuen negurrikoak eta mundu bat da hor gaundiko gazteria. Ez zait errexegi hemen xehetasunetan sartzea baina aho-haundikeriarik gabe erran nezake mila bat ikasleri hurbiltzen garaela oro-har Donibaneko ikastetxe guziak batera bilduz haur eta ikas-

le gazte haundiago guziak, eta hoieri josiz hirietako unibertsitate, eta mailik goreneko eskola haundienetan dabiltzanak: mediku, botikario, inginadore, ikerlari zientifiko, abokat, erakasle, enpresaburu, arkitekto edo oraino goragoko zerbaitetarat ere doatzinak. Horiatarik orotarik egiten direnak badira gure etxeetako seme alabetan, Bordele, Parise edo atzerrietan luzatuz beren hezkuntzak.

Itzuliz gure herrirat, aitortuko dizugu, Bernat, 700 ko batek daukala Donibaneko ikasleen kopurua: haundi eta ttipi, erran nahi baita adinez bi urtetarik eta 18-19 tara direnak goren gorenaz. Hiru ikastetxe haunditan banatuak daude Donibanen ikasle gehienak: Zitadelan (hau aspaldiko jauregi eta Donibanen zaindegi harresidunetik ikastetxe egina) dira ikasle horiatarik aintzak; behereko lizeo berriak ditu biltzen beste eskolak, gaurko irakaskuntza legeen haritik, gorago deramatzenak eta Maiorgako ikastetxe giristinoan hirugarren andana. Horieri lotzekoak dira ofizio eskolakoak, bereziki lehen bieri, laneko ofizioen bidea abiatzen duten hargintza, zurgintza eta biharko ofiziale gaiak. Beti aipamenaren doia ere, erranen dugu kondatzeokak direla, hauk Garaziko lurrari oraino josiagoak nolazbait, laborari edo nekazari gaiak. Garaziko lurra eta etxaldeen geroa dira hauk, xehetasun zenbait hartze dute.

Maiorgako parrokiak eskolatik abiatua da laborantzako eskola hori. Parrokiak zuen 1953 an bere eskolari zatzikola, lurra eskaini. Louis Inchauspe Xerbaxo zen orduko auzapeza, eta Paueko Kontseilu Nagusiko burua zen. Bere herriko Lekuona erretorearekin eskuz-esku, ohartu ziren lehen Laborantza-Eskolak sortzera zoatzila Frantzian, Laborari Ministeritzarekin batean, nahiz frantses apez batek sortuak zituen lehenak Lauzun herrian, Garazitik 300 kilometrotan. Maiorga gain hortan eraikirik pilota lekutxoaren gaineko eskola berri bat, 1954 an berean ideki zuten ikaskuntza, 60 bat ikasleekin, 14 urtetarik 17 tara, eskola eta nekararitza aldizkatuz, erdi ikasle ta erdi laborari. Nihauk ukan nuen, E. Larre, Frantseseneko eskola horren sortzeko kargua Aita Gaxitegi beneditarra eta Beñat Dassance, Uztaritzeko auzapez izan behar zena, biak laborantzako inginadoreak, izanez eskola horren erakasle nagusi. Ordu arte 14 urtetan bururatzen ziren gorenaz herri eskolak. San Frantses, Jatsu eta Xabiarekoak Donibanen eta Jatsun zituela bere erroak oroituz, Frantsesenea eman zitzaion eskolari izena. Gero, toki eskasez eta beste arrazoin zenbaitez, behar ukan zuen tokiz aldatu eskolak, Donazaharrerat lehenik, Baigorriat geroxago. Hor egon zen eskola, Baigorri-Oronozean bere gorabeherekin eta, zenbait urteren buruan, Donibanerat berriz itzuli. Gisa guziz baitezpadako bilakatua da orain 17 urtetarainoko eskola hori, ez baita laborantzaren ere, beste ofizioetako gisan, eskola luzatu batzu gabe lanean jarraikitzerik. Hor ere, Donibaneko beste eskoletan, ofizioetako barne, baccalaureat maileraino heltzen den bezala, hori bera da laborantzakoak erakutsiko duen bidea.

Garaziko ikastolez aldiz, bego oraingoan gai hori, urrunago aipatzeko utzia baitugu, gaiak berak eskatzen digun garrantzia guzia eman ez.

JOKOAK ETA KIROLAK

Ikastegi giro hortarik aintzina jarraikiz, eta eman ditugun xifreekin, bada-ki jadanik irakurleak zer gazteria ahal den Garazin. Eta hala da: Donibaneko merkatu plaza inguruetan gaindi doanak ez du herriaren iragaiterik gazte multxo gotor edo hiru-launazkakoak kurutzatu gabe iragaiterik. Horri ohar-tuko da eskolen muimenduetan bezala, larunbat aratsetan ostatueta gaindi eta, are gehiago, kirola partida zerbait badenean, rugby, pilota edo Libertimendu.

Goizeko-Izarra Elkartek famatutik has gaiten, hauetan ez ahal da euskal-dunik huntaz entzuna ez duenik. Beste kirolen artean, pilota izan da gehienik aipamen eginarazi diona. Mende erdi bat huntan zer pilotariak ez ditu Garazik eman eta ezagutu! Izen haundiak badira oraino ahanztekoak horietan, azken mende erdi huntakoak: Loustalot, J. Henry, Errea, Bergerot Etxepare, Harriet apeza, Chateauneuf, Etxemendy, Harcaut, Curutchet, Olhasso, horien artean, arduradun eta buruzagietan Pierre Etchandy, Edouard Mayte horietan. Baina ez dute lehen klasakoek egiten xoilki Elkartek bat. Behar laiteke bilatu zenbat gazte ta zaharragok duten euskal pilota bizirik iraun arazi Garaziko plazetan eta urrunago, herriko bestetan, xapelgoetan, desafio eta beste. Balakike Donibaneko "Plazaberriak" kondatzen hainbat partidaren berri, udako kanpotiar eta tokikoez betetzen delarik.

Ez da gure herrian herriko bestarik pilota partida eder bat edo gehiago gabe. Esku-huska jokatzen dute euskaldunek gehienik beren artean pilotan. Xapelketa haundiak aldiz Donibanekoan egiten dira gehienik, hor delakotz arrabote ederrena batetik, eta hor berean ere ikusle askiren lekua: zer ez da gostatzen-eta pilota! 200 libera gutienetik pilota bat, eta aise gehiago xixterakoak, beren larru bikoitzarekin eta loditasun gehiagokoan. Beraz esku-huska, xixteraz, hau ttipia delarik Jokogarbia, hola deitua joko zikina zaielakotz herritarrei bestea, atxiki haundikoa edo bi bolegutan jotzen dena indar haundia emaita gatik. Horren gatik da deitzen ere atxiki ttipikoa bigarren hori. Joko arina eta abilagoa, guk herritarrek hori nahiago dugu, aldiz kanpotiar udatiarrek gehiago prezatzen dute ainitzetan xixtera haundikoa, indar haundiagoan ikus ahala urrun igortzen duena pilota eta eskuzartak araberakoak eginarazten holako balentria espantagarririk nehun ikusi ez duteneri.

Ez ditugu denak erranak xixtera ttipiarekin, ez-eta ere bestearekin. Lehen hortaz beraz, jokatzen da luzeko partida, edo arrabotekoa. Huntan burutik

buru baliatzen da plazako ordoki luze ta zabal; ehun metretaraino ukaiten ahal ditu, Donibanekoa laburxagoa da baina gutiz. Joko hori, berrikitaraino, Baigorri, Hazparne, Baiona, Donibane Lohizune, Uztaritze ta Sara-Ainhoarainokoentzat uzten zuten garaztarrek, hegoaldean Billabona, Gipuzkoako Zubieta eta beste guti. Orain, arduradun erne batzuekin, hortan ere hasiak dira garaztar gazteak eta kasu horiekin geroari!

Aintzinago jarraikiz, dugun erran hor direla ere palazko ainitz joko, pala lodi edo erdi-lodiarekin pilota larruzkoan, hau ere araberakoa loditasunez eta pisuz, edo xoilki gomazko pilota, beltx edo xuria, barne betea edo barne hutsa, araberako paleta edo palote meheago eta xabalagoarekin: azken hau da gero-ta-gehiago sartzen ari herrian. Ez da hortaz harritzekorik. Odolean ez badugu ere euskaldunek, eta garaztarrek nondik ez? pilota, zenbaitek uste duten bezala, ohiduretan bederen sartua dugu ttipitik. Hortaz dudatzen duenari erranen diot joan dadin Garaziko herri ttipienetarat; ikus ditzala gure haurren eskola xahar edo berriagoak eta erran eni aurkitzen duen eskolatto horietan, bat bera, bere pilota jogia ez duenik, ttipia bada ttipia; eta atera dadila eskolatik herriko plazatto edo arrabotea nun den: bi urrats egin gabe kausituko du, eskolaren alde aldean eta eliza han berean. Horiek hirurak gabe ez da Garazin herririk; "mairie" izeneko udaletxea laugarren, orain, gero-ta-gehiago, Herriko-Etxea deitzen eta letra ederretan izendatzen duguna berreuskalduntze giro honekin, baina azken hori Estaduarena dugu eta herriarena, alabaina.

Ez ginuke halere ametsetarik mintzatu nahi hemen baina hala denetik. Lerro hauk irakurtzen dituen nornahik emanen dit errefera: baina eskolako hori herri honetan ez dea hutsa? Eta plazatto hortan, hain pollita, horiz edo arrosa kolore ederrez hain ederki tindatua, ez da nehor pilotan ari: ez igande goizetan meza ondoan herriko gazterik, ez egunaren barnean bazkalondotan haurño horiek beroan bero kanpoan direlarik; baloi bati ba, jo eta ostiko, gehiago dena, erdara nagusi beren artean! Egiak hoik ere eta errana dugu ez diogula egiari ihes eginen. Hala direnak hoik oro. Baina gure xedea zen erakustea nolako herria ukan ginuen Bernat Etxepare bezalakoen ganik, geroko gure eginbideak ikertu baino lehen eta goazen bururaino guretik leialki.

Pilotarekin jarraikiz, badugu oraino gure sailaren segitzekoa. Barnejokoak ere hor dira. Trinketa lehenik, Garatenekoa orozgaintetik, nasaia, zaharrena. Hor ez da astelehenik, merkatukari, non ez baita pilota partidarik berrehun bat ikusle hurbil edo berdin gehiago, nolakoa den partida edo karia. Horrek du bai lehentasuna Garaziko gazteen, eta ez hain gazteen, edo ikusleen begietan, eskuz, paletaz, palantxaz edo sarean hor ere, Jakes, Betri eta andana baten parioekin edo gabe, eta heldu jendea itsasalde hartarik ere berdin. Pilotari famatuak ez dira falta: Carricart kusiak, Inchauspe, horien koinata, Biscouby haundia eta hauek baitezpadako dituzten lapurtar hoberenak. Ez ahantz ere haatik beste bi trinket Garazin (Eihalarreko, Duzunaritzeko

bigak) eta ezker-paretak (ederrena Donibanen berean zestapunta eta guziekin, eta Donazarrekoa, Ahatsakoa, Arnegikoa). Eta, guziz, tokiko zestapuntalariak hezten dituen Jai-Alai jokaleku estali haundia.

Goazen aintzina, aipamenaren doia bederen, Garaziko beste kirolak ikus. Rugby baloi jokoa lehenik. Huntan, aspaldiko garaztar bat ukan zuen Frantzia guziak arras ezaguna: Jaureguy. Haren izena emana diote Donibaneko kirola pentzeari. Baina haren denboran ez zen batere ezagutua hemen joko hori. Behar zen Baionaraino joan orduan kirola hortako Elkarte baten eta partidaren ikusteko. Azken hamarkada hauetan da Garazin sartu joko hori bai-eta hedadura bat hartu ere. Aupa-Garazi eskribua ikus daiteke orain auto ainitzetan idatzia eta nola ez da betetzen igande aratsalde batzuek Jaureguy estadioa! Frantziako ezagutueneren ondotik bigarren maileraino helduak, auzo herrietako gazteriatik ausarki lotzen badakite Donibaneko gazteek beren 15 ekoaren osatzeko, Donazarre, Azkarate ala Ahatsaraino eta beste, non ez dituzten hirietako kluba horiek hoberen batzu hemendik iresten. Irulegiko Irratiak beste kluba batzu eta pilotariak bezala ederki lauzkatuz, beste erdarazko batzuen artean, nola ez dira igande aratsalde batzuek pizten eta berotzen, alde eta kontra, familiak eta ostatuak berdin! Baigorriko auzoak aipatzean, egiari zor diot hau ere: gure oihan eta gaztainape horietan, onjo bat ere bakarrik sortzen ez den bezala, baduela Garazi horrek auzoan beste bat, Baigorriko rugby taldea. Aupa Garazi batetik, Atxik Baigorri bestetik, hor ari dira biak parean edo elgarren aurka, jozak eta emak, batzu-bertzeen etsaigorrik gabe baina beti elgarri ezin barkatuz, guziz ingelesek Derby edo holatsu deitzen duten bat badutelarik elgarren artean, Garazin edo Baigorri bizpahiru mila eskuzartalaritaraino aldean.

Ospe gutiago dute herrian baina badira ere futbala, teniza, birlak eta hola-koak mutikoetan eta batzuetan neskatoen artean. Txirrindularitza, bazketa, handbala eta holakoek ez dute orainokoa ainitz erakutsi beren burua ipar Euskal Herri hontan, salbu halere Irisarri, Makea, Ahetze ta holako batzuetan. Salbu ere igerika jokoak abiatu direla, oraino kirola mail gorenerat guti heldurik ere, Garazin eta Baigorri dituzten igerikategiekin.

TURISMOA

Hau beste mota bat. Turismo edo bazter ikuskintza bi aldeetarik ikus daiteke: edo tokikoak joanez besteeri buruz, edo besteak guri buruz. Euskaldunak hemendik kanporat, badugu hortarik ere. Nahiz ez den hau turismo mailean sartzen, nunbait ez ote ginuen aipatu behar Ameriketarako

hori? Badira, Donibanen eta auzoetan, sekulan ikusiko ez ziren etxe ederrak, itsasoz haindiko eremu eta iturri horiek izan ez balira; hala nola, jadanik aipatua dugun Izpurako Fundazio edo artamen etxe famatua, Luro zenak Argentinatik ekarri diruarekin egina. Eta zenbat etxalde, Donazarretik eta Azkaratera. Geroztik, aski luzaz iduri zuen bai galdua zutela gure herritarrek urrunerako gutizia. Gelditu zen lehenik, mende hunen erditsua baino lehen, Argentina, Uruguai, Txilerateko tirria, berriz piztu haatik gizaldi honen erditsutan, Kalifornia eta Nevadarakoa: hor ezagutu ditugu, Donazarre, Izpura, Zaro edo Arnegikoak, eta hots, Baxenabarre, Xubero eta urrunagokoak bezala, turismoaz besterik egin baitzuten etxe alde: zenbat etxe ez da berritu, edertu, haunditu denbora batez Ameriketako diruarekin! Iturri horiek agortuxearrekin, ez ote dute egiazko turismo bat hatxeman guretarrek azken denbora hauetan, ikus eta bisita ibiltzeko hura, bai hemen hurbil eta bai urrunerat berdin? Hemengotik has gaiten, etorri zaie azkenean tokikoeri beren herriaren ezagutzeko gutizia; tokiko mendietarik haste. Bada jendea egun argiz bortuetan, Garazitik Xuberoraino. Iratira bazoazi, batean neguko elurra aitzaki, haurrak eremaiten dira neguan ezkiekin, gain horietan trebatzeko lerrakan. Gazte eta helduek berriz, makila haundi batzu eskuan, gostu hartu dute mendigoitzan. Baina harroketan gorako eskalada guti edo baterez hemen, harrokak ez ditugulakoan hanbat egokiak hortako. Adinekoek beste hautu-mota bat badute, orain diren auto oneri esker: Garazin gora, Eihalarreko Arbosen gaindi, Biakorriko Andredenamariatik Jatsaguneko lepoa, eta Urkulutik itzulia egiten baitute eta berriz beste aldetik jausten, sorotza batean askaldurik, Beherobi eta Ezterentzubirat: lehengo amatxiek sekulan egin ez zituzten ateraldiak holakoak, aintzizendako. Eta nola utz ere hemen seinlatu gabe, erdi turismo, erdi-otzoitzaldi, bakoitzak bere gostu, Orreagako beila. Gutiago dira hortara Donibane behereko harresietarik abiatzen direnak, goizeko hiru orenetan, Napoleonen bidez, kalonjeen katedrale gotiko miresgarrian beste beilatiarren mezan aurkitzeko, hamarrak eta erditan.

Beila edo turismo beti, erditik egiten dute beste batzuek bide luze hori: beren autoetan Jatsagunen orain egina den kurutze berriraino, eta handik harat oinez, Atekatxarretan gaindi, hori ere ez baita guti gaur oinez hain guti trebatuak diren ixtazain gurdoentzat; guziz, beste hainbeste egin behar delarik aratsaldean, autoa utzi lekuraino itzultzeko.

Eta huna zerekin utziko dugun gure tokiko jendearen turismoa; zer jalgitzeak, zer ateraldiak ez dira egiten orain, lehen eginen ez zirenak! Haurrek eta gazteek beren baitezpadako zuzen eta dretxo bezala hartzen dituzte holoakoak: ikasketa kondu ez direa Madrilen, Alemanian, Ingalaterran haurretik izanak erdiak baino gehiago! Gazte edo helduak berriz, horra non berotzen diren, elgarri salaturik badela autobusezko pidaia bat, Kataluniarat, Kortsikarat (hau parte itsasoz, Bretaniarat edo nik dakita? Eta prezioa?

Prezioa hola, hautsi-mautsiekin... nola ateratzen baitira ere "hoin arrazoinean"! Ez ez, ez da dudatzerik, beste parada bat ez baita gertatuko, holakoa! Horra zertan garen, nonbaitik, gure "miseria" guzien artetik. Ah! holako denborak ezagutu balitu Bernatek!

Horrek berak ekartzen gaitu gure xaharretarat. Xaharra hitza ez baita gehiago erabiltzen, hirugarren adinekoetarat. Hirugarren Adina: "mende hon-tako aurkikuntza haundiena" horra zer zion norbaitek eta zertako ez? Baziren zortzi autokar atzo, Donibaneko Vaubanen harresi famatuen kanpokaldean, bazkalaintzineko tenorean, eta ostatuak ez urrun. Eta hauxe: aski urrundik etorriak. Egun biga ziren bakarrik, baina beste biga haratago. Kanpotik etorrien turismoan sartuak gara hemen, erdiz erdi. Jende gaztea ibili zen uda guzian: funtsean, hor zabiltzan zubitik plaza gainera eta elizatik zitadelerat, iduri betikoa bazela eta beti nonbaitik jalgitzen.

Ikusle ainitz, bai ainitz, ibiltzen da Donibane Garazin udan. Azken sasoi huntan orotarik entzun da: denborak dorpeak direla, diruari kasu egiten duela jendeak, Europa horrek duela hori ekarri batzuek, ezetz besteek, Inglaterratik etorri behien eritasun berri horrek dituela denak galdu, edo ezetz, langabezia, jendea kexu, terrorismoa eta "ez dutela" jaten ere, moltsa hutsa, funtsean hainbeste eskelari ikusten denetan... Auzi hori ez da egun xuritzekotan naski, ez eta bihar ere. Goazen gu ikusitik. Gaurko jendea ez daiteke aberats. Hau segurik bada: ikusteko eta ikasteko tirria etorri zaiola gure haurride jendeari, etxean ezin egona gisa guziz eta joan behar jakin gosez eta kuriostatez beterik. Hola dira aurten ere ainitz etorri, non zer jaten duten guk ez jakin, bai haatik Euskal Herria nahi zutela ikusi, beren begiz, hainbeste entzunik xuxen edo makur. Xuxen ala makur ikusten gaituzten berek, ez dakigu, xuxen edo makur gidaturik zirenetz gutarat jinak, hori ere ez baina hau segura: fama batzudunak badituela Euskal Herriak ikusteko tokiak eta toki haietan dela Garazi eta guziz Donibane. Axalez ikusi dutela eta beharrenaren ondotik iragan direla batzuetan deusik ikusi gabe, hori ere izan daiteke baina helduden urtean ere berdin izanen da hain segur, kurrituko baita mintzoa, kurrituko fama, ahotik ahora eta kartatik kartara.

Horren gainean dute hain zuzen kondatzen garaztarrek, nausi eta etxe-kandereek mentura hortan dituzkete jazkoak agurtuak edo hitzartuko beren sehiak helduden urteko, bizi behar alabaina batzuek eta besteek. Erran izan da hau eta hura turismoaz: ez duela horrek salbatuko Euskal Herria, ofizioak direla behar herrietan, alde batekoak eta ez sasoin jori baten gasna iragankorra bakarrik, eta industriak, hemen berean segurtatzeko gazteen geroa eta familia-na. Egia haundiak, horiek oro. Baina ez daitekeelarik nahi dena egin, euskaldunak badaki ahal duena egiten. Eta zer ote dio beste aldetik gure herria bisitatu duenak? Sakelak husturik behar bada baina Euskal Herri bat ezaguturik itzuli dela, eta hau uste ez zuen bezalakoa; herri dohatsua alde batetik toki

eder miresgarrietan bizi baina herri bat sofritzen ere duena Frantziako beste baserrien gisan edo gehiago: lekuak oraino xuhurragoak direlaketz hemen eta galdu nahi ez dugun kultura batek ere kezkatzen gaituelaketz.

Bada hor miragarri bat, Garaziko eta Biarnoko bortuak eta artzaintzak hunkitzean agertzen duguna: gure lurrek eta lurrak beti daukaten tirantza: Euskal Herri eta Garazi huntako lurrak beti odola bezain kario baitaude, etxe egiteko ez direnak ere. Badelarik nonbait hektara bat lur saltzeko, auzo andana bat hor daude gainean, haren erosteko. Bixtan da baluketela hamar edo hogeit aldiz zabalagoko lurra, eta merkeago, han, beheago, Xarantesetan edo Lot et Garonne edo Parise aldeko bazter zabaletan, han ehun edo berrehun hektarako baserrietan ari baitira laborantzan edo abere hazkuntzan. Baina Ameriketarik heldu den herritar ohi bat ez da errerik ere harako; nahiagoko du biziki gutiagorekin eta hemengo gisan hemen berean bizitzeari lotu, familia baten negurriko ontasunean eta auzo batzuekin elgar lauzkatuz. Holako hautuaren egileak ez dira bakarrik lehengo pleguak hartuak zituzten zahar edo zohitu batzuk baina gazteak halaber. Horra nolakoa den bere herrian eta herritar moldean bizi nahi duen Garazi eta Euskal herritarra.

Horra ere noradino ekarri gaituen hemen turismoaren horrek. Turismoa ez ote da hain zuzen herritarren eta beste herrietakoen kurutzamendua eta elgarren desbardintasunen ezagutza bat, zenbait bederen beren hautuen egiterat ekartzen dituen?

EIHERALARRE HERRIA

Eta zuk, Bernat Etxepare, holako denboraren buruan entzuten gaitutzu-larik Euskal Herriaz, Garaziz eta Donibanez ahoa beteka solasean, ez ote zaude hor zurea gogoan eta berantetsia, noiz bada emanen dizugun gaurko Eiheralarrerren berri. Zu bizi zinen denboran, nahiz orduko jendea eta guziz zure ausartzia eta hedadurako gizon bat ez zinezten xoko miko batean mugatzekoak, baina ez halere gaurko ibilgailuen jabe, hor zaudezke tirrian eta beha, zertan dugun 2.000 urtearen bezperan herri hau, bere jendetza, familia, fede, libertimendu eta euskara mailetan.

Errana dugu jadanik tokiz aldatu zela herria bere lehengo San Migel Arkanjeluaren eliza zaharretik ur-hegirat joanez, "eihera" zen lekurat hots, gaurko Eiheralarre izenak xuxen edo makur oroitarazten duen bezala. Badira haatik izen horrek ez daukala eihera kotsu izpirik diotenak ere. Hortxe dago herria, fruitu baten barneko hexurra iduri; lehenagoko historiak dio, Eugène Goyeneche lekuko, hiru karrika zituela: plaza, Sant Izpiritukoa eta Juridikoa. Jondoni Bixintxoren elizak, hilarrietako S. Migel Arkanjeluaren segida hartu

zuen eta 12. mendeko herrestoak badauzka eta Santiagorako pasaia zaharra izana da. Eliza hau daukate tokiko kristauek gustu onez apaindua baina orohar bere erdi biluzian zenbaitek bezalako girgilleriarik gabea da. Plaza hortan erran behar da zabalgunerik aski utzi zutela herriko besta eta nahi zenarendako, beste herrixka batzu bezala tinki eta hertsiegi egon gabe. Zubi ondo harek du gorenaz ere iduri ahate lepoa bere pasaia mehatuarekin. Gaurko beribilek han behar dute arrastako bat eman, aldiaren guaitatzeko hantxet direlarik beste aldetik pare bat agertzen, guziz besta zerbait delarik plaza hortan.

Bestak Irailan egiten ditu herriak, Bixente zaindarienak, nahiz San Migel arkanjelua ere emana zion bere izena herriari, Mixel Garikoitz euskalduna, hau 19. mendekoa, saildutu baino aspaldi lehenagotik. Euskaldun erretor kartsuak ukan ditu bestalde herriak zaindari ageriko, tokiko bizian parte haundia zutenak. Hori zen bai, jaun ertora, herriko bigarren buruzagia, lehena ez bazen, herriko apezaren hitzak hauteskunde edo bozetan halako indarra zuelarik. Ez ditugu zuretzat, Bernat, azken hirurak baizik izendatuko, arras bereziak hiruak ere.

Lesgard apeza, duela 50 urte baino gehiagokoa, lehengoetarik zen. Elizan larderia haundia, plazan eta familiako gauzetan ere berea agertzen zuena, dena ere Jainkoaren izenean; behar zen harekin kondatu, familiako antolamenduetan eta denetan. Herriko bestetan, libertigailuetan gazteriaren librantxan, nondik ez? Aratsetan iluneko etxerat haurrak, anjelusarekin musika-dantza eta jostetak geldi, neskatoek bazuten Mariaren kongregazioa eta Mariaren haurrek loturiko dantzarik ez edo batasun hortarik kanpoa zuketen. Horrek ez du erran nahi halere ez zela bazterkako urratsik izaiten. Baziren tokiko gazte batzu musika eta dantzaldien sortzeko, besteak baino atrebituagoak. Holakoek asmatzen zituzten aitzakia batzu erdi zuzenean eta erdi kontrabandan gazte lagunen dantzarazteko. Herritik bazterrago hobe, sorogune bat bera aski zen hortako: soroa deitzen ere zen dantzatzeko parada hori tokika eta egiten ziren soroak, artzainen saro edo alhagia aldeetan noiz edo noiz, bai-eta laster hedatzen ere batetik bestera soroa izanen zela igandean holako lekuan, gaurko afixa euskarazko horiek gabe.

Hori zen gertatu Zaroko auzo herri ttipian, erretor beraren gomendioko toki xumean. Hain zuzen hango mutil batek baia eman zeien gazte laguneri igande arats batez bere klarinetarekin dantzaraziko zituela ihauterietan (Donibanen ikasia zuen berak tresna harekin musika jotzen). Ondoko igandean, hain xuxen Zaroko igandea izaki. Zaroko igandea zen ilabeteko igandeetarik bat: egun hartan Zaron zituen meza-nausi bezperak erretorak, eta bazkaria hango etxe batean zuen, familietan aldizkatuz. Eta igande hortan Mañex gazte haren etxerat izaki apezak bazkaltzeko eguna. Baina hauxe zen gertatu: apezak ele bortitzegiak botatu elizan herriko gazteria hola harrotzen zion soinulari atrebitu haren kontra. Hau ixilik ezin egonez nola ez zen elizatik min-

tzatu bazkaltzeko: "badakit egun ez dutala mutil horren etxerako komitik baina berdin du, ez da holako baten gainean zuen herriko artzaina!" Hortan, Zaroko eliza xumearen gaineko korutik errefera, Mañex harek berak apezari: "Komitik ez? Zure faltaz, jauna, zure hitz txarren gatik!" Aski zen. Emazte mintzo bat horra beheretik, elizako serora egiten zuen etxekanderearena: "Hi, Mañex, ixil hadi, errespetua hemen!". Eta jaun erretorari: "Zuk berriz, jauna, emazu ebanjeliotik!" Xalbadorrek kantu famatu batean dion bezala "Orduko apez suhar zintzoek halako arak zituzten". Guk aldiz, ezagutu dugu, 1955 inguruan Mañex gazte ohi hura, "errespetu" haundiko gizon zintzo eta kristau on bilakatua zen pasatuak pasatu urteak joan ondoan.

J.B. Coscarart egon da gero beste hiru hamarkada hurbil Bernaten herriko artzain. Baigorriko seme, euskarari eta bere artzaingoari osoki emana, gazteria ederra biltzen zuen herri guzitsuarekin 1950-80 urte haietan elizako ofizio ederretarat, kantuak zuela leku haundia beti, bera ere kantaria, igande goizez eta aratsaldeetan halaber. Bera apez herrikoa, nahi ukan zuen zerbait egin bortuan uda zeramaten artzainendako, Elusaro-Biakorri-Hasketa-Landerreta aldeetan bereziki. Mezak ere ezarri zituen bera joanez gain horietako etxola guneetan, ainitz artzain biltzen zutenak eta, beherean, lurlanetan zaudenekin beti elkarrizketa onekoa izan zen. Elizak munduari hurbilagotu behar zuela senditzeko denborak ziren, kontzilio (1962-65) eta beste. Bi apez munduren artekoa baitzen bera, ukan zuen batetik lehengo apezan bipila baina gaurko araren alderako idekidura batekin. Parropiaren arta haundikoa baitzen, sortu zituen lehen kermezak, egur bazkariak, lehen horiek zirelarik parropiaren biltze egunak, mezaetik eta bazkari otruntzetara. Elgartasuna zen batetik horien helburu, apairu alegrantzia, kantu xahar herrikoi, bertsu ainitz herritarren elgartzeekin. Bertsularitzaren sustatzaile ere izan dela hor, hori erraitea zor zaio beti komitatzen baitzituen Xalbador, Mattin, Errexil, Xanpun eta besteak. Biltzar egun nasai horiek ukan dituzte beren diru probetxuak ere. Diru horiekin asko egin du Coscarartek:eliza ondoko sala, elizako osagailu beharrenez ondotik, ezkerpareta bat gazteriaren ahusamendutzat, ateraldi batzu hauentzat etabar. Coscarart hau izan da Eiheralarreko azken apez herrian berean bizi izan dena, apezak gutitzen hasi aintzin.

Irigoien apeza, urrunago hobeki aipatu beharko duguna, izan da, ondotik, segida hartu zuena baina ez bakarrik eta ez alde bat. Hauxe zen gertatu 1984 inguruetan eta gero. Oharturik norat zoan eliza Garazin eta denetan ere, apezak urtetik urtera gutitzen ari, ordainak heldu baina bakarka bezala, gisa guziz ez aski joan horien guzien banaka ordaintzeko, erabaki batzu hartu zituen Elizak goragoko mailetan: beharko zutela apezek elgartu, talde batek hartzeko eskualdetto bat osoa, apezetxe batzu hetsiz beraz hortako eta zerbitzu moldeak elgartasun batean berrituz. Hau izan zen neurri horietan agerien bat, Garaziko herri ttipiek, Donibanekoa ezezik igande bakotx meza bat baka-

rrik emaita herrian, igandekotz kondatuz larunbat aratsekoa ere; bazuen jada hogeitatu urte hurbil, asteburuak beste mailetan ere aldatuz bezala, Elizak eza gutzen zuela larunbat aratseko meza igandeko kondu eta haren ordeztu emaitan ahal berdin berdina. Hala dira apezetxe hauk hetsi, bederen apezetxe bezala: Ezterentzubi, Eihalarre, Lasa, Azkarate, Izpura, aldiz 50 urte du hurbil Jatsukoa hetsia dela. Zortzi herri ditugu beraz hala elgartuak, gero-ta-gehiago Garaziko parrochia deitzen dugunean, gerokoak geroko: Donibane, Izpura, Uharte, Azkarate, Lasa, Eihalarre, Zaro, Ezterentzubi, besterik ez aipatzeko. Lau apez gaurkotz horien zerbitzuko.

Azkenik, ez dadin nahaspiderik izan Bernaten Garazi eta gaurko Garazi parrochiaren artean, huna argitasun bat arras baitezpadakoa: beste hegala badaukala Elizak, hau bezain Garazikoa eta herri hauk dauzkana. Donazarre, Jatsu, Buztintze, Iriberrri, Lakarra, Gamarte, Aintzile, Lekunberri, Mendibe, Behorlegi hartzen ditu alde horrek eta lau azken hauk Hergaraiko aldea deitzen dira. Badira hor ere beste lau apez egungo egunean. Egiari zor zaio halere aldakuntza horiek badutela beren eragina. Edozein herritarrek aitortzen duena da herri bat Euskal Herrian ez dela berdin bere jaun erretora izan ala ez izan. Beste neurri batean ere deitoragarri zaie gehieneri herri xume batek ez badu eskolarik edo ostaturik. Eta zer herriaren hiltzea ez da herriko ez-kila-zeinua ixiltzen hasten delarik, hain zuten Garaziko ez-kilek, bakoitzak bere haizea edo aroa iragartzen, bakoitzak bere etxetik ongi ezagutzen zuena!

Eihalarretik Urkulurat beste mundu bateko soinu hura ere ez dutelarik gutiesten garaztar anitzek. Beilarien bide zaharrena Donazarre, Eihalarre, Arnoztei eta Orreagara zoala, alta Piñuneko Arrokaluzen ere Elizatzarreko kapera ohia noizbait izan zela naski, bai-eta Orizunen Santa Madalena eliza eta hemen ermita bat 1388 an, horiek oro bildu dituzte Goyhenechek eta beste, jakin behar direnak. Historiaz aski aberats, ttipitua da bestalde Eihalarreko herria, hiru ehunetik beheiti jautsia orain bizitzalez. Bizipide mailean, hor den jende langilearekin etxalde ttipitan bizi da herritarrak, ardia delarik urte hauetan mentura hobereana. Badira bortuan, Elusaro eta Biakorritik Hasketara lau ehun ardi hurbiltzen dituzten artaldeak baina apalago daude gehienak. Funtsean Mehetegi eta holako etxalde izenek ez dute ontasun haundiegia salatzen, nahiz Mehetegiko hau den halere artalde onetan ekarria. Gasnategi bat dela herri hortako diru sargietan ezartzeko erranen dugu, elkarte moldekoa, herri ainitzetan ditugun bezala. Ardia burubeltza da hemen Garazin egundainotik, han edo hemen burugorri zenbait ikusten bada ere baina hau Baigorri eta Baztanaldeari uzten zaio eta urrunagoko Leitza-Etxegarate eta hango gauza da ardi gorria. Artzainak beren etxola eta ibilgai-luetan berritu direla, hori denek ikusten dutena da. Ez da gehiago asto irrintzina ainitzik entzuten, lehenago astoa eta xakurra baitzuten artzainak gain hartako lagun segurak. Gasnen kontserbatzeko hoztegiak, beste aintzinamen-

du haundia. Beharrik, ezen bortuan dauden artzain batzuek aitortzen baitute ez dela gaurko etxola beti lehengoa bezain ona gasnarentzat. Gaurkoa zimetan egin delarik ez baitu lehengo lurra balio gasnarentzat. Saltzeko aldiz, ainitzek etxetik saltzen badituzte ere, ez da hori denentzat egia: gasna feriak egiten dira Donibaneko merkatu estalian udako kanpotiarrentzat. Hemen ainitz entzuten dena: arrotzek denek jastatu nahi dutela, ona kausitzen ere baina ez osoa erosten, laurdena edo guttiagorekin aski. Beste batzuk diote ez dela gasna feria saltzeko egina, baina orozgainetik ezagutarazteko gero eginen baitira saltzeak, elgar ferietan ezagutu ondoan. Frantsesek ez zuten ardi gasna ezagutzen berriki arte, ainitz tokitakoek bederen. Behiarena, ahuntzarena, haiek zituzten bakarrik saltegieta ikusten eta ezagutzen. Orain euskalduneri bereri dagokie beren ardi gasna ezagutaraztea. Hortako egin dituzte elkarteak, elkartasunean da egiazko indarra, egundainotik: guziz elgartu horiek berek badakitelarik kanpotiarrerri buruzko urrats baitezpadakoen egiten. Hori dute ikasi, eta ez bakarrik garaztarrek baina euskaldun talde batzuek, bide hegieta ezarri dituztelarik beren saltegiak udan, Zazpiko (zazpi direlakotz hor elgarrekin elkartuak) eta holako izenak harturik. Halaber dituzte ere egin gasna bideak, "route du fromage" izenarekin, kurridari guziak erosle bilakatuko ez badira ere, izenak eta tirriak ere kaskoetan sar diten denborarekin. Eta nola ez aipa bestalde Elkarrekin edo etxeek egin dituzten gasnategiak?

Ez baita ordea gasnaz bizi bakarrik gizona, bakoitzak badaki hemen etxaldeek badutela besterik; ez keta haundika, ez baita haunditasunean Garaziko laborantzaren indarra, baina hau aberatsekin, denetarik zerbait hots! Behia bada etxe guzietan, zeria, erran gabea. Lehengo baserri etxeak Garazin bazuen, aintzinaldeari, ezkaratza erdian, bizitegia bi aldeetarat aski nasaia eta beti ontsa atxikia, sukaldeko supazterrean su-burdinak beti dirdiran eta untzitegia bestetako baxerekin, gainean ganbarak, eskalera eta gaineko sala ezko-tirrimintinez (amatxik erraiten zuen bezala) xerrentki dirdiraturik... Barnago sartuz etxean, horra barruki zaharra deitzen dena, tresnategi bilakatu, eta sotoa, etxeko arnoa oraino zenbait bakarrek hor berek egiten. Barruki guti orain bizitegiari loturik, zenbaitño bakarrik. Hori kanpotik beretik aise asmatua zinuen, zuk, ikusliarra, halako barruki ederra ikustearekin etxetik goraxago, eta zenbaitetan bi barruki (behiena bat eta artegia bestea, zuek Baigorri arditegia deitzen dena). Zenbaitek ere erakutsiko dute segidan urdandegia ere gaurko moldeetan egin, eta ordinadorean eginak oro, oreneetan bazka bera jausten, ohalea pala automatikoak berak nahasten, bai-eta tegi bakoitxera berak aspilletarat banatzen ere. Baina holako guti da oraino gure herrian; maizago gertatzen dena, etxeko nausi gazteak ibiltzen direla orain ixtudio-pidaia deitzen direnetan holakoen ikusten herriz kanpoan. Gauzak laster baitoatzi orain, nork daki, Bernat, zer ikusiko dugun zure herri maitean ere denbora laburrik barne!

Hau aldiz, jadanik Eihalarren badena, ahategia, tropa haundikoa, etxeke beste emaitzen lagungarri; hortaratuak alabaina, denak haundizki egiten diren mende huntan lurra xuhur dugun euskaldunak. Horier eta beste ainitz diru sargia ttipiri loturik, hots, horiek denek elgar osatuz, joanen dira etxekeak bakoitza bere alde:senarra ofizio zenbaitetan, etxetik kanpo, hargintzan, xofurgoan edo arnotegi batean berdin jornalari, emaztea erizaingoan edo menaiu egiten, mutiko hori, buru onekoa baita, erakasle lagun, beste etsamina batzu bururatu artean eta neska hau segetario idazkari edo erizain, baina bat edo beste jada mediku ere!..

Hola dira gure etxeak eta familiak, batzu handik eta hemendik bermatzearen bortxaz, ateratzen, besteak oraino segurtamen osorik gabe baina, ttipitik lanean ohituak, nehor ez da deus gabe, suerte den mendren bat lagun, xantzarik gabe ere deusik ez baita, osagarritik haste. Ofizio batzu aipatu ditugunean ez dugu hau seinalatu: ez direla lehenagokoak ere etxeke lur xoiletik bizi izanak gure xoko ttipienez. Hala-nola, ez dugu oraino zilatu ahal ukan zer erran nahi duten Eihalarreko etxe batzuen izen xaharre: etxe bat deitua delarik Zihitegia, beste bat Lakoa, edo Urreinea, edo Errekulusenea, Kitteriana, Arozteia. Mintzo diren izenak: nolako ofizio xahar edo etxearen jabe edo komentu-etxe izenak baitituzte ere deitura horiek gordetzen! Bai, eta historia gatik, edo bihar ikertzen ibiliko direnen gatik (beharbada herriko ume batzu), agian ez dira holako izenak galtzerat utziko. Funtsean nork daki ez ote diren zure denborakoak, Bernat, izen horietarik bat edo beste. Ai, Bernat, zu ez hemen izanen orain gure begien argitzeko!

Badira ere beste herritar batzu, ez baitute herrian ahantziak izan nahi: gure amerikanoak. Amerikanoa ez da bakarrik ikusi behar adin bateko gizon ontsa emanaren jauntzian, diru eginik etorria eta hemen ederki bizi, besteak lanean ari diren denboran. Berarekin bi hitz eginez jakinen dugu arras besterik: gazte gazte zelarik, etxean haren beharrik ez, eskolan ez beti ainitz ibilia, biziari buruz bederen ez ofizio ez lanpiderik ez ardietsi, orduan halako zirelarik denborak, azkenean elgar berotu zutela Donibaneko merkatuan kasu bereko lagun batzuekin, Ameriketarat artzain edo baratze gile joateko. Bere historia badu segurki: toki zabal haietan bere lanarekin bakarrik, mintzaiarik ez jakin, batzuetan diruan truk lagundua, edo ederki tronpatua, osagarriaren gorabeherak ororen gainerat, ezagutu ditu bai ez dutenak haren suertea eta kuraia ukan baina ez du maite, ez nahi ere, hango berri txarrik kondatu. Horiek oro, erraiteko behartu zaiela bai gure gazte batzueri Amerika eta zorionez parada hura ukan dutela ainitz euskaldunek. Uharteko edo Donazaharreko etxalde batzu ikusten ditugularik kanpoko diruz lagunduak eta edertuak beharko dugu pentsatu badutela holakoek ere kanpoko diru bezenbat izerdi eta buru-hauste berekin lehenagoko herritarren gustuz.

HERRI ALAIA.

Ez dugu haatik lano ilunetara jo behar herriko solas horietan, ez baita batere iluna aipatzen dugun herria. Ez lehengo denboretan ez-eta egungoetan, pasatuak pasatu.

Eiheralarrera doanak bederen ez du holako sendimendurik. Bestak ziren preseski herrian joan den igandean. Hori bai herri alaia zela udazkeneko aratsalde goxo hartan, Bernaten herria. Hasia ginuen orduantxe partida, gu harat heltzean. Lau pilotari ari ziren; lauak garaztarrak eta denak hoberenetan arras ezagunak. Holako afixa badelarik, ikuslea segura da. Eta plaza hura! Nasai eta zabal, Etxeberria, Janpiarreinea, Dorreberria, Lakoa, Matxardeinea etxe ederez aski urrundik laxo laxoa inguratzen, han ziren denak, pilotari eta ikusle, plaza gorrailea berritua zutela elizako aldarea bezala, xatxaria bere soinu hedagailuan argi mintzo eta eskuzartaka oro adoste guzietan, 27 tan edo hola, eta partida 30 etarat. Ez baitzen naski pariorik, izarian egon da giroa eta berehala gibelerat behaka jarri, sartu direlarik neskato dantzariak jauntzi beltzetan gorputza lerdin eta oinak arin, eta mutilak ondotik Baxenabarreko dantzen lixtun koloretsu eta urreztatuetan. Mikrotik hitza eta dantzen izenak euskaraz errotik. Alabaina, denak garaztarrak ziren hauk, Irigoien apez zenaren dizipuluak. Igandekoa zen hori xoilki eta oren pare batena, gaineratekoak ere araberan zirelarik dantza, soinu eta alaitasun. Funtscan, Etxeparek maiteko zuen hura bera naski, elizako eta Jainkoaren manamenduetako larderia latz hura gabe bakarrik.

Bestak eta bestetako alaitasuna batetik, moralisten larderia partea bestetik, ez ote da aspalditik hola izana Eihalarre eta Garazi? Beti Faustin eta erreter bipil batzu elgarrekin ezin konponduz eta elgarri hurbil hurbila bizi behar halere, bat eta bestea hain maite zituen herri horren bihotzean! Holaxet ezagutu ditugu oraino bizi garenen denbora guzian. Animatzaileak deitzen dira orain herriari bizitasun eta gostu zerbait ekarri nahiz ari direnak. Ukan ote dute Garaziko herriek Faustin eta apezak bezalako animatzaileak? Irakurleak jakin behar du nor zen Faustin Bentaberri mende hunen erditsutarainokoan pasaturik: musikari soinularia, mende huntako famatuena euskaldunetan. Eztei eta dantzaldietan, nor ez du Faustinek dantzarazi, predikari suhar batzuek dantza, bereziki loturik eta gauazkoa, satan beltzaren su-bazka egiten zuten denbora berean? Eta Faustinen aintzinean parezpare, gure erreterak! Eta hauk "Euskara plazara, dantzara" deitua zuen Eihalarrekoaren ondokoak.

Soinuarekin, hor dira soinuari doazkion guziak. Eihalarrez dugularik gure solasa ezin uka horgo erreterok azken hamarkada hauetan egin dituztenak oro. Parropia hortako kermezak jada doi bat aipatuak ditugu, Coscart

apez onarenak. Eta kermezetan nork zituen bertsulariak, Xalbador eta Mattin herriari eta Garazi guziari ezagutarazi, apezak ez bada? Hala da bai hauen hitz gordinegiak partida zituela, bai Mattinen zirto gordinetan eta bai Xalbadorren ahantzorduetan, baina maitatu ditu, eta ainitz gozatu, Coscarart erretor bai-gorriarrak, Arce pilotari haundiaren askaziakoak, berak meza-bezperez kanpo erakutsiak zizkien bertsulariak eiheralartarrerri eta bera zen lehena haietaz agradatzen zena, euskararen eta euskal dohainen zaintzale suharra zelarik beti.

Antzerkia ere sartu zen Eihalarren 1950 urte haietan. Apeza eta antzerkia, apeza eta bertsua, apeza eta euskal kantua, apeza eta euskara bera (zer ez du egin bere euskal katiximetarik landa, euskaraz mintza ziten plazako haur horiek!), alta beharko da bai egun batez gai lodi ere barnatu. Euskal Herriko erakunde guzietan eta sozietatean nor eta zer izan da mende huntan, eta aintzineko zenbaitetan, euskararen landarea landu, arrosatu eta ondu duena, apeza eta Eliza ez bada? Kultura arrazoinen gatik ez beti, beren eliza lanaren tresna eta baliagarri gisa, hori bai eta ainitzez gehiago, egia da, funtsean bada-kigu ez direla hain aspaldikoak abertzalegoa eta mintzairaren politiko sustrain finkatzeak baina hala dena erran behar: ez dutela ez eskolako errientek ez herriko arduradunetik atxiki eta zaindu euskara Garazin eta Euskal-Herrian, bai haatik ordu hartako apezek eta Elizak, beren meza, prediku, kati-xima, kantu, antzerki eta otoitzetan. Hemen erran-eta, bego hori hortan.

Beraz Coscarart apeza, Bidarten bikario gazteriarri hurbil ohitua, orduko gazte patronaia ederrak zituztelarik parropia gotorrek, loriatua zen Eihalarren gazteria guzia euskalduna hatxemanez eta sustatuz, Baigorriko bere sort herrian bezala, Bidarte ordukotz erdaldunduxea zelarik. Sala ttipi txar batzuetan hasirik, gogotik gustu hartu zuten gazteek hor, antzerki eta kantu. Zenbait urteren buruan, Larzabal apezaren euskal antzerki aberatsak abiatu zirelarik, horra urrats bat gehiago eginen dutela. Baina lekua ere beharko da hortako, Ezterentzubi eta auzo herrietarik ere beste gazteria ederra abiaturik: Etxeberriko etxaldearen sabaiak, belar meta beheiti joana den udaberri ondarrean, afera eginen du hortako, gazte andana batekin garbialdi bat emanez geroz zolari. Eta horra non emanen diren Etxahun, Urriki Latza, Bordaxuri eta besteak berrehunez gehiago ikusle hantxet metaturik, batzu alkietan edo lurrean jarriz eta besteak xutik. Kotsua baitu gaitz horrek beste guziek bezala, hortik hedatuko dira parte antzerkilari taldeak eta kermezak, bertsulariak plazaratuko dituzten talde baliosak: lehenik neskato multxo ttipi batek irriskatu alaigarriekin hasi bestatxoak, mutil neskatoenak bilakatuak, egiazko Eihalarre, Bernat Etxepare famatuaren herria!

Pilota partidarik ere behar zuen herriko plaza horrek mutikoeekin, neskatok, aski hurbil, kartetan, kantuz edo joko zerbaitetan ari ziren denboran. Hori ere ikusi zuen Bidartetik jin apezak, Bidarte baitzuen pilotari herri ukana, Bagalciague, Michelena, Larroque, Sallemazou eta holakoeekin. Errana

dugu jadanik ezkerpareta bat eginen dutela apezak eta gazteek, herriko ofiziale batzuek ederki lagunduz. Geroxago du Jean Irigoienek ikusiko, trinketak gustu hobea ukanen duela iparralde hontako gazteentzat eta denbora gutiz sarea, ezkerreko taula eta ezkin-motza emanik horra egina: Mixel Maitia zaror pilotari famatuak eman zuen xutik bere pilotari lagun berezkoekin, trinket berriaren estreinako partida, ondotik egin zen herritarren afariarekin. Pilotarietan gogenerat heldu izan denik ez da herrian izan Zaroko Mixel Ezpondakoaz (Maitia) besterik. Gorenaz ere bat, herriko neskato baten semea: Beñat Inchauspe, Janpiarreineko Marie Jeanne eta Alexis Inchauspe Donazarre Errekaldekoaren gehiena. Filipe Carricart lakartarrarekin 15 urtez ez dute nehoen beldurrik ukan trinketetan, ez-eta plaza laxoan ere.

Herri alai zela Bernaten hori erraitan behar ginuen kondatu zer gustuko solasak zituzten herri hortakoek beren bazkari eta elgarretaratzeetan. Bazkarien ohidura hori bada aspaldian. Ez gehiago beihalako ogi joiteak aipatzeko, edo ardi-mozte edo arto-xuritzeak, baziren ere apezaren egur-bazkariak, jadanik aipatuak eta museko elgarretaratze hek. Zertarik biziko ziren lehengo apezak holako herri ttipian? Diru guti, meza-sariak herriko fortunaren izarikoak, apez-paga are gehiago, herritarrek etxeko gauzez laguntzen zuten apeza: urdea hiltzen zelarik xerri-puxkak, haurraren kominione haundiko oilasko bat eta dotzena bat arroltze, fruitu sasoiaren sagar, udare, gaztaina edo adan urteko erreximenta egiteko gelariak eta, hau bai, etxeko egurra, apezaren egurtegia betez. Hau ordainez zordun gelditzen baitzen, oroituko zen egur-bazkaria emaitiaz, geroago, lanak egitearekin, iratzeak eta guziak segurtatzearekin.

Ez zuten saltzekoa egun hori etxeko nausiek: apezaren ezkaratzeko mahai xuri luzea bete beterik, hasiko ziren, solasa legun eta apaletik haste hartan, baina ez beldur izan, joanen zen urttun eta herabealdi hura geroxago, bakotzak berea ateraz behar orduan, bereziki zenbaitek: "Eta, nola zen Mañex, onjoaren hura?" Bere aire filusa alegia durduratuko zitzaion lehenik Mañexi, iduri erdi herabe, erdi izitua bere sorgin begi lañoekin, batere ebanjeliokoa ez zuen hura nola bota, halere denek sinesteko gisan?... - "Hau egia duk, gero! Behiak falta nitian, mendikoak, gaineko bordako pentzean ezarriak, eta ihiztari batzuek, figura, xeila idekia utzirik, norat deubru joanak baitziren ere. Merkataineko mutiko hura ikus, haratxago Tanburingo xaharra eta deneri galda eta galda, lanetan nindian to, behirik nehon ez ageri. Ah, eta hau: euria egina zian bezperagoan, badakik, hegoatikako euri gozo ezti hatarik, eta geroztik aroa arras jabaldia. Joaiten nuk, bordaren behereko gaztaina zahar haren hegiko xendratik bazterrez bazter, eta han zer ikusten dut? Onjo bat, kaskoa kasik beltza eta fin fina oraino. Baina eztuk hori: onjoaren gibelean, aise ez nitian ikusten, denak gordetzen baitzituen halako onjoak, ene hiru behiak gostian etzanak eta ausnarrean." Baietz ba, hantxe berean, eta ausna-

rrean, onjo haren pean. Jazko bazkarian ere entzuna zuten ixtorio bera baina beti berri zen Mañexekin, hain segur egia zuelako seinale. Eta ere zubiaren pean pasatzen ahal etzen arrainarena, eta lur-sagar ateratzean pirripitaka etxeizkina ereman zion patata buruarena, hau Ameriketara haatik. Ez ez! Etzen gasailarik apezaren etxean batere, holakoen erdian irri-zabla ezin iretsiz ari zirelarik Eihalarreko nausiak eta jaun erretora, hau maiz botela eskuan behingoaren gatik!

Bertsulariak deneri gustatzen zaizkiela erakutsia dugu gorago. Damurik ez baita iparralde huntan orain joko hortan hasten den gazterik, edo hain guti. Alta hor laiteke oraino odola, iduriz bederen. Larramendi-Goanetx herritar bertsulari zenaren semeak baditugu oraino herrian, anaia bat ere ba "Erramun" hor berean Zaron; Marti eta Beñat, hil berriak Irisarrin eta Suhuskunen; ez da batere galdua Larramendi haundiaren oroitzapena: 1937 an **Larralde-Panpale** harekin biek Irisarrin alaitu zuten kabalkada hura gogo aintzetan da oraino han gaindiko zaharretan. Eta badira haren bertsuak burutik buru dazkitenak. Huna aldiz hemen xoilki Larramendiren ordena edo testamenta deitzen denetik lehen hiru bertsuak eta zortzigarrena: erakusten dute, talenduaz bestalde, nola ziren bertsularitza alde batetik, kristau giroa bestetik Eihalarren 1940 urteetan:

(Larramendi zenaren azken bertsuak)

1

*Udako egun garbi batean ikus zagun iguzkia,
Hari konpara ahal daiteke gure munduko bizia:
Goizian flako, zortzietako lurra berotzen hasia,
Hameketarik biak arte du bero azkarren kolpia,
Handikan goiti flakatuz doa, aratseko itzalia.*

2

*Eni're orai abiatu zait iguzkiaren itzaldura,
Ez arras ilhun zerratu bainan arrastiritako hura;
Han edo hemen badut ardura nunbait zerbait arrangura,
Urhats gutti dut lehen bezala egiten ene gostura,
Kontsolatzen naiz iten duela goizik sortzeak mundura.*

3

*Goizik sortzeko nuen ordena erran behaut gauza dena;
Laugarren herrunkari ere ja kendua diot laurdena;
Eta ez beiratua izana, hainitz jendek dakitena,
Aspaldian nork ez du entzuna Larramendi-ren izena,
Zonbait kobla're badut emanik lagundu nahiz zuzena.*

8

*Zirtoak eman izan tut bainan makurrak nahiz xuxendu,
Iduri baitzaut Jaunak hortako eman dautala talendu;
Halere ene erranen gatik norbeitek herrarik balu,
Bihotzetikan galdatzen deiet guzieren barkamendu,
Denekin bake nahi bainuke hil eta zerurat heldu.*

Igande aratsaldeak ditu Larramendi berak arras alaiak ezagutu, ateraldi bakarra herriko plaza zen denbora hartan, goizeko meza nausia aratsaldeko bezperak osatzen zutelarik. Hauk latinezkoak ezagutu baditu eta gogoz kantatu oraino Goanetxeko nausiak, lasto-sua bezala piztuko dira eta hedatuko 1950 tik goiti euskarazko bezperak, Belokeko otoitzetxean sortuak Belokeko beneditarren otoitzetxea ez zuten segur arrotz eiheralartarrek eta auzo-auzoko ezterentzubar familiek: bazituzten eta badituzte han berean ere fraileak, serorak eta urte haietan segituko dute bokazioneek komentu eta semenarioetarat; baditu oraino Bernaten parropiak lau serora, otoitzetxe eta ospitaleetan urte haietarik goiti joan zirenak, eta hiru apez bestalde beneditarretan eta parropietan, hauetan bi fraide Biblia eta euskal kantuari emanak.

Baina, zuk, irakurlea, ez dukezu batere ulertua nola aldatu dugun solasa igande aratsalde alai eta besta giroetarik otoitzegi eta horietara. Ez da hor mirakulurik: biak elgarri hurbil zauden denbora hartako herrietan, gorago Fauxtin musikariaz eta orduko erretorez erran dugun bezala, Eihalarre huntako alaigarriak eta otoizkiak. Familietan ukan ditu egunak Euskal Herri hunek, nun etxeko umeetarik biga ezkontzen baitziren eta beste bat komentuan sartzen; eta oraino, ez zuelarik laugarren batek haurño bat polita ekarria, familian besteen artean hazten zena... xehetasunetan galdu gabe! Ez, ez du nehork erran osoki alde baterat edo osoki besterat direla euskaldunak. Funtsean zuk, Etxepare, holako baten berri badakizula ikasia du zure bertuetan bi lerro irakurri dituen nornahik.

Horra nolakoa izana den 1950 koan Eihalarre: 1939-45 ko bigarren gerla haundiaren kalteak orduan berdintzen ari zirelarik goragoko mailetan, geroztik bizipideek eta idaiek eginen duten jauzi izigarri hura ez amesten ere oraino, eta badakigu jauzi horrek ekarri dituela bere aldaketak eta on-gaitzak; aipu ditugun egunak dira, gaurkotik juja, egun goxo eta ezti batzu. Herriak "bizi" dira, gaur erraiten den bezala, jendea eta familiak konduak eginez ari baina ez beharrean, ez xuhurki, ez gutiegan, baina heltzen: herriko bestak berriz arrasortu dira, gazteak jostatu nahi du eta nola ez da jostatzen, Eihalarreko plazan biltzen dira gazteak, mutikoak pilotan, neskak haieri so, gero, iluneko etxerat behar badute ere oraino, baina hori badakite, aise onartzen dute, konpontzen dira, salbu bestetako dantzaldi hartan, orduan hasiko baitira laster hautsi-mautsiak egiten soinuariarekin, burasoekin, jaun erreto-rarekin berarekin ez bada. Auzitto batzu bai haatik maiz sortuko dira, neska-

toak "Mariaren Haurretan" baitira eta horgo erregelak oraino zorrotzak dantza horren gainean errana dugun bezala. Horiek hola, gazteria ederra da zinez Garaziko xoko hortan eta adin hortakoen aldetik ere fama ona du besteen artean Eiheralarrek, bere lehen auzo Ezterentzubirekin.

Eta Garaziko "libertimendiak"! Libertimendia, kabalkada, toberak, bes-taberriak, galarrotsak, tutak, ez dira segur nahasi behar horiek guziak, azken bi horiek bederen, horiek baitzuten herriko norbait gaitzat, kopla-buruko, erraiten den bezala, hots, nolazpait auzitan ere ezarririk, Xuberoko süjetaren pare edo kanta-gaia, kantatzeko, musikatzeko, ziztukatzeko, trufatzeko ez bazen. Garaziko libertimendiak aldiz ez du nehor gutiesteko edo trufatzeko baina Baxenabarreko dantzak ditu dantzatzen, herriko ohiduran, tokikoak diren dantzekin: mutxikoak, lakartarrak, ahuntxa eta holako izenekin... Dantzariak jauntzi berezi koloretsuak dituzte: bizkarrean, aipatu lixtun zerrenda luzeak behereraino hurbiltzen direnak, beren kolore desbardin alaiekin, galtzetan xingola kurutzatu meheagoak kanpoko sahetsalde guzian kurutzatuak kuxkulekin edo gabe. Donibane ko karriketan behar dute horiek, edozein herritako izan ditene, beren karrika dantza egin herriaren beheretik gainera eta gainetik beherera. Beren herrian aldiz, izan ditene Lasako, Izpurako edo beste, makilariaren emanaldi berantetsia haatik sekulan ahantzi gabe: hunen dantzak arrakesta haundia du, nola segitzen dituen airea eta pikoak, makila zenbat gorago igorriago eta hanbateko eskuzartak segurago ditu, bereziki makila jestu batez berriz eskuratzen badu erortzerat behinere utzi gabe.

Horra, laburpen baten doia, duela 50 urte inguru hartako Eihalarre hartaz oraino bizi-bizi aurkitzen ditugun oroitzapen batzu. Baina iragan denbora hortaz ari denak ez du behar ahantzi seinatzeko, berriz erran-eta ere, herria bera ez dela geroztik haunditu ez-eta haunditzen ari.

Baziren orduan hiru ostatu eta hiru saltegitto herrian, hauk etxeetan emazteak erabiltzen dituen xurruburruen salgaiekin eta beste bat herriko espartin egilearena. Ostatuak klientela gizontsu baten sosegu, bereziki igandarekin. Orain, herriak ostatu bat balinbadu ere, eta hau ezagutua, erosketa gehienak Donibane aldeko saltegitan egiten dira, beherago ez bada eta ahusamendu-ateraldientzat, denek duten autoarekin, bakotxa nahi duen lekurat joaiten da. Baina ez dezagun aintzinaldea goizegi har. Gelditzen zaiku, beti labur eta gainez gain, gaurko egoeraren berri emaita, biziaren mailean eta, guziz, euskaldungoaren zeretan: beti bezala, estatistika zorrotz eta kondu mailetan sartu gabe baina begirada laxo bat emanaz.

GAUR HELDU BAZINA, BERNAT

Aldakuntza harrigarriak ditugula bigarren milako hunen ondarrerat, hortaz jakintsun egina zaitezke, Bernat, zauden lekutik. Gizonak ilargirainoko

joan-jinen egiten hasirik, munduko berriak eta matematika konduak aldiz argia heltzen den baino zaluago kurritzen, ontasunen jabetzan berriz ez da oraino erraten nik dudana zurea dela eta zurea nirea, baina hortxe-hortxet gabiltza, ez jakin gehiago atzoko baia ez denetz egun eza bilakatua eta halako burtxoro batek bezala hartu mundu batean hainbeste jende badabila orain erdi xorobiraturik. Halere, goazen ikus ez ahal dutela, Etxepare, zure herria, plaza, euskara bera haize nahasiek airetan barna eremana berekin.

Itzulingoak bai egin ditu Garazik, larrualdatze batzu bere negu-udaberrietan egin, eta ez denak onerakoak: kasik bestelakatua idurituko zaitzu mende berri huntako gazte asko, bere itxura, mintzo, traka, aurpegi, urrats ala eskuaire, lan, josteta, mintzo eta nortasunetan, arrotz-mamutua aldiz beste bat, iduri nunbaiteko azkon-zilo, harroka edo harpeetarik azken lur-ikarak aurdikia. Ez ihes egin zuk lasterregi horren ganik, iziturik, okaztaturik: zurea duzu bai, beha zozu gaurko gazteriarri hurbilagotik, entzun ezazu beharri xorrotxagoan, bai hor dauka bere soakoan arbasoen pindarretik zerbait, usnato diozu solas, oiuhu, kantuetan, gure Errozateko mendiaren oihartzuna. Entzun dezagun hobeki biek, beha artoski horren begi barneari, berak ere laster galduko du hastean aurkitua zinion arrotzaren oihesa: Garaziko semea baita, lur hontako landarea denaden. Eta mutil batek eskutik deraukan andere pinpirina horrek halaber berekin dauka, ezin ukatua, Garaziko bortu-zeruen zerbait distira. Gaurko azalarekin doi-doia aldaturik bakarrik.

Aldakuntza? Itzulingoak? Uste dut bai ezagutu dituela Garazik. Funtsean, mundu guziak bezala. Eta Garazik, ez gehiago, ez gutiago.

Aldakuntza horiek, itzulingo hori, ez ditugu mail orokor batean hartuko gure txostentxo hontan. Alta ez ditugu ere, are gutiago, euskal sozietatearen eremuak oro beren mail berezietan zatikatzen ahal. Bakar bakarrik biga dituzketzu zuk, Bernat, hemen laburzki ikusi nahiak, zuhauk ere horiek zintuulakotz zureak: batetik gure herriaren gaurko eliza giroa nola den, bestetik guk orain hemen bizi dugun euskal giro hura: biak ere zu hemengo pasaia laburrean kezkatzen zintuztenak, lerro apal hauen sastatzaille honek ere bereak dauzkan bezala. Zertan gauden, hots, gure aldatze-berritzeetan, bai eliza mailean eta bai gure euskaran.

I EUSKAL ELIZAREN GAURKO EGUNAK

Euskal Elizarik ez dugula, aitortu beharko lehenik. Bere tratuak egin behar ukan ditu betitik Podore Politikoarekin Elizak beti holakoan menpeko izanez gisa bat edo beste. Hola erran zuen Jesusek ere: Zezarena Zezari eta Jainkoarena Jainkoari. Zezar hori zein duen berea ezin jakinez Euskal

Herriak, halako alda-maldaka batzu izan ditu askotan herri hunek, menderik mende. Baziren nolazbait, oraino osoki argitzekoak Etchepare ren denboran, Nafarroaren eta Frantziaren artean eta jakin izan du bere gustuz mugatze eta mugitze horien berri Etcheparek. Halere badakigu nausitu zirela Frantziako erregeak gure luraren gainean. Eta guk, euskaldunek, ez dauzkagu osoki xurituak Eliza-Podoreen auzi horiek, egun hauetako euskal departamenduenarekin eta beste. Denaden, frantses menpekotasun politiko batekilakoa egin behar beti euskal Elizak, gaur ere orduan bezenbat edo gehiago, bere berritzeen arte-tik ere eta berea zainduz beti nolazpait.

Frantses giro bat baduela Euskal Elizak bizitzeko, hori behar da jakin, aintz gauzaren konprenitzeko. Hots, Frantziari buruz itzuliak gaude legez osoki: apezpikuak frantsesak, beraz euskara ez dakitenak, diosesa edo eliz' barrutia, departamenduari josia, beraz biarnesak barne, euskara ez dakiten beste ainitzekin, oro frantsesturik bezala, ari behar, diosesa elkarteak halaber, Bordele ta Angoulême-rainokoeekin pastoral mailean bat eginak, beraz argitasun eta manuak oro, Erromakoak ere, Parisen barna etortzen. Beste lau Eliz' barruti edo "diosesa" baditugu bai, guk euskaldunek baina hauk Euskadin eta Nafarroan, beraz "Espainian" hemengo ainitzek dioten bezala. Bihotzaren lokarriak bai baditugu hauekin, mintzairakoak bezala, eta badi-tuzte beti ta gehiago gure Elizako buruzagi eta Elkarte batzuek baina hauek ofizialtasun guti, edo batere ez dutenak.

Giro hori, muga ofizialena, ari dela aldatzen, gu elgarren lokarriak hobetzen, hori ez du gehiago nehoruk ukatzen ahal. Eta elgarretarat, lan egiteko, mintzatzeko, laguntzeko, urrats horiek beti-ta-hertsia-goak ari direla bilakatzen, hori ere egia. Ez da gehiago mugetako kontrabandan ari behar elgarren liburu, kantu edo beste lanentzat Iparraldetik Donostiako Idatz liburutegiraino edo handik Belokerainokoa egiteko. Garazi eta Baxenabarrez baitugu Etxepare-rekilako solasa, badu hiru-lau urte iparraldeko apez-elkarteak Baztanerat eta hangoek ordaina egiten ikasi dutela Garazirat, batzu eta beste-ak euskal mintzaira eta dialekto berekoak baina hortan geldi oraindinokoa kurutzamenduak. Euskal Telebixtak bere laguntza parte, arras baliosa, ekar-tzen digula elkartze hortan, hori ez da ahantzi behar. Eta urrundu behar baita aintz aldiz elgarren hurbiltasuna senditzeko eta ezkontza batzuen egiteko, huna gainerat Ameriketarik badugula argi bat, lehengo erakundeetan ez ginau-kana: Kalifornian, Nevadan, Idahon, Koloradon eta Montanan gaindi dugun Euskaldunen Apezaren berrietarik jakiten dugu, ez duela berexgorik egiten ez-eta izaten Iparralde huntakoa dugun apez omonier batek, han aurkitzen dituen euskaldunen artean, ez baita han ez baztandar, ez gipuzkoar ez bizkai-tar eskasik, batzu eta besteak beren Euskal Herriko erroek elgarretara biltzen dituztenak. Eta zer erran Parisez? Hango Euskal Etxeak, bere elkarteekin, bere apezarekin, ez ahal du baztertzerik egiten orotako euskaldunen artean,

ez-eta behar ere! Ez duzu naski holakorik ezagutu zuk, Etxepare, zure denboran, eta zer atsegina beraz zuretzat holako gauzen jakitea!

Ideki, zabaldu dituela bere ate-leihoak 2.000-ra doan Euskal Elizak, ez dugu horrekin gezurrik erraten, Amerika eta Parisetik kanpo ere. Hori ginuen-eta 20. mende hontan Erroman iragan zen Kontzilio haundi baten mezua. Baziren arrazoinak mezu horrentzat: jarria zen girixtino mezua her-tsiturik, murrizturik, mikoturik, ximurturik; aipatu ditugun podore politikoen artean Berri Onaren hatsa laburtua zuen hogeigarren mendeko Elizak. Ez zen holakoa izana Bernaten mendea, mende emankorra, zabaltzalea, bat izan bada: orduan zuten, orok dakiten bezala, munduaren lehen itzuli osoa egin gizonen Amerika aurkiturik, Elkano (euskalduna hau ere) eta haren lagunek. Gehiago luzatu gabe gure San Frantses nafartarra mende hartan joan ere zen Indiak eta Japoniaraino, inprenta aurkitu berriarekin ari zirelarik Bibliak ainitz zabaltzen, zure euskarazko lehen liburuari bidea erakutsiz, Bernat zorionekoa!

Itzul gaiten bai gure hogeigarrenerat. Etxeparek egin bazuen beraz lehen euskal liburua, hogeigarren hontan euskal liburuaz bete da Eihalarre. Mendearen lehen parteko "Euskal katixima" hura, frantsesezkoaren itzulpena, Mezako Liburu ttipia, Kantuz, J. Hiriart-Urrutyren liburu batzu, beneditarrren Bibliak euskaraz, sartu ziren herriko etxe guzietan, eta euskal liburuaz bete da herriko eliza guzia, eta neke laiteke hain segur han erdarazko bat atxematea, HERRIA kasetak badute ere etxe ainitzek, familia girixtinoek eta besteek hastiro ez dutena, Elizan euskaraz xaramelatzen da, neskato kantariak liburutik eta gizonak oro gozoz.

Horiek guziek halere gaurkotasun batean dute beren seinalea. Ez du gehiago lehenagoko erretor zahar batek manatzen herri guzia, hura baitzen eliza barnean egiazko jauna eta kanpokoetan auzapeza, herriko eskolako errieta edo etxejoaun batzu. Berebertasun bat hartu dute herriko girixtinoek berek: bestetako berek diote musikariari manatzen, noiz has eta noiz geldi, meza eta sakramenduetako urratsak berek dituzte negurtzen eta beren gustoko laguntzaileekin, apez eta laiko, prestatzen eta apailatzen.

Beren ondorioak ekarri dituztela horiek orok, hori zuhaurk asmatua dukezu, Bernat: herriko eliza ez da ez lehenago bezala beti betetzen, herritarrek hautatu eta nahitu egun batzuez kanpo, herritarrak ez dabilta gehiago denak urrats berean soldadoen pare, tropatik doi bat baztertzen den batek ez ditu beste guzien begiak eta fama txarrak bere gainean, zer bilakatzen ari ote den ardi galdu hori, norbait ez badabila tiletez tilet beste guzien lerroan, utziko da hura bakean, harek ere baduen kontzientziari jarraik dadien. Orotan ongia ongi eta gaizkia gaizki baina badauka hainbeste bide, xendra eta zehar-bide gizonen munduak!

Errespetua, hots, hori zer den badakigu Euskal-Herrian, egundainotik. Eta errespetua beti beharko da gizonen harremanetan. Bizkitartean, leiho berri batzu idekirik beti heldu diren mendeetan, nor daki zer ari duen beti gizonak ikasten eta zer izanen duen beti ikasteko: noradino doan elgarren errespetua eta batzuek besteen alderat dugun zor hori.

Hainbeste aldakuntzarekin, Bernat, Eiheralarre eta Garazi lehengo herri girixtinoak dauden ala ez, gauzak ez ditut batere hola erranen ez-eta erraten ahal ere: ez alde baterat ez-eta besterat. Aldatu dela eta beti aldatzen ari euskal gizartea eta honekin batean mundu guzia, hori bai. Eta ez naizela ni gai erabakitzeko norakoa den gainazpikatze hori sinesteen ala jokabideen mailean. Hau da segurtatzen ahal dena: iragana dela lehenagoko "girixtino gizarte" hura: hots, hola deitzen zutena, egiazki girixtino izan ala ez, lehen liderrak elizakoak izan ziren denbora hartan, beste batzuen faltan. Orain berebertasun bat hartu dute munduko podoreek, zuzen den bezala. Herritarrak berak, gainera, argituak dira eta beren bideen hautatzeko gai. Horrek ez du erran nahi kändua eta baztertua dela Eliza, bere lekuan egoki bakarrik berebertasun batekin eta baduela zer egin, bere argibideak erakutsiz bere ganat argibila heldu zaizkoneri.

Biak irabazle ateratzen dira hola: politikoak eta bakarkakoak batetik, beren saila ikertuz eta barnatuz, elizaren girokoak bestetik, hauek ere goratik etorriko zaizkien manamenduen aiduru egoteko orde, beren pentsamolde eta argitasunez aberasten baitute mundua. Eta bada lana denentzat. Eihalarren horrek zer ematen duen ikusiz, horra herriko gazteak, gero-ta-gehiago eskolatzen eta haunditzen ari direla biharko munduan ez izateko bakarrik segitzale batzu baina mundu horren egile eta, beren biharko asmakuntzekin, geroko aintzinamenduen sortzaile ere, agian. Eliza ofizialaren mailean horrek eman digu jadanik apezpiku berri bat aurten auzo herritik, Donibane Garazitik Montalbanerat izendatu dena. Baina hor berriz ere eliza-mailean egon gabe, zertako ez aitor ari direla beste mailetan ere gure gazteak beren balioaren erakusten: betiko laborantzatik aterarik, sindikalista buruen mailean badira jada, jakintza mailean beste batzu, beren ixtudioak aintzinago eremanik. Erran behar halere badela zer egin oraino: Garazik balinbaditu bere seme edo alabetan medikuntzarat heldurik kargu hortan ari direnak, orainokoa ez dela izan hor galde guzien baieztatze aski. Ez daiteke erran gehiago, elizakoek dituztela gibelatzen gazteak, baina herriko familia guziek ez dutela aski ahal edo aski amets haundi holakoetaraino haurren bultzatzeko. Haatik laster doatzi orain gauzak, eta egoera horiek berri daitezke luze gabe, Garazin ernea eta bizia baita bere hartan tokiko jendea.

Berritze horien beharrak eta baitezpadakoa den gazteen gogo-zabaltze batek, horrek ekartzen gaitu gure euskal kulturaz eta euskal mintzairaz bi solasen egiterat: ez ote diren holako berritzeak gure euskara maitearen gostuz

eta hau galduz eginen euskal lehen liburuaren idazlearen herrian. Goazen beraz ikus, gainez gain beti bezala, zertan den Garazin euskara eta nola agertzen den geroa.

NOLA DUGU EUSKARA?

Erran dugu bat-eginak ditugula eliza mailean Garazin zortzi herri, Donibane eta hunen inguru hurbilekoak, Eihalarre barne. Horietan herri ttipiak euskaldun daudela gauza jakina da, nahiz izan daitekeen, kasik denetan, erdaldun zenbait; bat haren gatik erdaraz botako da ezinbertzez solasa, eta guziz haren hurrekin, erdaldunen hurrek euskara guti ikasi baitute ainitz kasutan. Gauza hori bera aspaldikoa da Donibanen berean: hor, duela 40 urte jada, baziren familia osoak erdaldun huts bilakatuak, denak euskal odolekoak. Kasu berak baditu Iparraldeko Euskal Herri honek Donapaleun eta Maulen, Hazparden gutiago, beren burgadetako karrikarteetan. Duela berrogei urteko bazuen horrek bere eragin handia karrikako mintzairan: hango erdalzaleekin batean donibandar hurretan zenbait euskaldun garbi jin balin baziren, beste ainitz aldiz, eta familia berean orobat, erdaldun huts atera ziren. Eta haiekin ere mintzatu eta jostatu behar beste guzkiek, elgar kotsatuz eta berdin galduz.

Gainerat, Donibaneko saltegieta euskaldun mintzairako balinbaziren gehienak, irrisku haundi bat bazen, bai hango saltzaile bat euskararik gabea gertatzeko, eta bai ere auzo herriko baserritarra erdaraz hasteko bera, zakienarekin, erakusteko baizik ez bazen ere ez direla baserritarrak besteak baino "gibelatuagoak". Gauza ezagutua da hori. Eta badakigu horrek zer ekartzen duen: luzaran denak frantseserat lerratzea. Errana dugu ere ernea eta bizia dela garaztar jendea, bai mintzaira batean eta bai bestean errextasun bera erakusteko. Orduan zer gertatuko den badakigu... beti eskualde bererat egiten dela lerrakoa, bi mintzaiterarik "haundienaren" alderat eta ttipienaren kaltetan zorigaitzez. Eta, hau maiz entzuten dena, "berdin frantsesa denek konprenitzen"! Nork nori bota harria holakoetan? Bakanak dira Xalbador baten pareko izpiritu zorrotzak, hunek hurretik senditua baitzuen bere baitan min bat, ez erdararen kontrakoa baina euskarari beste hainbeste ez emateak egiten zion mina, eskolatik haste.

Baziren mila arrazoin, segur, euskararen estimu ttipia izaita esplika zeza-ketenak; esplika, ez baiezta, bixtan dena: arrazoin haietan haundiena zen, erdara doi baten beharra, soldado joan beharko zuten mutikoentzat edo sehi, Bordele edo Pariseraino igorriak izanzen ziren neskatoentzat. Beste alde batek eskolak ez zuen ahalge hori ttipitzen, beti kasik erdalduna zen hango era-

kaslea, Baionatik edo urrunagotik etorria, Deux-Sèvres edo Indre departamenduetakoa ez bazen.

Erdalduna erran dugu herriko erakaslearentzat, hala baitzen askotan bere sortzez. Baina hobea zena ote euskararentzat euskaldun bat zelarik herriko errienta? Ez batere, ainitz aldiz. Zer moldatze ukana zuen berak, herriez, probintziez eta haietako kulturez? Ez-eta horiek bazirenik ere ez zuen bere formakuntzan ikasia, Bretaniako probintzia bost departamendutan zatikatua zuen frantses nazioneko erakasleak. Zinez xoil eta bakarra zen andere Maialen Jaureguiberry erakasle ohia, hau baitzabilan herriz-herri arduradun eta agintari eta erakasleeri esplika eta esplika: frantsesa haurrari erakats daitekeela eta behar, bere onetan, euskara itzalpean utzi gabe, edo ahalge ta mespretxupean ezarri gabe, gehiago dena. Orduantxe da euskara galtzen arizan, bide haundiz, gure herriko burgadetan, besteak aldiz herabe galgarri batek kotsatuz, irrati telebixtek ongi lauzkaturik laster.

Berantago etorri zen beste giro bat: abertzaletasunarekin gure herri xumeagoetako mintzairaren balioa erakutsiko zuena, euskara oro baino gorago ezarri alabaina, daukan lehentasun zuzenarekin. Baina abertzaletasunetik landa, laster agertu ere zorigaitzez bortizkeria, terrorismoa, hauek dutelarik alde batetik irabazten zena bestetik irriskutan ezarriko. Bortizkeriari zenbait tek bere esplikazionea ematen badiote ere, ainitz gehiago dira, Garazi eta Iparralde hontakoak, beldurak mututuak ezarri dituenak, euskararen etsai amorratuak bilakatzerainokoa gaixoak beren ahulean, euskaldunak berak.

Haurretan bere eragina ukan du horrek, telebixta, irrati eta erdarazko erauntsia hartuz karriketean, saltegiatan eta denetan burutik beheiti; erdara zaio hola sargia guzietarik sartu haur gaixoari. Haurraren ahalgerik ere ez aipa gehiago: ez daki-eta badenetz ere frantsesaz besterik. Apezak ta aitasoak ditu xoilki euskaraz entzuten baina horiek ez dute gerorik haurarentzat; gazteetan da geroa eta horra dago haurra.

ZER DA HAIZE BERRI HORI?

Joan den ekainean zen hau: berrogei haur, mutil eta neskato, ziren, denak 12 urtekoak, denak Garaziko zortzi herri horietakoak, Donibanetik Ezterentzubirakoak. Haurren elgarretaratze bat, hiru egun iraun zuena. Zortzi herrietako haurrak hor ziren gutiz gehienak, beren girixtino engaiamenduen berritzeari buruz bilduak. Ez dugu ordea haur horien girixtino gogoetaz ematekoa, hasia dugun solasa. Bai ordea, hor haurrek beren gidariek erabili duten mintzairaz. 20 eta 20, erdizkatu ginituen berrogei haurrak, mintzairaz ere kontu izanez. Parte erdaldunagoan ezarri bana beste

Donibanekoak ezinbertzez eta haiekin euskara arrotzago zutenak. Kantuak, denak euskaraz zituzten bat salbu eta ez da hortaz duda izpirik izan: Erramouspe-Berterretxe-Larrieu ren kantuak arras gustukoak dituzte bai ritmo aldetik eta bai euskaraz direlakotz.

Euskaraz bai: izan ditzen Garaziko haurrak euskaldun trebatu edo euskara ez jakin, kantuak euskarazkoak hautatzen dituzte beti kasik. Hori nausitua eta zabaldua da denetan, haurretan bezala, gure gazteria guzian eta adinekoe-tan. Gure biltzar, meza, kantaldi, ehortzeta ala denetan, ez du balio errateko maneran besterik eskaintzea, salbu beharbada ezteietako afari batzuetan, bat edo beste, baina orduan ere osoki herrikoa den kantu bat eta kasik euskaldun girokoa.

Bat da kantua. Eta bazen ere, biltzarre hortan, hitza. Beren gogoetak egu-neko gaiaz egin ondoan, bazen zelebratze publiko bat, buraso eta herritar guzien aintzinean emateko, parte kantuz eta parte irakurrizkoa. Erran behar dut ere andere gidarietarik bat, denetan gehienik ageri zena hain zuzen, erdal-duna zela sortzez baina Euskal-Herriko gaurko giroari arras idekia. Harek berak zituen han-hemenka pasaia batzu euskaraz ezar-araziak ahal bezenbat, esplikatur. Euskarazko irakurgietan aski zuen eskatzea nork egin nahi zuen irakurtze hura. Beti bazituen behar baino gehiago nahiant, euskaraz egiteko, eta ez beti euskara ongi zakitenak. Horra zertaratuak diren gaurko haur eta gazteak. Ez dugu horrekin haundiegirik erran nahi, bai haatik aldatu dela giroa. Den bezala errateko, galdu da zerbait gure haur eta gazteetan euskaren menperatze hortan eta kontuz hartzekoa da hori, ez gaitzke holako oharmentarekin lo egon, euskara txarra baitute haurrek. Baina denbora berean, behar da erran ere badela berriz goiti abiatzeko gogo bat, badirela denetan indar berri batzu pizten hasiak eta sustatzaileak behar dituztenak.

Bi indar badaude beraz gaurko Garazin elgarren kontra doatzinak. Lehena da lazakeria haundi batek ekarri zuena, gogo-izpiritu batzuen argitze eskas batekin. Bestea da aldiz euskal giro baten arrapiztearena. Etsenpluak badira hebroia, hori erakusten dutenak: hasi ziren herrietako besta antolatzailleak, euskarazko afixen egiten beren egitarauentzat; hastean ahal bezalako ortografian eta geroxago berek ere ikasiz. Segitu zuten herriko gazte batzuek, beren ixtudioak euskara osoki bazterrerat aurdikirik egin ondoan: behar zutela euskara ikasi, dena ahantzia zuten hura, joan Irulegiko Irratirat, AEK ko ikastaldi batzuen ondotik, hor hasi, kiskun kaskun, irratian zerbait laguntza egiten. Ez du parerik gaurko gazteen ausartzia atrebituak: haien aitak eta amak dioten bezala, "berak ez jakin eta irratian mintzatu behar"? Hala da baina ikustekoak dira ondorio batzu holakoetan. Ikustekoak ere garaztar pilotari batzu, jokoan mail onekoak zenbait, nola hasi diren, erdaraz artzea utzirik, euskaraz mintzaten elgarri trinketean. Hor da ikusten gure herri irratiek, lagunek eta bat-bateko urgulu sano batek duten eragina. Hots, holakoa da

gure mende hau. Lehenago "Zaharrer-Segi" erraten zen denboran, edo ere "Ikas lanean, seme, aita bizi deno", behar zen norbait behatu, buraso edo zahar, gisa guziz goragokoa adinean edo beste zerbaitetan. Gaurko egunean ez da batere hola: lagunekin ikasten dute gaurko gazteek, edo berek asmatu, edo nik dakita nundik baina zer munta du, gure euskal gizarte hau ere aintzina doan ber, mundu hau bera beretik doan denboran? Hori ere badauka gaurko Garazik, Bernat Etxepare: batzuek euskara galtzen duten leku berean beste batzuek berreskuratzeko gogo kartsua izaki. Ez ditela hortan geldi!

IRIGOIEN APEZA GARAZIN

Ez da beraz agortua, Etchepare zenaren "Garaziko herria". Eguneroko hartan balinbaditu ere bere ilunaldiak, baditu beti bere argi distiraldi zoragarriak. Hogeigarren mende hau bururatu baino lehen, nola egon Garazi herriaz mintzo den bat, Jean Irigoien Donibane Garaziko erretor on bati aipaldi merezitu bat eman gabe. Bere urrats baliosak bete-betea zituena denboran joan zen, ixil ixila bere adiskide guzien erditik, eritasun labur-labur batek indarka ebatsirik bezala. Zenbatetarainoko lekua zaukan apez horrek bere herrian erakusteko, aski bezaigu hau salatzea: bi milako bat segitzaile bederen bazituen Donibaneko elizan eta kanpoko karrketan ehorts-egunean eliza nagusian bildu nahiko zutenak eta ezin hurbil ere hainbeste! 1992 an zen hori, abendoaren 28 an: alta hiru ilabete zuen doi-doia Orreagako beilan Garazitik joanez, bost oren oinez eginik, izana zela mendiz mendi.

Garaztar odol onekoa, "Apeza", berak ez besterik entzun nahi; Garaziko beste hegalean sortua zen, Ainiza-Idiondoko etxalde ederrean: erran behar da halere ez direla jauntto-etxeak Garaziko etxalde ederrak deitzen ditugunak baina bai lanerako deia daukan lurraren lantzale eta jabeen ontasunak. Berea badu bai hor lurrak baina beti lanaren gostuz. Ez da Garaziko lurdunik, manamenduak besteeri eman-eta, jaun haundi bizi daitekeenik bera. Hots, lurrez baino aberatsago da berak daukan lurraren maitasun eta lanerako lehiaz Garaziko laboraria eta berdin honen semea. Holako giroan zen sortua eta hazia Irigoien apeza, bere buraso eta haurrideen erdian garaztar bihotz bera ekarriz eta moldatuz, hautuak eta bideak beti etxeko haritik. Suerteak bere aldetik lagundu ditu zenbait eta hola zuen gure Apezak Garaziko lur maite hortan berean ukan bere lehen lana: Donibaneko bikario laguntzaile lehenik eta berriz hor baina erretor bere azken urte balioetan. Bera gain gaintetik euskaldun egon zen eta hainbeste euskaldunen zortea ere jastatuko du arte batez, erran nahi dut itsasoz bestalderaino hedatuko dela epe batean, halere ez Ameriketarat, baina Parisera eta Afrikara. Ez fortuna egiterat ez, amerikanoen gisan baina bestelako fortuna bat, diruzkoa ez dena. Joan zen bere kanpo-

ko apez-lanean Irigoien lehenik Pariserat, hango euskaldunen apez lana egiteko, eta berak laguntzeko. Gero aldiz, beste zenbait urtez Afrikarat, hango jende beltzaren misionetarat, bietan ere bere hoberenetik emanez eta berak asko ikasiz bestalde.

Euskaldun egon da gure misionesta denetan eta denen gainetik. Ez bate-re bere herriminarekin gogoetatua eta zinkurina nigartsuetan egoteko, baizik Euskal-Herrian senditzen zituen minak beste lekutan ere senditzeko: bagarela gu ere, norbait garela beste edozein bezala, gure izaite bereziarekin eta gure izaitea gurea dela, beltzarena halaber harena, eta beltzarena ez dela beste nornahirena baina hangotarrena. Afrikako beltzaren ezagutzen eta maitatzen, hortan bai ikasi dute euskaldun misionest batzuek beste nornahik baino errexkiago eta zenbait aldiz hobeki: bazakitelakotz haiek, beren herriko berri ongi ikasirik eta senditurik, gizona gizon dela denetan, sortze ala kolore guzietakoa, eta ez gizon guziak berdinak baina bakoitza bere nortasunean onartzekoa. Hor, nola ez erran misionest euskaldun suhar batzueri gertatu zaiena: beren afrikar lurrean emanagoak izateko, izan omen ziren batzu beren burua hangotiar ekarri nahi ukan zutenak, hango herritartasuna hangoen paperekin ofizialki ardietsiz, izena ere hango izen batekin aldatuz. Zorionez, gelditu omen ziren bat-batean holako ametsen bidean, hango batzuek erakutsirik: "Baina hi ez haiz sekulan beltza izanen, ez-eta halakotzat ezagutua ere. Hortakotz, hobe duk haizen bezalakoa egotea, bakarrik heure bihotzeko maitasun hori bera erakutsiz afrikar eta orotako jendeari!"

Egia! Bakoitza bera da, eta berezia da bakoitza. Irigoienek holako amets berorik erabili duenez ez dakit, bai haatik maitatu dituela Afrikako beltzak, bere herriko haurridea maite zuen bezala. Errespetu eta estimuz maite zituen, gainera, eta maiz aitortzen zuen zenbat baginuen guk, Europanoek, ikasteko haiekin: biziaren errespetua, abortuari eza, alta hainbeste hurrez beteak zauzkatzen familietan ere, eta hango familia bera hain zuzen, bere ohidurekin, onetsiz: ezagun zuen bi maitasunen artean egona zela Afrikako denbora hartan, ez jakin zein hauta eta ezin hauta egia erran, alde batetik gure europear morala girixtinoa, emazte bat eta senar bat bikoiztasunean, baina hainbeste dibortzioz zeharkatua den legearekin, bestetik aldiz poligamiak bere ongaitzekin haientzat dauzkan baloreak.

Eta hau zen Afrikan aurkitua zuena eta haundizki prezatua: hango dantzak eta kantuarak! Bera euskaldun eta kantari izanik, hezur muinetaraino, nondik ez zion begi emanen hango beltzen alaitasun xoragarriari: berak bazituen, halakoen erdian hazia izanik Garazin, bere herriko kanta eta dantzak haradino erakarriak, bazizkien hangoeri hemengo batzu erakatsiak baina neurri batean bakarrik: Irigoienek bezala Euskal Herriko folklorea beretua zuenak bazakien ere hango besta, libertimendu eta ohidureri so egiten, eta ez dire-

la holakoak herri batetik besterako tratuetan nahastekatzekoak; bakoitxari berea hor ere! Ez baitira ez artalde bereko, akerrak eta ardiak.

Pariseko Euskal Etxe hartarat, laster etorri ziren ere hegoaldegiarrak, eta han zen, iheslari, euskal gobernua bera eta han hegoaldeko abertzaleak. Lehen hartan, elgar ez ezagutzen, elgarren beharrak are gutiago, auzipide asko sortu ziren, elgar ulertzeko eta onartzeko. Nork daki hor zer izpiritu argi, baketsu eta zabalarekin jakin duen garaztarrak beste batzuek baino hobeki ororen entzuten eta ororekin lan egiten! Garaztar Apezarekin, euskalduna euskaldun, girixtinoa girixtino eta guziak anaiak, ez baitzuen harek berexkuntzarik egiten batzuen eta besteen artean. Zinez, ba ote da ainitz gizon munduan holakoek bezala jakin dutenik guri euskaldun izateak erakutsi diguna: nola den gizon bakoitxa gu iduri bat, eta denbora berean bere nortasunduna.

APEZ TXISTULARIA

Nola ginen holako bideetaraino joanak gu hemen, erran baino lehen Irigoien apeza ginuela bere herrian holako apeza batetik, Bernat Etchepareren erlisione berekoa, baina beste alde batetik, euskaldunaren beste dohainen jabea: pilotaria, kantaria, musikaria, dantzaria, eta horietarik bakoitxean nolakoa zen ere zor ukanen ginion hemen argitzea, zinez erakustekotan nolaz zen apez hori Bernat Etchepare baten dohain askoren jabea eta dohain horien moldatzaile alai. Horiek denek zuten egiten Irigoien, izan den bezalako garaztarra, lehenagoko Fauxtin batekin harreman onak izan zetzazkeena. Zenbait harrituko dira hemen, nola naizen aldatu gizon batetik bestera: biek bero-beroa baitzuten garaztar odola zainetan. Eta odol hori dute bakoitzak bere sailean agertu, Irigoyenek apeztasun kartsu batean.

J. Irigoienek ez zuen klarineta Fauxtinek bezala: bai haatik xistua eta ttunttuna, eta ere Xiberuko txülüla. Heiekilan bere dantzak, ez elgarri "loturik" egiten zirenak baina "mutxikoak", "fandangoak" eta "kaxkarot dantzak", besteak beste. Soinu jotzen bezala, berdin trebe zen Ainiza Idiondoko apeza, dantza haien erakasten. Nundik zauzkan ere dantza horiek salatu beharko dut hemen: Baionako apezgaitegitik beretik hain zuzen, eta lehenak, Garaziko bere herritik. Eta apezek zer lekua ukan duten dantza haien erakasketan eta zabalketan, hau ez da batere gordetzekoa, 20. mende ausart eta irriskatu hontan. Denak ezin izenda, semenarioak mendearen azkenerat apezgai gaztez batbatean bakandu eta argaldu aintzin, izan dira apez batzu paregabeak beren Eliza eta Herria bihotz berarekin haundizki ohoratu dituztenak. Haietan oraino bizi diren batzu bere hartan utziz, zenbait bakar goretz detzazkegu hemen, ahantzi beharko ez direnak.

Ez, Euskal Elizak eta Euskal Herriak ez dituzte ahanzten ahaliko iparraldean beren apezetan: Urrikariet aldudarra eta G. Leroxundi eta Iratzeder Beloke beren fraidetxeko anaiekin, lehenbiziko "bezperak" euskaraz egin-eta denek dakiten Euskal Eliza guziaren berritzearekin, eta P. Narbaitz, Lhande, P. Lafitte idazle jakintsun eta sortzaile haundiak, eta plazetan Harriet-Gosterratxu-Erramouspe-Etchegorry pilotariak eta dantza arrapizte-hedatze-etan Aita Castanchoa eta J. Irigoien garaztarra. Castanchoa Lapurdi jatsuar misiolariak biltzen zuen ikasle multxoaren baitan ibili zen Irigoien Tarnosen lagun batzuekin dantza-jauzi eta txistularitza ikasten. Zakitenak besteen erakasle egin ziren. Baionako Semenarriak orduan bazauzkan 140 apezgai gazte, euskaldun eta biarnes, azken hauk ere beren kanta-dantzen jabe ta moldatzailerak. Horiek oro eta beste asko ditugu mende hontan ukan Bernat Etxepare zenaren beraren hari berekoak. Holakoeri esker euskarak eta euskaldunen Elizako su zaharrak dute abiatu beren hainean berritze bat herri honek guziak ukatzen ahal ez duena ez-eta ahantzi beharko. Gero etorri direla laikoak, ordu arteko herriak ez zauzkan bezalako gazte argituak, etorri ere haiekin batean sortu diren euskararen aldeko elkarte eta lantalde berriak, hori egia, baina ezin uka lehenik atzarri diren euskal berritzailetan apez lerro bat izan dela eta horietan Etxeparek ukatuko ez zituen batzu.

Jean Irigoien apezak Donibaneko bere erretor herrian eta Garaziko herrietan ditu bere talenduak erakusten: osoki gazteekilakoa, hor du sortuko, Garaztarren Etxean, bera ere hor bizi izana hastean bikario gazte, Garaztarrak taldea. Dantzariak biltzen ditu eta moldatzen, Garazixilotik Luzaidarainokoak, hortakoak izanez, errotik hortakoak, Arnegi, Lasa, Uharte, Izpura eta denetarik onjoak bezala sortu diren dantzari gazteak, Fauxtinen hats eta ginarrikoak denak ere, Etxepare zenaren mendea bezain gora heldu gabe denboretan barna. Ez baitzen ordean Garaziko pentze-landetan zedarritzekoa ainiztar apeza (haste hartan bere apez-jauntzi luzearen hegala ahal bezala bildurik motordun bierrodakoan zoana, ez baitziren oraino apezak galtzadun xoil agertzen herrian)!

Laster doatzi ordutik egunak eta urratsak. Garaztarrak taldeak hor dauka egun batetik bestean bere dantzariak, bere kantariak, oraino ere, 50 urte iraganak direlarik hurbil, beti badaudenak, elgar heziz eta kudeatuz. Apezak aspaldian bakandu badira ere, beren gain badoazke taldeak eta hobeki da hola. Afrikako egonaldia egin dezake Irigoienek bere aldetik, Amikuzera itzuliko da ere gero beste zenbait urterendako bere apez zerbitzuan beti, Arboti, Arberatze eta inguruetakoko erretor eta arduradun: hor gairi bere egundainoko lanak segi detzazke, denetan apez estimatu eta maitatu bera, denetan bere moldakuntza lana segi, kristau lanean bezala euskaldun suhar baten mailean, horra sortzen dituela Amikuzeko arto eta ogi lur horietan, Garazin utzi zituen landare-saldoen idurikoak. Hor daude orain Arbotin eta beste, lekuko,

Burgaintzi dantza-kanta taldea-teatro bezalakoak, zenbait orobat batez bi eginak eta berri sortzaile bilakatuak geroztik.

Horra nola dirauen biziak beretik. Eliza eta Elizako gizonak ixilago badaude, Herriak beti hatsa hartzen nunbaitik. Hor egonen dira bai gibeletik eta beti hurbildik, Irigoien bezalako haize emaile ixilak baina agertzen dira orain gazteak eta ez-gazteak zerbait egin beharrez: 1985 an sortzen da, Donibane Garazin hau ere, lehen kantu Txapelketa, Baxenabarren mugatua naski hau oraino, berekin dituelarik Haize-Berri Izurako Kulturetxeak Irigoientarrak nunbaitik ere, Marti Irigoien agerian baina beti hor ere osaba Jean Apeza poliki, bere Eiheralarreko taldearekin edo gabe. Bi urteren buruko, berriz Kantu Txapelketa, hau bigarrena, Larzabalen gaindi Nafarroatik Bizkai alderaino lotu zaielarik Hegoaldea ere, eta txapelketaren finala... Eiheralarren hain zuzen, 4.000 entzule bilduz bero beroa Etxeberriko pentzean. Irabazleetan hor ikusten dira bai, nola ez erran!... Irigoien anaiak, birazka... Apezaren beste bi ilobak, eta ere... Eiheralarreko Arbose multxo. Bai, Bernat Etxepare, "jalgi zen" bai kantua, jalgi zen Euskara, plazara, hor beretik haste, Garazin, eta Garazin... Eiheralarren, zure herrian! Ekartzen baitu bai, ekartzen, zure haize eta hats hartarik, oraino, 450 urteren buruan, zuk halako sua eman zinion lur maite horrek. Horra beraz nola zitzaion 1987 hartan, Garazitik abiatu, euskal kantu xaharrari berritze bat, agian ezin itzalizkoa, eman nahi dion arrapizte baliosa. Eta zein garbi ageri den horietan denetan, barnetik, erdi-erditik, berak bere burua erakutsi nahi ez duelarik ere, garaztar apez berritzailearenugarra!

Garaztar apeza ala Eiheralarreko apeza behar ote nuen erran? Badira bai, izan dira donibandar batzu, omen, erran izan dutenak nahiago zuela Apezak Eiheralarre joan, Donibane utzirik. Hemen, gauzak haxean behar dira ezarri. Nork erranen du, adibidez, Eiheralarren mugatzekoa zela bere denboran Etxepare jauna bezalako bat? Donibaneko apez-nausi ere izan behar zen. Eta Jean Irigoien ez gutiago. Orduan, bat ala besteak Eiheralarren iragan zetzaketan oren baketsuak ez ote ziren beren neurrian, Jesusek egiten zituen baztertze haien idurikoak, Berrionak baitio bazoala bera bazterrago noiztenka, otoitzerat eta beste? Eta guk, Irigoien ezagutu dugunek aski garbi dakigu ez dela ainiztarra izan, egundaino, haundikari baina jende xumearekin beti laket. Batek ala besteak, haundiago izanez Donibane, aurki zezaketen hor muimendu eta harrabots gehiago, buruhausteak ere berdin. Bakartasun eta sosegu gehiago aldiz Eiheralarren. Hemen ere, xuxentze doi bat eginez, zertako ez erran Irigoien denborako berri zenbait, ixilean uzteko ez direnak! Garaztarrak taldea sortu zuenean apezak, bazirela bai beste zenbait multxo ere, Etchandy, Moureux, Bentaberry, Goyhenetxe eta zenbait errientek beren aldetik sustatzen zituztenak. Hauk bereziki musikan, Garaziko Lirekin, eta

ere Libertimendu Besta moldatze zenbaitetan, Izpuran eta beste. Hor ere bakotxari berea.

Zuzenago ibiliz oraino, nola ez ditugu aipatu Garaziko gaurko argi-egi-leetan beste batzu, idazleak: P. Duni-Petre, garaztar luma on eta maitekorra, eta J.B. Etcharren bere euskara apainaren ontzalea, haratxago, edo datxikola "Les Amis de la Vieille Navarre" elkarte, A. Mongaston irakasle ikertzalea eta ere... beren izenaren haundiarazteko, adina alde duten hainbeste, bere gazteetan ainitz kondatzen baitu Garazik biharko eta agian luzazko!

Emankor dagoela Garaziko lurra... beste hainbat urtez, Etxepare!

BILTZAILE BAT: IRULEGIKO IRRATIA

Halere, Garaziko itxaropenetan ez dugu gure aipamena bururatzen ahal Irulegiko herri Irratiaren ezkila hemen berriz ere jo gabe. Hori dugu bai, egunero bere uretik darion iturri alai eta oxena, azken urte hauetan Garaziri nunbaitik piztu zaion ustegabeko izarra. Sortu ziren denetan, azken hogeitaz urte hauetan, Frantziako buruzagi sozialisten denboran, euskarazko irratiak, tokiko mintzo herabe ta desbardinak: herriko kantu eta berrixka kondari, herrikoikiak osoki, bederen herrikoiki hitz horrek erran nahi balinbadu zu eta ni bezala, xuxen edo makur, bere ezagun eta ezagutzekoez erdi dudaka hasten den etxekoa... baina ari denak beti ikasten, bereziki gaztea delarik eta aski atrebitua... eta horra non dugun Irulegiko Irratia, herriko berrikerari baitezpadako bilakatua, aho-mihi-beharri guzietan dena eta sukalde bakoitzean goizetik arats bere kantu, musika eta solas mota guziekin hitza daukana. Nork erranen zuen euskal mintzo horrek hamar bat urte barne, erdarazko ofizialenen lekua hartuko zuela eta bere euskara orotan, ez batere indarka baina alaitasun eta gustu hoberenean sartuko zuela! Badae Garazin Irulegiko Irratia balio duen euskararen hedagarririk? Horrekin batean ez ditut hanbat aipatu beste irratiak Xubero eta Lapurdirainokoak, eta barkatu, baina Garazi ginuen hemen aipagai Bernat Etxepare baten ohoretan.

Irulegiko Irratia, Ikastolak, gure Idazleak, Ohidura Ikertzaleak, Elizako ala mila taldeetakoak, bada segur zer egin, eta Garazin beste guzietan bezenbat baina hau zen, xoil xoilik, hitz bakar hauek erakutsi nahi zutena: bizi dela Euskara, Euskaraz bizi Bernaten Garazi eta badirela oraino, menturaz sekulan baino gehiago, kezka batzuen artetik, hirugarren milako horri lehen pikoaren emaiterat goatzin huntan, Bernaten su berak erretzen dituenak: bizi dadien Garazi!

AI, BIGARREN ETXEPARE BAT!

Laburzki eta gainez gain ikusi dugu, Bernat arbasoa, gure Garazi hau. Denboren higadurak doi bat jana, zure garaitik eta gure egunetara, halere nahi nizun erakutsi ez dela hanbat aldatu oro-har, eta gaur ere maitasun beraz maiteko zinueta zuk hemen bizitzea. Bizkitartean, zertara jo izan badut hemen, ez nitzaitzun ez ustegabetarik etorria. Nahi nuen zure berri jakin, zuk zer erranen zenidan gaurko mendeko Garaziz.

Uste dut ez duela sekulan opor eginen, oraino ere zure boz haundiari beharri emanen dionak. Oraino gehiago, senditzen ditut zure hitz zorrotzak, zure denboran uztarritako kabala batzueri ematen ziren akulu sistak bezala zaizkit. Ez dute gaurko behiek akulu sistaduna ezagutzen gehiago hemen. Tresnak ordaindu du kabala lanean; behien ipurdi mailak gizen, legun eta guriki ekarriak dira gaur, eta gu, gaurko bizitzaleak ere, guriki bizi gare Garazin 2.000 urteko egun hauetan, eta asko gisatara. Orduan, ikusten zaitut, Etxepare, gure harrotzerat etorria: lapustu, kamustu edo betikotz kendu bazaio ere akuluari bere sista, zato guri berriz predikatzera, zure su hori gutan piztera.

Euskarak mila etsai badaukala gaur, gure sukaldeko telebistaraino, erraguzu bai, erran, ez duela hori gaurkoa; izan duela lehen ere asko guduka euskal lurretan: aspaldiko arabera, gaztelera, gaskoina eta geroago frantsesa, oroitarez bai nola zaindu duten arbasoek berea, eta behar bazen armekin. Ez ditugu berdinak egunak, ez da gehiago etxekoa zaintzen, kanpokoa kanporat igorritz. Nahasketa haundien erdian bizi da gaurko gizona, besteak etsaitzat ekarri gabe beren mintzaira eta denekin. Elgarrekin bai, bizitzerat erakartzen gaitu gaurko munduak: baina gurea dugun hura beti lehen edukiz eta bakoi-txak bere nortasuna gogorki zainduz.

Berrikeriak, modernitatea, nola ez zinuen zuk holakorik ezagutu, irarkola eta itsasoz haindiko mundu berriak aurkitu ziren zure mende hartan. Baina ez zinituen horiek adoratu eta gorenean ezarri, jainko berri batzu ezarriko ziren bezala. Arma berritzat eta kultura zaharren zerbitzari bai ikusi zinituen irarkola eta besteak zure euskara maitearen zerbitzuan ezarriz, euskara izan zadin goratua, plazaratua, festaratua, hain suharki kantatzen zinuen bezala. Argi eta garbi dugu beraz guk gure bidea, Bernat, zu zaitugularik lekuko eta gaurko bide berrien kantari. Zuri esker eta zu hobeki entzunez. Eta zer ez dugu zurekin ikasi beharrik, zu, izan zaitugun mende gogorreko gizona, mari-nelen mendea, itsasoetan irriskatzekoa, kulturen mendea, inprenta berrien hedamoduekin, sailduen mendea ere, laster etorriko ziren Loiola eta Xabier euskaldunetarik haste.

Zu, Bernat, suerte harrigarri horien denborakoa, behar zaitugu nehoiz baino erakasleago. Entzuten ere dugu zure ahotik, ez direla txarragoak gure denborak eskaintzen dizkigunak. Baldintza hunekin haatik: guk ere gure kul-

turaren aurrerapen eta aintzimendutzat baliatzekotan gure tresna modernoak eta ez haren galgarri. Aintzinkorra zinen zure mendean, Bernat. Erakats aguzu gu garaztarreri, euskaldun guziekin batean, aintzinerateko baliatzen gure gaurkotasunak.

Mintza beraz berriz Garaziri, Bernat, eta kanta Garaziri: zure kantu ozenak zoramenduz bete ditzala berriz garaztarren beharriak eta xutituko dira zenbait beren gain-beherako lerrakoan, eta itzuliko berriz goiti buruz Behorlegiko tuturriari buruz, eta Okabe, Errozate, Ibañeta eta haindiko Orreaga sailduraino.

Saindua bai, eta Sainduetaratu gaituelarik, Saroetan eta Bortuetan gaindi, Garaziko mendiak, nola ez dei egin hemen ere Etxepare haundiaren lagun-tzari. Heldu delarik igandea, Bernat, gure asteko zurruburruetarik beste alaitasun mundu baten erdirat nola ez gaituzte drangalitzen Garaziko ezkilek, bereziki Donibane, Jatsu, Izpura, Donazaharre, Uharte, Lasa eta pe hortakok. Nork ez entzun orduan beste mezu hura, beste mundu hartakoa garaztar gehientzat. Hor ere, eta akulu sistadunen beharrik gabe batere, nork ez sendi Garaziren Arima, San Frantses Jatsukoa halako suaz erre zuena, lur hauen azken haindiko Japoniaraino, Bernat baino geroxago.

Garazik bere arima, sailduen eta zure hats bereko hura sekulan gal dezakeela? Ez balinba, Bernat Etxepare!

EUSKAL BALADA TRADIZIOZKOEN ESTILOAZ

Juan Mari LEKUONA

Estilo hitza bere esanahi orokorrean hartuko dugu hemen, hizkuntzalariak diren xehetasun eta alderdi espezialduetan sartu gabe. Estiloa defini daiteke autore baten espresio pertsonala bezala, edota idazlan baten fisionomia formala bezala. Baina hitz horri hedadura zabalagoa eman dakioke, literatur mugimendu jakin bati erantsiz, edota eskola bati, edota periodo artistiko oso bati. Gure helburua da poesi genero baten, euskal baladen, ezaugarri berezi eta konstanteak adieraztea, azpian daramaten ideal estetikoari erreferentzia eginenez, eta gustamolde, kultur joera eta egitura formalak kontuan edukiz.

Estiloa har daiteke antzinateko erretorikoen haritik, arreta jarriz edozein testuren esateko era bereziari. Estilo mota hauek aipatzen zituzten erretoriko zaharrek beren sailkapenean: estilo apala edo handitasunik gabea, estilo erdi-mailakoa edo orekatua, eta estilo bikaina edo goi-mailakoa. Alderdi hori interesgarria izanik ere, ez da jakingarriena ikuspegi hori baladen kerantza berezia azpimarratzeko, estilo mota hori beste generoekin erdibana dezaketelako.

Berrirogoko autoreek beste adiera bat eman diote estiloari: edozein autorek idazteko dituen arrazoi bereziak. Helburua irakastea bada, estiloa izan daiteke lehorra, laua, argia, dotorea, laburra. Helburua gozaraztea bada, estiloa izan daiteke apala, loratua, ederra, irriegilea, satirikoa. Helburua bihotz-eragitea bada, estiloa izan daiteke bizia, jautzia, indartsua, patetikoa, goi-mailakoa. Baina zerbait berarizkoagoa eskaini nahi genuke hemen, euskal baladen egitura-alderdia kontuan izango duena, testu azterketa deskriptiboak ematen dituen datuak jasoz eta laburbilduz, eta hortik mamituz euskal baladen estiloa eta kerantza poetiko berarizkoa.

Bestalde, azkenaldi honetan genero honi baladak deitu izanak, badu zeri-kusi euskal kontapoesiaren estiloarekin, esaten baita gure khantoreok Europako tradizioaren araberakoak direla, eta ez hainbeste erromantzetako poesia narratiboaren araberakoak. Irizpide honen azpian, besteak beste, esti-

lo-kontua ere aipatzen da eta kontuan hartzen, leku jakin batzuetako estiloa-
rekin hemengoa lotuz.

Horiek horrela, gure asmoa ez da hainbeste metodoak eta berorien emait-
zak eztabaidatzea, baizik eta literatur azterketen ondorenak jasotzea, gure
poesi mota zahar honen zenbait alderdi estilistiko zehatzago azpimarratzen
has gaitzen.

Ohartarazi behar da, baita ere, gure kontapoesiako ereduaren desberdintasun
handia estiloari dagozkionetan. Hiru multzo nagusi bereiz daitezke: 1. Erdi
Aroaren ilunabarrekoak, testu zaharrak deiturikoak; 2. XVI-XVIII mendeetako
balada tradizionalak izendatuko genituzkeenak; eta 3. XVIII-XX. mendeetan
loraturiko balada arruntak deiturikoak¹. Sailkapen hau kontuan hartzea ezin-
bestekoa da euskal baladak bere osoan ikusteko; baina gaia tratatzeko zailtasu-
nak ere ikuspegi zabal horretan aurkitzen ditugu, hainbat egitura, hainbat forma
eta hainbat edukin kontuan eduki beharrean aurkituko garelako. Horregatik da,
guk bereziki balada tradiziozkoak aztergai aukeratu izana.

1. ARKEOLOGISMOA

Ahozko poesigintza zerbait ezagutzen duenari sentsazio bereziak sortzen
zaizkio zenbait balada zahar entzuten edo irakurtzen duenean. Aurki ditzake
lehen beste poemetan aipatutako klitxeak, edota poema desberdinetako pus-
ketak beste batasun poetiko batean elkartuak, edota gai desberdinetako pus-
ketak elkarri josiak, edota eraikuntza desberdinetako modulu metrikoak elka-
rrekin metatuak. Hitz batean, pieza berri baten barruan beste baladetako pieza
zaharragoak aurkitzen dira, poema bera aztarnategi moduko bat gertatuz, non
aurkitzen baitira beste baladetako pusketak balada berri baten azpian.
Horrelako poemak kantatu, entzun edo irakurtzerakoan, poesi estilo berri
baten aurrean aurkitzen gara, hain zuzen arkeologismo eitea hartzen diogun
poesikara baten aurrean.

Adibide moduan, ikustagun erlijio-balada bat, erromesaldikoa,
Arantzazuko pelegri-bizipenei eta etxeko debozio-kantuei atxikia.

‘Ama Birjiña eguna da ta/ kanta dezagun kantia;
nik kantauko dot kantia, baña/ ondo erantzun jentia.
Arantzazura bidia luze,/ gañera aldatz-goria;

¹ Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *Euskal baladak. Antologia eta azterketa*, 2
t., 15 or. eta hur.

arri labrauaz egiña dago/ paradisura bidia.
 Arri labraua ona da, baña/ galtzairu piña obia;
 urre gorrijaz eginda dago/ paradisuan sillia.
 Silla artantxe jarrita dago/ Birjiña Ama Andria...
 Bera bezela gura leukiden/ Birjiñak bere Semia.
 Sabel garbijan eduki zuen/ bederatzi illabetian;
 bederatzi illak igaro eta/ jaio zen Gabon-gabian.
 Mundu guztia salbatu zuen/ Natibitate goizian;
 mundu guztia salbatu zuen/ Natibitate goizian.
 Izar eder bat argitu zan-da/ abantau nitzan bidian;
 bere argitan juañ izan nitzan/ Arantzazura bidian.
 Ama Andria ta bere Semia/ topau nituzan bidian;
 kontseju onak emon zizkiden/ Ama-Semien artian.
 On da umilde izan nedilla/ munduan nazen artian;
 gero ez nebala damu izango/ emendik niJuanian.
 Odola pranko ixuri zuen/ oin-utsetan da lurrian...
 -Ene Semia, eutsi zapatak;/ jantzi eidazuz soñian.
 Ama Andria, largatu bedi/ onela noian artian;
 nik erijotza artu biar dot/ Kalbariyo'ko mendijan.
 Kalbariyo'ko mendijan eta/ kurutze gogor batian;
 nik erijotza artu biar dot/ kurutze gogor batian²

Manuel Lekuonak egoki deskribatzen digu erromes-poema honetan eta antzekoetan, aurkitzen den arkeologismo moduko hori. Hala dio:

'No se nos escapa que este cantar históricamente está constituido de fragmentos dispersos de un cantar antiguo, o aún si se quiere, de diversos cantares... El pueblo al cantar tales fragmentos, históricamente dispersos, al impulso de un momento de inspiración, proyectó en ellos de nuevo el soplo de su propio espíritu, y de este modo lo que antes no eran más que elementos dispersos, surgen ahora en un nuevo cuerpo con un nuevo sentido poético. No de otro modo que si una arquitectura construyera sus monumentos con elementos dispersos de monumentos anteriores...'³

Alde batera utziz Manuel Lekuonak zuen helburua gauza hauek aipatze-rakoan, hau da, ahozkotasanaren ezaugarriak markatzea, eta bereziki hemen *lo descabellado y hasta racionalmente disparatado del proceso de su discurso*,

² M. LEKUONA, *Literatura oral vasca*, in 'Idazlan-Guztiak', 1. t., *Ahozko Literatura*, 'Kardaberaz Bilduma 22', Gráficas Eset, Gasteiz-Vitoria, 1978, 289-290 or.

³ ID. ibid.

guk azpimarratu nahi genuke balada zaharrek eta tradiziozkoek arkeologismo baten eitea dakarkigutela gogora eta ahogozora, horrelako baladak dastatzerakoan edo ikasterakoan.

Era honetako testuen argibide ohargarriak, besteak beste, erromesaldiko balada erlijiosoetan dauzkagu. Pelegrien elizetan dute sorburu, eta behar bada erromesaldietan ikasiak dira eta gero eguneroko etxe-debozioetan berrituak, luzaz eta iraupen handiz kantatuak, eraskotako erabilerak ezagutuak. Eta indartsu nabararazten dituzte ahozkotasunaren eredu jakinak: testu idekien konportamentu jakingarriak, kutsaduren lekuko argiak, poema-pusketa ezagunen funtzinaltasun berriak. Eta hori guztia da kontapoesia herrikoiazen funtsezko estiloa agerraraziko duen ezaugarri berezia, askotan aurkitzen dena eta guk arkeologismoa deitu duguna.

2. POLIMETRISMOA

Euskal baladen alderdi metrikoa aztertu genuen Euskaltzaindiaren Herri-literatura Azpibatzerdeko Lehen Jardunaldietan, 1989an, Billabonan. Mintzaldiaren izenburuak hala dio: 'Kontapoesiaren modulu metrikoak hegoaldeko usarioan'. Lan honetako datuak dira hemen baliatuko ditugunak.

Idazlan horren ondorio orokorretan agertzen denez, esaten genuen guk aztergaitzat hartutako kontapoesiaren bildumak, eraskotako moldeak erakusten dizkigula⁵. Zehaztaper honek, gauzaren aberastasuna ezezik, erakusten digu genero honetan beti ez direla berdinak izan konbentzio metriko-literarioak. Eta nabari diren aldakuntzetatik, eta besterik gabe, datu kronologiko zehatzik atera ez badaiteke ere, gauza garbia da eredu desberdinetara jo duela euskal kontapoesiak garaiko ulerkuntza eta sentiberatasun estetikoer jarraituz⁶.

Ondorio xeheagoetan sartuz, aditzera ematen da, sei eratako modulu metrikoak daudela. Edota bestela esanik, estrofa ez dela neurkera molde bakarra, baizik eta ohiko estrofismoarenak ez diren beste efektu siko-dinamikoak bilatzen direla, hala nola errepikena, tiradena, periodoena eta baita molde libreena ere⁷.

⁴ J.M. LEKUONA, 'Kontapoesiaren modulu metrikoak hegoaldeko usarioan', *Euskera*, 36 (1991), 825-825 or.

⁵ ID., *ibid.*, 851 or.

⁶ ID., *ibid.*, 827 or.

⁷ ID., *ibid.*, 851 or.

2.1. Metrizismo ohikoa

Egia da euskal baladetan estrofa direla modulu metrikorik erabiliena, ia hirutatik bi. Baina estrofa horiek eraskotakoak dira eta moldaketa ugarikoak: lauko txikia (%8,196), zortziko txikia (%18,032), hamarreko txikia (%1,639), lauko nagusia (%4,918), zortziko nagusia (%3,278), seiko nagusi hautsia (%1,639), koplak (%6,557), koplak nagusia (%6,557), biko berdina hamabi silabez (%1,639), molde bereziak (%3,278), moldeak nahasian (zazpiko berdina puntuetan aldakor), (%1,639), molde nagusia (koplak eta tirada) (%6,557)⁸.

Estrofa-moldeen erabilera antzekotasun bat badute baladak, herri-lirikak eta bertsolaritzak, baina desberdintasunak ere badaudela esan behar hiru genero horien artean. Antzekotasuna dute zortziko txikiaren erabilkeran, berau delarik molderik erabiliena baladetan eta herri-lirikan, eta asko erabilia bertsolaritzan, agian erabiliena ere bai, batez ere zenbait autoretan. Baina desberdinak dira beste estrofa-moten egituretan, baladak xehetasun hauek hartzen dituelarik: joera du estrofa laburragoak ontzera, berso-lerro eta puntuen konbinaketa urriagoak eta apalagoak egitera, ohiko estrofismoari ihes egitera, teknika zaharragoak aurkeztuz, bertso-lerroetan balantza eginez. Baina landuago da herri-lirikaren molde estrofikoa, eta oro har luzeagoa bertsolariak darabilkien neurkera-eredua. Baladak estrofismo xumeago eta arraiaigo bat lantzen du, testuaren malgutasuna, neurritasuna eta xehetasuna bilatuz, aforismo eitea areagotuz eta testuaren zama erretorikoa uxatuz. Berezia dela esan behar euskal baladen estrofagintza.

2.2. Estrofa errepikadunak

Errepiken erabilera legoke bigarren aipatu beharra modulu metriko desberdinen efektu diskurtsiboa finkatzerakoan. Hara eredurik aipagarrienak.

Beti deiki berdinak puntuetan errepikatuz eginiko moduluak. Abididez, 'Leisibatxu' eta 'Urtsua' izendatzen diren baladak. Hona testuen hasierak:

'Leixibitxu zuria dezu / andratxu gaztia.
Ondo gobernatuta / bai aita frailia.
Eskutxu zuriak dozuz / andratxu gaztia.
Guantepian ibilite / bai aita frailia.
Familiarik edo bozu / andratxu gaztia?
Seme bi ditudaz / bai aita frailia'...⁹

⁸ ID., *ibid.*, 828 or. eta hur.

⁹ Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *ibid.*, 125 or.

‘Kalian zer berri da / ene anaia jauna?
Zu añaña zarela / ene arreba Ioana.
Zertaik zautu datate / ene anaia jauna?
Kotilluna laburtu / nere arreba Ioana?...’¹⁰

Elkarrizketako deikiak puntuetan errepikatuz eginiko moduluak ditugu. Honen arabera, estikoaren lehen partean elkarrizketaren hasiera eta deikia puntuaren orde zezarria; eta bigarren partean erantzuna eta berriro deikia puntuaren orde. Estrofismoaren ohiko dinamika hausten da puntuak berdinak jarritz, testuaren garapena lehen partean ematen delarik. Zailtasuna kentzen zaio bertsogintzari eta horrengatik edo, jolas eitea hartzen du testuaren horrelako erabilkerak. Bestalde, deiki horiek daramaten ironia azpimarratuko genuke, solaskidearen maila soziala aipatzen denez, edota solaskidearen izena eta ahaidetasuna edota andre gaztea solaskide duen aita frailea, azpitik intenzio jakinak adierazten direla.

Errepikadun estrofetan bada beste eredu bat, erdian errenko bertso-lerro bera errepikatuz egiten dena. Demagun adibide ezagun hau:

‘Brodutzen ari nintzen, / ene salan jarririk:
aire bat entzun nuen / itsasoko aldetik;
itsasoko aldetik,
untzian kantaturik’¹¹

Errepika honek esaldi hori enfatizatzen duela esan daiteke. Baina esan daiteke ere “nondik” juntagailua azpimarratzen ote duen, estilo indartsuago bat esaldiari emanez: itsasoko aldetik, ETA GAINERA untzian kantaturik.

Modulu metrikoetan beste errepika-eredu bat ere erabiltzen da, erdian, txandaka, bertso-lerro bera errepikatuz, bihurkia eginez. Lotura egiterakoan, hitz arrotz bat aipatzen du “kyrie, kyrie”, ahapaldiaren giro ironikoa areagotuz. Hona eredu bat:

‘Fraide txar batek jakin zuen
etxekandre bat gaizki zela
haren senarra hor ez baitzen
kyrie, kyrie
haren senarra hor ez baitzen
a la mezon
kyrie eleison’¹²

¹⁰ IIDEM, *ibid.*, 180 or.

¹¹ IIDEM, *ibid.*, 137 or.

¹² IIDEM, *ibid.*, 151 or.

Poema-eredu honetan errepikak leku berezia dute pentsamentuaren erritmoan: Informazioa errepikan doa, baina informazio satirizaturik dugu, *kyrie*, *kyrie*, hitz arrotzek ironia damaiotela esaldi errepikatuei. Eta gero, azken berdina beti, "A la mezon/ *kyrie eleison*, ezkontza eta botuak satirizaturik.

Beste errepika modu bat ere nabari da modulu metrikoetan: estrofaren hasieran deikiak errepikatuz eginiko moldea. Teknika berezia duela esan behar, elkarrizketa hasterakoan aipatzen diren heinean.

'Ene ama, othoi, errazu/mithil horiek zer duten.
Ene alaba, deüjerik ez/zamari beltza galduriken.
Ene ama, othoi, errazu/neskato horiek zer duten, /
Ene alaba, deüjerik ez" zilhar untzi bat hautse duten'¹³

Hasierako deiki horiek, elkarrizketa eta dramatizazioa azpimarratzen dute, kondairaren progresioa eta aurrerapena markatuz, eta egitura paralelistikoa emanez kantuko zati desberdinei. Solaskideen barne-egoera aurreratzen doa, jakinmina eta ezkutua gorde beharra dosifikatzen direla, mailaz-maila kontatera aurrera eramanez. Eta deikiok markatzen dute azpisekuentzien hurrenkera era paralelistikoetan markatuz kontaearen progresioa eta garapen erlatuzkoa.

2.3. Tiradak

Monorrimo andanak dira, modulu finkoak silabetan eta puntutan, baina ez hala bertso-lerrotan. Puntu jakinetako estrofaren dinamika hausten da, errematearen egitekoa zerbait ezkutuaraziz. Osagaiak metaturik eta pilaturik ari den diskurtsu poetikoa dugu; diskurtsuaren garapena ez dago hain loturik estrofaren dinamika zehatzari.

Moldeak izan daitezke eredu handitik edota txikitik hartuak, eta puntuetan atzizkia erabiltzeko joera nabari da, teknika zaharrak ere aurkitzen direlarik, bai oroitzapenerako (X/X eta Y hedakunde formula), bai beste espresio poetikoak lortzeko (pilaketaren figura).

Hamarretik bat dira horrelako modulu metrikoak. Eredurik zaharrenetakoak noski, estrofismoaren estiloa hausten dutenak eta euskal baladen aniztasun metrikoaren adierazgarri direnak, tiraden presentzia eta estiloa ohartaraziz.

¹³ IIDEM, ibid., 92 or.

2.4. Periodoak

Modulu finkoak dira puntutan, ez hala, ordea, silabetan eta bertso lerrotan. Guk ongi ezagutzen ez dugun metrikaz baliatzen da, seguru aski: periodo erritmikoak edo dira, andana monorrimotan garatuak.

Eredu askotxo ziren batez beste periodoak izenburupean ezarri genituenak: guztira %11,475. Inolako zehazketarik ez genuen egiten, oso urria delako metrika zahar honetaz dugun ezagutza, eta gehiago sakonduta ere erraz ez genituzkeelako bereziko hainbat puntu zail.

Hala ere, testuon metrika nola izan zitekeeen ulertzeko, hipotesi modura har daitekeela uste dugu "Aldaztorrean nengoanean" balada¹⁴. Batetik Mitxelenak antzeko ikusten ditu Lekeitioko hau eta Sandailirena; eta hau zaharra denez, horrela dela hura ere onar daiteke ezbairik gabe¹⁵. Bestetik Azkuek baladaren partitura osoa ematen du, hasi eta buka. Bertan kantuaren etenak, nota dominatzailearen inguruko multzo silabiko libreak, eta nota tonikoaren ingurukoak ematen dira. Modulu finkoak puntutan, ez hala silaba eta bertso-lerrotan. Eta pentsa liteke hori zela gure balada zaharren neurkera eta kantatzeko era, modalitate batean behintzat.

Aldaztorren (5) nengoanean (5) irra goruetan (6)
 etorri ddatan (5) erroi zarra (4) grauetan (3).
 Erroi zarra (4) zer dakazu(4) albiste (3)
 Alamarkea (5) galdu dala (4) dinoe (3).¹⁶

Honen arabera, estiko bakoitzak hiru segmento ditu, hitzetan eta melodian, eta puntua darama; gero biz bat eginez distikoa da hemen agintzen duena; ez, ordea, balada osoan zehar. Eraikuntza bera dute, silabetan izan ezik; eta malgutasun handia du melodiak, hitzen ebakierara egokitzen dela. Bestalde, galtzen da bistatik estrofaren eraikidura karratua, modulu desberdinak nahasten direlarik. Zerbait horrela behar zuen izan guk hain gutxi ezagutzen dugun balada zaharren neurkerak, eredu honen arabera.

Gelditzen zaizkigu estrofa periodotuak eta libreak, guk hemen, laburtasunaren amarez aipatzeke utziko ditugunak. Arlo hau amaitzeko esan dezagun metrismo berezia dutela euskal baladek. Asko eta asko garapen berezirik gabeko moduluak ditugu, laukoen presentzia nabarmentzen delarik

¹⁴ R.M. AZKUE, *Cancionero popular vasco*, "Euskaltzaindia", Bilbao, 1990, 2t., 932-934 or.

¹⁵ L. MITXELENA, *Textos arcaicos vascos*, "Minotauro", Madrid, 1964, 94 or.

¹⁶ R.M. AZKUE, *ibid.*, 932 or.

gehien. Bestalde, estrofismoak ez du agortzen baladen metrizismo arazoa: azpimarratzekoak benetan, errepiken erabilera enfasis emateko, ironia kutsatzeko, pentsamentuen erritmoa hausteko; eta monorrismo andanak erlatuaren ehundura josten joateko. Hitz batean, metrizismo hau oso kontuan hartzekoa da euskal baladen estiloa arakatu eta finkatzerakoan.

3. MINIATURISMOA

Baladen egitura narratiboari gagozkiolarik, sarrerako estrofa dugu orain gogoan, egoerazko hasieran datorren *incipit* miniaturia. Kontapoesiako lehen estrofan agertzen den ederkeraz ari gaituzu: kantuaren laburbilketa dateke, khantorearen sentimentua, tematikaren kinka, baladaren kolorea eta helburu jakina dituela. Guztia txikian adierazi ohi da, abiadako lehen inpresioan.

Aurkez ditzagun zenbait balada aipatuenen hasierako estrofa:

- a. *Bereterretxen khantoria*
 "Haltzak eztü bihotzik
 ez gaztanberak ezürrik.
 Enian uste erraiten ziela
 aitunen semek gezurrik"¹⁷
- b. *Ozaze Jaurgainian*
 'Ozaze Jaurgainian / bi zitroin doratü
 Atharratzeko Jaunak / bata dü galthatü;
 Ükhen dü arrapostü / ez direla huntü.
 Hunthürrik direnian / batto ükhenen dü'.¹⁸
- c. *Egun bereko alarguntsa*
 'Goizian gozik jeiki nündüzün / ezkondü nintzan goizian;
 Bai eta ere zetaz beztitü / ekhia jelkhi zenian;
 Etxekandere zabal nündüzün / eguerdi erditan.
 Bai eta ere alarguntsa gazte / ekhia sartü zenian'¹⁹
- d. *Ura isuririk*
 'Ura isuririk / sorginen bidean
 dohaina bildu dut / bazko arratsean.
 Gauaz Mayi nuzu / egunaz oreina
 etxeko zakurrek / xerkatzen nutena'²⁰

¹⁷ Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *ibid.*, 79 or.

¹⁸ J. RIEZU, *Flor de canciones populares vascas*, "Ekin", Buenos Aires, 1948, 125 or.

¹⁹ *ID.*, *ibid.*, 144 or.

²⁰ Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *ibid.*, 173 or.

Sarrera hauek badute kidesan bat beste artegintzetan gertatzen denarekin: idazlan baten aintzin-solasa dirudite, edota kodeetako kopialarien hasierako biñeta marraztu eta koloreztatuak; edota arkitekturako ate landuak, 'porta speciosa' direlakoak, nahiz portiko kaperatuak; edota gure baserrietako atari armarridunak. Horietan, monumentu artistikoaren lehen hurbilketa bat eskaintzen zaio barneratzaera doanari.

Antzeko eginbideari ematen dio amore sarrera miniatu horrek ere. Kontaktuan jartzen da hartzailea gaiarekin, giroarekin, kantuaren arnasarekin. Hutsik egin gabe, beti hasieran kantatu ohi da; eta honen ondorioz edo, sarre-rako estrofa hori balada osoaren logotipo bezala gertatzen da, izena damaiolarik poesiari, eta izateko arrazoia ere bai, poema erakargarri gertatuz baladazaleari.

Lehen khantorean, Bereterretxen hartan, gezurra eta faltsukeria dira arbuiztzen. Kopla zaharraren teknikaz mamitzen da mezua: hasiera estilizatuan bi irudi ordezkari aipatzen dira, "Haltzak ez du bihotzik, ez gaztanberak ezurrik". Eta gero irudi fokâla adierazten da, ziurtasun beraz uste zuela aitunen semek ez zuela esaten gezurrik. Bi esaldi paralelo daude, eta hirugarrena kontrajarria, salatuz hautsi duela aitunen semeen kode etikoa. Plastizitatea koplak agintzen duen irudi-jokoan datza.

Bigarren sarreran gai ezaguna sugeritzen da: senargai edadetuaren eta neskatxa oraindik heldugabearen harremanak. Zortziko txikia denez, irudi estilizatuak baino gehiago irudi bakarraren garapen alegorizatuak eskaintzen digu baladak. Bi zitroin doratu aipatzen dira poemak, garapen honekin: Atharratzeko Jaunak bata du eskatu. Erantzun diote ez direla ondu; ondutakoan bat izango duela. Istorio erakargarri baten aurrean gaude, sarrerako irudi plastikoa egoerazko hasierari egokitzen zaiola.

Hirugarrena, berriz, gertakari deitoragarri baten aurrean kantatutakoa da: ezkontzako egun bakarrean hiru egoera dituen emakumea, hau da, ezkongai, ezkondua, alarguna. "Egun bereko alarguntsa" ere deitzen dena. Egunaren hiru une nagusiak, goiza, eguerdia, ilunabarra, bizitzako hiru egoera horiekin konparatzen dira: goizean zetaz beztituriko andregai, eguerdian etxeokandre zabala, eta ilunabarrean alarguntsa gaztea. Plastizitatea honetan datza: bizitza oso bateko pasadizuak egun baten barruan gertatuak. Sarrera erakargarria.

Laugarrengoan xehetasun antropologikoak kontatzen dira, xehetasun bakoitzak mitoan ematen den metamorfosia argitzen duela: "ura isuririk", "sorginen bidean", "bazko arratsean"; "gauaz Mayi nuzu", "egunaz oreina", "etxeke zakurreak xerkatzen nutena". Xehetasunak pilatzen dira, datu mitikoak eta eraldatzea jakin-mina sortzen duena. Plastizitatea, hain zuzen, ipuin baten hasierako datuetan datza, lehen pertsonan kontaturiko xehetasun erakargarrietan, patu txarreko dohaina delakoan.

Hitz batean, egoerazko hasiera markatzen da, irudi aukerakoz eta politez jantzia, askotan poema osoko estrofarik arnasdunena, doinua ematen duena. *Incipit* landu, marraztu eta koloretia, bere txikian poema osoarekin lotzen gaituena gaiaren berri emanez, sentipenak biztuz, estetika bati atxikitzen gaituela. Baladen sarrerako estrofagintza miniatua.

4. NARRATIBISMOA

Baladen egitura narratiboaren estiloaz eta estetikaz ari gaituzu. Historia bat kontatzen dute khantoreek eskuarki. Historia horren kontakizuna da, hain zuzen, poemaren oinarritzko sarea, beronen eraginpean eta lauki-barruan kokatzen direla eta garatzen gainerako baliabide estetikoak. Erlatu dramatikoak eraikitzeko autoreak figura eta troporik egokienak aukeratzen ditu, gaiari bizitasuna, argitasuna, emozioa eta edertasuna emateko. Egitura estetiko honek eraikitzen du piezaren azaleko fisonomia formala.

Kantatzen den historia dramatikoak ekintzetan eta eszenetan banatzen da; segmentu tematikoetan, gutxieneko edukina duten osagai narratiboetan, hiru unitateak gorde gabe eskuarki. Izan litezke kontraera huts, edota elkarrizketa huts, nahiz gehienetan nahasian etorri bi osagai horiek, kontraera balada zaharagoetan gehiago agertzen den arren.

Gero, baladen egitura estetikoak deitu duguna, ez da gaien konposizioa bakarrik, baizik eta da konposizioko zati bakoitzari dagokion tratamentua emateko teknika, nahi den erliebea markatzeko dauden prozedurak. Adibidez, simetrikoak diren baladako sekuentziak eta azpisekuentziak zer teknikaz markatzen dituen sekuentzia eta azpisekuentzia horien mugak eta garapenak: errepikak eta formula paraleloak, deikien egokitzapenak eszenen hasieran, metaketa paraleloen progresioak erlatuan, anaforak, eta gainerako figura erretorikoak. Estetikoki kontuan hartzekoak dira kontraerazko sintagmen eta elkarrizketazko sintagmen proportzioa, artistikoki nahasten direlarik nahiz bateko nahiz besteko esaldi jakinak, guztia estetikotasun baten zerbitzuan. Xehetasun hauek guztiak dira hemen azpimarratu behar genituzkeenak.

Honelako lan batean gertatzen denaren hurbilketa kuantitatiborik egiterik ez dagoenez, esenplifikazio labur bat egingo dugu, geure helburuetarako balada pare bat aukeratuz, esanahitsuak direnak, eta argigarri ere bai, guri dagokigun arloan. Bata 'Bereterretxen khantoria' dugu, bertakoa eta euskal poemetan ohorezko lekua duena; eta 'Errege Jan', kanpotik ekarria, baina alderdi tekniko bereziak dituena poemon ederkerak ikusarazteko.

4.1. 'Bereterretxen khantoria'

4.1.1. *Sarrera: Bi estrofa, kopla zaharren teknikan eraikiak, traizioaren handia eta penaren luzea azpimarratzera doazenak.*

a. *Testuak:*

- (1) 'Haltzak eztü bihotzik.
Ez gaztanberak ezürrik.
Enian uste erraiten ziela
aitunen semek gezurrik'.
- (2) 'Andozeko ibarra,
ala zer ibar luzia!
Hiruretan ebaki zaitan
armarik gabe bihotza'²¹

b. *Teknika literarioa*

Gorago aipatua dugu, sarreçako miniaturismoaz mintzatu garenean.

4.1.2. *Lehenengo sekuentzia: etxean gertaturiko hiru eszena, bi barrukoen artean, eta beste bat kanpokoekin.*

a. *Lehenengo azpisekuentziaren testuak:* Bereterretxe eta neskatuaren artean.

- (3) 'Bereterretxek oheti
Neskatuari eztiki:
Abil, eta so egin ezan
Gizonik denez ageri'.
- (4) 'Neskatuak berhala,
ikusi zian bezala,
hirur dozena bazabiltzala
bortha batetik bestera'²²

b. *Bigarren azpisekuentziaren testuak:* Bereterretxe eta Jaun Kuntiaren artean.

- (5) 'Bereterretxek leihoti
Jaun Kuntiani goraintzi:
Ehün behi bazereitzola,
beren zezena ondoti'.

²¹ J. RIEZU, *ibid.*, 262 or.

²² IDEM, *ibid.*, 263 or.

(6) 'Jaun Kuntiak berhala,
Traidore batek bezala:
Bereterrex aigü borthala:
ützüliren hiz berhala'²³

c. *Hirugarren azpisekuentziaren testua*: Bereterretxe bere amarekin hizketatzen da.

(7) 'Ama, indazüt athorra
Mentüraz sekulakua!
Bizi denak orhit ükhenen du
Bazko-gaiherdi ondua!'²⁴

d. *Teknika literarioa*: Lehenengo bi azpisekuentziak era parallelistikoan eginik daude, molde berean landuak, kasu berak ezezik (nork, nondik, nori, nola), esaldien beste osagaietan ere hitz berak errepikatzen direla, adibidez berhala, bezala. Kontaeraz eta elkarrizketaz osaturiko klitxe berdinak. Bestalde, hirugarren azpisekuentzia elkarrizketa huts da, egitura markatzeko teknika berezirik gabea.

4.1.3. *Bigarren sekuentzia: Amaren ibilerak, semearen atzetik, harik eta hila dela jakiten duen arte.*

a. *Lehenengo azpisekuentziaren testuak*: Ama bere anaia gaztearengana doa, Lakharri-Bustanobira.

(8) 'Marisantzen lasterra
Bostmendietan behera!
Bi belhañez herresta sarthü da
Lakharri-Büztanobira'.

(9) 'Büztanobi gaztia
Ene anaie maitia,
Hitzaz hunik ez balinbada,
ene semia juan da'.

(10) 'Arreba, ago ixilik!
Ez othoi egin nigarrik!
Hire semia bizi bada,
Mauliala dün juanik'²⁵

²³ IDEM, *ibid.*, 263-264 or.

²⁴ IDEM, *ibid.*, 264 or.

²⁵ IDEM, *ibid.*, 264 or.

b. *Bigarren azpisekuentziako testuak*: Amaren ibilera berriro, oraingoan Jaun Kuntiaren borthala.

(11) 'Marisantzen lasterra
Jaun Kuntiaren borthala:
Ai, ei, eta, jauna nun düzie
ene seme galanta?'

(12) 'Hik bahiena semerik
Bereterretxez besterik?
Ezpeldoi-altian dün hilik;
abil, eraikan bizirik...'²⁶

c. *Teknika literarioa*: Bigarren sekuentziako bi azpisekuentzia hauek anaforaz hasten dira, kontraera era paralelistikoan ematen dela. Anaforek markatzen dute kontraeren berdintasuna, amaren ibilera; eta sarrera ematen diote eszena berriko elkarrizketari. Esaldi berdinez markatzen dira, bai sekuentziak, bai azpisekuentziak. Baladan agertzen da simetria erabiltzeko joera poemaren eraikuntzan.

4.1.4. *Bukaera*: Ezpeldoiko jende eta etxearentzat poemak biltzen dituen azken sentimentuak.

a. *Erremateko testuak*

(13) 'Ezpeldoiko jentia,
Ala sentimendü-gabiak!
Hila haiñ hüllan ükhen-eta
deüsere etzakienak!'

(14) 'Ezpeldoiko alhaba
Margarita deritzen dena:
Bereterretxen odoletik
ahürkaz biltzen ari da'

(15) 'Ezpeldoiko bukhata,
Ala bukhata ederra!
Bereterretxen athorretarik
hirur dozena ümen da'²⁷

b. *Teknika literarioa*: Amaren sentimentu hauek zedarritzekoan, berriro anaforez baliatzen da bertsogilea. Berriro ere

²⁶ IDEM, *ibid.*, 265 or.

²⁷ IDEM, *ibid.*, 265-266 or.

errepiken bidez markatzen dira erremateko iskin-harriak eta bertako estrofen ertz berdinak, poemaren zati hau tratamendu bereziaz isladatzen dela, honekin poemari berezko dituen dimentsioak emanez eta estetika gauzatuz.

4.2 - Errege Jan balada

4.2.1. *Sarrera: Egoerazko hasiera, kontaerazko sintagmez eraikia, kontrastean aurkeztuz, erregea zauriturik, hor dator armadetarik, eta ama alegerarik, etxean dago baraturik.*

a. *Testua*

‘Errege Jan, zauriturik, jin izan da armadetarik:
Am’andera baratu ziozu etxian alagerarik’²⁸

b. *Teknika literarioa*

Hau du baladak kontaeraz emaniko pasarte bakarra. Horregatik, erromantze-eszenaren trataera du gaiaren emankizunak.

4.2.2. *Lehenengo eszena: Errege Jan eta am’andera elkarrizketan.*

a. *Testuak:*

‘Errege Jan, kontsola zite, korajereki sar zite:
Zure emaztiak errege txipi bat barda sorhü ükhen dizu’
‘Ez ene emaztiagatik, ez errege txipi bat gatik,
ni enaiteke kontsola. Haiak biak jakin gabe, ama, hiltzeko ohe bat!’²⁹

b. *Teknika literarioa*

Egoera desberdinen arteko dialektika: amak semea adoretu nahi du, eta semeak hiltzeko ohe bat eskatzen. Egoerazko hasiera: errege-haurraren jaiotza eta erregearen heriotza.

4.2.3. *Bigarren eszena: Am’andera eta honek ‘ene alhaba’ deitzen duena elkarrizketan. Ezarian-ezarian ematen zaio erreginari gertatuaren berri. Planteiamentua da baladaren egitura dinamikoan. Prozesu bat adierazteko urratsak markatzen dira. Galde-erantzun finetan ikasiko du senarraren heriotzaren berri.*

²⁸ Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *ibid.*, 93 or.

²⁹ *IIDEM*, *ibid.*, 93 or.

- a. *Lehen bi galderak eta alabaren iruzkina*: testuak
'Am'anderia, zer die mithil hoiek, hainbeste nigar marrasketan?
Ene alhaba, ezin begira, galdü diñe zaldi gris bat.
Am'anderia, zer die neskato hoiek, hainbeste nigar marrasketan?
Ene alhaba, ezin begira, haotse diñe ürh'untzi bat,
Ez zaldi gris batengatik, ez ürh'untzi batengatik
ez othoi egin nigarrik! Errege Janek ekharriko dizü
ürhe eta zilhar armadetarik³⁰

b. *Teknika literarioa*

Formula paralelistikoz eginak lehenengo bi estrofak, berdin esaldien egiturak, deikiak, aditzak eta partikulak, sustantiboak eta efektu mnemoteknikoak. Hirugarren estrofan alabaren iruzkina dator, galde-erantzun prozesua hautsiz.

- c. *Bigarren multzoko galderen testuak*:
'Ene ama, othoi errazü, khantü hoiek zer diren hain gora?
Ene alhaba, deüserik ez, profesionia dün joaiten.
Am'anderia, zer zaia behar düt jaontsi, ohe hontarik jalkhitekoko?
Ene alhaba, xuria, gorria, ederrena düken beltza.
Am'anderia, zer dü lur santü hunek hain gora dagoenian?
Ene alhaba, ezin begira, Errege Jan dün ehortzirik!³¹

d. *Teknika literarioa*

Berriro ere, formula paralelistikoak datoz, aurreko puntuan aipatu dugun baliabideak erabiliz. Esaldien osagai beratsuak errepikatzen dira, pedagogia erratzuz, bertsogintza ekonomizatuz, efektu akustikoak parekatuz eta prozesua azpimarratuz.

4.2.4. *Hirugarren eszena: Alabak am'anderiari eskatzen dio jaiio den semea artaz hazi dezan. Bukaerako gomendioetan sartzan da alaba, errege txikia amari gomendatuz, berak bizitzeko gogo gutxi agertzen duelarik.*

- a. *Testua*
'Am'anderia, oritzü giltz hoiek, ürhe eta zilharren hoiek.
Ete errege txipitto hori artha handieki eraik³²

³⁰ IDEM, ibid., 94 or.

³¹ IDEM, ibid., 94 or.

³² IDEM, ibid., 94 or.

b. *Teknika literarioa*

Deikiaren bidez markatzen du elkarrizketaren urrats berria, eszena berria. Gainerakoan, hausten du aurreko estrofen paralelismoa, nahiz eta kontuan duen baladak testugintza osoaren simetria, bukaerako sekuentziari hasiera emanaz.

4.2.5. *Bukaera: Poemaren errematea, lur santuari zuzendutako hizketaldia.*a. *Testua*

‘Lür saintia, erdir’adi, ni barnen sar ahal nadin!...
 Lür saintia erdiratü, eta nik Errege Jan besarkatü.
 Lür saintia, zerr’adi, ni barnen bara ahal nadin!
 Lür saintia da zerratü, ni Errege Janeki baratü³³

b. *Teknika literarioa*

Lur santuari da mintzo zuzen-zuzenean. Formulak paralelistikoki emanak, osagai berak erabiliz: deikia, agintekera, desirazko perpausak. Eta bi esaldi, azalean kontraerazkoak direnak, baina azken batean desiren mundutik erre-alitatera nahi luke salto egin, senarraren alboan ikusten duelarik bere burua, lurpean besarkatzeko, harekin baratzeko.

Bi baladotan ikusi dugu genero honen narratibismoa deitu duguna. Egitura sintagmatiko berezia, kontraeraz eta elkarrizketaz osatua, lehenengoan kontraerak agintzen duelarik, eta elkarrizketak bigarrenean. Gero, sekuentzien eta azpisekuentzien kokaera simetrikoa, edota asimetrikoa hala behar denean, egitura hori teknika bereziz azpimarratzen dela, batez ere klitxe paraleloekin, eta hauek anaforez, esaldi berdinez eta erritmo berdinez jantziaraziz. Egitura dinamikoa ere bistaratzen da, sarrera, planteiamentu, irtenbidea eta bukaera nabarmentzen direlarik baladaren barne-prozesuan. Hemen datza genero honi kontapoesia deitzeko arrazoia eta oinarri literarioa, narrazioaren presentzian.

5. TELEOLOGISMOA

Badira olerki generoak, hala nola alegiak, helburu moralizatzailea dutenak eta irakatsi moral batez amaitzen direnak. Balada, ordea, ez da horietakoa, nahiz eta beti berekin eraman gizarte edota gizabanako eredu bat, sentimentu, nahiz jokabide jakinak, gauzatzera eragiten dutena.

³³ IIDEM, *ibid.*, 95 or.

Bestalde, obraren gogoeta morala ez da berdina balada tradiziozkoetan eta arruntetan, azken balada hauek damutasunari eta abertimentu moral erretorikoari emanak direlarik. Hurbilago daude balada arruntak XVIII-XIX. mendeetako joerekin, irakatsi morala zuzenean sartzen dutenekin. Ez hala, ordea, balada tradiziozkoetan, hauek helburu moralizatzailea zeharka adierazten dutelarik.

Aurreko bi ereduetan ikus daitekenez, “Bereterretxen khantoria” eta “Errege Jan” poemetan, ez da aipatzen zuzeneko irakatsi eta moralejarik, baizik eta bihotza hunkitzea bilatuz, sentimentuen ederra erakutsiz eta jokabide miragarriak gauzatuz. Adibidez Bereterretxen khantorian ezpeldotarrangako sentimentuak eta gogoeta gizakoiak; edota “Errege Jan” baladan alargunaren sentipen tragikoak ispilatuz, edota maitasuna jarriz biziaren gainetik, baita ama izateak eska lekizkiokeen eginkizun guztien aurretik erè.

Ekar ditzagun hona beste zenbait baladen bukaerak:

a. *Aldaztorrea*

‘Nai dan seme nai dan alaba,
Aldaztorrean parte izango dona’³⁴

b. *Anderea gorarik*

‘Urgainean eginen diat zubia
han ereinen ogitto hazi gorria
han jin arte ogizko ophil xuria
ez duk izanen Amaren barkhamendua’³⁵

c. *Frantziako anderea*

‘Ai neure amaginarreba
muskerrez betia
subeak egingo al dautsu
arratserako ohia’³⁶

d. *Hiru kapitainak*

‘Hori hola egin baduzu
behar bezalakoa zira zu
Moltsan sartzen tut eskuak
zure ezkonarazteko,
jaun gazte aberats batekila
zure kalitateko’³⁷

³⁴ R.M. AZKUE, *ibid.*, 934 or.

³⁵ Y. LAKARRA, K. BIGURI, B. URGULL, *ibid.*, 65 or.

³⁶ IIDEM, *ibid.*, 104 or.

³⁷ IIDEM, *ibid.*, 108 or.

e. *Neska ontziratua*
 'Hiru ehun lekhotan
 dago itsas leihorra.
 Oi Ama anderea
 so egizu leihora
 zur'alaba gaixoa
 uhinak derabila'³⁸

Ez da doktrinarik zuzenean ematen; esenpluotan bi era daude protagonisten jokabideak ordaintzeko: saria eta zigorra: saria behar bezala jokatzen duenari, zigorra modu onarrezinean jokatzen duenari. Saria aipatu adibide horietan: 'parte izatea Aldaztorrean', 'aitak ezkontza agintzea bere kalitateko gazte batekin'. Eta zigorra, berriz, amak ez barkatzea semeari, sugearekin lo egin dezan desiratzea, edota arriskuan sartzeak heriotzara eraman duela neska, tragikoki adieraztea.

Kontapoesia baten errematean gaudenez, narratiba tradiziozkoak bukarerako dituen prozeduretz ohartu beharra daukagu, generoaren estiloaz jabetu gaitzen. Aipatu ditugun adibideetan, sariari eta zigorrari dagozkienean, helburu hauek aurki daitezke: ustegabekoa dago protagonista sariztatzen den haietan; eta tragikotasun hunkigarri edo latza dago protagonistak zigorkatzen diren haietan. Helburu pedagogikoa ez da zuzenean aipatzen, baizik eta eredu kolektiboan, ezkutuan doan hartan, irudikatzen da.

a. 'Aldaztorrea' baladan, kanpora botatako erreinak, etxean parte izango du, haurtxo bat daramalako erraietan. Ustegabeko bukaera, erremate on batean.

b. 'Hiru kapitainak' baladan, birjinitatea gordetzeko hilarena egin duen neskaren kasuan, ustegabeko sinbolikoa: hirugarren egunean lurpetik bizirik ateratzen du aitak, bukaera ezinhobea duelarik, sari eta guzti. Prozesu iniziatiko jakin batekin jokatzen du autoreak.

c. 'Anderea gorarik' baladan, erasotze batekin bukatu ohi da. Hemen 'impossibilia' topikoaren erabilpen interesgarri bat du, 'amaren barkamena oraindik ezinago jotzen duela'³⁹.

d. 'Frantziako anderea' baladan, andereak amaginarreba narraztiekin konparatzen du, eta hauekin ohera dadila desiratzen. Destainezko eraso bortitza.

³⁸ IIDEM, *ibid.*, 139 or.

³⁹ IIDEM, *ibid.*, 67 or.

e. 'Neska ontziratua' baladan, zuhurtziaz ez jokatzegatik datorren heriotzaz ari delarik, amari dei egiten zaio leihora atera dadin eta ikus dezala alaba gaixoa uhinak darabilela. Irudi lazgarri eta hunkigarria.

Hitz bitan, ez dute esaldi doktrinazkorik baina bai prozedura egokirik, kontaera bukatzen den hartan, moralezko helburu pedagogiko bat susmarazteko. Kontapoesiak narratibaren bukaerako helburua lortu behar du, eta gainera helburu etiko jakingarria lortu, baloreak erakargarri eginez eta hunkigarritasuna buru-bihotzeratuz, kantua inguru.

6. LABURBILDUZ

Euskal balada tradiziozkoen trazuak azpimarratu ditugu, poema multzo jakin honen ezaugarriak arakatzeko azpimarratu ere, oinarri tipologiko eta historiko jakinetatik abiatuz.

Gaiaren tratamentuan kontuan eduki ditugu kontapoesiaren eraikuntza formalak, zenbait alderdi estilistiko finkatuz, deskribatuz eta balioztatuz. Orain ezaugarri onaipamen laburra eginez, lan honen ondorioak laburbil ditzagun:

6.1. Arkeologismoa

Alderdi hau nabararaziz, esan nahi dugu, poema dastatzerakoan edo aztartzerakoan, lehenagoko baladen aztarrenak aurkitzen direla azpian, poemaren zaporea identifikatuz. Egia da sentsazio hori bera aurki litekeela beste ahozko literatur generoak erabiltzerakoan. Baina ezaugarri hau, arkeologismoarena, bereziki nabari da kutsadura dagoen testuetan, hala nola balada zaharretan eta tradiziozkoetan.

6.2. Polimetrismoa

Eredu metriko desberdinetara jo du euskal kontapoesiak. Hirutatik bi ohiko estrofetara biltzen badira ere, dozena bat estrofa-mota badira baladetan agertzen direnak. Eta estrofaz gain, beste modulu metrikoak bilatzen direla, hala nola errepikenak, tiradenak, periodoenak, eta baita molde librenek ere. Eta joera da balada batek melodia bat edukitzera. Alderdi hau nabari ohi da beste ahozko poesi generoetan, baina baladetako berezitasun, askatasun eta prozedura antzinakorik gabe.

6.3. Miniaturismoa

Sarrerako estrofa, edo estrofak, modulu enblematikoak izan ohi dira, balada osoaren logotipo gertatzen delarik. Hori beste herri-poemetan ere gertatu ohi da. Baina ez dira kroniken hasierak, baizik eta txikian poema osoaren pathosa damate, goi mailako *incipit* bat ezarriz.

6.4. Narratibismoa

Kontakizunaren sekuentziak eta azpisekuentziak eraikitzeke artea; eta hauek teknikoki azpimarkatzeko prozedurak; berorien kokapen simetriko nahiz asimetrikoak; kontraerak eta elkarrizketak txandatze egokian emateko artea. Baladen zatirik garrantzitsuenak da, eta hemendik bide dator genero honi kontapoesia deitzea.

6.5. Teleologismoa

Moral-ereduen zuzeneko aipamena baino gehiago, zeharka bezala helburu pedagogiko bat nabari da, balio tradiziozkoekin eta sentimentu sakonekin uztartua. Puntu honetan badute baladek antzekotasunik herri-lirikako ereduarekin. Baina euskal kontapoesian ez da hain nabari neo-klasizismoaren eragin zuzenagoa, XVIII. mendetik honako lirikan bezala.

Lan honetan euskal baladen zenbait alderdi estilistiko aipatu ditugu, poemengiturak aztertuz. Ikuspegiok esku-emate bat izan nahi dute euskal kontapoesiara hurbiltzen direnentzat. Poesigintzatik eginiko oharkizunak dira, literaturaren alorretik jasotako ikuspegiak. Ahalegin bat literatur ereduak alderdi jakin batetik ikusteko, eta, ahal bada, gure tradiziozko altxorraz gehiago gozatzen hasteko. Norbaitek aterako ahal du bere osoan gure susmoaren hari muturra.

PERSONA IZENORDE INDARTUEN ERABILERA ERREFLEXIBOA LEIZARRAGAREN IDAZLANETAN

Beñat OIHARTZABAL

Pertsona izenorde indartuak deitzen ohi dira *neu*, *nerau*, *neror*, *nibaur*, eta hauen irudiko hitzak, eta haiek ditugu ikergai artikulu honetan. Azkuek *Morfologia Vasca*-n (§ 648) eta Altubek *Erderismos* liburuan (1929:96-107) egin zituzten haiei buruzko lehen ikerketa saioak, geroztik, EGLU-n ere berriz hartuak izan dituenak (I, 79-85. o.). Hain zuzen, hemen lehen eta bigarren pertsonako izenorde intentsiboen erabilera batzuen aurkezpena egin nahi nuke,¹ Leizarragaren lanetan agertzen diren formak ikertuz.

Euskalki guzietan izenorde indartuek badute hanpadurari dagokion erabilera bat, anitzetan mintzagai edo galdegai izateari lotua. Erabilera horretan zenbait diferentzia agertzen badira ere euskalkien artean Altubek seinatu bezala, ez gara hemen hauetaz ariko, ez eta ekialdeko euskalkietan Leizarragaren garaitik gaurdaino iraun duen balio eskusiboa dakarrenaz ere (Oyharçabal, prest.). Aitzitik, beste erabilera bat, zaharkitua dena, ikertuko dugu: erabilera erreflexiboa. Ondoko adibidean agertzen da delako erabilera:

- (1) Ihardets ceçan Iesusec eta erran ciecén, Nic **neurorçaz** testificatzena-gatic sinhesteco da ene testimoniagea. Joan. 8, 14.

Adibide horretan ikus daiteke nola lehen pertsona (*nic*) alde batetik osagarri gramatikala den (subjektua) eta beste aldetik adizlagun instrumentala (*neurorçaz*). Kontsideratuko dugu perpaus bereko osagarri gramatikal bat eta adizlagun bat erreferentziakide direnean erlazio erreflexiboa sortzen dela sin-

---

¹ Gaiaren mugatzeagatik bazterrean utzia dugun hirugarren pertsona *bera(k)* da.

tagma horien artean, adizlaguna erreflexibo gisa erabilia izanik². (1) adibidean izenorde indartuak du erabilera erreflexiboa, erreferentzia lehen pertsona singularrekoak ematen duelarik.

1. PERTSONA IZENORDE INDARTUEN FORMA LEIZARRAGAREN LANETAN³

Euskalki guzietan bezala hiru formetan agertzen zaizkigu izenordeak Leizarragaren izkirioetan:

- Ø edo *pro* forman izenordea isildua izanik: Ø *ikusi dut*;
- forma soilean: *nik ikusi dut*;
- forma indartuan: *neurorrek ikusi dut*.

Bestalde, genitibo edutezkoan *neure* bezalako forma erreflexibo bereziak ere agertzen dira, zenbait izenorderekin behintzat⁴. Ageriko formetan gelditurik, beraz, paradigma bikoitza dugu, eta hirukoitza 1. eta 2. pertsonekin genitiboan, eta honen gainean eraikiriko kasuetan (soziatiboa, destinatiboa):

(2) 1. eta 2. pertsonako izenordeak Leizarragaren obran (absolutiboan eta genitiboan).

- 1. pertsona singularra:	<i>ni, neuror.</i>	<i>ene, neurorren, neure.</i>
- 1. pertsona plurala:	<i>gu, geuror / geurok.</i>	<i>gure, geurorren / geuron, geure.</i>
- 2. pertsona singularra:	<i>hi, heuror.</i>	<i>hire, heurorren, heure.</i>
- 2. pertsona singularra:	<i>zu, zeror.</i>	<i>zure, zerorren..</i>
- 2. pertsona plurala:	<i>zuek, zeurok.</i>	<i>zuen, zeuron.</i>

Formaren aldetik ikus dezakegu izenorde indartuetan gradu hurbileko erakusle bati dagokion morfema bat (-or) loturik dagoela izenordearen forma indartuari, honetan -*eur* forma agertzen delarik. Beraz *neur*, (*h*)*eur*, *geur*, *zeur*

² Rebuschiren lanetan (besteak beste 1989 eta 1995) aztertua da bereziki erlazio erreflexiboak euskaraz nola gertatzen diren.

³ Idazlan guziak kontuan hartu ditugu, J. Lavinek prestatu informatikazko kopia baliatuz. Zenbaketak eta testu miaketa, Josu Zabaletak informatikan emanikako laguntzari esker egin ahal izan ditut.

⁴ Pluralako pertsonetan eta erregistro jasoko 2. pertsona singularrekoan Leizarragak ez zituen erabiltzen genitibo edutezkoan ager daitezkeen izenorde erreflexiboak: ez dugu aurkitzen, beraz, *zeure*, *geure*, *zeuen* bezalako izenorderik.

formak ez badira agertzen bakarrik erabilirik Leizarragaren lanetan⁵, forma indartuetan kausitzen dira halere, lehen osagai gisa: *neur-*, *geur-*, *eur-*, *zeur-*.

Zeurok formaren ondoan *zuerok* ere agertzen da behin pluraleko bigarren pertsonan. Nola *zuerok* behin baizik ez baita kausitzen, eta 16 aldiz beste forma (*zeurok*), pentsatzekoa da errakuntza baten ondorioa dela, eta segurenaz ere hala da.

Elkarketako bigarren osagaia *-(h)or(i)* bigarren erakusleari dagokio: beti singularreko izenordeekin, eta batzuetan bakarrik 1. pertsona pluralekoarekin (*geuror*). Haatik, orduan, *-ok* morfema plurala ere agertzen da izenorde indartuaren bigarren elementu gisa:

– *neur-or*, *eur-or*, *zeuror* (sing.), *geur-or*,

– *geur-ok*, *zeur-ok* (plur.).

Leizarragak ez zituen gradu hurbileko bi erakusleak pertsonen jokoari egokitzen, lehen erakuslea lehen pertsonako izenordeekin erabiliz, eta bigarren erakuslea bigarren pertsonako izenordeekin. Adibidez ergatiboan *neurorrek* eta *neurorren* dio eta ez *ne(u)ronek* eta *ne(u)ronen*.

Neutralizazio hori, dakigun bezala, franko zabaldua da. Anitzetan, ordenan, lehen erakuslearen fagoretan egiten da, hala nola Leizarragaren mendean berean Etxepareren obran: *nihaur*, *guhaur*, *hibaur*, *zuhaur*⁶. Azken kasu honetan lehen graduko erakuslea (*haur*) bigarren pertsonako izenordearekin agertzen da: *hibaur*, *zuhaur*.

Izenorde indartuak deklinatzerakoan kasu marka adberbialak erregularrak dira, formak batzuetan aldakorrek badira ere: instrumentalean *-zaz* eta *-z* morfemak agertzen dira, eta leku denborazko kasuetan, *-ta-* morfemarekilako formen ondoan, *gan-* eta *baita-* posposizioak ere aurkitzen ditugu, batzuetan izenordea absolutiboan izanik, besteetan genitiboan. Azken kasu hauetan, izenordeak berak ez du kasu marka adberbialik, baina halere, kontsideratuko dugu ondotik heldu den posposizioa dela bide izenorde adberbiala dela.

Deklinatzerakoan lehen osagaiko bukaerako *-r* soila horrela gelditzen da beti, nahiz behin *eurrorec* forma ere agertzen den *-rr-* anizkunarekin⁷. Nola

⁵ Axularrek zenbait pertsonarekin behintzat bi formak erabiltzen zituen: *neur* eta *neror*, *zeur* eta *zeror*. Ez dugu horrelakorik Leizarragaren idatzietan.

⁶ Etxeparek, halere, bi erakusleak metatzen zituen batzuetan forma indartuetan, 2. pertsonarekin behintzat: *ihaurorrek* (I, 282) eta *zuhaurorrec* (XII, 46) erabili baitzituen, *ihaurk* eta *zuhaurk* formen ondoan.

⁷ Adibidea: *Edo nola ahal derraqueoc eure anayeri, Anayé, vtzi neçac idoqui deçadan hire beguian den fitsa, eurrorrec hire beguian den gapirioa ikusten eztuanean?* Luk. 6, 42.

beste sei alditan *eurorrec* baitugu, badirudi errakuntza baten ondorioa dela forma hau ere.

Ondoko taulak erakusten du nola agertzen diren lehen eta bigarren pertsonako izenorde indartuak Leizarragaren idatzietan:

1. eta 2. pertsonako izenorde indartuak, Leizarragaren obran adizlagun gisa erabiliak⁸

(formaren ondoan, parentesien artean, forma zenbat aldiz agertzen den)

INST.	neurorzaz (2)	eurorrez (1)	eurorçaz (1)
-------	---------------	--------------	--------------

DEST.	neurorrendako (1)	eurorren (1)	zeurondako (2)	geuron (1)
INES.	neuror baithan (1)	euror baithan (2)	geurok baithan (8)	zeurok baithan (8)

ABL.	neurorganik (1)	geurorganik (1)
ADL.	zeurotara (1)	

⁸ Izenorde indartuak adizlagunak ez direnean ez dira erreflexiboak, salbu adibide batean datiboaren kasuan; ik. 9. oh.. Hona forma hauen agerpenei dagokien taula (absolutiboari dagozkion kasuetan ez ditugu kontuan hartzen hemen *gan* eta *baithan* posposizioekin diren okurrentziak, testuko taulan agertzen direnak):

ABS.	neuror (13)	euror (8)	zeuror (1)	geuror (3)	zeurok (11)
ERG.	neurorrek (6)	eurorrek (7)		geurok (4)	
DAT.		eurorri (1)		geurok (6)	zeurok (13)

2. PERTSONA IZENORDE INDARTUEN ERABILERA ERREFLEXIBOA

2.1. Gorago erran dugun bezala, lehen eta bigarren pertsonako izenorde indartuen erabilera erreflexiboa agertzen da, noiz eta ere, izenordea adizlagun gisa⁹ erabiliak izanik (*neurzaz*, *neurrorendako*, *eurorrez*, *eurorzaz*, *zeurondako*, *zeurotara*, edo, absolutiboan izanik, izenordea gan eta baitha posposizio lokatiboekin agerturik), perpauseko osagarri gramatikal bat ere¹⁰ ber pertsonan baita. Horrek, haatik, ez du erran nahi ez dela beste erarik erreflexibotasunaren markatzeko, ezen hor dugu *X-en burua(k)* moldeko erreflexiboa adizlagunentzat ere erabil daitekeena. Molde horretako adizlagunak, ordean, ez ditugu lan honetan ikertuko¹¹.

Ikusiko dugun bezala, izenorde indartuak adizlagun direnean Leizarragaren lanetan (31 bat okurrentzia), erreflexiboak dira beti, salbuespen bihirik ere gabe.

Ondoko adibideak erakusten digu forma indartuen eta soilen arteko kontrastea, biak perpaus berean erabiliak baitira:

- (3) Eguiazqui Baptismoaz vsatzeco formá, fedean da eta penitentián: erran nahi dut, segur ičan behar garella, ecen gure puritate spirituala Christen odolean dugula, *gueuroc baitthan senditzen dugularic*, eta obraz gure hurcoey declaratzen drauegularic, ecen *Christen Spiritua*

⁹ Erabilera erreflexiboa behin baizik ez dugu aurkitu kasu gramatikala dakarten izenorde indartuetan. Alabaina Leizarragaren lanetan *eurorri* forma agertzen den aldi bakarrean erreflexiboa da. Halere arras kontestu berean *euru buruari* erabiltzen du urrunago Leizarragak:

Eztraucac euru buruari imagina ebaquiric eguinen. (ABC, Ora.)

Eztraucac eurorri eguinen imagina ebaquiric. (Katex)

Kontuan har bedi *eurorri* forma erabilirik ere, datiboak hirugarren personako komunztadura duela aditzean, *euru buruari* sintagmak bezala (*draukak* dio bietan Leizarragak, *eurorri* formarekin *duk* edo are gutiago noski **drauat* erabili gabe). Adibide bakarra izanik horrelakoa (1. eta 2. pertsonako forma indartuei dagokien okurrentzia bakarra) ez dakit zer tratamendu eman behar zaion. Beste kasu gramatikaletan, aditzarekilako pertsona komunztadura erregularra izaten da beti.

¹⁰ Egia erran, gure adibideetan izenordeari dagokien erreferentziakidea subjektua da beti. Objektu zuzenekin edo zeharkakoekin horrelako konfiguraziorik ez dut aurkitu. Formulazio zabalak hobetsi dugu (osagarri gramatikal guziak kontuan hartzen dituenak, eta ez subjektua bakarrik), zeren euskaran kausitzen ohi dena baita.

¹¹ Dena den 1. eta 2. pertsonetako forma erreflexiboetara mugatuz gero, ez dira hainbeste horrelako formak. Gure bilketaren arabera *gure buruez*, 2 adibide (Katex. Euskaltzaindiaren argitalpeneko 1271. eta 1334. o.), *çuen buruëtar* eta *gure buruetaratco* (adibide bedera, Joan, 2. ep. 8; Katex. 1310. o.).

gutan habitatzen dela, gure guthicién mortificatzeco eta Iaincoaren vorondateari iarreiqui eraciteco. (Kates.)

Geurok baithan agertzen den perpauseko subjektua 1. pertsona pluralekoa da (*dugularik* adizkera jokatuak seinalatzen duen bezala). Erreflexiboaren erabiltzeko baldintza betetzen da, beraz. Aldiz, *gutan* agertzen den perpausean, 1. pertsona pluralekoa ez da subjektua, eta ez du beste funtzio gramatikarik betetzen. Ondorioz, forma erreflexiboak ez du hartan tokirik.

Adibideak gehiegi ez izanik denak zerrendaturik ekartzen ditugu eranskinean. Hemen, aldiz, bakoitzari dagokion adibide bat eskainiko dugu, gero-ko utzirik, haatik, genitiboaren marka dakarten adizlagunak, hauek bigarren izenorde erreflexiboari ere bide ematen baitiote.

2.1.1. Instrumentala¹²:

- (4) Ihardets ceçan Iesusec eta erran cieçén, Nic *neurorçaz* testificatzenagatic sinhesteco da ene testimoniagea. (Joan. 8, 14.)
- (5) Eta hura appartaturic has cequiön Pierris reprotchatzen, cioela, *Eurorçaz* auc pietate, Iauna: etzaic hiri hori helduren. (Mat. 16, 22.)

2.1.2. Adlatiboa.

- (6) Guero erran cieçén, Israeltar guiçonác, gogoauçue *ceurotara*, guiçon hauçaz cer eguinen duçuen. (Ap. A. 5, 35.)

2.1.3. Ablatiboa.

- (7) Nic çuey erraiten drauzquiçuedan hitzac, *neurorganic* eztitut erraiten: baina nitan dagoen Aitac eguiten ditu obrác. (Joan. 14, 10.)
- (8) Ez sufficient garelacotz gure buruz cerbaiten pensatzeco, *gueurorganic* beçala: baina gure sufficientiá Iaincoaganic da. (2 Korin. 3, 5.)

2.1.4. Inesiboa.

- (9) Baina haur *neuror baithan* deliberatu vkan dut, çuetara tristitiarequin berriz ez ethortera. (2 Korin. 2, 1.)

¹² Buru izen erreflexiboa ere agertzen da kontestu horretan, baina ez singularreko pertsona izenordeekin. *Gure buruez* (2 okurrentzia) bi aldiz agertzen da; geurorçaz edo geurozaz, berriz, batere ez.

- (10) Eta orain glorifica neçac hic Aitá, *euror baithan*, gloria harçaz cein vkan baitut hirequin mundu haur eguin cedin baino lehen. (Joan. 17, 5.)
- (11) Guciagatic-ere Iauna, *guëuroc baithan* desplacer diagu ceren offensatu augun. (Katex. Konfes.)
- (12) Eta ezteçaçuela presumi *ceuroc baithan* erraitera, Abraham dugu aita. (Mat. 3, 9.)

2.2. Galdegin daiteke ea izenorde indartuek erabilera erreflexiboa duten kasu horietan (erran nahi baitu kasu marka adberbiala zuzenean hartzen dute-larik, edo *gan* edo *baitha* posposizioekin erabiliak izanik absolutiboan direlarik), izenorde soilak ere ager daitezkeen. Erantzunak ez dio dudari lekurik uzten pertsona gehienekin: ez. Alabaina, orduan erreflexibo gisa erabilirik aurkitu dugun izenorde soil bakarria *zuek* da, *baithan* posposizioarekin batean agerturik orduan. Hona gisa horretako hiru okurrentziei dagozkien adibideak.

- (13) Baina eçagutzen çaituztet ecen Iaincoaren amorioa eztuçuela *çuec baithan*. (Joan. 5, 42.)
- (14) Orduan erran ciecén Iesusec, Eguiaz eguiaz erraiten drauçuet, baldin ian ezpadeçaçue guiçonaren Semearen haragui, eta edan ezpadeçaçue haren odola, eztuçue vicitzeric *çuec baithan*. (Joan. 6, 53.)
- (15) Cer? sinhets ecin daitenetan daduçaçue *çuec baithan*, Iaincoac hilac resuscitatzen dituela? (Ap. A. 26, 8.)

Ikus dezakegunaz, *zeurok* izenordea *baithan* posposizioarekin beti erreflexibo gisa erabiltzen bazuen Leizarragak, *zuek baithan* ere baliatzen zuen modu berean. Hau, aitzitik, *zeurok baithan* ez bezala, beste kontestuetan ere (erreflexiboa izan gabe, hots) ager zitekeen (27 okurrentzia).

Ikus dezagun orain, Leizarragaren lanetan era soilaren eta indartuaren ondoan agertzen den hirugarren adizlagun mota bat, genitiboaren gainean eratu hau.

2.3. Genitiboa forma adberbial erreflexiboetan.

2.3.1. Lehenik bil ditzagun genitiboaren marka dakarten izenorde indartuak, Leizarragaren obran:

- (16) *en* atzizkia izenorde indartuetan (parentesien artean okurrentzien kopurua):

GEN.	neurorren (1)	eurorren (2)	geuron (1)	zeuron (13)
DEST.	neurorrendako (1)			zeurondako (2)
		eurorren (1)	geuron (1)	

Izenorde adberbialetan destinatiboa baizik ez dugu kausitzen genitiboarekin eratua. Kasu guzietan (5 okurrentzia orotara) erabilera erreflexiboa da. Hona adibideak:

- (17) Baina cer diotsa hari reposta diuinoac? Reseruatu citiát *neurorrendaco* çazpi milla guiçon belhaunic Baalen imaginari plegatu eztraucate-nic. (Errom. 11, 4.)
- (18) Eta diotsa Pierrisec, Eneás, sendatzen au Iesus Christec: iaiqui adi, eta eure ohea accotra eçac *eurorren*. Eta bertan iaiqui cedin. (Ap. A.9, 34.)
- (19) nola hura eguiazco Iainco eta eguiazco guiçon delaric, baita eguiazqui ogui saindu celestiala, gure viuificatzeco, guehiagoric *gueurón* vici ezgarençat, ez gure naturaren araura, cein baita gucia corruppi-tua eta viciosoa: baina Christ bera vici den gutan, vicitze saindura, dohatsura eta seculacotz irauten duenera eraman gaitzançat. (Katex. Konfes.).
- (20) Baina ihardets ceçaten çuhurrec, cioitela, Ez, beldurrez asco eztugun gure eta çuen: baina aitzitic çoazte saltzen dutenetara, eta erossaçue *ceurondaco*. (Mat. 25, 9.)
- (21) Sal itzaçue çuen onac, eta eman itzaçue elemosynatan. Eguin itzaçue *ceurondaco* çahartzen eztiraden mulsác, ceruëtan thesaur nehoiz-ere falta eztaitembat: nora ohoinic ezpaita hurbiltzen. (Luk. 12, 33.)

Halere, ez dira bakarrik forma indartuak agertzen horrelako sintagma erreflexiboetan Leizarragaren lanetan. Genitibo erreflexiboa dakarten beste formen ikusteko, ordean, komeni da bereiz ditzagun singularreko pertsonak eta pluralekoak.

2.3.2. Genitibo erreflexiboa singularreko pertsonetan.

Dakigunaz, 16. mendean, 1. eta 2. pertsonetan ere bazen Lafittek (1944, §209) genitibo erreflexiboa deitu zuen forma bat, forma indartuetarik bereiz zena : *neure, eure, zeure, geure, zeuen*. Leizarragak, lehen erran dugun bezala (ik. 2. oh.), lehenbiziko biak baizik ez zituen erabiltzen: *neure* ta *eure*. Forma hauek morfologikoki ongi bereizten dira genitibo erreflexibo horiek genitibo dakarten (16)ko izenorde indartuetarik.

Gorago erran bezala, singularreko pertsonekin, genitibo erreflexiboa agertzen da¹³ adizlagunetan, edo kasu marka batekin edo *gan* posposizioa duten lekuzko zenbait formatan:

1. pertsona: *neurequin* (2), *neuregana* (2).
2. pertsona: *eurequin* (3), *eureganik* (4), *euregana* (1).

Kondatu ditudan horrelako hamabi okurrentzietan, izenordeek erabilera erreflexiboa dute. Hona forma bakoitzari dagokion adibide bat (adibideen zerrenda osoa eranskinean eskaintzen da):

- (22) Garaita vkanen duena iar eraciren diat **neurequin**, neure thronoan: nola nic-ere garaitu vkan baitut eta iarria bainago Aitarequin haren thronoan. (Apok. 3, 22.)
- (23) Baina baldin behatzen ezpaçaic, har itzac **eurequin** oraino bat edo biga: biga edo hirur testimonioren ahoan hitz gucia fermu dençat. (Mat. 18, 16.)
- (24) Eta nic, baldin goititua banaiz lurretic, guciac tiraturen ditut **neuregana**. (Joan. 12, 32.)
- (25) supplicatzen augu affectionatuqui (...), eure ontassun eta misericordia handiagatic nahi drauzquiguan gure bekatuac barkatu, eta hala gure pensamenduac eta desirac **euregana** tiratu eta altchatu, ... (Katex.)
- (26) Bada baldin eure begui escuinac trebuca eraciten bahau, idoqui eçac hura, eta iraitzac **eureganic**. (Mat. 5, 29.)

Bitxikeria da, baina izenorde indartuak eta izenorde erreflexiboak lehian dauden egoera horretan, ez dugu kausitu sinonimia osorik erakusten duen kasurik:

- soziatiboan genitibo erreflexiboa: *neurekin*, ez *neurorrek*in;
- destinatiboan izenorde indartua: *neurorren(dako)*, ez *neure(tako)*;
- *baithan* posposizioarekin izenorde indartua (absolutiboan): *neuror baithan*, ez *neure baithan*;
- *gan* posposizioa izenorde indartu batekin agertzen den kontestu bakaurrean (absolutiboan: *neurorganik*), morfema erreflexiboa ez da aurkitzen; alderantziz, genitibo erreflexiboa *gan* posposioarekin erabilia den

¹³ *Neure* eta *eure* ez dira agertzen *baitha* posposizioarekin. Destinatiboan *neuretako* eta *euretako* formak ere ez ditugu kausitu.

kontestuetan (*eureganik*, *neuregana*, *euregana*)¹⁴ forma indartua ez da kausitzen.

Gauzak horrela izanik, baina okurrentzia guti izanik ororen buru, ez dezakegu nire ustez ondorioz atera itxurazko banaketa konplementario horretarik. Adibidez, *neurorganik* aurkitzen badugu (eta ez *neureganik*), eta *eureganik* (eta ez *eurorganik*), neke da horretarik konklusio gisa baieztatzea, Leizarragak *neurorganik* zuela ablatiboko forma erreflexibo bakarra 1. pertsonako izenorde indartuarekin, eta *eureganik* bigarren pertsonakoarekin, bi kasuetan izenorde batak bestea kanporaturik.

Ez da dudarik, ordean, singularreko pertsona horiekin¹⁵ izenorde soilek ez zutela tokirik erabilera erreflexiboan. Orain ikusiko dugun bezala, bestela agertzen dira gauzak pluraleko pertsonekin.

2.3.2. Pluraleko pertsonak.

Pluraleko pertsonetan izenorde soilak agertzen dira genetiboa dakarten adizlagunetan erabilera erreflexiboan ere. Horrela kasu destinatiboan *zeurondako* formaren ondoan *zuendako* forma soila ere kausitzen dugu:

- (27) Eta nic erraiten drauçuet, Eguin itzaçue **çuendaco** adisquideac abras-tassun iniquoéz falta çaitzetenean recebi çaitzatençat tabernacle eter-naletara. Luk. 16, 9.

Bestalde, lehen pertsona pluralarekin, *baithan* posposizioarekin genetiboa erabilia denean *gure* forma soila kausitzen dugu. Hiru aldiz baizik ez dugu kausitu *gure baithan* eta hiruetan erabilera erreflexiboa du.

- (28) Eta ez hec solament, baina gu-ere Spirituaren primitiác ditugula, gueuroc **gure baithan** suspirioz gaude, adoptionearen beguira gaudela, gure gorputzaren deliurançaren diot. (Errom. 8,22.)

- (29) Baina gueuroc **gure baithan** heriotaco sententia vkan dugu: **gure baithan** fida ezquentecençat, baina hilac resuscitatzen dituen Iaincoa baithan. (2 Corin. 1, 9.)

¹⁴ Euretara forma (Mark, 5, 19) ez da izenorde adizlaguna, eta ez dugu beraz kontuan hartzen.

¹⁵ *Zu* izenordea ez litzateke multzo horretan sartu behar. Leizarragak oso guti erabili zuen. Baina pasarte horietan ikus daiteke genetibo erreflexiboa *zure* zela eta *zeure*. Beraz, pluraleko izenordeen sailean sartzekoa da *zu*. Forma indartua ere (*zeuror*) ez da aurkitzen.

2.4. Izenorde indartu adberbialen banaketa, Leizarragaren obran.

Rebuschik (1995) jadanik azpimarratu du nola Leizarragak sintagma oblikoetan izenorde indartuak zerabiltzan, testamentu berriaren beste itzultzaileak izen erreflexiboaz baliatzen direlarik.

Hemengo ikerketak erakusten du franko sistematikoa dela jokabide hori. Izenorde indartuak erabilera erreflexiboaz kanpo agertzen badira ere, adizlagunak osatzen dituzten kasu guzietan erreflexiboak dira. Kontrastean, izenorde indartugabearekin moldatu genitiborik gabeko adizlagunetan (hamarka kondatzen direnak) behin ere ez da horrelakorik gertatzen 2. pertsona pluralakoarekin ez bada (ik. (13-15) adibideak). Iduri luke beraz, salbuespen horretarik kanpo halako banaketa konplementarioa agertzen direla forma adberbialetan singularreko izenorde soilak eta indartuak:

(30)

- izenorde indartu adberbialak —> [+ erreflexiboa]
- izenorde soil singular adberbialak¹⁶ —> [- erreflexiboa]
- izenorde soil plural adberbialak —> [± erreflexiboa]

2.5. Izenorde genitiboak beste posposizio sintagma batzuetan.

Sintagma adizlagunak bi molde nagusitan markatzen dira euskaraz (adberbioez kanpo): kasu marka baten bidez edo posposizio baten bidez (*gatik, gan, baita, kontra, buru, arte, gain, ...*), batzuetan bien arteko aldea non dagoen zuzen oso argi ez bada ere¹⁷. Erran gabe doa, gramatika kategoria bera

¹⁶ Ondoko adibidea ez da kontrabidea, hartan adizkera jokatua alokutiboa baita (aditza era inpersonalean izanik):

sposoaren eta sposaren voza eztuc hitan guehiagoric ençunen, ceren hire merkatariac lurreco prince baitziraden, ceren hire poçoinqueriez seducitu içan baitirade natione guciac. Ap. A. 18, 23.

¹⁷ Duda agertzen da bereziki soziatiiboarentzat eta destinatiboarentzat. Maiz kasu markatzen hartzen badira ere, biek posposizio bat badute barneraturik, zenbatetaraino atzizki bihurtu den ez baita argi. Irizpide gisa juntaketa balia daiteke, posposizioen izenlagunak koordina daitezkeela suposatuz: %*zure eta nirekin joan nahi luke*, %*nire eta zuretzat ekarri dute* bezalako perpausaz oso iritzi desberdinak biltzen ohi dira (horregatik % sinboloa baliatu dugu). Irizpide horren arabera *-kin* eta *-tzat* (destinatiboa) horrela juntatzea onartzen dutenentzat posposizioak lirateke atzizkiak. Zenbait hiztunentzat, ordean, kontraste argia da atzizki horien eta beste posposizio batzuen artean: *Zure eta enegatik, zure eta nire baitan, zure eta enegana, zu eta niganik*; anitez onar errazagoak iduritzen baitzaizkie.

dugula bietan, posposizioen kategoria hain zuzen, sintagma adizlagunak osatzen dituen hain zuzen (horregatik posposizio sintagma erraten ohi zaie hauei).

Orain artino posposizioetan *gan* eta *baitha* baizik ez ditugu kontuan hartu, zeren haietan bakarrik kausitu baititugu izenorde indartuak absolutiboan.

Ordean, behatzen badugu genitiboa manatzen duten beste posposizioekin zer gertatzen den, ikus dezakegu izenorde indartuen forma genitiboak erabiltzen zituela batzuetan Leizarragak pluraleko pertsonekin bereziki (genitibo erreflexiborik ez zuen kasuetan, beraz). Hona adibide batzuk¹⁸:

Genitibo erreflexiboa *kontra* posposizioarekin:

(31) Hortic concluditzen duc hic, ccen gure merituz ecin goga deçaquegula Iaincoa guri vngui eguitera: baina *gneurón contra* tharritatzen baicen eztugula. (Katex.)

Genitibo erreflexiboa *buru-* posposizionalarekin (*burutik*, *buruz*):

(32) Ihardets cieçon Iesusec, *Eurorren burutic* hic hori erraiten duc, ala bercéc erran draue niçaz? (Joan. 18, 34.)

(33) Eta nola *ceuron buruz*-ere eztuçe iugeatzen bide dena? (Luk. 12, 57.)

(34) Ia hostatzen diradela dacussaçuenean, *ceuron buruz* eçagutzen duçe ecen ia hurbil dela vdá. (Luk. 21, 30.)

Genitibo erreflexiboa *arte-* posposizionalarekin.

(35) Eta Iesusec eçaguturic erran ciecén, Cer diharducaçe *ceurón artean*, fede chipitacoác, ceren oguiric hartu eztuçuen? (Mat. 16, 8.)

(36) Ia segur guciz falta da çuetan, ceren auci baituçe *ceurón artean*: ceren eztuçe lehen iniuria suffritzen? ceren eztuçe lehen calte recebitzen? (1 Korin. 6, 7.)

(37) Baina campocoac Iaunac iudicatzen ditu. Ken eçaçe bada gaichto hori *ceurón artetic*. (1 Korin. 5, 13.)

¹⁸ Ez ditugu sartzen hemen izenorde indartua duten eta posposizio batekin erabiliak diren X[+IND]-en *buru(ar)en* moldeko formak. Bi adibide aurkitu ditugu horrelakoak, bata *kontra* posposizioarekin, bestea *gainean* posposizioarekin; izenorde indartua kasu bietan *zeuron* da:

Halatan testificatzen duçe ceurón buruén contra, ecen *Prophetác hil dituztenén seme çaretela*. (Mat. 23, 31.)

Baina itzuliric hetarát Iesusec erran ceçan, Ierusalemeco alabác, eztaguçuela nigarric ene gainean: baina ceuron buruén gainean eguçuçe nigar, eta çuen haourrén gainean. (Luk. 23, 28.)

Singularreko pertsonetan adibide bakarra dugu mota horretako posposizio batekin erabilia (32). Seinala dezagun, bestalde, posposizio sintagma horietarik kanpoan arras gutitan agertzen dela izenorde indartuen forma genitibo (beti *zeuron* izenordearekin): batzuetan *buru* izen erreflexiboarekin (39-41), eta behin bakarrik izen arrunt batekin (38).

- (38) Etzarete herssiqui habitatzen gutan: baina enserratuac çarete *ceuron balsarretan*. (2 Korin. 6, 12.)
- (39) Ala eztaquiçue ecen çuen gorputza temple dela çuetan den Spiritu sainduaren, cein baituçue Iaincoaganic, eta etzaretela *ceuron buruën*? (1 Korin 6, 19.)
- (40) Baina beguira cieçue çuec *ceuron buruëy*: ecen liuraturen çaituzte consistorioetara eta synagoguetara: açotaturen çarete, eta gobernadorén eta reguén aitzinera eramanen çarete ene causaz, hæy testimonia-getan. (Mark. 13, 9.)
- (41) Eta çareten hitzaren eguile eta ez solament ençule, *ceuron buruäc* enganatzen dituçuela. (Jak. 1, 22.)

Erran gabe doa orduan *gure* eta *zuen* izenorde soilak ere aurkitzen ditugula erreflexibo gisa erabiliak. Hona zenbait adibide:

- (42) Har eçaçue haur, eta parti eçaçue *çuen artean*. (Luk, 22, 17.)
- (43) Baina nic erraiten drauçuet, Onhets itzaçue *çuen etsayac*. (Mat., 5, 44.)
- (44) Çuec çarete *çuen buruäc* iustificatzen dituçuenac guiçonén aitzinean (Luk 16, 15.)
- (45) Eta behar ditugu fermu garenóc, infirmoén flaccatassunac supportatu, eta ez *gure buruey* complacitu. (Errom, 15, 1.)
- (46) Eta cembeit egunen buruän erran cieçón Paulec Barnabasi, Itzuliric visita ditzagun *gure anayeac* Iaunaren hitza denuntiatu dugun hiri gucietan, eya nola dauden. (Apost., 15, 36.)

3. ONDORIOAK.

Ikus dezakegu, Leizarragak sistema bikoitz bat erakusten duela 1 eta 2. pertsonari dagozkion adizlagunak erreflexiboak direnean:

– alde batetik, *ni*, *hi*, eta *zu* izenorde singularrekoekin erreflexibotasunak guziz markadura garbia du, eta forma indartua edo genitibo erreflexiboa

baliatzen dira horretarako. Banaketa konplementarioan dira, beraz, forma xoi-lak eta forma indartuak edo genitibo erreflexiboak;

– beste aldetik, *gu* eta *zuek* izenorde pluralekoekin, forma indartu geniti-bodunek erreflexibotasuna seinalatzen ahal badute, forma indartu gabeak ere izan daitezke erreflexiboak. Ondoko taulak, Leizarragak zerabiltzan forma indartu gabe adberbialak erakusten ditu, erabilera erreflexiboa ere dutenak azpimarratzen direlarik.

II. Taula: Izenorde adizlagun indartugabeak Leizarragaren obran. (izarño batez seinalatzen ditugu Leizarragaren testuetan beretan korrespondantzia erreflexiboa dutenak (dela izenorde indartuarekin —cf. I. taula—, dela genitibo erreflexiboarekin —cf. (16) zerrenda; azpimarrak forma hori erabilera erreflexiboan ere kausitzen dela seinalatzen du)

INSTR.	*nizaz	*hizaz	guzaz	zuezaz
SOZ	*enekin, enekila	*hirekin, hirekilako	gurekin	zuekin
DEST. ¹⁹	*enetzat	_____	guretzat	_____
	_____	hiretako	guretako	* <u>zuendako</u>
INES. ²⁰	nitan	hitan	gután	zuetan
	*_____	*hi baithan	*gu baithan	* <u>zuek baithan</u>
	_____	_____	<u>gure baithan</u>	zuen baithan
ABL.	nitarik	hitarik	gutarik	zuetarik
	*eneganik	*hireganik	*_____	_____
ADL.	_____	_____	gutara	*zuetara
	_____	hi baithara	gu baithara	_____
	*enegana(no/ko)	*hiregana	_____	_____

¹⁹ Ez dugu kontuan hartu hemen genitiboak izan dezakeen balio destinatiboa, eta beraz ez dugu markatzen *eurorren* bezalako formarekin izan daitekeen kontrastea (cf. 11-12).

²⁰ Izarñoaren giblean formarik ez badugu ematen erran nahi du, morfema hori ez dela agertzen. Adibidez *ni baithan* ez dugu aurkitu inesiboan, ez *gureganik* ablatiboan, nahiz *neuror baithan* eta *geurorganik* forma indartuak aurkitu ditugun erreflexibo gisa erabiliak (ik. I. taula).

BIBLIOGRAFIA

LAFITTE, P. (1962). *Grammaire basque: dialecte navarro-labourdin littéraire*. Les Amis du Musée basque, Baiona.

ALTUBE, S. (1929). Erderismos. *Euskera* 11-315. Fac-simileko argitalpena, 1975. Orain sorta.

AZKUE, R. M. (1923). Morfologia vasca. *Euskera* 1923-1924-1925-1. Argitalpen berria. 1969. 3 lib. La Gran Enciclopedia Vasca. Bilbo.

EGLU, I. (1985). *Euskal gramatika. lehen urratsak-I*. Euskaltzaindiko Gramatika batzordea. Euskaltzaindia, Bilbo.

LEIZARRAGA, J. (1571). 1. *Iesus christ gure iaunaren testamentu berria*; 2. *Othoitzza ecclesiasticoen forma*; 3. *Catechisme*; 4. *Kalendrera*. In Th. Linschmann eta H. Schuchardt, 1900: *I. Leizarragas Baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc*, Euskaltzaindiaren argitalpena, Bilbo, 1990.

OYHARÇABAL, B. (prest.). *Pertsona izenorde indartuen balio eksklusiboa mugatzen duten faktore morfosintaktikoak..* ERS 142 (CNRS).

REBUSCHI, G. (1989). *Note sur les pronoms "intensifs" du basque*; in J. Haritschelhar (édit.) *Hommage au Musée Basque*, Société des Amis du Musée basque, Baiona, 473-494.

REBUSCHI, G. (1995). *Weak and strong Genitive Pronouns in Northern Basque: A diachronic perspective*; In J.I. Hualde, J. Lakarra & R.L. Trask (édit.): *Toward a history of the Basque Language*, Johns Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 313-356.

ERANSKINA

1. eta 2. pertsonako izenordeen forma adberbialak Leizarragaren idazlanetan.

1. IZENORDE INDARTUEI DAGOZKIEN ADIBIDEEN ZERRENDA

Instrumentala²¹:

Ihardets ceçan Iesusec eta erran cieçén, Nic *neurorçaz* testificatzenagatic sinhesteco da ene testimoniagea: ecen badaquit nondic ethorri naicén, eta norat ioaiten naicen: baina çuec eztaquiçue nondic ethorten naicen, ez norat ioaiten naicén. Joan. 8, 14.

Ni naiz *neurorçaz* testificatzen dudana, eta testificatzen du niçaz ni igorri nauen Aitac. Joan. 8, 18.

Eta hura appartaturic has cequión Pierris reprotchatzen, cioela, *Eurorçaz* auc pietate, Iauna: etzaic hiri hori helduren. Mat. 16, 22.

Erran cieçoten bada, Nor aiz? respostu deyeğunçat igorri gaituzteney: cer dioc *eurorrez*? Joan. 1, 22.

Destinatiboa.

Baina cer diotsa hari reposta diuinoac? Reseruatu citiát *neurorrendaco* çazpi milla guiçon belhaunic Baalen imaginari plegatu eztraucatenic. Errom. 11, 4.

Eta diotsa Pierrisec, Eneás, sendatzen au Iesus Christec: iaiqui adi, eta eure ohea accotra eçac *eurorren*. Eta bertan iaiqui cedín. Ap. A.9, 34

nola hura eguiazco Iainco eta eguiazco guiçon delaric, baita eguiazqui ogui saindu celestiala, gure viuificatzeco, guehiagoric *gueurón* vici ezgarençat, ez gure naturaren araura, cein baita gucia corruptitua eta viciosoa: baina Christ bera vici den gutan, vicitze saindura, dohatsura eta seculacotz irauten duenera eraman gaitzançat. (Katex. Konfes.).

---

²¹ *Buru* izen erreflexiboa ere agertzen da kontestu horretan, baina ez singularreko pertsona izenordeekin. *Gure buruez* (2 okurrentzia) bi aldiz agertzen da; *geurorraz* edo *geurozaz*, berriz, batere ez.

Baina ihardets ceçaten çuhurrec, cioitela, Ez, beldurrez asco eztugun gure eta çuen: baina aitzitic çoazte saltzen dutenetara, eta erossaçue *ceurondaco*. Mat. 25, 9.

Sal itzaçue çuen onac, eta eman itzaçue elemosynatan. Eguin itzaçue *ceurondaco* çahartzen eztiraden mulsác, ceruëtan thesaur nehoiz-ere falta eztaitembat: nora ohoinic ezpaita hurbiltzen. Luk. 12, 33.

Adlatiboa.

Guero erran ciecén, Israeltar guiçonác, gogoauçue *ceurotara*, guiçon hauçaz cer eguinen duçuen. Ap. A. 6, 35.

Ablatiboa.

Nic çuey erraiten drauzquiçuedan hitzac, *neurorganic* eztitut erraiten: baina nitan dagoen Aitac eguiten ditu obrác. Joan. 14, 10.

Ez sufficient garelacotz gure buruz cerbaiten pensatzeco, *gueurorganic* beçala: baina gure sufficientiá Iaincoaganic da. 2 Korin. 3, 5.

Inesiboa.

Baina haur *neuror baithan* deliberatu vkan dut, çuetara tristitiarequin berriz ez ethortera. 2 Korin. 2, 1.

Eta orain glorifica neçac hic Aitá, *euror baithan*, gloria harçaz cein vkan baitut hirequin mundu haur eguin cedin baino lehen. Joan. 17, 5.

Hic fede duc? auc *euror baithan* Iaincoaren aitzinean. Dohatsu da bere buruá iudicatzen eztuena laudatzen duen gauçån. Errom. 14, 22.

Confidança Iaincoa baithan vkaiteco eta ez *gueuroc baithan*. 2. Korin. 1. 9.

Guciagatic-ere Iauna, *gueuroc baithan* displacer diagu ceren offensatu augun, eta eguiazco dolurequin gure buruac eta gure vitio guciac citiagu condemnatzen, desiraten dugularic, hire gratiá gure miseriari valia eta hel daquiön. Katex. Konfes.

Iainco Aita bothere gucitacoa eta celestialá, eçagutzen diagu *gueuroc baithan*, ecen hire aitzinera presentatzera, gure beguién goiti cerura altchatze-co-ere ezgarela digne: eta eztugula gure buruez hambat presumitzceco non vste dugun hiçaz gure orationeac ençunac içanen diradela, baldin gutan denera beha badeçac. Katex. Konfes.

Bekatu eguin diagu bada, Iauna, eta anhitz maneraz offensatu vkan augu: eta harren, confusioneric eta ahalqueric baicen ezteacussagu gure gainean: eguiaz senditzen eta eçagutzen dugularic *gueuroc baithan* ecen erran ez pensa ahal deçaquegun baino hoguendunago garella hire iugemendu aitzinean. Katex. Konfes.

Eta hunetan auisatzen eta iracasten gaitu, humilia gaitecen, eta *gueuroc baithan* desplacer dugun. Katex. Baptism.

Ecen ezgara huna ethorten *gueuroc baithan* perfect eta iusto garella protestatzera eta declaratzera: baina-aitzitic gure vicitzea eta içatea Iesus Christ baithan bilhatzen dugunean, gure ethorte berez herioan, eta damnationean garella confessatzen eta eracusten dugu. Katex.

Eguiazqui Baptismoaz vsatzeco formá, fedean da eta penitentián: erran nahi dut, segur içan behar garella, ecen gure puritate spirituala Christen odolean dugula, *gueuroc baithan* senditzen dugularic, eta obráz gure hurcoey declaratzen drauegularic, ecen Christen Spiritua gutan habitatzen dela. Katex.

Baina eztugu horrez asco, baldin hura orain recebi ezpadeçagu, haren herioaren eta passionearen fructua eta verthutea *gueuroc baithan* sendi deçaquegunçát. Katex.

Eta ezteçaqueula presumi *ceuroc baithan* erraitera, Abraham dugu aita: ecen badiotsuet, Iaincoac harri hautaric-ere Abrahami haour suscita ahal dieçaqueola. Mat. 3, 9.

Gauça ona da gatza, baina baldin gatza gueçat badadi cerçaz hura gaciturén duçue? Auçue *ceuróc baithan* gatz, eta baque auçue elkarren artean. Mark. 9, 50.

Eguin itzaçue bada fructu emendamenduaren digneac: eta etzaitetzela has erraiten *ceuroc baithan*, Abraham dugu aita: ecen badiotsuet, Iaincoac harri hautaric-ere Abrahami haour suscita, ahal dieçaqueola. Luk. 3, 8.

Ecen eztut nahi ignora deçaqueuen, anayeác, secretu haur, (*ceuroc baithan* arrogant etzaretentçat) ecen gogortassuna parte Israeli ethorri içan çayola, Gentilén complimendua sar leiteno. Errom. 11, 25.

Gogo batez bata berceagana affectionatuac çaretelaric: gauça gorác affectatzen eztituçuelaric, baina beheretara accommodatzen çaretelaric. Etzaretela çuhur *ceuroc baithan*. Errom. 12, 16.

Ceuroc baithan iugea eçaçue, Honest da emazteac estali gaberíc Iaincoari othoitz daguion? 1 Korin. 11, 13.

Ecen ene estecaduretaco afflictionean-ere participant eguin içan çarete, eta çuen onén galtzea bozcariorequin recebitu vkan duçue: cinaquitelaric *ceu-*

roc baithan onhassun hobebat duçuela ceruëtan, eta permanent denic. Hebraik. 10, 34.

Eztuçue differentia eguin vkan *ceuroc baithan*, eta eguin içan baitzarete pensamendu gaichtoezco iuge? Jak. 2, 4.

2. GENITIBO ERREFLEXIBOA DUTEN FORMA ADBERBIALIEI DAGOZKIEN ADIBIDEEN ZERRENDA.

Soziatiboa:

Cein nic nahi bainuen **neurequin** eduqui, hire orde cerbitza nençançat Euangelioaren estecailluetan. Filem. 1, 13.

Garaita vkanen duena iar eraciren diat **neurequin**, neure thronoan: nola nic-ere garaitu vkan baitut eta iarria bainago Aitarequin haren thronoan. Apok. 3, 22.

Baina baldin behatzen ezpaçaic, har itzac **eurequin** oraino bat edo biga: biga edo hirur testimonioren ahoan hitz gucia fermu dençat. Mat. 18, 16.

Luc bera duc enequin. Marc harturic erekarrac **eurequin**: ecen probe-tchable diat cerbitzucotz. 2. Timot. 4, 11.

Troasen Carpo baithan vtzi vkan dudan manteliná, ethor adinean ekarrac **eurequin**, eta liburuác, baina principalqui pergamioac. 2. Timot. 4, 13.

Adlatiboa:

Eta nic, baldin goititua banaiz lurretic, guciac tiraturen ditut **neuregana**. Joan. 12, 32.

Eta ioan naiçatenean, eta leku çuey appaindu drauqueçuedanean, berriz ethorriren naiz, eta harturen çaituztet **neuregana**: non bainaiz ni, çuec-ere çaretençat. [Joan. 14, 3.

supplicatzen augu affectionatuqui, gure Iainco eta Aita oná, gure Saluadore eta Ararteco bakoitzaren icenean, eure ontassun eta misericordia handiagatic nahi drauzquiguan gure bekatuac barkatu, eta hala gure pensa-menduc eta desirac **euregana** tiratu eta altchatu, non gure bihotz guciac requeri eta inuoca baiheçaquegu eure placer eta vorondate onaren arauro. Katex. Konfes. 6.

Ablatiboa

Bada baldin eure begui escuinac trebuca eraciten bahau, idoqui eçac hura, eta iraitzac **eureganic**: ecen hobe duc hiretaco, gal dadin hire membroetaric bat, eta eztadin hire gorputz gucia egotz gehennara. Mat. 5, 29.

Eta baldin eure escu escuinac trebuca eraciten bahau, trenca eçac hura, eta iraitzac **eureganic**: ecen hobe duc hiretaco, gal dadin hir e membroetaric bat, eta eztadin hire gorputz gucia egotz gehennara. Mat. 5, 30.

Baldineta eure escuac edo eure oinac trebuca eraciten bahau trenca eçac hura eta iraitzac **eureganic**, hobe duc hire, mainguric edo escubakoitzdun vicitzean sar adin, ecen ez bi escuac edo bi oinac dituála suco gehennara iraitz adin. Mat. 18, 8.

Eta baldin eure beguiac trebuca eraciten bahau, idocac hura, eta iraitzac **eureganic**: hobe duc hire, begui batarequin vicitzean sar adin, ecen ez bi beguiac dituala suco gehennara iraitz adin. Mat. 18, 9.

“MENDIBURU GIPUZKERARA ITZULIA”

Frantzisko ONDARRA

Badira zenbait urte Donostiako kaputxinoetan gordetzen den euskal kodize bati buruz lan bat argitaratu genuela¹. Artean ez genekien nork, non eta noiz izan zen idatzia. Patxi Altunak Mendibururen lan argitara gabeak plaza-ratu zituenean², konturatu ginen oiartzuarra izan zela gure testuaren egilea, baina beste esku batek XIX mendean gizpuzkeraaz ipinia. Bigarren lan batean Mendibururen eta bere itzultzailearen bi testu labur aurkeztu eta erkatu genituen³. Hirugarren lan honetan *irakurraldi* oso bat erkatzen dugu, lan sakon bat egin nahi duenari egiteko hori pozik uzten diogula.

1. MENDIBURUREN HIZKERA

Patxi Altunak dioskunez, mundu guztiak Mendibururen hizkera iparraldeko goi—nafarrera deitzen du, baino inork ez omen du ukatzen gipuzkeraren zenbait ukitu eta kutsu ere baduela. Ez dela hori harritzeko, dio, Iruñean hogeita hamaika bat urte eman baitzituen, eta gainera Oiartzun haren jaioterria, euskalkiei dagokionez, nafartzat jotzen baita⁴.

Lan horretan bertan Mitxelenak dioenez, Mendiburuk “jaioterriz eta ohi-turazko bizilekuz, Nafarroarako zuen isuria, eta bere lanbideak ere horretara

¹ Francisco Ondarra. “Manuscrito de pláticas en euskera guipuzcoano en los Capuchinos de San Sebastián (I)”, FLV, 30 (1978), 524-546; ídem (II), 91-119 -ik. 100-101-.

² Patxi Altuna, *Mendibururen Idazlan Argitaragabeak*. I, Euskaltzaindia, Euskararen Lekukoak-4, Bilbao 1982.

³ Franciso Ondarra. “Dos pláticas inéditas del P. Sebastián de Mendiburu”, FLV, 47 (1986), 151-165 -ik. 152. orr, 4-.

⁴. Mendibururen, LXIX. orr., 1.

behartzen zuen". Horregatik, "giputz-nafarreraren arteko neurria eta erdi aldeko bidea" asmatu eta segitu zuen⁵.

Azkuek, Bonaparteren sailkapena jarraituz, "Goinapartzat" zeukan Irun, Oiartzun eta Hondarribiko euskara, eta alde horretako adizkiak biltzea proposatzen die bere euskaltzain lagunei. Berak bere aldetik Mendibururen *Jesusen Amore-Nequeei...* liburuko adizkiak aurkezten ditu, herri horietakoen kideak bezala⁶. Egin eta *ezan aditzei buruz hau dio: "Beste Giputz idazle geienak... maiz laguntzaile baten ordeztu beste bat artzen dute, gipuzkerazko ezan utzi eta Bizkaierazko egin artu". Mendiburuk behin bakarrik egin omen zuen aldaketa hori⁷. Bestalde, gipuzkeraz "gizonai" esaten omen da, baina oiartzuarrek "eriet", "gorrei" etab. forma erabiltzen du⁸.

Villasantek, bere aldetik, honela idazten du: "De ahí también que el vascuence de sus libros tenga un conocido tinte navarro". Beraz, gipuzkeraz idazten duela ulertu behar dugu? Aita Zabalaren iritzia dakar aurrerago eta haren hitzak aipatzen ditu: "Su vascuence guipuzcoano mezclado con navarro es tan bueno..."¹⁰. Sarasolak eré gauza bera esaten bide du: Kardaberaz eta Mendiburuk literatura mailara altxatu omen zuten gipuzkera darabilela, baina eransten du bigarrenaren euskara *nafartuago* aurkitzen dela besteara baino¹¹.

2. BI TESTU LABURREN ERKAKETA

Goian aipatu dugun gure bigarren lanaren laburpena hau litzateke. Grafia arloan Mendiburuk (M) *h-* edo *-h-* ipintzen du zenbait hitzen hasiera edo barruan, baina itzultzaileak (I) ez du inoiz horrelakorik egiten; azentu markak ugari dira M, hiru aldiz soilik I; idazkera markak: puntu, koma etab. urriagoak dira M bestean baino. Morfologian M *dugu*, *den*, *cen* erabiltzen ditu, I *degu*, *dan*, *zan*; bata *gauz*, *dembor*, besteak *gauza*, *dembora*; hark *libruz*,

⁵ Mendibururen, LXXX, orr., 6.

⁶ R.M. Azkue, "Mendibururen adizkiak eta idaztankera", *Euskera* IX urtea, I zenbakia (1928), 124.183 -ik. 124. orr.-.

⁷ Mendibururen adizkiak, 158 orr.

⁸ Mendibururen adizkiak, 179 orr.

⁹ Luis Villasante, *Historia de la Literatura Vasca*, Bilbao 1961 -ik. 146. orr., 3.-.

¹⁰ Historia, 149, 4.

¹¹ Ibon Sarasol, *Euskal Literaturaren Historia. HASTAPENAK-9*. Lur Editoriala, 1971, 33. orr.

bigarrenak *liburuz*. Sintaxian behin aurkitu dugu genitiboa akusatiboaren ordeztu: "orien eguin dembora", besteak "oriec eguiteko dembora" egin duena; sintagmen ordena tokiz aldatu ageri da maiz. Lexikoan dira, behar bada, aldaera gutxiak: M *aldian* eta I *demboran*, *aguitz galgarria* eta *calte aundico*, *berezten* eta *aguintzen*, *egungo* eta *gaurco*.

Horiek bi testu labur horietan aurkituak dira, baina, liburuan barrena begiratu ondoan, esaten dugu ez dela arraroa I "epinten", "iracurten", "erortzen", "jarten" eta "iraultzen" formak ikustea, M "ezarcen" etab. direlarik. Ukitzen dugu *ezan eta *egin* laguntzaileen arazoa ere, eta baieztatzen dugu bigarrenak *egin* erabiltzen duela M *ezan ezarri duen lekuan.

3. IRAKURRALDIAREN ERKAKETA

Mendiburuk "Erregueen eguneko iracur-aldia" izena eman dio hitzaldia-ri¹², gipuzkerara itzuli edo aldatu duenak "Para el dia de la Epifania del Señor" izenburua ipini diola¹³.

3.1. Grafiaren arloan, M beti *-i-* idazten du bokal artean: "gueiago" 161,2, I ia beti *-y-*: "gueyago" 114,1, baina "bataiatu" 116,2. M zenbait hitzetan *h-* edo *-b-* ezartzen du hasieran edo barruan: "bau" 159,1, "hitza" 160,2, "bebar" 160,2, "bihotza" 163,4, baina besteak ez du bat ere jartzen. M tze, tzi egiten du: "arquitzen" 159,2, "utzi" 162,4, I tce, tci: "arquiten" 111,2, "utci" 116,1. M azentu marka asko ipintzen ditu, I hiru aldiz soilik darabil marka hori.

3.2. Fonetikaren arloan.

3.2.1. Ez dago bokal aldaketarik ez M eta ez I: biek "gucia" egiten dute, ez "gucie"; "eguna", ez "egune"; "egunean", ez "egunian" -behin "juatea" I; "gucioc", ez "guciyoc"; "galduac", ez "galdubac"; etab. Bukaerako *-a* maiz eta *-o* behin kendu du M¹⁴, ez ordea I: "escrib" 160,1, "arros" 164,2, "farise" 160,1, baina "Escriba" 112,2 "arrosa" 117,4, "Fariseo" 112,2, Barruko bokala kentzen du M zenbait alditan: "adiraci" 159,1, "bataitu" 165,4, "jaitza" 165,4, berridazten duela I: "adieraci" 111,1, "batayatu" 119,3, "jaiotza" 119,3.

¹² Mendibururen, 159 orr.

¹³ Donostiako kodizea, 110 orr.

¹⁴ Mendibururen, LXXII, 37. zenb.

3.2.2. Kontsonanteetan, M l, n, r ondotik c frikaria jartzen du: “galcen” 161,2, “quencen” 162,3, “sarcen” 159,2 I tc afrikatua: “galtcen” 114,1, “quencen” 115,3, “sartcen” 111,1. M “gaisto” 163,1, baina I “gaizto” 116,2. Fonetika sintaktikoan, biek berdin jokatzen dute, eta beraz: beti ez + b- ezpda, ez + d- beti ez d-, eta ez + c/z beti etz-/etc-, adibideok erakusten duten bezala: “ezpalu” 161,2 eta 113,4, “ez dituenac” 161,3 eta 114,2, “etzion” 162,3 eta “etcion” 115,3.

3.3. Morfologian.

3.3.1. Izenaren deklinabidean, ergatibo plurak *-ak* da bietan: “arrotzac” 160,1 eta 112,2, datibo plurala M *-ei* egiten du eta I *-ai*: “arroei” 163,1 eta “eroai” 116,2, soziatibo plurala M *-ekin* eta I *-akin*: “eroequin” 164,3 eta “eroaquin” 118,1, ablatibo bizidunetan biek *-gandik*: “andiagandic” 162,0, 2 eta “berriagandic” 113,1. Erakusleak berdinak dira bietan, salbu I bi aldiz *oriec* ipini beharrean *oec* jartzen duela, eta hiru aldiz *beren*-en ordeztuz *eren* egiten duela: *oec* 112,2, *eren* 116,2. Izen ordain pertsonalak berdinak dira.

3.3.2. M bukaeratzat *-nz* erabiltzen du zenbait izenetan, bukaera hori beti aldatu egiten duela I: “atseguinz” 160, 3 ta “atseguintasun” 113,2, “ezaguncic” 163,1 eta “ezagueraric” 116,1, “irabanz” 161, 1 eta “irabaci” 113,3.

3.3.3. Aditzean. Geroaldia moldatzeko M *-en* eransten die *-n* bukaeradun partizipioei, I berriz *-go*: “izanen” 160, 3 eta “izango” 113,2. Ez dago irakurraldian *-ten*, *-tean*, *-teko* etab. formarik¹⁵, baizik eta M *-cen* etab. idazten du eta I *-tcen* etab.: “aguercen” 165,4 eta “aguertcen” 119,3. Agintekeran, ahalezkoan eta subjuntiboan *-tu*, *-i* partizipio bukaera M kendu egiten du: “beguir eguezu” 165,4, “adiraz dezaquegun” 161,2 “quen cezon” 160,1 eta “ar cezatela” 160,2; I, berriz, hori bera egiten du agintekeran eta behin subjuntiboan: “beguira guiezu” 119,3 “ar cezatela” 113,1, baina ahalezkoan eta behin subjuntiboan ez: “adieraci dezaquegun” 113,4, “quendu cequion” ‘ziezaion’ 112,2, *-ik*. ere M “Goacen ecustera” 160,3 eta I “Ecusi dezagun” 113,2-.

3.4. Sintaxian.

3.4.1. M partizipioa + ta + aditz sintagma egitura maiz erabiltzen du, besteak gehienetan aldatu egiten duela, erabiliz *-(r)ik*, *-tzean*, *-az* edo onen ondoren, adibide hauetan ikusten denez: M “artu ta... gueldituco diranac” 159,1 eta I “arturic... gueldituco diranac” 111,1; “Hau aditu ta...” 160,1 eta “Au aditce-

¹⁵ Ik. Bi testu laburren erkaketa atalean esan duguna.

an..." 112,1; "argui eguin *ta...*" 160,2 eta "arguituaz" 112,3; "hau oriec artu *ta...*" 160,2 eta "*onen ondoren...*" 113,1.

3.4.2. Adlatiboa aditz eginik¹⁶ hiru aldiz darabil M, horietako bi aldatu egin dituela I: "ez dela orien edantoqui galgarrirutzen" 163,2 eta "ez dala... ayen edantegi... galgarrietan sartcen" 116,3; "ceruraco dirala" 163,4 eta "Cerura joango dirala" 117,3, baina "ceruraco bagara" 160,2 eta "Ceruraco baguera" 113,1.

3.4.3. Ezezko perpausak partizipioa eta laguntzailea gehin-gehienetan trukatu gabe moldatzen ditu M¹⁷, eta itzultzaileak ez du aldaketarik bat ere egin. Erlatibozko perpausetan M maiz ardatza ezkerrean ezartzen du, I eskui-nean ezartzen du edo aldaketaren bat sortzen du: "*amurrai...* lebilquena" 161,3, baina "lebilquean *amorraya*" 114,2; "*mutil* prodigo galgarri, ... joan *cenari*" 162,2 eta "*mutil* prodigo gaiztoari, ... joan *zanari*" 115,2.

3.5. Hiztegia. 1. M darabilen hitzaren orde bestea ematen du I; 2. M darabiltzan sinonimo bikoteak desegiten ditu I, Nafarroakoa izan ohi den hitza desagertzen dela eta; 3. M darabilen hitzaren aldaera ematen du I. Ikus adibideok:

3.5.1. Hitzak trukatzeko. M aguitz 165,5, I ascoz 119,4; alde 160,2 eta ordañez 113,1; aldian 162,2 eta demboran 115,2; anitzec 163,2 eta ascoc 116,3; Atera 160,2 eta Irten 112,3; bada 161,2 eta cerren (sic -rr-) 113,4; banatzen 159,1 eta billatcen 111,1; barrendic 160,2 eta barrumbeac 112,3; deusezetaco 164,2 eta ecertaraco ... ez 117,4; edale 163,2 eta ordi 116,3; edanquetan 164,4 eta tabernetan 118,2; edantoqui 163,2 eta edantegui 116,3; egungo¹⁸ 165,5 eta gaurco 119,4; Era 163,3 eta guisa 117,2; ezperen 161,2 eta Ezpaere (ikus. OEH) 113,4; fededun 161,2 eta cristau 114,1; gabe 162,2 eta faltan 115,2; guisan 164,2 eta 165,5, baina becela 117,4 eta moduan 119,4; gogarguiz 164,3 eta arguitasunez 118,1; idorrean 161,3 eta legorrean 114,2; igorri 159,2 eta bialdu 112,1; Caltepe 159, Gaia eta Calte 111, Gaya; macurrac 165,4 eta gaiztoac 119,3; presondegui 165,2 eta Carcela 119,1; sulecean 160,3 eta Infernu 113,2; zatic 161,2 eta partec 114,1.

¹⁶ Mendibururen, LXX, 10-11 zenb.

¹⁷ Mendibururen, LXX, 12.

¹⁸ Ik. ere biek darabilten gaur 'hodie' 159, 1 eta 2, eta 111, 1 eta 2; eta gaurdanic 160, 2 eta 113, 1.

3.5.2. Bikoteak desegiten. M “*agui-guertatu*” 159,1 eta I bakarrik *guertatu* 111,1; “*anci ta aztu*” 162,2, eta *aztu* 115,2; “*atze-ondotic*” 164,2 eta *ondorendic* 117,4; “*bazca ta jaqui*” 162, 4 eta *jaqui* 115,4; “*Buru-Generalei*” 164,4 eta “*Generalari*” 118,2; *eremu-mendia*” 162,3 eta *mendia* 115,3; “*gosea ta jangura*” 162,3 eta *gosea* 115,3; “*irteten ta ateratzen*” 162,4 eta *irteten* 115,4; “*onguia ta virtutea*” 164,1 eta *virtutea* 117,3; “*ochin ta ezcutu*” 161,2 eta *ezcutu* 114,1; “*zanzan ta bazcanzan*” 162,4 eta *zanzan* 115,4.

3.5.3. Aldaerak erabiltzen. M “*amurrai*” 161,3, I “*amorrai*” 114,2; “*andi*” 160,2 eta “*aundi*” 113,1; “*bague*” 163,4 eta *gabe*” 117,3; “*beldur*” 163,4 eta “*bildur*” 117,3; *bezala*” 160,2 eta *becela* 113,1; “*erne*” 159,1 eta “*ernai*” 111,1; M *ta* maizago “*eta*” baino, I “*eta*” gehiago *ta* baino; M “*eche*” 160,2 eta “*iche*” 160,1, I beti “*eche*” 113,1 eta 112,2 etab.; “*Ibilli*” 162,3 eta “*Ebilli*” 115,3; “*igan*” 159, Gaia eta “*igo*” 111, Gaya; “*inguruturic*” 164,4 eta “*inguraturic*” 118,2; “*incensoz*” 159,1 eta “*incensuz*” 111,1; “*irur*” 165,4 eta “*iru*” 119,3; “*itsaso*” 161,2 eta “*ichaso*” 114,1; M “*jaiotza*” 159,1 eta “*jaitza*” 165,4, besteak beti “*jaiotza*” 111,1 119,3, etab.; “*Jangoico*” 159,1 eta “*Jaungoico*” 111,1; “*jaunciric*” 164,3 eta “*janciric*” 118,1; “*judatarren*” 159,2 eta “*Judatarren*” 112,1; *libru*” 164,3 eta “*liburu*” 118,1; “*naicic*” 160,2 eta “*nairic*” 113,1; “*onara*” ‘*hunc*’ 163,2 eta “*onera*” 116,3; “*ongui*” 164,1 eta “*ondo*” 116,3; -biek “*orain*” 165,1 eta 118,2-; “*pasione*” ‘*grina*’ 162,4 eta “*pasio*” 115,4; “*predicaz*” 164,3 eta “*Predicadarez*” 118,1; “*urrun*” 162,1 eta “*urruti*” 114,2; “*cenza-gabe*” 162,3 eta “*cenzu gabe*” 114,3; “*ceren*” 161,2 eta “*cerren*” 114,1.

3.6. Adizkitegian

3.6.1. M beti “*den*”, “*dela*”, “*cen*”, “*cela*” egiten du, I beti “*dan*”, “*dala*”, “*zan*” *zala*; M beti “*dezu*”, “*dezue*”, “*dezute*”, baina “*dugu*”, I beti “*dezu*”, “*dezue*”, “*dezute*” eta “*degu*”; M beti “*gara*” eta “*zara*” -ez *dugu* aurkitu -*n/-la* atzizkidun formarik-, I beti “*guera*”, *cera*”; biek beti “*diran*”, *dirala*”, “*ciran*”, “*cirala*”.

3.6.2. *Dio*, *diote*, *die*, *diete* eta *zion*, *zioten*, *zien*, *zieten* adizkiei buruz hitz egiten dugu hemen. Biek *die* erabiltzen dute ‘*die*’ eta ‘*diete*’ adierazteko: *die* ‘*die*’ 160,1 eta 112,2, eta ‘*diete*’ *dienac* 163,1 eta *diena* (sic -*a*) 116,2; M *diote* ‘*diote*’ 160,2, baina I, aldia aldatu egin duelarik, *cioen* ‘*zioten*’ 113,1; -ez dute *diete* erabiltzen-. M *zien* darabil ‘*zien*’ eta ‘*zieten*’ adierazteko: *cien* ‘*zien*’ 160,2 eta ‘*zieten*’ 165,4, baina I *ziezan* erabiltzen du ‘*zieten*’ esateko: “*ciezana*” 116,2; M *cioten* ‘*zioten*’ 160,2 eta I “*cioen*” 113,1; -ez dute *zieten* erabiltzen-.

3.6.3. M “*zait*” 163,2, I “*zat*” 115,2 eta “*zagu*” 113,1; M “*ciozcaten*” ‘*zizkioten*’ 165,2 eta 165,5, I “*cizqueen*” 118,3 eta “*ciozqueen*” 119,4; M “*ceducan*” 164,4 eta I “*ceucan*” 111,1.

3.6.4. Pluraleko hirugarren pertsona M *-t-* gabe moldatzen du noizean behin¹⁹: "daramaela" 163,2 -I *dijoacela* 117,1- "dezue" 159,1 eta "dezuten" (sic *-n*) 159,1, "luquee" 161,2, "citzaqueen" 161,1, baina I maizago egiten du hori bera: "deceela" 'dezatela' 118,2, "dezue" 111,1 eta "dezuten" (sic *-n*) 111,1, "dioen" 112,2 "due" 116,3 eta askoz urriago "dute" 119,2, "liraquean" 'lirateke' 114,1, "litzaquean" 'litzateke' 114,2, "luquea" 'lukete' 114,1, "cequien" 'zekiten' 116,2, "cioen" 113,1, "citzaqueen (sic *-ee-*) 'zitzaketen' 113,3; "cizqueen/ciozqueen" 'zizkioten' 118, 3 eta 119,4.

3.6.5. M darabiltzan *-quee*, *-quen* bukaerak I *-quea*, *-quean* egiten ditu: M "luquee" 161,2 eta I "luquea" 114,1; "lebilquen" 'lebilke' 161,3 eta "ebillico litzaquean" 'litzateke' 114,2; "liraquen" 161,2 eta "liraquean" 114,1.

3.6.6. *Ezan eta *egin* laguntzaleei dagokionez, hau ikusten dugu: M behin idazten du *egin* eta lau aldiz *ezan, I bost aldiz *egin* eta lau aldiz *ezan: M "beguir eguiezu" 'iezaziezu' 165,4, I "beguira guiezu" 119,3; M *digula* 'eman diezagula' 166,1, I "eman *deguigula* 120,2; *eguiteco* 160,1 eta "eman *deguiozcan*" 'diezazkion' 112,2; *Atozea* 161,2 eta "esan *eguidazu*" 113,4; "quen *cezon* 'ziezaion' 160,1 eta "quendu *cequion* (sic *-q-*) 112,2; *Goacen ecustera* 160,3 eta "Ecusi *dezagun*" 113,2; "Esan *dezatela*" 165,1 eta "Esan *deceela*" 118,2; "eguin *cenezan*" 164,3 eta "eguin *cenzan* (sic *-nz-*) 118,1; "ar *cezatela*" 160,2 eta "ar *cezatela*" -biek berdin- 113,1.

4. ONDORIO OROKORRAK

Hauk lirateke ondorio orokorrak: 1. Nafarrera eta gipuzkera nahasirik daude: *dugu*, *den*, *cen* etab. alde batetik, eta beste aldetik *det*, *dirala*, *zan* etab. Zein den nagusi erabakitzeke, azterketa sakonagoa egin behar litzateke. 2. Itzultzaileak ez du dena berak darabilen hizkerara aldatu, zenbait gertakari daudenean utzi ditu, erraz alde edo. Gainera ez dugu ahaztu behar ez zela ari dialektologia egiten.

¹⁹ Mendibururen, LXIX, 6. zenb.

5. TESTUAREN BI ALDAERAK

Mendiburu

[119] Erregueen eguneco
iracur-aldia.

Per aliam viam reversi sunt
in regionem suam. Matt. 2.

Gaia: Caltepe anditic atera ta cerura
igan nai duenac ibilli behar du
egungo Erregue ònen eran.

Erregueen egunean agui-guertatu cèn guertatuco cela Jaincoac esanic ceducan gucia. Guertatu baño aguitz eta aguitz lenago Jerusalengo erri eta erritar guciequin ciarducala, esaten zuen *Isaias* profetac: "Ots, beguira ta erne, Jerusalem ta Jerusalengo gucioc; arguitu dà eguna eta orrà non dezuten Jangoico beraren gloria ta Jesusen jaiotza. Illumbe belcean gueldituco dà mundua ta lañope estalian sartuco dirà erriac; baña jaioco dà zuen Jangoicoa ta zuen emengo bazter onetàn arquituco dute hau urrutico gende arròtzac; arquituco dute ceruco arguiz eta barrengo jauncez betea, ta arquituco beraren izar berri batèc argui eguiten diela. Ecusico dezue cembat diràn urrutitic onèn billan datocen ta zuen Jaun hau beren Jangoicotzat artu ta Jaun beraren hume eguiñac gueldituco diranac. Madiango eta Ephaco camelu ta dromedarioac arturic etorrico dirà Sabatarrac, eta etorrico, urrez eta incensoz betèac eta Jangoicoaren jaio berri andi hau banatzen dutela". Eratsu onetan adiraci zuèn *Isaiasec* (c. 60) gaur guc Evangelio santuan ecusten duguna.

Itzultzailea

[110] Para el dia de la Eipfania
del Señor.

Per aliam viam reversi sunt in
Regionem suam. Math. 2

Gaya: Calte aunditic atera, ta Cerura
igo nai duenac, ebilli bear du
gaurco Erregueen eran.

Erregueen egunean guertatu zan, guertatuco zala Jaungoicoac esanic ceucan gucia. Guertatu baño aguitz eta aguitz lenago, Jerusalengo erri, ta erritar guciaquin ciardula esaten zuen *Isaias* Profetac: beguira, ta zaute ernai, *Jerusalem* ta *Jerusalengo* gucioc; arguitu da eguna, eta orra non dezuten Jaungoico beraren gloria, ta Jesusen jaiotza. Illumbe belcean gueldituco da mundua, eta lañope estalian sartuco dira erriac; baño jaioco da zuen Jaungoicoa, eta zuen emengo bazterretan arquituco dute au urrutico gende arrotzac, eta arquituco dute, Ceruco arguiz betea, eta beraren izar berri batec argui eguiten diela. Ecusico dezue, cembat diran urrutitic onen billa datocenac; eta zuen Jaun au beren Jaungoicotzat arturic beraren hume eguiñic gueldituco diranac. *Madiango*, ta *Ephaco* Camelu, ta *Dromedarioac* arturic etorrico dira Sabatarrac; eta etorrico dira, urrez, eta incensuz beteac, billatcen dutela Jaungoico jaio berri aundi au. Eratsu onetan adierazi zuen *Isaiasec* (c. 60) gaur Evangelio Santuan ecusten deguna.

Emen guc gaur ecusten duguna dà sarcen dirala Jerusalemen Isaiasec cion bazter urrutico irur Erregue beren dromedario ta camelu urrz, mirrhaz eta incensoz cargatu beteequin; ta sarcen, otsez ta galdez: "Non arquitzen dà judatarren erregue jaio berria?. Urrutico goiztarrac gara gu; ta ara, beràc igorri digun izar berriac gàrcarci beraren oñetara, dagòzcan agur eta escumuñac eguitera".

[160] Hau aditu ta izutu ta asalatu cèn erregue Herodes ta Herodesen iche ta erri gucia, Erregue jaio berri onèc bere erreinua quen cezon beldurrez. Deitzen ditu erregue Herodesec errico jaquinsu ta escrib ta farise guciac eta galdecen die non jaio beharra dèn goiztar arrotzac dioten Erregue berri hau. "Belenen", eranzuten diote oriec. Hau icasi ta baztercen ditu goiztar Erregue bèrac eta isilic esaten die Herodesec doacela Belengo errira, ta an arquitzen badute billatzen dutèn jaio berria, datozquiola icheracoan àn ecusi dutenaren berri ònac ematera, arc ere bere aldian eguiteco jaio berri berari dagocan agur ta honr gucia.

Atera ciràn Erregue goiztar ònac Jerusalendic. Aguerce zaie Jerusalemen sarcean edo sartu baño len gorde citzaien izarra. Oni darraizcola sarcen dirà Belenen ta Jesus Erregue jaio berri beraren ichean. Arquitzen dute Jesus bere Ama Virgin andrearequin ta Jesus beràc barrendic argui eguin ta ezagutzen dute dentzat edo Jangoico guizon-

Eta gaur emen ecusten deguna da, sartcen dirala *Jerusalenen*, Isaiasec cion, urrutico iru [112] Erregueac, beren Dromedari, ta Camelu, urrez, mirraz, ta incensuz cargatuaquin; eta galdetcen zuela (sic): *¿non arquitcen da Judatarren Erregue jaio berria?* Urrutico goiztarrac guera gu; eta ara berac bialdu digun izar berriac gacaizqui bere oñetara, dagozcan escu-muñac, eta agurrac eguitera.

Au aditcean, izutu, ta asalatu zan Erregue Herodes, ta Herodesen eche ta erri gucia ere, Erregue jaio berri onec bere Erreinua quendu cequion beldurrez. Deitcen ditu bada Erregue Herodesec errico jaquinsu, ta Escriba ta Fariseo guciac, eta galdetcen die: *¿non jaio bearra dan, Goiztar arrotzac dioen Erregue berri au? Belenen*, eranzun cioen oec. Au aditcean, deitcen die bazterrera urrutico Erregue oiri, eta isilic esaten die Herodesec: *Dijoacela Belengo errira, ta an arquitzen badue, billatcen duen, jaio berria, datozquiola echeracoan, an ecusi duenaren berri onac ematera; berac ere bere demboran eman deguiozcan, jaio berriari dagozcan agurrac ta honrac.*

Irten ciran bada Erregue goiztarrac Jerusalendic, eta bereala aguertu citzaien, Jerusalem [s]artcean edo sartu baño len, gorde zitzaian izar ura bera. Oni darraizcola, sartu ciran *Belenen, ta Jesus Erregue* jaio berriaren eche berean. Arqitu zuten *Jesus*, bere Ama Virgñaren compañian; eta Jesus berac oen barrumbeac arguituaz, ezagutu zuten beren Jaungoico

tzat; beren belaunac lurrera ta eguiten diote dagocàn adoranz eta agur andia, eta Erreguetzat, Jaungoicotzat eta guizontaco ezaguturic, eguiten diote urrezco, incensozco ta mirrhazco present andi eder cegocàn guisaco bat. Orrèn alde Erregue jaio berri andiagandic artu zuten gracizco ta virtutezco beste aguitz eta asco andiagoo; ta hau oriec artu ta Jesusi beren azquen adio humillac eguin ondoan, beren echeetaraco avian arquitzen ciràn ta, guizon prestu ònac bezala, Herodes erregueri eman cioten hitza osatu naicic eta Jesuralengo videa arceco asmoan; baña Jesusen aingeru onàc lotan adiraci cien Herodes gaitzez ta Erregue jaio berri hau ill naiez cebillela onèn erriaren ta ichearen berri billa; ta arganaco videa utzi ta ar cezatela beste bat beren ichera itzulceco. Eta Herodes gaistoàc nai zuena utzi ta eguin zutèn aingeru ònac esan cienà; ta eguin ciguten guc ere, gueren zori òneco eche ceruraco bagara, gaurdanic artu behar dugùn videa.

Badaquizu cer vide dèn zori òneco gure vide hau? Mundu arro eroaren esanei ez-aditu eguin ta Jesusec diona zucenqui eguitea. Hau eguiten dutènac izanen dirà zori òneco Goiztar Erregueen lagùnac eta ceruco ondasun andien ta atseguinz gucien betico jabèac; eta eguiten ez dutènac, emen bein eta guero sulecean zori gaistoco caltear galduac. Goacen ecustera bein, orain azquenic esan dugùn hau.

guizontzat; eta belaunac lurrean ezarriric, eguin cioen edo eman cioen, cegocan adoracio eta agur aundia. Eta Erreguetzat, Jaungoicotzat, eta guizontzat ezaguturic, [113] eguin cioen cegocan guisaco presente aundi eder bat, urrez, incensuz ta mirraz. Eta orren ordañez artu zuten Erregue jaio berriagandic, gueyago, ta ascoz gueyago valio zuen graciazco eta virtutezco doaia; eta onen ondoren, eta *Jesusi* beren azquen adio humillac eguin ondoan, artu zuten beren echeetaraco videà; eta guizon prestu, ta onac becela, Herodes Erregueri eman cioen itza osatu nairic, Jerusalengo videari seguitceco asmoan. Baña Jesusen Aingeru onàc lotan adieraci cien, Herodes cebillela gaitcez, ta Erregue jaio-berria ill naye; eta arganaco videà utciric, ar cezatela beste bat, beren echeetara itzulceco; eta Herodes gaiztoac naizuena utciric, eguin zuten Aingeru onac esan cienà; eta onequin adierazten zagu, guc ere, gueren zori oneco eche *Ceruraco* baguera, gaurdanic artu bear degun videà.

¿Eta badaquizu cer vide dan zorio oneco gure vide au? Mundu arroaren esanani ez-aditu eguin, ta *Jesusec* diona zucen zucen eguitea. Au eguiten duenac izango dira alabaña, zori oneco goiztar Erregueen lagunac, eta Ceruco ondasun aundien, ta atseguintasun gucien betico jabeac; eta eguiten ez dutenac emen bein ta guero Infernu gogor sutuan, zori gaiztoco caltear (sic) galduac. Ecusi dezagun nola.

[161] & I.

Emen ta guero zori gaistoco caltearrac dirà mundu eroaren esanac eguin naicic Jangoicoaren esana uzten dutènac.

Bai, emen bertan ere zori gaistoco caltearrac dirà emengo eroen esana eguin naiez Jangoicoaren esan eguiten ez dutènac; bada Jangoicoaren esanac eguiten ez dituzten gaisòac galcen dituzte esan oriec eguitez eguin citzaqueen irabanz andiac; eta irabanz, Jangoicoaren esanen eguin aldi orocoac eta aldi oro (berez) andiago ta andiagoac.

Baña cer irabanz-irabaciac? Guc adiraz dezaquegùn baño aguitz andiagoac. Atozea ezperen; anitz eta asco irabacico ez luque ogei urtez hordu oro edo egunean amar aldiz eun milla ogei zorcico irabazten lituen guizonàc? Bai ta urte bat baicic irabanz orrelacotan eguiten ezpalu ere; bada urte orretan irabacico lituque irur ogei ta amar milletan mill ta gueiogo ochin ta ezcutu. Gueiogo irabacico luque, irabazten balitu esan ditugun diru guciequin batean munduo beste guciac, lurpe gordean arquitzen diràn urre ta cillar, diamante ta beste arri edèrrac, itsasotic atera diràn ta ateratzeco dauden perlac eta coral guciac; bai ta itsaso ta ibai ta mendi ta mundu gucia ere; baña cein ere andiac liraquen irabazte oriec, ez luquee pits bat valioco Jangoicoaren esana eguin aldi bacoitzean fededun onàc eguiten duèn irabaciaren aldean; ceren aldi orietan irabazten duèn fededunac Jangoi-

1.

Bai; emen bertan ere zori gaistoco caltearrac dira, emengo eroen esana eguiteagatic, Jaungoicoaren esana eguiten ez dutenac; bada Jaungoicoaren esanac eguiten ez dituztenac galtcen dituzte, esan oriec eguin ñarequin eguin citzaqueen irabaci andiac; eta aldi oro, aundiago ta aundiagoac.

¿Baña cer irabaciac? Guc adieraci dezaquegun baño, aundiago ta aundiagoac. Ezpaere esan eguidazu: ¿asco, ta asco irabacico ez luque, ogei urtean ordu oro, edo egunean amar aldiz, eun milla zorcico irabazten lituquean guizonac? Chit asco, urte bat bacarra baicic irabaci orretan eguiten ezpalu ere; cerren urte orretan irabacico lituque, irurogei, ta amar milla bider milla, [114] ta gueyago ezcutu. Gueyago irabacico luque, irabazten balitu, esan ditugun diru guciaquin batean, beste munduco guciac, lurpean arquitzen diran urre, cillar, diamante, ta beste arri ederrac; ichasotic atera diran, ta ateratzeco dauden perla, ta coral guciac; baita ichaso, ibai, mendi, ta mundu gucia ere. Bada cein ere aundiaco liraquean irabazte oriec, ez luquea pits bat valioco, Jaungoicoaren esana eguin-aldi bacoitcean, cristau onac eguiten duen irabaciaren aldean; cerren dembora orietan irabazten

coaren gracia, ta graciaren edocein zatic valio duèn beste guciac baño aguitz gueiago. Irabazte andi hau, bada, ta munduaren esanquizun eroagatic uzten dituèn beste guciac galcen ditu Jangoicoaren esanac eguiten ez dituèn aldi oro. Orrà cer caltea alde onetatic orri datorquiona!

Jangoicoaren esànac besteren esanquizun eroagatic eguiten ez dituenac galcen du bigarren lecuan animaco atseguinz eta atsedete andi bat. Bai, Jangoicoac beretzat eguiñac gara gu gucioc eta gure Jangoico berarequin ongui etorri ta bat eguiñic vici behàrrac. “Ala da, dio S. Agustinec: *fecisti nos, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum, donèc requiescat in te*; ta Jangoicoaren esanac munduco esauizunac gatic eguiten ez dituenac Jangoicoarequin ez dà bat, Jangoicoaren iguesca dabillen anima dà; ta orregatic dà amurrai uraren iguesca idorrean lebilquena bezalacoa; bada amurrai hau idorrean quezcaz eta egarriz betea ta salto ta salto ta sosegancic bague lebilquen bezala, Jangoicoaren iguesca dabillen ta mundu eroaren beldurrez Jangoicoaren [162] esànac uzten dituenac bere atseguinz-tegui leunetic urrun arkitzen dà ta quezcatogui gaistoan aguitz sartua da ta naigabèz erdi ill-illundua.

Hau dà Davidec adiraci nai diguna esaten digun aldian: “anci ta aztu zait nere oguia jatea ta igartu dà nere

duen cristau onac Jaungoicoaren gracia; eta graciaren edocein partec balio du, sortu alditequean guciac baño, aguitz gueyago. Irabazte aundi au bada, eta munduaren esanquizun eroagatic uzten dituen beste guciac galcen ditu, Jaungoicoaren esanac eguiten ez dituen dembora, ta ocasio gucietan. ¡Orra bada cer caltea, alde onetatic onelacoari datorquiona!

Jaungoicoaren esanac, besteren esauizun eroagatic, eguiten ez dituenac, galcen du *bigarren* lecuan animaco atseguintasuna, eta atsedete aundi bat. Bai, Jaungoicoac beretzat eguiñac guera gu gucioc; eta gure Jaungoicoarequin ongui gatocela, berarequin bat eguiñic vici bear degunac. Ala da, dio San Agustinec itz oetan: *fecisti nos, Domine, ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te*. Eta Jaungoicoaren esanac, munduco esanquinacgatic eguiten ez dituenac, ez da bat Jaungoicoarequin; baicic da anima bat, Jaungoicoaren iguesca dabillena; eta orregatic da, uraren iguesca, ta legorrean lebilquean amorraya becela; bada amorrai au, quezcaz, ta egarriz betea legorrean, ta saltoca, ta soseguric gabe ebillico litzaquean becela, berebat dabill Jaungoicoaren iguesca, mundu eroaren beldurrez, Jaungoicoaren esanac eguitea uzten dituenac; arkitzen da alabaña bere atseguintasun leunetic urruti, aguitz sartua dago quezca gaiztoetan, eta, erdi [115] illa edo illundua, bere naigabeetan.

Au bera da *Davidec* adieraci nai diguna esaten digunean: aztu zat nere oguia jatea, eta igartu da nere viotza:

bihotza": *aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum* (Ps. 10,15); bada animaren oguia dà Jangoicoac nai duena bere aldian eguitea ta eguinz onèn alde Jangoico beràc ematen duèn gracia ta atseguinza; ta graci ta atseguinz hau gabe guelditzen dà Jaunaren esanac ez eguiñez irabazten ez duena, ta aguitzen ta guertatzen zaio mutil prodigo galgarri, bere aitaren ichetic atera ta urrutico bazter batera joan cenari, guertatu ta aguitua.

Bere Aitaren esanac ez eguin nairic, joan cèn mutil cenzagabe hau gogoàc eman cion urruti batera. Ibilli cèn an mundu eroàc eta aragui sutuàc adirazten dutèn videz ta eran. Bere iguesc eroan galdu zuèn aitaren maico jan-edan goisosa ta icheco lan garbia. Aren urrutico eguitecoa cèn cherri-zanza. An zuèn mai ta oguijanari ta jaqui gucia cèn eremu-mendia ta mendico ezcurra. Jaten zuèn ezcurra etzèn ari cegòcan janaria, ta janagatic etzion ònic eguiten, ez eta quencen ere zuèn gosea ta jangura ta nai vicia; ta egun oro arquitzen cèn gaizquiago ta quezcaz ta illunqueriz bete galduagoa; ta bere illunqueri, quezc eta naigabetic etzen atera Aitagana itzuli, arequin ongui baquetu ta icheco mai ònera cen arte gucian.

Munduaren esanquizunac gatic Jangoicoaren esànac eguiten ez dituena irteten ta ateratzen dà Jangoicoaren adisquidanz ecin obetic eta ichetic, eta sarcen dà mundu

aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum. (ps. 10.15): bada animaren oguia da, Jaungoicoac nai duena bere demboran eguitea; eta eguite onen ordañez ematen du Jaungoicoac, bere gracia, ta atseguintasuna; eta gracia, ta atseguintasun onen faltan guelditcen da, Jaunaren esanac eguiten ez dituen edocein persona; eta guertatcen zaio, mutil prodigo gaiztoari, bere Aitaren echetic atera, eta urrutico bazterretara joan zanari, guertatu citaiona.

Bere Aitaren esanac ez eguin nairic, joan zan mutil censu gabe au, gogoac eman cion lecueta. Ebilli zan an, mundu eroac, eta aragui sutuac adierazten duen guisamoduan. Bere iguesca eroarequin galdu zuen Aitaren maico jan edan gozoa, ta echeco garbitasuna. Aren urrutico eguitecoa zan cherri zanza. An zuen maya, oguia, janaria, ta jaqui gucia zan mendia, ta mendiac ematen zuen ezcurra. Jaten zuen ezcurra etzan, ari cegocan janaria; eta janagatic etcion onic eguiten; ez eta quentcen ere, beti berequin ceucan gosea; eta egun oro arquitzen zan gaizquiago, ta quezcan, ta illunqueriz beteagoa; eta bere illunqueri, quezca, eta naigabetic etzan irtengo, Aitagana itzuli, arequin paquean jarri, ta echeco mai onera biurtu ezpaliz.

Munduaren esanquizanacgatic, Jaungoicoaren esanac eguiten ez dituena, irteten da Jaungoicoaren adisquidetasun ecin obetic, eta sarcen da mundu gogorraren, ta bere

beraren ogui gogorrean ta pasione galgarri gaistoen zanzan ta bazcanzan. Or jaten duena dà pasione galgarri bèrac nai duten ta mundu gaistoàc ar-erazten dion bazca ta jaqui ciquin izurritzcoa. Janari onèc uzten du asea ez, baicic gose gueia-goz galdua; bada Jangoico bera dà bere graci eztidun goisoarequin animari dagocàn janaria, ta janari onèc ezpada, ecin ill dezaque, S. Bernardoc dionaz, animaren gosea: *capacem Dei, quod minus Deo est, non implebit* (Sup. Ecce reliquimus omnia); ta janari hau edo Jangoicoaren esanac, utzi ta mundu galgarri gaistoaren macurrac eguiten dituenarena dà ur gacizco itaso, beti iraquiten dagoanaren eracoa ta sosegancic baguea: *quasi mare fervens, quod quiescere non potest* (Isai. 57,20). Orra cer caltea Jangoicoaren esana eguiten ez duènac saiets onetatic izaten duena.

[163] & II.

Bere lan oquer hau eguiten duèn animac badu beste calteric ere. Hau dà, mundu berarequin ere gaizqui guelditzea. Hau ere bere, naigabe berriraco gai egoqui quezcaria dà. Badira bataitu beren artean gaisto guti ez, ongui vici diranei eguiten dienac len leneco ònei gentil itsuac eguiten cienac. Ecusten zuten len gentil itsuac bataitu ònac etzirala sarcen aien jostaquet ciquin, ibiller arin ta joan-etorri galgarri eroetan. Ecusten

pasio gaiztoren zanzan. Or jaten duena da, pasio galgarri berac nai dutena, ta mundu gaiztoac arrerazten dion, jaqui ciquin izurritzcoa: Eta janari onec uzten du, ez asea, baicic gose gueyagoz galdua; cerren Jaungoico bera da bacarric bere gracia eztidun gozoarequin, animari dagocan jana[116]ria; eeta janari onec ezpada, ecin ill dezaque, San Bernardoc dionez, animaren gosea. *capacem Dei, quod minus Deo est, non implebit*¹ (sup. ecce reliquimus omnia); eta jaunari au, edo Jaungoicoaren esanac utci, ta mundu gaizto galgarriarenac eguiten dituenada, ur gacizco ichaso, beti iraquiten dagoanaren eracoa, aleric sosegu gabe: *quasi mare fervens, quod quiescere non potest*. (Isai. 27.20). Orra cer caltea izaten duen sayets onetatic, Jaungoicoaren esana eguiten ez duenac.

2.

Bere lan oqu au eguiten duen animac, badu beste calteric ere; eta calte au da munduarequin ere gaizqui gel-ditcea. Au ere gai egoqui ederra da, bere naigabe berriraco. Badira bataiatuen artean gaizto asco, ondo vici diranai eguiten diena, lenvicico onai, gentil itsuac eguiten ciezana. Ecusten zuten gentil itsu oec, bataiatu onac etcirala sartcen ayen jostaqueta ciquin, ibillera arin, ta joan etorri eroetan. Ecusten zuten, orduco bata-

¹ Eskuidatzian (E) "implevit.

zutèn horduco bataitu ònen eguiteco gucia cela beren Eliza, beren echea, beren lana eta munduco eraqueri arroei ez beguiratzea ta aldi berean Jesus Maiteac aguertu zuèn ceruco videtic oñic ez ateratzea, ta esaten zuten, dio S. Augustinec, gauz ònen ezaguncic etzutela bataitu fededunac, baserritar motelac ciruditela ta hitz eguiten ere etzequiten guizonac: *ubicumque invenerint Christianum, solent insultare, exagitare, irridere vocare hebetem, insulsum nullius cordis, nullius peritiae.*

Eta orain ecusi ezquero oraingo bataitu edale gaistoac bataitu òn bat edo beste ez dela orien edantoqui galgarrirutzen, ardit bat ongui gatazzen ez daquien guizona dela diote, ta aldi berean histaz ta irriz dagozca. Beste hitz-onciqueri ta berriquet eroa baicic ez diràn anitzec beren eguitecoz ara dijoacen edo onara datocen ònei beguiratu ta, edo orien erausi eròac utzi ta Elizan sarcen dirala ta ango beren lanac eguin ta beren icheraco videa daramaela ecusten badute, buru, begui, ezpañez queñatu ta escarnioca esaten dute ez aditzeco obea dèn cer edo cer

Gazte batec atera nai ezpadu beste eroen danz perillezcora, jan-edan berora edo beste eraqueriren batera, eguiten duela diote edo andiz edo diruric ez eman naiez edo ceren ecertaco ez dena den. Era orretaco gauzac ez aditu naiez Jangoicoaren esanac utzi ta munduco ero gaistoen

yatu onen eguiteco gucia zala, eren Eliza, eren echea, eren lana, ta munduco arroqueri eroai ez beguiratzea, ta dembora berean, Jesus maiteac aguertu zuen Ceruco videtic oñic ez ateratzea; eta au gucia esaten zuen, dio San Agustiñec fededunacgatic, gauza onen ezagueraric etzutela, baserritar motelac ciruditela, eta itceguiten ere casi etcequien guizonac cirala: *ubicumque invenerint christianum, solent insultare, exagitare, irridere, vocare hebetem, insulsum, nullius cordis, nullius peritiae.*

Oro orobat guertatcen da gaurco egunetan ere; bada asco ordi gaiztoc, ecusten badue, ez dala cristau on bat edo beste, ayen edantegui edo taberna galgarrietan sartcen, esango due bereala, ardit bat ondo gatatcen ez daquien guizona dala, eta dembora berean egongo zaizca burlaz, ta iscaz ondorenetic. Beste itz-onci, ta berriqueta baicic ez diran ascoc, beren eguitecoz ara dijoacen, edo onera datocen [117] Jaungoizcozcoai beguiratuta, edo orien erausi eroac utciric, Elizan sartcen dirala, eta beren ango lanac eguiñic, demboraz beren echeetara dijoacela ecusten badue, queñuca, ta escarnioca esaten due, ez aditceco obea dan cer edo cer.

Gazte batec irten nai ezpadu, beste eroen danza perillezcora, edo beste eraqueriren batera, eguiten duela, esango due, aunditasunez, edo diruric ez eman nayeze, edo cerren ecertaco ez dana dan bere personan. Eta guisa onetaco gauzac ez aditu nayeze, Jaungoicoaren esanac utci, ta

vide macurra arcen dutènac virtutezco ta buruzco fededun guiciequico anitz galcen dute, bai ta galeraci dituzten gaisto berequico ere.

Orien galgarri oriei beguitan ematen die besteen virtuteac, ceren virtutez betèac oriec eta virtuteriac bague beren buruac ecusi ta illuncen zaien bihotza, ta beldur diràn, orien guisan vici ezpazara, beste guciac ceruraco dirala ta bèrac ez; ta naigabe hau beregandic quenceco videa dela uste dute, dio S. Geronymoc, beren guisaco gaisto beste guciac eguitea: *remedium poenae suae arbitrantur, si nemo sit sanctus... si turba sit pereuntium, si multitudo pecca[n]tium*; bada azque[164]nean ezagutcen dute gaisto galgarri bèrac òna dela onguia ta virtutea, ta hau dela, S. Ambrosioc dion bezala, bataitu guciac billatu behar dutena: *apud omnem christianum prima honestatis debet esse militia*.

Ecusten badute beren guisan beste oriec ere galdu dutela zutèn òn pisca ta eguin dirala orien ibiller arin ta macur galducoac, esaten dute orien atze-ondotic elcarri beguiratu edo bacoitzac berequico: "Bai eguizqui, orrà gure guisaco galduac oric ere"; ta gueroz arros edo clavelin luzaro escuan erabilliz galdu baten guisan baztertzen dituzte ta uzten deuseze-

munduco eroen bide gaiztoa artcen dutenac galtcen due aguitz asco, bai virtutezco cristau guciaquico; baita galeraci dituzten gaizto berequico ere.

Modu onetaco gaiztoai beguitan ematen die, besteen virtuteac, cerren ecusiric oriec virtutez beteac, eta eren buruac virtute gabe, illuncen zaie viotza, eta bildur dira, orien guisan vici ezpadira, beste guciac *Cerura* joango dirala, baña ez berac; eta naigabe au beregandic quentceco videa dala, uste due, dio San Geronimoc, beste guciac, beren guisaco gaiztoac eguitea: *remedium poenae² suae³ arbitrantur, si nemo sit Sanctus; si turba sit pereuntium, si multitudo peccantium⁴*: baña azque-
nean ezagutcen due gaizto oriec berac, ona dala virtute gucia, eta au dala, San Ambrosioc dion becela, bataiatu guciac billatu bear duena: *apud omnem christianum, prima honestatis debet esse militia⁵*.

Ecusten badue, berac becela, galdu dutela beste oriec ere artean izan zuten virtute pisca, eta eguin dirala, orien ebillera arin ta pauso gaiztoen jabe, esaten due ondorendic, edo bacoitzac bere artean: Eguiaz orrà oriec ere, gure guisaco galduac; eta gueroz baztertzen dituzte, edo uzten dituzte ecertaco ere ez dirala, luzaro escuan erabilli dan claveliña, edo

² E "pene".

³ E "sue".

⁴ Orijinalean "peccatum".

⁵ E "militia".

taco. Eta orrà irugarren zure calte andia: mundu ero galduari atseguin eguin naiez, cere burua galdu ta mundu berarequin ere caltear ta gaizqui gelditzea.

& III.

Baña laugarrena dà zure calteric andien gaistoena, ta hau dà munduco galdu eroequin ongui etorri naicic, Jangoico maitagarriarequin gaizqui guelditzea. Cere bataio santuan eman cenion Jangoicoari mundu eroaren esan ta arrotasunac utzi ta beràc esaten cizun gucia zucenqui eguiteco hitza. Hau zuc errazquiago eguin cenezan, an bertan graciz ta virtutez jaunciric utzi cinduen Jangoico berac eta crismaz ta guruttez ongui sendortua; ta al-ere zuc mundutar eroen esanquizunagatik uzten badezu Jangoicoac bere leguez, bere gogarguiz, bere predicariz, confesor ònez, libru zucenez ta beste videren batez esaten dizuna, cere Jangoicorequin nola guelditzen zara? Aguitz gaizqui ta galdua; bada Jangoico beràc dio zure guisaco edocean bere tribunalean agueren zaion aldian, ez-ecusi eguin ta bere etsaien escuan utzico duela: *qui me erubuerit, et meos sermones, hunc Filius Hominis erubescet, cum venerit in majestate sua* (Luc.9,26).

Bada gaizqui guelditzen bada mundutarren esanquizunagatik Jangoicoaren esanac uzten dituena, nola gueldituco dà Jangoicoaren esanac utzi ta mundutarren esanac eguiten dituena ta mundutar galdùen guisaco

arrosa baten guisan. Eta orra irugarren zure calte aundia; mundu ero galduari atseguin eguin nayeze, cere burua galdu, ta mundu berarequin ere, caltear ta gaizqui guelditzea.

[118] & 3.

Baña orjic guciac orrela diralaric, laugarrena da, zure calteric aundiena ta gaiztoena: eta au dá, munduco galdu eroaquin ondo etorri nairic, Jaungoico maitagarriarequin gaizqui guelditzea. Cere Bautismo Santuan eman ciñion Jaungoicoari mundu eroaren esanac eta arrotasunac utci, eta berac esaten dizun guci gucia zuzen eguiteco itza. Eta au zuc errazago eguin cenzan, an bertan utci cinduen janciric graciaz ta virtutez Jaungoico berac; eta ala ere zuc, mundutar eroen esanquizunagatic uzten badezu, Jaungoicoac bere leguez, bere arguitasunez, bere Predicadorez, Confesore onez, liburu zucenez, edo beste videren batez esaten dizuna: ¿nola guelditcen cera cere Jaungoicoarequin? Aguitz gaizqui, ta galduric: cerren Jaungoico berac dio: zure guisaco edocean bere Tribunalean aguertcen zaion demboran, ez ecusi eguin, ta bere etsayen escuan utzico duela: *qui me erubuerit, et meos sermones, hunc filius hominis erubescet, cum venerit in majestate sua.* (Luc. 9.26).

Bada gaizqui guelditcen bada mundutarren esanquizunagatic Jaungoicoaren esanac uzten dituena, ¿nola gueldituco da Jaungoicoaren esanac utciric, mundutarren esanac eguiten dituena, ta mundutar gal-

edanquetan, jostaquet gaistoan ta lan galduan dabillena? Itsutu galdua ta deabru gaistoen atzapar sutuàn aguitz sartua, len esanquizon char baten beldurrez Erregue Sedecias emengo bere etsaienean bezala. Esan cion Jeremias Profetac Sedecias Erregueri, galdu nai ezpazuen bere burua ta Jerusalengo erria joan cedi-lla erria inguruturic ceducan egercituco Buru-Generalei ònez hitz eguitera. “Baña cer esan behar dute, Profeta”, eranzun cion Erreguec Jeremias, [165] “guizon oriequin an arquitzen diràn gure erritar gaistòac?”. “Esan dezatela nai dutena”, esaten dio Profetac; “Jangoicoac diona dà nic orain zuri esaten dizudana ta hau dà beste orien erausi eroac utzi ta zuc eguin beharra”.

Al-ere etzuen Erreguec eguin Jangoicoaren esana ta quendu cion Nabucodonosor Erregueren gendeac bere Jerusalengo erria, atera ciozcaten bere bi beguiac ta eraman zuten Babilonira, ango presondegui latz gogorrean bere egunac nequez beteric bucatzera.

Era orretan, bada, mundu char eroaren esanquizunagatic Jangoicoaren esanac eguiten ez dituenac urratzen du Jangoico beraren leguea ta sulececo gogorrac arcen du preso, ondatzen dute infernu vician bere becatu gaistòac, uzten dute itsutugaldua seculaco bere vician ez ezagutzeco Jangoicoaren vide zucena:

duen guisaco tabernetan, jostaqueta ciquiñetan, ta ibillera lizunetan dabillena? Erregue *Sedecias* esanquizon char baten beldurrez guelditu zan becela. Esan cion Jeremias Profetac *Sedecias* Erregueri, galdu nai ezpazuen bere burua, ta Jerusalengo erria, joan cedi-lla, erria inguruturic ceucan Ejercituco Generalari onez itceguitera. ¿Baña cer esan bear du, *Profeta*, eranzun cion Erreguec Jeremias, guizon orrequin an arquitzen diran gure erritar gaiztoac? Esan deceela nai duena, eranzun cion Profetac: Jangoicoac diona da, nic orain zuri esaten dizudana: eta au bera da, beste orien erausi eroac utciric, zuc eguin bear dezuna.

Ala ere etzuen *Erreguec* eguin Jangoicoac esana, eta quendu cion *Nabucodonosor* Erregueren jendeac, bere Jerusalengo erria: atera cizqueen gañera bere bi beguiac, eta [119] eraman zuten Babiloniara, ango Carcela gogor ciquiñetan, bere egunac nequez beteric bucatzera.

Mundu char eroaren esanquizunagatic, Jangoicoaren esanac eguiten ez dituenac, era orretan bertan urratzen du Jangoico beraren leguea, ta irabazten du Infernu gogorreco carcela; bada ondatzen dute Infernu vician bere pecatu gaiztoac, eta uzten dute ichuturic, seculan ez ezagutzeco Jangoicoaren vide zucena: *ambu-*

6. E “ceci”.

ambulabunt ut caeci, quia Domino peccaverunt (Sophn. 1,17), ta gueldittzen dà suz, amurrancez eta tormentuz betea.

Orrà cer caltèac mundutar eroen esan macurrac eguin ta Jangoicoaren zucènac eguiten ez dituzten bataitu gaistoena; eta orrà, zure beguira daude orien etsai borrero bèrac, izaten bazara zu mundutar galduen beldurti char eroetatic bat, cere aldian zu orien aldera eramateco ongui prestatuac. Zori gaisto orretan zu ez guelditzeco, beguir eguiezu Jesus jaio berriaren billa datocen irur Erreguei. Orien erritarrac aditu zutenan orien horduco asmoa ta, ceren ecusi zutèn izar berri bat, joan nai zutela non jaio cen etzequitzen Erregue baten billa, "Ametsa", esanen cien, "ta eraqueria! Noizean bein aguercen dirà era bereco izar berri, Erregue berrien jaitzic aguercen ez dutènac eta orietatic bat izanen dà gucioc ecusten dugùn ori ere. Cer eraqueria, bada, icasi bague eguia den edo ez Erregue berri orren jaitza, orren billara zuec ceren ichetic ateratzea?".

Orrelaco eta era bereco beste anitz gauz adituco cituzten beren gendeetatic egungo Erregue ònac; baña orien erausi gucièi ez-aditu eguin ta Jangoico Erregue jaio berriaren izarrari ta Jangoico beràc barrendic adirazten cien gauzari beguiratuaz, artu zutèn hura billatzeco asmoa, ta anitz nequeren buruan bacen ere, arquitu zuten Belenen Jangoico guizon Erregue jaio berria, ta arquitu zuten

labunt ut caeci quia Domino peccaverunt. (Sophon. 1.17); eta gueldittzen da tristea, suz, amorracioz, ta tormentuz betea.

Orra cer calteac, mundutar eroen esan gaiztoac eguin, eta Jaungoicoaren zucenac eguin gabe gueldittzen diran batayatu gaiztoenac. Eta orra, nola zure beguira dauden etsai borreroac, zu berac dauden toquira eramateco, baldin izaten bacera, mundutar galdu, ta beldurti eroetatic bat. Zori gaiztoco estadu negargarri orretan irichi ez zaitecen, beguira guiezu, Jesus jaio berriaren billa datocen iru Erregueai, eta eguizu moduren batean orieci eguin zutena. Orien erritarrac aditu zutenan orien orduco asmoa, esaten zuen; amesa, ta eraqueria zala, non jaio zan etcequien Erregue baten billa juatea, izar berri bat aguertu zalaco. Noicean bein aguertcen dira era bereco izar berriac, Erregue berrien jaitzaric aguertcen ez dutenac, eta orietatic bat izango da, gucioc ecusten degun ori ere. ¿Cer eraqueria ez da bada izango, Erregue berri orren jaitza eguia dan edo ez jaquin gabe, orren billa zuec ceren echetic irtetea?

Orrelaco, eta era bereco beste asco gauza adituco cituzten jendeetatic, gaurco Erregue onac; baña orien erausiai ez aditu eguiñic, eta Jaungoico jaio berriaren izarrari, ta Jaungoicoac beren barrumbean adierazten cien gauzari beguiratuaz, artu zuen ura billatceco asmoa; eta asco nequeren buruan bazan ere, arquitu zuten Belenen Jaungoico guizon ta Erregue jaio berria; eta eguiaz archi-

GURE AMAGANDIKO GABON KANTAK

Juan SAN MARTIN ORTIZ DE ZARATE

Nire adinekoek, Eibar euskaldun hartan, gurasoek euskaraz hezi ginduzten; baina etxean eta kalean euskaraz mintzatuarren, eskola ikasketa guziak gazteleraz soilean egin genituen. Gezurra badirudi ere, hortik jotzen genuen euskara balio gutiko hizkuntzatzat.

Ni neu, soldadutza garaian, sorterritik urrutiratzeaz, barne-gogoetak eraman ninduen euskararekin arduratzera. Izan ere, nekeza egiten zitzaidan amari gazteleraz idaztea eta, garai hartan, ni neu euskaran analfabetoa izaki. Hogei urte nituen eta pentsatu nuen inoiz ez zela berandu norbere gizarte hurbilenaren aurrean bertako seme jatorren jarrera har niezadan. Geroztik, arretaz, eten gabe jarraitu diot, erderak ukatu gabe, norbere jatorrizkoari.

Besteak beste, oroitzapenen gogoangarri, gure familiko giroan Gabon kanta zahar sorta ederraren jabe zen gure ama eta horiek izan zuten nigan eraginik. Gure amaren ahoan ez ezik Eibarren bertan eta esango nuke Euskal Herri gehiengan ere eufonia aldakeragatik, legez *Gauon* dena, *Gabon* bihurtzen da eta lan honen buruan, titulutzat gure amak berak zioen eran errespetatu nahi izan dut.

Gaztaroan kanta gehiago omen zekizkin, hemen bertan jasotzen direnak ere luzeago, baina batzuk ahaztu bazitzaizkion ere, sail polita jaso nion, bere letra eta soinuekin.

Ba zen garaia horiek argitara emateko eta gaur, Arabako Billerlen (Legutianon) euskarak bere gogo lehene aldiz piztu eta kezkatu zion Federiko Krutwig adiskideari, euskaltzain izendatuzenetik mende erdi betetzean, bihotz-bihotzetik omenez eskaintzen dizkiot.

Gure esaera zaharrak dioenez: Aurreak erakusten omen du atzea nola erabili. Eta euskaltzale bihurtu nintzenetik, herri literaturan baliozko zaizki-

gun lehenagoko herri kanta, ipui eta kondairaz arduratu nintzen. Aitarengandik tradiziozko gehienak, eibartar kalekumeontzat oso arruntak ziren, han bertan nornahigan aurkitzen bai nituen eta garrantzi gutxi ematen nioen, aldiz, amarengandikoak bestelako bitxitasun berezia bat zuten eta nire gogoaren barnerako arbaso mezua zekarten. Bere aitagandik ikasi zituen, ni ezagutzera iritisi ez nintzen aitonagandik. Hark bere gurasoengandik ikasiak omen ziren. Horrela izatera, joan zen mendearen erdi aldean kokatu beharko nituzke. Eta beraien antzinatiko sustraiak Bizkaiko Otxandio, Arabako Billerle (Leguniano) eta Zigoitia aldean omen. Aitonaren deitura bera Zuiako Zarate herritxotik zetorrenarren.

Otoi, ez dadila inor harritu Otxandioko mintzaira arabartzat hartzeaz. Oroi A. Iturzaeta Otxandiokoaren *Urtearen domeca guztiñetaraco berbal-diac*, Fr. J.A. Unzueta Abadiñoakoak "Bizcaico eusqueran ibiniac" (1894) argitaratu zituela.

Erroak Araba aldean edukiarren, euskaran gehiago sakonduz ohartu nintzen haietariko batzuren hizkera ekalderagokoa zela, beraien giputz forma nabariagatik. Horrek, aldi beran, gure gizartean euskalkien gainetik euskarak berez zuen elkartasunezko harremana erakusten zidan. Kantok noiz bait egile jakinen bat izan zuten eta, herri kantekin gerta ohienez, ahoz-ahoz beste euskalkietara zabalduak noski, toki bakoitzeko aldaeran bertako hizkerara hurbilduz.

Dena den, Sebastian Ortíz de Zarate Elgea aitona zenarengandiko meuztat har nezazke, gure amak buruz ikasiak zituen kantok. Haiak izaten genituen familiko batasunean Gabon gabaren alaigarri eta une berean arbaso katearen loturazko oroitzapen. Horien gogoetatik konturatzen nintzen sentipenari mugak jartzea zein zaila zen eta geroztik bestelako ikuspegia izan dut gure herri hizkuntzari buruzkoan.

Lehenago, kanta hauen zati batzuk Donostiako *Hoja del Lunes*-ean eman nituen, 1981eko abenduaren 28an eta 1982ko abenduaren 27an.

Orain, osotasunean ematean, irakurlearentzat ohar bat: kanta hauetan agertzen den idazkera, j grafema, gaztelerazko y letraren fonema bezala ahozkatzen dela. Aldi berean, gaurko irakurleari errazago jartzeko, euskara batua-aren arabera, behar den tokietan parentesi artean (h) ipintzen diot, egungo euskara batuan irakurtzera ohituak daudenei ulerterrezago egiteko asmoz, zeren kanta hauek berez ez bai dute grafema hori.

Horietako batzuen zatiak, Otxandion eta Legutianon jasoak hain zuzen, Azkuek agertu zituen *Cancionero popular vasco* bilduman (Bartzelonan, urte gabe, 1915. urte inguruan argitaratua), bigarren liburuko 912 eta 925. zenba-

kidun kantetan ikus daitekenez. Baina bada beste bat ere, 920.a, Gernikan bildua. Hemengoekin zuzenean ikustegorik badute noski, baina haiek zati tipi batzuk baizik ez eta hemengo hauek askozaz osatuagoak dira.

Une honetan ezin nezazke ahaztu M. Lekuonak bildutako "Gabon-kantak", *Anuario de "Eusko-Folklore"* urtekariaren XIII. liburukiko (1933) 37. orrialdean emanak. Horietan agiri denez, kanta hauek, erroak luze bezain zabal dituztela.

Inork zehatzago sakondu nahi baldin balituzke, kanta bakoitzari dagokion unean ezarriko dizkioet lortu ahal izan ditudan beharrezko adibide oharrak argibidez.

Bestalde, esan beharrezkoa iruditzen zait, hemen azaltzen ditudan kanta batzuk, heuren itxuragatik, erraz ohartuko garala antzirudizko aurkezpenetarako gertatuak zirela.

Amak esaten zidanez, abenduko hilean sartzeaz bat hasten omen ziren kantak, eta horietan lehena, honako hau izaten omen zen:

*Abendu santu (h)onetan
Kristoren jaixotzia,
alegera begi mundua,
(h)oraintxe da denporia*

*Ai! Mari, ai! Jose,
Jose Maria.
Ai! Mari, ai! Jose.*

Kanta honen doinua, ondotik aipatuko dudan "Billotzik jaioarren..." delakoaren bera da, horren lehen bertsoa berau denez. Etxeko ohituraz, kantaren titulu gisa horrela erabiltzen bai genuen.

Baina beste ohar bat ere merezi du hasierako bertso honek, zeren bere lehen lerroak zer ikusirik dutenez Nikolas Zubiak 1691.ean Donostian bizkaieraz argitara eman zuen *Doctrina Christiana* haretan argitara zuen bertsoarekin. Non zioen:

*Gau on Sanctu onetan
launaren iaiocan
pozgatu gaitean
gustioc uiotzean.*

* * *

JUAN SAN MARTIN ORTIZ DE ZARATE

BILLOTZIK JAIXOARREN

Bi-llo-tzik jai-xo-a-rren ez za-ra Zu po-bri-

8
a ze-ru-an jo-si-rik da-go Zu-re-tza-ko e-rra-

15
pi-a Ail, Ma-ri; ai! Jo-se, Jo-

22
se Ma-ri-a. Ail, Ma-ri; ai! Jo-se.

*Abendu santu (h)onetan
Kristoren jaixotzia,
alegera begi mundua,
(h)oraintxe da denporia.*

Ai!, Mari; ai!, Jose,
Jose Maria.
Ai! Mari; ai!, Jose.

*Biltozik jaixoarren
ez zara Zu pobria,
zeruan josirik dago
Zuretzako erropia.*

Ai!, Mari; ai!, Jose...

*Zein izan ete da
(h)aretxen joslia?
Errege don Felipen
alaba lindia.*

Ai!, Mari; ai!, Jose...

*(H)or goixen etxe bat
jo daigun atia,
irigi balegie
Josepe neuria.*

Ai!, Mari; ai!, Jose...

(H)or goixen ate bat
jo daigun kabua,
ixa jausirik dago
zarraren puruaz.

Ai!, Mari; ai!, Jose...

Gure amak zenak zioenez, Jesus Haurraren sorreraz, erromantze gisako bertso hauek, era berdineko doinu eta letraz, euskaritxo bera errepikatuz gehiago omen ziren. Oroitzen zituenetarik hemengo hauek bakarrik jaso nizkion.

Bertso parekatu hauetan argi dagoena zera da, Gernikaldean kantatzen diren "Marijesiak" derizatzenekin, doinu desberdina izanarren, badutela elkarren artean zer ikusirik. Baina, gure amari jaso nizkionaren berdintsuak, letraz behinikpehin, "Ai Mari, ai Jose..." ikus J.M. Barandiaranek Bizkaiko Larrabetzu eta Amorebietan eta Arabako Olaetan jasoak, *Anuario de "Eusko Folklóre"* urtekarian (1922), II. liburukia, 61-69, 81-89 eta 89-91, orrialdeetan. Bestalde, beha ditzagun Manuel Lekuona zenak geroago *Anuario de "Eusko-Folklóre"* urtekari berean (1933), XIII, 37. orr. agertaratu zituen "Gabon-kantak" eta biltzaile berak *Egan* (1956) aldizkariaren 5-6 zenb., 16-24. orrialdeetan argitaratu zituen "Marijesiak".

Aldiz, oraintsuagoko azterketaz, Marijesiak antzirudizko aurkezpenetarako zitezkeenari buruz, ikus J.A. Arana Martijak *Dantzariak* aldizkarian (1979 otsaila, 34-43. orr.) argitaratu zuen iker lana.

Hirugarren bertsoan aipatzen den errege Felipe, nor ote zen? Felipe V.a zen izen horretako azken erregea. Bera balitz kanta hau, XVIII. mendearen lehen partean jartzekoa da. Baina, nire ustez, harantzago joan gaitzke, zeren gure artean hots handia izan zuena, Felipe IV.a zen, bere alaba Maria Teresa infanta, 1659. urtean Frantziako errege Luis XIV. arekin ezkontzean, aldi berean Pirineoetako Bakea jarri zuena. Edozelan ere, aipamen horrek kantaren zahartasuna adierazten digu.

R.M. Azkueren bilketetan, esan beharra dut, sarreran aipatu ditudan haieztaz gainera, hemengo lehen bertsoaren kidekoa dela Azkue berak Gernikan bildu zuena; baina euskaritxorik gabeko bertso soila besterik ez da. Ikus *Cancionero popular vasco, II*. liburukia, 1.085. orrialdean, kantaren 929. zenbakiz datorrena.

* * *

JUAN SAN MARTIN ORTIZ DE ZARATE

(H)OGETA LAUGARRENA DEGU ABENDUAN

Be - len - go por - ta - li - an es - tal - pe ba - ti - an jai -

xo da Je - sus u - mil ga - na - du ar - ti - an.

*(H)ogeta laugarrena
degu abenduan,
desio genduen
logratu genduan.*

*Gaeko (h)amabiak
jo daben orduan
gure Salbadoria
jaixo da munduan.*

*Erakutsiko degu
zer ein be(h)ar degun,
Berari alabantza
kantatu dezagun.*

*Belengo portalian
estalpe batian
jaixo da Jesus umil
ganadu artian.*

*Astua ta idixa
daukaz aldamenian
arnasaz berotzeko
(h)oztutzen danian.*

*Kristalian argia
garbi da pasatu,
jaixota gero ere
dontzeila gelditu*

*Espiritu Santuagandik
sortu da Gizona,
Trinidad Santuko
bigarren pertsona.*

*Jose eman diote
Mariari esposo
bixok izan daitian
(H)aur (h)onen guraso.*

Honako parekatu hau, zortziko txikian, oso alai eta bidez-bidekoen doinu era du.

Laster antz ematen zaie zenbait formaz giputz erakoak direla. Horregatik, paper zahar eta aldizkariak arakatuz aurkitu nituen beste bi kanta eta haien aldaeratzat jo nezake amagandiko hau. Bata, J.M. Barandiaranek Gipuzkoako Bidanian jaso zuena, askozaz luzeagoa eta, guztiz berdina ez bada ere, hara non ematen zigun musikaren pentagrama, ikus *Anuario de "Eusko-Folklore"*, II (1922), 43-47. orrialdeetan. Bestea, kanta beraren aldaera, baina euskaritxoarekin, ikus X sinadurapean argitaratua, "Kanta Zarrak. Jesus'en Jaiotza" deritzana *Euskal Erriaren alde* aldizkarian, XVII (1927), euskara saileko 244-245. orr., zortziko txikiaren neurri berean, baina doinurik gabe dago eta alde hortatik osagai zerbituko digute Barandiaranek bilduak eta gure amagandik jasoak.

Kantok, garbizale batzuren ustez hain txukunak ez badira ere, horrela ziren gaztelerarik etzekien herritarren euskara jatorrean eta ez batzuren ames galduetakoan.

Bertso hauek, duela hogetaka urteak Eibarko Ikastolari eman nizkion eta Gabonetan hainbat urtetan kalez-kale kantatu dituzte.

* * *

(H)ATOR, (H)ATOR, MUTIL ETXERA

(H)a - tor, (h)a - tor, mu - til e - txe - ra, gaz - tai - na xi - me - lak

8
ja - te - ra, Ga - bon ga - bau pa - sa - tze - ko ai - ta - ren

15
d'a - ma - ren on - do - an. Da'i - ku - si - ko dek ai - ta ba - rrez - ka,

22
t'a - ma be guz - tiz kon - ten - tuz. E - ra - gi - xok mu - til au - rre - ko

29
dan - bo - lin (h)o - rri, gaz - tai - nak e - rre - ar - ti - an, gaz - tai - nak e - rre - ar - ti - an,

36
txi - pli, txa - pla, baun! Ga - bon ga - bau pa - sa dai - gun kon - ten - tuz.

(H)ator, (h)ator, mutil etxera,
 gaztaina ximelak jatera,
 Gabon gabau zelebrazteko
 aitaren d'amaren ondoan.
 Da'ikusiko dok aita barrezka,
 t'ama be guztiz kontentuz.

Eragiok mutil aurreko danbolin (h)orri,
 gaztainak erre artian,
 gaztainak erre artian,
 xipli, xapla, baun!
 Gabon gabau pasa daigun kontentuz.

Hain ezaguna zaigun "Ator, ator..."ekin hasten den hau da beste kantetari-ko bat, baina ez Azkuek Otxandion jaso zuenarekin guztiz berdina, era herrikoia goan baizik. Ikus Azkuek bildua: *Cancionero popular vasco*, I liburukia, 99. kanta, 155. orrialdean.

Lehenago, oraingo honen berri, Donostiako *Hoja del Lunes* asterokoan eman nuen, 1972. urteko abenduaren 11. ean, gero *Gogoz* (1978) deritzan liburuaren 30-31. orrialdeetan bildurik datorrena.

Argitu beharra dut lehen bertsoaren hirugarren lerroan batzutan "zelebrazteko" erabiltzen zuela eta beste batzutan "pasatutzeko". Azkenaurreko lerroan ere, haserako xistukaria hain leun erabiltzen zuenez, bere ahoskeran "txipli" baino hurbilago zuen "xipli". Bestalde, "gabau", "gaba hau"-ren laburpenez ulertu beharrezkoa dela.

* * *

GABONEZ JOAN NINTZAN EDO (H)ELDUDOK GABON MUTILLAK

The musical score is written in a single system with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). It consists of five staves of music with lyrics underneath. The lyrics are in Basque and describe a family celebrating the birth of a child. The score includes measure numbers 5, 11, 16, 21, and 27.

5 Fa-mi-li-xaz ba - te - ra ja-ri nin-tzan mai - xan Ga-bon ze-le-bra-
 6 tze - ko a - le - gre - ran - tzi - xan. Le - len - go - ko tra - gu - a
 11 (h)i - ru tzi - ki zi - ran. (h)otz go - go - rra_e - go - na - reen biz - kor ja - ri nin -
 16 tzan. (H)el - du dok Ga - bon mu - ti - llak, a - ta - ra ar - dau za(h)a - rra,
 21 jan dai - gun me - za os - te - an ka - po - ia - ren iz - ta - rra. Joik An - ton, dan - tzan ein dai - gun
 27 be - sa - pe - ko ki - ta - rra, in - dar ge(h)i - goz go - i - a - zak jai os - te - an ge - rra - ra.

*Gabonez joan nintzan
neronen (h)errira,
bazan jentia franko
neroni begira.
Lepuan bildots erdi bat
loturik gerrira,
maletan bixigu bi,
legatz ta aingira.*

(H)eldu dok Gabon mutillak,
atara arda(z)u za(h)arra,
jan daigun meza ostean
kapoiaren iztarra.
Joik Anton, dantzan ein daigun
besapeko kitarra,
indar ge(h)iagoz goiazak
jai ostean gerrara.

*Itxu-soinuan datoz
pastoriak dantzan,
Jesus jaixo dalako
Belenen lastatzen.
(H)orregatik daukagu
legatza bai saltsan,
beste bixigu (h)andi bi
erretzen brasatzen.*

(H)eldu dok Gabon mutillak, ...

*Familixaz batera
jarri nintzan ma(ha)ixan,
Gabon zelebratzeko
alegrerantzixan.
Lelengoko tragua
(h)iru txiki ziran.
(h)otz gogorra egonarren
bizkor jarri nintzan.*

(H)eldu dok Gabon mutillak, ...

Hiru bertso baizik ez ditu, beste horrenbeste euskaritxo. Gure gaztaro-ko ustez, kantarik politena genduen, bereziki Gabon gabeen mahaian jartzeaz bat kantatzen bai genuen, guzientzako osasun opariz sagardo pizkatekin "klink" eginaz eta euskaritxo bizkorra errepikatuz.

Baina, nire ustez, bertso gehiago zituen, zeren bigarrena inoiz beste era batera hasten zuenez eta hor estrofaren baten hutsunea nabari du. Bertso edo estrofa hori era honetara ere jaso nion:

*Goiko mendixetatik
pastoriak dantzan
Jesus jaixo dalako
Belenen lastatzen.
E(n)da (h)orregatik daukau
legatza bai saltzan,
beste bixigu (h)aundi bi
erretzen brasatzen.*

* * *

GAUR DALA BELEN, GAUR DALA BELEN!

O - ier - txo, zer e - gi - ten do - zu (h)or su - paz - te - rre - an ja - rri - rik?

Joan a - rin, a - rin Be - le - ne - ra ta zer ba - rri dan ja - kin (h)e - gi - nik.

Gaur da - la Be - len, Gaur da - la Be - len! Jai - xo da Je - sus Na - za - ren.

Ga - bon ga - ber - di - xan be - re a - mak al - tzu - an dan - tzan e - ra - bi - llen.

*Oiertxo, zer egiten dozu (h)or
supazterrean jarririk?
Joan arin-arin Belenera ta
zer barri dan jakin (h)eginik.*

*Gaur dala Belen,
Gaur dala Belen!
Jaixo da Jesus Nazaren.
Gabon gaberdixan bere amak
altzuan dantzan erabillen.*

Horien antzerako bi bertso dakartza Azkuek *Cancionero popular vasco*, II liburukiko 1081. orrialdean, 925 zenbakiduna, Legutianon bertan jasoa.

Lehenengo bertsoaren hasiera, familiko txikienari bere izenez dei eginaz Belenera zer berri den jakitera joan zezan eskaria egingo zion. Adibidez, hemen aurkezten dudana, gure Oier bilobarik gaztetxoena zuen garaikoa da. Izena, zein izango zenaren gora-beherara, bertsoak eskatzen dituen neurrira makurtzen zuen, hiru silabetan sartzea lortu ahal izateko, batzutan laburpenez sinalefa eginaz edo hurrengo izenari txikigarri zaion “-txo” atzikia erantsiz baliatuko zen. Baina neurriak hala eskatze horretan, tratamenduzko hutsean erortzen zen. Lehen lerro hortan hikako “dok”-en ordezkuko “dozu” jartzeaz. Esan neza-ke, kanta bere jatorriz hikan erabiltzekoa zela; baina tratamendu hori adineko edo gaztetxo helduentzat soilik erabiltzen da gure inguruetan, aldiz hurrei beti zukan hitz egiten zaie errespetuzko trataera hori ikas ditzaten.

Gure amak, bigarren bertsoa, euskari erara, doinua aldatuz kantatzen zuen. Baita ere, argitasunerako esan beharrezkoa zait, bigarren horren lehen errepika, batzutan “Gaur dala Gabon” hasten zuela eta hurrengo “Gaur dala Belen”.

* * *

GABON GABIAN

Ga - bon ga - bi - an u - su do - gu - nok guz - ti - ok a - pa - ri on

bat, le - gaz, bi - xi - gu, ba - ki - llau sal - tsan, ba - ko - txak a(h)al da - ben - txu - a -

gaz. Ge - ro txu - rrun plau - plan! Ka - tu - ak (h)ar - tu - ta, i - ges i - ge - si - ka.

*Gabon gabian usu dogunok
guztiok aparti on bat,
legaz, bixigu, bakillau saltsan,
bakotxak a(h)al dabentxuagaz.*

*Gero txurrun plau-plan!
Katuak (h)artuta, iges-igesika.*

Hasierako lerroan datorren “usu” hitzak, usuario (ohitura) adierazi nahi du. Inoiz entzun izan nion era jatorragoa deritzadan “usu dogunez”, baina gehienetan “usu dogunok” erabiltzen zuenez, era horretara uztea nahiago izan

dut. Azken lerroko "katuak hartuta", inguru hortako argotean, mozkorra hartzea da. Edo, hobeto esan, mozkorrak hartzea; bere formaz, loak hartzea bezalatsu da; otoi, ez lo hartu, jatorrago den loak hartu baizik.

Honen aldaera dakar J.M. Barandiaranek *Anuario de "Eusko-Folklore"*, II (1922), 99. or., Berrizko Leon Bengoari jaso, baina ez da zehatz berdina, batez ere azken partean, horrez gainera pentagramarik gabe dator. Oraintsuago, Bilboko Graficas Ordorica inprimategiak agertu zituen *Euskal abestiak* liburuxka saileko II. alean (1961. urtean) "Olentzero" izenburuz 16-17. orrialdeetan pentagramaz jaso zekarren, baina hemen ere bukaera desberdinez.

Gure herriko jan-edanezko folkloreaki familian urtean behin leku egiten geniolarik, ezin nezake aipatu gabe utzi, Gabon gaueko afarian, unerren batean edo bestean, hango jan-edana eta kanta giroaren eraginaren ondorioz humorez gainezkatzeaz, esango nuke gazteok inoiz neurritik irtetzen ginela, pozaren pozez erdi txorabiatuak, Kristorengandik baino Bako, Dionisio edo Gargantuaregandik hurbilago jarritz. Hori gainera gure etxean gorputzez behar bezala indartu arte, hamasei urte bete arte, inork ardo edo ahalkoldun edaririk frogatzen ez genuela, Gabonetan eta Sanjoanetan sagardoa izan ezik. Hori bai zen etxeko arau edo norma osasungarria. Baina bai, neurritik harat irtetze horretan, gurasoek laster gogoratuko ziguten beharrezko ordenara itzularaziz, ez zezagun ahaz Jaiotzaren ohoretan bilduak geundela.

* * *

"Natibitate ase ta bete" esaldia gora-behera, Eguberriak ez ziren urte mugaz etetzen, Gabon gauaren ospaketak Erregenak arteko jarraipena zuten, baina haur kanta arruntagoz eta maizenik zentzu gutikoak. Hala ere, kontutan har, haurren "agillando" zirelako gehienak eskean ibiltzekoak zirela. Hara hemen horietako bertso batzuren oroitza.

Ez noa hauen doinurik ematera, oraindik erabiliak izateaz gainera, lehenetik bildumazko sail askotan emanak baitira:

*Urte barri-barri
daukanak ez daukanari,
nik ez daukat eta neri;
neri emoten eztaustanak
txarri-belarri.*

Bertso horren beste aldaera bat izaten genuen honako hau:

*Urte barri-barri
daukanak ez daukanari,*

*nik ez daukat eta neri;
neri emoten eztaustanak, itxi.
Si, si, si; no, no, no,
aquí estamos cantando.
Cantaremos dos
por una limosnita
por amor de Dios.*

*Agillando, agillando,
bizkaitarrak! Durangon,
zazpi gaztaina
zortzi intxeur.
Aingeruak gara,
zerutik gatoz,
poltsia dogu baina
eskian gatoz.*

*Erregen, Erregen
Mari montaña,
zazpi intxeur ta
zortzi gaztaina,
(h)aren gainian lau sagar,
nere altzua zabal, zabal.*

Horien antzerakoak Eibarren bertan ere kantatzen ziren. Horietako batzuren berri eman nuen *Antzinako Eibar* (1993) deritzan liburuaren 32-34. orrialdeetan.

GERRA ONDOREKO EUSKALTZAINDIAREN PIZKUNDEA

Jose M. SATRUSTEGI

Hogeigarren mende honen azken txanpan F. Krutwig euskaltzain ospe-tsuari omenaldi antzeko oroigarria eskaintzean, Euskaltzaindiarekiko garrantzi berezia izan zuen berrogeiko hamarkadaren hasierari, mende erdiko zilborrari alegia, begirada xume bat ematea ez da inolako huskeria izango. Euskarak jasan zuen ilunaldiko gauaren argisenti moduan, Euskaltzaindia izan zen hodei nabarren arteko egun berriaren artizar itxaropentsua. Izen gutxiren baitan zegoen, noski, une txarreanean euskaltzaletasunaren iturramari zerion erdimiten ura edo malko ttantak xukatu eta emaitzak bideratzea.

Gertakizunen abiapuntu berezkoa Azkue izan zen, basamortu gorriko lehortean bera baitzen lekukotasunaren aldaska bizirik mantendu zuen enborra, Erribera kaleko zuraje ilunen ataka meharretan erdi fosildutako itzalen antzera. Bizirik, hala ere, Euskaltzaindiaren eten gabeko historia idazten. *Cogito ergo sum* esan zezakeen itxura guzien aurka euskaltzainburuak Elkargo izkutuaren izenean, hainbat kultur elkarte eta ekintza garrantzitsu, oroigarrien sabaian zokoraturik zeuden bitartean.

Ibaizabalgo ur kutsatuen ertzean bizirik iraun eta euskaraz amets egiteko adorea zutenen artean Gregorio Maidagan ere aipatu ondoren, F. Krutwig zatekeen bere germaniar abizen eta guzti, sator zuloko euskal gaietan gehiena azaltzen zen hurrengo mamua. Gutxi edo asko, hori da tiroketa eta sirena artean, nahiz geroago kaki nabarren ondoan joan-etorrika igarotako orduetz euskararen inguruan esan daitekeena. Merezimendu asko eta itxaropen gutxi ameslarion zaletasunarentzat, arrisku guztiekin.

Berrogeikada. Normaltasun arruntera itzultzea zen berrogeiko hamarkadan helburuen erronka. Ez zen lanbide erraza mugako eragozpenekin eta Hegoaldeko giroarekin hamabi euskaltzain batzarreetara joatea. Zenduak kontuan izanik eta eragozpenak zituztenen ordainak bilatuz, hiru izendapen

berri egin ziren 1949an: Aita Iraizoz sartu zen Campionen ordeaz, Oleagak hartu zuen Eguzkizaren aulkia, eta Seminario de Rojas azaltzen da Eladio Esparza lesakarrak utzitako kargua betetzen¹

Bizi motela sumatzen zuen F. Krutwig gazteak, hala ere, Erribera kaleko Elkargoan, eta txostenak aurkezten jarraitu zuen: 1949ko bost batzar agiri argitaratu dira eta denetan parte hartu zuen F. Krutwig jaunak.² Horretaz bestalde, asmo berrien akuilu aurrerakoiarekin astintzen zuen egongarritasunaren patxada geldoa eta, halako batez, hamabi euskaltzainen kopuru murrizta bizkortasunaren izenean hemezortzira gehitzea proposatu zuen³

Hurrengoan Krutwig jaunak, "lenurreko batzarrean beregain utzitako txostena gertu dabela dino eta berau irakurten dau, itzez azalpen ta geigarri batzuk ezarriaz. Arreta aundiz entzun da bere lan goragarri ori ta bertan agertzen dituan asmoak arduraz eta zeazki azterturik, oraingo ta aobatez auxe erabagiten da: -Aurrerantzean, Euskaltzainak amazortzi izan daitezela".⁴

Historia hutseko atze-begirada gardenean esan daiteke, Euskaltzaindiarentzat denbora berrien abiapuntu eta egongarri sendo gertatu zela 1949ko azken batzarrean hartutako erabaki hau. Lagun giroko bilkura haien auzo-muga guztien hesia hautsi eta, Pierre Lafitte, René Lafon, Louis Dassance edo Manuel Lekuona, gerra ondoreko gizon ospetsuei sarrera eman baitziren. Mendearen 50eko zilbor esanguratsua gainditzean irekiera hobeko aterik nekez etor zitezaioken hizkuntza Akademiari.

50. hamarkada. Europak bere defentsarako NATO gudaroste elkartua sortu zuen urtean, Frantzia bere aldetik koloka zebilen Indotxinako kolonien saltsan, Dassance eta Lafon euskaltzain berriek irakurri zituztelarik elkarrekin euren sarrera-hitzaldiak Baionako Euskal Erakustokian. Berrero, Krutwig

¹ Batzar-agiria, 1949-VI-25. *Euskera* (1937-1953).

² Hauek dira urteko batzar agiriak dakartzaten aipamenak. "Mística, magia y lingüística", lan adigarria (1949-I-28). "Estudios vascos de Filología comparada", atsegiñez entzuna (1949-II-29). Ekainaren 25ean Joane Migel Seminario de Rojas euskaltzain berriaren sarrera-hitzaldiari erantzuna eman zion. Txostenaren izenburuik gabe, hau dio zadorlariak: "Txalo ugari ta sutsuak egin ebezan entzunleak itzaldiok amaitu ziranean". Irailaren 3-eko batzarrean, euskaltzainen kopurua gehitzeari buruz eskatu zitzaion txostena irakurri zuen. Urteko azken batzar-agiriak, hau dio: "Krutwig jaunak irakurri dau gero "Antzundu Philologia" deritxon lan sakon bat. Arretaz ta pozik entzun da" (1949-XI-25).

³ "Krutwig jaunak dino bere eritziz Euskaltzaindia zelanbaiten barriztu bear litakela, orain dagoan ta dabilen lez jarraitu ezker, euskerearentzat onura gitxi datorrelata. Onezaz adierazoten dauz zertzelada batzuk. Aintzakotzat artu da Krutwig-en asmo ori ta urrengo batzarre-rako gai onezaz txosten bat ekarri dagiela erabagi da" (1949-VI-25). *Euskera* 1937-1954

⁴ Batzar-agiria, 1949.IX-30.

txostengile ohikoak eman zion ongietorriarekin erantzuna Bordeleko irakasle ospetsuari.⁵

Azpmarratzekoa da, handik laster, Luis Michelenaren izena lehenbiziko aldiz jasotzen duen batzar-agiria. Hogeita bat urgazle berriren zerrenda amaieran –azken aurrekoa hain zuzen–, Antonio M. Labaien, Yokin Zaitegi, Gilauime Epherre edo Karl Bouda jaunekin batera dator.⁶

Haize guztien eraginez edo aurrepausuen behar gorriaz, bizkor doaz izendapenak agertzen, eta Gipuzkoako errenteriarraren ondotik lau hilabete-
ren buruan, Bizkaiko errenteriarra den Villasante, Luis berau ere, izan zen
urgazle izendatua.⁷

Beste maila batean Zarra handiak nazioarteko futbol txapelketan garaipene-
neko gol zaratatsua Britainia Handiko taldeari Brasilen sartu zion urtea da. Ur
zikinetako istripuaren ondorioz Azkue euskaltzainburuak 1951ko azaroaren
9an utzitako hutsunea, L. Michelenak bete zuen hurrengo hilabetean. Urte
berekoa da Villasanteren osoko izendapena. Bere sarrera-hitzaldiarekin batera
sortuko zen Euskaltzaindiak gerra ostean izandako liskarrik larriena. Gose
denboran jatekoen banatzeko txartelak 1952an desagertu ziren ustezko mer-
katu irekian bizitzen hasi nahian. Apirilaren 23an, Bizkaiko Aldundian ospa-
tu zuen Villasanteren sarrera Euskaltzaindiak. Hitzaldiaren izenburua zen,
“Literatur-euskara Laphurtarr klasikoaren gain”, bere ortografia eta guzti.
Ordu arteko bideari jarraituz, F. Krutwig jaunak eman zion ongietorria fran-
tziskotarrari, Elizak eta orduko aginte politikoak euskararen aurka zeukaten
jarrera salatuz.

Denbora berrien jaiotza erdiminetan libratu beharra zen, eta ebakuntza
gogorraren susmotan idatzi zen salaketen batzar-agiria. Honela dio hitzez-
hitz:

*“Urrengo adierazo da, Villasante euskaltzain jaunaren sarrera ospa-
tzeko, Bizkaiko Ekantaren jauregian, Jakintza-Batzordearen gelan,
Orrila onen ogeita iruan egindako batzar nagosian aitaturtako
Euskaltzain barriari erantzunik Krutwig euskaltzainak irakurri eban
itzaldia dala-ta, batzar orretara etorri ziren agintari batzuk naigabe
ta aserrea erakutsi dabela, ta euren eritziz Euskaltzaindiak egoki
deritxona erabagi bear leukela, eskatu dabela. Zer erabagi leiteken*

⁵ “Krutwig jauna, Lafoneri ondo-etorrie emanaz ganera, izkuntza-iraupenaren garrantzia andia, eta iraupen orreri gizaki gurenak izkuntza ori erabiltzea zein onura aundiko yakon, agertzen dau”. (1950-VII-15). EGAN 3-4, 1986, 23-30. or.

⁶ Batzar-agiria, 1950-X-27.

⁷ Batzar-agiria, 1951-II-23.

*ondo ebazteko, aituriko itzaldia entzun ez eben euskaltzainak ezagutu ta guztiok ondo aztertutea bear izango leitekeela-ta, ijeki bat Oleaga jaunak eskatu ta urrengo batzarrerako ekarri dagiala ebatzi da*⁸

Zorionez beretzat, aita Villasanteren aitabitxia mugaz handik zebilen ordurako, nahiz berak bultzatutako berriztapenen lana hemen gelditu. Hazia sakabanatzen duen udazkeneko hego haize astingarriaren antzeko ekintza izan zen ordu artekoa, eta emaitza ikusten hasia zen zurrunbiloak ereilea irentsi aurretik.

Gertakizunak, nahi bada, ez ziren zenbaketa kopuruetan ematekoak, norabide aldatze mailakoak baizik. Euskararen ikerlana kanpora begira erazten hasia zen. Gerra ondoreko gerriko estuak biziko maila guztietan gure zilborraren miresle bilakatu ondoren, bide bazter guztietan coñac nazionala bezala iragarritako Domeq, Osborne edo Terry hegoaldeko edariak zokoratze nabarmena nozitzen hasiak ziren Gyn ur koloreko edari berriaren eraso. Euskara bera ere ez zen etxe inguruko harresietan itxirik gordetzeko ondarea, eta beste hizkuntzen nahiz atzerriko jakintsu handien ildotik ibiltzen hasi zen zorionez gure artean hizkuntza azterketa.

Mitxelena da, noski, guda osteko euskara ikerleen maisua. Bat-bateko hegaka izan zuen gure gizonak euskal letren munduan. 1949koak dira bere bibliografian jasotako lehen idazlanak,⁹ eta berehala munduko hizkuntzalari ospetsuenekin hartu-emanetan sartzen da. Hasiera-hasierako kezka haien sakontasuna eta iritzi heldua nabarmentzen dute, adibidez, Suediako Nils M. Holmer adiskidearekin 1950-1951 urte bietan, besteak beste, erabilitako gaien kopuruak. Tamalez, ez dira bertan aipaturiko gutun guztiak agertu.

Izkribu hauek argitaratzean, F. Krutwig euskaltzainaren lan eta merezimenduak azpimarratzeaz bestalde, Euskaltzaindiak une hartan emandako aurrepauaren garrantzia azaldu nahi da, eta Mitxelena/Holmer-en arteko gutundegiaren argitaratzeari hasiera ematen zaio.

Dublin, 5 abril 1950

Mi estimado amigo:

Hace unos pocos días le pedí al Instituto de Estudios Avanzados que le mandara a usted un ejemplar de la gramática de Thurneysen con los textos y el vocabulario. Espero que los recibirá usted dentro de poco tiempo.

⁸ Batzar-agiria, 1952-V-30.

⁹ "Notas de gramática histórica vasca". Homenaje a Julio de Urquijo e Ybarra". 1949, II, pp.438-487.

"Voces vascas". I) (h)egi, tegi. II) Vasco azeri y azenarius. III) "Sobre algunos elementos latino-románicos en vascuence y otras voces vascas". *Emerita* 17, 1949, pp. 195-211.

Ya he estado en Dublín más de una semana, trabajando con mis materiales para una monografía de un dialecto moderno del irlandés. Tardará varios meses.

También el artículo sobre las relaciones vasco-célticas lo voy a preparar tan pronto que tenga tiempo. Sobre esto y varios otros problemas lingüísticos estoy discutiendo con el Dr. Ernesto Lewy, de quien le hablaba a usted en San Sebastián. El estuvo antes también en el país vasco.

El Dr. Lewy tiene una gran biblioteca lingüística en Barcelona, que tuvo que dejar allí al huir de España al tiempo de la guerra civil. El Sr. Agud me prometió escribir a amigos de la facultad de Filosofía y Letras en Barcelona y al Decano, preguntando si sería posible reclamarla. Me interesaría mucho saber si ha recibido él una respuesta de allí y si le ve usted en la Diputación ¿quisiera preguntarle y informarme a mí?.

Esperando que usted está bien le mando a usted saludos afectuosos, pidiendo que le dé también a su esposa consideraciones distinguidas de su amigo. Nils. M. Holmer.

Rentería, 25 de abril de 1950

Mi apreciado amigo:

Recibí puntualmente la suya del 5 por la que me enteré de que había Vd. realizado felizmente el viaje de vuelta a Dublin y a los pocos días me llegaron también la Gramática de Thurneysen y el volumen de textos y vocabulario. No voy a extenderme en darle las gracias, pero Vd. sabe muy bien el favor que me ha hecho enviándome esa obra por la que desde hace tiempo tenía tanto interés y no necesito decirle que me tiene a su disposición para cualquier cosa que se le ofrezca por aquí.

He tardado unos días en contestarle por darle alguna noticia concreta acerca de la biblioteca lingüística del Sr. Lewy. El hermano de Agud había hablado ya con el Rector de la Facultad de Barcelona quien quedó en informarse de la cuestión y en dar una respuesta con carácter más oficial. Pero mediaron las vacaciones de Semana Santa y la última vez que nos vimos, el jueves pasado, todavía no sabía nada. Esta semana volveré a insistir para que, si todavía no tiene noticias, vuelva a escribir pidiéndolas.

Le acompaño un recorte del semanario "Bidasoa" de Irún del día 8 del cte. con un curioso relato de su expedición por Laburdi. Como verá, el viaje de Vd. a nuestro país lleva camino de convertirse en un

tema de las tradiciones populares vascas, cosa que no consiguieron las expediciones de sus antepasados los vikingos.

Ha salido ahora el número del Boletín con mis notas sobre el habla de Rentería que Vd. ya conoce, pero todavía no tengo las separatas. Le enviaré una, como le prometí, en cuanto las tenga.

He tenido que suspender por completo mis trabajos para dedicarme a estudiar una serie de cosas raras de las que tengo que examinarme en Junio en Madrid.

El Seminario sigue privado de la presencia de uno de sus miembros -de Mas- que se encuentra en pleno viaje por tierras de Italia.

Espero con el mayor interés -y no soy el único en esperarlo- su trabajo sobre las relaciones vasco-célticas. El día pasado tropecé, hojeando la 3ª edición del *Romanisches Etymologisches Wörterbuch* de Meyer-Lübke con un dato curioso que me permito comunicarle por si lo juzga de algún interés y pudiera pasarle desapercibido. El n° 6095 está dedicado a *oreiñak* (bask.) "Hirsche", que pone en relación con el fr. *orignac* "kanadisches Elentier", sin decidir la cuestión de si los vascos llevaron el nombre al Canadá o tiene origen americano. Claro que, como Vd. sabe muy bien, la forma vasca no está citada correctamente.

Mi mujer me encarga le trasmita sus saludos y, deseándole que el trabajo en que está ocupado actualmente progrese felizmente, queda cordialmente suyo Luis Michelena.

Dublin, 10 mayo 1950

Mi estimado amigo:

Le agradezco muchísimo su interesante carta del 25 de abril al mismo tiempo que me da mucho placer saber que usted recibió la gramática. Es la mejor que hasta la fecha existe sobre la lengua antigua de Irlanda.

También me ha hecho usted un gran favor buscando noticias de la biblioteca del Dr. Lewy -él mismo me pide que le dé a usted las gracias de parte de él. Se trata de un asunto muy delicado y además yo tengo poca esperanza de que se pueda salvar alguna parte de los libros. La única cosa sería conseguir más detalles de la desaparición de ellos y de las circunstancias en que sucedió y si es posible, agradeceríamos mucho cualquier informe de parte de las autoridades universitarias.

Muchas gracias también por el recorte del "Bidasoa", que me divirtió mucho. ¿Usted no ha tropezado en los diarios de Irún o de San Sebastián con un artículo de Más sobre los Pirineos y el Cáucaso, el cual tenía preparado antes de marcharse para Italia?.

Sus notas sobre el habla de Rentería ya las he visto en el último número del Boletín en casa del Dr. Lewy.

En cuanto a la palabra *orignac* no podría decir si o no tiene origen iroqués (por falta de libros de referencia aquí). Antes se relacionó el vasco *orein* (o *orin*) con formas paleoasiáticas de que no me acuerdo. Se tratará de una curiosa coincidencia.

He estado en correspondencia con el Dr. Yrigaray con motivo de preparar y publicar mi artículo para el Boletín y bien pronto -tal vez- tendrá usted la ocasión de verlo. Ahora mismo estoy muy ocupado con trabajos especiales.

Agradezco especialmente los saludos de su esposa y le pido a usted que le presente los míos y quedo de ustedes afmo. amigo, para quien siempre será un encanto reunirse con ustedes otra vez. Nils M. Holmer.

Rentería, 29 de mayo de 1950

Mi apreciado amigo:

Recibí puntualmente su carta del 10 y la tarjeta del 12 acusándome recibo de mi separata.

Mi retraso en escribirle ha sido debido a una temporada de malestar que he tenido, una especie de cansancio o decaimiento, que me ha obligado a tomar algunas precauciones y de la que afortunadamente ya me voy sintiendo mucho mejor.

Leí efectivamente, en el "Diario Vasco" de San Sebastián, el artículo de Mas de que me habla en la suya y creía tenerlo guardado en casa. No era así, pero lo he conseguido y se lo incluyo. Apareció en el número correspondiente al 30 de marzo. Supongo que el autor, de quien no hemos tenido noticias desde su marcha, estará a estas horas divirtiéndose a más y mejor por tierras de Italia.

No he tenido, en cambio, ninguna noticia con respecto al paradero de los libros del Dr. Lewy. Bien es verdad que, por mi estado de salud, he descuidado esa cuestión, como casi todas las que tenía entre manos. En la última reunión del Seminario, Agud no tenía aún ninguna noticia -por lo visto se han olvidado de ello en Barcelona- y le insté para que volviera a escribir pidiendo respuesta. Por mi parte, no tengo conocidos en los medios universitarios de esa ciudad, pero en breve -dentro de 8 o 10 días- salgo para Madrid y veré si allí puedo enterarme de algo.

En el número de "Emerita" que está ahora en prensa, correspondiente al año 49, salen algunas cosas mías, entre otras un trabajo sobre (*h*)*egi*, *tegi*, una de las primeras cosas que he hecho, y que yo creía perdido. Desgraciadamente esta creencia mía no se ha confir-

mado, para vergüenza mía. Por cierto que sale una nota sobre varias palabras vascas, entre ellas (*h*)*ezur*, etc. Y, acordándome de lo que Vd. me dijo un día que hablábamos de esta palabra, he citado un ejemplo galés, *haearn*, como muestra de metátesis de la aspiración, tomándolo de uno de sus artículos, pues mis conocimientos de galés son los que Vd. sabe. Ya se los enviaré en cuanto salgan. Para mí sería un gran placer enviárselos también al Sr. Lewy, pero no sé muy bien qué es lo correcto en estos casos, y temo que pudiera tomarse por un exceso de oficiosidad.

El objeto de mi viaje a Madrid es el de examinarme, pues, con las incidencias de estos años, tengo bastante retrasadas las cuestiones académicas. Y esto me obliga a hacer un esfuerzo para tragarme una serie de materias variadas y poco apetitosas -desde la geografía hasta la teología dogmática- y no sé además cuál va a ser el resultado de mis esfuerzos. Esto me ocupará todo el mes de junio. Para después tengo una serie de proyectos: la introducción fonética al estudio de la toponimia vasca que quedé en hacer para el Seminario, un trabajo sobre los verbos denominativos en -i, otro sobre el valor y uso de los tiempos en Rentería, aparte de varias cosas de fonética comparada que no termino de concretar. A ver si encuentro tiempo -y acierto- para todo.

Hace bastante tiempo que a este rincón del mundo no llegan noticias de ninguna novedad lingüística en el campo vasco, lo que quiere decir que no he sabido de nuevos descubrimientos de los caucásólogos. Por cierto que, como ahora sale el tomo 3º del Homenaje a Urquijo y en él un trabajo importante de Bouda, tendré que preparar también este verano una crítica-comentario del vasco-caucásismo para "Emerita".

Disculpe Vd. la prolijidad de ésta, consecuencia de mi anterior silencio. Con los saludos de mi mujer, afectuosamente suyo Luis Michelena.

Dublin, 31 de mayo de 1950

Mi estimado amigo:

Ya que estoy preparando el artículo para el Boletín y todavía no me he enterado de la existencia en Dublin de diccionarios del vascuence, tengo que pedirle a Ud. que me ayude con dos detalles:

- 1º Un buen ejemplo del tema *ada-* (de *adar* 'cuerno') con compuestos;
- 2º si existe -o si pudiera existir- una forma adverbial *adarka* 'con los cuernos' (por analogía con *jo-ka*, etc.).

Le agradezco de antemano y quedo de Ud. afmo. amigo. Nils M. Holmer.

Madrid, 8 de junio de 1950

Mi apreciado amigo:

Recibí la suya en el momento en que salía para tomar el tren y desde que llegué aquí, el martes por la mañana, no he tenido tiempo para contestarle. Ahora lo hago a toda prisa para comunicarle las referencias de Azkue que consulté en casa.

Compuestos con *ada-* como primer elemento encuentro *adabegi* (viz. de Guernica y Guipuzc.) 'nudo de árbol'; *adabeso* (vizc. de Guernica y Orozco) 'ramas principales de árboles' y *adaburu* (alto navarro, vizc. de Izarter y labortano de Ainhoa) 'copa de árbol'. *Adarka* no viene en Azkue, que cita en cambio *adarkari*, 'cornúpe-ta, acorneador' y *adarkatu* 'acornear' como usados en todos los dialectos excepto en suletino. Hablando por experiencia propia, creo que *adarka* 'a cornadas' es perfectamente normal y usado y que lo puede Vd. aducir sin reparos como ejemplo.

Me perdonará Vd. la brevedad de estas líneas y la calidad de la letra que espero conseguirá descifrar.

Le saluda afectuosamente Luis Michelena.

P.D. -Esta mañana tengo un poco más de tiempo y voy a añadirle unas líneas. Si quisiera Vd. escribirme por cualquier razón es preferible que lo haga a Rentería, pues no creo que prolongaré mi estancia aquí mucho más allá del 15 del cte.

Como noticia curiosa le diré que ha aparecido una lámina (creo que de plomo) con una inscripción "ibérica" en el extremo S.O. de España. Más exactamente, se han dado cuenta no hace mucho de que una lámina encontrada hace algún tiempo estaba grabada. Ese texto -que tiene incompletas las líneas por un extremo- está escrito en caracteres ibéricos y jónicos.

Dublin, 17 de junio de 1950

Muy estimado amigo:

Le doy muchas gracias a Ud. por sus dos cartas, recibidas no hace mucho, y por la noticia de Emilio Más en el "Diario Vasco", interesante pero un poco exagerada; espero que servía para diversión de los que se interesan por las teorías fantásticas.

El artículo que estoy preparando ahora lo considero necesita algunas modificaciones, por lo cual voy a hacer una copia más que mandaré a San Sebastián. Le agradezco muchísimo los informes sobre los vocablos vascos por los que le pregunté a Ud. Mi idea era que no sería imposible suponer que el céltico *adarka* se hubiera entendido como una forma adverbial así que -si se trata de un préstamo celta- la terminación *-ka* se quitó para hacer una nueva base (*adar-*) en que

la *-r* final se podía también perder por analogía de ciertos otros compuestos. No es que creo mucho en esta explicación, pero quiero hacer una nota de ella de todos modos.

Me interesará mucho ver sus notas lingüísticas sobre *tegi*, etc. Merecen considerarse varios puntos de vista, que pudieran servir a aclarar cualquier problema y ya sé que los suyos no carecen de una base sólida.

Le deseo el mejor éxito en sus trabajos académicos y también una estancia agradable y provechosa en Madrid. Si se dedicara Ud. a la solución de la inscripción de la lámina de plomo, estaré esperando con mucha ansiedad las noticias de sus resultados.

Espero que no parecerá que es en lengua africana aunque Tovar en sus artículos sobre *mando* y *beltz* todavía piensa en elementos bereberes en las lenguas hispánicas.

Conforme su recomendación dirijo esta carta a Rentería.

Incluyo saludos particulares para su esposa y quedo de Ud. afmo. amigo. Nils M. Holmer.

Posdata: Recibí ayer la invitación del P. Resurrección María de Azkue a la celebración del ingreso de Don Manuel de Lecuona en la Academia de la Lengua Vasca, que tendrá lugar en la fecha del 24 de junio en Navarra.

11 de julio de 1950

Mi apreciado amigo:

Recibí la suya del 17 del pasado que mi mujer me remitió a Madrid, pero me llegó en un momento en que andaba excesivamente ocupado. No hace aún muchos días que regresé a Rentería -mi estancia en la capital se prolongó bastante más de lo que yo calculaba- y hasta hoy no he encontrado tiempo para ponerle unas líneas.

Conocía el artículo de Mas, pero no quise hablarle a V. de él porque me suponía que no sería enteramente de su agrado. Debe V. tener en cuenta, de todos modos, que se trataba de una referencia periodística destinada a un público que no puede interesarse por cosas mejor matizadas y que no tuvo más vida que la efímera de un diario.

La teoría de V. sobre *adar*, etc. parece, a primera vista, muy aceptable. Y, a propósito de préstamos celtas, aunque V. habrá recibido seguramente el último número del Boletín, quiero indicarle que por lo visto Gamillscheg se ocupa también de esto, entre otras cosas, en un trabajo titulado "Romanen und basken" en las *Abhandlungen der Geistes- und Sozial-wissenschaftlichen Klasse*, 1950, Nr. 2,

Akademie der Wissenschaften und Litteratur in Mainz que voy a hacer todo lo posible por conseguir.

Tovar ha publicado, en la colección de los Amigos del País, unas breve monografía titulada "La lengua vasca" que no conozco todavía.

La estancia en Madrid, aunque no estoy aún seguro de todos los resultados, creo que ha sido afortunada. En cuanto a la inscripción ibérica de que le hablé, aunque estuve con el Sr. Santa Olalla, comisario de Excavaciones, no conseguí ver copias o fotografías. Me dijo que dentro de un par de meses se publicaría un calco excelente.

En cuanto a la biblioteca del Sr. Lewy, aunque no obtuve información concreta, saqué una impresión desfavorable en cuanto a sus posibilidades de recuperación. Me figuro que la misma impresión habrá obtenido el Sr. Lewy del Sr. Tovar, por ejemplo, con quien está o ha estado en comunicación.

Quisiera hacerle una consulta que le agradecería me contestara, porque aquí carezco de libros de referencia. ¿Cuál es la explicación que se suele dar a *Cambo* -en nombres de poblaciones célticas como *Cambodur* — en Alemania e Inglaterra? Recuerdo, si no me equivoco, que V. me dijo en una ocasión que la idea de "campo" está asociada en varias lenguas como la de "curvo". ¿Se trata de la misma palabra que irl. ant. *camb* "crooked" y *camm*-. ¿Se le considera emparentado con lat. *campus* o gr. *kampé*?. El objeto de la consulta es la posible explicación de nombres de poblaciones vascas como *Gamboa* en Alava y *Cambo-les-Bains* en territorio labortano. Claro que de la misma forma podría aparecer un románico *campo* con el mismo cambio fonético que *dembora*.

Reciba V., con el de mi mujer, el afectuoso saludo de su amigo Luis Michelena.

P.S. - No he recibido aún las separatas de "Emerita", pero me las han anunciado para muy en breve.

...*campus* en latín)¹⁰, porque la *p* no se conserva en céltico (generalmente desaparece totalmente). El sentido original es 'corvar' (comp. el griego *kampyw* 'yo corvo o tuerzo') y en la idea de 'curvatura' se funda muy a menudo la de 'campo' -tal vez originalmente de un terreno en un ángulo, por ejemplo, de un río o entre montes. De

¹⁰ Erantzun atal bat izan daiteke eskuz idatzitako izkribu hau. Gamboa, cambo, campus gaiaz mintzo baita suediarra.

esto le podría dar ejemplos si quiere. En v. irlandés *cambo-* suena *camm* 'curvo'. Sería interesante saber si los *Gamboas*, etc. se encuentran cerca de ríos. Si viene la palabra del celta, me parece que puede haber pasado por el romance (compárese uno de los últimos párrafos de mi artículo).

Se me ha ocurrido que *gorde* tal vez no tiene nada que ver con 'guardar'. O ¿por qué se dice *kordegabe*?

Le ruego presente mis recuerdos al Dr. Yrigaray, en espera de que ya ha recibido mi artículo.

Me alegro mucho saber que Usted se queda satisfecho con su estancia en Madrid y le felicito, aguardando los pormenores más adelante. Con saludos afectuosos para Usted y para su señora, afmo. amigo, Nils M. Holmer

Rentería, 6 de octubre de 1950

Mi apreciado amigo:

Tengo, ante todo, que presentarle mis excusas por haber retrasado la contestación a su última de una manera tan imperdonable. No sé si hasta cierto punto podrán servirme de alguna excusa una serie de circunstancias que se han dado sucesivamente y han sido causa, entre otras cosas, de que se retrase mi correspondencia.

Empecé, en primer lugar, por trabajar en un estudio de conjunto acerca de onomástica vasca que, en mi proyecto, debía constar de dos partes: una introducción fonética y un estudio sobre la formación de los nombres. El trabajo era para presentarlo, como contribución del Seminario al Congreso de Estudios Pirenaicos que acaba de celebrarse. Como era un trabajo para el que no estaba bien preparado, tuve que hacer un esfuerzo para reunir datos de una manera apresurada. Al fin, tuve preparada en borrador la primera parte, la referente a la evolución histórica de los sonidos, pero mientras tanto me fué preciso descuidar, en la medida de lo posible, todo lo que pudiera distraerme, entre otras cosas la correspondencia.

Mientras trabajaba en ello, sentía bastantes molestias. Acudí al fin a un médico que me encontró el estómago averiado, aunque afortunadamente sin lesión. Tuve que sujetarme a un estricto régimen -de leche sola al principio- y a un completo reposo.

Y, finalmente, hace quince días que mi mujer ha dado a luz una niña, precisamente cuando se celebraba el Congreso y estaba yo a leche sola. Y este es el resumen aproximado de las causas de mi silencio.

Recibí su última carta en la que indicaba Vd. algunos trozos de su artículo que deseaba suprimir. Siento no tenerla delante, porque se

la entregué al Sr. Arocena para que la transmitiera al cajista y no me acuerdo nunca de reclamársela.

Como esto fué al poco tiempo de recibirla, ha transcurrido ya un buen plazo, pero, como voy poco por allí, no sé aún en qué está la aparición del número del Boletín en que va a salir su trabajo, que cada vez tengo más ganas de leer.

La razón de este aumento en mis deseos es que en estos últimos tiempos me he podido entretener, de vez en cuando, en estudiar algo, y lo que he leído ha sido la Gramática de Thurneysen. Tenía Vd. sobra de razón al decirme que el irlandés antiguo es muy difícil. Durante largo tiempo he pensado que era absolutamente imposible poder adelantar en su estudio, pero me parece, de unos días a esta parte, que he encontrado por fin un portillo y me hago la ilusión de que voy adelantando algo y, sobre todo, que podré adelantar algo más tarde.

Le acompaño una separata del trabajo que envié a "Emerita", del que creo haberle hablado. El número no ha salido aún. También me permito incluirle una separata de un trabajo de Lafon enviado al Congreso, el único que trata del vasco.

El mío -que al fin ha quedado reducido a la mitad del proyecto primitivo- se titula "Introducción fonética a la onomástica vasca" y, por las causas que le he expuesto, no pude presentarlo a tiempo y lo envío ahora. En las sesiones leí sólo un extracto. Espero que se publicará en las actas del Congreso y, además, probablemente, en "Emerita". Como es natural se lo enviaré en cuanto lo tenga.

Con esta ocasión he conocido, además de una serie de romanistas entre los que señalo a Rohlfs por su relación con nuestras cosas, a Lafon. Han creado ahora un "Cercle de linguistique", presidido por él, y otro de toponimia presidido por Gavel y han entrado en relación con nosotros.

También he conocido ahora personalmente al Sr. Tovar, con quien, por cierto, hemos quedado de acuerdo -suponiendo que se obtengan los medios- en preparar un diccionario etimológico vasco. Tengo la impresión de que nuestros criterios no estarán siempre de acuerdo, pero tal vez, a pesar de todo, pudiéramos realizar algo de provecho.

Si consigo reponerme un poco, pienso lanzarme seguidamente al campo caucásico. Conseguí por fin dos obras de Dumezil que tenía pedidas a Francia y tengo suficiente material para empezar. Le espanta un poco a uno penetrar en un campo del que se habla tanto, pero del que hay tan pocas cosas seguras -seguras en el terreno comparativo- y la lectura de Dumézil no ha hecho más que aumen-

tar mi confusión, pero creo que, después de unas semanas de irlandés antiguo, no puede haber lengua ni grupo de lenguas que asuste. Le agradezco mucho la información que me dió acerca de *Cambo*. Las referencias geográficas que he podido conseguir no son muy abundantes. Parece ser que el Ullibarri-Gamboa hay un recodo del río donde acuden bañistas desde Vitoria, pero, en los documentos medievales, *Camboa* es una región. Me inclino, con todo, a pensar que se trata de un elemento céltico, pues el latín *campus*, que también hubiera dado *gambo*, no parece estar representado más que como préstamo reciente: *kampo*. Su equivalente antiguo fue seguramente otro préstamo: *landa*.

En su carta me hablaba Vd. de alguna voz vasca, pero siento no recordar cuál era.

Nuestro amigo Mas todavía no ha regresado. Hace pocos días me dijo el Dr. Yrigaray, con quien me encontré en el tranvía, que había recibido una tarjeta suya desde Viena.

Le ruego acepte mis excusas por mi retraso en escribirle. Reciba, junto con el de mi mujer, el afectuoso saludo de su amigo.

P.S.- Una mala noticia para nosotros es que D. Julio de Urquijo se encuentra muy mal. No sé si conseguirá salir con vida, pero, en cualquier caso, tengo la impresión de que es ya hombre acabado.

Rentería, 11 de noviembre de 1950

Mi apreciado amigo:

Recibí puntualmente la suya del 30 del pasado, a la que he tardado unos días en contestar por encontrarme terminando un trabajo.

A los pocos días de haberle escrito mi anterior me dejaron el artículo de Vd., que aún no conocía, e hice la corrección que Vd. me pedía (*Lipsia*) y suprimí el comentario referente a vasc. *arrano*, así como esta palabra de la lista. Como ya sé que le ha escrito Arocena, no le doy detalles acerca de su publicación. El número anterior, que sale ahora, se ha retrasado mucho y en seguida envían a la imprenta el original para el siguiente. Le dije a Arocena que, si Vd. no tenía inconveniente, me encargaría de la corrección de pruebas del artículo de Vd. Le agradeceré a Vd. que me diga si le parece bien. Le digo esto, porque las pruebas suelen venir con bastantes erratas y hay que poner cierto cuidado, sobre todo cuando se trata de cosas lingüísticas.

En la lectura rápida que hice tomé nota de algún detalle que le agradecería me aclarara, por si fuera error mío o, en caso contrario, hubiera que introducir alguna pequeña modificación. En la pág. 12 dice Vd. "En céltico aparece en las formas galés "señor", v. irl. *ner*

“verraco, jabali” y a mí me da la impresión de que, por inadvertencia, ha podido Vd. dejar sin indicar la forma galesa entre *galés* y “señor”. En cuanto a las formas vascas, en la pág.6, yo hubiera indicado *sarats*, sin el artículo, y, en cambio, *gura* “deseo”, en vez de *gur* y, en la pág. 11, *erbi* (en vez de *herbi*) que creo es forma común, siempre sin *h*-. Le agradeceré que tome estas indicaciones, como son en realidad, como una expresión de mi mejor deseo y me diga si cree o no oportuno hacer alguna modificación con respecto a alguna de ellas. Le digo esto porque he pensado que, cuando redactó el artículo, tal vez no disponía del diccionario de Azkue.

El artículo me ha parecido muy interesante, aunque, por lo rápido de mi lectura, no he podido apreciarlo debidamente. Me ha gustado mucho el criterio prudente -que, por otra parte, no me ha extrañado, conociéndole a Vd. personalmente-, que no es habitual en esta clase de trabajos. En cuanto a *vasc. gezi*, yo creo que es un préstamo, aunque no de una forma céltica *gaiso*-, sino de un románico *gesu*. No creo que la voz tenga representantes en las lenguas romances, pero algo por el estilo ocurre con el *vasc. atxeter (archiater)*. Todavía más interesante promete ser el artículo que va Vd. a dedicar a palabras de tipo más antiguo (*gazte*, etc.) que espero no dejará de la mano.

En cuanto a *korde gabe*, pienso, como Vd. apunta, en *corde*. Si no recuerdo mal, el ant. esp. *acordar* significaba algo así como “volver en sí”.

Le agradezco muchísimo las indicaciones que me da para el estudio de las lenguas caucásicas, y pienso seguirlas al pie de la letra. De momento, estoy estudiando, aparte del georgiano, las del NO con los libros de Dumézil. Y, para guardarme de comparaciones apresuradas, tengo el modelo de éste con sus paralelos vasco-caucásicos que es una buena lección para evitar comparatismos a ultranza.

Me he alegrado también mucho de que no esté Vd. muy convencido de los paralelos lexicográficos que nos van presentando. Le digo esto, porque recientemente escribí un artículo bastante violento -quizá demasiado- contra los procedimientos de Bouda que mandé a “Emerita”. No he tenido aún contestación, pero espero que me lo publicarán, y no estoy muy tranquilo, porque no creo que Bouda deje sin respuesta una provocación de ese género.

Mi trabajo sobre onomástica vasca se va a publicar en las actas del Congreso. Ayer terminé otro acerca de un tema de que le he hablado varias veces la *h* vasca en posición intervocálica. Se publica en el “Boletín” y creo que en el mismo número que el suyo. Es el primer trabajo que me parece tiene algún interés y es también más o menos

“anti-boudista”, y le agradeceré mucho cualquier observación crítica que sobre él me haga.

Es curioso que me hable Vd. de la gramática del ant. iríl. de Pokorny porque resulta que van a publicar –Tovar y sus amigos– una traducción española que está a punto de salir y han prometido enviármela.

No sé si sabrá Vd. ya que D. Julio de Urquijo ha fallecido recientemente. Desde hace bastante tiempo su estado era desesperado. Había perdido completamente el habla y no había esperanza de que se repusiera.

En la última reunión de la Academia me hicieron correspondiente a propuesta del Sr. Irigaray. Estoy también encargado de una clase de vascuence –y no precisamente comparativa– en el Círculo Cultural Guipuzcoano de San Sebastián.

¿Ha dejado Vd. Irlanda definitivamente para una larga temporada, o piensa volver pronto? No sé si terminó Vd. y dejó listo para la publicación su trabajo sobre los dialectos irlandeses actuales.

Le acompaño unas reseñas de libros que me han publicado en “Emerita” por si pudieran tener para Vd. algún interés. La crítica del artículo de Scott –que, si no recuerdo mal, le enseñé aquí es el resultado de una mala pasada. Yo escribí diciendo que no tenía ningún interés para que mereciera un comentario; me pidieron que dijera algo en una cuartilla con fines puramente privados; yo la escribí con todo desahogo y aquí la tiene Vd. publicada.

El Seminario sigue reuniéndose una vez a la semana. El que falta todavía –y no tenemos noticia de que piense regresar– es Mas. No me extrañaría que cualquier día le hiciera a Vd. una visita, pues, al paso que va, no dejará rincón de Europa sin recorrer.

Le agradecemos muy sinceramente su felicitación por el acontecimiento familiar. La niña va desarrollándose normalmente y hasta ahora estamos muy contentos. Mi mujer también se ha repuesto completamente. Hasta mi estómago, gracias al régimen que ahora ya es de pescado cocido, ha mejorado mucho y me han vuelto las ganas de trabajar.

Reciba Vd. nuestro más afectuoso saludo, L. Michelena.

Lund (poste restante), 27 nov. de 1950

Mi querido amigo:

Mucho me gustó tener sus noticias, tanto más que me indican que todo está bien en casa de usted. Yo también tenía un misterioso dolor de estómago durante la mayor parte del verano pasado; sin embargo, al regresar aquí y con una dieta del mismo pescado coci-

do -de que siempre he gustado cuando quiera que ha sido posible conseguirlo- logré curarme poco a poco.

Todavía no he terminado la monografía irlandesa, ya que me he quedado con muchos trabajos y otros tantos problemas de varias clases, pero con todo no sé si volveré a Irlanda en este año. El material vasco también está sin preparar hasta la fecha.

Aprecio mucho la bondad de usted en cuanto a la corrección de las pruebas de mi artículo así como del texto en general. Le agradeceré el seguir la pista a tales inadvertencias como la que usted me indica: las formas galesa y irlandesa son casi idénticas, sin embargo es preciso insertar entre "galés" y "señor" la palabra *nêr* ("En céltico aparecen las formas galés *nêr* "señor", etc.). *Sarats*, *gura* y *erbi* los puede usted escribir como mejor le parece (creía que había encontrado *herbi* en Lhande, pero es todo insignificante). Sí, me parece muy posible que *gezi* viene del romance, como usted lo supone. Si *korde gabe* viene de *corde*, también *gorde* "guardar" debe de venir del mismo y a pertenecer a esa muy curiosa clase de palabras que se han asimilado a palabras análogas de un idioma extranjero sin tener origen común (de este tipo hay muchísimos en celta).

Le felicito con motivo de sus estudios de Dumezil y del caucásico, porque sé que su juicio crítico resultará un contrapeso saludable al "boudismo". Aunque tal vez tenga él razón en principio, falta muchísimo en los pormenores.

Siento mucho el fallecimiento de Don Julio; sin embargo estoy muy contento con haberlo conocido mientras vivía.

Muchas gracias por las interesantes reseñas de libros. Me acuerdo muy bien del tratado de Scott y la crítica que usted ha hecho de sus fantasías me parece muy a propósito. Interesantísimas eran sus observaciones sobre las formas celtas citadas por Bähr y estoy de acuerdo con usted por completo.

En cuanto a Mas, todavía no ha aparecido en estas cercanías; de todos modos será muy bienvenido.

Las clases universitarias en Lund incluyen un seminario de sistemas de flexión indoeuropeo (los jueves por la noche) y por el momento estamos tratando la conjugación del verbo. El hitita y el tokhario se han demostrado ser utilísimos para la elucidación de muchas formas en las otras lenguas, también el céltico es según mi opinión muy arcaizante. Es lástima que no le será posible unirse con nosotros en estas discusiones.

Con un afectuoso saludo para toda la familia y con colegiales saludos para los otros miembros del seminario en la Diputación, queda de usted como siempre amigo, Nils H. Holmer.

21 de Diciembre de 1950

Mi querido amigo:

Recibí puntualmente la suya del 27 del pasado. Pero, aunque tenía alguna pequeña noticia que comunicarle a Vd., me he retrasado en contestarle unos días más de lo que pensaba.

La noticia es que hace unos días me dejó el Sr. Arocena, para su corrección, las pruebas del artículo de Vd.

Las revisé junto con las pruebas de un artículo mío que sale en el mismo número y, como en ellas he introducido alguna pequeña modificación, no sé si tomándome una libertad excesiva, quiero indicarle a Vd. en qué consisten. En el original había ya alguna pequeña corrección, que supongo sería del Dr. Yrigaray. Las mías son, si las recuerdo exactamente, de estas cuatro clases:

1) De acuerdo con su conformidad, he puesto, en las formas vascas *erbi* y *sarats*. No creo haber modificado *gur*, porque, si no recuerdo mal, no figura en las palabras especialmente estudiadas. He puesto, en cambio, *ezpal* por *ezpala* "astilla". La primera es la única que me suena y, si no he mirado mal, la única que da Azkue.

He introducido también, de acuerdo con su carta, la palabra *nêr*.

2) Siguiendo los usos de la literatura lingüística española, he modificado "alternación" y "viejo" (irlandés, p. ej.) "por alternancia" y "antiguo" (en abreviatura "a." o "ant.").

3) He retocado en algún raro caso un empleo de los modos y alguna frase relativa.

4) En las pruebas venían en blanco las palabras griegas. Como no sé si lo hacían por carecer de letras griegas o porque tenían que ponerlas en otro lugar, he preparado unas transcripciones. Son bastante defectuosas porque la cantidad larga no podía indicarla sino con el acento circunflejo y, en el caso de que coincidiera con el acento, ambos no pueden ir marcados a la vez. En ese caso sólo he indicado la cantidad. He transcrito la *hypsilon* por *γ*.

No recuerdo ninguna otra cosa y mi mayor placer sería haber coincidido con sus deseos. De todos modos, son primeras pruebas, aunque supongo que ya no tardarán las segundas, pues quieren que el número salga pronto.

En los estudios vascos no hay, según mi conocimiento, grandes novedades si exceptuamos el último número de "Eusko-Jakintza" donde Bouda se despacha a su gusto con una violencia de lenguaje que, incluso en él, resulta desacostumbrada. Lo que más me ha molestado es que ataca a aficionados vascos cuyas etimologías no serán satisfactorias (como tampoco lo son, al menos para mí, muchas de Bouda), pero que merecen un poco más de respeto.

Aparte de que me parece bastante cobarde que un lingüista profesional se meta con esa clase de gente. Es como si un boxeador de primera línea se dedicara a hacer alarde de fuerza pegando a cualquier transeúnte.

De todos modos, Bouda parece declarar que el único que puede hacer etimologías es él. Y no sólo vascas. En ese número hay un artículo bastante largo, "Die Sprache der Buruscho", en el que etimologiza una buena parte del vocabulario de esa lengua. El trabajo tiene dos partes: "Indonesische Beziehungen" y "Kaukasische Beziehungen". Como no soy *studiosus linguarum orientalium*, no estoy en condiciones de juzgarlo.

Estamos de enhorabuena por aquí, con respecto a los estudios célticos, porque han adquirido para la biblioteca de la Diputación la "Vergleichendekeltische Grammatik" de Pedersen. Yo creía que estaba completamente agotado y por esto la sorpresa ha sido más agradable.

Estoy bastante interesado -no sé si por influencia del artículo de Vd.- con el elemento indoeuropeo pre-latino, según la terminología de Uhlenbeck, en la lengua vasca. Atiendo principalmente a la toponimia, porque es irritante que, sin salir de los nombres de población, haya tantos para los cuales no se puede esperar una etimología vasca ni razonable ni forzada.

A propósito de esto, quería preguntarle si le parece a Vd. descabellada la idea de que Gebala (pueblo de los Várdulos, según Ptolomeo) y cuyo nombre se continúa según toda probabilidad en la actual población alavesa *Guevara* (un excelente ejemplo de *-r-* de *-l-* que cité como tal en mi trabajo del Congreso de Estudios Pirenaicos), tenga que ver con gr. kefalh got. *gibla*, etc. Por lo que veo en Pedersen, esa base no tiene en las lenguas célticas otra representación que el irl. *gualu* "Schulter", aproximación que no parece tampoco demasiado segura.

No sé qué pensar de *gorde*. Aunque tiene dificultades, me parece que se puede defender su derivación de *guardar* o de otra forma románica. Su final *-e* podría explicarse por inclusión en el grupo, no demasiado abundante es cierto, de *bete*, *erre*, etc. Pero muy bien podría ser que tuviera Vd. razón y se tratara de una asimilación a palabras extranjeras. Si no recuerdo mal, *goardatu* aparece en los textos vascos del siglo XVI.

Sí he pensado, en cambio, que su idea de que vasc. *lek(h)u* no tiene nada que ver con lat. *locu*, etc. podría verse apoyada por una serie de palabras, con el sentido de "fuera", cuya formación no está clara,

pero que parecen difíciles de separar de *lek(h)u*. Una de ellas es *lekhore* que aparece ya en Liçarrague.

Remité mi artículo de "Emerita" al Sr. Uhlenbeck, cuya dirección me había facilitado D. Julio (q.e.p.d.) y me contestó muy amablemente, a vuelta de correo. De todos modos, debe pensar que mi mayor satisfacción consiste en reventar etimologías caucásicas -en lo que no está demasiado equivocado-, por que me dice: "Número deux (el de *azeri*, etc.) me paraît absolument convaincant. Mais, qui sait? Les caucasologues et les africanistes trouveront peut-être des moyens de donner des parents exotiques à *azenari*". No lo dudo, ni me molesta, como Vd. sabe muy bien. Lo que hace falta es que no se contenten con cosas excesivamente fáciles y con menos parecidos de sonido.

Siento, como Vd- fácilmente se imaginará, no poder asistir al seminario de que me habla. Aquí no estamos excesivamente activos esta temporada. Tenemos bastante proyectos, pero todavía no terminamos de encontrar los medios para desarrollarlos. Yo, en particular, padezco una temporada de sequía, quiero decir que no se me ocurre nada. Parece que he llegado, en cierto modo, a agotar un campo y que tengo que salir fuera a buscar materiales frescos.

Mi familia está muy bien, gracias a Dios. Y, con ocasión de las próximas fiestas, le deseamos de todo corazón felices Pascuas y feliz Año Nuevo. Espero que en 1951, si las circunstancias que no soy muy favorables lo permiten, aumente su producción científica y, en particular, que no olvide en ella a nuestra lengua.

Reciba Vd. mi más afectuoso saludo. Luis Michelena.

Kalmar, 30 de diciembre de 1950

Mi querido amigo:

Me apresuro a contestar a su carta del 21 de corriente para decirle que estoy en absoluto de acuerdo con sus arreglos en cuanto a mi artículo, por los que también le doy mis gracias más sinceras.

Me interesaban también las reseñas que dió usted de las actividades del boxeador Bouda. No estoy seguro de que puedo aceptar sus análisis, porque en cuanto a mí toca, prefiero estudiar cualquier forma desde el punto de vista de dialectos aparentados (para ponerme al corriente de las tendencias generales en el desarrollo de esos dialectos) antes de buscar analogías donde no se perciben más ningunas etapas intermedias. Pero usted sabe que no es siempre el ingenio sino la fuerza que sale vencedor, no sólo en el boxeo, sino a veces también en debates eruditos.

La lengua de los "Buruscho" no la conozco, ni tampoco su ubicación. Si no se trata del Burushaski, que por lo menos tiene un siste-

ma sintáctico análogo al del caucásico. Me pregunto si el Sr. Pedro de Yrizar ha considerado esta lengua para sus detalladas investigaciones de las analogías *vasco-americanas*.

Les felicito a ustedes la adquisición de la gramática de Pedersen, porque es una obra monumental en cuanto a materiales.

Claro que hay una concordancia fonética perfecta e ideal entre *Gébala* y *Guevara*. La misma raíz existe en céltico, generalmente en el sentido de "ramo", "horquilla", etc. (tiene también otros sentidos muy variados, pero es posible que el más antiguo podría sacarse del material toponímico vasco). No estoy seguro de que *gualu* "Schulter" sea aparentado; las formas en que pienso yo son a. irl. *gabal*, etc., en que la primera *a* se debe a la posición pretónica -es una teoría mía (no sé si algún otro cree en ella), pero según mi opinión la forma en galo se acentuaba *gebála*- el acento suletino (!!).

Mi explicación de *gorde-tu* se basó en la suposición que *korde* (*gabe*) tenía un sentido que se podía bien unir con el de *gorde* (por ejemplo, "sin cuidado"). Pero veo que en realidad es un poco divergente. De todos modos, no cabe ninguna duda de que *goardatu* corresponda bien a *guardar*. Usted también se acuerda de que se dijo por alguien (¿Schuchardt?) que *cartu* viene asimismo de una forma de *guardar* en romance.

En los últimos días he estudiado con mucho interés las canciones de Azkue (la espléndida adición en doce volúmenes) y en particular su introducción (en el primer volumen) en que tiene una polémica amigable con don Francisco Gascue. Me parece que Azkue cree en las conexiones vasco-griegas, porque cita interesantísimas analogías tanto en la tonalidad como en el ritmo. Entonces debe tratarse de la música pre-helénica (¿pelásgica o paleocretense?), porque los himnos y canciones milenarias (¿pero quién sabe si se han interpretado correctamente en nuestros días?) deben de tener un origen tal vez mil años anterior, visto que los motivos de la música popular son más constantes que la lengua. Como quiera que lo expresó Mas en su artículo de diario, son conjeturas muy fascinantes.

Hace algunos días le mandé una tarjeta con votos para el año nuevo, la que por su pequeñez ha podido extraviarse en los correos. Así que si no le llegó le reitero mis buenos deseos para el año que viene y le pido que no se preocupe de ningunos trabajos serios antes de un descanso bien merecido.

Y por fin, reciba un afectuoso saludo de suyo, Nils M. Holmer.

P.D. Le iba a comunicar una idea terrorífica respecto al análisis de las formas *d(e)ranka*, etc., las que quisiera explicar como formas en *-ra-* (causativas) del verbo *dauka*. El sentido dativo (en vez de cau-

sativo) me recuerda algo (también terrorífico) que he dicho en *Ibero-Caucasian* (en la pág. 41). Pero hay también otras dificultades.

Rentería, 31 de Enero de 1951

Mi querido amigo:

Le acuso recibo de la suya del 30 del pasado a la que me he retrasado bastante en contestar. También recibí en su día el *Cristmas* que nos envió (así es como los llaman aquí, con una palabra muy poco española) y que nos gustó extraordinariamente por su misma sencillez. Aquí los hacen mucho más abigarrados. Y no dejé de llamar-me la atención la semejanza del escudo del Kalmar con el de Rentería, aunque supongo que el tipo del escudo se repetirá mucho en las armas de poblaciones europeas.

Sé que ha salido ya el número del *Boletín* en el que viene su artículo, pero aún no he podido verlo. Sin duda porque me lo enviarán juntamente con las separatas, lo han dejado para el final. No sé si habrá llegado ya a su poder.

Cuando lo vea, le agradeceré cualquier indicación acerca de su juicio sobre la manera en que he desempeñado mi oficio de corrector de pruebas y mi acierto o desacierto en los pequeños retoques de que soy responsable. Le agradeceré una crítica franca, porque de esa manera estaré mejor capacitado si alguna otra vez tengo que desempeñar una misión semejante.

También se publica en él un artículo mío sobre la *-b-* intervocálica. Cuando lo escribí, creía haber demostrado algo, pero ya no estoy tan seguro. Mi tesis, en la que sigo creyendo totalmente, es que esa *-b-* no es un sonido adventicio, epentético o anti-hiático o como quieran llamarlo, sino que en unos casos es continuación de una *-n-* y en otros probablemente de una *-b-* antigua, como las que encontramos en las inscripciones aquitánicas. La prueba principal la constituyen, aparte de los rastros de nasalización, el distinto tratamiento de grupos como *-ahu-* y *-au-* en suletino principalmente. Entre el material no incluí, como debía, un *aguña* "cabrito" del valle de Salazar en el que no reparé.

Inesperadamente me he encontrado con algo que me confirma, no sé si equivocadamente, en mi opinión. Entre los casos que cito en el artículo en que hay que suponer una consonante intervocal primitiva está el nombre del "arándano" (S. *âhâbe*, V (de Marquina) *arabi*, AN, G, R, V *abi*, V *afi*). Ahora me he encontrado con que en la Rioja el nombre vulgar de la planta es *anabia* o *anavia* (y, en zonas de Alava, donde no se habla vasco *abia*, *abi*). Creo pues, que

la forma riojana representa precisamente la forma común que ha dado origen a las actuales variantes vascas. No sé en qué sentido debe interpretarse esto. Es decir: no sé si se trata de una voz prerromana y, en ese caso, si su extensión a la Rioja es medieval o anterior. Se discute bastante acerca de si el fondo vasco que existe indiscutiblemente en la Rioja es o no resultado de una expansión ya medieval de los vascos. Esto parece probable, pues en la Rioja estaban asentados en la antigüedad los *berones* a quienes los textos presentan como celtas inconfundiblemente. Sería interesante ver si una forma semejante podría tener un origen céltico y proceder en ese caso de la Rioja. El nombre francés del "arándano" es "airelle" o "myrtille" y su nombre científico debe ser *Vaccinium myrtillus*, L. La lengua de los "Buruscho" es efectivamente el Burushaski. Desde que le escribí a V. por última vez he leído con más detención los artículos de Bouda y encuentro que el hombre, no sé si cegado por la soberbia, dice una notable cantidad de tonterías y propone unas etimologías que no tienen nada que envidiar, por lo disparatadas, a las que proponen Mgr. St. Pierre y S. de Altube a quienes tan ferozmente critica.

En cuanto a *o(h)artu*, la opinión de Schuchardt (Pr. Linguae Vasconum, 75) es que procede del antiguo bearnés *goarar* (fr. *garer*), bearn. mod. *goare*, *goère*, *oère* "mira!", es decir, según Meyer-Lübke, en último término del franco *waron* "aufmerken" (REW, 9508). Por lo visto, defendió también esa opinión en su "Das Baskische und die Sprachwissenschaft", SBWAW 202/4 1925, p.23. Por cierto que Bouda (E.-J., IV, 59-60) trata de combatir la opinión y propone la etimología *-go* (de que *gogo* es la forma reducida) + *(h)artu*, basándose en la existencia de la variante *e-go-artu* y en la frecuencia de expresiones como *gogo(t)an (h)artu* principalmente. La hipótesis, (pensando más bien en una haplogía: *goartu* por *gogo-artu*) ha sido defendida repetidamente por tratadistas indígenas, aunque no puedo precisar por quién. Creo que la opinión de Bouda (prescindiendo de la conexión que quiere establecer con *or(h)oitu*) es defendible.

A propósito de elementos célticos en la toponimia vasca, tengo que rectificar lo que decía sobre *Gamboa*, *Cambo*, etc. Parece ser que existe una palabra *gambo*, que no figura en Azkue, y que significa, según unos, "manantial" a lo que otros añaden la determinación de "m. de aguas ferruginosas" o "sulfurosas". Ya he encontrado una serie de lugares que se llaman así por las fuentes que en ellas existen, entre ellos uno en Oyarzun, bien cerca de aquí. *Cambo-les-Bains* se llama así por sus aguas sulfurosas. Hay también un *Gambo*

de Burdundogui (o Burdindogui que es la forma que aparece en los libros), manantial de agua ferruginosa. Es curiosa la forma del suf., con sonora, caso único que conozco de *-dogi* o *-togi*.

Su hipótesis de V. acerca de *d(e)rauka*, etc., no me parece nada descabellada. Es más, es la hipótesis que defiende Lafon en su "Système du v.b. au XVIIe s." y me parece la única aceptable. La de Sch. que veía en *derauka* un cruce de *daruka* y *dauka* (ambos de *daduka*) me parece fonéticamente insostenible. Claro que habría que explicar por qué las formas causativas se han especializado precisamente en las formas dativas. Un amigo mío, aficionado, tenía una teoría, de la que no me acuerdo muy bien, y que me pareció aprovechable. No puedo decir nada sobre lo que escribió V., porque su "Ibero-Caucasian ...", aunque parezca extraño, no me es conocido.

No sé si le he hablado a V. anteriormente de que este verano, a consecuencia de una conversación con el Sr. Tovar, surgió la iniciativa de la confección de un diccionario etimológico vasco o, mejor dicho, un repertorio crítico de opiniones etimológicas. El trabajo principal consiste, claro está, en fichar las etimologías que se ha propuesto y eso lo hemos empezado este año con una pequeña aportación económica que hemos conseguido. Andamos ahora con la RIEV.

Esta última temporada no he hecho gran cosa, excepto estudiar las asignaturas de que me tendré que examinar en Junio próximo, en especial historia antigua de España. Una vez que haya terminado la carrera, no pienso dejar de lado las inscripciones hispánicas antiguas.

Escribí al prof. Uhlenbechk mandándole la separata de mi trabajo de "Emerita". Me contestó muy amablemente, aunque parece tener la impresión de que soy un partidario del "espléndido aislamiento" vasco y, por lo tanto, opuesto, un poco por sistema, a toda tentativa de emparentarlo con otras lenguas. Me decía que lo de Azenari "me semble absolument convaincant".

No sé si ahora tendré que dedicarme a un campo bastante alejado de mis estudios habituales. Es posible que me encarguen la redacción de la parte referente a la literatura vasca en una monumental "Historia de las literaturas hispánicas" que están preparando. Si fuera así, lo aceptaría por una serie de razones, aunque con ello me apartara algo de mis cosas y por otra parte no me sienta muy bien preparado para la tarea. En especial, la literatura popular y las cuestiones de métrica -de la que no tengo casi la menor idea- me asustan bastante, pero trataría de salir del paso decorosamente.

Me ha traído esto a la memoria lo que me dice V. de Azkue y de sus opiniones sobre la música vasca. No sé si las opiniones de éste, como las de su contradictor, serán muy seguras en esa materia. He oído hablar de estudios, sobre todo del P. Donosti, que modificaban sus resultados, pero no los conozco directamente. Aunque no puedo juzgar con acierto, creo que en el libro de Rodney Gallop "A book of the Basques", que se ha traducido al español con el título "Los Vascos", hay observaciones muy interesantes sobre música. El autor, un diplomático inglés ya fallecido, era un folklorista y estaba particularmente interesado en cuestiones de música popular.

He corregido hoy las pruebas del artículo de impugnación de Bouda que saldrá en el próximo número de "Emerita". Si me dejan espacio, pienso escribir para más adelante otro más extenso sobre la misma materia.

Por aquí nos ha visitado la gripe, aunque sin consecuencias. Sin embargo, ha fallecido un gran número de personas ancianas, entre ellas aquella Cándida de quien tal vez se acordará V. Espero que por ahí se hayan visto Vdes. libres de la enfermedad.

Termino esta interminable carta enviándole, con los recuerdos de mi mujer, mi más afectuoso saludo. Luis Michelena.

* * *

Adibidetzat emandako gutun hauen solas maila gorenekoan, odol berri-tzetik Euskaltzaindiari zetorkion arnasa astingarria sumatzen da. Gehitzen eta aberasten joan zen gero ikerlanen altxorra, nazioarteko hizkuntzalari ospe-tsuenen artean euskaldunen ahotsak oihartzuna izateraino. Euskal Akademiak inoiz lortu duen itzal eta ospe handiena izan zuen Euskal Herrian, onarpen orokorra gizartean eta begiramendua politikari desberdinen aldetik. Atze-begirada hotzez ikusita, berrogeita hamarkadaren hasieran izendaturiko euskaltzain berrien belaunaldia, denbora guztietako euskararen urrezko aroa izan zen benetan, etxe barnera nahiz kanpora begira.

Jendetasunari dagokionez, une txarretako amets handien adorea eta emankortasunaren esku zabala ziren orduko euskaltzaleen talde txikien ezau-garri berezkoa. Ez zen ogibide, noski; ez zen inor euskaratik bizi, euskara-rentzat baizik. Kixote guztien izartegi ukiezina zen helburu bakarra. Burokrazia guztien zama astunik gabe egiten zen lan, euskaltzainaren norta-suna zelarik elkargoaren ardatza.

Euskaltzaindiak gaur ohore handiko aitona duen F. Krutwig, heterodoxo antzeko akuilari gaztea izan zuen bere egunean. Hori da hain zuzen, bere merezimendu nagusia. Bere lan propioaz bestalde, Aitaren etxeko orpo zaha-

rrak astintzen ahaleginu zen, oinarri sendoak ipiñi zizkieten hargin-maisuak sortuz.

F. Krutwig lurralde askotako ibiltari, idazle eta hizkuntza arrotzetan aholkari denari buruz, ezin zen gerra osteko Euskaltzandian izandako bere presentzia eraginkorra aipatu gabe utzi. Historia da.

Nire eskerrik hoberenak Matilde, Koldo Mitxelenaren alarguntsari eta Arturo Holmer adiskide gazteari, izkribuak eskuratzeko eman didaten laguntzagatik.

EUSKARA ETA BIARNESA XVI. MENDEAN: ALBRETARREN ALDEKO GOMENDIOZKO KARTAK

Andres URRUTIA BADIOLA

1. ABIAPUNTUTIK HARANTZA: FEDERIKO KRUTWIGEN LA NUEVA VASCONIA ETA EUSKARA

Urte mordoxka joan da, joan ere, KRUTWIG adiskidearen lehen notizia izan nuenetik. Oker ez banago, Bilboko *Anaitasuna* aldizkarian egokitu zitzaidan aukera, Xabier KINTANA gaztearen idazluma nekaezinari esker, Federikoren irudia lehendabizikaz ikusteko eta haren pentsamoldeetan sakontxoago barruratzeko.

Aldi gogorak ziren haiek euskararentzat eta, oro har, euskal kulturarentzat ere. Non-nahi zen urri gure izatea, nolana ere eskas *euskal* horren gizarte eragina. Azalaren azpian, ordea, bazetorren bestelakorik, hots, gazteria baten gogo betea euskalgintzaren alorrean.

Gintza guztiek norabide zehaztuak behar dituztela eta, ez ziren horretan ere salbuespen gertatzen euskara eta Euskal Herriarena. Gidari behar, gidale-erroak finkatu eta azalarazteko. Zer behar genuen eta nora gindoazen jakin nahian geunden.

Hortik etorri zitzaidan eskura *Vasconia* liburua, erdi izkutuan eta lagun batek maileguan utzia. Halaxe gerturatu zitzaidan begien aurrean azal zuriko eta orri horixken liburu mardul hura.

Orduko irakurketaren gogorapenak aspaldikoak zaizkit eta, jakina, lausotu samarrak ere bai. Hala ere, orduko hori dut hasiera Federiko KRUTWIGEN gorabeheretan. Harrezkero ere jarraitu dut, zeharka bada ere, horren eragina

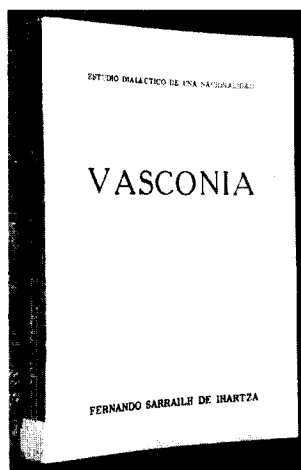
euskal letretan. Euskaltzaindian ere tarteko izan dut sarri askotan, Jagon Sailaren bileretan; beti ere, ohar eta iradokizun aberats eta hornituen egile.

Federiko KRUTWIGez jarduterakoan, arras erraza izan dakioke edonori laudorio eta lausengo soiletan ibiltzea. Horretan jausi gabe, hobetsi egin da orrialdeotan berak inoizko batean landuriko ildoari eustea, gogora eta, hala egokituko balitz ere, *gurea*, Federikoren ideia nagusi batzuk ekartzekotan.

Banuen non aurkitu horretarako oinarria. Izan ere, *La nueva Vasconia* (1979) liburua aspalditik nuen eskura. Bertakoak irakurri eta gero, Federiko KRUTWIGek Euskal Herriari buruz izan duen eta egun ere baduen ikuspegi zabal hori nola gureganatu horretan datoz jarraiko orrialdeok.

Federikoren esana eta idatzia da herriaren barnean hizkuntzak duen pisua eta garrantzia, batez ere herri hori bi, hiru edo lau ele nahiz hizkuntzen jabe bada.

Horren harira, etengabe predikatu ditu Federikok bizpahiru ideia nagusi, euskara bera Grezia eta Erromako kultura klasikoan txertatzeko eta uztartzeko, goi mailako euskal kulturaren esperantzan.

Langintza horretarako erro sakon eta ezaugarri sendoak ikusi ditu KRUTWIGek betidanik, XVI. mendean LEIÇARRAGA artzain protestanteak *Testamentu berria* euskaratzean ondu zuen aparteko ahaleginean.

Baieztatuaren baieztatuaz, aldera ditzagun hona haren idazmoldeak:

La aportación del pueblo vasco debe estar en saber digerir y dar su propio matiz a la cultura europea [...] En la forma de concebir la lengua vasca, con aspectos en lugar de tiempos, sus distinciones entre condicio-

*nes reales, potenciales, hipótéticas e irreales, en su construcción "sui generis" es donde radica verdaderamente la forma de pensar vasca [...]*¹.

*Un nacionalista vasco debe esforzarse en elevar el prestigio social del euskara, buscando que llegue a representar un símbolo de cultura, y esto sólo es posible utilizando la forma que ha recibido el espaldarazo de la tradición, en nuestro caso, la lengua de Leizarraga, Axular, Etcheberri, etc, y haciendo que el euskara se convierta en medio apto para la impregnación cultural de la nación vasca, para lo que nunca debe ser un estorbo. Estas dos condiciones esenciales son las que representaba la lengua de la tradición escrita labortana*².

Euskal tradizioirik, hortaz, bazen eta bada KRUTWIGen aburuan. Ikus dezagun, aurrekoen ondorioz ere, non eratzen den tradizio hori eta, are argigarriagoa ere izan daitekeena, nola bil eta erka dezakegun aurrekoa, aldame-neko eta aldi bereko gertatu zen beste tradizio batekin.

Bigarren tradizio horri gagozkiola, biarnesa aipatu behar, berori izan baita konparaleku eta jorragai nagusia gure saioan, hautua ere Federikoren baitan genuela, horren hitzari jaramon eginez gero:

*La lengua gascona, que podríamos asimismo llamar vasco-romance, es la segunda lengua nacional del pueblo vascón*³.

2. LITERATUR TRADIZIOA: EUSKARA ETA BIARNESA XVI. MENDEAN

Zailtasun handirik gabe idoro daiteke, lehen esan bezala, KRUTWIGen sus-traiak non finkatu diren arazo horretan.

Behin baino gehiagotan azaleratu ditu berak halakoak, bai eta noranahi barreiatu ere:

De esta forma, el lenguaje literario de Leizarraga, Axular y su escuela cumple el doble fin, que tan repetidamente señalamos, de ser el lazo de unión entre las comunes y agrupaciones de la base y, al mismo tiempo, unir al pueblo a la superior comunidad de pueblos libres. Es la más genuina expresión de idioma que sirve efectivamente a un pueblo en

¹ Sarrailh de Ihartza, F.: La nueva Vasconia, Ediciones Vascas, Donostia, 1979, 52-53. orr.

² SARRAILH DE IHARTZA, F.: *Ibidem*, 54-55. orr.

³ Sarrailh de Ihartza, F.: *Ibidem*, 49. or.

sus relaciones humanas. Une a las células vivificantes del euskara popular hablado y enlaza con la cultura humana a través de la unidad greco-latina de nuestro círculo cultural⁴.

Bazuen Federikok aurreko horiek idazteko arrazoi haina. VILLASANTERen lana, ez ahaztu, lorratz beretik zihoan garai batean (berrogeita hamargarren hamarkadan, hain zuzen ere) eta hala adierazi zuen fraide gernikarrak, euskaltzain oso izendatu eta Euskaltzaindian egin zuen sarrera hitzaldian.

Gertaera horren hitzak hainbat bider errepikatu ditu KRUTWIGek, euskara *nazional* horren peskizan egin dituen ahal guztietan.

VILLASANTEk nabarmendu zuenez,

Hirugarren tokian Krutwig euskaltzain jaunaren aburua azalduko dugu. Hunen iritziz, euskarak ba-du bere litteratur-hizkara, laphurtarr zaharra edo klassikoa, alegia, gure idazle nagosiek moldatu zutena. Beraz, hura erakhutsi ta litteratur-eginkizunetarako erabili beharr genduke euskaldun guztiek. Hemen dugu ororen arteko harr-emanetarako beharreko dugun litteratur hizkuntza; huni jarraikiaz ta lotuaz bilhatzen duguna lorturik dadukagu [...] Krutwig jaunak dionez, litteratur hizkuntza batez ere hizkuntza idatzia da, izkiriaria, eta hizkuntza izkiriaria bere arau, lege eta eskubideak izan obi ditu, tradizinoz sorthuak. Tradizino huni entsi beharr zaio, bada⁵.

Jokamolde horrek berehala ekarri zuen ondorengorik. VILLASANTEk berak, esan legez, antzekorik aldarrikatu zuen sarrera hitzaldi sonatu eta aipatu horretan:

Laphurtarr klassikoa hautatzearen gain, ordea, idazle batzuk eredu edo kanon bezala izentatu beharrean ere aurkhitzen da litteratur euskara, heken hizkera molde jakina euskara zuzen, jaso eta erabili beharr denaren ispilu bezala harr dadin eta grammatikak eredu hoietatik idatz-euskararen arau eta erregelak athera ditzan amoreagatik. Egikizun hunen bethetzeko, Axularr eta Etxeberri, laphurtarr klassikoaren idazle garaiak iduri dute haukerakoenak⁶.

Gogokide batzuen berri ere eman zuen gernikarrak abagune hartan. Izan ere, orduko bazebiltzan beste idazle batzuk ideia horiek mamitzen. VILLASANTERen hitzak dira hauek:

⁴ Sarrailh de Ihartza, F.: *Ibidem*, 47-48. orr.

⁵ Villasante-Cortabitarte, L.: «Litteratur-euskara. Lapurtarr klassikoaren gain eratu», *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, año VIII, cuaderno 1º, 1952. 103-104. orr.

⁶ VILLASANTE-CORTABITARTE, L.: *Ibidem*, 296-297. orr.

Bilboko "Urkixo'tar Jul Elkharrygoa" gogotik lan egiten hari da. Erkiaga, Garro ta bertze euskal idazle prestuek izena eman derauko-te elkargo huni. Laphurtarra erakusteko aulki bat Bilbon jarri da, Arrutza jauna irakasle delarik. Aldizkari bat argitaratzeko asmoa ere ba-dute⁷.

Eusebio ERKIAGAREN literaturgintzari so eginez gero, erraz antzematen da horren aztarnarik. *Euskararen hel-oihua* eskura du irakurleak, lekeitiarrak joera berri hori noraino barneratu zuen neurtzeko. Grafiaz zein tankeraz, are-ago ere terminologiaz, euskara molde berria datorkigu horrelakoetan.

Alfontso IRIGOYEN zenak ere bide horren printzak eskaini zizkigun, giro zehatz baten lekuko:

Erkiagarre, "Euskararen hel-oihua. Unamuno zuzen othe zegoan?" Gernika, n° 18 (1952), pp. 39-41. Erkiaga emplea normalmente en este artículo escrito en lengua vasca palabras tales como litteratura, Universitate, Euskal Akademia, syntaxis, neologismu y Atheneu Berria⁸.

Eredu horren nondik norakoa, beraz, euskal literatura *klasiko* horretan zegoen. VILLASANTEK idazle lapurtarrak ekarriko ditu gogora, AXULAR eta ETXEBERRI ZIBURUKOA bereziki. KRUTWIGEK LEIÇARRAGARENGAN jarriko ditu bere jakin-mina eta jomuga, bere horretan kausituko baititu goi mailako kulturaren osagarriak, greko eta latinetik ekarria eta euskaraz emana, jatortasun osoz.

Horren aribidean ere, ezin ahaztu hizkuntza nazionalen bitartezko literatura berrien argira etortzea ekarri zuela XVI. mendeak. Euskal Herrian ere, bertoko herrialde politikoaren zatiketaren gainetik, gertaera berberaren zantzuak begi-bistakoak ditugu. ETXEPAREREN *Linguae Vasconum Primitiae* (1545), euskaraz lehendabiziko liburu ezaguna dugu, jarraian (1571) LEIÇARRAGAREN euskaratze lana datorkigula; hurrenkeran ere, AXULARRENAK eta horren ingurukoak, euskal literaturaren urrezko garaietan.

Pil-pilean, beraz, literatur tradizioa euskararen baitan. Ez alboratu, edo nola ere, gure ahaleginean agertzen den bigarren aldakia, alegia, aldi horretako Nafarroaren haustura, Nafarroa Garaiaren eta Beherearen artekoa. Horrek izango ditu bere ondorioak, hala politikan, nola hizkuntza kontuetan,

⁷ Villasante-Cortabitarte, L.: *Ibidem*, 105 or.

⁸ Irigoyen Etxebarria, A.: «Epístolas de Erkiaga y Eu-logos a Krutwig a Paris», *De re philologica Linguae Uasconiae IV*, Bilbao, 1992. 103-104. orr.

Nafarroa Beherea izango baita LEIÇARRAGAREN sorleku eta habia, eta bertako errege-erregina kalbindarrak horren babesle, bultzatzaile eta akuilariak.

Beste horrenbeste esan daiteke biarnesaren inguruan. Erdi Aroko tradizio okzitanoa ñabardura batzuen bidez itxuraldatu behar da, iraganeko aberastasunak gerogarreneko zabalkundea ekarriko baitu.

Horretarako bereizi beharra dago, hasieran behinik behin, gaskoinera eta biarnesa. Lehenari dagokionez, BEC idazleak agerian jarri du gaskoinerak historian zehar izan zuen garatze prozesua:

En effect, à côté d'une langue juridique, administrative et véhiculaire abondamment attestée jusqu'au Pays basque et dans la Navarre espagnole, le gascon n'est pratiquement pas utilisé poétiquement: les troubadours entre Pyrénées et Garonne écrivant tous dans la koinè (langue commune) de la lyrique...⁹

Ildo beretik ere, BEC biarnesari buruz ari da, jarraikoa idazten duenean:

Sur le plan linguistique, ce durcissement étatique conduit à la adoption du béarnais, nous l'avons dit plus haut, comme langue administrative et sacrée. Mais la production littéraire est presque inexistante¹⁰.

Are irtenagoa da CLAVÉ idazlearen esana, orrialdeotan aztergai den lana epaitzerakoan:

Le volume d'Arnaud de Salette parut en 1583. C'est la première belle œuvre de littérature béarnaise.¹¹

Izan ere, SALETTEK Daviden Salmoak biarnesaz itzultzean ondu zuen lana dugu, LEIÇARRAGAK *Testamentu Berria* euskaratzean egin zuena bezalaxe, erregina bultzatua eta lagundua, protestantismoaren zabaltze eta hedatze gogoarekin. Jas eta gogo beretik zetozten bi lan horiek eta, zeresanik ez, bi lan horien egileak. Bi-biok beren egintzetan gidari izan zuten liburuen berbaurrekoetan koroari zuzendu eta opa zioten gomendiozko karta edo gutuna. Karta horien azterketa konparatua izango dugu solasgai, euskara eta biarnesa hizkuntza *nazional* bihurtzeko tenore eta aldi baten erakusle gisa.

⁹ Bec, P.: *Le siècle d'or de la poésie gasconne (1550-1650)*. Anthologie bilingue, Les belles lettres, Paris, 1997, 16. or.

¹⁰ BEC, P.: *Ibidem*, 19. or.

¹¹ CLAVÉ, P.: *Prosateurs béarnais*. Per noste & Marrimpouey Jeune editeurs. Pau, 1980. 16. or.

3. GOMENDIOZKO KARTAK: GENERO BATEN EZAUGARRIAK

Gutxi dira literatur lanen aurrekoak eta hitzaurreak xedetzat hartzen dituzten ikertze saioak. PORQUERAS¹² sailkatze kontuetan ibili da, hitzaurreen egitura eta edukia aintzat hartuta.

Egituraren ikusmoldetik bost dira, autore horren aburuz, hitzaurre motak: bertsoz egindakoak, epistola eitekoak, liburuari buruzkoak, eskaintza soilak eta beste idazle batek eginikoak. Edukiak, bestela ere, aurkezpen modukoak, teorigileak, doktrina zabaltzaileak eta gogonahi erakustekoak ikusten ditu berbaurreko horiek.

Horrekin batera ere, idaztankera berezia, ezaugarri apartekoak eta topikoak ditugu halakoetan.

Behialako literaturan egin nahi dugun ibilbide honetan, haatik, hitzaurre arrunt baten aurrean baino, *gomendiozko karta* biren esparruan gaudela ezin uka, AXULARrek erabili zuen deitura bera eskura nahi badugu behintzat.

Gomendiozko karta horietan, lehenengo eta behin, azpimarratzekoa izaten da, ia-ia zio nagusia, pertsonaia bati lana zuzentzea, eginak bidea zerbait eginda izan dezan, delako horren babes eta itzalpean.

PORQUERASI jarraiki¹³, hitzaurre aurkezle eta teorigileen ezaugarriak izaten dira bertan begi-bistakoak. Historia liburuetan sarri ematen dira aiurri horretakoak eta horiek atzeko aldean izan ohi dituzte beste hitzaurre batzuk, hain zuzen ere, irakurlearekin harreman zuzenak bideratu nahi dituztenak. Autore horrek, nolana ere, ez dio pisu handirik ematen hitzaurre mota honi, babesaren eragina nagusi baita, horren ustez, testu mota horien eginbeharretan.

¹² Porqueras Mayo, A.: El prólogo como género literario. Su estudio en el siglo de oro español, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1957, 106-117. orr.

¹³ Porqueras Mayo, A.: Ibidem, 112. orr: «Pero dentro de este apartado clasificatorio quremos referirnos sobre todo a los prólogos dirigidos a algún personaje [...] "El prólogo dirigido a " viene a ser una dedicatoria en la que aparecen características de los prólogos representativos y, en menor grado, de los preceptivos. Este tipo de prólogos es frecuente en los libros de historia y suelen ir seguidos de otros prólogos, propiamente tales, en los que aparece el contacto con el lector.»

Garai bereko eta modu honetako erdal hitzaurretan entzute handikoa da NEBRIJA bere gramatikari eman ziona: *A la muy alta Y assi esclarecida Princesa Doña Isabel, la tercera deste nombre, Reina i Señora natural de España [...]* Ikus NEBRIJA, A.: *Gramática de la lengua castellana. Estudio y edición de Antonio Quilis*, Centro de Estudios Ramón Areces, Madrid, 1990. 109 or.

Aurreko hori ez zaio zehatz-mehatz egokitzen bertako autuari. Bi kasuotan, gomendiozko kartok garai horretako ideia nagusi batzuk barneratzen dituzte, segidan duten lanen jatorria nondik datorkigun argitzearekin batera.

Hitz batez esateko, bi lanon suspertzaile izan ziren Nafarroa Beherea eta Biarnoko Errege-erregina Albretarrak, eta beren hizkuntz politika bertan dago adierazita, politika horren aldarte nagusiak ere eskura ditugula biotan: erreforma protestantearen zabalkuntza, herri hizkuntzen erabileraren bitartez.

LAFONTEk ezin hobeto bereizi ditu horiek, Albretarren (Nafarroa) eta Valoistarren (Frantzia) monarkien hizkuntz politika laburbiltzean:

Au contraire, l'année 1568 marque l'intention linguistique de Jeanne, dans une sorte d'équation tri-unitaire (un royaume, une foi, une langue) très moderne réponse parallèle et antithétique à la pensée politique des Valois [...] Cette année-là, pour le basque, elle charge Jean de Liçarrague de traduire le Nouveau Testament, les Psaumes et le Catéchisme de Calvin. Pour le béarnais, elle charge Claude Régin, évêque d'Oloron, de la traduction des Evangiles et des Epîtres. Comment ne pas prendre alors pour vérité le m'ac commanda de Salette, comprouvé de datation?¹⁴

Horren lerro nagusiak, zalantzarik ez, bi testuon erkatze saiotik etor dakizkiguke. Egoera beretik ez bada ere, antzekotik abiatu ziren bi hizkuntzok, euskara eta biarnesa, XVI. mendean eta Albretarren eraginetan. Egite mailan ere, antzekorik erdietsi zuten ala ez antzeman nahi dugu, jarraikoaren bidez.

4. GUCIZCO ANDRE NOBLE... ETA AU REI

Hasteko, finka ditzagun gure konparagaiak. Lehena, LEIÇARRAGAREN testua. Argitaratze data: 1571. Titulua: *Guczico Andre Noble Ioanna Albrete Naffarroaco Reguina Bearnoco Andre guehién &c. denari, bere cerbitzari guczico chipiac eta guczico obedientac, Ioannes Leiçarraga Berafcoizcoac, Iefus Chriften gratiá eta baque defiratzen* (aurrerantzean GAN). Frantsesezko testua euskarazko testuaren aurretik dator. Bigarrena Arnaud DE SALETTEK ida-

¹⁴ Lafont, R.: «Situation de la langue d'Arnaud de Salette», Arnaud de Salette et son temps. Actes du Colloque International d'Orthez (16,17 et 18 février 1983), Per Noste, Orthez, 1984. 374. or.

tzia. Argitaratze data: 1583. Titulua: *Au Rei* (aurrerantzean AR). Biarnesaz idatzia. Ageriko dira biak, gerogarrenean ematen diren obra nagusien atarian, alegia, LEIÇARRAGAREN *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria* eta SALETTEEN *Los Psalmes de David metuts en rima bernesa* direlakoen sarbidean¹⁵.

Egileak, Joannes LEIÇARRAGAKOIA eta Arnaud DE SALETTE, kalbindar apaizak eta egun aski ezagunak, bakoitza bere hizkuntzaren literatur arloan. Bion eragile ere, Joana Albretakoa, Nafarroa eta Biarnoko erregina protestantea.

Berrikitan azpimarratu ditu INTXAUSTIK bi lan horien helburu eta ingurumariak. Ondoriotan ere ibilia zaigu gipuzkoarra, honetara alderatzen ditugula haietako batzuk:

3. *Erreforma protestantearen, eta prezeskiago kalbindarraren, testuinguruan egin zen itzulpen lan hura: fede-erlijioso baten zerbitzuan eta kalbinismoaren hedapen handiaren urteetan bain zuen (kalbinismo nafar-biarnes eskolatuak sustaturik, noski, eta Pabeko Sinodoan erabakita).*

5. *Deliberamendu ofizial hori, ordea, Erresuma politiko erlijioso-linguistiko orokorraren katebegi bezala ikusi behar da: a) Erreinuko hizkuntzekiko politika orokor baten barruan (biarnesa/euskara vs. latina/frantsesa); B) Eliz argitalpen-programa osoaren parte bezala (Biblia baina baita bestelako eliz liburuak ere)*¹⁶.

Zernonberri jakin eta gero, labur ditzagun gure erkatze ardatzak, hamarretara bihurtuz:

4.1. Idaztankera

Bi testuotan erabiltzen den diskurtsoa egokitu egiten zaio, formaz zein mamiz, euskarri duten liburuari. Horretara jarrita, euskarazko testua (GAN) hitz lauzko testua zaigu, liburuaren hitz lauzkoari dagokionez. Kontrara, biarnesa (AR) olerkari dugu egite eta usteetan, eta halaxe dator, etorri ere, liburuan bertan azalarazten den bertsozko salmotegiaren antzera.

¹⁵ Bi testu hauetatik jarraian egiten diren aipamenak edizio hauetatik hartuak dira:

LEIÇARRAGA, I.: *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria. Othoitza ecclesiastico-en forma. Catechisme. Kalendrea. ABC edo Christinoen instructionea*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1990.

SALETTE, A.: *Los Psalmes de David metuts en rima bernesa. Edicion navèra preparada por Robèrt Darrigrand*, Per neste, Ortès, 1983.

¹⁶ Intxausti, J.: «Leizarraga eta Leizarragatarrak (1563-1571), Erreforma-Kontrarreformetako ilun-argitan», *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Año 43, Tomo XL, nº 1 (1995), 159. or.

4.2. Beste hizkuntzen eragina

Ustez eta moldez orobatsu izanik ere, bi testuotan zabala da itzultzaileok beste hizkuntzen inguruan erakusten dituzten arreta eta begiramendua. Areagotua, dudarik gabe, euskararen kasuan, GAN testuak aurretiaz erakusten baitu, molde beretik ere, frantsesaren testua.

Hala ere, beste hizkuntza horien aldekotasuna mugatu behar dugu, latin eta grekoa baitira, oinarrian bederen, euskarazko eta biarnesazko itzultzaileek aitortzen dituzten ereduak.

Lotsarik gabe dihardute bi-biok, aitortza hori egiteko orduan:

*hala-ere confideratzen nuenean, nola gure demborán-ere anbitz per-
fonage iaquinfuric Testamentu berriaren trãflationean emplegatu içan
den, hambat Latinez, Francezez, nola anbitz berce lengoage abratfez
eta praticatuz: eta guero nola Trãflataçale beréc eta hayen ondoã ber-
céc anbitz gauçatan, bay fenfuan bay lengoagean cer erran eriden
vkan dutén...¹⁷*

*Après Dieu a volut que tot semblablement
Lo grèc e lo letin son profèta parlasse,
E tant Grècs que Letins en lor lengua ensehassé.
Despuish, eth a parlat enter nos lo francés,
E ara, com auditz, eth parla lo bernés...¹⁸*

Baditu, bestalde ere, esateko modu horrek bere arrazoi esanbidezko eta azalekoak, langintza berean baitziren, aspaldi batetik gainera, testamentu berri nahiz salmotegiaren frantsesezko itzulpenak.

Eliza katolikoak latina zuen hizkuntza bakarra, herriak deus ere ulertu ez arren. Erreformak, ostera, bere mezua zabaldu beharrez, berehala frantsesera-
tu zituen halako testu sakratuak. Frantsesarekin batera, bestelako hizkuntzak ere izan ziren Europan zehar albiste berriaren eramaile. Sona handikoak izan ziren, besteak beste, Luterok alemanaren inguruan egindako itzulpenak.

OLAIZOLAK¹⁹ argitan jarri du LEIÇARRAGAK zer-nolako testuak erabili zituen bere lana gauzatu ahal izateko. Grekoaren testua ere erabilgarri zuen ala

¹⁷ Leiçarraga, I.: *Ibidem*, 252. or.

¹⁸ SALETTE, A.: *Ibidem*, LII. or.

¹⁹ OLAIZOLA, J. M.: *Historia del Protestantismo en el País Vasco*, Pamiela, Pamplona-Iruña, 1993, 176. or.: «Lizarraga tenía sobre la mesa además de la edición griega con traducción latina de Erasmo, la traducción francesa de Pedro Roberto Olivetan, Olivetanus, que la tradujo en los Valles del Piamonte cuando estuvo desterrado».

ez auzitan jarri du RUIZ ARZALLUZek²⁰. Frantsesezko testuari dagokionez, esan beharra dago 1535. urterako argitaratua zela. Erro beretik ere, SALETTEren salmotegiak MAROT eta BÈZEK frantsesez ondu zutena dauka begipeko, hastapen moduan²¹.

Aurretik ere egina zuen Joana Albretekoak horren moduko entsegurik. Hala agindu zion PEY DE GARROS gaskoinari eta hala paratu zuen honek ere salmotegi txikia gaskoineraz. Zergatik, ordea, gaskoineratik biarnesarako jauzi eta agindu berria? LAFONTEK bigarren agindu horretan, hau da, gaskoineraz ez eze, biarnesaz ere salmotegia egiteko manu horretan bertan, Joana Albretekoaren pentsamolde eta burubide aldaketa ikusi du:

Mais, on ne l'a pas assez remarqué, si la commande faite à Salette est sûre, non seulement celle faite à Garros ne saurait l'être, mais le projet même du Lectorois s'en trouve invalidé: les PSAUMES de Garros ne peuvent en Béarn servir à chanter David! Si le poète gascon avait eu l'ambition que son texte remplaçât celui de Marot et de Bèze, voici qu'il reçoit, trois ans après la publication de son livre, un singulier camouflet de la Cour protectrice qu'il sollicitait²².

²⁰ Ruiz Arzalluz, I.: «El modelo griego de Leizarraga: ¿una quimera filológica?», Lakarra (ed.): *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*. Pars Prior. Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", Gehigarriak XIV, 115. or.: «Con los datos que tenemos, yo tengo el convencimiento de que en el escritorio de Leizarraga había sólo una versión francesa y, todo lo más, una Vulgata; tengo la certeza, sin embargo, de que no podemos postular, al menos de momento, un modelo griego».

²¹ DARRIGRAND, R.: «Introduction. L'œuvre», SALETTE, A.: *Los Psalmes de David metuts en rima bernesa*, Edición navèra preparada por Robèrt Darrigrand, Per noste. Ortés, 1983, XXVI. or.: «Un simple coup d'œil sur le texte permet de découvrir qu'il ne s'agit pas d'une traduction littérale mais d'une paraphrase du texte sacré, semblable à celle de Clément Marot et Théodore de Bèze qui a servi de modèle».

²² Lafont, R.: «Situation de la langue d'Arnaud de Salette», Arnaud de Salette et son temps. Actes du Colloque International d'Orthez (16,17 et 18 février 1983), Per Noste, Orthez, 1984, 374. or. Gisa berean hona hemen Super flumina Babylonis (137. Salmoa) ospetsuaren testuak Pey de Garros eta Salettek emanak:

PEY DE GARROS *Pròp las aigas babilonicas*
Grans arrius de lèrmas gitavan
Nòstas amnas melancolicas,
Quand de Sion s'arrecordavan:
Nos èram de pena lassats,
Sur las ribèras ajaçats;
E nòstes citres destenuts
Peus aubars leishàvan penuts.

SALETTE *Nos nos sedèm au cant deus fluvis larges*
De Babilon, plens de plors e d'esvarges,
Deu mont Sion estant memoratius,
Estant aishí au miei d'era captius,
Nòstes laüts e harpas descordadas
Aus sauç avèm penudas e leishadas.

BEC idazleak bi testu hauek aurkezterakoan honetara epaitzen du: *Voici la première strophe de la traduction de Salette, dans l'ensemble poétiquement inférieure...* Ikus: BEC, P.: *Le siècle d'or de la poésie gasconne (1550-1650)*. Anthologie bilingue, Les belles lettres, Paris, 1997, 52. or.

Horra hor, beraz, euskara eta biarnesa parez pare, beste hizkuntza garai-kideen mailara igo nahian.

4.3. Herri hizkuntzak zergatik erabili

Bi aldeotan ere bistakoa da herri hizkuntzak erabiltzeko gogo eta desira bizia. Lehen ere esana dugu, berriro ere errepikatze kontuetan jausi gabe, zer-nolako politikari erantzuten dioten testu hauek. Edonola ere, zilegi beki-gu bestelakoak ere aipatzea, hau da, bi testu mota hauek liturgian zuten esanahi zabala, liturgiak berak kalbindarren sinesteetan zuen hainakoa.

DARRIGRANDEk, SALETTERen salmoen edizio berriari egokitu zion ikerlanean, zehatz-mehatz aipatzen ditu sinodo protestantearen jarraibideak:

D'abord, comment les pasteurs auraient-ils pu respecter les instructions synodales s'ils n'avaient disposé d'un recueil en béarnais? L'article 7 du chapitre qui traite des ministres stipulait: "les ministres qui sçauront parler le langage du país en useront en leurs presches et prières [...] Quelle pouvait être à cette époque la langue intelligible pour la grande majorité des béarnais? sûrement pas le français, et encore moins le latin"²³.

Horrela bada, bi idazki mota hauek erabilgarri suertatu ziren oso, kalbindarren eliza-zeregin orotan. Hala baieztatzen dute, ezaguna denez, FONDEVILLE katolikoaren bertsoek:

*Tout dimmenche hasen dus cops lours predicolles
En frances, en biarnes, chens nat mout de latii,
Et canta que-us hasen, tant vespre que matii,
Lous psalmes de David, virats a la francese,
Per Marot y per Bese, y mey a la biarnese
Per u doctou, natin de la ville de Pau,
Qui hou deus huganauts ministre principau...²⁴*

Horretan ere lorratz jakin baten emaitzak dira bi lanok.

²³ Darrigrand, R.: «Introduction. L'oeuvre», Salette, A.: Los Psalmes de David metuts en rima bernesa, Edicion navèra preparada por Robèrt Darrigrand, Per noste, Ortés, 1983, XXVIII. or.

²⁴ DARRIGRAND, R.: *Ibidem*, XXVIII. or.

Funtsezkoa ere bada, hortik abiatuta, honelako beste datua ere, alegia, herri hizkuntzak erabiliz, herriarekin erdietsi nahi izan zen komunikazioa. Horrekin batera ere, barne-barnetik lotuta, hizkera maila.

SALETTEK horretan du kezkaburu:

*Tanben lo principau de mon intencion
es d'aidar los grossers de nosta nacion
A conéisher e laudar la majestat divina*²⁵.

KALININE autorearen hitzak alderatuz:

*Il s'agit bien d'évangéliser ceux qui ne comprennent pas le français,
c'est-à-dire la masse paysanne, et ainsi d'assurer la Réformation totale
du Béarn*²⁶.

Orobat LEIÇARRAGAREN baitan, GAN bertan ez bada ere, jarraian datoren eta geroenean azalduko dugun *Hevscalduney* berbaurretzoan.

*[...] lengoageaz den becembatean ahalic guehiena guciey adi eraciteari
iarreiqui içan gaitzaitza, eta ez choil edocein leku iaquineco lenhoage
bereciri [...]*²⁷.

4.4. Joana Albretakoa eta bere semea

Joana Albretakoa lehendabizikoa izan zen Nafarroako Gortean kalbindarren bidea erakusten. Bide beretik jarraitu zion, orpoz-orpo, bere seme Enrikek, azkenean katolikoan mesederako amore eman bazuen ere. Euskarazko eta biarnesazko itzulpenak Joanak agindu zituen, nahiz eta bigarrenaren testua erregina hil eta gero argitara eman²⁸.

Horrek zurrizten du bi testuon artean dagoen desberdintasun azalekoa, tituluari bertan nabari dena. GAN erreginari dagokio. AR, aldiz, haren seme errege berriari, Enrike III.ari, hain zuzen ere.

Tempus desberdinetan ari dira bi idazleok arazo honetan. Euskalduna, azaldu legez, erreginari doakio zuzen-zuzenean, horren laudorio eta miresmenetan:

²⁵ Salette, A.: *Ibidem*, LII. or.

²⁶ Kalinine, N.: «Pasutier français, psautier béarnais. Similitudea eta différences», Arnaud de Salette et son temps. Actes du Colloque International d'Orthez (16,17 et 18 février 1983), Per Noste, Orthez, 1984, 140. or.

²⁷ LEIÇARRAGA, I.: *Ibidem*, 254. or.

²⁸ ROELKER, N. L.: *Queen of Navarre. Jeanne d'Albret. 1528-1572*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968, 120-124 orr.

*Çure humanitatea den becembatean, ene manerá halaco bacen-ere, non ezpaitzuen irudiric-ere çure humanitatea feculan enegana hel abal leitela, guciagatic-ere anbitz aldez hura valiatu içan çait, eta principalqui, çure maieftatearen placera hala içanic gage ordena lequidâ, çure Bearnoco herrian entretenitu içâ naicen becembatean...*²⁹

Biarnesa, hala ere, edu diferentekoa da. Notatzekoak dira bere baitan dituen errege-erreginaren gorabeherak. Egiteko agindua eta baliabideak eman izana erreginari aitortzen dizkio, tartean ere deduzko omena egiten diola:

*Atau m'ac commandâ vòsta mair, la Regina,
Quinze ans son ja passats, e deu temps que jo joen.
Pensavi bèth còp plus aus procès de la gent [...]
Afin que los pagés, las hemnas, los hilhòtas,
Non cantèssen non plus cançons hòlas o sòtas,
Abans, a son exemple, emplegassen la votz
A celebrar lo nom deu gran Senhor de tots.
Mès la mort tròp dorèca, helàs! e tròp subita
La retirà de nos e he qu'en l'auta vita,
Deus anges admirada, era ved lo gran Dieu,
E lo lauda sens cèssa ab lo profèta ebriv*³⁰.

Ari da SALETTE, horretantxe ere, errege berriaren aurrean. Horri luzatzen dio eskaintza. Horren babesa eskuratu nahi du eta beren beregi gogorarazten dizkio amarenganako gogoia eta haren erlijio lana:

*Or ètz vos l'eretèr, Sire, de sa corona,
E nos representatz sa celèsta persona;
Vos ètz hilh deu país, vos ètz hilh de l'ostau,
E vòstes uelhs s'obrín prumèrament a Pau.
A vos doncas de dret las causas son degudas
Qui hon a vòsta mair, quan vivè, prometudas*³¹.

4.5. Herri hizkuntzak erabiltzeko lehenak

Bi testuok dakarkigute, lehen prediku batean, bi kasuotan berrikuntza nabarmena duguna, hots, euskara eta biarnesa ordura arte izan ez duten eta ordutik aurrera izan dezaketen etorkizun idatzia.

²⁹ Leizarraga, I.: *Ibidem*, 249. or.

³⁰ Salette, A.: *Ibidem*, LII. eta LIII. orr.

³¹ SALETTE, A.: *Ibidem*, LIII. or.

*Alabaina fegur içanez ecen Heufcaldunac berce natione gucién artean
ezgarela hain baffa, nō gure lengoagez ecin eçagut eta lauda deçagun
gure Iainco Iauna...³²*

*Lo bernés pauc batut en versificatura,
Totasvetz qui receu la medisha mesura
Que lo sobte gascon ni lo francés gentiu,
E exprima autan plan, ça cuti jo, l'ebriu
De David que los auts; çò que jo dic, non cèrta*

*Per me vantar d'aver la pluma autan disèrta
Que los autors francés qui tribalhat i an;
Mès tot çò que jo'n dic es solament d'autant
Que çò que lo francés ditz en faïçon gorrièra
Nos ac representam a la mòda grossèra³³.*

4.6. Protestantismoaren zabaltzaileak

Duda izpirik gabe, bi testuok dira, INTXAUSTIk adierazi bezala, erreforma protestantearen zabalkunderako lanabesak. Horretan dute xedea batak zein besteak, eta hala gertatzen da batean zein bestean, aurreko puntuetan azaldu-rik geratu denez:

*Baina are guehienic bihotz eman vkan cerautana cen nic nuen fpe-
rançá, ecen moien hunez Iaincoaren hitz purac vkanen luela fartze eta
auaçamendu Heufcal-herrian: eta hunetacotzat çu Andreá, hunez cer-
bitzaturen cinadela trompettabaten ançora, ceinez Iaincoac deitzen
baitzaitu hala çure Naffarroaco refumã-ere Satani guerla egitera, nola
eguin eta eguiten-ere baitraucaçu çure dominationeco berce leku
gucietã³⁴.*

*Junct que lo medish zèl e santa afeccion
Qu'era avè d'avançar la Reformacion,
(Gràcias au Tot-Puishant!) vos acompanha, Sire,
E causa que cascun qui crenh Diu vos admira.
Velà perquè jo'vs hèish de mon òbra present³⁵.*

³² Leizarraga, I.: *Ibidem*, 252. or.

³³ Salette, A.: *Ibidem*, LII. or.

³⁴ LEIZARRAGA, I.: *Ibidem*, 253. or.

³⁵ SALETTE, A.: *Ibidem*, LIII. or.

4.7. Errege–erreginaren egitekoa

Itzultzaileok, bestetik ere, errege–erreginaren inguruan erakusten dute dotrina zehatz baten haria. Biotan ere, bistarako erraza, errege–erreginari eskatzen zaizkie Jainkoaren gogoak gauzatzeko kemena eta eskubidea.

Hala dio LEIÇARRAGAK,

Hunetacotza t exemplutan frangoqui allega abal deçaquet çure Bearnoco herria: hura behin berce erran abal daitenic batre beçain Iaincoaren hitzaren recebitzera behatu gaitzetaco eta rebeleracutfi içanic, guciagatic–ere, Iaincoa çure zeloaz, çuhurtzi az eta gogo–handi–taffunaz cerbitzatu içanic halacara manfotu eta ematu içan da, nõ egungo egunean Bearnoc gucian Iaincoaren hitza paifiblequi eta edificatione handitan predicatzen baita, baieta disciplina ecclefiastica eguiatzqui eta bide beçala obseruatzen...³⁶

Era berean SALETTEK,

*Aishí Diu a mercat de sa mèrca autentica
Los reis son lòctenents; los quaus de lor costat,
De tant qu'apròchan plus de la divinitat
En gran lustre e grandor, devin aver memòria
De'u servir los prumèrs e procurar sa glòria [...]
Qu'aqueth medish gran Diu qui de gràcia especiala
Vos a pausat suu cap la corona reiala
De sa gent de Navarra e metut en la man
Deu país de Bearn lo baston sobiran,
Aqueth medish gran Diu, dic–jo, vos condusesca
En tots vòstes sendèrs e en dret establezca
Vòste tròne avitin e haça qu'a jamés
Lo laudetz d'un acòrd vos e vòstes sosmés³⁷.*

4.8. Itzultzaileen neke eta ajeak

Hitzurreaz denaz bezainbatean, plazaratu ditugu arestian PORQUERAS idazlearen pentsamolde eta ikusaldeak. Horien artean, aipatu ditugu halako berbaurrekoetan sarri ematen diren tankera eta idazmodu kontuak.

³⁶ Leiçarraga, I.: *Ibidem*, 250. or.

³⁷ SALETTE, A.: *Ibidem*, LII. eta LIII. orr.

Herri hizkuntzak lehendabizikoz erabiltzearen ondorioz, LEIÇARRAGAK nahiz SALETTEK badute horren jakite zuzena. Jakitun dira beroriek direla lehen jorratzaileak. Horren ondorio ezinbestekoak, beraz, prozesu luze horretan izan dituzten neke eta ajeak:

...cembatez nic scribatu dudan lengoage motá baita, fterilenetarie eta diuerfenetarie: eta oraino tráflationetá behinçat, vfatu gabea³⁸.

Lo bernès pauc batut en versificatura³⁹.

4.9. Itzultzaileen apaltasuna

Tartekoa dugu halakoetan, eta PORQUERASEK⁴⁰ ere baieztatzen du, egileak erakutsi behar duen apaltasuna.

Topikoaren topikoaz, badira gure itzultzaileak ere eraberekoak, topiko hori bete-betean baitagokie bi-bioi. Gure kasuan, errege-erregina izan dute eragile eta beraren azpian jartzen dute euren lana, euren burua zertxobait txiki eta deuseza izango balitz bezalaxe.

Hunen gaineá çure maieftateari fupplicamenduz nagoca, dena oneta-cotz othoi recebitu nahi duçun, obraren handitaffunera eta dignitate-ra behatzenago duçularic eçen ez Tranflataçalearen imperfectionetara eta chipitaffunera...⁴¹

*Vos pregant qu'en arren no'vs sia desplasent
Mon tribalh, ni mon don, ni mes ma hardiessa,
E que no'u judgetz pas segon la petitessa
Deu qui i a tribalbat, mès segon l'argument
Qu'eth tracta; deu gran Diu e de son mandament⁴².*

4.10. Hitzaurrea gehi irakurlearentzako ohartegia

Esana dugu eta berriro gatoz puntura. Ohiko izaten da halako hitzaurre gorabeheretan, atzeko aldean datorren bestelakoa, irakurlearentzako lotura estuagoa dakarrena⁴³.

³⁸ LEIÇARRAGA, I.: *Ibidem*, 252. or.

³⁹ SALETTE, A.: *Ibidem*, LII. or.

⁴⁰ PORQUERAS MAYO, A.: *Ibidem*, 143. or.

⁴¹ LEIÇARRAGA, I.: *Ibidem*, 253. or.

⁴² SALETTE, A.: *Ibidem*, LIII. or.

⁴³ PORQUERAS MAYO, A.: *Ibidem*, 112. or.

Bi hitzaurreok gogoratzen dute egitura berbera.

LEIÇARRAGAREN baitan honetara: GAN+*Hevscalduney*

SALETEREnean, ordea, antzera: AR+*Advertissement au lectoo*

Hevscalduney eta *Advertissement* direlakoetan, irakurlearentzako argigarririk eta oharbideak ditugu. Ugariagoak biarnesazko testuan, murrizagoak *Hevscalduney* izenekoan. Honek erakusten duen arangura nagusia euskaldunen arteko hizkera aniztasuna da. Horretarako lagungarri gerta daitezkeen osagarriak ematen dira, hala nola, berbategia.

SALLETTERi, kontrara, ahoskera eta olerki teknika zaizkio ardurara, metrikarako gerta daitezkeen zailtasunak gainditzeko asmotan. Berba batez esateko, halako biarnesazko *ars poetica* txiki baten aurrean gaudela esan dezakegu SALLETERen *advertissement* deiturikoan.

5. KATOLIKOEN ERAGINA: AXULARREN GOMENDIOZKO KARTA

Zeinek erakutsia ere bazuen Eliza Katolikoak kalbindarren aurrean. Erantzuna berandutu zitzaiola ezin ahanzi. Egokiera izan zuenean, osterara, badirudi betelana baino, lan betearen egin zuela bere alde.

Euskal letretan AXULAR da horren gailurra. Bera gailenduko da euskal literaturan eta bera ere, LEIÇARRAGA eta SALETTERen antzera, zuzenean joango zaio orduko noble eta leinuko katoliko bati, Bertran Etxauzkoari, hain zuzen ere.

Laupabost puntutara bil daitezke horien arteko parekatze laburra:

1. AXULARren lana zuzentzen zaio, esan legez, Bertran Etxauzkoari⁴⁴, leinu eta odol garbiko katolikoari, errege-erreginari baino.

2. AXULARren lana zuzenean doa erreforma protestantearen aurka. Etxauzkoa, nola ez, erreforma horren kontrako kapitaina dugu:

⁴⁴ Villasante, L.: Axular. Mendea. Gizona. Liburua, Aranzazu, Oñati, 1972, 52-60 orr.

Zu izan zara Echaus, mendi Pirinioetan, Alduideko hegaletan, bethiere zentimela, eta begiraille bezala [...] Eta bai egiazko fedearen eta legearen defendatzaille, eta aitzinatzaile buruzagiak ere. Nafarroa beheko parte hetan, bertze anhitz lekhutan bezala, lege katolikā saindua, iduriz flakatzera, kordokatzera eta erortzera zihoanean, badaki munduak nola zure aita Iauna, bere etxeaz, onez eta biziāz ere kontu guti eginik, ioan zen Donapalaiora, non baitzen orduan Nafarroako Parlamenta. Eta han ausartzia handi batekin, bere bihotz giristino noblearekin, hasi zen, ezpata biluzia eskuan harturik, oihuz, [...] Eta hanbat egin zuen, non bere herria eta ingurunekoak ere, hetan sartzera zihoan eritasunetik begiratu baitzuten⁴⁵.

3. Erreformaren kontrakar hori sakona da. Eskubetez nahi ditu AXULARrek herejiaren galbahetik euskaldunak aldendu:

Horrekin batera ere, herriarengan sortua zen nahasmenduaren arbuiorik erabatekoena,

... ikhusirik ezen, elizatik kanpoan zebiltzan iende batzuek, nahi zituztela, bere azken finean, gorputza elizan sarthu eta ehortzi [...] ekkharri zenduen, gero ere, behar zen erremedioa, eta handik harat, halako desordenuen debekatzeko ordenantza eta manamendua⁴⁶.

4. AXULARren testuak gomendio lana du helburu. Ez dago bertan hizkuntzaren inguruko buruhausterik, geroko batean paratuko baitu Sarako erretoareak gai hori, *Irakurtzailleari* izeneko eta gomendiozko kartaren jarraiko testuan.

5. Hortaz, hiruotan daude gomendiozko kartak (hala izendatzen ditu AXULARrek) eta geroko *irakurtzaileei* zuzenduriko testua, hau da, hiruotan nabarmentzen da gomendio lana, babes bilaketa eta babes horren azpiko erlijio kezak. Hizkuntzarena ere argiago dago protestanteengan, AXULAR katolikoak hori gerogarreneko testurako gordetzen badu ere.

⁴⁵ Axular, P.: Gero, Aita Villasanteren argitalpena, Jakin, Arantzazu, Oñati, 1976, 5. or

⁴⁶ Axular, P.: Ibidem, 5. or. Ikus, bide beretik Stauffer, R.: La réforme, Presses Universitaires de France, 6e édition, Paris, 1996, 95–96. orr.; honetara dihardu kalbindarren inguruan: Laïques, ils lui demandaient le baptême de leurs enfants et, dans bien des cas, ils assistaient à la messe. Prêtres, ils ne renonçaient pas à exercer leurs fonctions sacerdotales et à célébrer le sacrifice eucharistique. Cette attitude qui consistait à nourrir des sentiments évangéliques tout en faisant mine d'être attaché au culte établi fut, à partir de 1544, qualifiée par Calvin de "nicodémisme".

6. LABUR ZURREAN

6.1. Lehena

Bi testuok (GAN eta AR) giro bereko emaitzak dira; abiaburu ideologiko orobatsuak dituzte oinarrian eta pentsamolde jakin baten ondorioak dakartzate. Kalbindarren liturgia, herri hizkuntzen erabilera eta gaiak: eskritura sailduak eta salmotezia, erlijio erreformatuaren zabalkundea dute jomuga, monarkia zabaltzaile baten eskumenean.

6.2. Hurrena

Antzekotasun ideologiko horiek tartean ditugula, bi testuon arteko baliabide teknikoak ildo berekoak direla esan dezakegu. Hitz lauz zein bertsoz, artzain protestanteok ohiko topikoak erabiltzen dituzte ondoz ondo: hizkuntzen ezintasuna eta lehentasuna, erreginarenganako menekotasuna, Jainkoaren goralpena eta, oro har, mundu ikuspegi berri baten eskribantza.

6.3. Azkena.

Biotan ere, azken batean, aurreko helburuen zerbitzurako borondate eta gogo ezin argiagoa herri hizkuntzen erabileran. Hasierako egoerak aintzat

hartuta ere, euskarak ez zuen lortu, Albretarren eraginez, gutxieneko estatus ofiziala eskuratzerik eta, historiaren ikusmoldetik, isolatu samarra ematen du LEIÇARRAGAREN lanak, harrezkerokoa den AXULARREN lanarekin alderatuz gero. Hortaz, kontra erreforma katolikoaren hizkuntz eredua izango da garai-le gerogarrenean Euskal Herrian.

Biarnesaren baitan, ostera, soka luzeago zetorren aspalditik. Izan ere, Erdi Aroko jorraketa juridikoak (*Fòrs a costumaz*) literaturan islarik ez. Arestian azaldu legez, SALETTEEN salmoak izango dira biarnesaren lehen obra nagusi. Edu berean ere, biarnesak bere estatusari eutsiko dio luzaroan, erreforma protestanteak erreka jo arren. Azkenean Joana Albretekoaren ondorengoa izango da, Luis XIII. erregeak, hain zuzen ere, 1620. urtean bidea errotik moztuko diona, Biarnoko herria Frantziako eskupean osotoro jarritz⁴⁷.

Gera bitez, beraz, GAN eta AR testuok, egun hizkuntza gutxitu diren eta sasoi batean botere politiko propio baten sostengua izan zuten euskara eta biarnesaren lekuko gisa. Behialako hartan, jakina, gerokoan eta gaurkoan ez bezalaxe, gure herriaren alderdi batean bederen, agintea eta gizartea hizkuntza berean bizi ziren.

---

⁴⁷ Grosce laude, M.: Le Béarn: témoignages sur mille ans d'histoire, Per Noste, Orthez, datarik gabekoa.

PUYOL: *Louis XIII et le Béarn*, E. L. de Soye et Fils Imprimeurs, Paris, 1872.

KRUTWIG JAUNA EDO KULTURA-HITZEN- GANAKO MINBERATASUNA

Luis VILLASANTE

I. F. KRUTWIG JAUNA NOLA EZAGUTU NUEN

Hasteko, F. Krutwgi jauna nola ezagutu nuen hitz gutxitan esango dut.

1947. urtean Arantzazun Teologi irakasle sartu nintzen edo sartu ninduten, Comillas-en hartako graduak lortu ondoren. Eta horra non egun batez "La Gaceta del Norte" egunkarian ustegabeko berri ernagarri bat ikusten dudan, hots, Federiko Krutwig Sagredo jaunak sarrera egiten zuela Euskaltzaindian.

Nik banekian, noski, gerra aurrean Euskaltzaindia bazela, baina pentsatzen nuen gerrako istiluekin suntsitu zela. Krutwig jauna, berriz, nor zen ez nekien bat ere.

Aldi hartan joan-etorri batzuk egin behar izaten nituen Bilbora, hango Erruki-Etxeko irarkolara, zeren Doktoraduko nire tesia han argitaratzen ari bainintzen¹. Eta hala Iralabarriko gure komentuan nengoela, hartu nuen telefonoen listina, Krutwig jauna han ageri ote zen ikusteko. Eta, bai, han zetorren. Berehala hotsegini nion telefonoz, eta bai berak erantzun ere.

Esan nion nahiko nukeela berarekin hitz egin. Eta berak: "Ba etorri, eta hitz egingo dugu". Eta beraren etxera joan nintzen.

---

¹ *La sierva de Dios M. Angeles Sorazu*. Vol. I Estudio místico de su vida. Vol. II Apéndice documental, Bilbao 1950-1951.

Etxe dotorea iruditu zitzaidan eta handiki-kasta mailatakoa. Bisita hura ez zen bakarra izan. Aukerak ere izaten nituen eta jaun horren pentsakera eza-gutzeko gogoia piztu zitzaidan.²

Eta bai. Zerbait berri eta gure euskaltzaleen artean komunzki agertzen ez zena zekarren, ene ustez, Krutwig jaunak, hots, kultura-hitzen ganako min-beratasun apartekoa -nolabait esateko-.

Euskaltzaleen artean herriari jarraitu behar zitzaiolako dogma hori oso sartua zegoen orduan -gure artean behintzat-. Baina nola ulertzen genuen "herri" hitza? Gizarte behe-mailako jendea, kultura gutxikoa. Hori zen "herria" guretzat eta horri egin behar zitzaion kasu, hori eredutzat hartu eta horri jarraitu.

Beharbada, purismo amorratu baten kontrako erreakzioa ere bazen joera hori. Guk "herria" esaten genuenean, herriko behe mailako jendea izaten genuen batez ere gogoan, eta hura hartzen genuen eredutzat.

Begien bistan zegoen, ordea, Krutwig jaunarentzat beste zerbait zela "herria".

Ateraberria zen orduan Aita Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu euskal sinismenaren poema*³. Nik erregalatu nion Federicori ale bat, eta beronen kritika edo erreseña kokkor bat ere agertu zuen berak *Aranzazu* errebistan⁴.

Kantabria Probintziako frantziskotarrek badugu, gainera, etxe-barneko beste errebista bat *Cantabria Franciscana* deritzona. Bertan agertu nuen nik orduan artikulua luze bat: "En torno al problema del vascuence"⁵, eta, besteak beste, bertan aipatzen ditut Krutwig jauna eta beronen ikusmoldeak.

Hurrengo urtean, berriz, hots, 1952an, Euskaltzaindiko nire sarrera-hitzaldia ospatu zen Bilbon eta hitzaldi horren erantzuna Krutwig jaunak egin zuen, eta erantzun horretan esan zituen gauzengatik erbestera joan behar izan zuen gaxoak; luzaroko, gainera⁶.

—oOo—

² Aita Imanol Berriatua (G.B.) ere bere aldetik joaten zen sarritan Forutik Bilbora Krutwig jaunak ematen zituen eskola-moduko bileretan parte hartzera.

³ Edit. Aránzazu, 1949.

⁴ KRUTWIGTAR F.K. "Arantzazu euskal poema", *Aránzazu* (1950), 303 (egilearen argazki eta guzti).

⁵ Ikus *Cantabria Franciscana* (1951), 40-54.

⁶ Gordetzen dut oraindik egun hartan emandako diploma. Firmatzen du Lekuona'tar Imanolek euskaltzainburuaren ordeaz. Zadorlaria, berriz, Nazario Oleaga, *Eguna*, 1952-ko Orrilaren 23an. Gure Aita Probintziala, P. Lete ere han izan zen, Donostiatik etorria.

Baina goazen aurrera euskarari buruz Krutwig jaunak agertzen zuen pentsakera azalduz.

Ni laster konturatu nintzen "herri" izena ez zuela erabiltzen gure arteko gehienek bezala.

Kultura-hitzak erabiltzean, berriz, grekoaren eta latinaren ortografia gordeten zuen ipi-apa guztiekin.

Hori da, noski, bai fransesak, bai alemanak eta bai inglesak ere segitzen duten bidea.

Baina jokabide hori hartzea ez ote doa, gero, herriaren kaltetan? Ez ote da herriari bere hizkuntza zailtzea?

Nik ez dut auzia erabakiko: auzia denon aurrean jarri besterik ez dut egingo.

Entzuna eta irakurria ere badut ortografia hori onartua dagoen herrietan jende dexentek ez duela sekula bere hizkuntzaren ortografia ondo ikasten. Izan ere, idazkera hori menderatzeko estudio bereziak egin beharra dago, eta hori ez dago denon eskumenean.

Luis Mitxelena jaunak esaten zuen ortografia hori onartzeko berak ez lukeela zalantzarik izango, baldin eta gehientsuen kaltetan dela ikusiko ez balu. Arau horrekin, alegia, ortografia ikastea askori zaildu egiten zaiola ikusiko ez balu.

Pierre Lafitte jauna ere ez dut uste ortografia hori denei eskatzearen aldeko zenik. Herriak hitzak ahoskatzen zituen bezala idaztera jotzen zuela uste dut.

—oOo—

Gure Euskal Herria bitaratua dago. Iparraldeko euskaldunek frantsesarekin dute har-emana eta hizkuntza horrek kultura-hitzen ortografia onartzen du. Espainolak, aldiz, ez -maila hortaraino ez, behintzat-. Egoera horretan, guk zer egin dezakegu? Bitaratuak gaude. Zer irteera eman auzi honi? Beharko da ikusi.

II. IDAZLE -ZERRENDA (MUGATUA)

Ikus dezagun orain pixka bat gainetik zein izan den gure idazleen jokabidea, eta jokabide horren azpian egon daitezkeen arrazoiak.

Kultura-hitzak hizkuntza desberdinen gainetik soineko bereziaz jantziak ager daitezzen, bada arrazoirik, noski: hizkuntza partikular bat ez dela hitz

horien jaun eta jabe. Gainera, batasun bat badela hizkuntza berezien gainera adierazten digute. Izan ere, hitz horiek gizartearen amankomuneko ondasuna dira. Eta hala, eta horregatik, arrazoizkoa ere bada beren etorkia eta nondik norakoa erakus dezaten.

1. Ioannes Leizarraga

Leizarraga, dirudienez, Beraskoitzekoa zen; herri hau Lapurdikoa da, baina mintzaeraz benafarra. Joanak, Nafarroako erregeak eta Biarnoko Andreak, 1559ko pazkoan fede katolikoa arbuatu eta Kalbinoren doktrina onartu zuen. Segitun hasi zen bide hau bere estaduetan zabaltzen. Orthez-en Unibertsitate antzeko zerbait jarri zuen, kalbinotarra, noski. Biarnotar batzuk ere bidali zituen Ginebrara Kalbinogandik beragandik erlijio jatorra ikas zeza-ten. Ta, jakina, laster hasi ziren erlijio-gerrak Frantzian.

1964. urtean Paben egindako kalbinisten sinodoak agindu zion Leizarragari Testamentu Berria euskarara itzultzeko. Leizarraga, bestalde, Labastide-Clairenceko Eliza reformatuko ministro izan zen izendatua, eta han hil zen 1600. urte inguruan.

Leizarragaren euskal liburuak La Rochelan argitaratu ziren 1571n Joana erregearen kontura.

Zer gertatu zen gero Leizarragaren obrekin?

Joana erregearen semea, Frantzisko, Frantziako errege izatera heldu zela. Frantsesek, ordea, Frantziako errege izateko, nahi-ta-ezko baldintza bezala jarri zioten katoliko behar zuela izan.

Eta bai baldintza hori onartu ere hark. Ondorioz Leizarragaren itzulpe-
na erabat baztertua izan zen eta ia suntsitua. Ale batzuk besterik ez dira guga-
na heldu. Eta alde batetik penagarri ere bada, zeren Testamentu Berriaren
muina ongi itzultzen baitu; baina orduan, erlijio-gerrak sortzen zirenean hala-
xe izaten ziren gauzak, hots, beste taldeari ez zitzaion deus barkatzen.

Linschmann eta Schuchardt-ek Estrasburgo-n egin zuten obra honen edi-
zio berria, 1900. urtean.

Obra honetan ikusten dugu, bada, kultura-hitzak idaztean -latinezkoak
direnean behintzat- halako ardura berezi bat: hitz horiek latinez duten orto-
grafia berbera euskeraz ere zehazki gordetzeko ardura. Hona adibide batzuk:

- “Othoitzia ecclesiasticoen forma” (Atarian)
- “Christinoen instructionea” (d.)
- “commun” (Ikus Aurbibidea)
- “confessionea” (Ikus Aurbibidea)

“Advertimendua” (Ikus Aurbibidea)
“sommarioa” (Ikus Aurbibidea)
“catholicoa” (Ikus Aurbibidea)
“Baptismoaren administratzeko forma” (aurkibidea)
“Ioannes Theologianoaren Apocalipsea”
Testamentu berrico materien erideiteco Taulá (aurkibidea)
elemosyna (cf Mt 6,2)
hypocritec (Mt 6,2)
recebitu (=recibir) (Mt 6,2).

Ondoren ematen dugu Ioannes Leizarragak Ioanna erreginari egiten dion liburuaren eskaintza (zatia):

“Gucico Andre Noble Ioanna Albrete Nafarroaco Reguina, Bearnoco Andre gehien etc., denari, bere cerbitzari gucizco chipiac eta gucizco obedientac, Ioannes Leizarraga Berscoizcoaz, Iesus Christen gratiá eta baquea desiratcen

Andrea, ceren ni çure eçagun gabea beçala naicelatic, Testamentu Berriaren heuscarazco translatione hunen çure Maiestatear dedicatcera ausartu içan naicen, merci onez arintassunez accusa ahal neinde, baldin neure ausartgoa hunez cerbait excusa bereren eman ezpaneça. Bada, niri haur era-guin draucaten anhitz berce raçoinen artean içan dirade, çure humanitate handi gende prestu guciez laudatua, eta Iaincoazco çure zelo handia”.

(Hemen latinetiko hitzak ikusten dira latinez diren bezala hartuak).

Bibliogr. R. Lafonek eman digu Leizarragaren aditza *Le système du verbe basque au XVI siècle*, bi tomo, Bordeaux. Leizarragaren euskara pixka bat arkaikoa da guretzat, aditzean batez ere.

2. Pedro de Axular (1556-1644)

Nafarroako Urdazubi-n (erdaraz Urdax) jaioa. Beraz, iparraldeko mugan. Beraren abizenak, Daguerre eta Azpilkueta. Apaiza. Nun egin zituen bere estudioak? Salamankan, dirudienez. Axularren liburua, berriz, “Guero, bi partetan partitua eta berecia”, Bordelen argitara zen 1643. urtean. Apaiz-karrera Espainiako partean eginaren, beste aldera joan zen bizitzera, hots, Donibane Lohitzungo aldera (San Juan de Luz).

Sermolari famatua izan zen, herriz-herri sermoigintzan zebilena. Aurki lortu zuen Sarako erretore izatea eta kargu horretan iraun zuen hil arte. Baina kargua lortzeko istiluak izan zituen. Hango erretore izan nahi zuen beste batek auzia jarri zion: Español batek, alegia, ezin zezakeela Frantzian errentadun kargu bat izan. Axular-ek auzia galdu egin zuen, baina halera, karguan iraun zuen, Apezpikua bere alde zuelako eta baita Frantziako errege Henri IV.a ere.

Liburu hau autore kristau eta jentilen aipamenez josirik dator. Eta beti ematen ditu beroein jatorrizko testua eta euskal itzulpena pixka bat borobildua, euskal irakurleak hobekiago uler dezan. Konbertitzea beti gerorako uztea: hauxe omen da -Axularren ustez- kristau askoren enganioa, eta horregatik asko hiltzen dira gerorako uzten duten hori egin gabe. Gehien interesatzen zaigun arazoa beti gerorako uztea ez da, bada, on.

Obra hau salgai dago euskal testuaz eta erderazko itzulpenaz, L. Villasantek paratua. Euskal idazleetan Axular da famatuenetakoa, famatuena ez bada.

Hona hemen autore honen bi zati: ⁷

1) "Badaquit anhitzec miretsico duela eta edirenen arrotz eta estraiño, ni lan huni lotcea. Ceren anhitz ičan baita orainocoan, eta baita orai ere, ni ez beçalacoric, ni baiño hunetaco gaiagoric, eta ançatsuagoric, ezpaitute guztiarequin ere, orainocoan, hunelaco materiatan, hunela ausartciaric eta escudantciaric hartu. Baitirudi ecen asco behar liçatequeyela arraçoïn haur ene guibelatceco eta gueldi aracitceco ere. Baiña ene contra dela dirudien arraçoïn hunec beronec, ni esportçatcen eta aitcinatcen nau, hunec bihotz emaiten deraut, haur edireiten dut nic neure alde eta fabore, ceren enseiucarrean beçala eguiten diren lehenbico obrèc eta enseiuec, cenbait huts eta falta ičanagatic ere, badirudi ecen, ceren lehenac diren, barccaquiçun direla, eta bat bederac disimulatceco, ez iccussi iduri eguiteco, eta are desencusatceco dituela.

Badaquit halaber ecin heda naitequeyela euscaraco miñatce molde guztietara. Ceren anhitz moldez eta differentqui mincatcen baitira euscal herrian. Naffarroa garayan, Naffarroa behean, Çuberoan, Lappurdin, Bizcayan, Guipuzcoan, Alaba—herrian, eta bertce anhitz leccutan. Batac erraiten du behatcea, eta bertceac so eguitea. Batac haserretcea, eta bertceac samurtcea. Batac ilquitcea, bertceac Ialguitea, batac athea, bertceac bortha. Batac erraitea bertceac esatea, batac iracurtcea, bertceac leitcea. Batac liscartcea bertceac ahacartcea. Batac hauçoa, bertceac barridea. Batac aitonen semea, bertceac çalduna. Finean bat bederac bere guisara, ançura eta moldera. Eztituzte euscaldun guztiec legueac eta azturac bat, eta ez euscarazco miñatcea ere, ceren erresumac baitituzte different.

Bada esquiribatceaz denaz beçan batean ere ez naiz eguiteco gabe. Ceren bada hunetan ere differentcia. Batac esquiribatcen du chehero, bertceac geheero. Batac ichilic, bertceac igilic. Batac lachoa, bertceac lajoa. Batac choil, bertceac joil. Batac quecho, bertceac quejo. Batac chuchen, bertceac jugen. Eta hunela bada, bertceric ere cenbait hitz, batac eta bertceac, norc bere herrico edo erresumaco arauaz differentqui esquiribatcen baitituzte.

⁷ Euskaltzaindiak 1990. urtean ateratako edizioa erabili dugu.

Ordea ceren ezpaitira hamar-bat hitz edo baicen, hunela differentqui, eta bi aldetara esquiribatcen direnac: halatan nic ere cenbait aldiz esquiribatu-coitut ale batera liburuan barrena, eta bertce aldera liburuaren bazterrean, in margine: bat bederac cerbait contentamendu duen amoreacgatic. "8.

Bigarren zatia, berriz:

2) "Iuramentu anhitz eguitea, bethi burhoz, arneguz eta maradicinoz egoitea eta minçatcea infernuco usantça da, eta hitzcuntça ifernuean usatcen dena.

Eta nola bat bedera bere hitzcuntçan baita eçagun nongo den: Francesez mintzo dena frantciaco dela: eta españiolez mintço dena españiaco: hala da bada halaber bat bedera bere arneguetan eta iuramentuetan eçagun nongo den, ifernucoa dela. Eta nola iondone Petriri bere nabusiaz uccatu çuenean, erran baitcioten: *Tu ex illis es, nam loquela tua te manifestum facit*. Eztuçu cer uccaturic, çu hetaric çara, Iesu Christoren dicipuluetaric çara, çure mintçaian eçagun çara. Hala erran ahal daquidicaio arnegariari eta iuramentu eguiteco usantça duenari ere: *Tu ex illis es*. Çu ifernucoetaric çara ceure mintçatcean, arneguetan, burhoetan eta maradicionetan eçagun çara".

(Lehen ediziotik, 259 orr., XIX kap.)

3. Ioannes d'Etcheberri (1688-1749)

Sara-n jaioa, eta estudioak, dirudienez, Paben jesuitekin eginak zituen. Medikua zen. Bera-n eta Azkoitian bizi izana. Euskal idazlea.

Obrak nola argitaratu, ordea? Bi aldiz gutxinaz eskatu zion Lapurdiko Biltzarrari obra horiek argitaratzeko laguntza euskal jendearen onerako izan zitezzen (Gramatika, Hiztegia etab.). Alferrik, ordea.

Azkenean, Zarauzko frantziskotarren komentuko artxihoan egon dira gorderik -salbu hiztegia, eta hau galdu egin da- Julio de Urquijok argitara zituen: *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri*, Paris 1907.

Bi liburu dira Zarauzko artxihoan aurkitu eta Urquijok argitara zituenak, hots, *Laburdiri escuararen hatsapenac*⁹ eta *Escual-Herriari eta escualdun guztiei escuarazco hatsapenac latin ikhasteco*.

Hiztegia ere egin zuen, baina galdutzat ematen da.

Axularren miresle handia, atal honek aditzera ematen digun bezala:

⁸ AXULAR (P.) *Guero*, Iracurtzailleari, 16-18.

⁹ *Hatsapenac* (hastapenak), hots, "rudimentos (del euskara)".

*P. Axular Saraco erroterra, escurarazco autoretaric
hautuena eta famatuena.*

Norenganik bada erran dut, Axularrec errecibitu cituela isquiribatceco laguntçac, eta fagoreac? baizic *Jesu Christo* aldareco Sacramendu Sainduan egun guztiaz errecibitcen çuenaganic?, ceinac bere aho ezpainac garbitcen baitziotçan, ez Seraphinac beçala aldareco ikhatz biciaz, baina bai bere odol Sacratuaz? ceinaren effetua dela harc isquiribatu duen obra (De non procrastinanda paenitentia) norc dudatuco du?"¹⁰.

4. Etienne Lapeyre (1849-1893)

P. Lafittek dioenez, Azkainen sortua, Baionan apeztua, Uztaritzeko bikario izendatua, Baionako "Sain Léon" ikastegian filosofia-irakasle, 1871n Bidarteko erretore. Osasun eskasiaz, kargua utzi zuen. Orduan ohorezko kalonje egin zuten eta Camp-de-Prats zahartegiko kapeilau. "Conférences ecclesiastiques" direlakoen buru ere jarri zuten eliz barruti guztirako.

Fedea euskaldunen artean flakutzen ari zela iruditu zitzaion eta erabaki zuen kristau irakaspen nagusiak hiru liburutan xeheki azaltzea. Bat baizik ez zuen argitaratu ahal izan, ordea. Hura da *Credo edo Sinhesten dut esplikatua* (Baionak, 1891)¹¹.

Liburu horren hirugarren parteko hamaikagarren kapitulutik hartzen dugu zatia, hots, *Mendi gaineko predikua*, 207-208 orrialdeak:

"Entzun dezagun, bere bizi publikoa hastean Mendi sainduaren gainean egin zuen predikua. Ez zuten behin ere holakorik gizonen entzun.

Dohatsuak, dio, izpiritu pobre direnak, zeren hekientzat baita zeruko erresuma.

Dohatsuak ezti direnak, zeren lurra beretuko baitute.

Dohatsuak nigarretan direnak, zeren kontsolatuk izanen baitira.

Dohatsuak, justiziaren eta zuzentasunaren gosea eta egarria dutenak, zeren hekien gosea eta egarria aphazegatuak izanen baitire.

Dohatsuak urrikalmendutsuak, zeren berek urrikalmendua ardietsiko baitute.

---

¹⁰ Ikus URQUIJO (JULIO), *Obras vascongadas del doctor labortanos Joannes d'Etcheberri*; Paris, 1907.

¹¹ Ikus euskal idazle honi buruz Lafitte-ren artikulua, *Euskera* errebistan (1976), 111-114.

Dohatsuak bihotzez garbi direnak: zeren Jainkoa ikusiko baitute.

Dohatsuak, bakea maite dutenak, zeren Jainkoaren haurrak deituak izanen baitire.

Dohatsuak, justiziagatik persekuzioea pairatzen dutenak, zeren hekientzat baita zeruko erresuma¹².

5. Jean Etchepare (1877-1935)

Argentina-ko Mar Chiquita-n jaioa. Iparraldeko euskaldunen semea. Sei urte t'erdi zituela, Euskal Herrira dator bere gurasoekin. 12 urterekin Larressoroko Seminarioan sartzen da. 16 urterekin Filosofia ikasten hasten da. Munduan diren misterio guztiak nahi lituzke jakin eta argitu.

Batez ere erlijioiko sinesgarriek sortzen dizkiote kezkek. 17 urterekin Bordeleko Unibertsitatera doa Medikuntza ikastera. Tesia egin zuen pilotariak izan ohi dituzten aje, arrisku eta eritasunei buruz. Aldudeetan (Nafarroa Beherean) egon zen mediku bezala. Egun batez, gaiso bat ikustera zihoala, supituki bidean erori eta hilotzik gelditu zen.

Bi liburuxka utzi zituen argitaratuak: *Buruchkak*, 1910 eta *Beribilez*, 1931. Hortaz gainera, artikulugariak idazten zituen orduko euskal agerkerietan ("Eskualduna", "Gure Herria", "Almanaka"n). Gerrara ere joan behar izan zuen eta esperientzia horrek mesede egin zion erlijioari buruzko bere ideiak zuzentzeko.

Hona hemen zer dion Lafittek Jean Etchepareri buruz: "Berak sortu du euskera berri bat, nik euskera aristokratikoa deituko nukeena, Abbadie-rena bezain ausarta eta are aberatsagoa...; euskera bat, alegia, sentimenaren edo pentsakeraren ñabardura guztiak egoki eta nobleki itzultzeko gai dena"¹³.

Etxepareri zor zaio baxe nafar tankera duen literatur-euskalki berriaren sorrera.

Esan dezagun, azkenik, Euskaltzaindiko euskaltzain urgazle ere izendatua izan zela Etxepare jauna.

Buruchkak
Ameriketako Orhoitzapenak

¹² LAPEYRE, *Credo edo Sinbesten dut esplikatua*, Baionan 1891.

¹³ P. LAFITTE, *Le basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre eta Soule*; Bayonne, 1941. Zatiaren euskal itzulpena gerok egina da.

“Sei urte eta erdi nintuen Ameriketarik Frantziarat aitamekin etorri nintzanean. Adimenduaren adina, edo nunbait han, diotenez. Hortakotz othe nizan hainbertze orhoit Ameriketako lurraz, ala bi tokiak hain direlakotz itchuraz berechak non batetik bertzerat aldatzeak begia joiten baitio den haurrenari, ttipian ikusi lekuez eta erabili gora-beherez orhoit niz, hasteko, han nizala oraino iduritzzerainokoan.

Ez da deus garbiagorik ene buruan. Askotan banago ere kokatzen othe duenez bertzerik. Gogoia bethea daukat orduko zerez. O haurreko egun berriz jinen etzaretanak, zuetarik dut bihotzean nere bizi apurrak eman daukedan gozorik hoberena!

Orhoitzapen chumeak, bizkitartean, eta nork daki? geroztikako zenbaitekin nahastekatuak orobat, nehork ez baitu ikusten nola dabilkion bere barnea. Halere begiratu ditudan bezala ezarriko diut hemenche.

Etche luze aphas bat ginduen, lastoz estalia, bi ichurkirekin: sahetsak beltz, ihia abere ongariarekin gogortuz eginak. Barneak nola zituen, bazue-netz ere bihirik, ez nakike erraiteko. Buru batean, kanpotik, zurubi luze bat chutik zagokala, ba.”

—oOo—

6. Evaristo Bustinza (“Kirikiño”) (1866-1929)

Kirikiño izan da, agian, gure mende honetan Bizkaiko herriak gehien irakurri duen euskal idazlea. Mañarian (Bizkaia) jaioa. Kulturadun gizona. Kastilla-aldean zegoen irakasle. Azkuek deiturik, Bilbora etorri zen euskal aldizkarietan lankide izateko (*Euskaltzale*, *Ibaizabal*, *Euzkadi-n* etab.)

Bi liburu utzi dizkigu: 1) *Abarrak*, eta 2) *Bigarrenko Abarrak*. Abarrak, ordea, adar txikiak dira, suari hasiera emateko egokiak., Eta hori nahi dute izan Kirikiñoaren ipuinek.

Bi liburu hauek aldizkarietan agertutako lanen bilduma dira, baina batzuk “orain arte argitaldu bakoak” ere badirela abisatzen digu egileak¹⁴.

1966. urtean Aita Oinaindia Karmeldarrak eta ohorezko euskaltzainak egin zuen Kirikiñoaren idazlan guztien bilketa eta argitalpena, *Abarrak* izenburuaz.

---

¹⁴ “Irakurlientzat uarra”, 5. orr.

Hona hemen "Abarrak" liburuaren zati bat:

Zerutar bat. Nik orain gomuta eztodan etxaguntza baten bixi ei zan bigarrenez eskonduriko emakume bat, buru-barruba utsik edo beiñik-bein ondo beterik ezeukana bera, irakurliak igarriko daun lez.

Agertu yakon bein ate-onduan eskeko¹⁵ bat, bere soñekuak zarren-zarrez danak triskilduta, alde guztijetatik zulatuta, oñetakuak abua zabalik barreka, buruko txapela be koipez beterik, erdi-erdiyan leyo biribil bat ebala, bertatik ule pillo bat agiri yakola. Bere arpegi, ule, bixar ta makillarañoko gustijak, danak ziran soñeko, oñetako ta txapelaren antzeukuak; arlote andijagorik, amesetan be, iñok eleuke sortuko irudimenian.

Arriturik ikusi ebaneko, itaundu¹⁶ eutson emakume arek.

- Ene! ¿Nundik urten zara era orretan? ¿Nundik zatoz?
- Zeutatik, andrea -erantzun eban Arlote'k.
- ¿Zeruetatik zatozala? ¿Zeruetatik esan dozu?
- Bai andrea, andixek nator.
- Aitearen da Semearen!!!... Ondio alakorik! Orduan, biarba, ezautu ixango dozu Juane guria.

Auxe zan bere lenengo senarraren ixena. Espetxe-nagositik etorran azeri zarrak laster igarri eban zelako *lelantoni* eukan aurrian, eta, bada-ezpadan, jarraitu eutson onen oker-aditzeari.

- Ezautu ez oster! Baita... aizkide andijak gara.
- Ene ba! Ta ¿zelan dabil bera? ¿Ondo bizi da?
- Gitxi gora-bera neu lez. An ezta oi beste bixikerarik. Denak arlote, danak zorriz, ardiz, soñeko zarrez ta nekez beterik.
- ¿Ai ene Jaungoikua! ¡Juane koitadue! ¿Nork uste izan biar olakorik? ¿Bigurtuko zara bertara barriro?
- Bai, aldi andirik ezta igaroko ni ara jua orduko, uste do beintzat.
- Orduan eruan biar dautsezuz gauzatxoan batuzk, nire bijotzeko Juane ain txarto bixi ez dadin.
- Bai, bai, pozik be; ataraizuz, ataraizuz, ataraizuz gauzok.

(jarraitzen du)¹⁷.

7. Enrique Zubiri Gortari "Manezaundi" (1867-1943)

Luzaide-n jaio zen (erderaz, Valcarlos). Mugako herria da, noski. Mintzairaz, benafar sartaldekkoa. Donibane Garazin (Saint-Jean Pied-de-Port)

¹⁵ Eskeko=eskale (mendigo).

¹⁶ Itaundu=galdetu.

¹⁷ Ikus *Abarrak*, 1918, Abando; 6-7 orrialdeak.

eta Paris-en egin zituen estudioak. Lanbidez, pintatzaile. Irakasle ere izan zen. Mendiz bestaldeko aldizkarietan argitaratzen zituen bere euskal lanak. Iruñean hil zen.

Aingeru Irigaray euskaltzainak argitaratutako *Prosistas Navarros contemporáneos en lengua vasca* liburuan badira Manezaundiren 29 artikulua. Hona hemen liburu honetatik hartutako zati bat:

Hiru behien zerga

Nafarroan ditugun ohidura zaharrenetarik bat da, Erronkari-koek Frantziako mugan egiten duten bilkura, urte guziz, Baretous, biarnes herrikoekin.

Nafarroako Iparraldeko mugetan betidanik izan dituzte eztabaiak bertze aldekoekin, Xubero eta Biarnesekin, azinden bazkatzeaz. Heien artean badi-tuzte legeak, antolamenduak eta hautsi-mautsiak haratekoek hemengo aldean, eta hunatekoek hangoan, behiak, ardiak eta behorrek bazkatzeko bi alderdie-tako alapidetan¹⁸.

Ez dakigu xuxen ortik piztu ote zen aitzineko demboretan gudu bat heien artean, eta gero Erronkarikoak nausiturik, Baretous-ekoak bortxatuak izan ote ziren hemengoak ezarri zazkoten zergak pagatzea. Betiere, urte guziz han-goek Uztailaren 14-an behar dituzten eman Erronkarikoeri hiru behi, eta mugan egiten dute bilkura hori heien emaitza hartzeko.

Bi alderditako yende multxo bat biltzen da han *pedra de San Martín* deitu zedarriaren inguruan, turistak ere huts egin gabe, harat heltzeko bospa-sei ordu mendiz ibilikan.

Erronkari-ko alkatea eta zinautziak¹⁹ beren karguko soineko berexiekin, biziki pollitak, eta albaiteruekin²⁰ yuaiten dira herriko ikurrina aitzinean.

Baretous-ekoak ere halaber biltzen dira, eta ekartzen dituzte hamar bat behi heien artetik hauta dezaten hiru Erronkarikoek”.

8. Pablo Fermín Irigaray “Larreko” (1869-1949)

Burguete-n (euskeraz Auritze) jaioa, Aingeru Irigaray zenaren aita. Lanbidez medikua. Bere ikasketak Madrilen egina. Medikua izan zen zenbait

¹⁸ Alapide=ardiak, behiak etab. belarra jateko dituzten zelaia.

¹⁹ Zinegotziak=Kontzejalak.

²⁰ Albaitaria=abereen osasuna zaintzen duen sendagilea.

herritan eta bereziki Iruñeko ospitale probintzian. Hil ere Iruñean hil zen. Asko idatzi zuen bi aldeetako euskal aldizkarietan. Santu bat bezala hil zen.

Badu lan bat erderaz *Guía médica de asistente a moribundos*, eta horren muina edo, ematen zaigu euskeraz *Prosistas Navarros contemporáneos en lengua vasca* liburuan, 183 eta ondoko orrietan. Hona hemen handik hartutako zatitxo bat:

Sendalari baten argiak

Orai duela bizpairur urte, idaztiño bat egin nuen erdaraz *Guía médica del asistente a moribundos* deitu nuena.

Apez ordenatu berriak, eri-handietara eta azkenetan daudenetara deituek, sendakintzako erakaspen zenbait on lukete jakitea.

Eri-handien galbideak zeintsu ote diren jakiteal, eta bereziki, eri bakoitxaren *ezagutza*, noraño ilundu den ikusteko, sendalarien argiak beharrezkoak zaizkit eta orgatik lan huni lotu naiz.

Guztien buruan, laguntzaleak jakin behar duena ori da. Eri-handitu denean, *ezagutza* argi othe duen, Elizako laguntzak emateko, edo ilunegi baldin badago ez emateko.

Ene adiskide jaun apez batek, behin honela erran zidan: zuk eri asko iltzen ikusi duzunez geroz ¿etzinuke egin nahi lan bat, apez gazteeri laguntzeko eta ahal bezain argi irakatsi, azkenetan daudenean *ezagutza*, noraño ilundu zeien?²¹

9. Txomin Agirre (1864-1920)

Gure mendean bereziko ospea eta harrera izan dute idazle honen bi elaberri edo nobelek, hots, *Kresala* 1906 (bizkaieraz), eta *Garoa*-k 1912, (gipuzkeraz).

Domingo Agirre, Ondarroan (Bizkaia) jaiotzen. Apaiza. Osasunez gaixotzen, "odol—zurbil" deitu zuen Azkuek. Zumaiako moja karmeldarren kapeilau edo omonier izan zen.

Hona *Garoa*-ren IX. kapitulutik hartutako zati bat.

²¹ *Prosistas Navarros contemporáneos en lengua vasca*, 183 orr.

Itxaromendi.

Jaungoikoak jarri zuan Bizkaian Urkiolako mendia, Arabaren ondoan, Gipuzkoatik urre samar, ta mendi orren gañean ipiñi zuten euskaldun sinistetsuak Antonio Donearen elizetxea, zorion guztien itxaropenerako.

Mendi orretara joaten dira sarri Bizkaikoak, Arabarrak eta Gipuzkoa eder onetan jaiok; mendi orretara joaten dira, donerik errukior, miragillerik andien ta sendatzaillerik onenaren jauregira bezela, uri andi gizaditsuetatik eta baserri txiki padutarretik²², aberatsak eta txiroak, gizon zindoak eta osasungabeak, indarge jaiotakoak eta ezurren bat ausi dutenak; errenak eta itxuak, ankokerrak eta besomotxak, gorra eta zauriz beteak, totelak²³ eta zanpatuak²⁴; buruko txorabio, zuldar, legen, eztul, berako, minbizi, anditsudunak: etsita daudenak, bizi nai lutekenak, irabazbidea idorotzen dabiltzanak, euri edo eguzkiaren bearrean arkitzen diran lur-jabeak, Ameriketean semeren bat daukaten gurasoak, gudara joan bear duanaren aideak, ikastolatik etxeratutako mutilak eta ezkontzeagatik mototxa salduko luteken neskatxak”.

10. Jose Mari Agirre “Lizardi” (1896-1933)

Egunduko izena bereganatu du, bai bere olerkiekin, eta bai prosaz edo hitz lauz idatziriko artikuluekin ere. Zoritxarrez, oso gazterik joan zitzaigun.

Zarautzen (Gipuzkoa) jaioa. Bizi eta hil, berriz, Tolosan (Gipuzkoa). Madrileko Unibertsitatean estudioak egina.

Hil baino urtebete lehenago agertu zuen bere olerkien bilduma: *Biotz—begietan*; prosazko artikuluen bilduma, berriz, *Itz-lauz* izenaz, 1934. urtean agertu zen Donostian.

Lizardik badu idaztanka bat guztiz berezia, “aristokratikoa” dei genezakeena. Hitz berriak ere asmatzen ditu.

Errepublikako Kongresuan egon zen bahin entzule gisa, eta han entzun eta ikusi zuenari buruz mintzo zaigu zati honetan -zatiaren-zati bat soilik eskaintzen dugu:-

España-legebatzarra nere begipean

... E- nintzan egundaño sartu España-ko lege batzatokian. Leizaola arpe-tarrari²⁵ zori diot sarbide baten yabe egiña. Yainko onak odainduko al-dio.

²² Padu=eremu, desertua.

²³ Totelak=tartamutuak.

²⁴ Zanpatu=zapaldu.

²⁵ Arpetar, hots, erderaz “cavernícola” (ezkertiarrek eskuindarrei ipini zieten goitzena).

Egia esan, goitik bêra begiratuta, areto onek ez dirudi izparringietan²⁶ barrera bezain ikaragarri. Ia-ia bêra yoateko ere ba-damada ausardia.

Utsik dago oraindik. Alki gorri oetan atze-aldeak atsegin dukela deritzat. Bai begiak ere nik hemendik gotik baño -irugarren lerroan bainago- ikusala zabalagorik. Arraiotan!, aulki urdiña ez ikusten noizean-bein altxata ez bada...! Yaurlariak datozkenean, ezin begi-emango diotet atzez-aurreka baik. Azaña'ren ortzalde eder ura ikusteko irrikitzen nengoana!

Laurak. Asi-garaia. Lendakari-aulki-atzean lau ate-morroï, soin-ertzak urrez aski-apaindurik. Baña orra Lendakaria bera ere, dagoaneko; Besteiro yauna, alegia: soinkera neke-antx pinpirinez ba'dator aulkira. Nik, begiak eze-dirdaika, begiratzen diot: orain zenbait urte, *Lojika'n*, *silojismo* bat askatzen e-nekielarik, *sobresaliente* eman zidanez gero, xamurbera natzaio.

Aldunak bakarka ta nekez datoz, txita aseak ore-ondakiñetara bezela. Zortzi—bat-amar bildu diraneko, Royo Vilanova bizar-zuria dugu zutik, itzaren yabe. Au agurearen aserrekoa! Zaragoza'ko ikastetxe nagusian barrabas-keriren bat egin dulakoa zabaldu omen zuten atzo, eta ori ez omen-da gizale-gea. Aizeari, beintzat, astiñaldi ederrak eman dizkio!”.

11. Nicolas Ormaetxea “Orixe” (1888-1961)

Orexa-n (Gipuzkoa) jaioa eta Uitzin (Nafarroa) hazia. Jesuita izana²⁷. Geroztik, Bilbon Euskaltzaindiko bulegari bezala lan egina, eta, jaioterrian bizi ondoren, gerra-garaian preso ere egon zen, gero Iparraldean zenbait urte egin zituen, eta azkenik Ameriketara I. Zaitegiren ondora joan zen (1950). Handik 1954ean itzulia. Azken urteetan Lazkaoko (Gipuzkoa) beneditarretan zenbait urte egin zituen. Hil, berriz, Añorga-n (Gipuzkoa).

Obra eta artikulu asko idatzi ditu. Obra askoren itzulpenak ere egin ditu euskerara (Mistral, San Agustin, *Lazarillo de Tormes...*). Badu poema handi bat *Euskaldunak* euskal herrietako bizimoduaren inguruan, *Urte guziko Meza—Bezperak*, *Santa Cruz Apaiza*, *Barne-Muinetan*, *Kito-n arrebarekin*, *On eta Eder* -hauek aldizkarietan atereak²⁸-, eta *Jainkoaren Billa*.

Azken liburu hau Bilbon atera zen 1971. urtean, otoitzari eta mistikari buruz. Esparru hau berak ondo ezagutzen zuen. Baina beste hizkuntzetako hitzik ez hartu nahi, eta ingurumari eta metaforetara joan beharra izaten du. Ez da, halere beste batzuk bezain garbizale.

²⁶ Izparrangi=kazeta, berripapera.

²⁷ Zergatik irten behar izan zuen Konpainiatik, ikus Patxi Altunak Euskaltzaindiko batzarrean hortaz irakurritako txostena.

²⁸ *Gernika*, *Euzko Gogoia*.

Arrazkenik aipatutako liburutik zati bat hartzen dugu:

Arrazoiketa gabeko otoitza (Gau illuna)

Arrazoiketa gabeko otoitz au geienez gau illunaren mendean asten baita, emen esamiñatuko degu, Jainkoa lagun. Bitarakoa da otoitz-mota au: bata, bakoitzak bere alegiñez egin dezakena, jakiña, Jainkoaren laguntza ez nolanaikoarekin, au ere; bestea, Jainkoaren ixurizkoa esaten diotena, edo grazi oso berezi ta oituz kanpoko bat gabe, gerok alegin guziak eginda ere, ezin iritxi dezakeguna. Ala diote mistikuak.

Zer esan nai du *arrazoiketa gabe* orrek? -Adimena edo entendimentua gelditi dagola edo ixilik dagola egiten dan otoitza. Begira, ordea, gauzak nâstu! Ortatik atera zuten alper-egonzale edo *quietistak*, guk geron aldetik ez degula ezer egin bear, alperkeri goxoan egon besterik; Jainkoak egiten dula guzia.

Lênbizi, Jaungoikoak beregana artzen bagaitu, ez dago alper egon-bildurrik; Berak eragiten die gure âlmen edo potentziai, guk geronez bañio bizkorrago. Urrena, gure alegiñez ari ba'gara, adimena gelditi egonik ere, or dauzkagu beste bi âlmen edo potentzi: gogoramena, Jainkoagana ernai egoteko; ta naimena edo borondatea, biotzari eragiteko, Jainkoa maitatzeko. Au da gure muga: Jaungoikoa maitatzea.

Adimenaren arrazoiketa zer da? -Norabait joateko, bidean ematen ditugun pausoak bezela. Bein Jainkoaren begi-aurrera iritxi ba'gera, ez daukagu zangoak altxa ta zangoak altxa toki berean jardun-bearrik. Atsedean dezatela zangoak, atsedean dezala adimenak, beste bi lagunak ari diran bitartean, edo Jaungoikoak ari ditun bitartean.

Noiz eta nola ezagutu, Jainkoari egiten diogun begiratu maite ori, arrazoiketa gabeko otoitz ori, geron alegiñezkoa ote dan ala Jaungoikoaren ixurizkoa? -Oso neketan, aurren-berrian, beintzat. Beraz, ez degu biotza geiegi zirikatu bear Jainkoa bereziki eragiten ari ba-litzaio ere, daukagun ondasuna galdu ez dezagun; eta geronez bakarrez ari ba'giña ere, oso biguin eta ezarian bederik eragin bear diogu, alperkerira jo ez dezagun. Ortan dago nekea. Anima zintzoak emen kezkatzen dira asi-berrian, alperkerian ote dauden. Au da animako gurasoen lanik zailena. Gurutzeko Donibanek dioenez. Emen bear dute lagunzailea anima oiek, otoitza ez uzteko edo atzera ez egiteko.

Otoitz au gure alegiñezkoa ote dan ala Jainkoaren itxuri utsezkoa, ez degu jakin-naiean ibilli bear.²⁹

²⁹ *Jainkoaren billa*, 71-72 orr. (Bilbao, Ediciones Mensajero, 1971).

12. Salvatore Mitxelena (1919-1965)

Zarautz-en (Gipuzkoa) jaioa. La-Chaux-de-Fonds (Suitza-n) hila, operazio batean. Garai hartan Suitza-n enbaxadore zegoen J.P. Lojendioren ardurari eskerrak, haren gorpua Arantzazura ekarria eta hemen hilobiratua izan zen.

Hamaika urte zituelarik, Arantzazuko kolejiara etorria zen. Olite-n (Nafarroa) filosofia ikasten ari zelarik, soldaduzkara deitua izan zen, eta gerra zer zen jakin nahirik, berak eskatuta, frentera joan zen. Teologiako lau urteak Arantzazun egin zituen, eta beste bat Aguilera-n (Burgos) Oratoria eta Pastoralza ikasten.

Karrera bukatu eta, Donostiako komentura bidalia izan zen. Hemen bederatzi urte egin zituen, mixio-predikuetan gogotik lan eginez. Baina Aita Salvatore gizon urduria zen, asko sufritzen zuena, bai egoera politikoagatik eta bai Elizarenagatik ere. Behin da berriz eskatu zion Aita Probintzialari, arren, Ameriketara bidaltzeko, eta bai lortu ere. Montevideo-n eta Asunción-en egon zen. Gero, berriz, Cuba-ra doa, eta han dagoelarik, Castro-k bere iraultza egiten du. Cuba-tik irten beharra izan zuen eta Hego-Ameriketan antz lekutan ibili zen mixiolari.

1962. urtean Suitza-ra doa Espainiatik hara lan-bila zihoazen gazteen kapeilau bezala. Eta han hil zen, esan dugun bezala.

Gaur Aita Salbatoreren lan guztiak bi tomotan argitaraturik daude: *Salvatore Mitxelena, Idazlan guztiak*, E.F.A., Arantzazu Oñati, 1977. Lehendabizikoan dator Arantzazuko Santutegiari buruz egin zuen poema bertsoan. Poema honek Arantzazu gaia darbilten kanta zaharrak ditu okasio eta oinarri bezala. Azken batean Arantzazuren historia nahi du izan, poeta baten begiekin ikusia.

Bigarren tomoan herri baten guruzbidea eta *Unamuno eta Abendats* dira lanik aipagarrienak. Azken hau prosaz egina dago. *Bilbotarra* (hots, Unamuno) maite zuen Salbatorek, nahiz eta gauza denetan berarekin ez ados egon.

Unamuno eta Abendatsetik hartzen dugu zati bat³⁰:

“Bere euskotzale irizpideak. Lerruok beren esan nai sakonenean aztertzen ditunak, beste liburu ugari bakoitzetara barrea bearrik gabe antzeman dezazke Unamunoren euskotzale irizpideen kimu nagusitxonak. Naizta norgere aburuon mandogañetik jetxi nai eztugunontzat espantagarri iduri, orra eman,

³⁰ Ikus op. cit. I, 340 orr.

estalki aundirik gabe, bere gurari gogakunak: utzi zagula euskera: utzi zagula klerikalismua; izan gaitezela gerau. Loiola-ko euskal lensemearen anai, kideko; ez gaitezela atxilotu gerebaitan; ez ditzagula konkortu etxezulo epelean gure gaitasunak: jo zagula mundura, mundu orrek gurea ere bear dula ta...

Agirian dago nabarmenkeri dagokela irizpideetan; baña ezin uka, barru-barrutik nolabaiteko euskotasun sendoenak sorrarazi dizkiola. Hereje batenak dira. Españolista batenak dira. Baña baitare euskotzale sutsu ero ameslari batenak, aldi berez.

Etxeparek euskerari zegion aldarriak ausarta bazirudin, onako Unamunoren megalomania ez da batere motelago: Euskadik, yalgi adi kanpora! Euskadi, abil mundu guzira!

Ikusten danez, Unamunoren *abertzaletasunak*, edo euskotasun goseak, geurona bañore areago dama. Nolabaiteko jomugaz eta arroz, arago dijoa: Españaz beraz lendanik jabetzeraño, ta gero lurbiraz. Ez du nai "geu" izatea galtzerik; ez orixe, balinbaite; baña eztare "geutasuna" kutxan gordetzerik.

Geutasun ori ez omen dago, ta ez omen daukagu, azi ta mardulagotzerik, alboerrietara eramanaz eta txertatuz baizik, Seme geiago ditzakegunean, orduin gindezke gurasoago, orduan geurrago.

Unamunoren aundinaia, gutxinez, gure antziñako lurbilatzallena, santu ta itxas—gizonena bezain esigabea badala esango litzake: ondo *kijotarra*, askirik gabea, "zeru ta lur ta amil jan bearrekoa".

13. Luis Mitxelena Elissalt (1915-1987)

Berau izan da, ezpairik gabe, gure aroan Euskalerriko Hegoaldeak ezagutu duen euskal jakintsurik handiena. Errenterian (Gipuzkoa) jaioa. Irakasle izan zen Salamanca, Gasteiz eta Donostian.

Euskaltzain bezala euskal batasuna, aditz batua, eta H letraren onarpena bultzatu zituen. Gaurko euskara batua, euskalkiak sortu baino lehenagokoari hurbil zedila zen bere jomuga eta xedea. Horretarako -esan beharrik ez dago- ikerketa sakonak egin behar izan zituen euskalkiak baino lehenagoko euskara batu hura zer—nolakoa zen jakiteko.

Hona hemen zein izan zen Mitxelenaren doktor-lana Madrilgo Unibertsitatean aurkeztua: *Fonética Histórica Vasca*; Donostian 1961. urtean argitaratua. José Vallejo maisuaren gidaritzapean egindako lana.

Mitxelenaren ikerketak lehenagoko euskara batuak -gaurko euskalkiak baino lehenagokoak- zer egitura zuen argitu nahi dute bada, nolabait bion artean zubia egin nahirik.

Ondoren, Euskaltzaindiko batzarre batean L. Mitxelenak irakurritako lan baten zatia eskaintzen dugu³¹.

“Euskaltzaindiaren iker lanez”.

Euskaltzaindia, maiz entzun dugunez, sail bitan berezia eta partitua omen da: bat bitan banatua dugu, beraz, hori ere, harako haren pentsamoldearen araberak. Eta, guztiok dakigun bezala, *Iker* saila da horietarik bat. Gai hortaz, sail horren eginbideez, zerbait prestatzeko eskatu zidan gure Euskaltzainburuak. Hona, bada, zer gogora zaidan, luzaroan gai hori gora eta behera neure baitan erabili ondoan. Aitortu beharko dut, gainera, aski gogo gaiztoz hartu nuela, bi arrazoiengatik batipat. Badirudielako, lehenbizi, besteren bizkar utzi nahi nukeela nerontzat nahiz ez dudana. Neure ixuriak, joerak eta gogoak agertuko ditudalako, gero, nahi eta ez, besterenak baino areago. Eta horrela ari naizela, guztion premiak ez ditudalako, agian, behar adina kontuan edukiko.

Iker lan hori noraezekoa deritzat Euskaltzaindiak izena eta itzala gordeko eta gehituko baldin baditu. *Jagon* sailean har ditzakeen erabakiak eta egin ditzakeen lanek zerbaiten arrimu beharrean aurkituko baitira. Ez baita erraz, bizi garen giroan batez ere, guztion gogara aritzea; batek ontzat hartzen duena, ezin bestean, bestek arbuatuko du, eta hark zapuztuko honek gores-ten duena.

Sail hau, berez, merkataritzaren antzekoa da, “import-export” gisakoa, etxeok eta herbestekok elkarrekiko har-emanetan aintzinatu behar duguna. Horrela gertatu zen Humboldt eta Astarloaren garaian; horrela, gero ere, Bonaparterenean. Horrela, azkenik, Urkixok RIEV gurean sortu zuenean, behialako *Revue de linguistique et de philologie comparée* eta *Euskara*-k, bata Pariskoa eta Berlingoa bestea, utzi zuten hutsartea betetzeko asmoz. Bete ere, ederki bete zuten.

Kanpokoen lanari begira egon behar genuke. Ez, ordea, alferkerian eta, Oleaga zenak esaten zuen bezala, haien lanaren begira, mana zerutrik noiz jaitsiko. Tentatzen hasi behar genuke, Txirritak neska zaharrak tentatzen zituen gisan, eta ez ditugu tentabideak jarriko esku hutsik agertzen gataz-kiaren artean. Iker lanean eta bestetan, ematen duenak hartzen du, eta ereiten duenak biltzen. Ez bestek.

Egungo egunean, bada besterik, zorionez, Euskal herrian sail hori lant dezakeenik eta lantzen duenaik: zenbait aipamen agertuko dira hemen ere beherago. Halaz guztiz, eta besteren baitan biztu den grinaz pozten delarik, ezin bazter dezake Euskaltzaindiak, inoren eskuetan utzirik, arautegiak egoz-ten dion eginbidea. Eta ez du sekula, egia esan, baztertu eta utzi.

³¹ Ikus *Euskera* (1976), 160.

Hizkuntzaren aldetik euskal istudioei zor diegun neurrian eta mailan ari ote gara, ordea? Ez dut uste, eta diodan, aurrera baino lehen, neure burua ere ez dudala puntu honetan garbi ikusten. Maizegi gabilta, *piétinement sur place* gisako zerbaitetan, zarpa zaharrak hari zaharrez pasarazten. Hor dugu, besterik ez aipatzeko, *gorputz* eta *soin*-ekiko eztabaida luzea, eta nik ere zerbait esan nuen hortaz. Borrokarako gogoia utzirik hotz-hotzean aztertzen badugu hauzi hori, ordea, nabari den zerbait ikusiko dugu nekerik gabe. Bil daitezkeen argitasunik gehienak bilduak direla, eta alfer lana litzatekeela gehinbat berrian bila abiatzea, euskal hiztegian eta gramatikan horrenbeste puntu ilunberik beltzenez dauden bi tartean. Iritziak, noski, ez datoz bat, baina iritzi desberdin horiek ez ditu inongo eta inolako argitasun berrik bateratuko. Bego, beraz, nor berean eta goazen beste zerbaitetara”.

III. ONDORIOAK

Gure azterketa mugatua izan da, oso mugatua. Baina, uste dudanez, gehiago aztertuz, emaitza ez litzateke oso bestelakoa izango.

FEDERICO KRUTWIG SAGREDO

Baskoi, Probadurua της Ελληνικής Ακαδημίας της Βασκωνίας και Έταρου της Επιστημονικής Εταιρείας Παροδοσιακών Σπουδών.

“Η Μακεδονία και η διάδοσις της ελληνικής παγκοσμίου παιδείας”

Ο χρόνος από της κτίσεως της Αλεξάνδρειας (332 π.Χ.) μέχρι της κτίσεως της Κωνσταντινουπόλεως (11 Μαΐου 330) μ.Χ.) εστίν η εποχή η καλουμένη ο Ελληνισμός. Εν ταύτη η ελληνική παιδεία κέραι, (=σ'αυτή κωροκοχούσε) όπως εν Ελλάδι ούτως και εν Ασία.

Εν τω πριν χρόνω οι Αθηναίοι εβουλήθησαν κτίξεν εν πανελληνικόν κράτος, αλλά ημάριπταν ταύτο ποιούντες, ως Θεωκοιδής διηγήθη, ου μόνον αι Αθηναίοι αΐτιοι ταύτου όντες, αλλά εν πρώτοις η στενή όρασις των Σπαρτιατών η αιτία ούσα.

Η ρίζη της αθηναίας Παιδείας μετά της μακεδονικής δυνάμεως έβωκε ται ελληνισμοί τα στοιχεία της νέας ψυχικής περιτροφής. Ούτως η ελληνική παιδεία μετά ταύτης της μεταβολής εγένετο η παιδεία κατ' εσχρήν, τότε και νυν, ταις Ευρωπαϊαίς. Εν τή Μακεδονία η γλώσσα της διοικήσεως η σπητή διάλεκτος ην, και ο Μέγας Αλέξανδρος παντάπασι εις (=έναν) πεπαιδευμένον Έλληνα ην, μετά αθηναίως παιδείας, διότι ην μαθητής του Αριστοτέλους.

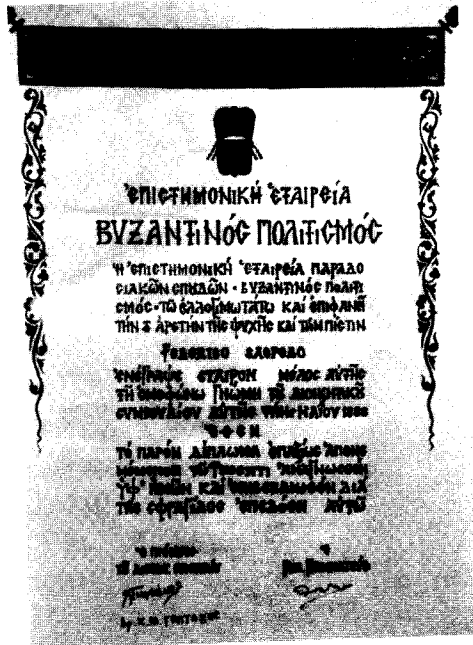
Αυτή η ρίζη έβωκε ηήν τα στοιχεία της νέας εποχής, μόνον ούτως εδωνήθη είνα η μέγιστη δύναμις του παγκοσμίου πολιτισμού και ο Αλέξανδρος μετά την κατάληψην της Περιοίς εδωνήθη όραν και εیدن την ανάγκην του ποιείν και κτίξεν ελληνικής τάξεως εν όλω ται κράτει, και εθέλων αρμόξεν μίαν νέαν κοινωσίαν τών Έλληνα άρχουσι εκλεκτοιών (=παρότρων) ως κωροκοχούσε ταις του βασιλέως παιδας. Ούτως η ελληνική γλώσσα επόθεε πολλή ρίζη εν τή βασιλεία των Περσών, μένον ο πρώτος θάνατος του Αλεξάνδρου εκάλυε την βουλήν του βασιλέως αληθειών πανταχού γίνεσθαι και ταύτο ούτως γέγονε, διότι οι Έλληνες μετά τον θάνατον του Αλεξάνδρου επείπερμον ταις περσικαίς γυναικαί των γόμων των Λούσαν, αλλά και εξαιρέσειν ήσαν ως η του Σελεύκου ος ουκ επείπερμε την Απάρην την θυγατέρα του περιφρομού ασπράτου Σπιτομένου. Το περιελαί ταύτου του γόμου έβωκε ται Σελεύκαι την μεγάλην δύναμιν ως ο Σελεύκος ετύχη το μέγιστον μέρος του κλήρου των διαδόρων, διότι η Απάρη τένον της Σαγδιανής πέραν του Ωζου ην. Ούτωσ η επιφροσις της ελληνικής

Federico Krutwig Sagredo

Gure Krutwig jaunak hain maite dituen hitz grekoetarik ezer gutxi, edo batere ez da azaldu gure pusketetan. Eta hori, agian, seinale txarra da. Esan nahiko luke, agian, geure etxe-barruan preso eginik bizi nahi dugula.

Xehekiago hitz eginez, kanpoko hitzenganako ikusiezina ez da ageri azken mendeko purismoan izan ezik; baina kultura-hitzak grekotik hartzeko joerarik ere ez; latinetik hartzeko, bai, gehiago.

Gure lurrari, kultura propioari uko egin behar ote diogu orduan?

Ez, hori ere ez, noski. Gureari atxikiak izanik, orokortasunari ere begira diezaio gulara: horra zein den ondorioa.

Segi dezagun, bada, bide hrorretatik ibiltzen: geureari begiratzen, alegia, eta Greziak irakatsi digunari, hots, mundu orokorrari begiratzen ere bai.

Bata besteakin lotzen ikas dezagula, Bata ez da besteearen etsai. Eta bion loturak ekarriko digu behar den oreka.

P. BROUSSAINEN GUTUNAK
J. URKIJORI

Piarres XARRITON

I

Hasparren 23 octobre 1913

Cher monsieur de Urquijo

Je suis allé hier aux grottes d'Isturits muni d'une lettre de recommandation du propriétaire de ces grottes, Mr Darricau et j'y ai fait la connaissance d'un savant préhistorien de Paris, Mr Passemard, qui depuis trois mois y fait les fouilles et a fait des découvertes excessivement intéressantes.

Ce savant compte explorer scientifiquement toutes les grottes du Pays Basque que je lui ai signalées, celles de Sare, Bustince-Iriberry, Camou-Cihigue. Il voudrait aussi fouiller les grottes préhistoriques du Pays Basque Espagnol, et c'est pour cela que je vous écris.

Avez-vous entendu parler de quelques grottes encore inexplorées en Navarre ou dans les Provinces Basques?

Vous seriez bien aimable de me les signaler pour que j'en parle à Mr Passemard. Il y a deux ou trois ans les journaux de la région ont parlé de fouilles qui avaient été faites dans une grotte dont j'ai oublié le nom, près de Renteria ou de Oyarzun. Connaissez-vous cette grotte? A-t-elle été entièrement explorée? Est-ce que Aranzadi y est allé?

Mr Passemard à qui j'ai parlé de vous, compte aller vous voir à St Jean de Luz. Dans quelques jours il va partir pour Paris où il doit faire à la Société

préhistorique de France un rapport sur les belles découvertes qu'il a faites à Isturits, puis il passera l'hiver à Biarritz avec sa femme et reprendra ses fouilles d'Isturits au mois de Mars.

A cette époque-là vous me ferez l'amabilité de venir me voir à Hasparren et nous irons ensemble visiter la grotte et les collections déjà faites.

On a retrouvé à Isturits tous les produits de l'industrie et de l'art les troglodytes de l'époque quaternaire, soit de la période solutréenne, soit de la période magdalénienne, tels qu'on les a vus dans les grottes du Périgord, des Pyrénées, du Kenya, des Asturies, etc. J'ai même vu hier un phallus en bois de renne qu'on a découvert il y a quelques jours et qui n'est que le second ou le troisième exemplaire connu. La trouvaille à laquelle Mr Passemard attache la plus grande importance est une flûte en os (malheureusement cassée). C'est le premier instrument de musique qu'on découvre dans l'industrie préhistorique.

Au moment où je suis entré dans la grotte ce savant spéléologue était en train de photographier des sculptures et des dessins, sur roche représentant divers types d'animaux de la période glaciaire, mammouth, ursus spaeleus, renne, équidés et cervidés. Ces représentations graphiques sont très ressemblantes. Avant d'arriver à ces bas-reliefs on a dû enlever quatre mètres de terre et de formation stalactitique, ce qui démontre l'antiquité prodigieuse de ces gravures.

Mr Passemard estime que la grotte d'Isturits a été habitée par l'homme pendant 40.000 ans. Il croit aussi qu'elle a été habitée à une époque relativement récente, à l'époque du bronze, car il a découvert une médaille de ce métal tout à fait à la surface au commencement des fouilles. Quelle est la langue que parlaient ces Européens primitifs? Voilà une question qui ne sera jamais résolue! Que de langues ont dû exister, évoluer et mourir pendant la longue période préhistorique! De plus on a l'impression que beaucoup d'éléments de ces idiomes disparus ont survécu et se retrouvent actuellement dans les langues indo-européennes, ouralo-altaïques, euskarienne. Mais comment les identifier? Il a dû se passer en Europe ce qui s'est passé en Amérique depuis sa découverte: les Algonquins, les Iroquois, les Charruas ont complètement disparu, race et langue, et pourtant on retrouve dans le français des Canadiens et dans l'espagnol des Argentins, quelques mots iroquois ou charruas.

Je livre tout cela à vos méditations et à celles de Lacombe.

Bier ene esku tinkatze hoberena igortzen dautzuet.

Dr Broussain

II

Madrid 17 juin 1915

Cher monsieur de Urquijo

C'est de Madrid que je vous écris. Je suis venu ici pour assister au mariage de ma nièce Marie-Thérèse Broussain qui épouse aujourd'hui un docteur de Madrid. Je vous croyais dans la capitale et j'avais fait demander votre adresse à St Jean de Luz pour aller vous voir et passer quelques moments agréables avec vous. Mais, à Saint Jean de Luz, on m'a donné votre adresse à l'Escorial et malheureusement je n'ai pas le temps d'aller vous voir car je repars pour Bayonne ce soir même avec ma soeur, Madame Guichenné. L'état de ma fille aînée que j'ai laissée un peu souffrante et de nombreuses affaires municipales me rappellent à Hasparren dès ce soir.

Je reçois assez souvent des nouvelles de Georges Lacombe. Dans chacune de ses lettres il m'entretient (et très longuement) des questions linguistiques basques. J'admire sa liberté d'esprit qui lui permet dans les tranchées sous la menace constante des obus et gaz asphyxiants de l'ennemi de s'intéresser encore avec passion à notre belle langue euskarienne. Je tremble toujours de recevoir une mauvaise nouvelle. Vous imaginez sans peine que je fais des vœux ardents pour la conservation de sa vie. Sa mort outre qu'elle affligerait des amis, serait une grande perte pour les études euskariennes.

Comme vous le savez il est en Alsace dans la vallée de Runster.

J'ai un beau-frère, Pierre Baratchart, qui est sous-lieutenant de réserve d'artillerie, en Alsace également et je l'avais prié d'aller voir Lacombe, mais mon beau-frère m'a répondu que son secteur était très éloigné de celui de notre ami et qu'il était impossible d'aller le voir.

J'envoie de temps en temps à Lacombe les produits du Pays Basque, chocolat, andouilles, lukainka et cela lui fait grand plaisir. Dans son bataillon, 51ème chasseur alpin, il n'y a qu'un seul Basque originaire d'Arcangues et il a le plus grand plaisir à parler basque avec lui.

L'oncle de Lacombe, Frédéric de St Jayme, de St Palais, m'a fait passer dernièrement une lettre de son neveu que j'ai en poche et que je voudrais vous communiquer. Elle contient la traduction d'une lettre que Schuchardt lui a faite en allemand. La voici :

Graz 16 février 1915

Cher ami

C'est avec beaucoup de joie, et même d'émotion, que j'ai constaté que vous aviez pensé à m'écrire. Et même vous vous informez de ma santé ; mais, ainsi que vous le savez : *senectus ipsa morbus*. Cependant en hiver je suis toujours un peu mieux qu'en été : et c'est alors que j'avance un peu mes travaux. De tout ce que je publierais je mettrai de côté pour vous un exemplaire. Mon travail paru dans les Mémoires de l'Académie d'Amsterdam sur la langue des nègres surimankatiques de Surinam ne pourrait toutefois que peu vous intéresser. C'est un mélange sui generis de négro-portugais et de négro-anglais. Vous vous trouviez le 13 janvier c'est la date de la lettre que je reçus hier dans une très jolie contrée ; le lac d'Annecy m'a, mais seulement *in absentia* intéressé pour sa poissonnerie¹. Mais il est probable que vous avez entretemps changé de séjour, et tout ce que je puis vous dire c'est que je souhaite très chaudement que vous puissiez surgir indemne de cette lutte de Titans, et que nous ayions l'occasion de nous rencontrer à nouveau sur le pacifique terrain des études basques.

Avec mon salut le plus cordial

Votre
A. Schuchardt

Pour une fois, je regrette que mon temps limité ne me permette pas d'aller vous voir à l'Escorial et je vous prie de croire à mes sentiments affectueux et dévoués.

Dr Broussain

III

Hasparren 16 février 1916

Cher monsieur de Urquijo

J'ai appris ces jours-ci que vous étiez à St Sébastien mais j'ignorais votre adresse. Mon cousin Hiribarren, de St Jean-de-Luz, m'a dit qu'il se chargerait de vous faire parvenir cette lettre. Aussi, je la lui confie.

---

¹ Note de Lacombe. Sch. a beaucoup étudié les différents noms des poissons dans les idiomes romans.

Il y a quelque temps Mr Passemard, cet anthropologiste que vous connaissez et qui avait entrepris l'exploration scientifique de la grotte d'Isturits, m'a prié de vous demander si vous pourriez lui rendre un service dont il vous serait très reconnaissant.

Voici de quoi il s'agit.

Parmi les nombreux ossements d'animaux préhistoriques qu'il a recueillis dans la grotte d'Isturits il y en a qu'il croit appartenir au bouquetin, mais pour être bien sûr de l'identification il voudrait se procurer un squelette de bouquetin. Le bouquetin (ancêtre probable du bouc et de la chèvre domestique) quoique très rare, vit encore dans les Pyrénées espagnoles, notamment dans les hautes montagnes de l'Aragon et dans la vallée d'Andorre, mais on ne le trouve plus sur le versant septentrional des Pyrénées, en territoire français.

Connaissez-vous dans vos relations quelqu'un, un «un ingeniero de montes» par exemple ou quelque sportman grand chasseur qui pourrait procurer à Mr Passemard un squelette de bouquetin?

Il m'a dit qu'il ne reculera pas devant la dépense et qu'il paiera tout ce qu'il faudra. Il ne lui est pas nécessaire d'avoir tous les os de cet animal. Pour arriver à l'identification qu'il poursuit, il se contenterait d'avoir une moitié gauche ou droite du squelette, plus le crâne, bien entendu.

Si dans quelque temps vous découvrez quelqu'un qui puisse donner cette satisfaction à ce jeune savant, veuillez me donner son nom et son adresse et j'en préviendrai Mr Passemard qui pourra entrer en correspondance avec lui.

Il y a à peu près un mois que j'ai reçu la dernière lettre de Georges Lacombe. Il me disait qu'il avait participé en Alsace à des combats très meurtriers où il avait couru de grands dangers mais desquels heureusement il était sorti indemne. Il soupirait après les six jours de congés auxquels ont droit tous les soldats qui sont sur le front, mais son tour n'était pas encore arrivé. Il me dit qu'il m'enverra une dépêche, s'il vient à Bayonne, afin que je puisse aller passer une journée avec lui. Ce sera une grande joie pour moi.

D'après ce qu'il m'écrit il est en correspondance avec vous et il m'annonce une bonne nouvelle dont vous lui avez fait part, à savoir que notre ami Azkue a commencé à publier en fascicules son dictionnaire espagnol-basque. Ce dictionnaire sera le bienvenu et complètera heureusement celui qui a déjà paru, basque-espagnol-français. Il paraît que l'abbé Azkue va publier aussi deux cents proverbes roncalais. Ce sera une précieuse contribution à l'étude de ce curieux dialecte en voie de disparition.

Savez-vous où il a pu se procurer ces proverbes roncalais?

C'est vous, paraît-il, qui avez procuré à Frédéric de St Jayme, lequel l'a

publiée dans le «Journal de St Palais» la note de Schuchardt sur la forme «kuaiten» trouvée dans la lettre d'un soldat basque, prisonnier en Allemagne. Comme Georges Lacombe je serai tenté de croire que c'est là un «lapsus calami» en place de «ukaiten». Toutefois il est possible qu'aux formes «ukan» B. N., «ukhan» S., «ekun» R. s'ajoute une variante inconnue jusqu'ici «kuan», «kuaiten. Je ne me souviens plus si je vous avais écrit pour vous remercier de la notice que vous m'aviez envoyée l'été dernier sur le mot biscayen «goru» d'origine latine. J'avais lu votre étude avec beaucoup d'intérêt et vous voudrez bien m'excuser si j'ai oublié de vous remercier de votre aimable envoi. Avez-vous quelquefois l'occasion d'aller à Bayonne? Je serais bien heureux de vous y rencontrer.

Recevez, cher monsieur de Urquijo, l'assurance de mes sentiments affectueusement dévoués.

D^f Broussain

IV

Hasparren 18 avril 1916

Cher monsieur de Urquijo

J'ai été très heureux de recevoir de vos nouvelles et de savoir que vous vous occupiez de la demande de M^f Passemard au sujet des ossements de bouquetin. J'espère que vos démarches aboutiront à la grande satisfaction de ce spéléologue.

C'est avec grand plaisir que je provoquerai dans la seconde quinzaine de mai, comme vous le désirez, une réunion de notre Cercle d'Etudes Euskariennes pour entendre la communication de M^f Saroïhandy sur la conjugaison souletine. Si notre Cercle ne s'est pas réuni depuis la guerre c'est que des membres en ont été dispersés et que mes multiples occupations de la mairie ne me permettent pas de me livrer à tête reposée aux études basques, mais pour une fois nous pensons nous réunir puisque nous serons assurés de votre présence et de celle de MM^{rs} Léon et Gavel. Ce dernier, définitivement réformé, est rentré à Bayonne et a repris un cours au Lycée de Bayonne.

Je vais lui écrire pour le prier de convoquer les membres du Cercle pour le jeudi 25 mai à 2^h.

Le jeudi est le jour le plus commode pour Gavel et Léon. De la sorte vous aurez tout le temps nécessaire pour faire vos démarches en vue d'obtenir un passeport.

Avez-vous appris la mort de notre ami Clément d'Andurain, de Mauléon, sous-lieutenant au 142e territorial? Il a été tué par une bombe tombée d'un avion allemand.

Lacombe qui avait appris la triste nouvelle presque en même temps que moi m'a écrit me disant combien il était affligé de cette mort. Clément d'Andurain était son cousin et son meilleur ami. Vous vous souvenez qu'au cours de l'été de 1913 ils avaient fait ensemble un voyage des plus gais et des plus intéressants en Italie, en Autriche et en Allemagne et qu'ils avaient séjourné plusieurs jours à Graz pour voir Schuchardt.

Andurain était très attaché au Pays Basque, à sa langue, à ses traditions. Sa disparition est bien regrettable.

Dans l'espoir de vous revoir le mois prochain, je vous prie, cher monsieur de Urquijo, d'agréer l'assurance de mes sentiments tout dévoués.

Dr Broussain

V

Hasparren 24 juin 1916

Cher monsieur de Urquijo

J'avais écrit en son temps à Mr Passemard pour lui dire que grâce à votre obligeance et à celle du professeur Aranzadi il pourrait obtenir un squelette de bouquetin (*capra hispanica*) au prix de 200 F. Il m'a répondu en me disant qu'il entrerait directement en correspondance avec vous. Je pense que vous avez dû recevoir sa lettre, car je lui avais donné votre adresse de St Sébastien.

Je ne suis pas étonné que Lacombe vous ait écrit qu'il ne faisait plus partie du C. E. E., quoique il ne m'ait jamais adressé officiellement sa démission. Mais, il y a un an, dans plusieurs de ses lettres, il ne manifestait son mécontentement de ce que notre Cercle ne se réunît pas. A ce moment il nous était matériellement impossible de nous réunir pour faire oeuvre utile. Vous étiez hors de France, Gavel était mobilisé, de sorte qu'il ne restait que Léon et moi. Quant aux autres membres, que ce soit en temps de paix ou en temps de guerre, ils ne viennent jamais à nos réunions.

Mais, Lacombe ne voulait rien entendre. Vous connaissez comme moi son tempérament impulsif. Il ne faut donc pas s'en étonner. J'ai fait ces jours-ci à Briscous une petite trouvaille linguistique que je trouve très curieuse.

Voici : Vous savez que dans les dialectes basques-français les mots «beau-frère» et «belle-soeur» se rendent en basque par le mot «koinat». (du latin cognatus) «koinat» s'applique aux deux sexes.

Eh bien ! les gens de Briscous ont fait une différenciation et ils disent, Koinat pour «beau-frère», Goineta pour «belle-soeur». Baditut bi koinat eta hiru goineta. J'ai deux beau-frères et trois belle-soeurs. Il aurait été très compréhensible que les gens de Briscous donnassent au mot «koinat», une phonologie féminine en ajoutant le suffixe féminin étranger «sa» comme on a fait ailleurs pour les mots etchetiara, bolanjera, Amerikanosa, etc. qui sont devenus :

etchetiarsa	métayère
bolanjersa	boulangère
Amerikanosa	Américaine

mais ils ont procédé tout autrement en féminisant par procédé euphonique. Ils ont adouci le «k» en «g» transformé «a» en «e» et ajouté un «a» final. Cette dernière transformation est visiblement empruntée aux langues romanes.

N'est-ce pas que cette petite altération phonique est curieuse? Je ne connais pas de phénomène analogue dans la langue basque. Et vous?

La prochaine fois que j'écrirai à Lacombe je lui enverrai ce petit renseignement qui lui prouvera qu'on peut faire des petites découvertes intéressantes en dehors du C. E. E. qu'il a pris en grippe.

Recevez, cher monsieur de Urquijo, l'assurance de mes sentiments tout dévoués.

Dr Broussain

VI

Hasparren 5 août 1916

Cher monsieur de Urquijo

Si vous ne le savez déjà je viens vous annoncer que notre ami Georges Lacombe a été grièvement blessé aux deux bras dans un des derniers combats de la Somme. C'est son oncle Frédéric de St Jayme qui m'en a prévenu en me disant que le pauvre garçon a été amputé du bras droit. Ne pouvant écrire naturellement il a fait donner de ses nouvelles par un de ses camarades à sa mère et à son oncle. Aussitôt que j'ai su cette triste nouvelle qui m'a profondément attristé je lui ai écrit un mot pour lui dire toute ma sympathie.

Prévenez, je vous prie, notre ami l'abbé Azkue et veuillez aussi écrire à Schuchardt s'il vous est possible de correspondre avec lui. Lacombe est soigné dans un hôpital militaire à Amiens. Voici son adresse :

Caporal Georges Lacombe

Hôpital 78, rue Lavalard 38

Salle XV N° 7

Amiens

Recevez, cher monsieur de Urquijo, l'assurance de mes sentiments affectueux et dévoués.

Dr Broussain

VII

Hasparren 20 avril 1918

Mon cher ami

J'étais lundi à Bayonne et j'ai confié à l'abbé Daranatz la brochure en biscayen que vous m'avez envoyée, en le priant de la remettre à Nicolas d'Arcangues qui est président du Conseil d'administration du journal *Eskualduna*.

Nicolas d'Arcangues réunira sans doute le Conseil d'administration pour désigner un Basque-Français comme membre de l'Académie Basque, suivant le vœu de la «Diputacion» de Biscaye. Mais, quelle que soit la personne choisie et déléguée par le journal «Eskualduna», il est peu probable que cette personne puisse participer aux séances de l'Académie avant la fin de cette interminable guerre. Tout le monde ici est plus ou moins pris par le cataclysme mondial, sans parler des difficultés de communication avec l'Espagne et la fermeture de frontière si fréquente et si inopinée. Si je pouvais émettre un vœu je souhaiterais que l'Académie se constituât de suite mais qu'elle ne commençât ses travaux qu'après la fin de la guerre.

Le père Lhande dont j'ai vu le nom parmi les futurs membres est actuellement mobilisé et fait partie, je crois, du corps expéditionnaire d'Italie. Il serait dommage que l'Académie se passât du concours des représentants des dialectes orientaux.

Vous me demandez mon avis sur l'avenir de cette Académie. Votre nom et ceux de Campion et de Azkue me donnent la garantie que cette société pou-

rrait faire oeuvre utile, mais je ne connais pas suffisamment les autres futurs académiciens pour pouvoir me prononcer sur la viabilité et l'utilité de cette société euscarophile.

Il faudrait que dans cette société chaque membre entrât en se dépouillant de ses préjugés, bien résolu à laisser de côté toute idée politique, tout esprit de particularisme provincial, tout esprit de doctrine, ne recherchant en toute sincérité et en toute loyauté que l'avenir de notre langue ancestrale si menacée. Il y a beaucoup à faire, hélas ! pour assurer la vie d'abord, puis le développement de notre cher et bel idiome. Il est certain qu'une Académie bien constituée pourrait rendre d'immenses services et il est certain aussi que l'idée d'une Académie est depuis longtemps dans l'air.

Notre bon ami Azkue en est un des premiers protagonistes. Dans le petit livre qu'il m'a envoyé l'été dernier et que vous avez certainement entre les mains (Prontuario de la lengua vasca) il demande dans sa préface à la «Diputacion» de Guipuzcoa la création d'une Académie et la formation d'un euskara unifié devant servir de langue commune à tous les Basques.

Cela a été de tout temps mon idée car je suis persuadé que la multiplicité des dialectes (il faut y ajouter la pauvreté de notre vocabulaire et le dédain de la bourgeoisie basque pour notre langue) est une des principales causes de l'état de dégénérescence où se trouve l'euskara. Si vous obtenez quelques renseignements plus précis sur la création de cette Académie et sur le but que poursuivent ses fondateurs je vous serais bien obligé de me les donner, car cette question m'intéresse au plus haut degré.

Aurez-vous bientôt l'occasion de venir à Bayonne? Je serais bien aise de vous y voir. Malgré mes occupations de maire excessivement absorbantes (la vie d'un maire pendant la guerre est une vie de galérien) je tâcherai d'aller passer une journée avec vous, si vous me prévenez assez tôt de votre passage à Bayonne.

Agréez l'assurance de mes sentiments tout dévoués.

Dr Broussain

VIII

Hasparren 30 octobre 1918

Mon cher ami

Le congrès d'Oñate a eu lieu et à mon grand regret je n'ai pas pu y assister. Je n'ai jamais autant pesté contre les multiples corvées qui me retiennent à la mairie. Ah ! la vie d'un maire en temps de guerre n'est pas gaie.

Quelle impression avez-vous rapportée de Oñate? Je n'ai de ce congrès qu'un faible écho transmis par Lacombe qui m'a envoyé une carte postale de Oñate et une autre de Bilbao, toutes deux très brèves. Je ne sais si notre ami est encore dans la capitale de la Biscaye ou s'il l'a quittée pour aller à Pampelune.

Pourriez-vous me dire si toutes les conférences qui ont été données à Oñate seront imprimées et publiées et quand aura lieu cette publication. Vous me direz aussi, je vous prie, où je pourrai me procurer le texte complet de ces conférences.

Avez-vous été atteint par la grippe? Cette épidémie qui sévit dans toute l'Europe occidentale épargne bien peu de gens. Moi aussi j'ai payé mon tribut à la maladie ; mais me voilà maintenant complètement rétabli après avoir passé huit jours dans ma chambre.

Connaissez-vous le docteur Dourisboure de St Pée, un bascophile ardent? Un de ses fils, un tout jeune homme vient d'être tué à la guerre. J'ai écrit au père pour lui exprimer mes condoléances.

La semaine dernière, étant à Bayonne, j'ai acheté un numéro de «La Voz de Guipúzcoa» où j'ai lu un projet de statuts de l'Académie Basque. J'ai su avec plaisir que d'ores et déjà vous, Campion, Azkue et Eleizalde, êtes désignés tous quatre pour faire partie de l'Académie et que c'est vous qui choisissez les autres membres de l'Académie. Si on prévoit l'admission dans cette organisation de quelques Basques-Français je me permets de vous signaler un de nos compatriotes qui pourrait rendre des services. C'est l'abbé St Pierre, de Villefranque, jeune prêtre fort intelligent et fervent bascophile. Il n'est pas euskarologue, mais il a une grande pratique de l'euskara et l'écrit admirablement. Après la mort de l'abbé Hiriart-Urruty c'est lui qui est devenu le rédacteur en chef de «Eskualduna» où ses articles ont été remarqués.

L'abbé Saint-Pierre est actuellement prisonnier de guerre en Allemagne. Où sera le siège de l'Académie? Il me semble que la ville la mieux appropriée serait San Sebastian, à cause de sa situation centrale, des ressources de tout genre qu'on y trouve et des facilités d'accès en chemin de fer et en tramway. Qu'en pensez-vous?

Oñate a une tradition universitaire, je le veux bien, mais pour y aboutir les moyens de communication ne sont pas commodes.

A bientôt de vos nouvelles et croyez à mes sentiments tout dévoués.

Dr Broussain

IX

Hasparren 4 décembre 1918

Mon cher ami

Je ne veux pas tarder plus longtemps à vous remercier de l'amabilité que vous avez eue de m'envoyer votre conférence «Estado actual de los estudios relativos à la lengua vasca» conférence que vous avez donnée à Oñate.

C'est avec un vif intérêt et certainement avec un grand profit que je lirai cette brochure. Votre aimable envoi, en me parvenant, n'a fait que raviver mon regret de n'avoir pas pu assister au Congrès d'Oñate où j'aurais eu tant de plaisir à faire la connaissance des bascologues et des bascophiles des quatre provinces.

Enfin, je m'en consolerais un peu en lisant religieusement le compte-rendu complet des séances du Congrès dans le recueil qui sera imprimé, avant longtemps, j'espère.

J'ai eu des nouvelles intéressantes de la réunion de Oñate par Jean Etchecoin et par Georges Lacombe. Ce dernier est venu passé récemment une journée et une nuit, chez moi, à Hasparren, au retour des Aldudes, où, comme vous le savez il a passé une quinzaine de jours pour y continuer ses études sur le parler local de la région.

Il est très satisfait des recherches qu'il y a faites et des trouvailles qui ont récompensé ses efforts, en phonétique principalement et aussi pour quelques anciennes variantes du verbe B. N. occ.

En ce qui concerne le vocabulaire il était très heureux d'avoir déniché le mot «ipurtargi» —ver luisant— qui est employé couramment en Biscaye et qu'on ne retrouve pas, je crois, dans les autres régions au Nord de la Bidassoa.

Ce qui prouve une fois de plus, qu'il serait téméraire de faire de la dialectologie uniquement d'après le vocabulaire. Les mots d'une langue émigrent quelquefois très loin et restent à l'état sporadique dans la localité où ils se sont implantés.

J'ai conservé un excellent souvenir de l'agréable après-midi que j'avais passée avec vous à Bayonne le lendemain de la Pentecôte. Reviendrez-vous bientôt en France? Je serais bien content de vous revoir.

Recevez, mon cher ami, l'assurance de mes sentiments amicalement dévoués.

Dr Broussain

X

Hasparren 6 janvier 1919

Mon cher ami

Je reçois aujourd'hui seulement une convocation à une réunion à San Sebastian, convocation datée du 30 décembre et me priant d'être là-bas le samedi suivant, c'est-à-dire donc le 5 janvier. L'enveloppe qui comporte cette convocation à été ouverte par le Contrôle postal militaire. Il ne faut donc pas s'étonner du retard subi par cette lettre.

Voici la copie du texte que je viens de recevoir aujourd'hui

Donostia, 1919'n urteko Lotazilla'ren

Pierre Broussain Jaunari

Hasparren

Jauna, Oñati'n egin ziran biltzar andien ondorengo bezala, Eusko Ikaskuntza deritzaion Elkarte bat irasi eta sorrarazi degu. Ni egin naute lendakari eta Urkijo jauna lendabiziko lendakari-orde eta zu bigarren.

Atsegin izan degu zure izena gurien artean ikusiaz, eta aurrerantzean ere orrelaxe elkartuta erabiltzeko eskubidea emango diguzula uste degu. Datorren larunbatean, eguardian, Donostia'n egingo degu batzar bat, eta bertan zu ikusteaz poz aundia artuko genduke.

Agur, jauna ; gogoz estutzen dizu eskua zure erritar eta adiskide onek.

Julian Elorza

Il s'agit évidemment de la constitution de l'Académie basque dont la création avait été décidée au congrès de Oñate. Mais, j'ignorais jusqu'à présent qu'on m'avait fait le grand honneur de m'y admettre. Il y a quelque temps notre ami Azkue m'avait écrit que les quatre premiers membres de l'Académie, vous, Campion, Azkue et Eleizalde, aviez eu une première réunion au Palais de la Diputacion, à Bilbao et que vous deviez vous réunir une seconde fois pour choisir les huit autres membres de la première section, section philologique. Azkue me disait bien que je figurais parmi les 8 candidats qu'il comptait présenter, mais je n'avais pas encore reçu l'avis officiel de mon élection.

Quel est ce Julian Elorza qui a signé la convocation? Veuillez me donner quelques renseignements sur lui et écrivez-moi, je vous prie longuement, pour me donner de nombreux détails sur la constitution de l'Académie, sur le local où elle doit se réunir à Donostia, sur les dates de réunion, sur les indemnités de frais de voyage alloués aux membres de cette institution. Les membres

Basques-Français recevront-ils une indemnité au même titre que les membres Basques-Espagnols?

Pendant quelque temps encore je ne pourrai pas assister très régulièrement aux réunions de l'Académie, car la mairie d'Hasparren m'absorbe énormément. Depuis la conclusion de l'armistice le travail des mairies n'a nullement diminué et il faudra attendre la signature du traité de paix et la démobilisation générale qui s'ensuivra pour que les malheureux «endore» de France aient un peu de répit.

Ajoutez à cela que la frontière franco-espagnole risque encore d'être fermée de temps en temps et que la censure militaire occasionnera des retards considérables dans la circulation des lettres de France en Espagne et vice-versa.

Quand aurons-nous cette bienheureuse Paix que l'Europe entière attend avec impatience? Je ne sais. Mais, au train dont ça marche j'ai bien peur que les travaux de la Conférence de la Paix ne soient pas terminés avant le mois de mai. Si toutefois les séances de l'Académie euskarienne commencent avant cette date j'espère bien pouvoir y aller une fois ou autre, mais il faudrait que je sois prévenu de la date de ces réunions longtemps à l'avance, à cause du retard apporté à la circulation des lettres.

Il faudra aussi que je me procure un laissez-passer permanent pour pouvoir franchir la frontière. Mais, j'espère bien que le Sous-Préfet de Bayonne ne me le refusera pas.

Ecrivez-moi longuement, je vous prie, et le plus tôt possible.

Avec mes meilleurs vœux pour l'année 1919 recevez, cher ami, l'assurance de mes sentiments affectueusement dévoués.

Dr Broussain

Excusez-moi, je vous prie, auprès de Mr Julian Elorza et de ses collègues et dites-leur que ce n'est qu'aujourd'hui 6 janvier que j'ai reçu la convocation envoyée de St Sébastien le 30 décembre.

XI

Hasparren 13 janvier 1919

Mon cher ami

Je suis vraiment confus du grand honneur qui m'a été fait, sur votre proposition, par les membres de la Nouvelle Société d'Etudes Basques. Je tâche-

rai de m'en rendre digne et de répondre à la confiance que vous et vos collègues avez placée en moi. J'ai reçu trop tard la convocation de Mr Elorza. J'attends des nouvelles plus détaillées. Bien à vous.

Dr Broussain

XII

Hasparren 4 février 1919

Mon cher ami

Vous m'aviez écrit il y a quelques temps pour me dire qu'on m'avait fait le grand honneur, auquel je ne m'attendais certes pas et que je ne méritais pas, de me nommer deuxième vice-président de la Société d'Études Basques créée à St Sébastien, à la suite du voeu exprimé par le Congrès de Oñate.

Je vous avais immédiatement répondu par une carte postale. L'avez-vous reçue?

Dans cette carte je vous priais de m'excuser auprès de notre président, Mr Elorza, dont je n'ai pas l'adresse, et auprès de nos autres collègues, de n'avoir pas pu assister à la réunion de San Sebastian. La convocation de Mr Elorza ne m'est arrivée que le lendemain du jour où on devait se réunir : la lettre, en effet, avait été ouverte par le Contrôle Postal militaire et m'était arrivée avec un retard considérable.

Que s'est-il passé depuis? La Société s'est-elle de nouveau réunie? Donnez-moi, je vous prie, tous les renseignements que vous possédez sur cette Société d'études basques. Quand se réunira-t-elle de nouveau? Quels en sont les membres Espagnols et Français? Quelles sont les subventions qu'elle possède?

Dans l'attente d'une prompte réponse je vous prie d'agréer l'expression de mes sentiments affectueux.

Dr Broussain

XIII

Hasparren 14 février 1919

Mon cher ami,

Je reçois à l'instant votre lettre du 10 février et je vous remercie de m'avoir prévenu assez à l'avance de la date de la réunion de la Société d'études basques. Malgré le travail fou que j'ai à la mairie je ferai tout mon possible pour assister à la réunion du dimanche gras et, je pense aussi à celle du lundi gras.

Dès maintenant, je vais faire une démarche pour obtenir un passeport à la Sous-Préfecture de Bayonne. Voici quelques renseignements que je vous prie de me donner encore :

1° Les réunions annoncées auront-elles lieu irrévocablement le dimanche 2 mars et le lundi 3 mars?

2° Quelle est l'adresse du local où doit se réunir la Société d'études basques?

3° Indiquez-moi, je vous prie, un hôtel d'un prix abordable et à proximité de la maison où se tiendront les réunions de notre Société.

Il y a une éternité que je ne suis pas allé à Donostia et je ne possède aucune adresse d'hôtel.

Bihotzez zure.

Dr Broussain

XIV

Hasparren 6 mars 1919

Mon cher ami,

Rentré à Hasparren je ne veux pas tarder plus longtemps à vous remercier pour toutes les amabilités que vous avez eues pour moi et à vous dire l'excellente impression que m'a laissée mon court séjour à Donostia.

Vous me direz, je vous prie, combien vous avez payé le port de San Sebastian à Madrid, du gobelet et du rond de serviette que j'avais achetés avec vous dans ce magasin de St Sébastien. Je vous rembourserai cette petite somme

soit à San Sebastian, lors de notre prochaine réunion, soit à Hasparren, l'été prochain. Je compte bien que vous tiendrez votre promesse de venir me voir à Hasparren quand la frontière sera ouverte et que la circulation normale sera rétablie.

En ce qui concerne notre réunion de la Société d'études basques je regrette de n'avoir pas insisté davantage pour appuyer votre voeu suivant lequel la première subvention de la Société devrait être employée à couvrir les frais de la publication du dictionnaire Azkue espagnol-basque. Si au lieu de se contenter d'un échange d'idées, on avait proposé un vote il est possible que notre démarche eût été agréée.

La prochaine fois que vous verrez Mr Elorza il serait bon que vous lui disiez que toutes les propositions émises dans notre Société doivent être mises aux voix. C'est ainsi que cela se passe dans toutes les sociétés ou assemblées bien organisées. Il me semble et à vous aussi, n'est-ce pas? que la chose la plus urgente serait de faire paraître le dictionnaire d'Azkue que tous les linguistes bascolgues attendent avec impatience et dont la publication est également ardemment désirée par les bascophiles qui veulent travailler à l'unification de l'euskara.

Laissez-moi espérer que votre scepticisme à l'égard de l'Académie basque cèdera la place à votre amour de la langue ancestrale et que, si cette Académie est destinée à se dissoudre, vous ne mettrez aucun obstacle à sa création et qu'au contraire vous en favoriserez le bon fonctionnement par tous vos efforts et toute votre bonne volonté. De tous les Basques, vous êtes, avec Azkue, le plus désigné pour jeter les assises de cette institution, et une Académie qui ne vous compterait pas parmi ses membres serait une Académie incomplète. Dans cette institution votre esprit réaliste et vos connaissances linguistiques sont destinés à faire contre-poids aux rêveries des disciples d'Astarloa et de Chaho et croyez-moi, vos avis seront partagés par un nombre de collègues plus grand que vous ne le croyez.

On le verra bien dans les votes, car j'espère bien que, dans ces débats qui auront une si grande influence sur l'avenir de la langue, toute décision sera sanctionnée par un vote.

Voici une idée que je vous sou mets et dont vous apprécierez l'opportunité ou la non-opportunité. Puisque vous devez prochainement faire à Bilbao une conférence sur l'euskara, langue civilisatrice, j'estime que vous feriez très bien de parler du projet d'Académie et d'unification de la langue, condition indispensable, à mon avis, pour faire de l'euskara, dans un avenir plus ou moins éloigné, un instrument de culture et de civilisation.

Ne pourriez-vous pas dire aussi que le choix d'une langue unique n'est pas du ressort des linguistes, ni même des bascophiles ; mais que c'est une

question sociale, une question politique, comme vous nous le disiez très justement dans notre dernière conversation à l'hôtel Ezcurra?

Quand le castillan, le toscan et le dialecte de l'Île-de-France ont été choisis comme langues officielles et langues de civilisation, ce choix n'a nullement été l'oeuvre des linguistes. Il a été fait par le pouvoir politique. Or, qui représente le pouvoir politique en ce moment dans l'Euskalerrri? Ce sont les quatre députations provinciales. Ce serait à elles à nommer une «commission inter-provinciale» qui se réunirait pour dire :

1° Si il est à désirer que le basque devienne une langue de civilisation, au lieu de rester un patois et de disparaître infailliblement, comme tous les patois.

2° Si cette langue de civilisation sera formée par un seul dialecte enrichi de ce que lui manque par les emprunts faits aux autres dialectes, ou bien par l'amalgame de deux dialectes euskariens (le guipuzcoan et le baztanais, par exemple).

3° S'il est nécessaire de créer une Académie chargée de constituer cette langue unifiée, Académie qui aurait carte blanche pour mener à bien ce travail et dont les décisions seraient acceptées par tout le monde.

L'Académie, bien entendu, devrait s'inspirer du désir exprimé par les Diputaciones, choix d'un seul dialecte ou *χωνη* composée de 2 ou 3 dialectes. Pour que tous les représentants politiques du Pays Basque soient consultés il faudrait que les délégués des quatre provinces basques-espagnoles s'abouchent avec une délégation nommée par les membres Basques du Conseil général des Basses-Pyrénées, c'est-à-dire par des représentants au Conseil général, des cantons basques suivants :

Canton de	Tardets	—	Atarratze
	Mauléon	—	Maule
	S ^t Palais	—	Donapaleu
	S ^t Jean Pied de Port	—	Donibane Garazi
	Iholdy	—	Iholdi
	Baigorry	—	Baigorri
	Hasparren	—	Azparne
	Ustaritz	—	Uztaritze
	Espelette	—	Ezpeleta
	S ^t Jean de Luz	—	Donibane -Ziburu

Il existe un autre canton, celui de Labastide-Clairence, qui est mixte. Dans quelques communes (3) on parle basque et dans les autres on parle le patois gascon. Un représentant à Pau, depuis longtemps, n'est pas Basque.

Les deux cantons de Bayonne, Nord-Ouest et Nord-Est, ne comptent qu'une très petite minorité d'habitants de langue basque.

Dans le canton de Bidache, il n'y a qu'une commune basque, Bardos. Mon impression est qu'il serait très facile de composer une *χουνη* dans laquelle entreraient les dialectes guipuzcoans et baztanais, et où dominerait le guipuzcoan. Ces deux dialectes sont très proches comme conjugaison et comme vocabulaire. Ce choix aurait, je crois, l'avantage de rallier tous les Navarrais et tous les Basques-Français.

Examinez mon idée et voyez s'il serait opportun de l'encadrer dans votre prochaine conférence de Bilbao. Azkue est très bien, je crois, avec Sota dont le fils est président de la Diputacion de Biscaye. Ne croyez-vous pas que notre ami Azkue pourrait engager le fils Sota à saisir la Diputacion de Biscaye de cette question de l'Académie et de l'unification de l'euskara?

Recevez, cher ami, l'assurance de mes sentiments tout dévoués.

Dr Broussain

XV

Hasparren 12 mai 1919

Mon cher ami,

J'ai reçu une lettre de ma nièce de Madrid, du 23 avril, me disant que le cadeau que je destinais à son nouveau-né n'était pas encore parvenu à destination.

Je commence à craindre que le colis ne se soit égaré ou qu'il n'a pas été expédié par le joaillier de St Sébastien.

Dans votre lettre du 28 avril vous me dites que vous deviez vous informer ce jour-là de l'envoi du gobelet et du rond de serviette. Que vous a-t-on dit dans ce magasin?

J'avais pourtant donné l'adresse de ma nièce d'une façon lisible. Dans le cas où on aurait égaré cette adresse, je vous l'envoie de nouveau pour que vous la communiquiez à l'expéditeur.

Señora Dª Maria-Teresa Bourkajb
20 Serrano
Madrid

Je compte sur vous pour que le joaillier fasse des recherches dans le cas où les objets expédiés auraient pris une fausse direction.

Votre lettre du 21 avril m'annonce que vous êtes allé à Lourdes avec la princesse Massimo Bourbon. Je regrette que ce voyage au célèbre sanctuaire

ne vous ait pas permis de venir jusqu'à Hasparren, mais j'espère bien que ce n'est que partie remise.

Dans les premiers jours de juin ma femme et mes enfants comptent aller chez ma belle-mère, à Amendeuix. Moi-même je serai absent probablement du 7 au 12. Je serais donc fort heureux que vous puissiez venir nous voir avant le 4 juin ou après le 12.

L'extrait de journal que vous m'avez envoyé ne me donne qu'un faible aperçu de ce que vous avez dit à Bilbao. Il me tarde de lire votre conférence in extenso.

En attendant, je suis fort heureux d'apprendre que dans l'auditoire qui vous écoutait il y avait des personnalités appartenant à tous les partis politiques. Cela prouve que, malgré leurs divisions politiques, tous les Basques d'Espagne s'intéressent à l'euskara. Et cela est d'un bon augure pour l'avenir de notre langue ancestrale.

Voici un proverbe assez courant à Hasparren et dans la région de Hasparren. Il est fort probable que vous l'avez déjà dans votre collection. A tout hasard je vous l'envoie.

Maita zazu trunkoa
Iduriko zautzu Jinkoa

Aimez un tronc d'arbre
Il vous semblera Dieu

Cela veut dire que l'amour est aveugle, que celui qui aime trouve parfaite la personne aimée, même si elle est disgraciée par la Nature.

Croyez, cher ami, à mes sentiments cordialement dévoués.

Dr Broussain

XVI

Hasparren 8 avril 1919

Mon cher ami,

Je suis en possession de votre bonne lettre du 28 mars et je prends bonne note de votre promesse de venir prochainement me voir à Hasparren, puisque vous aurez désormais la possibilité de venir en France en auto.

Ma femme et mes enfants sont en ce moment à Biarritz et ne me retrouveront qu'à la fin du mois. J'espère que vous viendrez nous voir dans le cou-

rant du mois de mai. Inutile de vous dire que ma femme sera très heureuse de vous recevoir ainsi que Madame de Urquijo, s'il lui plaît de vous accompagner. Quelques jours avant de recevoir votre lettre j'ai eu une missive de notre ami Azkue qui m'entretient du projet d'Académie. Il me dit qu'il compte beaucoup sur un certain Agerre, de Pamplona, travailleur acharné, paraît-il. Mais, il ne me donne aucun détail sur lui.

Que savez-vous de cet Agerre? Est-ce un prêtre ou un laïque? A-t-il publié quelque chose sur la langue basque ou est-ce simplement un écrivain connaissant bien sa langue? Quelle est sa profession?

Azkue m'écrit aussi que le jésuite Olabide qui a rédigé les statuts de la future Académie ne fait état que de douze membres effectifs, alors que les autres congressistes d'Oñate auraient désiré voir ce nombre porté à 20.

Pour ma part, je suis de l'avis du père Olabide, car j'estime que moins on est nombreux dans une Société ou dans une Assemblée, mieux on arrive à s'entendre.

Et puis, pourrait-on arriver à dénicher 20 Basques connaissant à fond leur langue, et surtout ayant assez de loisir pour pouvoir assister tous les quinze jours aux réunions de St Sébastien et pour pouvoir s'engager à consacrer leur temps au travail actif et persévérant que nécessitera l'Académie. Douze membres consciencieux et travailleurs feront une meilleure besogne, à mon humble avis, que vingt sociétaires remplissant leurs fonctions en amateurs. Et puis, il y a aussi une autre considération d'ordre pratique. Les frais de déplacement et de séjours à San Sebastian coûteront moins cher aux «Diputaciones» s'il n'y a que douze académiciens.

J'ai envoyé il y a quelques jours déjà à Mr Julian Elorza le manifeste de «Eusko-Ikaskuntza» traduit en français et en basque labourdin.

J'ai cru bien faire, dans le texte labourdin, de proscrire les néologismes communs : idatzi, erti, eratu, etc... qui n'auraient pas été compris par les lecteurs Basque-Français. Quand on veut faire de la propagande, la condition essentielle est d'abord de se faire comprendre.

A bientôt le plaisir de vous voir à Hasparren et recevez l'assurance de mes sentiments tout dévoués.

Dr Broussain

Vous seriez bien aimable de passer dans cette maison de joaillerie où j'avais acheté un gobelet d'argent et un rouleau de serviette pour les envoyer à ma nièce, à Madrid, 20 Serrano, et de vous assurer que l'expédition a été faite. Je n'ai pas encore reçu de Madrid un avis de réception et je commence à être inquiet. Je voudrais être rassuré.

XVII

Hasparren 13 septembre 1919

Mon cher ami,

J'ai reçu un petit mot de notre président Elorza me disant que «Eusko-Ikaskuntza» m'a désigné pour prononcer une courte allocution en basque, à la séance de clôture du Congrès d'administration municipale basque, le 21 septembre.

Je m'exécute de bonne grâce et tâcherai de dire ou de lire quelques mots en guipuzcoan, quoique je sois un peu honteux, je vous l'avoue, de parler, moi maire d'une bourgade labourdine, après les bourgmestres (style belge) de Bilbao, Gazteiz et Iruña.

Par ailleurs j'ai reçu une lettre de Apraiz me disant que notre Société d'études basques s'est décidée à convoquer pour le 21, 3^h, au palais de la Députation, les premiers membres qui doivent constituer l'Académie. Ce serait, je pense, les quatre désignés au Congrès de Oñate, vous, Campion, Eleizalde et Azkue.

Si ce jour-là même vous devez choisir les 8 autres académiciens pour arriver au nombre de 12, je me permets de vous indiquer, pour représenter le dialecte souletin, le jésuite Pierre Lhande, qui, m'a-t-on dit, est autorisé à résider en Guipuzcoa, à Renteria et à Hernani.

Le père Lhande, que vous connaissez, possède son dialecte souletin. De plus il connaît bien le guipuzcoan et ses variétés. J'avais songé d'abord, à Constantin de Tardets, le père de mon ami le Docteur Constantin. Il connaît à fond le dialecte souletin. J'avais tenté auprès de lui une démarche officieuse, mais il me fit observer que son grand âge et son éloignement de St Sébastien ne lui permettraient pas de participer à des séances bi-mensuelles. C'est bien dommage car il aurait rendu de grands services à l'Académie.

On pourra en faire un membre correspondant. Il y a aussi le chanoine Uhart qui est à la cathédrale de Bayonne. Mais, il est très âgé et atteint d'infirmité. Je doute qu'il puisse se déplacer pour aller régulièrement deux fois par mois à Donostia.

Lors de notre dernière entrevue, au Musée d'ethnographie, vous m'aviez dit, si je ne me trompe, que vous contribueriez à constituer l'Académie, puis que vous vous retireriez. Ne faites pas cela, je vous en supplie. Votre départ porterait un coup grave à ce conservatoire de la langue basque. Au risque de

blessier votre modestie, je vous dis, et très sincèrement, que vous êtes le seul Basque ayant des connaissances linguistiques générales et ayant étudié l'euskara d'après les méthodes modernes inaugurées par Van Eys, Bonaparte, Schuchardt et Uhlenbeck.

Vous êtes donc indispensable à l'Académie comme Basque et comme linguiste. Vous êtes pessimiste, je le sais, en ce qui concerne l'avenir de cette Société en formation et vous craignez surtout l'intransigeance et le parti pris de certains futurs académiciens Basques-Espagnols.

Et Lacombe et moi, ne croyez-vous pas que nous avons aussi des idées arrêtées et par-dessus le marché une forte dose d'entêtement... Croyez-vous que sur la question de l'h aspiré nous capitulerons facilement?

En principe, tous les membres de l'Académie entrèrent là-dedans, avec des idées arrêtées, des répugnances et des préférences, et l'intention ferme de faire prévaloir leur avis.

Il en sera de l'Académie Basque comme en toute assemblée humaine où les opinions les plus divergentes sont représentées et où pourtant la minorité est obligée de s'incliner devant la majorité.

On n'a pas encore trouvé d'autre méthode pour obtenir une solution dans les assemblées délibérantes.

L'Académie, si elle dure quelques années, et si elle se compose de Basques bien décidés à travailler et réellement passionnés pour leur langue ancestrale, peut seule, à mon avis, sauver l'euskara d'une mort inévitable dans deux ou trois siècles d'ici. Il faut donc faire tous nos efforts pour rendre l'Académie viable et je ne vois que deux moyens.

1° Assurer sa vie, au moins pendant quelques années.

2° Eviter un schisme.

Pour cela il faudrait, d'après moi, obtenir de chaque académicien un engagement ferme par lequel il promettrait

a) de ne pas donner sa démission pendant deux ans à partir de la fondation de cet institut

b) de ne jamais faire partie d'une autre organisation appelée à faire concurrence à ladite Académie.

Si jamais une Société rivale se constituait, les deux instituts (comme c'est arrivé, je crois, en Catalogne) se tireraient dans les jambes, ou se discréditeraient mutuellement et finalement, au lieu de servir la langue basque, la desserviraient. Cela est à éviter à tout prix. Ma manière de voir vous paraît-elle

raisonnable? Si oui, vous pourriez l'appuyer auprès d'Arturo Campion qui, vraisemblablement, sera élu président de l'Académie.

Comme président, estimé et respecté de tout le monde, il aurait qualité pour soumettre ces deux propositions aux membres de l'Académie, et j'estime que, si elles étaient acceptées par tout le monde, la nouvelle Société aurait de grandes chances de vivre et de faire oeuvre utile. Réfléchissez à ce que je vous dis.

Encore une fois, si mon opinion vous paraît adéquate au but que nous poursuivons tous deux, c'est-à-dire le maintien de notre euskara, parlez-en, je vous prie, à Arturo Campion.

J'arriverai à San Sebastian le vendredi 19 dans l'après-midi et en repartirai le 22 ou le 23.

Pourrai-je vous voir dès mon arrivée? Je descendrai chez mon neveu de Madrid, le docteur Bourkaïb, 9 Zubieta, 3ème étage.

A bientôt et cordialement à vous.

Dr Broussain

Si vous voyez Azkue avant moi, vous lui direz combien il me tarde de le revoir et vous lui donnerez, je vous prie, mon adresse.

XVIII

Hasparren 28 septembre 1919

Mon cher ami,

La dernière fois que nous nous sommes vus j'ai oublié de vous demander un renseignement au sujet de coupons d'une société minière «La Vasco-Leonesa» dont le siège est à Bilbao. Je voudrais savoir si on peut toucher ces coupons dans une banque de San Sebastian, à la banque Urquijo, par exemple.

J'arriverai à San Sebastian samedi prochain dans l'après-midi et je descendrai à l'hôtel Urbana où je serai arrivé, je pense, vers 5^h. Pourriez-vous venir me retrouver et m'accompagner dans une banque, si vous n'avez déjà disposé de votre après-midi?

Dans tous les cas, je vous prie de venir dîner avec moi à la Urbana, le soir, vers 8^h. Nous dînerons avec Azkue, tous les trois ensemble.

Azkue m'a exprimé la crainte que les supérieurs le père Olavide ne lui permettent pas d'être membre de l'Académie Basque, à cause de ses opinions

nationalistes enragées. S'il en est ainsi, ne seriez-vous pas d'avis de remplacer Olavide par un Guipuzcoan, soit par Mugica, soit par Altzaga?

Actuellement le dialecte guipuzcoan dont la littérature est la plus développée et qui formera sans doute la base du futur euskara unifié ne compte que deux représentants à l'Académie, Aguirre et Intzagarai, tandis qu'il y a cinq Biscayens : Azkue, Urquijo, Eleizalde, Eguzquiza et Olavide.

Il me semble que si la Biscaye était représentée par 4 membres (Olavide étant exclu) le Guipuzcoa aurait droit à 3 représentants.

Enfin, nous causerons de tout cela samedi soir. Ne manquez pas de venir dîner avec moi à la Urbana.

Bihotzez zure.

Dr Broussain

XIX

Hasparren 28 octobre 1919

Mon cher ami,

Deux mots seulement pour vous dire que j'arriverai à San Sebastian dans l'après-midi samedi prochain. Faites-moi, je vous prie, le plaisir de venir dîner avec moi à la Urbana vers 8^h. Nous aurons à causer de bien des choses avant notre réunion du lendemain. Azkue m'a écrit qu'il arrivera aussi à la Urbana samedi dans l'après-midi.

Le père Lhande m'écrit que «Euzkadi» continue à attaquer l'Académie Basque. Pour moi, cela me laisse absolument froid. Nous n'avons qu'à opposer à ces attaques le dédain le plus complet.

Les criaileries de quelques personnalités jalouses finiront par cesser, et le temps nous donnera raison.

A bientôt et cordialement vôtre.

Dr Broussain

XX

Hasparren 11 avril 1920

Mon cher ami,

Lacombe m'a écrit ces jours-ci, se plaignant amèrement que son refus d'accepter le titre de membre correspondant de l'Académie n'ait pas été enregistré dans les procès-verbaux qui clôturent les séances de l'Académie, et me priant de faire insérer ce refus dans les procès-verbaux, de même que le renouvellement de sa non-acceptation qu'il m'envoie par lettre du 30 mars. Il prétend qu'on lui a causé du tort en le nommant membre correspondant, sans le consulter, et qu'on a renouvelé ce préjudice en ne mentionnant par son refus dans les procès-verbaux.

Il faut être dans l'état d'esprit où il se trouve pour considérer comme une offense ce que toute personne impartiale considérerait comme un honneur ou tout au moins comme une marque d'estime. Passons !

Quoiqu'il en soit, je lui ai répondu en lui promettant que je veillerai à ce que les procès-verbaux de l'Académie basque enregistrent ses deux refus du 30 octobre et du 30 mars.

J'ai écrit dans ce sens à Azkue. Depuis que je vous ai vu pour la dernière fois j'ai recueilli à Hasparren un juron basque que vous trouverez ci-joint. Peut-être l'avez-vous déjà dans votre collection.

J'ai fait une découverte curieuse ici dernièrement. J'ai entendu à un indigène de Hasparren qui n'a jamais quitté son pays le mot biscayen «berbara» avec le sens de : bavardage, blague.

Vous savez qu'en biscayen «berbaera» veut dire : langage, idiome.

J'ai su depuis que ce mot s'employait parfois à Hasparren, mais moins souvent que son synonyme : elhasturia.

Nous avons là un cas de migrations de mot, un de ces cas de migration capricieuse qu'il est difficile d'expliquer. Nombreux sont les phénomènes analogues en euskara, et sans doute aussi dans les autres langues.

Le père Lhande a découvert dans un village de Soule, dans un seul, un mot dont je me souviens pas en ce moment et qui a la signification de : source, fontaine. Ce mot est du reste apparenté à un mot grec qui a la même signification. On peut faire au moins trois hypothèses sur l'existence du vocable : berbara à Hasparren.

1° Un originaire de Hasparren qui aura séjourné en Biscaye ou qui aura vécu avec les Biscayens en Amérique aura, à une époque indéterminée, rapporté cette graine qui a germé et fructifié.

2° Le mot «berba» (verbum, latin) aura pu être employé autrefois ici concurremment avec : hitz, et en y ajoutant le suffixe : ara, era, les indigènes en auront fait : berbara (berba + ara) par analogie avec euskara, erdara, izkera, etc...

«Berba» aurait disparu, et «berbara» aurait survécu.

De même le mot «oin» pied, inconnu à Hasparren, à survécu dans «oinez», à pied couramment employé.

De la même façon le mot «lohi», corps est complètement inconnu, mais on le retrouve encore dans «lohikeria» luxure, obscénité.

3° Le mot «berbara» serait tout simplement le mot latin : barbara, langue étrangère, langue barbare. sémantiquement et morphologiquement modifié.

Je vous dis : à bientôt, puisque nous devons nous retrouver à San Sebastian dimanche prochain.

Bihotzez zure.

Dr Broussain

P.BROUSSAINEN GUTUNETAKO IZENEZ ZENBAIT OHAR

AGERRE JOSE, "Gurbindo", (Irunea 1889-1962), lehen euskaltzainetarik izendatu nafar idazlea, laster, Sevillan bizitzera eraman zuelako bizi beharrak, euskaltzaingoa uztera hertsatu zutena. Geroago sorterrira itzuli zen eta abertzale politika ixilean ere asko sartu. Olerki sail ederra badu barraiaturik GURE HERRIA, OLERTI, EGAN, EUZKO GOGOEA eta beste aldizkarietan.

AGIRRE TXOMIN, (Ondarru 1864- Zumaia 1920), lehen apaiz euskaltzainetarik izana, Aunamendiko lorea (1898), Kresala (1901), Garoa (1907) bezalako obra nagusien egilea.

ALZAGA TORIBIO, (Donostia 1861-1941), Marzelino Soroaren ildotik antzerki eta komedia asko idatzi zuen gipuzkoar idazle oparoa: Txanton Piperri opera (1899), P. Lotiren Ramuntxoren aurkezpena (1920), Tan bere tarrantan Zarpantzar komedia (1923), adibidez.

AMENDEUX, AMENDUZE, Nafarroa Behereko Amikuze aldean dagon herri horretan zeukan bere sortetxea Amélie Baratchart Piarres Broussainen andreak (Amenduze 1879 -1960).

ANDURAIN DE MAYTIE CLÉMENT D' (Maule 1878 - Verdun 1916). Üskaldünak Ibanetan pastoralara idatzi zuen, Berterretche de Menditte Muskildiko bere kusi apezarekin, eta taularatu Atarratzen 1906 an. Gero frantseseratu zuen "L'Euskaride" izenarekin. Arnaud d'Etchezar izenordea erabili zuen Parisen Jouve baitan argitaratu zituen lan horren eta beste zenbaiten aurkezteko 1911 an eta 1913 an. Georges Lacomben lagun ibili zen ere Italian eta Austrian gaindi, 14 eko gerla aitzinttoan, Hugo Schuchardt euskalzale jakintsun handiaren ikusten. Galtze larria izan zen, dirudienez, haren heriotzea euskaldungoarentzat Iparraldean.

ARANZADI TELESFORO, (Bergara 1860 - Bartzelona 1945), antropologo ezaguna, ikerkuntza asko egin zuena J.M. Barandiaran eta Eguren bere lagunekin, euskal herrietan zehar.

- AZKUE RESURRECCION MARIA, (Lekeitio 1864 - Bilbo 1951), hizkuntzalari ezaguna, Euskaltzaindiaren sortzaile eta burulehen izana: ikus "R.M. Azkue eta P. Broussain-en arteko elkarridazketa" P. Charrittonen paratua Euskaltzaindia, Bilbo 1986, IKER 4.
- ARCANGUES NICOLAS D', (Milafranga 1858 - 1926): Frantziako armadan ait-zindari egonik, gero bere sorterriko auzapez eta kontseilari orokor izatera heldu zen. ESKUALDUNA astekariaren arduradun nagusi jarri zuten bestalde 1905 ez geroztik, nahiz bere eskuindar eta erregezale ixuria ez zuen batere gordetzen. Aitzineko mendeko gerlategan Agustin Iturriaga apez idazle Hernaniarra Milafrangar jaun horren aita zenak zuen aterbetu bere jauregian (1839-1840).
- BONAPARTE L.L. printzea, (1813- 1891) dugu bere mendeko hizkuntzalari eta euskalzale handienetarik; bizpalau aldiz Euskal Herrietan ibilia zen eta euskal ikerle edo idazle askorekin lan egin zuen. Besteak beste hari zor diogu J. Duvoisinekin egin zuen Bibliaren lehen itzulpena (1865), Emmanuel Inchausperekin berak prestatu zuen Euskal Aditzaren taula (1869) eta urte berean berak prestatu eta argitaratu zuen Euskararen geografia karta.
- BROUSSAIN MADDALEN, (Hazparne 1905-1982) Piarres Broussain eta Amélie Baratchart-en alaba gehiena. Bigarren alaba BROUSSAIN Jenofa, (Hazparne 1911-1987) izan zen. Biak frantses aitzindari batzuekin ezkondu ziren: lehena Chevalier jaunarekin eta bigarrena Clément jaunarekin. Jenofa ordea alargunduz geroz ezkondu zen berriz Baionan Edmond Leroy jaunarekin, eta Lehuntzako Nagile etxean atxikiak zituen aita zenaren paperak Euskaltzaindiari utzi dizkio hil aitzin. Ikus EUSKERA 1993-3; 675-685.
- BROUSSAIN MARIE THÉRÈSE, (Madrid 1888 - 1954), Jean Baptiste Broussain, Piarres Broussain-en anaia gehienaren eta Marie Louise Dangereteguy, Madrilen larruapaindegiak bazituzten senar emazte lapurtarren alaba zen. Gerla denboran J. Bourkaïb jaun medikuarekin ezkondu zen eta hauen ondokoak dira gaur Hazparne Barrandegiko etxondoaren jabeak.
- BROUSSAIN PIARRES, (Hazparne 1859 - Orthez 1920), hemen agertzen diren gutun guztien egilea. Ikus bestalde R.M. Azkue-ri bidaliak, Euskaltzaindian Bilbon argitaratuak, IKER-4 (1986); G. Lacombe-ri bidaliak, Bulletin du Musée Basque aldizkarian Baionan argitaratuak (1985-1986); P. Broussaini bidaliak eta Euskaltzaindiaren liburutegian daudenak, bai eta ere P. Charrittonen "P. Broussain sa contribution aux études basques", Paris C.N.R.S., 1985.
- CAMPION ARTURO, (Irunea 1854 - Donostia 1937), historialari eta politikari nafar ezaguna, lehen euskaltzainetarik izan zen. Aipagarri dira bereziki haren euskal gramatika, eta Euskariana deitu haren liburu saila.

CERCLE D'ETUDES EUSKARIENNES, 1911 tik 1914 ra Baionan elkarretaratu zen Julio Urkijo-ren zuzendaritzapean lehenik, eta Piarres Broussain-enean gero, akademia gisako elkarte bat sortu zen, hastetik hamar bat lagun deitu zituen: bi buruzagiez bestalde, Georges Lacombe, Henri Gavel eta Albert Léon irakasleak, J.B. Daranatz apeza, J. Etchepare eta Dourisboure medikuak, Constantin aita semeak eta Darricarrère kapitaina. Ez ziren denak etorri, baina lagun berriak deitu ziren bai iparraldekoak bai hegoaldekoak: Landerretche, d'Arcangues, Heguy, Roby alde batetik eta Azkue, Champion, Agirre, Mugica, Echegaray, Eleizalde bestetik eta euskal ortografiaren, euskara bakunduaren, euskal atlasaren gaiak agertzen dira mahain gainera batzuetan lehen aldikotz. Gerlak hondatu zuen guztia.

CONSTANTIN ALBERT (1873-1957) mediku euskalzalea, Atarratzeko auzapez eta kontseilari orokor izana. P. Broussain-en adiskide mina: ikus P. Charritton "Fonds Broussain; les lettres du Dr A. Constantin (1899-1919), Bulletin du Musée Basque 1989-1.

CONSTANTIN JEAN BAPTISTE, (Santa Grazia 1844-Atarratze 1927) "Joanes Garaztarra", aitzinekoaren aita, Nafarroa behereko Izpuran luzaz errient izana, anitz artikulu, ipuin ala bertso idatzi du bereziki ziberotarrez, "Haritxabalet-en bizia", "Don Juan eta bere adixkidiak" adibidez.

DARANATZ JEAN BAPTISTE (Ezpeleta 1870-1945) euskalzale eta historialari ezaguna. P. Haristoy historialaria Ziburuko apeza lagundu zuen behin gazte zelarik, gero Broussain eta Azkuerekin asko kurutzatu zen. Baionako apezpikutegian idazkari eta gero kalonje gehien bezala sartuz geroz, Dubarat kalonje jakintsunarekin argitaratu zuten lan ederrik Baionako elizaren historiaz bereziki.

DARRICAU jauna zen Isturitze eta Donamartiriko harpeen jabea. Gaur oraino Joelle Darricau anderea den bezala.

DOURISBOURE ALEXIS (Mugerre 1863 - Senpere 1931), mediku euskalzalea, Adéma-Zaldby-ren ilobarekin ezkondurik Senperen familiatua. Haren etxekoek dauzkate Zalduby-ren papez guztiak, argitaratuak eta besteak.

EGUZKITZA J.B. (1875 -1939) "Lemoarra", bizkaitar olerkari bezala hautatua izan zen jaun apez hau lehen euskaltzainetarik.

ELEIZALDE LUIS (Bergara 1873-Bilbo 1923) euskalzale eta politikaria, Euzko Alderdi Jeltzalearen buruetarik eta Euskaltzaindiaren sortzailetarik.

ELORZA JULIAN (1878 - 1964) Gipuzkoako diputatu nagusi eta Euzko-Ikaskuntza-ren lehen lehendakaria izana.

ETCHECOIN JEAN, Domintxindar ikerlaria, *Gure Herrian* argitaratu zituen bereziki zenbait idazlan.

EUZKADI Euzko Alderdi Jeltzalearen aldizkaria 1913-tik 1937 arte.

GAVEL HENRI (1878-1959) Baionako lizeoko irakasle zelarik, Albert Léon, Georges Hérelle eta beste zenbait bezala euskal ikerlari jakintsun bilakatu. Honek euskal gramatika landu zuen Georges Lacombekin eta berak euskal fonetikari buruzko tesia aurkeztu Tolosako Unibertsitatean 1921 ean.

GUICHENNE LÉON, (1846-1926) abokata. Marie Broussain (1851-1938) Pierre Broussain-en arreba bakarraren senarra. Bera ez izanagatik euskalduna, Baionako II. barrutiko deputatu egon zen hogoi urtez, Harriague Morrokkoren ondotik, 1905 tik 1925 arte.

HIRIART-URRUTY MANEX (Hazparne 1859-Baiona 1915) Larresoroko apez irakaslea eta hil arte ESKUALDUNA astekariaren arduradun nagusia.

INTZAGARAI ERRAMON (1876 - 1947) Gipuzkoar idazlea, apaiza eta euskaltzaina.

LACOMBE GEORGES (Orthez 1879-Paris 1947) filosofo, hizkuntzalari eta euskalzalea. Revue Internationale des Etudes Basques aldizkariaren idazkari izan zen 1907 tik 1937 arte. 1914 eko gerlan besoa galdu zuen. Aldudeko euskarari buruz tesia prestatu zuen baina behinere ez aurkeztu. P. Broussainen ondotik haren alxia hartu zuen Euskaltzaindian. Ikus P. Charriton "Les Lettres de Georges Lacombe à P. Broussain" eta "Les Lettres de P. Broussain à Georges Lacombe", Bulletin du Musée Basque, Bayonne 1982-4; 1985-2,3,4; 1986-1.

LEON ALBERT, Baionako Lizeoko filosofia irakasle itsua. Euskara ikasi zuen eta "Hélène de Constantinople" pastoralari buruz egin zuen bere doktorgoko tesia 1909 an.

LHANDE PIERRE, (Baiona 1877-Atarratze 1957) Ziberotar etorkiko euslkazale eta euskal idazlea, lehen euskaltzainetarik eta Euskaltzaindiaren lehen idazkari izana, Jesusen Lagundikoa eta Euskal Herriatik at ere, frantseseko idazle eta hizlari bezala, ospe handia bildu zuena.

MUGICA GREGORIO, (1882-1931) Euskal Esnalea elkartearen idazkari eta EUSKAL ERRIAREN ALDE aldizkariaren zuzendari izana Donostian mende honen hastapenaz geroz.

OLABIDE ERRAIMUN, (1869-1942) arabar euskaltzaina, Jesusen Lagundikoa. Haren Bibliaren itzulpen osoa, bera hil ondoan argitaratu zen 1958 an, "Itun zaar eta berria" titulupean.

PASSEMARD EMMANUEL, frantses ikerlaria, Isturitzeko harpeak ikertzen hasi zena mende honen hasieran. Haren artikulu gehienak agertuak dira

Bulletin de la Société Préhistorique de France argitaratuak dira 1912 tik 1935 ra.

SAINT-JAYME FRÉDÉRIC DE, (Donapaula 1862-Aiziritze 1938) Amikuztar euskalzale eta politikaria, Iholdiko kontseilari orokor izana. Bere ontasunak Donapaulako herriari utzi zizkion hiltzean.

SAINT PIERRE JEAN, (Milafranga 1887-Baiona 1951) Antxuberro bere amaren deitura erabili zuen idazlan askotan, bereziki EUZKADI Bilboko aldizkarian. Gainera ESKUALDUNA asko idatzi zuen eta astekariaren zuzendari ere izan zen 1925 etik 1930 ean Tunisiara apezpiku bidali zuten arte. Sorterrira itzuli ondoan 1937 an HERRIA-ren eta GURE HERRIA-ren sortzean edo berpiztean parte hartu zuen. Euskaltzain oso ere izan zen.

SAROIHANDY JEAN, (1867-1932) izan zen Pariseko Collège de France ikastegi ospetsuan euskarazko lehen irakastaldiak, 1920ean, eman zituen lehen irakaslea. Gainera, 1927 an prestatu zuen Baionan "Roland" pastoralaren argitalpena.

SCHUCHARDT HUGO, (1842-1927). Bera Austriako Graz hiriri etorkiz lotua izanagatik euskara landu duten jakintsun handienetakik izan da. Zor dizkiogu bereziki Bernat Etchepereri, Leizarragari eta Sarako euskarari buruz alemanez argitaratu lan aberatsak.

UHART ARNAUD, (Zalgize 1847-Baiona 1920), Barkoxen, Urdinarben, Sohütan eta Atarratzen apez izana bai eta Baionan Seminario handiko irakasle eta azkenik Katedraleko kalonje.

UHLÉNBECK CHRISTIAN CORNELIUS, (1866-1951) Nederlandar hizkuntzalari jakintsuna, euskara ere landu zuen eta euskal atzizkiez artikulu sail bat argitaratu Revue Internationale des Etudes Basques delako aldizkarian 1909 an.

URQUIJO IBARRA JULIO DE, (1871-1950) Revue Internationale des Etudes Basques aldizkariaren sortzailea eta zuzendaria izana da 1907 tik 1937 ra. Bizkaitarra izanagatik, eta une batean Bizkaiko diputatu nagusiaren anaia ere, Hegoaldean bezainbat lagun bazuen Iparraldean. 1911an, Baionan, Cercle d'Etudes Euskariennes elkartearen lehendakari izendatu zuten. Haste hastetik Euskaltzaindiaren sortzailetarik izan zen.

VAN EYS WILLEM, (1825-1914) hizkuntzalari euskalzale Nederlandarra, euskal hiztegi bat argitaratu zuen 1873 an; gramatika bat 1879 an eta 1896 an Refranes y Sentencias, erran zahar liburu preziatuaren birargitalpena.

F. Krutwigen gutunak J. Urkijori

I

Bilbao 19/V/49

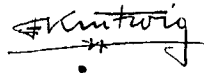
Distinguido Señor:

Le escribo esta carta para darle cuenta de un accidente que le ha ocurrido al Sr. Azkue. Esta tarde a las 5 h. se ha caído por la escalera de la Academia desde una altura de 6 peldaños, habiéndose fracturado una o dos costillas. Dió con la cabeza contra el suelo y quedó sin conocimiento. El muchacho de la Academia ayudado por otro joven lo subieron y llamaron a un médico quien apreció dicha fractura. A continuación me llamarón a mí, y con ayuda del Sr. Maidagán lo trasladamos a su domicilio, donde el Sr. Dr. Salaberri lo vendó y apreció asimismo la fractura. Me dijo que sí bien esta ruptura no significaba nada en un joven en un Sr. de la avanzada edad de Don Resurrección era sumamente grave, habiéndose de temer se le pueda complicar muy fácilmente con una pulmonía. Ha ordenado se le administre penicilina para precever una infección.

En ausencia de Don Nazario de Oleaga, quien se encuentra en Madrid me he encargado yo de lo que se relacione con la Academia. Pues que aquí se esperaba la visita de un profesor de Lingüística de la Universidad de Lund (Suecia).

Ya le escribiré más detalladamente y le tendré al corriente de la salud del Sr. Azkue.

Atentamente le saluda

---

* Gipuzkoako Diputazioaren Liburutegiko. Julio de Urquijo Hondotik

Piarres Broussain eta Federiko Krutwig euskaltzainen gutunak

Gaurregun Donostiako Koldo Mitxelena kulturetxean dagoen Gipuzkoako Diputazioaren Julio de Urquijo hondo aberatsean aurkitu ditugu gutun zenbait Euskaltzaindiaren historiaren argitzeko lagungarri dituzkegunak eta gure ustez, Federiko Krutwig adiskidearengatik baizik ez balitz ere argitaratzea merezi dutenak.

Hona beraz hemen Piarres Broussainek Julio Urkixori 1913 tik 1920 ra bidaliko 19 gutun, nihonek jarri oharrekin, eta jarraian, Federiko Krutwigek 1949 an idatzitako 2 gutun, J.A. Arana Martijaren oharekin.

Piarres Charritton.

F. KRUTWIGEN GUTUNAK J. URQUIJORI*

FEDERICO C. KRUTWIG

RODRIGUEZ ARIAS, 1 - TELEFONO 14633

BILBAO

Sr. Don Julio de Urquijo

Centenario nº1

San Sebastián

I

Distinguido Señor:

Bilbao 19/V/49

Le escribo esta carta para darle cuenta de un accidente que le ha ocurrido al Sr. Azkue. Esta tarde a las 5 h. se ha caído por la escalera de la Academia desde una altura de 6 peldaños, habiéndose fracturado una o dos costillas. Dió con la cabeza contra el suelo y quedó sin conocimiento. El muchacho de la Academia ayudado por otro joven lo subieron y llamaron a un médico quien apreció dicha fractura. A continuación me llamaron a mí, y con ayuda del Sr. Maidagán lo tras-

---

* Gipuzkoako Diputazioaren Liburutegiko Julio de Urquijo Hondotik

Piarres Broussain eta Federiko Krutwig euskaltzainen gutunak

Gaurregun Donostiako Koldo Mitxelena kulturetxean dagoen Gipuzkoako Diputazioaren Julio de Urquijo hondo aberatsean aurkitu ditugu gutun zenbait Euskaltzaindiaren historiaren argitzeko lagungarri dituzkegunak eta gure ustez, Federiko Krutwig adiskidearengatik baizik ez balitz ere argitaratzea merezi dutenak.

Hona beraz hemen Piarres Broussainek Julio Urkixori 1913 tik 1920 ra bidaliko 19 gutun, nihonek jarri oharrekin, eta jarraian, Federiko Krutwigek 1949 an idatzitako 2 gutun, J.A. Arana Martijaren oharrekin.

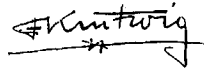
Piarres Charritton.

ladamos a su domicilio, donde el Sr. Dr. Salaberry lo vendó y aprecio asimismo la fractura. Me dijo que sí bien esta ruptura no significaba nada en un joven en un Sr. de la avanzada edad de Don Resurrección era sumamente grave, habiéndose de temer se le pueda complicar muy fácilmente con una pulmonía. Ha ordenado se le administre penicilina para precaver una infección.

En ausencia de Don Nazario de Oleaga, quien se encuentra en Madrid me he encargado yo de lo que se relacione con la Academia. Pues que aquí se esperaba la visita de un profesor de Lingüística de la Universidad de Lund (Suecia).

Ya le escribiré más detalladamente y le tendré al corriente de la salud del Sr. Azkue.

Atentamente le saluda

A handwritten signature in dark ink, appearing to read "Kuntwig" with a horizontal line underneath and a small mark below the line.

FEDERICO C. KRUTWIG

RODRIGUEZ ARIAS, 1 - TELEFONO 14033

BILBAO

Sr. Don Julio de Urquijo

San Sebastián

II

Distinguido Señor y amigo:

Bilbao 1949?

Recibo su amable carta que he leído con interés. Como ya hace tiempo (más de un año) me encargaba de un modo privado el Sr. Azkue y posteriormente oficialmente de dar nueva vida a Euskaltzaindi, he venido ocupándome del asunto con bastante interés y he podido poner en claro lo siguiente:

- 1º. Que la Academia se reorganizó a propuesta de la Junta de Cultura de Vizcaya y que una vez hecho así se lo comunicó a dicha Junta en carta del 14 de VI de 1941.
- 2º. Que las condiciones que la Junta de Cultura puso a Euskaltzaindi en su reorganización nunca fueron dadas por escrito sino meramente de palabra.
- 3º. La principal de dichas condiciones era la de tener dicha Junta un representante en Euskaltzaindi a cuyo efecto nombraron al Sr. Irigoyen.* Existían otras como las de no convocar a los vasco-franceses y de preveer las vacantes de los exiliados.

Desde dicha fecha algunas cuantas condiciones han cambiado un tanto. El Sr. Echegaray volvió a España y fue restituído en su puesto, hubiera sido un gran absurdo que Euskaltzaindi hubiese sido más papista que el papa; y de aquí que recuperase su puesto en Euskaltzaindi.

---

* IRIGOYEN GERRIKABEITIA, Juan. (Bergara, 1884 - Bilbo, 1970). Artxibo, biblioteka eta arkeologian lizenziaduna, Palencian zegoela idatzi zuen Berruguete eskultoreari buruzko tesia. Gero Zaragozako Unibertsitatean bibliotekaria izan zen eta azkenean, Bilbora etorrita, Bizkaiko Protokoloen Artxiboaren zuzendaria. Kazetaria, *Excelsior* eta *La Gaceta del Norte* idatzi zuen arteaz, musikaz, pelotaz, eta abar. Dozena erdi eleberri argitaratu zituen, euskal etnografiako kutsuaz. Arrantzaleen Kofradiako presidentea ere izan zen. Bergarako bizkaiera ondo meneratzen zuen.

Cuando el Sr. Seminario* fue nombrado miembro de la Academia, fueron los Srs. Azkue y Oleaga a hablar con su sobrino el Sr. Ybarra y con los Srs. de la Junta de Cultura, para tratar de la cesión de la Sala de Actos de la Junta de Cultura al mismo tiempo les dijeron que en adelante que pensaba convocar a los académicos vasco-franceses y dichos srs. no tuvieron nada que objetar. Una decisión escrita o publicada no existe que autorice la convocatoria de dichos señores, pero según me dijeron los Srs. Azkue y Oleaga, tampoco existe ninguna orden escrita ni publicada que prohíba dicha convocatoria y toda la reorganización se hizo por indicaciones de palabra en su tiempo.

Cuando el Sr. Seminario fue nombrado académico, la Junta de Cultura acordó en un principio que la representación que ella había de ostentar en Euskaltzaindi la tuviera en adelante el Sr. Seminario en lugar del Sr. Irigoyen, quien así dejaba de ser miembro de nuestra Academia, según convinieron dichos srs. de la Junta de Cultura con los Srs. Azkue y Oleaga. Ahora bien posteriormente y según me parece a mí por trabajo personal del Sr. Seminario, se llegó al siguiente acuerdo con la Junta de Cultura de la Diputación de Vizcaya: Que en adelante en vez de nombrar la Junta de Cultura un representante suyo en Euskaltzaindi, fuese la Academia de la Lengua Vasca la que nombrase un representante suyo en dicha Junta de Cultura, con lo cual la Academia ha quedado libre de la tutela o intervención que en algún tiempo pudiera haber habido.

El Sr. Seminario esa persona que goza la completa confianza y del respeto de la Junta de Cultura de Vizcaya. He venido tratando este problema de la convocatoria y posible aumento del número de académicos de 12 a 18 con los Srs. Azkue, Oleaga, Echaide e Irigaray, quienes en un principio tuvieron los mismos recelos que Vd.

El Sr. Seminario está en completo acuerdo conmigo en que es necesario darle a Euskaltzaindi nueva vida y que como no se debe subsistir a los exiliados habrá que aumentarse el número de los académicos a 18. Dicho Sr. opina que el aumento convendría se hiciese con individuos vasco-franceses, pues por lo corriente suelen estar más informados que aquí de lo que es lingüística y no suelen tener la cabeza llena de extravagantes teorías.

- 2º. que los Srs. Altube e Inza, contra quienes nunca ha habido nada y cuya sensatez y preparación en lo que se refiera a lingüística, como la no existencia de ningún cargo de orden original contra ninguno, obligaban asimismo a Euskaltzaindi o considerarlos que nunca dejaron de corresponder a ella.

---

* SEMINARIO ROJAS, Juan Manuel. (Bera, 1904-1968). Madrilen zuzenbidean lizenziaduna. Kazetaria Madrilen, Iruñean eta Bilbon (*El Correo Español*) Kulturaz ondo hornitua, euskaraz mintzatzen bazekien, nahiz eta garaia kontuan hartuz, gaztelaniaz idatzi bere lanak. "Eutrapielus" ezizena erabili zuen. Historiaz eta etnografiatz idatzi zuen gehien bat.

En la reunión que Euskaltzaindi celebró en el Salón de Actos de la Junta de Cultura al día 25/VI de 1949 antes de la recepción oficial del Sr. Seminario, aunque a éste no se le diese por presente para poder cumplir el expediente, asistió a ella. En dicha reunión se trató el caso de los Srs. Severo de Altube, Damaso de Inza y Echegaray y se acordó:

- 1º. que el Sr. Echegaray sigue siendo (es más que nunca dejó de ser) miembro de la Academia.

Estos dos puntos defendidos en especial por el Sr. Seminario y por mí fueron unánimemente aceptados y se acordó que en adelante se convocaría a dichos Srs. aun cuando no pudiesen asistir a las reuniones. He de advertir que el Sr. Seminario defendió muy en especial al Sr. Altube y se opuso a algunas objeciones (un tanto pueblerinas) que sobre actuaciones políticas del Sr. Altube dijera el Sr. Zamarripa.

De acuerdo con tal resolución resulta que la Academia tiene actualmente 14 miembros habiendo quedado aumentado su número *eo ipso*; para remediar y dar a la vez nueva vida a Euskaltzaindi se acordó nombrarme ponente para que informase sobre los cambios que se hacen necesarios en el seno de Euskaltzaindi para que esta tenga nueva vida. Pienso tener dispuesta dicha ponencia para principios de Septiembre y entonces sacar copias de ella que enviaré a todos los académicos de Euskaltzaindi para que estos tengan tiempo en todo el mes de septiembre para estudiarla de suerte que en la reunión que a fines de dicho mes se ha de celebrar se pueda tomar acuerdo sobre ella.

Dicha ponencia tratará de los siguientes puntos:

- 1º. Se faculta a la Academia para poder elevar el número de sus miembros de número de 12 a 18, debiendo ser dichas cifras el minimum y máximo de miembros de que ha de constar.
- 2º. Que los miembros en que se aumenta Euskaltzaindi no estén ligados a región sino sean elegidos únicamente atendiendo a sus dotes y conocimientos.
- 3º. Que en adelante se celebren siempre las reuniones de Euskaltzaindi en San Sebastián y no alternativamente, por ser dicha ciudad el punto más céntrico y de mejor asequibilidad para los vinientes de Francia.

He tratado con varios de los académicos sobre quienes se deberían nombrar para tales cargos. El Sr. Irigaray y Seminario están de acuerdo conmigo en que es conveniente se nombre a vasco-franceses para ocupar dichos cargos.

Resumiendo se podría decir que la situación actual de Euskaltzaindi es la siguiente:

- 1º. La Junta de Cultura ha dejado de tener intervención en los asuntos internos de la Academia.

- 2º. Por parte de la Junta de Cultura y Diputación de Vizcaya no hay oposición a que se convoquen a los vasco-franceses.
- 3º. El asunto de una nueva reorganización de Euskaltzaindi es ahora un asunto meramente interno de la Academia, estando esta facultada para resolverlo como mejor le plazca.
- 4º. La Academia consta actualmente de un número mayor que el estatutario de miembros, siendo necesario se tome alguna resolución sobre este punto.
- 5º. La persona de confianza de la Diputación que era el Sr. Seminario está en completo acuerdo conmigo en los cambios que en la ponencia que voy a presentar se exponen.

Quedando resuelto este punto referente a las condiciones legales de la nueva reorganización de Euskaltzaindi, quisiera pasar a tratar el "hizkuntzaz ta jaiotzaz". Es para mí evidente que quiere decir que hable vascuence y haya nacido en el País Vasco. De aquí que el Sr. Lacombe cumpliera todos los requisitos. El Sr. Campión también los cumplía aun cuando su apellido fuese italiano. El que escribe estas líneas es natural de Guecho pero por parte paterna es de origen polaco, alemán y francés y aun cuando mi madre naciese en el mismo Guecho remontando ascendencias es de origen italiano. A pesar de ellos cumpla con el "jaiotzez ta hizkuntzaz", el Sr. Seminario que es natural de Vera, tiene dos apellidos como: Seminario y de Rojas, ambos no-vascos. Cuando le preguntaba por el "jaiotzez ta hizkuntzaz" de los señores Gavel y Lafon preguntaba si eran naturales de los Bajos Pirineos. Esto de las nacionalidades (no se refiere a ciudadanías) es un hecho bastante complicado y en centro Europa se procedía por el llamado sentido psicológico de las nacionalidades. Yo he conocido a un súbdito yugo-eslavo que se consideraba (y por lo tanto en su pasaporte yugoeslavo figuraba) como de nacionalidad húngara, y luego supe que su apellido Krigár, era debido a que sus padres eran los dos alemanes de los que poblaban la región entre el lago Balatón y Budapest, que son una minorías germánicas en el mismo corazón de Hungría. Uno de los mejores escritores húngaros Hertzeg no supo hasta los veinte y tantos años hablar su idioma siendo asimismo miembro de una minoría nacional; por esto pregunté por el "hizkuntza" y "jaiotzez" de los mencionados señores bajo tal aspecto, si ellos se consideraban vascos, por ser tal vez de Baiona o del Bearn.

El Sr. Seminario por ejemplo opina que si son gascones y gascones vasquizados no debería haber ningún inconveniente en nombrarles miembros de Euskaltzaindi.

*Agradezco las indicaciones que Vd.
me da y le saludo atentamente.*

